

AKÜSBD

ISSN: 1302-1265
e-ISSN: 2149-4894

Afyon Kocatepe Üniversitesi

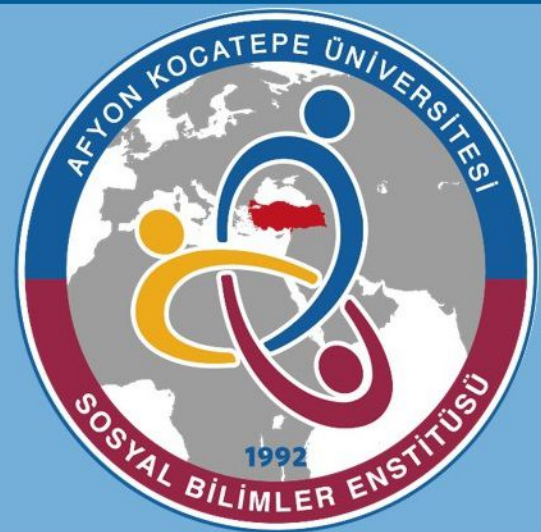
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 22, Sayı: 2, Haziran-2020

Afyon Kocatepe University

Journal of Social Sciences

Volume: 22, Issue: 2, June-2020

	Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 22, Sayı:2, Haziran-2020	
	Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences Volume:22, Issue:2, June-2020	
ISSN: 1302-1265 e-ISSN: 2149-4894		

Sahibi / Owner

Afyon Kocatepe Üniversitesi adına Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Elbeyi PELİT

Editörler / Editors

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT

Yardımcı Editör / Assistant Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE

Alan Editörleri / Field Editors

Antropoloji –Felsefe –Psikoloji -Sosyoloji / Anthropology -Philosophy -Psychology -Sociology

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE

Coğrafya –Tarih / Geography -History

Doç. Dr. Selim KAYA
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE

Dil ve Edebiyat –Eğitim –İlahiyat / Language and Literature –Education –Theology

Prof. Dr. Gürbüz OCAK
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT

İktisadi ve İdari Bilimler –Hukuk / Economics and Administrative Sciences -Law

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE

Halkla İlişkiler -İletişim -Turizm / Public Relations -Communication -Tourism

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Prof. Dr. Gürbüz OCAK

Sanat –Tasarım / Art -Design

Prof. Dr. Mustafa FİŞNE
Doç. Dr. Selim KAYA

Dil Editörleri / Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT (İngilizce)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE (Türkçe)

Dergi Sekreteryası / Secretary

Ayşe MERCAN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Artur KOZLOWSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Elbeyi PELİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Gürbüz OCAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Huziie HİROAKİ	Osaka Üniversitesi	Japonya
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Timothy MAY	University of North Georgia	ABD
Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HATİPOĞLU	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Bashir ADAMU	University of Leicester	İngiltere
Dr. Renata BZDILOVA	Pavol Jozef Safarik University	Slovakya

* Yayın Kurulu listesi ünvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet KAYACIK	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ	Türk Tarih Kurumu	Türkiye
Prof. Dr. Ali İrfan AYPAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Aytunga OĞUZ	Dumlupınar Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Belkis ÖZKARA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Celal DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ethem Kadri PEKTAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hakkı YAZICI	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hilmi UÇAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İrfan MORİNA	Priştine Üniversitesi	Kosova
Prof. Dr. İrfan YAZICIOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV	Semerkand Devlet Üniversitesi	Özbekistan
Prof. Dr. Kemalettin ÇONKAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nesrin KULA DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nusret KOCA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Veysel KULA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Yusuf KARACA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Hasan DURAN	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Ahmet BAYTOK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye

Doç. Dr. Cüneyt AKIN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Şenay GÜNGÖR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Zivar Hüseyin BAYLAN	Khazar University	Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Ali YAŞAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Asuman PEKYAMAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Eyüp KURT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Eyyüp Sabri FANİ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Özgür CENGİZ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Alan V. MURRAY	University of Leeds	İngiltere
Dr. Cristopher S. LIGHTFOOT	Metropolitan Müzesi	İngiltere

* Danışma Kurulu listesi ünvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanan ve alanında ulusal ve uluslararası indeksler tarafından taranan hakemli, disiplinler-arası akademik bir dergidir.

Dergide yayımlanan yazıların, her türlü bilimsel, imlâ ve hukukî sorumlulukları yazarlarına aittir. Derginin amaç, kapsam, yayın etik ilkeleri, makale kabul süreci ve diğer tüm ayrıntılar derginin resmî web sitesinde mevcuttur (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is a scientific, interdisciplinary and academic journal published by Afyon Kocatepe University Institute of Social Sciences and indexed in national and international field indexes.

All scientific, spelling and legal responsibilities of the articles published in the journal belong to the authors. Please check the Journal's website for aim and scope, ethical principles of the journal and article acceptance process and full details (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Yer Aldığı Dizin/İndeksler:
Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is Indexed at:

- **CITEFACTOR** (*Academic Scientific Journals*)
- **DRJI** (*Directory of Research Journals Indexing*)
- **EBSCO** (*SocINDEX with Full Text - Full Text Subject Title List*)
- **EBSCOHOST** (*SocINDEX with Full Text - Database Coverage List*)
- **EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL INDEX (ESJI)**
- **GOOGLE SCHOLAR**
- **INTERNATIONAL CITATION INDEX**
- **MLA** (*Modern Language Association*)
- **RESEARCHBIB** (*Academic Resource Index*)
- **ROOT INDEXING** (*Journal Abstracting and Indexing Service*)
- **SCIENTIFIC INDEXING SERVICES (SIS)**
- **SOBİAD** (*Sosyal Bilimler Atıf Dizini*)
- **TEİ** (*Türk Eğitim İndeksi*)
- **TÜBİTAK-ULAKBİM TR DİZİN**

Dergi Yazışma Adresi/Journal Correspondence Address:

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi

ANS Yerleşkesi, 03200/Afyonkarahisar/Türkiye

Tel: +90 272 2281503 – **Belgegeçer/Fax:** +90 272 2281476

e-posta/e-mail: akusbder@aku.edu.tr

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil> - <http://www.sbd.aku.edu.tr>

ISSN: 1302-1265 | **e-ISSN:** 2149-4894

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of This Issue*

Sıra No	Unvan-Ad-Soyad Title-Name-Surname	Kurum Institution
1.	Prof. Dr. Adnan ÇELİK	Selçuk Üniversitesi
2.	Prof. Dr. Ahmet Burçin YERELİ	Hacettepe Üniversitesi
3.	Prof. Dr. Ayşe ŞAHİN	Mersin Üniversitesi
4.	Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
5.	Prof. Dr. Cuma ÇATALOLUK	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
6.	Prof. Dr. Ethem Kadri PEKTAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
7.	Prof. Dr. Hacı Bayram IŞIK	Kırıkkale Üniversitesi
8.	Prof. Dr. İsmail AĞIRBAŞ	Ankara Üniversitesi
9.	Prof. Dr. Metin SABAN	Bartın Üniversitesi
10.	Prof. Dr. Nalan YİĞİT	Ankara Üniversitesi
11.	Prof. Dr. Necdet EKİNCİ	Giresun Üniversitesi
12.	Prof. Dr. Nesime Melda CİNMAN	Marmara Üniversitesi
13.	Prof. Dr. Nurdan AKINER	Akdeniz Üniversitesi
14.	Prof. Dr. Seyfi ÖZGÜZEL	Çukurova Üniversitesi
15.	Prof. Dr. Şenay AÇIKGÖZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
16.	Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi
17.	Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
18.	Prof. Dr. Veysel KULA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
19.	Doç. Dr. Abdurrahman ŞAHİN	Pamukkale Üniversitesi
20.	Doç. Dr. Aygül YANIK	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
21.	Doç. Dr. Esra EREN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
22.	Doç. Dr. Fatih DEMİR	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
23.	Doç. Dr. Gülgün ALPAN	Gazi Üniversitesi
24.	Doç. Dr. Handan ERTAŞ	Selçuk Üniversitesi
25.	Doç. Dr. Harun KIRILMAZ	Sakarya Üniversitesi
26.	Doç. Dr. Hasan Hüseyin SOYBALI	Afyon Kocatepe Üniversitesi
27.	Doç. Dr. Hayrettin ZENGİN	Sakarya Üniversitesi
28.	Doç. Dr. İsmail SEVİNÇ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
29.	Doç. Dr. Metin DİNÇER	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
30.	Doç. Dr. Mine Mukaddes AFACAN FINDIKLI	Beykent Üniversitesi
31.	Doç. Dr. Muharrem GÜRKAYNAK	Süleyman Demirel Üniversitesi
32.	Doç. Dr. Serdarhan Musa TAŞKAYA	Mersin Üniversitesi
33.	Doç. Dr. Ufuk GERGERLİOĞLU	Hitit Üniversitesi
34.	Doç. Dr. Yakup YILMAZ	Kırklareli Üniversitesi
35.	Doç. Dr. Yasin KELEŞ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
36.	Dr. Öğr. Üyesi Birsen ŞAHAN	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
37.	Dr. Öğr. Üyesi Bülent SENER	Karadeniz Teknik Üniversitesi
38.	Dr. Öğr. Üyesi Elif YILMAZ	Karamanoglu Mehmetbey Üniversitesi
39.	Dr. Öğr. Üyesi Emete GÖZÜGÜZELLİ CIVAN	Akdeniz Üniversitesi
40.	Dr. Öğr. Üyesi Fatih KAPLANHAN	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
41.	Dr. Öğr. Üyesi Hamdi KORKMAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
42.	Dr. Öğr. Üyesi Hasan TURGUT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
43.	Dr. Öğr. Üyesi Merve ERTOK ONURLU	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

44.	Dr. Öğr. Üyesi Metehan ORTAKARPUZ	Selçuk Üniversitesi
45.	Dr. Öğr. Üyesi Mihriban AKYOL AKIN	Beykent Üniversitesi
46.	Dr. Öğr. Üyesi Murat BAYRAM	Pamukkale Üniversitesi
47.	Dr. Öğr. Üyesi Nursel AYDINTUĞ MYRVANG	Biruni Üniversitesi
48.	Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan ELMAS	Afyon Kocatepe Üniversitesi
49.	Dr. Öğr. Üyesi Seyyal KÖRPE KEMER	İstanbul Üniversitesi
50.	Dr. Öğr. Üyesi Sezin İBA GÜRSOY	Kırklareli Üniversitesi
51.	Dr. Öğr. Üyesi Tülay EKİCİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
52.	Dr. Öğr. Üyesi Zehra ERŞAHİN	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
53.	Dr. Cahit ERDEM	Afyon Kocatepe Üniversitesi
54.	Dr. Savaş PAMUK	Akdeniz Üniversitesi
55.	Dr. Şule KOÇYİĞİT	Millî Eğitim Bakanlığı
56.	Dr. Talat KOÇAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi

* Hakem listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

İçindekiler / Contents				
Makale Sıra No	Makale Başlığı Paper Title	Yazar(lar) Author(s)	Makale Türü Paper Type	Sayfa Page
Antropoloji – Felsefe – Psikoloji - Sosyoloji / Anthropology - Philosophy - Psychology - Sociology				
1	Özel Okul Öncesi Eğitim Kurumlarına Devam Eden Çocukların Sosyal Problem Çözme Becerileri ile Annelerinin Empati Düzeyi ve Duygu Düzenleme Stratejileri Arasındaki İlişki / <i>Relationship between Social Problem-Solving Skills of Children Attending Private Preschool Education Institutions and Their Mothers' Level of Empathy and Emotion Regulation Strategies</i>	Doç. Dr. Füsun GÖKKAYA, Dr. Öğr. Üyesi Zümrüt GEDİK, Uzm. Psk. Şeyma TUNÇAY	Araştırma <i>Research</i>	331-344
Coğrafya – Tarih / Geography - History				
2	Dinarlı Aziz Trifon / <i>Saint Tryphon of Denair</i>	Doç. Dr. Osman Fırat BAŞ	Çeviri <i>Translation</i>	345-350
Dil ve Edebiyat – Eğitim – İlahiyat / Language and Literature – Education – Theology				
3	Ortaokul Öğrencilerinin Okul Tükenmişliği, Öğrenme Sürecinde Yardım İstemeleri ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi / <i>Examining the Relationship Between School Burnout, Help-Seeking During Learning Process and Academic Achievement of Secondary School Students</i>	Abdulaziz ÇELİK, Dr. Öğr. Üyesi Ata PESEN	Araştırma <i>Research</i>	351-362
4	Rehberli Araştırma Sorgulama Öğretim Yönteminin 7. Sınıf Öğrencilerinin FeTeMM Tutumları Üzerindeki Etkisi / <i>The Effect of Guided Research Inquiry Teaching Method on 7th</i>	Uzm. Öğrt. Müge SAĞDIÇ, Doç. Dr. Hasan BAKIRCI	Araştırma <i>Research</i>	363-376

	<i>Grade Students' STEM Attitudes</i>			
5	Soru Eki Fiil Çekim Eki midir? / <i>Is the Question Suffix Verb Conjugation Suffix?</i>	Öğr. Gör. Dr. Halil İbrahim ERTÜRK	Araştırma <i>Research</i>	377-386
6	Ses Eğitiminde Repertuvar Seçiminin Önemi / <i>The Importance of the Repertoire Choice In Voice Training</i>	Dr. Öğr. Üyesi Cemalettin BAYDAĞ	Derleme <i>Review</i>	387-398
7	Ortaokul Öğrencilerinin Bilişim Teknolojilerinden Yararlanma Düzeyleri ile Toplumsal Değerlere Yönelik Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi / <i>Examination of the Relationship Between Utilization of Information Technologies Levels and Perceptions for Social Values of Secondary School Students</i>	Ayhan KOÇOĞLU, Prof. Dr. Tuğba YANPAR YELKEN, Doç. Dr. Sedat KANADLI	Araştırma <i>Research</i>	399-417
İktisadi ve İdari Bilimler – Hukuk / Economics and Administrative Sciences - Law				
8	Türkiye’de Banka Kredi Kanalının Etkinliği / <i>The Effectiveness of Bank Credit Channel in Turkey</i>	Dr. Öğr. Üyesi Nazan ŞAHBAZ KILINÇ, Dr. Öğr. Üyesi Efe Can KILINÇ	Araştırma <i>Research</i>	418-431
9	Güncel Pazarlama Yaklaşımlarının Sağlık Hizmetlerinde Uygulanabilirliği / <i>The Application of Contemporary Marketing Approaches in the Health Services</i>	Dr. Öğr. Üyesi Gülcan ŞANTAŞ, Dr. Öğr. Üyesi Fatih ŞANTAŞ	Derleme <i>Review</i>	432-443
10	Bitcoin ve Türevi Varlıkların Muhasebeleştirilmesine İlişkin Bir Değerlendirme / <i>An Evaluation On The Recognition Of Bitcoin And Derivative Assets In Accounting</i>	Dr. Öğr. Üyesi Hasan GÜL	Derleme <i>Review</i>	444-454
11	Sosyal Etki ve Örgütsel Adalet Algısı İlişkisinde Duygusal Bulaşıcılığın Düzenleyici Rolü / <i>The Moderating Role of Emotional Contagion on the Relationship between Social Impact and Organizational</i>	Dr. Öğr. Üyesi Esra ZEYNEL, Dr. Öğr. Üyesi Kemal KÖKSAL	Araştırma <i>Research</i>	455-466

	<i>Justice</i>			
12	Sanal Kaytarma ve İşgören Performansı İlişkisinde İş Stresinin Düzenleyici Etkisinin İncelenmesi: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma / <i>Investigation of The Moderator Effect of Job Stress on The Relationship Between Cyberloafing and Employee Performance: A Research on Health Sector</i>	Doktora Öğrencisi Mesut ÖZÜDOĞRU, Doç. Dr. Yavuz Tansoy YILDIRIM	Araştırma Research	467-490
13	Küreselleşme, Ulus-Devlet Egemenliği ve Ulusal Güvenlik / <i>Globalization, Nation-State Sovereignty and National Security</i>	Dr. Öğr. Üyesi Doğan Şafak POLAT	Derleme Review	491-503
14	Türkiye’de Kamu Yatırımlarının 1999-2017 Yıllarındaki Dağılımı: Doğu ve Güneydoğu Anadolu İllerinin Göreli Konumu / <i>Distribution of Public Investments in Turkey Between 1999-2017: Eastern and South-Eastern Anatolia’s Relative Situation</i>	Dr. Öğr. Üyesi İdris TURAN	Araştırma Research	504-518
15	Hastanelerde Performans Değerleme Sisteminin Çalışan Motivasyonuna Etkileri Hakkında Çalışan Görüşleri (Çankaya İlçesi Örneği) / <i>Employee Opinions About The Effects Of The Performance Appraisal System On Employee Motivation in Hospitals (Çankaya Sample)</i>	Prof. Dr. Zekai ÖZTÜRK, Arş. Gör. Ece DOĞUÇ	Araştırma Research	519-536
16	Porto Alegre, Paris ve Seul Katılımcı Bütçe Modelleri / <i>Porto Alegre, Paris and Seul Participatory Budgeting Models</i>	Dr. Öğr. Üyesi İsmail GÜNEŞ	Araştırma Research	537-554
17	Değişen Eczacı Rollerinde Hastaların Eczacılık Hizmetleri İle İlgili Memnuniyetlerinin Değerlendirilmesi / <i>Evaluation of Patient Satisfaction with Pharmacy Services in The Context of Changing</i>	Arş. Gör. Muazez DEMİR, Dr. Öğr. Üyesi. Erdal EKE	Araştırma Research	555-574

<i>Pharmacist Roles</i>				
Halkla İlişkiler - İletişim - Turizm / Public Relations - Communication - Tourism				
18	Muhalefetin Siyasal Alanda İnşası: Rus Muhalif Lider Aleksey Navalny'yın Konuşmalarının Retorik Analizi / <i>Construction of the Opposition in the Political Sphere: Rhetorical Analysis of Russian Opposition Leader Aleksey Navalny's Political Speeches</i>	Dr. Öğr. Üyesi Erkam TEMİR, Prof. Dr. Bünyamin AYHAN	Araştırma Research	575-592
19	İşveren Markası Nasıl İşe Adanmayı Etkiler? Duygusal Emegin Aracılık Rolü / <i>How Does Employer Brand Affect Work Engagement? The Mediating Role of Emotional Labor</i>	Dr. Öğr. Üyesi Mert GÜRLEK, Öğr. Gör. Dr. Ayşen Akbaş TUNA, Doç. Dr. Murat YEŞİLTAŞ	Araştırma Research	593-614
Sanat – Tasarım / Art - Design				
20	Çağdaş Sanat Yapıtının Göstergebilimsel İncelenmesi: Joseph Kosuth'un "Bir ve Üç Sandalye" Adlı Çalışması / <i>Semiological Analysis of Contemporary Art Works: Joseph Kosuth's Work "One and Three Chairs"</i>	Dr. Öğr. Üyesi Buşra İNCİRKUŞ	Derleme Review	615-623

Özel Okul Öncesi Eğitim Kurumlarına Devam Eden Çocukların Sosyal Problem Çözme Becerileri ile Annelerinin Empati Düzeyi ve Duygu Düzenleme Stratejileri Arasındaki İlişki

Relationship between Social Problem-Solving Skills of Children Attending Private Preschool Education Institutions and Their Mothers' Level of Empathy and Emotion Regulation Strategies

Doç.Dr. Füsün GÖKKAYA¹, Dr. Öğr. Üyesi Zümrüt GEDİK²,

Uzm. Psk. Şeyma TUNÇAY³

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, özel okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların sosyal problem çözme becerileri ile annelerinin empati düzeyi ve duygu düzenleme stratejileri arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Çalışmanın ikincil amacı ise çocukların sosyal problem çözme beceri düzeyinin birtakım sosyodemografik özelliklere göre değişip değişmediğinin araştırılmasıdır. Çalışmaya İzmir ilinin Buca, Bornova, Urla ve Konak ilçelerinde yer alan 8 özel okul öncesi eğitim kurumuna devam eden çocuklar ve onların anneleri katılmıştır. Örneklemde 97 çocuk ve annesi bulunmaktadır. Veri toplama amacıyla sosyodemografik bilgi formu, Wally Sosyal Problem Çözme Testi, Empati Ölçeği ve Duygu Düzenleme Ölçeği kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda çocukların sosyal problem çözme beceri puanları ile annelerinin kullandıkları duygu düzenleme stratejilerinden “duyguları baskılama” ve “bilişsel yeniden değerlendirme” ve empati puanları arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Analiz sonuçlarına göre sosyal problem çözme beceri puanları çocuğun cinsiyetine, ebeveynlerinin ayrı veya birlikte oluşuna, evde büyük ebeveyn yaşayıp yaşamamasına, okula başlamadan önce bakım verenin kim olduğuna, okul öncesi eğitim kurumlarında geçirilen süreye, teknoloji kullanımına ayrılan günlük süreye, anne ve babanın öğrenim durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşma göstermezken, kardeşin olup olmamasına göre farklılaşma göstermiştir. Kardeşi olan çocukların sosyal problem çözme beceri puanları, kardeşi olmayan çocuklara göre anlamlı düzeyde daha düşük bulunmuştur. Elde edilen veriler literatür ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal problem çözme becerisi, empati, duygu düzenleme

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The main objective of this study was to examine the relationship between social problem-solving skills of children attending private preschool education institutions and their mothers' empathy levels and emotion regulation strategies. The secondary objective of the study was to investigate differences in children's social problem solving skills according to various socio-demographic characteristics. Children who attended 8 private preschool education institutions located in the Buca, Bornova, Urla, and Konak districts of İzmir and their mothers participated. The sample consisted of 97 children and their mothers. Data were collected using the socio-demographic information form, Wally Social Problem Solving Test, Empathy Quotient, and Emotion Regulation Questionnaire. Social problem solving was not related to mothers' empathy level

¹Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, fusungokkaya@hotmail.com.

²İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, zumrut.gedik@ikcu.edu.tr.

³Klinik Psikolog, seyma.tuncay@hotmail.com.

Atf için (to cite): Gökçaya, F., Gedik, Z. ve Tunçay, Ş. (2020) Özel okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların sosyal problem çözme becerileri ile annelerinin empati düzeyi ve duygu düzenleme stratejileri arasındaki ilişki. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 331-344.

and emotion regulation strategies, namely “suppression of emotions” and “cognitive reappraisal”. Social problem solving scores did not significantly differ according to children’s gender, their parents being together or separated, having grandparents residing with the family, who the caregiver was prior to preschool, duration of preschool education, duration of daily use of technology, and parents’ educational level. Social problem solving scores showed significant differences according to whether children had siblings or not. Children with siblings had significantly lower social problem solving scores compared to children with no siblings. The findings were discussed in the light of the literature.

Keywords: Social problem solving skills, empathy, emotion regulation

Paper Type: Research

Giriş

Bir çocuğun ruhsal gelişiminde en önemli rol şüphesiz annenindir ve annenin çocuğu ile kurduğu ilişki çocuğun yaşama uyum sağlamasında son derece belirleyicidir. Çocuk-anne ilişkisi duygusal boyutla başladığı için, en temelinde sevgi yatmaktadır. Anne, çocukla olan ilişkisinde bu sevgiyi bir araç olarak kullanmaktadır (Carlson, Lacznia ve Wertley, 2011; Jones, Cassidy ve Shaver, 2015). Sevginin bebeklikte dengeli, tutarlı ve kesintisiz verilmesinin fizyolojik gereksinimlerin karşılanması kadar önemli olduğu bilinmektedir (Thompson vd., 2014). Annesi tarafından sevildiğini hisseden her çocuk anneden gelen her türlü özelliği benimseyerek çevresine sunacaktır. Örneğin, annesi tarafından sevilmeyen, tutarsız durumlarla sürekli karşılaşan ve kendini keşfetmesine ve gerçekleştirilmesine izin verilmeyen çocukların kaygı ve nevrozizm düzeylerinin oldukça yüksek olduğu belirtilmiştir (Chaplin ve John, 2007; Geçtan, 1995; Şeker ve Yavuzer, 2017). Bu bağlamda annenin bebeğin dünyaya geldiği ilk andan yetişkin yaşamına geçene kadar olan sürede, kurmakta olduğu ilişkilerinde, hayat anlayışı ve bakış açısında oldukça önemli bir temel ve model oluşturduğu söylenebilir. Çocuk, yaşamı annesini model alarak tanımaya çalışır. Literatürde çocuğun diğer bireyler ile kuracağı sosyal ilişkilerinin ve sosyal becerilerinin gelişiminde “anne” modelinin son derece önemli olduğu ifade edilmektedir (Kublay, 2013; Ruppert, 2011). Bu becerilerden biri olan sosyal problem çözme becerisi, çocukların yetişkinlikte kuracağı ilişkilerin niceliğini ve niteliğini etkileme potansiyeli taşımaktadır. Bu bağlamda D’ Zurilla ve Nezu (2007) sosyal problem çözmeyi “kişinin günlük yaşamda karşılaştığı problem durumlarında etkili başa çıkma yollarını bulmak üzere kullandığı bilişsel-davranışsal-duygusal bir süreç” olarak tanımlamaktadır. Bir kişi sosyal ilişkilerinde karşılaştığı problemleri çözebildiği oranda hayatta mutlu olacaktır. O halde acaba annelerin ne gibi özellikleri, çocuklarının sosyal problem çözme becerilerinin gelişimini olumlu yönde etkilemektedir?

Annelerin çeşitli karakteristik özellikleri, çocuklarının kişilik örgütlenmesinde önemli birer belirleyici faktör olabilmektedir (Deniz, 2008; Weber, Brandenburg ve Viezzer, 2003). Örneğin annelerin kabul düzeylerinin çocuklarının sosyal becerilerine olumlu etkide bulunduğu, kaygı düzeyi yüksek olan annelerin çocuklarının ise daha kaygılı olduğu saptanmıştır (Tinkew-Bronte, Moore ve Carrano, 2006). Aynı zamanda hassas annelerin çocuklarının empati düzeyinin daha yüksek olduğu bilinmektedir (Seehausen, Kazzer, Bajbouj ve Prehn, 2012). Literatüre bakıldığında ebeveyn tutumlarının çocukların sosyal alandaki davranışlarına etkisini inceleyen birçok çalışmaya ulaşmak mümkündür (Aunola ve Nurmi, 2005; Bornstein, Hahn ve Haynes, 2010; Querido, Warner ve Eyberg, 2002; Paulussen-Hoogbeem vd., 2008; Roopnarine, Krishnakumar, Metindogan ve Evans, 2006; Sümer, Gündoğdu Aktürk ve Helvacı, 2010). Öte yandan özelde annelerin karakteristik özellikleri ile çocuklarının sosyal davranışları arasındaki ilişkiyi konu eden araştırmaların oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmektedir (Bascoe, Davies, Sturge-Apple ve Cummings, 2009).

Etkili sosyal ilişkiler kurabilme konusunda empatik olmanın olumlu sonuçlar doğurduğu birçok araştırma tarafından gösterilmiştir (Eisenberg, 2015; Eisenberg vd., 2002; Perry, Walder, Hendler ve Shamay-Tsoory, 2013). Annelerin çocuklarına empatik yaklaşabilme becerileri, çocuğun ileriki yaşlarında empatik iletişim stiline sahip olmasına katkıda bulunmaktadır (Park ve

Raile, 2010). Empatik olma prososyal davranışa öncü olduğu için saldırgan davranışa engel olarak kişilerarası ilişkilerin kalitesini arttırmaktadır (Davidov ve Grusec, 2006; Patient ve Skarlicki, 2010). Empati kişinin kendini bir başka kişinin ya da kişilerin yerine koyarak onun duygusunu anlaması ve bunu ona yansıtması olarak tanımlanmaktadır (Spinella, 2005; Robinson, Roberts, Strayer ve Koopman, 2007; Rueckert, Branch ve Doan, 2011). Empatik bir kişinin diğerinin duygularını anlayarak kendini onun yerine koyabilmesi için öncelikle kendi duygularını tanıması gerekir. Kişinin duygusunu fark etmesi duygu düzenleme becerisini kullanabilmenin ön koşulu olarak kabul edilmektedir (Edwards ve Wupperman, 2016; Oishi vd., 2015). Duygu düzenleme becerisi, kişilerin beklentileri ve ihtiyaçları doğrultusunda duygularını yönetebilecekleri ve buna bağlı olarak değişiklik yapabilecekleri süreçleri içerir (Uğurlu ve Kırıl, 2011). Duyguların düzenlenmesi kişinin içsel ve dışsal tüm süreçlerini kapsar ve duygulara karşı verilen tepkileri değerlendirme ve değiştirme sürecidir (Thompson vd., 2014). Kısacası duygu düzenleme duyguları anlama, tanıma, tepki verme ve ifade edebilme aşamalarının tümünü içermektedir (Gross, 2013). Görüldüğü gibi empati ve duygu düzenleme becerisi birbiri ile yakından bağlantılı kavramlardır. Duygu düzenleme becerileri iyi düzeyde olan bireylerin daha iyi sosyal ilişkiler kurdukları, başka bireylerin sıkıntıları karşısında daha rahat ve daha empatik davranabildikleri bilinmektedir (Bernhardt ve Singer, 2012). Ayrıca, duyguları anlama, tanıma ve ifade etme becerisinin bireyin hem çocukluk dönemindeki hem de ilerleyen dönemlerdeki olumlu sosyal ilişki kurma becerisine büyük katkı sağladığı bulunmuştur (Uğurlu ve Kırıl, 2011).

Çocukluk yıllarından itibaren bireylerin sosyal yaşamlarında etkili olabilmeleri adına kişilerarası alanda çıkan problemleri tanıma, anlama, kavrama, yorumlama ve ortama uygun tepkiler verme gibi birtakım sosyal becerileri öğrenmesi gerekmektedir. Söz konusu sosyal beceriler kadar çocuğun kendi ihtiyaç ve beklentilerini, başkalarının ihtiyaç ve beklentileri ile nasıl bağdaştıracağını öğrenebilmesi için, içinde yetişilen ortamda empati ve uygun duygu düzenleme becerilerini sergileyen bir modelin bulunması gerekmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmamızın temel amacı bir grup okul öncesi dönem çocuğunun sosyal problem çözme becerileri ile annelerinin empati düzeyi ve duygu düzenleme stratejileri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Çalışmanın ikincil amacı çocukların sosyal problem çözme becerilerinin birtakım sosyodemografik özelliklere göre değişip değişmediğini araştırmaktır.

1. Yöntem

Bu çalışmada ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır ve çalışma betimleyici ve kesitsel tipte planlanmıştır.

1.1. Katılımcılar

Çalışmada hedef gruba ulaşmak için kolayda örnekleme (convenience sampling) yöntemi kullanılmıştır ve katılım gönüllülük esasına dayanmaktadır. Buna göre çalışmanın yürütülmesine İzmir’de bulunan 8 özel okul öncesi eğitim kurumu izin vermiştir. Bu okullar İzmir’in Buca, Bornova, Urla ve Konak ilçelerinde bulunmaktadır. Veriler bu okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocuklardan ve onların annelerinden toplanmıştır. Öncelikli olarak çalışmanın yürütülmesi için izin veren bu 8 özel okul öncesi eğitim kurumunun velilerine çalışmayla ilgili bilgi verilmiş ve gönüllü olan velilerden çocuklarının çalışmaya katılmaları ile ilgili yazılı bilgilendirilmiş onam alınmıştır. Bu ailelerin çocuklarına Wally Sosyal Problem Çözme Testi bireysel olarak, okulların uygun gördüğü yer ve saatlerde uygulanmıştır. Veri toplama aşamasında bir çocuk testi almak istememiştir. Testi almaya istekli 51.-77. aylarda olan 186 çocuğa uygulama yapılmıştır. Bu çocukların annelerine sosyodemografik bilgi formu, empati ve duygu düzenleme ölçekleri kapalı zarflar içerisinde yollanmıştır. Ölçeklerin iletildiği 186 anneden 97’si ölçekleri tam ve eksiksiz olarak doldurup kurumlara geri iletmiştir. Dolayısıyla nihai örneklem 97 çocuk ve annelerinden oluşmaktadır.

Çalışma grubuna ait demografik bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur. Buna göre çocukların %41.2’si (N = 40) kız, %58.8’i (N=57) erkektir; %52.6’sı (N = 51) tek çocuktur, %88.7’sinin ebeveynleri birlikte ve %10.3’ü (N = 10) ebeveynlerinin yanı sıra büyükanne veya

büyükbaba ile birlikte yaşamaktadır. Çocukların yaş ortalaması 65.63 aydır (SS = 4.84 ay). Çocukların %40.2'si (N = 39) yaklaşık 2-3 yıldır okul öncesi eğitim kurumlarına devam etmektedir. Çocukların %41.2'sinin (N = 40) primer bakım veren annedir. Teknoloji kullanımına bakıldığında, çocukların %41.2'sinin (N = 40) günün yaklaşık 1-2 saatini televizyon izlemeye ayırdığı bulunmuştur. Çocuklarının annelerinin yaş ortalaması 34.57 yıl (SS = 4.61), babalarının yaş ortalaması ise 38.74 yıldır (SS = 5.28). Annelerin %56.7'si (N = 55), babaların ise %53.6'sı (N = 52) üniversitelerin lisans programlarından mezundur.

1.2. Veri Toplama Araçları

1.2.1. Sosyodemografik Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından hazırlanan sosyodemografik bilgi formu 12 sorudan oluşmaktadır. Formu annelerin doldurması sağlanmıştır. Çocuklarının yaşı, cinsiyeti ve kardeş sayısı; anne-babaların öğrenim durumları; anne-babanın beraber olma durumu; evde büyük ebeveyn yaşayıp yaşamaması; primer bakım verenin kim olduğu; okul öncesi kuruma devam etme süresi ve günlük teknoloji süresini anlamaya yönelik sorular sorulmuştur.

Tablo 1. Çocukların, annelerinin ve babaların demografik özellikleri

Değişken	Ort. (SS)	Frekans (%)
Çocukların ay olarak yaşı (ranj: 51-77)	65.63 (4.84)	
Annelerin yıl olarak yaşı (ranj: 24-45)	34.57 (4.61)	
Babaların yıl olarak yaşı (ranj: 25-54)	38.74 (5.28)	
Cinsiyet		
Kız		40 (%41.2)
Erkek		57 (%58.8)
Kardeşler		
Kardeşi var		46 (47.4%)
Kardeşi yok		51 (52.6%)
Primer bakım veren		
Anne		40 (%41.2)
Büyük ebeveyn		36 (%37.1)
Diğer		21 (%21.6)
Okul öncesi eğitim kurumlarına devam etme		
1 yıldan az		14 (%14.4)
1 yıldan çok, 2 yıldan az		36 (%37.1)
2 yıldan çok, 3 yıldan az		39 (%40.2)
3 yıl ve üstü		8 (%8.2)
Ebeveyn birlikteliği		
Birlikte		86 (88.7%)
Ayrı		11 (11.3%)
Evde büyük ebeveynle yaşama		
Var		10 (%10.3)
Yok		87 (%89.7)
Çocukların günlük teknoloji kullanımı		
1 saatten az		32 (%33.0)
1 saatten çok, 2 saatten az		40 (%41.2)
2 saatten çok, 3 saatten az		20 (%20.6)
3 saat ve üstü		5 (%5.2)
Annelerin öğrenim durumu		
İlkokul		6 (%6.2)
Ortaokul		5 (%5.2)
Lise		20 (%20.6)
Üniversite (Lisans)		55 (%56.7)
Lisansüstü		11 (%11.3)

Babanın öğrenim durumu	
İlkokul	7 (%7.2)
Ortaokul	9 (%9.3)
Lise	22 (%22.7)
Üniversite (Lisans)	52 (%53.6)
Lisansüstü	7 (%7.2)

1.2.2. Wally Sosyal Problem Çözme Testi (Wally Social Problem Solving Test; WSPÇT)

Test, Spivak-Shure'nın 1985 yılında ve Rubin-Krasnor'un 1986 yılında oluşturduğu iki farklı testin birleştirilmesi ile 1990 yılında Webster-Stratton tarafından hazırlanmıştır (akt. Dereli-İman, 2013). Testte kız ve erkek çocuklar için ayrı olacak şekilde 15 hipotetik sosyal problem içeren (10 tanesi bir akrana yönelik, 5 tanesi ise bir yetişkine yönelik) resimli kart kullanılmaktadır. Uygulamada bu kartlar çocuklara gösterilerek "Bu durumda sen ne yapardın?" şeklinde bir soru sorulmakta ve çocukların cevapları uygulayıcı tarafından kaydedilmektedir. Çocukların verdikleri cevaplar iki kategori altında incelenmektedir. Bu kategoriler olumlu sosyal davranış ya da antisosyal davranış olarak ayrılmıştır. Olumlu sosyal davranış kategorisine giren cevaplar 1, antisosyal davranış kategorisine giren cevaplar ise 0 puan almakta ve testten toplam puan elde edilmektedir. Testten alınan toplam puan düştükçe sosyal problem çözme beceri düzeyinin düştüğü varsayılmaktadır. Testten hem nitel hem de nicel veriler elde edilebilmektedir. Ölçek Dereli-İman (2013) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Veriler açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizine (DFA) tabi tutulmuştur. AFA'da ölçeğin açıklanan varyansı %46.534 olan iki faktörlü bir yapı gösterdiği tespit edilmiştir. DFA'da elde edilen modelin uyum indeksleri, modelin iyi uyumlu olduğunu göstermiştir. Ölçek geneli için hesaplanan Cronbach alfa katsayısı .88, alt boyutlar için .86 ve .73 bulunmuştur. Ölçek geneli için hesaplanan Spearman-Brown katsayısı .80, alt boyutlar için .81 ve .75 bulunmuştur. Yılmaz (2012) ise testin iç tutarlılık güvenilirliğini belirlemek adına 60-72 aylık 359 çocuk ile çalışmış, testin Kuder Richardson-20 güvenilirlik katsayısını .79, aralıklı korelasyon katsayısını .96, faktörün açıkladığı varyans oranını ise %36.17 olarak bulmuştur. Kayılı ve Arı (2015) testin güvenilirliğini 699 çocuktan veri toplayarak test etmiştir. Çalışmada faktörün teste ilişkin varyansı açıklama oranını %46 olarak bulmuştur. Üç yaş çocukları için güvenilirlik katsayısı .72, dört yaş çocukları için .79 ve beş yaş çocukları için .81 olarak; yarı test güvenilirlik katsayıları 3 yaş için .69, 4 yaş için .74 ve 5 yaş için .77 olarak bulunmuştur. Bu çalışma için 51-60 aylar arasındaki çocuklar için ölçeğin Cronbach alfa değeri .73, 61-77 aylar arasındaki çocuklar için ise .80 olarak bulunmuştur.

1.2.3. Empati Ölçeği (Empathy Quotient; EÖ)

Empatiyi değerlendiren 40 maddeden ve kişinin testin amacına odaklanmasına engel olmak için hazırlanmış 20 çeldirici maddeden oluşan bu öz-bildirim ölçeği Baron-Cohen ve Wheelwright (2004) tarafından geliştirilmiştir. Puanlamada en empatik yanıtta 2, hafif empatik yanıtta 1 ve en az empatik yanıtta 0 puan verilmektedir. Ölçekten alınabilecek toplam puanlar 0-80 arasında değişmektedir. Ölçeğin Türkçe versiyonunun psikometrik özellikleri Bora ve Baysan (2009) tarafından incelenmiştir. Ölçeğin iç tutarlılığı .84 olarak bulunurken yarıya bölme yöntemiyle elde edilen Guttman katsayısının .78 olduğu görülmüştür. Bu yöntemle ölçeğin ilk yarısına dair Cronbach alfa katsayısının .75, ikinci yarısına ait katsayının .74 olduğu bildirilmiştir. Bu çalışmada ise ölçeğin Cronbach alfa değeri .74 olarak bulunmuştur.

1.2.4. Duygu Düzenleme Ölçeği (Emotion Regulation Questionnaire; DDÖ)

Bu öz-bildirim ölçeği Gross ve John (2003) tarafından yetişkinlerin duygu düzenleme stratejilerini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçekte 10 madde yer almaktadır. Kişiler her bir maddenin kullandıkları duygu düzenleme stratejilerini ne düzeyde tanımladığını 6'lı Likert tipi ölçek üzerinde işaretlemektedirler (1 = hiç doğru değil, 6 = tamamen doğru). Ölçek "duyguların baskılanması" (DB, 6 madde) ve "bilişsel yeniden yapılandırma" (BYY, 4 madde) olarak ifade edilen duygu düzenleme stratejilerini değerlendiren iki faktörden oluşmaktadır.

Ölçeğin Türkçe versiyonunun geçerliği ve güvenilirliği Ulaşan Özgüle (2011) tarafından incelenmiştir. Ulaşan Özgüle (2011) yaptığı açımlayıcı faktör analizi sonucunda, ölçeğin faktör yapısının orijinali ile tutarlı olduğunu bulmuştur. Duyguların baskılanması (DB) ve bilişsel yeniden yapılandırma (BYY) alt ölçeklerine dair Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları sırasıyla .64 ve .78'dir. Bu çalışmada ise ölçeğe dair Cronbach alfa değerleri DB alt ölçeği için .78 ve BYY alt ölçeği için .73 olarak bulunmuştur.

1.3. İstatistiksel Analiz

Veriler IBM SPSS 20 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öncelikli olarak frekans değerleri hesaplanmış ve normallik değerlerine bakılmıştır. Toplam ölçek puanlarının normal dağılım gösterip göstermediğini anlamak için basıklık (skewness) ve çarpıklık (kurtosis) değerleri incelenmiştir. Elde edilen normallik değerleri Tablo 2'de görülmektedir. Tablo 2 incelendiğinde çarpıklık ve basıklık ölçülerinin +2 ile -2 arasında bir değer almış olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuca göre, değişkenlerin normal dağılım gösterdiğine karar verilmiştir (George ve Mallery, 2010; Tabachnick ve Fidell, 2013). Araştırmanın ikincil amacı kapsamında cinsiyete, kardeş sahibi olup olmama durumuna, ebeveyn birlikteliğine, evde büyük ebeveynin varlığına, ebeveyn eğitimine, primer bakım verenin kim olduğuna, okul öncesi eğitim kurumlarında geçirilen süreye ve teknoloji kullanımına ayrılan günlük süreye göre Wally Sosyal Problem Çözme Testi toplam puanlarında bir farklılaşma olup olmadığı araştırılmıştır. Bu değişkenler açısından veriler değerlendirildiğinde cinsiyet ve kardeşi olup olmama durumu hariç diğer değişkenler açısından her hücrede yer alan katılımcı sayısının eşit olmadığı tespit edilmiştir ve 30'un altında katılımcı bulunan hücreler mevcut olduğu için bu değişkenler nonparametrik analizlerle değerlendirilmiştir (Petr, 1997) (Bk. Tablo 1). Bu bilgiler ışığında ölçekler arasındaki ilişkiyi anlamak için Pearson korelasyon analizi, cinsiyete ve kardeşi olup olmama durumuna göre WSPÇT puanının farklılaşp farklılaşmadığını araştırmak için bağımsız gruplar t-testi kullanılmıştır. Diğer değişkenlere göre WSPÇT puanının farklılaşp farklılaşmadığını anlamak için ise nonparametrik Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis testleri kullanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak belirlenmiştir.

Tablo 2. Ölçeklere ait normallik testi sonuçları

		Basıklık	Çarpıklık
DDÖ	WSPÇT	-.366	-.487
	BYY	.256	.148
	DB	.035	-.740
	EÖ	-.021	-.071

DDÖ: Duygu Düzenleme Ölçeği, WSPÇT: Wally Sosyal Problem Çözme Testi, BYY: Bilişsel Yeniden Yapılandırma Alt Ölçeği, DB: Duyguların Baskılanması Alt Ölçeği, EÖ: Empati Ölçeği.

2. Bulgular

2.1. Korelasyon Analizi

Çocukların sosyal beceri puanlarının annelerin duygu düzenleme becerileri (bilişsel yeniden değerlendirme ve baskılama) ve empati puanları ile ilişkisi Pearson korelasyon analizi kullanılarak incelenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Ölçek puanlarına dair ortalamalar, standart sapmalar ve korelasyon katsayıları

Değişken	BYY		DB		EÖ		Ort.	SS
	r	p	r	p	r	p		
WSPÇT	-.11	.284	.01	.903	-.04	.714	11.27	2.39
Ort.	24.34		13.16		50.63			
SS	5.21		4.73		8.16			

Çocukların sosyal problemleri çözme beceri puanları ile annelerin kullandıkları duygu düzenleme stratejilerinden baskılama ve bilişsel yeniden yapılandırma arasında bir ilişki bulunmamıştır (sırasıyla $r = .01, p > .05$; $r = -.11, p > .05$). Benzer biçimde çocukların sosyal problemleri çözme beceri puanları ile annelerin empati puanları arasında da anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır ($r = -.04, p > .05$).

2.2. Çocukların Sosyal Problemleri Çözme Beceri Düzeyinin Demografik Özelliklere Göre İncelenmesi

Çocukların sosyal problemleri çözme beceri puanlarının cinsiyete ve kardeşe sahip olma durumuna göre farklılaşp farklılaşmadığı bağımsız gruplar t-testi ile incelenmiştir. Buna göre ortalama sosyal problemleri çözme beceri puanları cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşma göstermemektedir ($t(95) = 1.94, p > .05$). Tablo 4’de çalışmaya katılan çocukların WSPÇT puanlarının kardeş sahibi olup olmama durumuna göre gösterdiği farklılaşma yer almaktadır.

Tablo 4. Kardeş sahibi olup olmama durumuna göre WSPÇT puanları ve t-test sonuçları

	N	Ort.	SS	t	sd	p
Kardeşi var	46	10.72	2.20			
Kardeşi yok	51	11.76	2.47	-2.19	95	.031

Kardeşi olan çocukların ortalama sosyal problemleri çözme beceri puanları (Ort. = 10.72, SS = 2.21), kardeşi olmayan çocuklara göre (Ort. = 11.76, SS = 2.47) anlamlı düzeyde daha düşük bulunmuştur ($t(95) = -2.19, p < .05$).

Çocukların ortalama sosyal problemleri çözme beceri puanlarının ebeveyn birlikteliğine ve evde büyük ebeveyn varlığına göre farklılaşp farklılaşmadığı Mann-Whitney U testi ile incelenmiştir. Sonuç olarak sosyal problemleri çözme beceri puanlarının ebeveynlerin ayrı veya birlikte oluşuna ve evde büyük ebeveyn yaşayıp yaşamamasına göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı bulunmuştur ($p > .05$) (sırasıyla $U = 422.00, z = -.588, p = .558$; $U = 311.50, z = -1.478, p = .140$).

Çocukların ortalama sosyal problem çözme beceri puanlarının primer bakım verenin kim olduğuna, okul öncesi eğitim kurumlarında geçirilen süreye, teknoloji kullanımına ayrılan günlük süreye, annenin ve babanın öğrenim durumuna göre değişip değişmediği Kruskal-Wallis testi ile incelenmiştir. Sonuç olarak sosyal problemleri çözme beceri puanlarının bakım verenin kim olduğuna, okul öncesi eğitim kurumlarında geçirilen süreye, teknoloji kullanımına ayrılan günlük süreye, annenin ve babanın öğrenim durumuna göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur ($p > .05$) (sırasıyla $X^2 = 3.847, p = .427$; $X^2 = .201, p = .977$, $X^2 = 1.350, p = .717$; $X^2 = 1.413, p = .842$; $X^2 = .978, p = .913$).

Tartışma

Bu çalışmanın temel amacı özel okul öncesi kuruma devam eden çocukların sosyal problem çözme becerileri ile annelerinin empati düzeyi ve duygu düzenleme stratejileri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Kuramsal bilgilere dayanarak çocukların sosyal problem çözme becerilerinin annelerin empati düzeyleriyle pozitif korelasyon göstermesi beklenmiştir. Söz konusu becerilerin aynı zamanda adaptif bir duygu düzenleme stratejisi olan bilişsel yeniden yapılandırma ile pozitif, maladaptif bir strateji olan duyguların baskılanması ile ise negatif korelasyon göstereceği varsayılmıştır. Ancak yapılan analizlere göre çocukların sosyal problem çözme becerisi ile annelerinin duyguları baskılama, bilişsel yeniden değerlendirme ve empati puanları arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Bu bulgu literatürle uyumsuzdur. Çeşitli araştırmalarda anne ve babaların çocuklarıyla olan etkileşiminin ve onların bazı davranışlarının (anne-babaların kullandıkları problem çözme stratejileri, çocuklarla yapılan boş zaman etkinlikleri gibi) çocukların sosyal problem çözme becerileri üzerinde etkili olduğu saptanmıştır (Keltikangas-Järvinen, 2005; Pakaslahti, Karjalainen ve Keltikangas-Järvinen, 2002). Yetişkinlerle yapılmış araştırma sonuçlarına göre empati ile sosyal problem çözme becerisi

arasında ilişki bulunmuş ve duygu düzenleme konusundaki bireysel farklılıkların empati yardımıyla desteklenebileceği ifade edilmiştir (Hoffman, 2008). Ayrıca duygu düzenleme stratejilerinin, empati yardımıyla sosyal problem çözme becerilerinin geliştirilmesinde kullanılabileceği saptanmıştır (Gross, 2013). Bunun yanı sıra empatinin sosyal problem çözme becerisini arttıran önemli bir faktör olduğu belirtilmektedir (Reniers, Corcoran, Drake, Shryane ve Vollm, 2011). Empati bir başkasının ne hissettiğini anlayabilmeye yardımcı olduğu için karşı tarafa sempati ve şefkat gibi duygular beslemeye neden olmakta, böylelikle duygu düzenlemesinde moderatör bir etki oluşturarak sosyal problem çözme becerisini arttırmaktadır (Hoffman, 2001; Eisenberg, 2000; Eisenberg vd., 2010; Lockwood, Seara-Cardoso ve Viding, 2014). Çocuklar, gelişim dönemleri içinde önemli bir yer tutan okul öncesi dönemde zihinsel ve sosyal olarak hızlı bir değişim içindedirler. Bu dönemde düşünce yapılarını ve duyguları ifade etme becerilerini özellikle anne babalarını gözlemleyerek öğrenirler. Ailesini model alan çocukların duygusal ve sosyal becerilerinin gelişiminde anneler önemli bir yere sahiptir. Yukarıda ifade edildiği gibi yetişkinlerin sosyal problem çözme beceri düzeyinde empati ve duygu düzenleme önemli bir yere sahip olduğu için çocukların sosyal problem çözme becerisi düzeyinde de etkisi olabileceği ön görülmüştür. Ancak çalışmanın bulguları bu hipotezi desteklememiştir. Bu sonuçlara çalışmanın çeşitli metodolojik sınırlılıklarının neden olacağı düşünülmüş ve bu doğrultuda çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Çalışmanın ikincil amacı çocukların sosyal problem çözme becerilerinin sosyodemografik özelliklere göre değişip değişmediğinin araştırılmasıdır. Yapılan analizler sonucunda sosyal problem çözme beceri puanları çocuğun cinsiyetine, ebeveynlerin ayrı veya birlikte oluşuna, evde büyük ebeveyn yaşayıp yaşamamasına, okula başlamadan önce bakım verenin kim olduğuna, okul öncesi eğitim kurumlarında geçirilen süreye, teknoloji kullanımına ayrılan günlük süreye, anne ve babanın öğrenim durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşma göstermemiştir. Bulguların bir kısmını başka araştırma sonuçları ile kıyaslamak zordur (örneğin evde yaşayan büyük ebeveynin varlığı, teknoloji kullanımına ayrılan süre gibi). Çocukların yaşadığı evde büyük ebeveynlerin bulunması bu çalışmada az rastlanan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde teknoloji kullanmayan çocukların olmaması da önemli bir durumdur. Bu nedenle büyük ebeveynleriyle yaşayan, hiçbir teknolojik araç kullanmayan çocukların yer aldığı bir grupta yapılacak farklı araştırmalara gereksinim duyulmaktadır.

Diğer sosyodemografik verilere göre sonuçlar farklı araştırmalarla kıyaslandığında; sosyal problem çözme becerisinin kızlarla erkekler arasında farklılık göstermediğine ilişkin bulgularla bu araştırmanın bulgularının benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır (Bozkurt-Yükçü ve Demircioğlu, 2017; Green, Cillessen, Recheis, Patterson ve Hughes, 2008; Yılmaz ve Tepeli, 2013; Yiğit, 2011). Okul öncesi kuruma devam eden kız ve erkek çocukların benzer çevre ve aile özelliklerine sahip olduğu düşünülmektedir. Çocuklar hem okulda hem de evde benzer şekilde eğitilmekte, böylece çevre kız ve erkek çocukların sosyalleşme sürecini aynı düzeyde etkilemektedir. Aynı zamanda aileler ve okul, çağa özgü değişimlerin etkisi ile (örn. kadın hakları ile ilgili yeni yasalar, bilgi teknolojilerine ulaşmanın herkese eşit imkanlar sunması gibi) çocuklara kız ve erkek ayrımı yapmadan davranıp, çeşitli imkanlar sunmaktadır. Tüm bunlar kız ve erkek çocukların sosyal problem çözme becerilerinin benzer olmasına neden olabilir.

Araştırmalar okul öncesi kuruma devam süresinin de sosyal problem çözme davranışını etkilediği ve okula daha uzun devam eden çocukların sosyal problem çözme becerisinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Baran, 2005; Çimen, 2000; Yılmaz ve Tepeli, 2013). Elde edilen bulgular bu çalışmanın bulguları ile benzerlik göstermemektedir. Ancak bu çalışmada örnekleme oluşturan çocukların çoğu bir yıldan fazla süredir okul öncesi kuruma devam etmektedir. Okula devamın sosyal problem çözme becerisi üzerinde etkisi olduğu sonucuna yönelik bulgulara ulaşılmış araştırmalarda, çocukların çoğunun bir yıldan az zamandır okula devam ettikleri görülmüşken, diğer gruptaki çocukların bir yıl ve üstü sürede okula gittiği anlaşılmaktadır. Aksoy ve Özkan (2015) yaptıkları araştırmanın sonucunda, okul öncesi eğitim kurumuna iki yıl, üç yıl ve daha fazla süredir devam eden çocukların toplam sosyal problem

çözme beceri puanlarının kurumda ilk senesi olan çocuklara göre daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Bu çalışmada okul öncesi eğitim kuruma 1-2 veya 2-3 yıl devam eden çocukların çoğunlukta olduğu göz önüne alındığında, bu çocukların sosyal problem çözme becerilerinin gruplara göre farklılaşma göstermemiş olması oldukça doğaldır. Araştırmalar okul öncesi kuruma devam eden çocukların daha sosyal, daha bağımsız ve girişken olduğunu, farklı sosyal problemlerle karşılaşarak bunlara etkili çözüm getirmeye çalıştığını göstermektedir (Çimen, 2000; Baran, 2005). Bracken ve Fischel (2007) sosyal becerilerin okul öncesi eğitim süresi boyunca geliştiğini, okula devam etme süresinin okul olgunluğunu etkilediğini belirtmişlerdir. Bu çalışmada yer alan çocukların büyük çoğunluğu 1 yıl ve daha fazla zamandır kuruma devam ettiği için, gruplar arasında sosyal problem çözme becerilerinin bir farklılaşma göstermemesi anlaşılır bir bulgudur.

Çalışmanın bir diğer bulgusu anne-babanın öğrenim durumuna göre çocukların sosyal problem çözme becerisinin farklılaşmadığı yönündedir. Konuyla ilgili literatür incelendiğinde benzer sonuçlara ulaşan araştırma bulguları olduğu gibi (Bozkurt Yüksek ve Demircioğlu, 2017), tersi bulgular olduğu da görülmekte; annelerin eğitimi yükseldikçe çocukların sosyal problem çözme beceri düzeyi de artmaktadır (Aksoy ve Özkan, 2015; Kasik, 2014). Çalışmada yer alan anne-babaların yaklaşık %90'ı lise ve üstü eğitim almış kişilerdir. Annelerin öğrenim durumunun yüksek olmasının ebeveynlik yeterlilik algısının da yüksek olmasını sağladığı ve böylece çocukların işbirliği ve sosyal ilişkilerle ilgili davranışlarının olumlu yönde gelişim gösterdiği ifade edilmektedir (Ogelman ve Topaloğlu, 2014; Coleman ve Karraker, 2000). Neitzel ve Strigh (2004), lisans ve üstü eğitim seviyesine sahip anneler ve 5-6 yaş çocuklarıyla yürüttükleri bir çalışmada, annelerin eğitim seviyesi yükseldikçe çocuklarının problem çözmeye yönelik davranışlarının annelerin desteklediklerini bulmuşlardır. Aksoy ve Özkan (2015) çalışmalarında lise ve altında eğitimi bulunan annelerin çocuklarının sosyal problem çözme beceri puanlarının, annesi lise ve üniversitesi mezunu olan çocuklara göre daha düşük olduğunu saptamışlardır. Bu çalışmada anne ve babaların çoğunun lise ve üstü öğrenim düzeyinde olması çocukların sosyal problem çözme beceri düzeyinin gruplar arasında farklılık göstermemesinin nedeni olabilir.

Farklı çalışmaların sonuçlarıyla benzerlik gösteren bir bulgumuz ise kardeşi olan çocukların sosyal problem çözme beceri puanlarının, kardeşi olmayan çocuklara göre anlamlı düzeyde daha düşük olmasıdır (Yılmaz ve Tepeli, 2013; Aksoy ve Özkan, 2015). Bayraktar (2007), kardeş sayısı arttıkça çocuğun duygusal sorunlarının arttığını ifade etmiştir. Çocuk ve ergen psikiyatri kliniğine başvuran ergenlerle yapılan bir tarama çalışmasında, ergenlerin kliniğe başvurmalarına sıklıkla sebep olan sorunlardan birinin kardeş kıskançlığı olduğu belirtilmiştir (Görker, Korkmazlar, Durukan ve Aydoğdu, 2004). Kardeşler, birbirleri için kimi zaman sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası iken, kimi zaman oyun arkadaşı ve bir destek, kimi zaman da bir problem kaynağı olmaktadır. Bir çocuğun kardeşinin olması ile bu yeni duruma uyum süreci başlar ve ikinci çocuğun varlığı rekabet, kıskançlık ve huzursuzluk meydana getirebilir (Gander ve Gandiner, 1996). Kardeşler birbirleriyle rekabet ederken aynı zamanda güçlü bir güven ve sevgi ile de birbirlerine bağlıdırlar. Ancak anne-babaların etkisiz tutumları kardeşler arasındaki kıskançlık tepkilerini arttırmaktadır (Şipal, Yeğengil ve Toka, 2012). Tüm bu bilgiler ışığında kıskançlık ve öfke duyguları yaşıyor olabileceği düşünülen okul öncesi kuruma devam eden çocukların, bu duygularla baş etmede güçlük yaşayarak düşük sosyal problem çözme beceri puanları aldığı söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak çocukların sosyal problem çözme beceri puanları cinsiyete, ebeveynlerin ayrı veya birlikte oluşuna, evde büyük ebeveyn yaşayıp yaşamamasına, okula başlamadan önce bakım verenin kim olduğuna, okul öncesi eğitim kurumlarında geçirilen süreye, teknoloji kullanımına ayrılan günlük süreye, anne ve babanın öğrenim durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşma göstermezken, kardeşin olup olmamasına göre anlamlı farklılaşma göstermiştir. Kardeşi olan çocukların ortalama sosyal problemleri çözme beceri puanları, kardeşi olmayan çocuklara göre anlamlı düzeyde daha düşük bulunmuştur. Çocukların sosyal problem çözme

beceri puanları ile annelerin kullandıkları duygu düzenleme stratejilerinden baskılama ve bilişsel yeniden değerlendirme ve empati puanları arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır. Bulguların bir kısmı literatür tarafından desteklenmektedir. Örneklem büyüklüğünden kaynaklanan birtakım kısıtlılıklar nedeniyle elde edilen sonuçların genellenebilirliği sınırlıdır. Örneklem grubunda okuyazar olmayan annelere ulaşılmamış olması, ilk ve ortaokul mezunu annelerin sayısının oldukça az olması, okul öncesi kuruma devam etmeyen çocukların ve çalışmayan annelerin çalışmaya dahil edilememiş olmasının öngörülen sonuçlara ilişkin veriler elde edilmemesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bu konuda yapılacak araştırmaların sözü geçen demografik özellikleri de kapsayacak şekilde, daha geniş bir örneklemle ve hem duygusal hem de bilişsel empatiyi ölçen bir ölçek kullanılarak tekrarlanması uygun olabilir.

Kardeş sahibi olan çocukların tek çocuk olanlardan daha düşük sosyal problem çözme becerisi puanına sahip olması göz önüne alındığında kardeşe duyulan kıskançlık gibi yıkıcı duyguları yönetememenin çocukların sosyal becerilerine olumsuz yansıdığı çıkarımında bulunmak mümkündür. Çocuklara dair daha fazla değişkenle çalışmamış olmak araştırmanın bir kısıtlılığı olarak değerlendirilse de elde edilen bu bulguyla alanda çalışan klinisyenlere önerilerde bulunmak mümkündür. Klinisyenlerin, aile danışmanlığı ve çocuk merkezli terapi çalışmalarında duyguları ifade etme konusunda çalışmalarının yararlı olacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte ailelere kardeş kıskançlığını yönetebilme konusunda danışmanlık yapılmasının çocukların sosyal problem çözme becerisinin gelişimine destek olabileceği öngörülmektedir.

Çeşitli sınırlılıklarına rağmen, ulusal literatürde okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocuklar ve anneleriyle yapılmış sınırlı sayıda araştırma olması nedeniyle, çalışmanın alana katkı sağlayacağı ve benzer araştırmalara yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aksoy, A. B. ve Özkan, H. K. (2015). Çocukların bilişsel tempoları ile sosyal problem çözme becerilerinin bazı demografik özellikler açısından incelenmesi (Kırklareli il merkezi örnekleme). *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 401-417.
- Aunola, K. ve Nurmi, J. E. (2005). The role of parenting styles in children's problem behavior. *Child Development*, 76(6), 1144-1159.
- Baran, G. (2005). Dört-beş yaş çocuklarının sosyal davranışlarının ve aile ortamlarının incelenmesi. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 30(321), 9-16.
- Baron-Cohen, S. ve Wheelwright, S. (2004). The empathy quotient: An investigation of adults with asperger syndrome or high functioning autism and normal sex differences. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 34, 163-175.
- Bascoe, S. M., Davies, P. T., Sturge-Apple, M. L. ve Cummings, E.M. (2009). Children's representations of family relationships, peer information processing, and school adjustment. *Developmental Psychology*, 45(6), 1740-1751.
- Bayraktar, F. (2007). Olumlu ergen gelişiminde ebeveyn/akran ilişkilerinin önemi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 14(3), 157-166.
- Bernhardt, B. C. ve Singer, T. (2012). The neural basis of empathy. *Annual Review of Neuroscience*, 35, 1-23.
- Bora, E. ve Baysan, L. (2009). Empati Ölçeği-Türkçe Formunun üniversite öğrencilerinde psikometrik özellikleri. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, 19(1), 39-47.
- Bornstein, M. H., Hahn, C. S., ve Haynes, O. M. (2010). Social competence, externalizing, and internalizing behavioral adjustment from early childhood through early adolescence: Developmental cascades. *Development and Psychopathology*, 22, 717-735.

- Bozkurt-Yükçü, Ş. ve Demircioğlu, H. (2017). Okul öncesi dönem çocuklarının duygu düzenleme becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44, 442-466.
- Bracken, S., ve Fischel, J. (2007). Relationships between social skills, behavioral problems, and school readiness for head start children. *A Research to Practice Journal for the Early Childhood Field*, 10, 109- 126.
- Carlson, L., Lacznia, R. N. ve Wertley, C. (2011). Parental style: The implications of what we know (and think we know). *Journal of Advertising Research*, 51(2), 427-435.
- Chaplin, L. N. ve John, D. R. (2007). Growing up in a material world: Age differences in materialism in children and adolescents. *Journal of Consumer Research*, 34(4), 480-493.
- Coleman, P. K. ve Karraker, K. H. (2000). Parenting self-efficacy among mothers of school-age children: Conceptualization, measurement and correlates. *Family Relations*, 49(1), 13-24.
- Çimen, S. (2000). *Ankara'da üniversite anaokullarına devam eden beş altı yaş çocuklarının psiko-sosyal gelişimlerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Davidov, M. ve Grusec, J. E. (2006). Untangling the links of parental responsiveness to distress and warmth to child outcomes. *Child Development*, 77(1), 44-58.
- Deniz, M. E. (2008). *Erken çocukluk döneminde gelişim*. Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Dereli-İman, E. (2013). The adaptation of social problem solving scale to Turkish for 6 year-olds and the relationship between their preschool behavior problems and social problem solving skills. *Educational Sciences in Theory and Practice*, 13, 491- 498.
- D'Zurilla, T. ve Nezu, A. (2007). *Problem-solving therapy: A positive approach to clinical intervention*. New York: Spring Publishing Co.
- Edwards, E. R. ve Wupperman, P. (2016). Emotion regulation mediates effects of alexithymia and emotion differentiation on impulsive aggressive behavior. *Deviant Behavior*, 38(10), 1160-1171.
- Eisenberg, N. (2000). Emotion, regulation, and moral development. *Annual Review of Psychology*, 1, 665–697.
- Eisenberg, N., Eggum, N. D. ve Di Giunta, L. (2010). Empathy-related responding: Associations with prosocial behavior, aggression, and intergroup relations. *Social Issues and Policy Review*, 4, 143–180.
- Eisenberg, N., Guthrie, I. K., Cumberland, A., Murphy, B. C., Shepard, S. A., Zhou, Q. ve Carlo, G. (2002). Prosocial development in early adulthood: A longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 993-1006.
- Eisenberg, N., VanSchyndel, S. K. ve Hofer, C. (2015). The association of maternal socialization in childhood and adolescence with adult offsprings' sympathy/caring. *Developmental Psychology*, 51(1), 7-16.
- Gander, M. J. ve Gardiner, H.W. (1996). *Çocuk ve ergen gelişimi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Geçtan, E. (1995). *Psikodinamik psikiyatri ve normal dışı davranışlar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- George, D. ve Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference, 17.0 update*. Boston: Pearson.
- Görker, I., Korkmazlar, Ü., Durukan, M., ve Aydoğdu, A. (2004). Çocuk ve ergen psikiyatri kliniğine başvuran ergenlerde belirti ve tanı dağılımı. *Klinik Psikiyatri*, 17, 103-110.

- Green, V. A., Cillessen, A. H., Recheis, R., Patterson, M.M., ve Hughes, J.M. (2008). Social problem solving and strategy use in young children. *The Journal of Genetic Psychology*, 169(1), 92-112.
- Gross, J. J. (2013). Emotion regulation: Taking stock and moving forward. *The Journal of Emotion*, 13, 359–365.
- Gross, J. J. ve John, O. P. (2003). Individual differences in two emotion regulation processes: Implications for affect. relationships and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(2), 348-362.
- Hoffman, M. L. (2001). *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hoffman, M. L. (2008). Empathy and prosocial behavior. M. Lewis, J. M. Haviland-Jones, L. F. Barrett (Ed), *Handbook of Emotions* içinde (ss. 440–455). New York: Guilford Publications.
- Jones, J. D., Cassidy, J. ve Shaver, P. R. (2015). Parents' self-reported attachment styles a review of links with parenting behaviors, emotions, and cognitions. *Personality and Social Psychology Review*, 19(1), 44–76.
- Kasik, L. (2014). Development of social problem solving— A longitudinal study (2009– 2011) in a Hungarian context. *European Journal of Developmental Psychology*, 12(5), 142-157.
- Kayılı, G. ve Arı, R. (2015). Wally Sosyal Problem Çözme Testi: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(3), 51-60.
- Keltikangas-Järvinen, L. (2005). Social problem solving and the development of aggression. M. Murren ve J. McGuire (Ed), *Social problem solving and offending: Evidence, evaluation, and evolution* içinde (ss. 31–49). New York, NY: Wiley.
- Kublay, D. (2013). *Evlilik uyumu: Değer tercihleri ve öznel mutluluk açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Lockwood, P. L., Seara-Cardoso, A. ve Viding, E. (2014). Emotion regulation moderates the association between empathy and prosocial behavior. *PLoS ONE*, 9(5), e96555.
- Neitzel, C. ve Strigh, A. D. (2004). Parenting behaviours during child problem solving: The roles of child temperament, mother education and personality, and the problem-solving context. *International Journal of Behavioral Development*, 28(2), 166-179.
- Ogelman, H. ve Topaloğlu, Z. Ç. (2014). 4-5 yaş çocuklarının sosyal yetkinlik, saldırganlık, kaygı düzeyleri ile anne-babalarının ebeveyn özyeterliliği algısı arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 241-271.
- Oishi, K., Faria, A. V., Hsu, J., Tippett, D., Mori, S. ve Hillis, A. E. (2015). Critical role of the right uncinated fasciculus in emotional empathy. *Annals of Neurology*, 77, 68-74.
- Pakaslahti, L., Karjalainen, A., ve Keltikangas-Järvinen, L. (2002). Relationships between adolescent prosocial problem-solving strategies, prosocial behaviour, and social acceptance. *International Journal of Behavioral Development*, 26, 137–144.
- Park, H. S. ve Raile, A. N. (2010). Perspective taking and communication satisfaction in coworker dyads. *Journal of Business and Psychology*, 25, 569-581.
- Patient, D. L. ve Skarlicki, D. P. (2010). Increasing interpersonal and informational justice when communicating negative news: The role of the manager's empathic concern and moral development. *Journal of Management*, 36, 555-578.
- Paulussen-Hoogeboom, M. C., Stams, G. J. J. M., Hermanns, J. M. A., Thea T.D. Peetsma T. T. D., ve van den Wittenboer, G. L. H. (2008). Parenting style as a mediator between children's

- negative emotionality and problematic behavior in early childhood. *The Journal of Genetic Psychology*, 169(3), 209-226.
- Perry, D., Walder, K., Hendler, T. ve Shamay-Tsoory, S. G. (2013). The gender you are and the gender you like: Sexual preference and empathic neural responses. *Brain Research*, 1534, 66-75.
- Petr, M. A. (1997). *Nonparametrics statistics for health care research*. Thousand Oaks: Sage.
- Querido, J. G., Warner T. D., ve Eyberg, S. M. (2002). Parenting styles and child behavior in african american families of preschool children. *Journal of Clinical Child Psychology*, 31(2), 272-277.
- Reniers, R. L., Corcoran, R., Drake, R., Shryane, N. M. ve Vollm, B. A. (2011). The QCAE: A questionnaire of cognitive and affective empathy. *Journal of Personality Assessment*, 93, 84-95.
- Robinson, R., Roberts, W., Strayer, J. ve Koopman, R. (2007). Empathy and emotional responsiveness in delinquent and non-delinquent adolescents. *Social Development*, 16(3), 555-579.
- Roopnarine, J. L., Krishnakumar, A., Metindogan A. ve Evans M. (2006). Links between parenting styles, parent-child academic interaction, parent-school interaction, and early academic skills and social behaviors in young children of English-speaking Caribbean immigrants. *Early Childhood Research Quarterly*, 21, 238-252.
- Rueckert, L., Branch, B. ve Doan, T. (2011). Are gender differences in empathy due to differences in emotional reactivity?. *Psychology & Gerontology Faculty Publications*, 2(6), 574-578.
- Ruppert, F. (2011). *Travma, bağlanma ve aile konstellasyonları*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Seehausen, M., Kazzner, P., Bajbouj, M. ve Prehn, K. (2012). Effects of empathic paraphrasing-extrinsic emotion regulation in social conflict. *Frontiers in Psychology*, 3, 482.
- Spinella, M. (2005). Prefrontal substrates of empathy: Psychometric evidence in a community sample. *Biological Psychology*, 70(3), 175-181.
- Sümer, N., Gündoğdu Aktürk, E. ve Helvacı, E. (2010). Anne-baba tutum ve davranışlarının psikolojik etkileri: Türkiye’de yapılan çalışmalara toplu bakış. *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(25), 42-59.
- Şeker, G. ve Yavuzer, Y. (2017). Ergenlerde okul tükenmişliğinin yordayıcısı olarak akademik kontrol odağı. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(3), 919-935.
- Şipal, R. F., Yeğengil, C. ve Toka, N. (2012). Okul öncesi dönemde aralarında yaş farkı olan ve ikiz kardeşler arasındaki kıskançlığın karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 3(5), 55-68.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson Education.
- Thompson, K. L., Leu, M. G., Drummond, K. L., Popalisk, J., Spencer, S. M. ve Lenssen P. M. (2014). Nutrition interventions to optimize pediatric wound healing: An evidence-based clinical pathway. *Nutrition in Clinical Practice*, 29(4), 473-482.
- Tinkew-Bronte, J., Moore, K. A. ve Carrano, J. (2006). The father-child relationship, parenting styles, and adolescent risk behaviors in intact families. *Journal of Family Issues*, 27(6), 850-881.
- Uğurlu, Z. ve Kırıl, E. (2011). *Öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamaları dersinin işleyiş süreci ve kazanımlarına ilişkin görüşleri*. 2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications, Antalya.

- Ulaşan Özgüle, E. T. (2011). *Mediating role of self-regulation between parenting, attachment, and adjustment in middle adolescence* (Yayımlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Weber, L. N. D., Brandenburg, O. J. ve Viezzer, A. P. (2003). A relationship between parentingstyle and children's optimism. *PSICO-USF*, 8, 71-79.
- Yılmaz, E. (2012). *60-72 aylık çocukların duyguları anlama becerilerinin sosyal problem çözme becerilerine etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Yiğit, Y. (2011). İlköğretim II. kademe öğrencilerinin sosyal beceri düzeyleri ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 335-347.
- Yılmaz, E. ve Tepeli, K. (2013). Examination of social problem-solving skills of 60-72 months old children in terms of their emotion understanding skills. *Turkey Journal of Social Researches*, 172, 117-130.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Yazarlar bu çalışmanın verilerinin toplanması sırasında yardımcı olan Uzm. Psikolog Sevgi Mestçi ve Eskülap Psikolojik Danışmanlık Merkezi stajyerlerine teşekkür eder.

Dinarlı Aziz Trifon*

Saint Tryphon of Denair

Doç. Dr. Osman Fırat BAŞ ¹

Öz

Bu yazı, *Avrupa Kültürü'nde Aziz Trifon* başlıklı monografinin bir bölümü olarak “Apameia Etrafındaki Tartışma” başlığıyla yayınlanmış Lehçe ilk versiyonunun tercümesidir. Aziz Trifon’un doğduğu ve gömüldüğü yer konusunda fikir birliği ve net bir görüş yoksa da bütün kaynaklar Hıristiyanların bu kutsal şehidinin doğduğu ve ölümünden sonra da defnedildiği yer olarak Frigya’yı verir. Trifon’un nereli olduğuna dair bir tartışma yıllardan bu yana süregelmektedir. Bazı araştırmacılar azizin doğduğu köyün (Kampsada) Marmara Denizi (antik çağlardaki: Propontine ya da Propontis) kıyısında bulunduğunu ve adının da Lampsacus (Lampsakos) olduğunu ileri sürmektedir. Bu kentin bugünkü adı Lapseki’dir. Ama başka bazıları için, köyün bugünkü Dinar yakınlarında olması gerekir. Birbirleriyle çelişen bu görüşlerden hiçbiri açık bir çözüm getirmemekte olup bu sorun ilerideki araştırmaların konusu olmaya devam edecek görünmektedir. Bununla birlikte, Ramsay’ın bu konudaki bulguları, hiç değilse Frigya haritasının oluşturulmasına ayırdığı muazzam (2000 saati aşkın) mesai açısından, üzerinde durulmayı ve düşünülme hak eden bulgulardır. Ona göre Kampsada, “Apameia’ya dâhil bir köy idi.” O halde bugünkü Dinar’ın kuzeyine düşen “Samsun Dağı eteklerinde aranması gerekir.”

Anahtar Kelimeler: Aziz Trifon, Frigya, Kampsada

Makale Türü: Çeviri

Abstract

This paper is the translation of its first original Polish edition „Dyskusja wokół Apamei” [The Discussion around Apameia], published as a chapter of a monograph entitled *Święty Tryphon w kulturze europejskiej* [Saint Tryphon in European Culture]. All sources unanimously give Phrygia as the birth and burial place of St. Tryphon, although there is no consensus and clear position as to the name and location of the place where the holy martyr was born and buried. The discussion around the home village of Tryphon has been going on for years. Some scholars argue that his home village (Campsada) was located by the Sea of Marmara (in ancient times: Propontine, Propontis) and was also called Lampsacus (Lampsakos). This town is today called Lapseki. But for some others, it should be near the today’s Denair. None of the above conflicting standpoints give a clear solution to this issue, which remains the topic of further research. However, it should be considered that Ramsay’s findings in this matter deserve to be emphasized and thoughtful, if only for the enormous work (over 2000 hours) that he put in the creation of the map of Phrygia. According to Ramsay, Campsada „was a village of the Apamean territory. In that case it must be sought on the skirts of Samsun-Dagh”, which lies to the north of today’s Denair.

Keywords: St. Tryphon, Phrygia, Campsada

Paper Type: Translation

*Bu çalışma ilk ve daha dar kapsamlı haliyle Lehçe olarak yayınlanmıştır ve yayın bilgileri şu şekildedir: Baş, O. F. *Dyskusja wokół Apamei*. Walczak-Mikołajczakowa, M. ve Mikołajczak, A. W. (Ed.). (2018). *Święty Tryphon w kulturze europejskiej* içinde (ss. 11-27). Poznań: Pracownia Humanistycznych Studiów Interdyscyplinarnych UAM.

¹Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytut Filologii Słowiańskiej, osman.bas@amu.edu.pl.

Giriş

Poznan Adam Mickiewicz Üniversitesi Leh Dili ve Klasik Filoloji Fakültesi'nden bir grup araştırmacı, Aziz Trifon konulu bir araştırma projesine bağlı çalışmalarının ikinci cildine² malzeme toplamak amacıyla Türkiye'ye 11-18.02.2018 tarihleri arasında bir araştırma gezisi yapmıştır. Aşağıdaki makale bu araştırma gezisinin bir sonucudur ve proje kapsamında yayınlanan ikinci cildin açılış yazısı olmuştur. Türkçeye çevirisi, kapsamı Trifon'a ilişkin bilgiler de içerecek şekilde genişletilerek yapılmıştır.

1. Aziz Trifon

Trifon'un, Hıristiyanlığın III. yüzyılında yoksul ve dindar bir ailenin oğlu olarak dünyaya geldiği, hiç eğitim almadığı ve köyünde kaz çobanlığı yaptığı biliniyor. Söylenceye göre, çok küçük yaşlarından itibaren bazı sıra dışı yetenekleriyle insanların dikkatini çekmişti: hastaları iyileştiriyor, insanlara musallat olmuş iblisleri kovuyordu ve bir seferinde de ekinlere saldıran zararlıları duanın gücüyle uzaklaştırarak köyünü kıtlıktan kurtarmıştı. Bu mucizeleriyle ünlenen Trifon, 16 yaşına geldiğinde köyünden ayrılmak zorunda kaldı. Zamanın Roma İmparatoru III. Gordion'un en büyük kızının içine bir iblis girmişti ve kıza da onu bu beladan kurtarabilecek yegâne kişinin Trifon olduğu malum olmuştu. Çocuk aranıp bulundu, kızı iyileştirmek üzere Nikea'ya, yani İznik'e getirildi. Trifon, kızı iyileştirmeyi başardı ve artık orada kalıp kendisini putperestler arasında İsa öğretisini yaymaya adadı. Roma tahtına Traionus Decius'un oturmasıyla birlikte Hıristiyanlara yönelik baskılar artmıştı, buna rağmen yolundan dönmeyen Trifon, 250 yılında tutuklandı. İnancından vazgeçmeye önce tatlı dille, sonra korkunç işkencelerle ikna edilmeye çalışıldı, hiç geri adım atmaması üzerine de sonunda idam edildi (Dymczyk, 2017, s. 13-22). Bütün bu anlatılanlar kilisenin bölünmesinden önceki bir tarihte olduğu için, bugün Trifon, hem Katolik Kilisesi hem de Doğu Ortodoks ve Uniat Kiliseleri için bir şehit sayılmaktadır. Katolik Kilisesi'nce her yıl 10 Kasım günü, Doğu Kiliseleri'nce ise 1/14 Şubat (Gregoryen takvime göre 14 Şubat'ta) Aziz Trifon anılır. Aziz Trifon yortusu, Bulgaristan'da ("Trifon Zarezan"³ adıyla) ve diğer Balkan ülkelerinde de bağ bozumunda bir bayram olarak kutlanmaktadır.

Aziz Trifon'un doğduğu ve yaşadığı yerlere ilişkin araştırmacılar arasında bir görüş birliği yoksa da, kaynakların büyük çoğunluğunda bu yerlerin Frigya'da olduğu belirtilmiştir. Rahip Keşiş Makarios tarafından Aynaroz (Atos) Dağı'nda yazılan *Sinaksarion*'da⁴ Frigya'nın yanında iki yer ismi daha verilir. Buna göre, İznik'te Asya Prefect'i (Valisi) Aquilin'in karşısına getirilen Trifon, kendisini şöyle tanıtır: "Adım Trifon, yurdum Kampsada⁵ köyüdür, Apameia'ya yakındır."⁶ Büyük işkencelerle öldürülmesinin ardından, Nikealı Hıristiyanlar onu Nikea'ya gömmek istemişlerdir, ama "aziz onlara görünmüş ve memleketine dönmesi gerektiğini söylemiştir. Kutsal şehit Kampsada'da gömülmüştür (...)" (Dymczyk, 2017, s. 26-27)⁷

"Frigya" ve "Apameia"nın aynı cümle içinde geçmesi, akla hemen Anadolu'da Eskişehir, Kütahya ve Afyon (antik çağların Doryleum, Cotiaeum ve Akronium) kentleri arasında kalan, bugün Frig Vadisi diye bilinen coğrafyayı getirmektedir ki işte zaten bu yüzden Dymczyk da yukarıda alıntıladığımız bölüm için şöyle bir dipnot düşmüştür: Burada "muhtemelen Küçük Asya'da (bugünkü Türkiye'de) Menderes Nehri ile Çine Çayı'nın keşiştiği yerde bulunan antik kent Apameia Kibotos'un yakınlarındaki bir köy söz konusudur.

² Sözü edilen bu proje kapsamında yayınlanan ilk monografi *Święty Tryfon w kulturze Słowian* [İslav Kültüründe Aziz Trifon] başlığıyla 2017 yılında yayınlanmıştır. Başlığından da anlaşılacağı üzere ilk yayının araştırma sahası İslav coğrafyası olmuştur.

³ Ki bu da Bulgarca "bağ bozumu" demek oluyor.

⁴ *Sinaksarion. Żywoty świętych spisane na Świętej Górze Athos przez Hieromnicha Makarego z monasteru Simonopetra.*

⁵ Kampsade, Campsada, Camposede.

⁶ M. Walczak-Mikołajczakowa tarafından Makedoncadan çevrilen "Menaion" (Doğu Ortodoks kilisesi ve Bizans geleneğini takip eden Doğu Katolik Kiliseleri'nde kullanılan liturjik bir kitap) bölümü: *Cierpienia świętego meczennika Tryfona* [Aziz Şehit Trifon'un Acıları] (*Święty Tryfon w kulturze Słowian*, 2017, s. 199).

⁷ Asıl kaynak için bkz. *Sinaksarion. Żywoty świętych...*op.cit., s.8.

Dolayısıyla Kampsada'yı Çanakkale Boğazı kıyısında Lampsakos (bugünkü Lâpseki) yakınlarındaki Kampsada ile karıştırmamak gerekir (...)” (Dymczyk, 2017, s. 22)⁸ Fakat böyle bir ilişkilendirme, örneğin Odden için tamamen hatalıdır (Odden, 2010), zira o, Aziz Trifon'un köyünün bazı kaynakların iddia ettiği gibi ne Suriye ne de Frigya Apameia'sında olduğunu, ama Nikea, yani bugünkü İznik yakınlarında bir yerlerde olması gerektiğini söyler. Daha tam söylenirse; Odden, Kampsada'nın Marmara Denizi (antik çağlardaki adıyla Propontis) kıyısında bulunduğunu ve ona Lampsacus (Lampsakos) da denilmiş olduğunu iddia etmektedir. Bahsedilen bu yerin günümüzdeki adı Lâpseki'dir ve Polonyalılar ona ilişkin olarak Lehçe'deki en eski kayıtlardan birini, örneğin seyyah Ryszard Raczynski'nin seyahatnamesinde bulmaktadırlar:

Gelibolu'nun karşısında, Asya kıyısında, vaktiyle bahçeler tanrısına tapınılan antik Lampsacus kenti temelleri üzerinde Lâpseki Köyü bulunmaktadır (Raczyński, 1823, s. 176).

Dymczyk ve Odden'in birbirleriyle çelişik görüşleri, bizi Aziz Trifon'un doğmuş olduğu köy üzerine araştırmacıların yıllardan bu yana, en azından *Catholic Encyclopedia*'da Lampsacus maddesi altına,

Kent Çanakkale Boğazı'nın girişinde Misya'da, Gelibolu'nun karşısındadır, (...) Efsaneye göre, İznik'te şehit edilen Aziz Trifon Lampsacus'a gömülmüştür. (...) Lampsacus bugün yaklaşık iki bin nüfuslu bir köy olup Biga Sancağı'nın bir kazasının önemli mevkiidir; adına Rumca Lâpseki, Türkçe Lepsek denir” (Smith, *Dict. of Greek and Roman Geography*, s. v., LEQUIEN Oriens Christianus, I, 771.) (*The Catholic Encyclopedia*, 1910, s. 770-771).

kaydının düşüldüğü tarihten beri sürdürdükleri bir tartışmanın yeni bir görünümüyle karşı karşıya bırakıyor. *Catholic Encyclopedia*'nın VIII. cildinin yayınlanma tarihini, araştırmacıların Kampsada'nın yeri konusundaki tartışmalarının sembolik başlangıç tarihi olarak kabul etmek herhalde tümüyle yanlış olmayacaktır, zira ansiklopedinin 1910 tarihli ilk basımı Ramsay'ın *The Cities and Bishoprics of Phrygia*'sında (Vol. I 1895, Vol. II 1897) yazdıklarını tek kelimeyle olsun anmazken, daha eski kaynaklara (örneğin Smith'in 1854'te yayınladığı *Dictionary of Greek and Roman Geography*'sine) gönderme yapmaktadır. Frigya topografyasının oluşturulmasına neredeyse tüm hayatını adanmış olan Ramsay, böyle bir görmezden gelinmeyi hiç hak etmez. Çalışmasının önsözünden, Anadolu'ya yapacağı ilk seyahat öncesinde aylarca o bölgenin tarihine kafa yorduğunu ve o andan itibaren de uykuya dalmadan önceki son, uyandıktan sonra da ilk düşüncesinin hep bu olduğunu öğreniriz: “Frigya'nın topografyasına yahut antik çağlarına ilişkin bir noktanın gündüz ya da gece aklımı meşgul etmediği bir beş saatim nadir olurdu,” diye yazar. Bunun dışında, 1891 yılına dek düzenli olarak her yıl Anadolu'ya yaptığı araştırma gezileri de kütüphanelerde edinilmiş bilginin, kafasında şekillenen düşünce ve kombinasyonların doğruluğunu yerinde sınamasına izin vermiştir (Ramsay, 1897, s. xii).

Ramsay'a göre hatanın kaynağı, her ne kadar Aziz Trifon'un memleketi olabilecek yerler arasından Asi Nehri kıyısındaki Apameia şikkını elese de, Bitinya Apameia'sıyla Frigya Apameia'sını birbirine karıştıran *Acta Tryphonis et Respicii*'nin (Ruinart, 1859, s. 207) Latince versiyonudur. Burada Ramsay'ın bütün bu bilgileri okuyucuya aktarırken hiçbir zaman dikte edici bir tona kaçmadığı, daima bir ihtiyat payı bırakıp genelde “olasıdır ki...”, “mümkündür ki...” ya da “sanıyorum ki...” türü ifadeler kullandığını belirtmeye değer: Yine “Sanıyorum ki,” der, “(...) Samsado-Kome, Apameia'ya dâhil bir köy idi. O halde onun [bugünkü Dinar'ın kuzeyinde yer alan] Samsun Dağı eteklerinde aranması gerekir” (Ramsay, 1897, s. 450).

2. İki Apameia

Bütün bu karışıklık – öyle görünüyor ki – antik çağlarda Apameia adıyla anılan birden çok yerleşim olmasından kaynaklanmaktadır. Tam olarak söylenirse, William Smith'in

⁸ Asıl kaynak için bkz. *Synaksarion. Żywoty świętych...*, op.cit., s.8.

sözlüğünde *Apameia*, *-ea* ya da *-ia* maddesi (Smith, 1854-57) altında sıraladığı tam altı kent vardır ve bunlardan ikisi de Frigya topraklarındadır. Frigya'nın “yerel tarihinin” ve topografyasının yazılmasındaki büyük zorluk, bu coğrafyanın yaklaşık M.Ö. 700'den itibaren hep yabancı boyunduruğu altında bulunması ve her yeni fatihinin de Roma'nın o eski “böl ve yönet” ilkesini uygulaması yüzünden bölgelere ayrılmış olmasındandır. (Ramsay, 1897, s. xi) Bu bölgeleştirmenin en eski versiyonunu Strabon vermektedir:

Güneye doğru Bitinlerle sınır komşusu olanlar (...) Misya Olympus'u denilen dağ etrafında yaşayan Misyalılar ve Friglerdir. Bu boylardan her biri de iki kısma ayrılmıştır. Frigya'nın, zamanında Midas'ın hüküm sürmüş olup da bir yanını Galatların işgal ettiği kısmına Büyük Frigya denirken, Çanakkale Boğazı kıyısı ve Olympus civarında olan diğerine, yani Frigya Epiktetos denilen yere, Küçük Frigya denir (Strabo, *Geography, Volume IV*).

Bitinya'da, yani Strabon'un bölgeleştirmesine uygun olarak Frigya Epiktetos'ta bulunan kent, azizin işkenceyle öldürüldüğü İznik'in yakınındaydı. Ve herhalde öncelikle bu yakın konumundan ötürü olsa gerek, bazı araştırmacılar, Bitinya Apameia'sı ile Trifon arasında hiç tereddütsüz bir bağ kurarlar. Kent ilk başta Μόρλεια [Medania, Mutania] (Steph. B. sub voce Ἀπάμεια) olarak adlandırılmıştır. Makedonya Kralı V. Filippos kenti alıp müttefiki Bitinya Kralı I. Prusias'a bırakır ki o da karısı III. Apama'nın onuruna kente Apamea Myrlea adını vermiştir (söz konusu kentin günümüzdeki adı Bursa'dır).

Apameia Kibotos ise Kelainai yakınlarına, demek ki Büyük Frigya'da I. Antiokhos Soter tarafından kurulmuş kenttir:

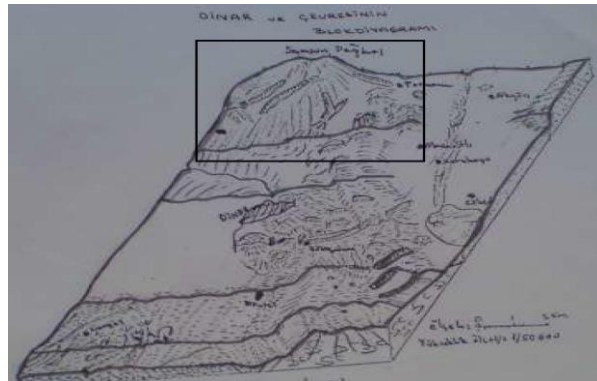
(...) [ona] annesinin onuruna Apame adı verilmiştir. Strabon, kentin Marsyas'ın [Çine Çayı'nın] (ἑκβολαῖς) kaynağında bulunduğunu ve çayın başlangıcının kentte olup tam ortasından geçerek onu Menderes'e bağlayan, eğimli ve gittikçe de şiddetlenen bir akıntıyla kent dışına aktığını söyler. Apameia'nın yeri, Strabon'un tarifine uygun düşen bir nehrin bulunduğu Dinar'da tespit edilmiştir. (Hamilton, 1842, s. 499)

Kampsada neredeydi, Ramsay'ın iddia ettiği gibi Frigya Epiktetos'ta mı yoksa Büyük Frigya'da mı? Yukarıda anılan ve birbirleriyle çelişik sonuçlara ulaşan kaynaklardan hiçbiri buna net bir yanıt veremediğinden, bu soru yapılacak yeni araştırmaların konusu olmayı sürdüreceği gibi görünmektedir. Bununla beraber, Ramsay'ın tespitlerinin, en azından Frigya haritasının oluşturulmasına ayırdığı (2000 saati aşan) mesai göz önüne alındığında (Ramsay, 1897, s. xviii), vurgulanmaya ve üzerinde düşünölmeye değer oldukları da belirtilmelidir.

3. Beşınar

Ramsay, Kampsada (Samsado-Kome) köyünün “bir göl ve yüksek bir tepenin yakınında” kurulmuş olup “hemen bitişiğinde de kazların otlatıldığını” (Ramsay, 1897, s. 450) bildiğinden, bu yerleşimin aşağıdaki çizimde gösterilen yerde, Apameia Kibotos'un beş mil kuzeyindeki Samsun Dağı eteklerinde olduğunu düşünmüştür.

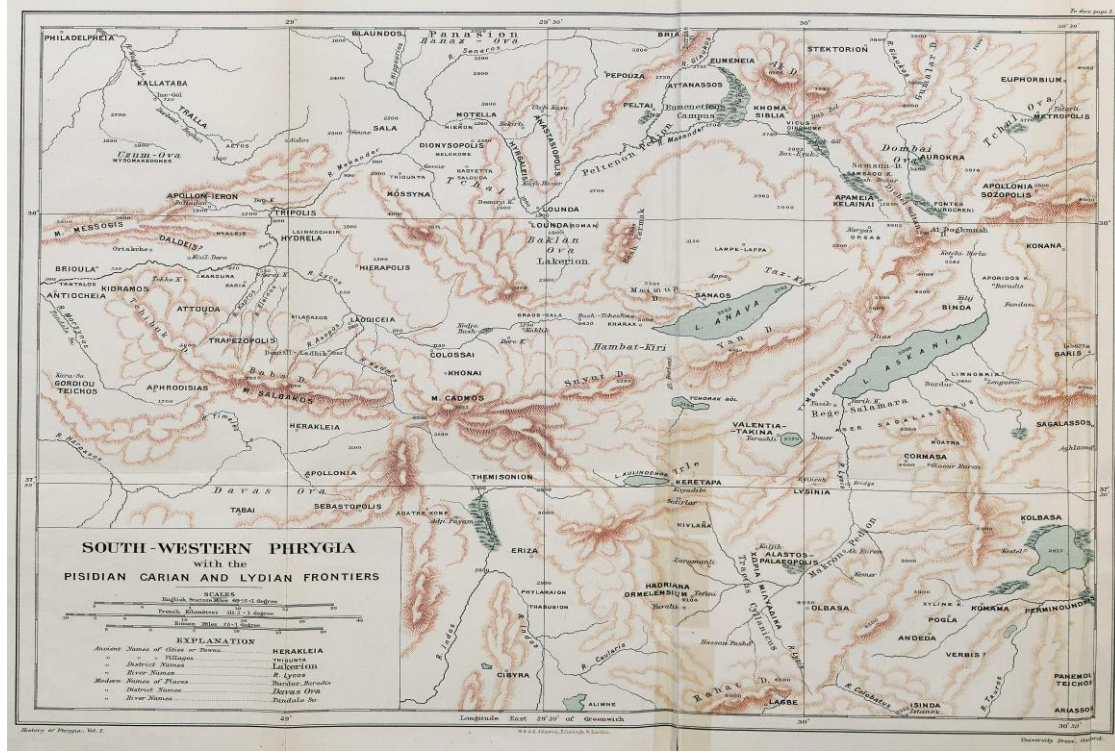
Şekil 1. Dinar'ın coğrafi konumu

Kaynak: Keçeci, 2017, s. 9

Kampsada, Ramsay'ın çalışmasına eklenen haritada kaynakların ve Beşpınar Gölü (Bataklık) yanına yerleştirilmiştir. Beşpınar bugün Dinar'ın dış mahallelerinden Atatürk Mahallesi sınırları içinde bulunmaktadır ve aslında Samsun Dağı boyunca uzayıp giden tek bir caddeden ibarettir. Yakınlarında ise ne bir kaynak vardır ne de herhangi bir göl bulunmaktadır, dolayısıyla buranın artık kazların otlağa salındığı bir yer olmadığı da varsayılabilir.

Şekil 2. Güneybatı Frigya haritası, (Vol. I)

Kaynak: Ramsay, 1897

Sonuç

Hristiyanlığın kutsal şehidi Aziz Trifon'un doğduğu ve mezarının bulunduğu yerin adına ve nerede olduğuna dair araştırmacılar arasında görüş birliği olmamasına rağmen, hemen bütün kaynaklarda bu yerlerin Frigya'da olduğu belirtilmektedir. Araştırmacılar, Trifon'un köyünün neresi olduğu yıllardan bu yana tartışmaktadır. Bazıları, köyünün (Kampsada'nın) Marmara Denizi (antik çağlardaki adıyla Propontis) kıyısında bulunduğunu ve adının da Lampsacus (Lampsakos) olduğunu ileri sürer. Bu yerin bugünkü adı Lâpseki'dir. Ama başka bazılarına göre bu yerin, Anadolu'da Ege Bölgesi'nin batı bölümünde, bugünkü Dinar yakınlarında olması gerekir. Bu görüşün fikir babası, ünlü İngiliz arkeolog ve İncil araştırmacısı William Mitchell Ramsay'dır (1851-1939). Araştırmacıların bu konuda birbirleriyle çelişen görüşleri, öyle görünüyor ki, antik çağlarda Apameia adını taşıyan birden çok kent olmasından ve Frigya topraklarının, her biri yine Frigya diye adlandırılan üç alt bölgeye ayrılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Kampsada'nın yeri yeni araştırmaların konusu olmaya devam edecek olsa da, Ramsay'ın teorisinin hem dikkate değer ve hem de üzerinde epeyce çalışılmış bir teori olduğunu vurgulamaya değer.

Kaynakça

Dymczyk, R. (2017). Ikoniczne wizerunki św. Tryfona w kontekście kultu i tradycji kulturowych. R. Dymczyk (Ed), *Święty Tryfon w kulturze Słowian* içinde (ss. 11-52). Poznań: Pracownia Humanistycznych Studiów Interdyscyplinarnych UAM.

- Hamilton, W. J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: with some account of their antiquities and geology, Vol. II*. London: J. Murray.
- Keçeci A. (2015). *Dinar'ın coğrafi özellikleri*. İzmir: Dinar Belediye Başkanlığı.
- Odden, P. E. (2010). Den hellige Tryfon av Campsada (d. 251), <http://www.katolsk.no/biografier/historisk/tryfon> (Erişim tarihi: 4.05.2019).
- Raczyński, E. (1823). *Dziennik Podróży do Turcji odbytej w roku MDCCCXIV*. Wrocław: Wilhelm Bogumił Kornd.
- Ramsay, W. M. (1897). *The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia from the earliest times to the Turkish conquest, Vol. I, The Lycos Valley and South-Western Phrygia*. Clarendon Press: Oxford (Leland Stanford Junior University Library, 100904).
- Ramsay, W. M. (1897). *The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia from the earliest times to the Turkish conquest, Vol. I Part II, West and West-Central Phrygia*. Clarendon Press: Oxford (Leland Stanford Junior University Library, 100905).
- Ruinart, P. T. (1859). *Acta martyrum*. Ratisbonae: Sumtibus G. J. Manz. (St. Michael's College Library, 15728). <https://archive.org/details/actamartyrumpthe00ruin/page/n4>. (Erişim tarihi: 4.05.2019).
- Smith W. (Ed.). (1854). *Dictionary of Greek and Roman Geography, Vol. I*. Boston: Little, Brown and Company.
- Smith, W. (Ed.). (1854-57). *Dictionary of Greek and Roman Geography*. London: Walton & Maberly. The University of Chicago Library, Call Number: 910.3 L 400 c.1, Dewey Collection, Online: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=chi.65413925;view=1up;seq=13>. (Erişim tarihi: 15.04.2018).
- Strabo. (1927) *Geography, Volume IV, Books 8-9*. Translated by Horace Leonard Jones, <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Strabo/home.html>. (Erişim tarihi: 15.04.2018).
- The Catholic Encyclopedia, Volume VIII* (1910). New York: Robert Appleton Company.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Ortaokul Öğrencilerinin Okul Tükenmişliği, Öğrenme Sürecinde Yardım İstemeleri ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*

Examining the Relationship Between School Burnout, Help-Seeking During Learning Process and Academic Achievement of Secondary School Students

Abdulaziz ÇELİK¹, Dr. Öğr. Üyesi Ata PESEN²

Öz

Bu araştırma 6. 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin okul tükenmişliği ve öğrenme sürecinde yardım istemeleri ile genel akademik başarı düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırma ilişkisel tarama modelinde desenlenmiştir. Araştırma Siirt il merkezinde okuyan 990 ortaokul öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde Pearson korelasyon katsayısı analizleri uygulanmıştır. Araştırmada öğrencilerin okul tükenmişliği ve tüm alt boyutları ile akademik başarı arasında negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin öğrenme sürecinde yardım isteme ve bütün alt boyutları ile akademik başarı arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Son olarak öğrencilerin okul tükenmişliği ölçeğinin tüm alt boyutları ile öğrenme sürecinde yardım isteme ölçeğinin tüm alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okul tükenmişliği, öğrenme süreci, yardım isteme, akademik başarı

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This research was carried out to determine the relationship between 6th, 7th and 8th grade students' school burnout, help-seeking during learning process and their general academic achievement levels. This research was designed in correlational survey model. The population of the study was consisted of secondary school 990 students in Siirt city center. SPSS 21 package program was used to analyze the data. In the analysis of the data, Pearson correlation coefficient was used. Results demonstrated a significant negative correlation between all sub-dimensions of school burnout and academic achievement of students. In addition, a significant relationship between all the sub-dimensions of help-seeking during learning process and their academic achievement was found. Finally, a significant relationship between all sub-dimensions of school burnout scale and all sub-dimensions of help-seeking scale during learning process was demonstrated.

Keywords: School burnout, learning process, help-seeking, academic achievement

Paper Type: Research

*Bu çalışmanın Abdulaziz ÇELİK'in Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Dr. Öğr. Üyesi Ata PESEN danışmanlığında tamamladığı aynı isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹MEB, 75. Yıl İlkokulu, abdlzck56@gmail.com.

²Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, atapesen@siirt.edu.tr.

Atıf için (to cite): Çelik, A. ve Pesen A. (2020). Ortaokul öğrencilerinin okul tükenmişliği, öğrenme sürecinde yardım istemeleri ve akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 351-362.

Giriş

Öğrencilerin öğrenme sürecinde akademik başarılarını; seçtikleri eylem planları, gösterdikleri çaba, karşılaştıkları engeller, başarısızlıklar konusunda sürdürdükleri kararlılık, zorluklara karşı gösterdikleri direnç, çevrelerinden yardım isteme becerileri, kendilerine has düşünce kalıpları, çevrenin beklentilerine cevap vermede yaşadıkları stres ve depresyon düzeyi etkilemektedir. Öğrencilerin okul hayatına psikolojik perspektiften bakıldığında, bir çalışan olmamalarına karşın okuldaki görev ve sorumluluklarının sürekli devam etmesi nedeniyle öğrencilik hayatı bir meslek olarak kabul edilmektedir (Kutsal ve Bilge, 2012). Okul tükenmişliği kavramı mesleki tükenmişlik kavramının bir türevi olarak son yıllarda ortaya çıkmış ve dünyanın birçok yerinde araştırmacıların üzerinde çalıştığı bir problem alanı haline gelmiştir. Bu yönü ile okul tükenmişliği oldukça yeni bir kavram olup, öğrencilerin okul yaşamından ve yoğun akademik taleplerden dolayı bitkinlik yaşamalarını, okula ve ödevlere karşı ilgisiz tutumlarını, yetersizlik duygularını içinde barındırır (Salmelo-Aro ve Upadyaya, 2014).

Öğrencilerin okulda yapmış oldukları çalışmalar ile ilgili olarak bireysel kapasitelerinin yetersiz olması, öğrencinin kendisinden beklediği ile ebeveynleri, akranları, öğretmenleri ve akrabalarından meydana gelen çevresinin kendisinden bekledikleri arasındaki uyumsuzluk ve olumsuzluklar okul tükenmişliğini tetikler. Öğrencide oluşan stres ile bağlantılı olan okul tükenmişliğinin öğrencide meydana getireceği tahribat öğrencinin okulda veya derslerinde elde edeceği başarı ile ters orantılıdır. Başarmaya olan inancını yitiren öğrencinin düşük öğrenme güdüsü; azalmış öz yetkinlik ve düşük akademik öz algı ile benzerlik göstermektedir (Kiuru, Aunolo, Nurmi, Leskinen ve Salmelo-Aro, 2008; Özgen, 2016).

Öğrencinin yaşadığı tükenmişlik okula devam etmeme, okulu aksatma, okula düzensiz gelme, derslere olan ilginin düşüklüğü, derslerde sıkılma, okulu bırakma veya okul terki oranında artışlar gibi bazı sonuçlar doğurmaktadır. (Aypay ve Eryılmaz, 2011) Öğrenme sürecinde, okunan derslerin fazlalığı, derslerden kaynaklı olarak meydana gelen stres veya öğrenciyi baskı altına alacak olan diğer ruhsal unsurlar, öğrencide duygusal tükenme, duyarsızlaşma eğilimi ve düşük başarı hissine neden olabilir (Yang ve Farn, 2005; McCarthy, Pretty ve Catano, 1990). Ulaşılması istenen amaçlara ulaşmayı kolaylaştıran önemli bir öz düzenleme stratejisi olarak kabul edilen öğrenme sürecinde yardım isteme becerisi ise akademik açıdan öğrencilerin üstesinden gelemeyecekleri kadar zor işlerle karşılaştıklarında bu zorluğun üstesinden gelmek için doğru kişiden yardım alması veya doğru yöntemi kullanmasıdır. Driscoll (2012)'a göre başarının veya başarısızlığın iç sebepleri kişinin içindeki yetenek, çaba ve ruh hali etmenleridir. Dış sebepler ise görevin zorluğu, öğretmenin tutumu, diğer insanlardan yardım ve benzeri gibi öğrenenin dışındaki faktörlerdir. Bu bakımdan öğrencilerin belirtilen tükenmişlikleri yaşamamaları adına öğrenme sürecinde yardım isteme becerilerini geliştirmek ve okulu sevdirmek önemlidir.

Yardım isteme; öğrencilerin öğrenme sürecine ve öğrenme aşamalarına aktif olarak katılmalarını sağlayarak akademik zorluklar ile başa çıkmaları için öğrencileri destekleyen genel bir problem çözme stratejisi (Nelson Lee Gall ve Resnick, 1998) olmasının yanında, öğrencinin içerisinde bulunduğu sosyal ortamı öğrenmeyi arttıracak biçimde düzenleme yolu olarak da ifade edilmektedir (Schunk, 2009; Akt. Koç, 2014). Bireyin yardıma muhtaç olduğunu fark etmesiyle yardım isteme süreci başlamakta, bu süreç bazı becerilerin (duyuşsal, toplumsal, bilişsel, vb) ortaya konması ile devam etmekte, daha sonra elde edilen yardımın işe koşulması ile süreç sona ermektedir. Birden fazla değişkenin sürece tesir etmesinden kaynaklı olarak bu süreç karmaşıktır (Koç, 2014). Dolayısıyla öğrenciler birbirleri ile olan bağlantılarında başarılarını daha üst seviyelere çıkarmak ve bu tür seviyelerde kalıcı olmak için birbirlerine yardım etmeli ve öğrenme amacıyla giriştikleri çabalara destek vermeli, birbirlerinin cesaretlerini arttırmalı, motivasyonlarını yükseltmeli, birbirlerine yol göstermeli ve karşılıklı olarak birbirlerini ödüllendirmelidirler (Saban, 2005).

Okul tükenmişliği ile ilgili yapılan literatür araştırmasında ölçek geliştirme-uyarlama çalışmaları (Aypay, 2011; Çapri, Gündüz ve Gökçakan, 2011) Türkiye'de üniversite

öğrencilerinin okul tükenmişliğini incelemeye yönelik çalışmalar (Akbaşlı, Arastaman, Gün & Turabik, 2019; Çam, Deniz ve Kurnaz, 2014; Gündüz, Çapri ve Gökçakan, 2012; Küçüksüleymanoğlu ve Eğilmez, 2013; Ören ve Türkoğlu, 2006; Özgen, 2016; Seçer, 2015; Seçer, 2015a; Tansel, 2015) ve Lise öğrencilerinin okul tükenmişliğini inceleyen çalışmalar (Atik, Özer ve Karadağ, 2018; Avara, 2015; Aypay ve Eryılmaz, 2011; Aypay ve Eryılmaz, 2011a; Aypay ve Sever, 2015; Çakır, 2015; Eker, 2007; Koçak ve Secer, 2018; Kutsal, 2009; Kutsal ve Bilge, 2012; Seçer ve Gençdoğan, 2012) olduğu görülmektedir.

Ortaokul öğrencilerinin okul tükenmişliğini inceleyen araştırmalar incelendiğinde (Altuntaş ve Sezer, 2017; Baş, 2012; Çakmak ve Şahin, 2017; Özbakır, 2015; Özdemir, 2015; Özdemir ve Özdemir, 2015; Öztan, 2014; Saka, 2016; Şahan ve Duy, 2017) dışında ilköğretim ikinci kademe öğrencilerine yönelik pek fazla çalışmaya rastlanmamıştır. Literatür incelendiğinde tükenmişlik ile alakalı araştırmaların daha çok lise düzeyi öğrencilerine yönelik olduğu, son zamanlarda üniversite öğrencilerine yönelik çalışmalarda artış olduğu görülürken ortaokul öğrencilerine yönelik çalışmaların sayısının kısıtlı olması dikkat çekmiştir.

Öğrenme sürecinde yardım isteme ile ilgili Türkiye’de yapılan araştırmalar incelendiğinde ise bu konu ile ilgili çok sınırlı çalışmalar olduğu görülmüştür (Güvenç ve Koç, 2016; Koç, 2014; Koç, 2015; Körükçü ve Uslu, 2018). Yurt dışında ise öğrenme sürecinde yardım istemeyi bazı değişkenlere göre inceleyen (Nelson-Le Gall, 2006; Newman, 1990; Nye, 2008; Ryan, Hicks ve Midgley, 1997; Ryan, Pintrich ve Midgley, 2001; Ryan ve Pintrich, 1997; Turner vd., 2002; Vaessen, Prins ve Jeuring, 2013) birçok araştırma olduğu görülmüştür.

Literatür incelendiğinde tükenmişlik ile alakalı araştırmaların daha çok lise düzeyi öğrencilerine yönelik olduğu, son zamanlarda üniversite öğrencilerine yönelik çalışmalarda artış olduğu görülürken ortaokul öğrencilerine yönelik çalışmaların sayısının kısıtlı olması dikkat çekmiştir. Öğrenme sürecinde yardım isteme ile ilgili ülkemizde yapılan araştırmalar incelendiğinde ise bu konu ile ilgili çok sınırlı çalışmalar olduğu görülmüştür. Araştırma konumuzun değişkenleri olan okul tükenmişliği, öğrenme sürecinde yardım isteme ve akademik başarı bireyin hem kişisel özelliklerinden etkilenen hem de birbiri ile ilişkisi olan değişkenler olarak düşünülmektedir.

Bu araştırmanın temel amacı, 6. 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin okul tükenmişliği ve öğrenme sürecinde yardım isteme ile akademik başarı düzeyleri arasındaki ilişkileri belirlemektir. Bu temel amaca bağlı olarak aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır. Ortaokul 6. 7. ve 8. Sınıf öğrencilerinin;

1) Okul tükenmişlik düzeyleri ile genel akademik başarıları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2) Öğrenme sürecinde yardım isteme düzeyleri ile genel akademik başarıları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

3) Okul tükenmişlik düzeyleri ile öğrenme sürecinde yardım isteme düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

1. Yöntem

1.1. Araştırma Deseni

Bu çalışmada tarama modellerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, bir grubun çeşitli özelliklerini tespit etmek için verilerin toplanmasını hedefleyen araştırmalardır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2014). İlişkisel tarama modeli ise iki ve daha çok değişken arasındaki değişimin varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 2015). Bu modelin çalışmada tercih edilmesinin sebebi öğrencilerin okul tükenmişliği, öğrenme sürecinde yardım isteme düzeyleri ve akademik başarıları arasındaki ilişkiyi belirlemeye olanak vermesidir.

1.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2015-2016 eğitim öğretim yılında Siirt merkez ilçesinde bulunan devlet ortaokullarında okuyan toplam 13.457 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise seçkisiz örnekleme yöntemlerinden basit seçkisiz örnekleme yoluyla çalışmaya dâhil edilmiş 12 farklı ortaokuldan tabakalı örnekleme yöntemi ile araştırmaya dahil edilen 340 altıncı sınıf, 334 yedinci sınıf ve 316 sekizinci sınıf öğrencisi olmak üzere toplam 990 (dokuz yüz doksan) öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem grubuna dâhil edilen öğrencilere ilişkin bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya katılan öğrencilere ait demografik bilgiler

	(f)	(%)
Erkek	459	46,3
Kız	531	53,6
6. sınıf	340	34,3
7. sınıf	334	33,7
8. sınıf	316	31,9
Toplam	990	100

Tablo 1 incelendiğinde örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin %46,3’ü erkeklerden, %53,6’sı ise kızlardan oluşmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin %34,3’ü 6. sınıf, %33,7’si 7. sınıf ve %31,9’u 8. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Buna göre örneklem grubunun cinsiyet ve sınıf açısından dengeli olduğu söylenebilir.

1.3. Veri Toplama Araçları

1.3.1. Okul Tükenmişliği Ölçeği

Aypay (2011) tarafından geliştirilen “Okul Tükenmişliği Ölçeği”nin ölçüt geçerliğini incelemek için Akademik Beklentilere İlişkin Stres Envanteri-Aile/Öğretmen Beklentileri ve Akademik Beklentilere İlişkin Stres Envanteri- Kendine İlişkin Beklentiler ölçeklerinden alınan puanlar karşılaştırılmıştır. “Okul Tükenmişliği Ölçeği”nin güvenilirliği Cronbach Alpha katsayısı ve iki-yarı test güvenilirliği yöntemleriyle ölçülmüştür. Ölçeğin “Okul Etkinliklerinden Kaynaklı Tükenmişlik”, “Aileden Kaynaklı Tükenmişlik”, “Okulda Yetersizlik”, “Okula İlgili Kaybı” alt faktörleri için hesaplanan Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayıları sırasıyla; .92, .83, .76 ve .81’dir. Alt faktörler için hesaplanan iki-yarı test güvenilirliğinin de sırasıyla; .81, .72, .65 ve .65 olduğu belirlenmiştir (Aypay, 2011). Bu araştırma için yapılan güvenilirlik analizinde ise tükenmişlik ölçeği için Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı ölçek alt boyutları için sırasıyla .86, .74, .70 ve .74 olarak hesaplanmıştır.

1.3.2. Öğrenme Sürecinde Yardım İsteme Ölçeği

Araştırmada 6., 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin öğrenme sürecinde yardım isteme durumlarını belirlemek amacıyla Koç (2013) tarafından geliştirilmiş olan Öğrenme Sürecinde Yardım İsteme Ölçeği kullanılmıştır.

Ölçeğin bütünü için Cronbach Alpha katsayısı .87, Yardım İstemeden Kaçınma için .87, Etkili Yardım İsteme için .79, Yüzeysel Yardım İsteme için .70 bulunmuştur. Ölçeğin test-tekrar test korelasyonları alt boyutlar için sırasıyla için .81, .77, .77, ölçeğin tamamı için .81 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin tümü ve alt boyutları için test-tekrar test güvenilirlik katsayıları ile Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayılarının kabul edilebilir derecede olduğu görülmektedir (Koç, 2013). Bu araştırma için yapılan güvenilirlik analizinde öğrenme sürecinde yardım isteme ölçek geneli için Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı 0.83 ve ölçek alt boyutları olan için sırasıyla 0.80, 0.77 ve 0.66 olarak hesaplanmıştır. Büyüköztürk’e (2014: 183) göre analizlerde hesaplanan güvenilirlik katsayısının .70 ve daha yüksek olması test puanlarının güvenilirliği için yeterli bir puan olarak görülmektedir. Özdamar’a (1999) göre ise 0.60 – 0.80 aralığı oldukça güvenilir, 0,80 – 1,00 aralığı ise yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

1.3.3. Genel Akademik Başarı

Öğrencilerin genel akademik başarılarını tespit etmek için; örnekleme dâhil edilen ortaokulların okul idareleri ile görüşülmüş, alınan izinler çerçevesinde 2015-2016 eğitim-öğretim yılı 1. dönem karne not ortalamaları e okul sistemi üzerinden öğrenci numaraları ile birlikte temin edilmiştir.

1.4. Verilerin Analizi

Araştırmaya kaynaklık eden veriler öncelikli olarak okul, cinsiyet ve sınıf değişkenlerine göre tasnif edilmiş ve her öğrenciye ait okul tükenmişliği, öğrenme sürecinde yardım isteme ve genel akademik başarı puanları ile bir araya getirilmiştir. Öğrencilere uygulanan ölçeklerden eksik doldurulanlar araştırmaya dâhil edilmemiştir. Yapılan tasnif sonucunda 1132 öğrenciden 990 öğrenciye ait verilerin uygun olduğu tespit edilmiştir. Verilerin çözümlenmesi aşamasında SPSS 21 programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde Pearson korelasyon katsayısı analizleri uygulanmıştır. Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için ölçeklerin alt boyutları için çarpıklık ve basıklık katsayıları incelenmiş olup +1 ve -1 arasında değerler olduğu görülmüştür. Morgan ve ark. (2004) çarpıklık ve basıklık değerlerinin +1 ve -1 arasında olmasının normallik için genel geçer bir kural olarak kabul etmeyi önermektedirler (Akt., Can, 2014, 85).

2. Bulgular

Öğrencilerin okul tükenmişliği ve alt boyutları ile akademik başarıları arasında ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla Pearson korelasyon testi yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Okul tükenmişliği ile akademik başarıları arasındaki ilişkiye yönelik Pearson momentler çarpımı korelasyon sonuçları

	Okul Tükenmişliği	Okul Etkinliklerinden Kaynaklı Tükenmişlik	Aileden Kaynaklı Tükenme	Okulda Yetersizlik	Okula İlgili Kaybı	
Akademik Başarı	r	-0,231*	-0,221*	-0,114*	-0,148*	-0,209*
	p	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	990	990	990	990	990

* $p < 0,05$

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin okul tükenmişliği ve tüm alt boyutları ile akademik başarıları arasında, negatif yönde ve anlamlı düzeyde bir ilişki olduğunu göstermektedir ($p < 0,05$). Pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısının mutlak değeri olarak 0,70– 1,00 arasında olması yüksek; 0,70–0,30 arasında olması orta; 0,30–0,00 olması ise düşük düzeyde bir ilişki olarak tanımlanabilir (Büyüköztürk, 2014). Buradan hareketle genel okul tükenmişliği ve alt boyutları olan okul etkinliklerinden kaynaklı tükenmişlik ve okula ilgi kaybı ile akademik başarı arasında zayıf düzeyde ve negatif yönde anlamlı bir ilişki ($r = -0,23$; $r = -0,21$; $r = -0,21$; $p < 0,05$) olduğu söylenebilir. Aileden kaynaklı tükenmişlik ve okulda yetersizlik alt boyutları ile akademik başarı arasında ise negatif yönde ve çok zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki ($r = -0,11$; $r = -0,15$; $p < 0,05$) olduğu söylenebilir.

Öğrencilerin öğrenme sürecinde yardım istemeleri ve alt boyutları ile akademik başarıları arasında ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla Pearson korelasyon testi yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Öğrenme sürecinde yardım isteme ile akademik başarıları arasındaki ilişkiye yönelik Pearson momentler çarpımı korelasyon sonuçları

		Öğrenme Sürecinde Yardım İsteme	Yardım İstemededen Kaçınma	Etkili Yardım İsteme	Yüzeysel Yardım İsteme
	r	0,456*	-0,307*	0,312*	-0,423*
Akademik Başarı	p	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	990	990	990	990

* $p < 0,05$

Tablo 3 incelendiğinde öğrenme sürecinde yardım isteme ve alt boyutu olan etkili yardım isteme ile akademik başarı arasında, pozitif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki ($r = 0,456$; $r = 0,312$; $p < 0,05$); yardım istemedenden kaçınma ve yüzeysel yardım isteme alt boyutları ile akademik başarı arasında, negatif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki ($r = -0,307$; $r = -0,423$; $p < 0,05$) olduğu görülmektedir. Buna göre akademik başarı düzeyi arttıkça öğrenme sürecinde yardım isteme düzeyi ile etkili yardım isteme düzeyi artmakta, yardım istemedenden kaçınma düzeyi ile yüzeysel yardım isteme düzeyi azalmaktadır.

Öğrencilerin okul tükenmişlikleri ile öğrenme sürecinde yardım isteme durumları arasında ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla Pearson korelasyon testi yapılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Okul tükenmişliği ile öğrenme sürecinde yardım isteme arasındaki ilişkiye yönelik Pearson momentler çarpımı korelasyon sonuçları

		Öğrenme Sürecinde Yardım İsteme	(1) Yardım İstemedenden Kaçınma	(2) Etkili Yardım İsteme	(3) Yüzeysel Yardım İsteme
Okul Tükenmişliği	r	-0,430*	0,367*	-0,263*	0,326*
	p	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	990	990	990	990
(1) Okul Etkinliklerinden Kaynaklı Tükenmişlik	r	-0,383*	0,307*	-0,253*	0,295*
	p	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	990	990	990	990
(2) Aileden Kaynaklı Tükenme	r	-0,287*	0,275*	-0,145*	0,214*
	p	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	990	990	990	990
(3) Okulda Yetersizlik	r	-0,314*	0,343*	-0,138*	0,201*
	p	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	990	990	990	990
(4) Okula İlgi Kaybı	r	-0,325*	0,219*	-0,242*	0,275*
	p	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	990	990	990	990

* $p < 0,05$

Okul tükenmişliği ile öğrenme sürecinde yardım isteme arasında orta düzeyde ve negatif yönde anlamlı bir ilişki ($r = -0,430$; $p < 0,05$) bulunmuştur. Okul tükenmişliği ile Etkili yardım isteme arasında zayıf düzeyde ve negatif yönde anlamlı bir ilişki ($r = -0,263$; $p < 0,05$) tespit edilmiştir. Okul tükenmişliği ile yardım istemedenden kaçınma ve yüzeysel yardım isteme alt boyutları arasında ise orta düzeyde ve pozitif yönde anlamlı bir ilişki ($r = 0,367$; $r = 0,326$; $p < 0,05$) olduğu tespit edilmiştir.

Okul etkinliklerinden kaynaklı tükenmişlik alt boyutu ile öğrenme sürecinde yardım isteme alt boyutu arasında orta düzeyde ve negatif yönde anlamlı bir ilişki ($r = -0,383$; $p < 0,05$) olduğu görülmektedir. Okul etkinliklerinden kaynaklı tükenmişlik alt boyutu ile etkili yardım isteme alt boyutu arasında ise zayıf düzeyde ve negatif yönde anlamlı bir ilişki ($r = -0,253$; $p < 0,05$) tespit edilmiştir. Okul etkinliklerinden kaynaklı tükenmişlik alt boyutu arasında orta düzeyde ve pozitif yönde anlamlı bir ilişki ($r = 0,307$; $p < 0,05$) tespit edilmiştir. Okul etkinliklerinden kaynaklı tükenmişlik alt boyutu ile yüzeysel yardım isteme alt boyutu arasında ise zayıf düzeyde ve pozitif yönde anlamlı bir ilişki ($r = 0,295$; $p < 0,05$) tespit edilmiştir.

Aileden kaynaklı tükenme alt boyutu ile öğrenme sürecinde yardım isteme ve etkili yardım isteme alt boyutları arasında zayıf düzeyde ve negatif yönde bir ilişki ($r = -0,287$; $r = -0,145$; $p < 0,05$) olduğu belirlenmiştir. Aileden kaynaklı tükenme alt boyutu ile yardım istemeden kaçınma ve yüzeysel yardım isteme alt boyutları arasında ise zayıf düzeyde ve pozitif yönde bir ilişki ($r = 0,275$; $r = 0,214$; $p < 0,05$) olduğu tespit edilmiştir.

Okulda yetersizlik alt boyutu ile öğrenme sürecinde yardım isteme alt boyutu arasında orta düzeyde ve negatif yönde bir ilişki ($r = -0,314$; $p < 0,05$) olduğu tespit edilmiştir. Okulda yetersizlik alt boyutu ile etkili yardım isteme alt boyutu arasında ise çok zayıf düzeyde ve negatif yönde anlamlı bir ilişki ($r = -0,138$; $p < 0,05$) tespit edilmiştir. Okulda yetersizlik alt boyutu ile yardım istemeden kaçınma alt boyutu arasındaki zayıf düzeyde ve pozitif yönde anlamlı bir ilişki ($r = 0,343$; $p < 0,05$) tespit edilmiştir. Okulda yetersizlik alt boyutu ile yüzeysel yardım isteme alt boyutu arasında ise zayıf düzeyde ve pozitif yönde anlamlı bir ilişki ($r = 0,201$; $p < 0,05$) olduğu tespit edilmiştir.

Okula ilgi kaybı alt boyutu ile öğrenme sürecinde yardım isteme arasında orta düzeyde ve negatif yönde anlamlı bir ilişki ($r = -0,325$; $p < 0,05$) tespit edilmiştir. Okula ilgi kaybı alt boyutu ile yardım istemeden kaçınma ve yüzeysel yardım isteme alt boyutları arasında zayıf düzeyde ve pozitif yönde anlamlı bir ilişki ($r = 0,219$; $r = 0,275$; $p < 0,05$) tespit edilmiştir. Okula ilgi kaybı alt boyutu ile etkili yardım isteme alt boyutu arasında ise zayıf düzeyde ve negatif yönde anlamlı bir ilişki ($r = -0,242$; $p < 0,05$) tespit edilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmada okul tükenmişliği ve alt boyutları olan okul etkinliklerinden kaynaklı tükenmişlik, aileden kaynaklı tükenmişlik, okulda yetersizlik tükenmişliği ve okula ilgi kaybı ile akademik başarı arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın verilerinden elde edilen bulgulara göre okul tükenmişlik durumu düşük düzeyde olan öğrencilerin akademik başarılarının arttığını söylemek mümkündür. Okul tükenmişliği ile akademik başarı arasında ters bir ilişki bulgusunun olması beklenen bir durumdur. Ancak ilişkinin düşük düzeyde olması beklenen bir durum değildir. Öğrencilerin okul ile ilgili olumsuz duygularında artışlar meydana gelmesi, onların okulda geçirdikleri zamanları verimsiz ve etkisiz kullanmalarına sebebiyet vermektedir (Aypay ve Eryılmaz, 2011a). Özdemir (2015) yapmış olduğu çalışmada akademik motivasyonun okul tükenmişliğinin anlamlı bir yordayıcısı olduğunu, ödevde daha az vakit ayıran, okula bağlı olan ve akademik motivasyonu yüksek olan öğrencilerin okul tükenmişliğinin düşük olduğunu ifade etmiştir. Bazı araştırmalarda elde edilen bulgulardan farklı sonuçlar elde edilmiştir. Demir (2015) akademik başarısı daha yüksek düzeyde olan öğrencilerin tükenmişlik durumunu daha yüksek düzeyde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Aynı şekilde Çavuşoğlu (2009), Çapulcuoğlu (2012) yapmış oldukları çalışmalarda araştırmamız sonuçları ile çelişen sonuçlar elde etmişlerdir. Bazı araştırma sonuçları ile bu çalışmanın sonuçları ise paralellik göstermektedir. Örneğin, yapılan diğer çalışmalara (Özgen, 2016; Seçer ve Gençdoğan, 2012; Kutsal ve Bilge, 2012) tükenmişlik düzeyi azaldıkça akademik başarı düzeyinin arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Öğrencilerin verimli ve etkili geçirilen derslerinin olması, bu derslerin anlaşılacağı sonucunu doğurabileceğinden öğrencinin akademik başarısında yükselmeler meydana gelebileceği söylenebilir.

Araştırmada akademik başarı ile öğrenme sürecinde yardım isteme ve etkili yardım isteme alt boyutunda pozitif yönde, yardım istemeden kaçınma ve yüzeysel yardım isteme alt boyutlarında ise negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın verilerinden elde edilen bulgulara göre öğrenme sürecinde yardım isteme durumu yüksek düzeyde olan öğrencilerin akademik başarılarını arttırdığını söylemek mümkündür. Ancak akademik başarıları düşük olan öğrencilerin öğrenme sürecinde daha az yardım istedikleri söylenebilir. Öğrenme sürecinde sunulan bir konuyu anlamayan öğrenci; öğretmen, aile, arkadaş veya akranlarından yardım isterse anlamadığı konuyu anlama olasılığı artabileceğinden akademik başarısında da artışlar meydana gelebilir. Nitekim Atik, Özer ve Karadağ (2018) yaptıkları çalışmada öğretmenlere güvenin okul tükenmişliğindeki varyansın yaklaşık %18'ini, öğretmenlere güven ve okul tükenmişliği değişkenleri birlikte akademik başarıdaki varyansın yaklaşık %8'ini açıkladığı belirlenmiştir. Öğrenme sürecinde yardım isteme ile akademik başarı arasında doğru orantılı bir ilişki olması beklenen bir durumdur. Güvenç ve Koç ortaokul öğrencilerinin derse etkin katılımları ile yardım isteme eğilimleri arasında anlamlı ilişki bulunduğunu, öğrencilerde hoşnutsuzluk arttıkça yardım istemekten kaçınma ve yüzeysel yardım istemenin arttığını tespit etmiştir. Ryan, Hicks ve Midgley (1997)'e göre başarı seviyesi düşük olan öğrencilerde yardım isteme konusunda olumsuz endişeler meydana gelmektedir. Ryan ve Pintrich'in (1997), araştırmaları neticesinde fayda, yardım isteme davranışına uyum göstermiştir. Nye (2008) çalışmasında öğrencilerin bir etkinlik konusunda bilgilerini geliştirmek ya da arttırmak için veya iyi bir not almak için yardım istediklerini belirlemiştir. Söz konusu araştırmaların sonuçları, bu çalışmanın ortaya koyduğu bulguları destekler mahiyettedir.

Araştırmada öğrencilerin okul tükenmişlik ve alt boyutları olan okul etkinliklerinden kaynaklı tükenmişlikleri, aileden kaynaklı tükenmeleri, okuldaki yetersizlikleri ve okula ilgi kaybı tükenmeleri ile öğrenme sürecinde yardım isteme ve alt boyutları olan yardım istemeden kaçınma, etkili yardım isteme ve yüzeysel yardım isteme durumları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğrenme sürecinde yardım isteme ve etkili yardım isteme boyutlarının okul tükenmişliği ve tüm alt boyutlarını negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca yardım istemeden kaçınma ve yüzeysel yardım isteme boyutlarının ise okul tükenmişliği ve tüm alt boyutlarını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Okul tükenmişliğinin öğrenme sürecinde yardım istemeyi orta düzeyde, aileden kaynaklı tükenme ve okulda yetersizlik boyutlarının etkili yardım isteme durumunu çok zayıf düzeyde ve diğer tüm boyutların birbirlerini zayıf düzeyde etkilediği tespit edilmiştir. Araştırmanın verilerinden elde edilen bulgulara göre okul tükenmişlik düzeyi yüksek olan öğrencinin öğrenme sürecinde yardım isteme düzeyinde azalmalar meydana geldiğini söylemek mümkündür. Başka bir ifadeyle okula gelmek istemeyen, okuldan sıkılan, okulu sevmeyen, ailenin yapmış olduğu baskı neticesinde bekleneni veremeyen ve okulda hayal kırıklığı yaşayan öğrencilerin okulu seven, okulda güzel vakit geçiren ve okulda sıkılmayan öğrencilere göre daha az yardım istedikleri söylenebilir. Öğrenme süreci içerisinde öğretmen, akran veya ailesinden yardım isteyen bir öğrencinin okula olan ilgisinde artış olduğu söylenebilir.

Araştırma sonuçlarına dayalı olarak öğretmen-öğrenci, öğrenci-öğrenci ilişkilerini ve yardım alma becerilerini geliştirecek iş birliğine dayalı öğrenme ortamları oluşturulabilir. Öğretmenler tarafından öğrencilere yardım isteme alışkanlığı kazandırabilmek amacıyla öğrencileri yardım istemeye yönlendirecek çalışmalar yaptırılabilir. Okul tükenmişliğini artıran sebepler araştırılarak rehberlik çalışmaları yapılabilir. Bu araştırma devlet okullarında okuyan öğrenciler ile gerçekleştirilmiştir. Benzer araştırmalar devlet okulları ve özel okullarda okuyan farklı kademelerdeki öğrenci grupları üzerinde yapılabilir.

Kaynakça

- Akbaşı, S., Arastaman, G., Gün, F., & Turabik, T. (2019). School engagement as a predictor of burnout in university students. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 45(45), 293-309.
- Altuntaş, S., & Sezer, Ö. (2017). Ortaokul öğrencilerinin okula bağlanmalarının incelenmesi. *Inonu University Journal of the Faculty of Education (INUJFE)*, 18(1).
- Atik, S., Özer, N., & Karadağ, N. (2018). Öğrencilerin öğretmenlerine güven düzeyleri, okul tükenmişlikleri ile akademik başarılarının yapısal eşitlik modellemesiyle incelenmesi. *Adıyaman University Journal of Educational Sciences*, 8(2), 259-283.
- Avara, K. (2015). *Ortaöğretim öğrencilerinde akademik güdülenmenin yordayıcısı olarak akademik öz-yeterlik, kariyer kararı yetkinlik beklentisi ve okul tükenmişliği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mevlâna Üniversitesi, Konya.
- Aypay, A. (2011). İlköğretim II. Kademe öğrencileri için okul tükenmişliği ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*. 11(2), 511-527.
- Aypay, A. & Eryılmaz, A. (2011). Lise öğrencilerinin öznel iyi oluşları ve okul tükenmişliği arasındaki ilişkiler. *International Online Journal of Educational Sciences*, 3(1), 181-199.
- Aypay, A. ve Eryılmaz, A. (2011a). Lise öğrencilerinin derse katılmaya motive olmaları ile okul tükenmişliği arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 26 – 44.
- Aypay, A. & Sever, M. (2015). School as if a workplace: exploring burnout among high school students. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 11(2), 460-472.
- Baş, G. (2012). İlköğretim öğrencilerinde tükenmişlik: farklı değişkenler açısından bir değerlendirme. *Journal of European Education*. 2, 2146-2674.
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (16. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Can, A. (2014). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çakır, M. A. (2015). Lise öğrencilerinin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi (Yeşilova ilçesi örneği). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(34), 152-168.
- Çakmak, A., & Şahin, H. (2017). Ortaokula devam eden öğrencilerin algıladıkları sosyal desteğin okul tükenmişliğine etkisinin incelenmesi. *Electronic Journal of Social Sciences*, 16(61), 569-582.
- Çam, Z., Deniz K. Z. & Kurnaz A. (2014). Okul tükenmişliği: algılanan sosyal destek, mükemmeliyetçilik ve stres değişkenlerine dayalı bir yapısal eşitlik modeli sınaması. *Eğitim ve Bilim*. 39(173), 312-325.
- Çapri, B., Gündüz, B. & Gökçakan, Z. (2011). Maslach tükenmişlik envanteri-öğrenci formu (MTE-ÖF)'nun türkçe'ye uyarlaması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 40(1),134-147.
- Çapulcuoğlu, U. (2012). *Öğrenci tükenmişliğini yordamada stresle başa çıkma, sınav kaygısı, akademik yetkinlik ve anne-baba tutumları değişkenlerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi, Mersin.

- Çavuşoğlu, İ. (2009). *Sınıf öğretmenliği son sınıf öğretmen adaylarının tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Demir, M. (2015). *Okul tükenmişliğinin yordanmasında sınav kaygısı ve akademik başarının etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Eker, G. (2007). *Endüstri meslek lisesi öğrencilerinin tükenmişlik düzeyleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Ankara.
- Gündüz, B., Çapri, B. & Gökçakan, Z. (2012). Üniversite öğrencilerinin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi*, 38(19), 38-55.
- Güvenç, H. & Koç, C. (2016). Ortaokul öğrencilerinin etkin katılımı ve yardım isteme eğilimleri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 347-366.
- Karasar, N. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (28. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kiuru, N., Aunola, K., Nurmi, J. E., Leskinen, E., & Salmela-Aro, K. (2008). Peer group influence and selection in adolescents' school burnout: a longitudinal study. *Merrill-Palmer Quarterly (1982-)*, 23-55.
- Koç, C. (2013). Öğrenme sürecinde yardım isteme ölçeği (ösyiö): geçerlik ve güvenirlik çalışması. *İlköğretim Online*, 12(3), 784-796.
- Koç, C. (2014). Öğrenme sürecinde etkili yardım isteme: bir öz düzenleme stratejisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(50), 139-160.
- Koç, C. (2015). İlköğretim öğrencilerinin problem çözme becerilerine yönelik algıları ve öğrenme sürecinde yardım istemeleri. *K. Ü. Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(2), 659-678.
- Koçak, L., & Secer, I. (2018). Investigation of the relationship between school burnout, depression and anxiety among high school students. *Cukurova University Faculty of Education Journal*, 47(2).
- Körükçü, M., & Uslu, S. (2018). Ortaokul öğrencilerinin öğrenme sürecinde yardım isteme düzeylerinin demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 13(19). 1235-1247.
- Kutsal, D. (2009). *Lise öğrencilerinin tükenmişliklerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kutsal, D. & Bilge, F. (2012). Lise öğrencilerinin tükenmişlik ve sosyal destek düzeyleri. *Eğitim ve Bilim*, 37(164), 284-297.
- Küçüksüleymanoğlu, R. & Onuray-Eğilmez, H. (2013). Müzik öğretmeni adaylarının tükenmişlik düzeyleri: Uludağ üniversitesi örneği. *International Journal of Social Science*, 6(3), 905-923.
- Mccarthy, M. E., Pretty, G. M., & Catano, V. (1990). Psychological sense of community and student burnout. *Journal of College Student Development*, 31, 211-216.
- Nelson-Le Gall, S. (2006). Peer acceptance and black children's help-seeking in school. *Negro Educational Review*, 57(1/2), 5.
- Nelson-Le Gall, S. & Resnick, L. (1998). Help seeking, achievement motivation, and the social practice of intelligence in school. A. Karabenick (Eds), *Strategic help seeking implications for learning and teaching*. (ss: 39-60) Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Newman, R. S. (1990). Children's help-seeking in the classroom: The role of motivational factors and attitudes. *Journal of Educational Psychology*, 82(1), 71-80.
- Nye, S. B., (2008). Students' help seeking during physical education. *Journal of Teaching in Physical Education*, 27, 368-384.

- Ören, N. & Türkoğlu, H. (2006). Öğretmen adaylarında tükenmişlik. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 30-42.
- Özbakır, E. (2015). *Ortaokul öğrencilerinin insani değerleri ile okul tükenmişliği arasındaki ilişki ve bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Özdamar, K. (1999). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Özdemir, Y. (2015). Ortaokul öğrencilerinde okul tükenmişliği: Ödev, okula bağlılık ve akademik motivasyonun rolü. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 27-35.
- Özdemir, Y., & Özdemir, M. (2015). Eğitim stresi ve benlik saygısının ortaokul öğrencilerinin okul tükenmişliği üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 1-10.
- Özgen, H. (2016). *Üniversite öğrencilerinde okul tükenmişliği ile psikolojik yardım ihtiyacı arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Öztan, S. (2014). *Ortaokul 6.7.8. Sınıf öğrencilerinin okul tükenmişliklerinin yaşam doyumları ve benlik kurgusu algıları açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.
- Ryan, A. M., Pintrich, P. R., & Midgley, C. (2001). Avoiding seeking help in the classroom: Who and why?. *Educational Psychology Review*, 13, 2.
- Ryan, A., Hicks, L., & Midgley, C. (1997). Social goals, academic goals, and avoiding seeking help in the classroom. *Journal of Early Adolescence*, 17(2), 152-171.
- Ryan, A., & Pintrich, P. R. (1997). Should I ask for help? The role of motivation and attitudes in adolescents' help seeking in math class. *Journal of Educational Psychology*, 89(2), 329-341.
- Saban, A. (2005). *Öğrenme öğretme süreci yeni teori ve yaklaşımlar*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Saka, D. (2016). *Ortaokul öğrencilerinin müzik dersi yüklemeleri ile okul tükenmişliklerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Salmelo-Aro, K., & Upadyaya, K. (2014). Developmental trajectories of school burnout: evidence from two longitudinal studies. *Learning and Individual Differences*, 36, 60-68.
- Seçer, İ. (2015). Okul tükenmişliği ile akademik güdülenme arasındaki ilişkinin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 424-433.
- Seçer, İ. (2015a). Üniversite öğrencilerinde okul tükenmişliği ile psikolojik uyumsuzluk arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (1), 81-99.
- Seçer, İ. & Gençdoğan, B. (2012). Ortaöğretim öğrencilerinde okul tükenmişliğinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Turkish Journal of Education*, 1(2), 1-13.
- Şahan, B., & Duy, B. (2017). Okul tükenmişliği: okula bağlanma, sosyal destek ve öz yeterliliğin yordayıcı rolü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(3), 1249-1270.
- Tansel, B. (2015). Üniversite öğrencilerinin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Çukurova University. Faculty of Education Journal*, 44(2), 241.
- Turner, J., Midgley, C., Meyer, D., Gheen, M., Anderman, E., Kang, Y., & Patrick, H. (2002). The classroom environment and students' reports of avoidance strategies in mathematics: amultimethod study. *Journal of Educational Psychology*, 94(1), 88-106.

Vaessen, B., Prins, F. & Jeuring, J. (2013). *University students' achievement goals and help-seeking strategies in an intelligent tutoring system*. Department Of Information And Computing Sciences Utrecht University, Utrecht, The Netherlands.

Yang, H. J. & Farn, C. K. (2005). An investigation the factors affecting mıs student burnout in technical-vocational college. *Computers in Human Behavior*, 21, 917-932.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Rehberli Araştırma Sorgulama Öğretim Yönteminin 7. Sınıf Öğrencilerinin FeTeMM Tutumları Üzerindeki Etkisi*

The Effect of Guided Research Inquiry Teaching Method on 7th Grade Students' STEM Attitudes

Uzm. Öğretmen Müge SAĞDIÇ¹, Doç. Dr. Hasan BAKIRCI²

Öz

Bu çalışmanın amacı, rehberli araştırma sorgulama öğretim yöntemine dayalı fen öğretiminin yedinci sınıf öğrencilerinin Fen-Teknoloji-Mühendislik-Matematik (FeTeMM) tutumlarına etkisini araştırmaktır. Çalışmada, yarı deneysel yöntem kullanılmıştır. Çalışma grubu, 2017-2018 eğitim-öğretim yılının güz döneminde Van ilinin Başkale ilçe merkezindeki bir ortaokulda 45'i deney (23 kız, 22 erkek) ve 40'ı kontrol grubunda (17 kız, 23 erkek) olmak üzere toplam 85 öğrenciden oluşmaktadır. Veri toplama araçları olarak; FeTeMM Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen veriler, Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ve Mann Whitney U-testi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonunda, deney grubunda uygulanan rehberli araştırma sorgulama öğretim yönteminin ve kontrol grubunda uygulanan 5E öğrenme modelinin yedinci sınıf öğrencilerinin FeTeMM tutumları üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Deney ve kontrol grubunda yapılan öğretim kıyaslandığında; deney grubunda yapılan öğretimin, ortaokul yedinci sınıf öğrencilerinin FeTeMM tutumları üzerinde daha etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca rehberli araştırma sorgulama öğretim yöntemine dayalı fen öğretimi, FeTeMM Tutum Ölçeği'nde yer alan özellikle fen ve 21. yüzyıl becerileri üzerinde daha etkili olduğu tespit edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara bağlı olarak, rehberli sorgulama öğretim modelinin ortaokul öğrencilerinin FeTeMM tutumları üzerinde etkisinin daha net görülebilmesi için Fen Bilimleri dersinin farklı ünitelerinde kullanılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fen eğitimi, rehberli araştırma sorgulama öğretim yöntemi, FeTeMM tutumu

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study aims to investigate the effect of science education based on a guided inquiry teaching model on Science-Technology-Engineering-Mathematics (STEM) attitudes of 7th-grade students. The research employs quasi-experimental method. The participants of the research are 85 students studying in a secondary school during the 2017-2018 academic year in Van. The participants were divided into two groups. The experiment group had 45 students (23 girls, 22 boys) and the control group had 40 students (17 girls, 23 boys). The data collection tool is the STEM Attitude Scale. The data in the study were analyzed using the Wilcoxon Signed Ranks Test and the Mann Whitney U-test. At the end of the study, the guided research inquiry teaching method applied in the experimental group and the 5E learning model applied in the control group were found to be effective on STEM attitudes of 7th grade students. When science teaching methods used for the experimental and control groups are compared, it was concluded that the teaching in the experimental group was more effective on STEM attitudes of 7th -grade students. In addition, science teaching based on guided research inquiry teaching method was found to be more effective on the 21st-century skills included in the STEM Attitude Scale. Drawing on the findings, it is recommended to use the guided inquiry model in different units of the Science course in order to see its effect on secondary students' STEM attitudes more clearly.

*Bu çalışma, birinci yazarın 2018 yılında tamamlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹Millî Eğitim Bakanlığı, muge.sagdic@hotmail.com.

²Van Yüztüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, hasanbakirci09@gmail.com.

Keywords: Science education, guided research inquiry teaching method, STEM attitude

Paper Type: Research

Giriş

Fen öğretimi, 2005 yılından itibaren yapılandırmacı öğrenme kuramını temel almıştır. Bu öğrenme kuramında; araştıran, sorgulayan, eleştirel ve yaratıcı düşünme becerilerine sahip bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır (Carlson, 1999). Bu amaçlar doğrultusunda, 21. yüzyıl becerilerine sahip bireylerin yetiştirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu durum, fen öğrenme-öğretme süreçlerinin yeniden yapılandırılması gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Böylece birçok ülke; problem çözebilen, sorumluluk sahibi olan, karar verme becerileri gelişmiş, girişimci ve yenilikçi düşünebilen bireyler yetiştirmeye olanak sağlayacak bir eğitim-öğretim modeli arayışına yönelmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2017). Bu arayışların temelinde, öğrencilerin fen öğretimindeki başarılarını ve fen dersine karşı olan isteklerini artırmak hedeflenmiştir. Bu açıdan bakıldığında, yapılandırmacı öğrenme kuramında, araştırma sorgulamaya dayalı öğretimin önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu öğretimde, bilgilerin öğrenilmesinden çok, öğrenmeye karşı olumlu tutum geliştirilmesi ve öğrenme becerilerinin kazandırılması amaçlanmıştır (Artun ve Özsevgeç, 2014; Sarioğlan, Can ve Gedik, 2016). Dolayısıyla Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı'nda, öğrencilerin kendi öğrenmelerinden sorumlu olduğu, öğrenme sürecine aktif katılımlarının sağlanmaya çalışıldığı ve bilgiyi kendi zihinlerinde yapılandırmalarına imkân sağlayan Araştırma Sorgulamaya Dayalı Öğretim Yaklaşımı (ASDÖY) esas alınmıştır (MEB, 2013).

ASDÖY, herhangi bir konuda problemlerin veya soruların oluşturulduğu, öğrencilerin ders boyunca bunları çözmeye ve cevap bulmaya çalıştığı bir öğrenme süreci olarak tanımlanmaktadır (Wood, 2003). Bu öğrenme yaklaşımında öğrenciler, belli bir plan dâhilinde deney ve etkinlikler ile ilgili araştırma yapmaktadırlar. Öğrencilerin, yapmış oldukları araştırmalardan elde ettikleri bulguları belli bir düzende topladıkları, bu bilgileri yorumladıkları ve araç gereç kullanarak tahminlerde buldukları görülmektedir. Bu öğrenme sürecinde öğrenciler elde ettiği bilgileri, önceki bilgiler ile zihinlerinde sorgulayıp yapılandırmaya gitmektedirler (Pizzolato, Fazio ve Battaglia, 2014). Bu bağlamda ASDÖY, yapılandırmacı öğrenme kuramının felsefesi ile örtüşen bir öğrenme yaklaşımı olup öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerini geliştirmelerine ve öz düzenlemelerine yardımcı olmaktadır (Minner, Levy ve Century, 2010).

Öğrenme ortamlarında, ASDÖY'ün farklı şekillerde uygulandığı görülmektedir. Bu öğrenme yaklaşımının öğrenme ortamında uygulama türleri sırasıyla; Yapılandırılmış Sorgulama Yöntemi, Açık Uçlu Sorgulama Yöntemi ve Rehberli Araştırma Sorgulama Öğretim Yöntemi (RASÖY) şeklindedir (National Research Council [NRC], 2000). Yapılandırılmış sorgulamada, öğrenme ortamının tüm aşamaları öğretmen tarafından belirlenir ve öğrenciler bu aşamaları takip ederler. Diğer taraftan açık uçlu sorgulama yönteminde, öğrenciler öğrenme ortamını belirler ve bu ortamı öğrenme amaçları doğrultusunda dizayn edebilirler. Bu süreçte öğretmen, öğrencilerin zorlandığı aşamalarda çok az yönlendirmeler yapabilir. Son yaklaşım olan Rehberli Araştırma Sorgulama Öğretim Yöntemi (RASÖY)'nde ise öğretmenin rehberliğinde öğretim gerçekleşir. Öğrenciler, öğretim sürecinde öğretim ortamını bizzat kendileri şekillendirir (Bostan-Sarioğlan, Can ve Gedik, 2016; Çelik, Şenocak, Bayrakçeken, Taşkesenligil ve Doymuş, 2005). ASDÖY'ün öğrenme ortamındaki uygulama türleri, yapılandırmacı öğrenme kuramının temel felsefesine göre değerlendirildiğinde, RASÖY'ün yapılandırmacı öğrenme kuramının doğası ile daha uyumlu olduğu tespit edilmiştir (Minner ve diğ., 2010; Şen ve Yılmaz, 2017). Bundan dolayı bu çalışmada RASÖY kullanılmıştır.

Alanyazın incelendiğinde, RASÖY ile ilgili yapılan çalışmalarda birçok olumlu sonuca ulaşılmıştır. RASÖY temelli öğrenme ortamının, lise öğrencilerinin maddenin tanecikli konusunda kavram yanılgılarını gidermede etkili olduğu tespit edilmiştir (Barthlow, 2011). Bu konuda yapılan başka bir çalışma ise öğretmen ve öğretmen adayları ile yürütülmüştür. Çalışmaya katılanlar, RASÖY geleneksel öğretim yöntemine göre, öğrenciler arasındaki etkileşimin

artmasını sağladığı, öğrencilerin derse katılımını en üst düzeye çıkardığı, öğrencilerin anlama ve dikkat düzeylerini artırdığı belirlenmiştir (Myers, Monypenny ve Trevathan, 2012). Benzer şekilde RASÖY'e dayalı öğrenme ortamının, öğrencilerin akademik başarılarını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Kaundjwa, 2015; Qureshi, Vishnumolakala, Southam ve Treagust, 2016). Diğer taraftan, RASÖY ile yapılan kimya öğretiminin, öğrencilerin derse karşı tutumlarının ve öz yeterliliklerinin artmasına katkı sağladığı tespit edilmiştir (Vishnumolakala, Southam, Treagust, Mocerino ve Qureshi, 2017). Ayrıca RASÖY temelli fen öğretiminin, öğrencilerin kendi öğrenmelerini, fen bilimleri dersine karşı tutumlarını ve öğrenme ortamında öğrencilerin kendi aralarındaki etkileşimi artırdığı tespit edilmiştir (Hanson, 2004).

Alanyazında bu bulgulara benzer şekilde, RASÖY'in ilköğretim öğrencilerinin bilime karşı tutumlarını olumlu yönde geliştirdiği belirlenmiştir (Köksal ve Berberoğlu, 2014). Başka bir çalışmada ise yöntemin bilimsel süreç becerileri ve kavramsal anlayışla ilgili öğrenciler üzerinde olumlu etkileri olmasına karşın, öğrencilerin bilime yönelik tutumları üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir (Şimşek ve Karapınar, 2010). RASÖY'ün, 11. sınıf öğrencilerinin elektrokimya konusuyla ilgili kavramların iyi öğrenilmesi ve kavram yanlışlarının giderilmesinde, geleneksel öğretim yöntemine göre daha etkili olduğu görülmüştür (Şen, 2015). Aynı zamanda RASÖY göre tasarlanan öğrenme ortamının öğrencilerin akademik başarılarını ve bilimsel muhakeme becerilerini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca öğrencilerin derse katılımlarını, fen bilimleri dersine ve öğretmene karşı tutumlarını artırdığı saptanmıştır (Gülmez-Güngörmez, 2018). Bu çalışmalara ilaveten RASÖY dayalı fen öğretiminin, yedinci sınıf öğrencilerinin bilimsel süreç becerileri üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir (Sağdıç, Bakırcı ve Boynukara, 2019).

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Ulusal ve uluslararası alanyazında ASDÖY ile ilgili birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. ASDÖY'ün farklı öğretim kademelerinde öğrenim gören öğrencilerin 21. yüzyıl becerileri üzerinde etkili olduğu (Kaya ve Yılmaz, 2016), akademik başarılarını artırdığı (Akpullukçu ve Günay, 2013), bilimsel süreç becerilerine katkı sağladığı (Karapınar, 2016; Keçeci ve Kırbag-Zengin, 2016), kavramsal anlamaları artırdığı (Şen, 2015) ve fen bilimleri dersine karşı olumlu tutum geliştirdiği (Çelik ve Çavaş, 2012) sonuçlarına ulaşılmıştır. ASDÖY'ün öğrenciler üzerinde olumlu etkilerinin görülmesiyle birlikte öğretim programlarında ASDÖY'e yer verilmeye başlanmıştır. Türkiye'de 2013 yılından itibaren Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı, disiplinler arası bir bakış açısıyla ASDÖY'ü temel almıştır. Bu öğrenme yaklaşımının, öğrencilere 21. yüzyıl becerileri kazandırmada etkili olduğu söylenebilir. Bu becerilerin kazandırılmasında, FeTeMM eğitiminin önemi yadsınmaz (Bybee, 2010; Çorlu, Capraro ve Capraro, 2014). Bu bilgiler ışığında ASDÖY'ün öğrenme ortamında kullanılan türlerinden biri olan RASÖY'e dayalı fen öğretiminin öğrencilerin FeTeMM tutumlarının belirlenmesi, alanyazına sağlayabileceği katkılardan dolayı büyük bir önem arz ettiği düşünülmektedir.

RASÖY ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, çalışma grubunun daha çok öğretmenler, öğretmen adayları ve lise öğrencileri oldukları görülmektedir (Barthlow, 2011; Bayram, 2015; Kaundjwa, 2015; Şen, 2015). Ancak ortaokul öğrencileriyle yürütülen çalışmaların sınırlı olduğu tespit edilmiştir (Gülmez-Güngörmez, 2018). Sınırlı sayıdaki bu çalışmaların, RASÖY'ün öğrencilerin akademik başarısına (Myers ve diğ., 2012; Qureshi ve diğ., 2016), bilimsel süreç becerilerine (Köksal ve Berberoğlu, 2014; Sağdıç ve diğ., 2019) ve fen dersine karşı tutumlarına etkisi (Hanson, 2004; Köksal ve Berberoğlu, 2014) olduğu tespit edilmiştir. RASÖY'ün, yedinci sınıf öğrencilerinin FeTeMM tutumları üzerinde etkisi ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanılmaması bu çalışmayı önemli kılmaktadır.

FeTeMM eğitimi ile ilgili alanyazın incelendiğinde, Türkiye'de 2010 yılında bu alanda çalışmalar yapılmasına rağmen diğer ulusların birçoğunda 1990'dan itibaren bu çalışmalar yapıldığı görülmektedir (Bakırcı ve Karışan, 2018). Yapılan çalışmalar irdelendiğinde uluslararası alanda devletlerin birbiriyle rekabet etmesinde; nitelikli ve çağı okuyabilen bireylerin

yetiştirilmesinde FeTeMM eğitiminin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca bu yaklaşımın kullanılmasının bireylerin çağın koşullarına göre yetiştirilmesinde de etkili olduğu saptanmıştır (Bybee, 2010; Sanders, 2009). Türkiye’de FeTeMM eğitimi ile ilgili çalışmaların daha çok derleme şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında bu konuda yapılan deneysel çalışmaların ise daha çok öğretmenler ve öğretmen adayları ile yürütüldüğü anlaşılmıştır (Bakırcı ve Karışan, 2018). Bunun yanında çok az sayıda çalışmanın Fen Bilimleri dersi kapsamında ortaokul öğrencileri ile yürütüldüğü söylenebilir. Ülkemizde FeTeMM eğitimi ile ilgili yapılan çalışmalarda elde edilen olumlu bulgular neticesinde, bu eğitim öğretim programlarında yer almaya başlamıştır. FeTeMM eğitimi ilk defa 2017 yılında Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programında yer almıştır (MEB, 2017). FeTeMM eğitiminin öğretim programında yer alması ile birlikte RASÖY’ün ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin FeTeMM tutumları üzerindeki etkisinin tespit edilmesi büyük bir önem arz etmektedir.

Alanyazındaki çalışmalar dikkate alındığında; RASÖY ile ilgili çalışmaların yetersiz olduğu görülmektedir (Gülmez-Güngörmez, 2018; Köksal ve Berberoğlu, 2014). Bu çalışmaların içerisinde "Kuvvet ve Enerji" ünitesine yönelik bir çalışmaya rastlanılmaması böyle bir araştırmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca yedinci sınıf düzeyine odaklanan; "Kuvvet ve Enerji" ünitesiyle ilgili öğrencilerin FeTeMM tutumlarını tespit etmeyi amaçlayan çalışmalara rastlanılmaması da bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Bunun yanında bu çalışmanın RASÖY’ü esas alması, bu öğretim yönteminin FeTeMM eğitiminin amaçlarıyla örtüşmesi bu çalışmayı önemli hale getirmektedir. Dolayısıyla bu araştırmanın temel problemi, "RASÖY’e dayalı fen öğretiminin ortaokul yedinci sınıf öğrencilerinin FeTeMM tutumlarına etkisi nedir?" şeklinde belirlenmiştir. Bu temel probleme dayalı olarak araştırmanın alt problemleri aşağıdaki gibidir:

1. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin FeTeMM Tutum Ölçeği’nde yer alan becerilerin ön test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?
2. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin FeTeMM Tutum Ölçeği’nde yer alan becerilerin son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?
3. Deney ve kontrol grubunun FeTeMM Tutum Ölçeği’nde yer alan becerilerin ön ve son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?
4. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin FeTeMM Tutum Ölçeği’nde yer alan becerilerin cinsiyet açısından ön ve son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır?

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, RASÖY’e dayalı fen öğretiminin yedinci sınıf öğrencilerinin Fen-Teknoloji-Mühendislik-Matematik (FeTeMM) tutumlarına etkisini araştırmaktır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Deseni

RASÖY’ye dayalı fen öğretiminin yedinci sınıf öğrencilerinin FeTeMM tutumlarına etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, ön test-son test eşitlenmemiş kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Bu deneysel desende kontrol ve deney grubu rastgele değil, ölçümlerle seçilmektedir. Çalışmanın yürütüldüğü okullarda, rastgele örneklem seçimine ve grupların oluşturulmasına idari yönetimler tarafından izin verilmemesinden dolayı bu deneysel desen kullanılmıştır. Ayrıca bu desende, deney ve kontrol grubunun karşılaştırılması da yapılabilmektedir (Cook, Campbell ve Shadish, 2002; Çepni, 2011). Bunun yanı sıra çalışma grubunun olabildiğince benzer nitelikte olması ve iç geçerliliği tehdit edebilecek hata ya da etkilerin (Örneğin; zaman, denek kaybı, uygulayıcının etkisi, deneklerin seçimi ve veri toplama aracının etkisi vb.) daha rahat kontrol edilebilmesi gibi faktörler, bu yöntemin seçilmesinde etkili olan faktörlerdir (Ekiz, 2013).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini, Van ili Başkale ilçesinde bulunan bir ortaokulda 2017-2018 eğitim öğretim yılında öğrenim gören yedinci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklemi ise ilgili okulda bulunan iki şubede öğrenim gören toplam 85 öğrenci oluşturmaktadır. Okulda altı tane yedinci sınıf şubesi bulunmaktadır. Bu şubelere akademik başarı testi uygulanmıştır. Başarı test sonuçları birbirine yakın olan 7-A şubesi (N=45) deney grubu, 7-B şubesi de (N=40) kontrol grubu olarak belirlenmiştir. Araştırmanın hız ve pratiklik kazanması için, araştırmacı görev yaptığı okulda uygulama yapmıştır. Bu unsurlar dikkate alındığında kolay ulaşılabılır örneklem yöntemi seçilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu çalışmada gruplarda bulunan öğrencilerin cinsiyetlerine göre frekans (f) ve yüzde (%) dağılımları ise Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımları

Gruplar	Kız		Erkek		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Kontrol	17	42.5	23	51.1	40	47.05
Deney	23	57.5	22	48.9	45	52.95

2.3. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada, ortaokul yedinci sınıf öğrencilerinin FeTeMM tutumlarını belirlemek için Faber, Unfried, Wiebe, Corn, Townsend ve Collins (2013) tarafından geliştirilen, Yıldırım ve Selvi (2015) tarafından Türkçeye uyarlanmış olan FeTeMM Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçeğin, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Yıldırım ve Selvi (2015) tarafından yapılmıştır. Bu ölçek 5'li likert şeklinde toplam 37 maddeden oluşmaktadır. FeTeMM Tutum Ölçeği dört faktör içermektedir. Bu faktörler fen (9 madde), matematik (8 madde), mühendislik (9 madde) ve 21. yüzyıl becerileri (11 madde) şeklindedir. Ölçeğin Cronbach Alphası (α) 0.89 olarak bulunmuştur. Beşli likert tipindeki ölçek "*Kesinlikle katılıyorum*", "*Katılıyorum*", "*Kararsızım*", "*Katılmıyorum*" ve "*Kesinlikle katılmıyorum*" şeklinde düzenlenmiştir. Ölçeğin puanlaması sırasıyla 5, 4, 3, 2 ve 1 puan şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Araştırmacılar tarafından FeTeMM Tutum Ölçeği'nin güvenilirliği yeniden hesaplanmıştır. Ölçek, araştırmacılar tarafından Van ilinde farklı dört okulda toplam 391 yedinci sınıf öğrencisine uygulanmıştır. Bu ölçek aracılığıyla elde edilen veriler, SPSS 21.0^{TM} programına girilerek ölçeğin güvenilirlik katsayısı (Cronbach Alphası) 0.88 olarak hesaplanmıştır. Ölçekte yer alan alt disiplinlerin güvenilirlik katsayıları sırasıyla; matematik ($\alpha=0.85$), fen ($\alpha=0.86$), mühendislik ($\alpha=0.84$) ve 21. yüzyıl ($\alpha=0.83$) şeklinde bulunmuştur. FeTeMM Tutum Ölçeğinin geneli ve alt boyutlarının Cronbach Alpha katsayılarının 0.70'in üzerinde olduğu için ölçek güvenilir olarak kabul edilmiştir (Büyüköztürk, 2011).

2.4. Verilerin Analizi

FeTeMM Tutum Ölçeğinde elde edilen veriler, SPSS 21.0^{TM} paket programına aktarılmıştır. SPSS paket programına aktarılan veriler, analiz edilmeden önce bazı istatistik teknikler kullanarak verilerin dağılımı ortaya çıkarılmıştır (Kolmogorov Simirnov). Bu işlem sonucunda verilerin normal dağılım göstermediği anlaşılmıştır ($p<0.05$) Bundan dolayı verilerin analizinde parametrik olmayan testler kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2011). Deney ve kontrol gruplarının karşılaştırmalarında parametrik olmayan testlerden Mann Whitney U-Test kullanılmıştır. Diğer taraftan grupların kendi içinde karşılaştırmalarında Wilcoxon İşaretli Sıralar Testinden yararlanılmıştır.

2.5. Uygulama Süreci

Uygulama, toplam dört haftada (16 ders saati) gerçekleştirilmiştir. Deney grubunda dersler RASÖY'e dayalı fen öğretimi ile işlenirken, kontrol grubunda ise 5E öğrenme modeline göre işlenmiştir. Deney ve kontrol grubunda dersler araştırmacı tarafından yürütülmüştür. Derslerin araştırmacı tarafından yürütülmesinde; araştırmacının çalışmanın yürütüldüğü okulda öğretmen

olarak çalışması ve çalışmanın iç geçerliliğini kontrol altına alınmak istenmesi etkili olduğu söylenebilir. Deney grubunda uygulamalar, araştırmacı tarafından geliştirilen etkinlikler temelinde gerçekleşirken, kontrol grubunda ders kitabında yer alan etkinlikler esasında gerçekleşmiştir.

3. Bulgular

Uygulama öncesinde deney ve kontrol grubuna uygulanan FeTeMM Tutum Ölçeği'nde yer alan farklı disiplinlere ait becerilerinin ön test puanlarına ilişkin Mann Whitney U-Testi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Deney ve kontrol grubunun FeTeMM Tutum Ölçeğinde yer alan becerilerin ön test puanlarının Mann Whitney U-Testi sonuçları

Ön Test	Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Matematik Becerileri	Deney	45	45.46	1909.50	631.500	.075
	Kontrol	40	36.19	1411.50		
Fen Becerileri	Deney	45	43.76	1663.00	522.00	.068
	Kontrol	40	36.24	1263.00		
Mühendislik Becerileri	Deney	45	44.96	1888.50	652.500	.115
	Kontrol	40	36.73	1432.50		
21. Yüzyıl Becerileri	Deney	45	43.31	181.00	722.000	.359
	Kontrol	40	38.51	1502.00		
Toplam Ölçek Puanı	Deney	45	46.40	1949.00	592.00	.032
	Kontrol	40	35.18	1372.00		

Tablo 2 incelendiğinde, uygulama öncesinde deney ve kontrol grubunun FeTeMM Tutum Ölçeği'ndeki matematik becerilerinin ön test puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [U=631.500, p>0.05]. Sıra ortalamaları dikkate alındığında grupların ön test puanları arasında önemli bir farklılık olmadığı görülmektedir. Benzer şekilde deney ve kontrol gruplarının fen becerilerinin ön test puanları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır [U=522.00, p>0.05].

Analiz sonuçları incelendiğinde; FeTeMM Tutum Ölçeği'ndeki mühendislik becerilerinin ön test puanları arasında anlamlı farklılık tespit edilememiştir [U=652.500, p>0.05]. Ölçekte yer alan 21. yüzyıl becerilerine ilişkin ön test puanları arasında da anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir [U=722.500, p>0.05]. FeTeMM Tutum Ölçeği'nin toplam puanlarının ön testleri arasında ise anlamlı bir farklılığın olduğu tespit edilmiştir [U=592.00, p<0.05]. Deney ve kontrol gruplarının FeTeMM Tutum Ölçeği'nde yer alan becerilerinin son test puanlarının karşılaştırılmasının Mann Whitney U-Testi Sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Deney ve kontrol grubunun FeTeMM Tutum Ölçeğinde yer alan becerilerinin son Test puanlarının karşılaştırılmasının Mann Whitney U-Testi sonuçları

Son Test	Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Matematik Becerileri	Deney	45	41.65	1749.50	791.500	.794
	Kontrol	40	40.29	1571.50		
Fen Becerileri	Deney	45	46.26	1943.50	598.000	.036*
	Kontrol	40	35.33	1378.50		
Mühendislik Becerileri	Deney	45	44.33	1862.00	679.00	.185
	Kontrol	40	37.41	1459.00		
21. Yüzyıl Becerileri	Deney	45	43.15	1812.50	728.500	.392
	Kontrol	40	37.41	1508.50		
Toplam Ölçek Puanı	Deney	45	45.31	1903.00	638.000	.087
	Kontrol	40	36.36	1418.00		

Deney ve kontrol grubunun matematik becerilerinin FeTeMM Tutum Ölçeği'nin son test puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır [U=791.500, p>0.05]. Benzer şekilde mühendislik becerilerinin son test puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır

[$U=679.000$, $p>0.05$]. Aynı şekilde 21. yüzyıl becerileri son test puanları arasında da anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir [$U=728.500$, $p>0.05$].

Deney ve kontrol grubunun FeTeMM tutum ölçeğindeki fen disiplinine ait son test puanları arasında anlamlılık bir farklılık tespit edilmiştir [$U=598.000$, $p<0.05$]. Analiz sonuçları, uygulama sonrasında deney ve kontrol grubuna uygulanan FeTeMM Tutum Ölçeği'nin toplam son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir [$U=638.000$, $p>0.05$]. Deney grubunun FeTeMM Tutum Ölçeği'nin ön ve son test toplam puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Deney grubunun FeTeMM Tutum Ölçeğinde yer alan becerilerin ön ve son test puanlarının ikili karşılaştırılması Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçları

Alt Disiplinler	Testler		N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	P
Matematik Becerileri	Son Test	Negatif Sıra	20	21.30	426.00	-1.12	.259
	Ön Test	Pozitif Sıra	17	16.29	277.00		
		Eşit	5	-	-		
		Toplam	42				
Fen Becerileri	Son Test	Negatif Sıra	15	13.97	209.50	-1.73	.048*
	Ön Test	Pozitif Sıra	20	21.03	420.50		
		Eşit	7	-	-		
		Toplam	42				
Mühendislik Becerileri	Son Test	Negatif Sıra	13	14.96	194.00	-2.18	.029*
	Ön Test	Pozitif Sıra	23	20.52	472.00		
		Eşit	3				
		Toplam	42				
21. Yüzyıl Becerileri	Son Test	Negatif Sıra	11	15.32	168.50	-3.09	.002*
	Ön Test	Pozitif Sıra	28	21.84	611.50		
		Eşit	3				
		Toplam	42				
Toplam Ölçek Puanı	Son Test	Negatif Sıra	14	15.43	216.00	-2.60	.009*
	Ön Test	Pozitif Sıra	26	23.23	604.00		
		Eşit	2				
		Toplam	42				

*Negatif sıralar temeline dayalı

Tablo 4 incelendiğinde deney grubu öğrencilerinin FeTeMM Tutum Ölçeği'ndeki fen disiplinin ön ve son testinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$z=-1.73$, $p<0.05$]. Fark puanlarının sıra ortalaması ve sıra toplamları dikkate alındığında gözlenen bu farkın son test puanı lehine olduğu görülmektedir.

Deney grubu öğrencilerinin FeTeMM Tutum Ölçeği'ndeki mühendislik disiplinin ön ve son testinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$z=-2.18$, $p<.05$]. Fark puanlarının sıra ortalaması ve sıra toplamları dikkate alındığında gözlenen bu farkın son test puanı lehine olduğu görülmektedir.

Deney grubu öğrencilerinin FeTeMM Tutum Ölçeği'ndeki 21. yüzyıl becerilerinin ön ve son testinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$z=-3.09$, $p<0.05$]. Fark puanlarının sıra ortalaması ve sıra toplamları dikkate alındığında gözlenen bu farkın son test puanı lehine olduğu görülmektedir.

Deney grubu öğrencilerinin FeTeMM Tutum Ölçeği'ndeki toplam ölçek puanının ön ve son testinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$z=-2.60$, $p<0.05$]. Fark puanlarının sıra ortalaması ve sıra toplamları dikkate alındığında gözlenen bu farkın son test puanı lehine olduğu görülmektedir. Kontrol grubunun FeTeMM Tutum Ölçeği'nin ön ve son test toplam puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi sonuçları Tablo 5' de sunulmuştur.

Tablo 5. Kontrol grubunun FeTeMM Tutum Ölçeğinin ön ve son test puanlarının karşılaştırılması Wilcoxon İşaretili Sıralar Testi sonuçları

Alt Disiplinler	Testler	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	P
Matematik Becerileri	Son Test	Negatif Sıra	13	17.96	233.50	-1.78 .074
	Ön Test	Pozitif Sıra	24	19.56	469.50	
		Eşit	2			
		Toplam	39			
Fen Becerileri	Son Test	Negatif Sıra	8	14.25	114.00	-3.44 .001*
	Ön Test	Pozitif Sıra	28	19.71	552.00	
		Eşit	3			
		Toplam	39			
Mühendislik Becerileri	Son Test	Negatif Sıra	9	20.28	182.50	-2.55 .011*
	Ön Test	Pozitif Sıra	28	18.59	520.50	
		Eşit	2			
		Toplam	39			
21. yüzyıl Becerileri	Son Test	Negatif Sıra	9	17.56	158.00	-2.92 .003*
	Ön Test	Pozitif Sıra	28	19.46	545.00	
		Eşit	2			
		Toplam	39			
Toplam Ölçek Puanı	Son Test	Negatif Sıra	4	25.75		-3.61 .000*
	Ön Test	Pozitif Sıra	32	17.59		
		Eşit	3			
		Toplam				

Tablo 5 incelendiğinde kontrol grubu öğrencilerinin FeTeMM Tutum Ölçeği'ndeki fen disiplinine ait ön ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur [$z=-3.44$, $p<0.05$]. Fark puanlarının sıra ortalaması ve sıra toplamları dikkate alındığında gözlenen bu farkın son test lehine olduğu görülmektedir.

Kontrol grubu öğrencilerinin FeTeMM Tutum Ölçeği'ndeki mühendislik disiplinine ait ön ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir [$z=-2.55$, $p<0.05$]. Fark puanlarının sıra ortalaması ve sıra toplamları dikkate alındığında gözlenen bu farkın son test puanı lehine olduğu görülmektedir.

Kontrol grubu öğrencilerinin FeTeMM Tutum Ölçeği'ndeki 21. yüzyıl becerilerine ait ön ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğunu görülmektedir [$z=-2.92$, $p<0.05$]. Fark puanlarının sıra ortalaması ve sıra toplamları dikkate alındığında gözlenen bu farkın son test lehine olduğu görülmektedir.

Kontrol grubu öğrencilerinin FeTeMM Tutum Ölçeği'ndeki toplam ölçek puanına ait ön ve son test puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğunu görülmektedir [$z=-3.61$, $p<0.05$]. Fark puanlarının sıra ortalaması ve sıra toplamları dikkate alındığında gözlenen bu farkın son test lehine olduğu görülmektedir. Deney grubu öğrencilerinin FeTeMM Tutum Ölçeği'ndeki yer alan farklı disiplinlerin ön test ve son test puanlarının cinsiyet açısından karşılaştırılmasının Mann Whitney U-Testi Sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Deney grubu öğrencilerinin FeTeMM Tutum Ölçeğinde yer alan disiplinlerin ön ve son test puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılması

Alt Disiplinler	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	Sıra toplamı	U	P
Matematik Ön Test	Kız	25	24.40	610.00	140.000	.062
	Erkek	17	17.24	293.00		
Matematik Son Test	Kız	25	21.98	549.50	200.500	.757
	Erkek	17	20.79	353.50		
Fen Ön Test	Kız	25	20.92	523.00	198.00	.710
	Erkek	17	22.35	380.00		

Fen Son Test	Kız	25	24.84	621.00	129.00	.062
	Erkek	17	20.59	282.00		
Mühendislik Ön Test	Kız	25	20.98	524.50	199.500	.738
	Erkek	17	22.26	378.50		
Mühendislik Son Test	Kız	25	22.64	566.00	184.000	.464
	Erkek	17	19.82	337.00		
21. Yüzyıl Ön Test	Kız	25	22.22	555.50	194.500	.644
	Erkek	17	20.44	347.50		
21. Yüzyıl Son Test	Kız	25	24.06	601.50	148.500	.100
	Erkek	17	17.74	301.50		
Toplam Ölçek Puanı Ön Test	Kız	25	22.14	553.50	196.500	.682
	Erkek	17	20.56	349.50		
Toplam Ölçek Puanı Son Test	Kız	25	23.96	599.00	151.000	.115
	Erkek	17	17.88	304.00		

Deney grubunda uygulama öncesi ve sonrası uygulanan FeTeMM Tutum Ölçeği'nin alt boyutlarının tamamının ön ve son test puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılmasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir [$U=140.000$, $p>0.05$; $U=200.500$, $p>0.05$; $U=198.000$, $p>0.05$]. FeTeMM Tutum Ölçeği'ndeki toplam puanların cinsiyet açısından karşılaştırılmasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır [$U=151.000$, $p>0.05$]. Kontrol grubu öğrencilerinin FeTeMM Tutum Ölçeği'nde yer alan farklı disiplinlerin ön test ve son test puanlarının cinsiyet açısından karşılaştırılmasının Mann Whitney U-Testi Sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Kontrol grubu öğrencilerinin FeTeMM Tutum Ölçeğinde yer alan disiplinlerin ön ve son test puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılması

Alt Disiplinler	Cinsiyet	N	Sıra	Sıra	U	P
			Ortalaması	toplamı		
Matematik Ön Test	Kız	20	20.60	412.00	178.000	.739
	Erkek	19	19.37	368.00		
Matematik Son Test	Kız	20	19.98	399.50	189.500	.989
	Erkek	19	20.03	380.50		
Fen Ön Test	Kız	20	22.73	454.50	135.500	.125
	Erkek	19	17.13	325.50		
Fen Son Test	Kız	20	21.40	428.00	162.000	.430
	Erkek	19	18.53	352.00		
Mühendislik Ön Test	Kız	20	19.05	381.00	171.000	.593
	Erkek	19	21.00	399.00		
Mühendislik Son Test	Kız	20	19.30	386.00	176.000	.694
	Erkek	19	20.74	394.00		
21. Yüzyıl Ön Test	Kız	20	22.58	451.50	138.500	.147
	Erkek	19	17.29	328.50		
21. Yüzyıl Son Test	Kız	20	21.70	434.00	156.000	.338
	Erkek	19	18.21	346.00		
Toplam Ölçek Puanı Ön Test	Kız	20	21.75	435.00	155.000	.325
	Erkek	19	18.16	345.00		
Toplam Ölçek Puanı Son Test	Kız	20	20.30	406.00	184.000	.866
	Erkek	19	19.68	374.00		

Kontrol grubuna uygulama öncesi ve sonrası uygulanan FeTeMM Tutum Ölçeği'nin alt boyutlarının tamamında ön ve son test puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılmasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir [$U=178.000$, $p>0.05$; $U=189.500$, $p>0.05$; $U=135.500$, $p>0.05$]. FeTeMM Tutum Ölçeği'ndeki toplam puanların cinsiyet açısından karşılaştırılmasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır [$U=184.000$, $p>0.05$].

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Deney ve kontrol gruplarının FeTeMM Tutum Ölçeği'nin ön test ve son test toplam puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur (bkz. Tablo 2). Bu bulgu, deney grubunda uygulanan RASÖY ile kontrol grubunda uygulanan 5E öğrenme modelinin, yedinci sınıf öğrencilerinin FeTeMM tutumları üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Deney grubunda ortaya çıkan bu durumun, Fen Bilimleri dersinin, FeTeMM disiplinlerinden fen ve teknoloji bileşenlerini içermesinden ve etkinliklerinin fen, teknoloji ve tasarım odaklı hazırlanmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Öğrenciler bu etkinlikleri yaparken fen-teknoloji-mühendislik ve matematik disiplinlerinde yararlandıkları söylenebilir. Bu süreçte, öğrencilerin FeTeMM eğitim yaklaşımında yer alan disiplinlerin neler olduğunu ve bunların birbirleriyle olan etkileşimlerinin nasıl olduğunu öğrendikleri anlaşılmaktadır. Bu konuda yapılan bir çalışmada, Yamak, Bulut ve Dündar (2014), FeTeMM etkinliklerinin beşinci sınıf öğrencilerinin bilimsel süreç becerileri ve fen bilimlerine karşı tutumları üzerinde etkili olduğunu saptamışlardır. Benzer şekilde Alkan-Dilbaz, Yanpar-Yelken ve Özgelen (2016), araştırma temelli öğrenmenin yedinci sınıf öğrencilerinin Fen Bilimleri dersine karşı tutumlarını araştırmışlardır. Çalışma sonucunda araştırma temelli fen öğretiminin yedinci sınıf öğrencilerinin Fen Bilimleri dersine karşı olumlu tutum geliştirdiklerini tespit etmişlerdir. Alanyazında bu konuda yapılan çalışmaların sonuçlarının bu araştırmanın sonuçları ile büyük oranda örtüştüğü söylenebilir.

Deney ve kontrol grubunun FeTeMM Tutum Ölçeği'nin son test puanları kıyaslandığında, ölçeğin fen becerisi alt boyutunda anlamlı farklılık varken, ölçeğin diğer alt boyutlarında anlamlı fark bulunmamıştır. Bu farkın deney grubu lehine olduğu görülmektedir. Fen becerilerinde anlamlı farkın çıkması deney grubunda uygulanan RASÖY'ün doğasının, FeTeMM disiplinleri ile örtüşmesinden kaynaklandığına inanılmaktadır. RASÖY'ün; öğrencilerin derse katılımını artırdığı, dersi daha eğlenceli hale getirdiği, öğrencilerin derse ve öğretmenlere karşı farklı bakış açısı geliştirmesine katkı sağladığı için böyle bir sonuç ortaya çıkmış olabilir (Gülmez-Güngörmez, 2018; Myers ve diğ., 2012). Deney ile kontrol grubunun FeTeMM Tutum Ölçeği'nin son test puanları arasında anlamlı farkın deney grubu lehine çıkmıştır. Deney grubunda yapılan uygulamada; öğrenci-öğrenci ve öğretmen-öğrenci etkileşiminin en üst düzeyde olması, öğrencilerin kendi öğrenme ve sorumluluklarının farkında olmaları ve üst düzey düşünme becerisi odaklı etkinliklerin yapılması bu durumun oluşmasında etkili olduğu söylenebilir (Hanson, 2004). Öğrenciler etkinlikleri yaparken bir bilim insanı gibi çalışmaları ve bu süreçte sürekli etkileşim halinde olmaları öğrencilerin derse karşı ilgili olmaları, onların FeTeMM tutumlarına olumlu katkı sağladığı düşünülmektedir. Örneğin Aydın, Saka ve Guzey (2017) tarafında yapılan çalışmada, 4-8. sınıf öğrencilerinin FeTeMM tutumlarını araştırmışlardır. Sonuç olarak çalışmaya katılan öğrencilerin FeTeMM'e karşı olumlu tutuma sahip oldukları bulunmuştur. Yapılan başka bir çalışmada ise Kırıcı (2019), FeTeMM destekli ASDÖY'ün yedinci sınıf öğrencilerinin bilimsel yaratıcılık kabiliyetlerine ve kavramsal anlamalarına katkı sağladığını bulmuştur.

Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin FeTeMM Tutum Ölçeği'ndeki matematik disiplinin ön ve son testin aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir (bkz. Tablo 4 ve Tablo 5). Bunun yanında FeTeMM Tutum Ölçeği'nin diğer alt boyutlarının ve ölçeğin toplam puanlarının ön-son test puanları arasında son test lehine anlamlı fark bulunmuştur. Bu durum deney grubunda RASÖY'ün ve kontrol grubunda uygulanan 5E öğrenme modelinin yedinci sınıf öğrencilerinin FeTeMM tutumları üzerinde (matematik becerileri hariç) etkili olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu durum, RASÖY'ün öğrencilere farklı öğrenme fırsatı sunmasının bu durumun oluşmasında etkili olduğu söylenebilir. Çünkü bu fırsatlar öğrencilerin severek öğrenmelerine ve sorgulama becerilerini geliştirmelerine olanak sağlamıştır (Barthlow, 2011; Kaundjwa, 2015). Deney grubunda uygulanan öğretim yönteminin FeTeMM tutumları üzerinde etkili olmasında, ders kapsamında yapılan performans ve proje ödevlerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Proje ve performans ödevlerinde öğrencilerin bilimsel araştırma basamaklarını takip ederek çalışmaları bu sonuç, üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir (Değirmenci, 2011;

Okur ve Artun, 2016). Bu konuda Acarlı ve Dervişoğlu (2018), öğretmen adayları ile bir çalışma yürütmüştür. Bu çalışmada öğretmen adayları, RASÖY'e dayalı öğretim sayesinde derste daha çok aktif olduklarını ve böylece öğrendikleri bilgilerin daha kalıcı olduğunu belirtmişlerdir. Buna ek olarak adaylar araştırma yapmayı öğrendiklerini ve özgüvenlerinin arttığını dile getirmişlerdir. Bu konuda yapılan başka bir çalışmada ise Villagonzalo (2014), RASÖY temelli öğretimin kimya dersinde lise öğrencilerinin akademik başarılarını artırdığını belirtmiştir.

Deney ve kontrol grubunda uygulama öncesi ve sonrası uygulanan FeTeMM Tutum Ölçeği'nin alt boyutlarının tamamının ön ve son test puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılmasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir (bkz. Tablo 7 ve 8). Her iki grupta yapılan uygulamaların, cinsiyet değişkeninin belirleyici bir etkiye sahip olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Dolayısıyla her iki grupta yer alan öğrencilerin benzer öğrenme ortamında yer almaları, aynı öğretmenlerden ders almaları ve benzer sosyoekonomik düzeyde olmaları ile açıklanabilir. Alanyazında cinsiyet üzerinde farklı konularda yapılan çalışmalarda değişik sonuçlara ulaşılmasına rağmen, çalışmaların büyük çoğunluğunda cinsiyet değişkeni üzerinde bağımsız değişkenlerin etkisinin olmadığı tespit edilmiştir (Bakırcı ve Günbatır, 2017). Örneğin Aydın ve diğ., (2017), 4.-8. sınıflarda öğrenim gören öğrencilerin FeTeMM tutumları bazı değişkenler açısından inceledikleri çalışmada, FeTeMM tutumlarında cinsiyet değişkeninin etkili olmadığını saptamışlardır. Buna karşın, Yenilmez ve Balbağ (2016), fen bilimleri ve matematik lisans programında öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarının FeTeMM'e yönelik tutumlarını araştırdığı çalışmada ise, mühendislik becerileri açısından kızların erkeklere karşı daha olumlu tutum sergilediklerini tespit etmişlerdir.

Çalışmada yedinci sınıf öğrencilerinin FeTeMM'e yönelik tutumlarının olumlu olduğu belirlenmiştir. 2018 yılında güncellenen Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programında FeTeMM yaklaşımı yer almıştır. Bu kapsamda düşünüldüğünde, RASÖY'ü temel alan fen öğretiminde FeTeMM yaklaşımına yönelik etkinliklere yer verilmesi durumunda öğretim programının amacına hizmet edeceği düşünülmektedir.

Öğretmenler derslerinde FeTeMM odaklı öğretim yaklaşımlarına yer veren öğretim modelleri kullanmaları durumunda öğrencilerin kendi yeteneklerinin farkına varmalarına yardımcı olabilirler.

Kaynakça

- Acarlı D. S. ve Dervişoğlu, S. (2018). Biyoloji öğretmen adaylarının laboratuvarında rehberli sorgulamaya dayalı öğretime ilişkin görüşleri. *Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi*, 2(1), 22-34.
- Akpullukçu, S. ve Günay, Y. (2013). Fen ve teknoloji dersinde araştırmaya dayalı öğrenme ortamının öğrencilerin akademik başarı hatırd tutma düzeyi ve tutumlarına etkisi. *Ege Eğitim Dergisi*, 14(1), 67-89.
- Alkan-Dilbaz, G., Yanpar-Yelken, T. ve Özgelen, S. (2016). Araştırma temelli öğrenmenin fen ve teknoloji dersine yönelik tutum ve araştırma becerileri üzerindeki etkisi. *İlköğretim Online*, 15(2), 708-722.
- Artun, H. ve Özsevgeç, T. (2014). 5E öğrenme modeline uygun öğretim materyallerinin öğretmen adaylarının zihinsel modellerine etkisi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 259-285.
- Aydın, G., Saka, M. ve Guzey, S. (2017). 4.-8. Sınıf öğrencilerinin fen, teknoloji, mühendislik, matematik tutumlarının incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 787-802.

- Bakırcı, H. ve Günbatar, M. S. (2017). Öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlık düzeyleri ile bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik tutumları. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 543-563.
- Bakırcı, H. ve Karışan, D. (2018). Investigating the pre-service primary school, mathematics and science teachers' STEM awareness. *Journal of Education and Training Studies*, 6(1), 32-42.
- Barthlow, M. J. (2011). *The Effectiveness of process oriented guided inquiry learning to reduce alternate conceptions in secondary chemistry* (Unpublished doctoral dissertation). Liberty University, Lynchburg VA.
- Bayram, Z. (2015). Öğretmen adaylarının rehberli sorgulamaya dayalı fen etkinlikleri tasarlarırken karşılaştıkları zorlukların incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(2), 15-29.
- Bostan-Sarıoğlan, A., Can, Y. ve Gedik, İ. (2016). 6. sınıf fen bilimleri ders kitabındaki etkinliklerin araştırma-sorgulamaya dayalı öğrenme yaklaşımına uygunluğunun değerlendirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(3), 1004-1025.
- Büyüköztürk, ř. (2017). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Bybee, R. W. (2010). What is STEM education? *Science*, 329, 996.
- Carlson, H. L. (1999). From practice to theory: A social constructivist approach to teacher education. *Teachers and Teaching: Theory Practice*, 5(2), 203-218.
- Cook, T. D., Campbell, D. T. & Shadish, W. (2002). *Experimental and quasi-experimental designs for generalized causal inference*. Boston: Houghton Mifflin.
- Çelik, K. ve Çavaş, B. (2012). Canlılarda üreme büyüme ve gelişme ünitesinin araştırmaya dayalı öğrenme yöntemi ile işlenmesinin öğrencilerin akademik başarılarına bilimsel süreç becerilerine ve fen ve teknoloji dersine yönelik tutumlarına etkisi. *Ege Eğitim Dergisi*, 13(2), 50-75.
- Çelik, S., şenocak, E., Bayrakçeken, S., Taşkesenligil, Y. ve Doymuş, K. (2005). Aktif öğrenme stratejileri üzerine bir derleme çalışması. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 155-185.
- Çepni, S. (2011). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Çorlu, M. S., Capraro, R. M. & Capraro, M. M. (2014). Introducing STEM education: Implications for educating our teachers in the age of innovation. *Education and Science*, 39 (171), 74-85.
- Değerirmenci, ř. (2011). *Fen ve teknoloji dersinde canlılar ve enerji ilişkileri ünitesinin öğretilmesinde proje tabanlı öğrenmenin öğrenci başarısına etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Ekiz, D. (2013). *Eğitimde araştırma yöntem ve metotlarına giriş: nitel, nicel ve eleştirel kuram metodolojileri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Faber, M., Unfried, A., Wiebe, E. N., Corn, J., Townsend, L. W. & Collins, T. L. (2013). *Student attitudes toward STEM: The development of upper elementary school and middle/high school student surveys*. American Society for Engineering Education Annual Conference & Exposition, 120, 6955-6976.
- Gülmez-Güngörmez, H. (2018). *Süreç odaklı rehberli sorgulayıcı öğrenme yöntemine dâhil edilen bilimin doğası etkinliklerinin 7. sınıf öğrencilerinin kavramsal değerişimlerine ve bilimsel muhakeme becerilerine etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman.

- Hanson, D. (2004). Process-oriented guided inquiry learning process-the missing element. *What Works, What Matters, What Lasts*, 4, 2–13.
- Karapınar, A. (2016). *Sorgulamaya dayalı öğrenme ortamının öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerileri, sorgulama becerileri ve bilimsel düşünme yetenekleri üzerindeki etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Kaundjwa, A. O. T. (2015). *Influence of process oriented guided inquiry learning on science foundation students' achievements in stoichiometry problems at the University of Namibia*, (Master of Science), Chemistry Education, University of South Africa.
- Kaya, G. ve Yılmaz, S. (2016). Açık sorgulamaya dayalı öğrenmenin öğrencilerin başarısına ve bilimsel süreç becerilerinin gelişimine etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(2), 300-318.
- Keçeci, G. ve Kırbağ-Zengin, F. (2016). Araştırma ve sorgulamaya dayalı fen öğretiminin öğrencilerin bilimsel süreç becerilerine ve tutumlarına etkisi. *International Journal of Social Science*, 47, 269-287.
- Kırcı, M. G. (2019). *FeTeMM destekli araştırma sorgulamaya dayalı öğrenme yaklaşımının 7. sınıf öğrencilerinin kavramsal anlama ve bilimsel yaratıcılıkları üzerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Köksal, E. A. ve Berberoğlu, G. (2014). The Effect of guided-inquiry instruction on 6th grade Turkish students' achievement, science process skills and attitudes toward science. *International Journal of Science Education*, 36, 66-78.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2013). *Talim ve terbiye kurulu başkanlığı ilköğretim kurumları (ilkokul ve ortaokul) fen bilimleri dersi (3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) öğretim programı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2017). *Öğretmen strateji belgesi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Minner, D. D., Levy, J. A. & Century, J. (2010). Inquiry-based science instruction what is it and does it matter? Results from a research synthesis years 1984 to 2002. *Journal of Research in Science Teaching*, 47(4). 474-496.
- Myers, T., Monypenny, R. & Trevathan, J. (2012). Overcoming the glassy-eyed nod: An application of process-oriented guided inquiry learning techniques in information technology. *Journal of Learning Design*, 5(1), 12-22.
- National Research Council [NRC]. (2000). *Inquiry and the national science education standards*. Washington, D.C.: National Academy Press.
- Okur, M. ve Artun, H. (2016). Secondary students' opinions about sound propagation. *European Journal of Education Studies*, 2(2), 44-61.
- Pizzolato, N., Fazio, C., & Battaglia, O. R. (2014). Open inquiry-based learning experiences: A case study in the context of energy exchange by thermal radiation. *European Journal of Physics*, 35(1), 1–16.
- Qureshi, S., Vishnumolakala, V. R., Southam, D. C. & Treagust, D. F. (2016). Inquiry-based chemistry education in a high-context culture: A Qatari case study. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 15, 1017–1038.
- Sağdıç, M., Bakırcı, H. ve Boynukara, Z. (2019). Rehberli sorgulama öğretim modeline dayalı fen öğretiminin yedinci sınıf öğrencilerinin bilimsel süreç becerileri üzerindeki etkisinin incelenmesi: Kuvvet ve Enerji Ünitesi Örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 943-959.

- Sanders, M. (2009). STEM, STEM education, STEM mania. *The Technology Teacher*, 68(4), 20-26.
- Sarioğlan, A. B., Can, Y. ve Gedik, İ. (2016). Altıncı sınıf fen bilimleri ders kitabındaki etkinliklerin araştırma-sorgulamaya dayalı öğrenme yaklaşımına uygunluğunun değerlendirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(3), 1004-1025.
- Şen, Ş. (2015). *Süreç odaklı rehberli sorgulayıcı öğrenme ortamında öğrencilerin elektrokimya konusundaki kavramsal anlamaları ve öz düzenleyici öğrenme becerilerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Şen, Ş. ve Yılmaz, A. (2017). Rehberli sorgulama ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 1-21.
- Şimşek, P. ve Karapınar, F. (2010). The effects of inquiry-based learning on elementary students' conceptual understanding of matter, scientific process skills and science attitudes. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2, 1190–1194.
- Villagonzalo, E. C. (2014). *Process oriented guided inquiry learning: An effective approach in enhancing students' academic performance*. DLSU Research Congress, De La Salle University, Manila, Philippines.
- Vishnumolakala, V. R., Southam, D. C., Treagust, D. F., Mocerino, M. & Qureshi, S. (2017). Students' attitudes, self-efficacy and experiences in a modified process-oriented guided inquiry learning undergraduate chemistry classroom. *Chemistry Education Research and Practice*, 18, 340-352.
- Wood, W. B. (2003). Inquiry-based undergraduate teaching in life sciences at large research universities: A perspective on the boyer commission report. *Cell Biology Education*, 2(2), 112-116.
- Yamak, H., Bulut, N. ve DüNDAR, S. (2014). 5.Sınıf öğrencilerinin bilimsel süreç becerileri ile fene karşı tutumlarına FeTeMM etkinliklerinin etkisi. *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), 249-265.
- Yenilmez, K. ve Balbağ, Z. (2016). Fen bilgisi ve ilköğretim matematik öğretmen adaylarının FeTeMM' e yönelik tutumları. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(4). 301-307.
- Yıldırım, B. ve Selvi, M. (2015). Adaptation of stem attitude scale to Turkish. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(3), 1107-1120.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Soru Eki Fiil Çekim Eki midir?*

Is the Question Suffix Verb Conjugation Suffix?

Dr. Halil İbrahim ERTÜRK¹

Öz

Soru eki ya da diğer bir ifadeyle soru edatı, Türk gramerciliğinde birtakım sorunları içerisinde barındıran konulardan birini teşkil eder. Başlıca Türkçe gramer kitapları incelendiğinde, ekin türünün ne olması gerektiği, işlevinin ne olduğu gibi hususlarda birbirinden farklı birkaç sorun tespit edilebilmektedir. Temel kaynakların bir bölümü, yazılış biçiminden dolayı “mI/mU”yu edat olarak adlandırırken diğer bir kısmı ise bunun bir ek olduğunu savunmaktadır. İşlev bakımından ise kaynakların hemen hepsi, bu ekin çekim eki olduğunu ifade etmekte ve hem isim hem de fiillere eklenebildiğini bildirmektedir.

Bu çalışmanın amacını Türkiye Türkçesinde kullanılan soru ekinin işlevi ve kapsamı ile ilgili yaklaşımların tespit edilmesi teşkil eder. Çalışma kapsamında Türkçenin gramerini konu edinen başlıca Türkçe gramer kitaplarının yanında 9, 10, 11 ve 12. sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları incelenmiştir. Böylece bu kaynaklarda soru ekinin tanımlanması ve işlevinin belirlenmesine yönelik yaklaşımlar tespit edilmiştir. Sonrasında bu ekin işlevinin aslında ne olması gerektiği ve hangi ek kategorisinde yer alması gerektiği, karşılaştırmalı örnek cümlelerden hareketle ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Soru eki, soru edatı, edatlar, çekim eki, Türkçe grameri

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The question suffix or, in other words, the postposition of question, constitutes one of issues that contain some problems in Turkish grammar. When examining the major Turkish grammar books, several problems can be identified on issues such as what kind of crop should be and what its function is. Some of the basic sources call “mI / mU” as preposition because of the form of writing, while the other part argues that this is a suffix. In terms of function, almost all of the sources state that this is an inflection suffix and can be added to both names and verbs.

This study aims to determine the approaches on the function and scope of the question suffix which is used in Turkey Turkish. Within the scope of the study, in addition to the major Turkish grammar books on Turkish grammar, 9, 10, 11 and 12th grade Turkish Language textbooks were examined. Thus, the approaches to identify the function of the question suffix and determine the function of these sources have been identified. Afterwards, it is tried to reveal what the function of this suffix should actually be and what suffix category it should be included by comparative example sentences.

Keywords: Question suffix, postposition of question, postpositions, conjugation suffix, Turkish grammar

Paper Type: Research

* Bu çalışma, 22-23 Mart 2019 tarihlerinde Ankara’da düzenlenen Uluslararası Bilimsel Çalışmalar Kongresi’nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türk Dili Bölüm Başkanlığı, halil.erturk@bilecik.edu.tr.

Giriş

Bu çalışmanın amacı, Türkiye Türkçesinde ve Köktürkçeden itibaren tarihî Türk lehçelerinin hemen tümünde soru sorma işlevi taşıyan “mI/mU”nun başlıca Türkçe gramer kitaplarında ve ortaöğretim (9, 10, 11, 12. sınıf) ders kitaplarındaki adlandırılma, tanımlanma, işleniş biçimi ve kapsamının belirlenmesidir. Bu bağlamda, çalışma kapsamında Cumhuriyet’ten sonra kaleme alınmış başlıca Türkçe gramer kitapları ve Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun kararıyla kabul edilerek okullarda kullanılan 9, 10, 11, 12. sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları incelenecek; soru ekinin bu kaynaklardaki işleniş biçimi, adlandırılması ve tanımlanması tespit edilmeye çalışılacaktır. Böylece belirtilen kaynaklarda soru ekinin tanımlanması, adlandırılması, işlevinin belirlenmesi ile ilgili sorun ve düzensizlikler tespit edilecek, sonrasında örnek cümlelerden hareketle bu ekin işlevinin ne olması gerektiği üzerine yorum ve öneriler ortaya konulacaktır.

1. Çalışmanın Kapsamı ve Örneklemi

Bu çalışma; aşağıda aktarılan Türkçenin grameri konulu başlıca kaynakların ve ortaöğretim (9, 10, 11, 12. sınıf) ders kitaplarının incelenmesini ve Türkçede soru işleviyle kullanılan “mI/mU” ekinin adlandırılması, tanımlanması ve işlevinin belirlenmesi noktasında bu kaynaklarda benimsenen yaklaşımların tespitini kapsar. Bahsedilen kaynaklarda soru eki konusunda görülen sorun ve düzensizliklerin tespit edilmesi ve bu ekin tanımlanması, adlandırılması ve işlevinin belirlenmesi noktasında görüş ve önerilerin ortaya konulması da çalışmanın kapsamı içerisinde yer alır. Çalışmanın örneklemi oluşturan başlıca kaynaklar aşağıda liste hâlinde verilmiştir.

1. Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı 9. Sınıf Ders Kitabı, Devlet Kitapları 1. Baskı, Özgün Matbaacılık, Ankara 2018.
2. Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı, 10. Sınıf, Devlet Kitapları 1. Baskı, Özyurt Matbaacılık, Ankara 2018.
3. Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı, 11. Sınıf, Devlet Kitapları 1. Baskı, Korza Yayıncılık, Ankara 2018.
4. Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı, 12. Sınıf, Devlet Kitapları 1. Baskı, Korza Yayıncılık, Ankara 2018.
5. Türk Dil Bilgisi. Jean Deny (Çev. A. Ulvi Elöve, Yay. Hazırlayan: A. Benzer), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2012.
6. Türk Dil Bilgisi. Muharrem Ergin, Bayrak Basım-Yayımlar-Tanıtım, İstanbul, 2009.
7. Dilbilgisi. T. Nejat Gencan, Tek Ağaç Eylül Yayınları, Ankara, 2007.
8. Türk Dilbilgisi. Haydar Ediskun, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
9. Türkçe Dilbilgisi. M. Kaya Bilgegil, Salkımsöğüt Yayınevi, Konya, 2014.
10. Türkçe Dilbilgisi. Yüksel Göknel, Hür Efe Matbaası, İzmir, 1974.
11. Türkçenin Grameri. Tahsin Banguoğlu, TDK Yayınları, Ankara, 2007.
12. Türkiye Türkçesi. Fuat Bozkurt, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004.
13. Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi). Zeynep Korkmaz, TDK Yayınları, Ankara, 2003.
14. Türkiye Türkçesi Dilbilgisi. Sadettin Özçelik ve Münir Erten, Diyarbakır, 2000.
15. Çağdaş Türk Dili. Süer Eker, Grafiker Yayınları, Ankara, 2003.

2. Soru Ekine Yönelik Yaklaşımlar

Soru ekinin ek olup olmadığı ve işlevinin ne olması gerektiği konusunda dilciler arasında bir birlik olmadığı görülmektedir. Soru ekinin işlevinin belirlenmesindeki farklılıklar, bu unsurun bazı dilcilerce doğrudan “ek” olarak kabul edilmesi ve dilcilerin diğer bir kısmı tarafından “edat” olarak tanımlanması, yani kategorik durumunun farklı ifade edilmesi, bu unsurla ilgili başlıca sorunları teşkil eder.

Bugün Türk gramerciliğinde başlıca sorun ve düzensizlikler arasında gösterilebilecek soru ekinin yapısı ve işleviyle ilgili iki başlık, bu çalışmanın temel konusunu teşkil eder. Söz konusu sorunun incelenmesi ve bir sonuca bağlanması maksadıyla ilk olarak başlıca Türkçe gramer kitaplarının bugüne dek soru ekine yönelik ortaya koydukları yaklaşımlar ele alınacak, ikinci aşamada Milli Eğitim Bakanlığının müfredatında yer alan Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında (9, 10, 11 ve 12. sınıf) bu ekin işleme biçimi üzerinde durulacaktır. Üçüncü aşamada örnek cümlelerden hareketle ekin işlevleri gözden geçirilecek ve ekin işlevinin ve niteliğinin ne olduğu hususunda bir sonuca varılmaya çalışılacaktır. Başlıca Türkçe gramer kitaplarında soru ekinin işlevi ve tanımlanmasıyla ilgili yaklaşımlar kısaca şöyle sıralanabilir:

Jean Deny'nin eserinde “mI/mU” ile ilgili iki ayrı noktada iki ayrı açıklama yer almaktadır. Deny, ilk açıklamasında “mI/mU” soru ekini “soru zarfı” olarak adlandırmış ve bu zarfın “uymaca (ekleme)” olduğunu bildirmiştir. Deny'e göre bu “zarf”, sorulan kelimeye katılır ve çoğunlukla ünlü uyumu kurallarına uyar (Deny, 2012, s. 267). Yazar, bu bölümde soru eki ile ilgili yer verdiği açıklamada bu ekin ya da kendi ifadesiyle zarfın isimlere ya da fiillere eklenmesiyle ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır. İkinci açıklama ise “Kişili kiplerle beraber bulunan ‘mi, gibi, deyim’ edatlarının tuttuğu yer” başlığı altında verilmiştir. Bu kısımda “mI/mU”, edat olarak tanımlanmış, edatın ancak bütün fiil kiplerinden sonra gelebileceği, bazen de fiil gövdesi ile kişi eki veya yardımcı fiil arasına girebileceği ifade edilmiştir (Deny, 2012, s. 390). Burada gövde ile kastedilen, yapım ekleriyle genişletilmiş fiiller değil zaman ya da kip eki almış fiil şekilleridir.

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde, “mI/mU” ekini “soru eki” terimiyle ifade eder. Ergin, bu ekin edat menşeli olduğunu ve sonradan eklediğini vurgular (Ergin, 2009, s. 243). Yazar, soru eklerine hem “İsim İşletme Ekleri” hem de “Fiil Çekimi” başlıkları kapsamında değinir. Ergin'e göre bu ek, her türlü kelimenin soru şeklini yapan umumî bir ektir. Ergin'in eserinde bu ekin vazifesi şöyle ifade edilmiştir:

“Soru eki, isim bahsinde de gördüğünüz gibi her çeşit kelimenin soru şeklini yapan umumî bir işletme ekidir. İsim cinsinden bütün kelimeler, edatlar, fiiller soru şekline hep bu ek ile sokulurlar. Soru eki isimleri ve edatları daima fiillere bağlar, fiillerle münasebete geçirir. Fiillerin ise başlı başına, fiil çerçevesi içinde soru şeklini yapar.” (Ergin, 2009, s. 332).

T. Nejat Gencan *Dilbilgisi* adlı eserinde soru ekine birkaç farklı bölüm kapsamında değinir. Gencan, “Çekim Eklerinin Görevleri” başlıklı bölümde soru ekinden bahsetmemiş (Gencan, 2007, s. 93); “Soru ve Yanıt” başlıklı bölümde ise sadece soru anlamının nasıl oluşturulduğundan bahsetmiştir (Gencan, 2007, s. 122). Her iki bölümde de soru ekinin tanımı ya da işleviyle ilgili bir açıklamaya yer verilmemiştir. Eserde, soru ekiyle ilgili birkaç açıklamaya sadece “Soru” başlıklı bölümde yer verilmiştir. Bu bölümde soru ekiyle ilgili açıklamalar şöyledir:

“Soru eki ‘mi?’dir. Tümcede öğrenilmesi, açıklanması istenen ya da kuşkuyla toplayan öğeler soruya konu olur...” (Gencan, 2007, s. 417).

Eserde, soru ekinin kapsamıyla ilgili olarak *“Soru eki ‘mi?’ bütün sözcüklerden ve aldıkları eklerden ve takılardan sonra gelir.”* (Gencan, 2007, s. 418) ifadesine yer verilmiştir. Bu

açıklama soru ekinin işlevini tam olarak belirlemese de ekin hem isimlerden hem fiillerden sonra kullanılabildiğini ifade etmektedir.

H. Ediskun'un *Yeni Türk Dilbilgisi* başlıklı eserinde "mI/mU"dan edat olarak bahsedilir. Eserde, "Edatlar ve Yapıları" başlığı kapsamında "Mi Soru Edatı" başlığına yer verilmiştir (Ediskun, 1993, s. 292). Ediskun, bu bölümde "mI/mU"nun başlıca anlamsal işlevlerine değinerek soru, pekiştirme, rica, kesinlik gibi anlamlar kattığını ifade eder. Eserde, bu ekin fiil çekimi ya da isim çekimi için kullanılmasıyla ilgili herhangi bir tahsis yapılmamıştır.

M. Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde "mI/mU"yu edat olarak tanımlar. Yazar, "Anlamlarına Göre Cümle Çeşitleri" başlıklı bölümde soru ekiyle ilgili "*mi: Türkçeye has soru edatıdır. Arapçadaki istifham hemzesi ile 'hel' lafzının yerini tutar. Sonuna geldiği kelimeye, kendi anlamını katar.*" (Bilgegil, 2014, s. 61) şeklinde açıklama yapar. Eserde, bu ekin fiil ya da isim çekiminde kullanılması hususunda bir tahsis yapılmamış, ekin hem fiillerden hem isimlerden sonra kullanılabildiği örneklerle açıklanmıştır.

Yüksel Göknel'in *Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde kelime türleri ve eklere yönelik farklı bir yaklaşım izlenmiştir. "mI/mU" eki eserde ilk olarak "Yönverenler" başlığı kapsamında ele alınıp "*soru sözcüğü*" olarak tanımlanmıştır (Göknel, 1974, s. 60). Eserde, soru eki ikinci kez "Ekli Fiiller" başlığı altında ele alınmıştır. Bu bölümde, soru ekiyle ilgili şu açıklamaya yer verilmiştir:

"[mi] soru morfemi fiilleri soru yapmaya yarayan ve 'mi, mi, mü, mu' şekillerinde dört allomorfu olan bir ektir." (Göknel, 1974, s. 92)

Yazarın açıklamaları dikkate alındığında, bu ekin başlı başına bir sözcükten ziyade bir morfem (ek) olarak tanımlandığı anlaşılmaktadır. Yine açıklamalardan hareketle bu ekin hem fiillere hem de isimlere gelebilen bir ek olarak değerlendirildiği söylenebilir.

T. Banguoğlu'nun *Türkçenin Grameri* adlı eserinde soru ekiyle ilgili geniş bir açıklama tespit edilememiştir. Eserde, "Eklerin Sınıflanması" (s. 82) ve "Adlarda Çekim" (s. 326) başlıklı bölümlerde soru ekine yer verilmediği görülmektedir. Banguoğlu, soru ekine yalnız "Olumsuz Fiiller ve Soru" başlığı kapsamında değinir. Yazar bu kısımda soru ekiyle ilgili şu açıklamalara yer verir:

"Olup bitmesi bilinmeyen bir kılış veya oluşu gerçeklemek için çekimli fiile bir -mi eki getiririz. Bu da fiilin bütün kiplerine uygulanabileceğinden her fiilin bir soru çekimi (conjugaison interrogative) meydana gelir." (Banguoğlu, 2007, s. 454)

"Aslında 'mi' (ET. mu) geniş kullanışı olan bir gerçekleştirme zarfı olup soru konusu olan kelimedenden sonra gelir ve 'sona yapışık' sayılır. Dilimizde 'de' zarfı gibi sesli uyumuna tabi olmuştur. Vurgusuzdur ve fiiller dışında genellikle ayrı yazılır..." (Banguoğlu, 2007, s. 455)

Yazarın yukarıdaki açıklamalarından anlaşıldığı üzere bu ek, fiillere ve diğer kelime türlerine getirilebilir. Ancak ekin kategorik olarak tanımlanması hususuna bakıldığında, eserde bu ekin bir zarf olarak mı ek olarak mı değerlendirildiği kestirilememektedir.

Fuat Bozkurt, farklı bir yaklaşımla tertip ettiği *Türkiye Türkçesi* adlı eserinde "mI/mU"yu soru eki olarak adlandırır. Bozkurt ekin işleviyle ilgili şu açıklamalara yer verir:

"Türkçede soru eki ünlü uyumuna uyar ve dört biçimde söylenir, yazılır. Genellikle bağımsız bir birim olarak algılanmaz... Oysa yazımda soru eki bağımsız birim olarak değerlendirilir. Ad ya da eylem olsun, hangi sözcükten sonra gelirse gelsin, ayrı yazılır: Ben mi geleceğim? Sen gelecek misin?" (Bozkurt, 2004, s. 121).

Yazarın yukarıdaki açıklamaları doğrultusunda "mI/mU"nun ek olarak tanımlandığı anlaşılmaktadır. Bu ekin işlevinin ise isim ve fiillerden sonra gelerek soru anlamı katmak olduğu, yani ekin hem isimlere hem de fiillere eklenebilen bir çekim eki olarak tanımlandığı görülmektedir.

Sadettin Özçelik ve Münir Erten'in müşterek olarak kaleme aldıkları *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi* adlı eserde, soru ekiyle ilgili açıklamalara "İsim Çekim Ekleri" başlığı kapsamında yer alan "Soru Eki +mI" başlığı altında yer verilmiştir. Eserde soru ekiyle ilgili yer alan açıklamalar şu şekildedir:

"Eklendiği ismi soru şekliyle karşılar ve fiile bağlar. Eski Türkçedeki şekliyle edat olduğu hâlde daha sonradan ekleşmiştir. Soru eki, fiillere ve edatlara da gelebilmektedir. Bu bakımdan işlerlik sahası geniştir ve diğer çekim eklerinden farklıdır." (Özçelik ve Erten, 2000, s. 108).

Eserde soru eki, sadece isim çekim ekleri kapsamında verilmiş ve isim çekim eki olarak tanımlanmıştır. Fiil çekim ekleri içerisinde soru ekine yer verilmemiştir. Bununla birlikte yapılan açıklamada ekin fiil ve edatlara da gelebildiği, işlerlik sahasının diğer eklerle göre geniş olduğu belirtilmiştir.

Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*'nde "mI/mU"yu "kullanımı kendine özgü bir işletme eki" olarak tanımlar (Korkmaz, 2003, s. 23). Korkmaz, "Adlarda Soru" başlıklı bölümde soru ekiyle ilgili şu bilgileri aktarır:

"Çekimli fiillerde ve öteki kelime türlerinde olduğu gibi, adlarda da soru mI/mU ekiyle karşılaşılır. Bu ek de adları soru yoluyla belirleyip fiillere bağlayan bir işletme ekidir. mI/mU soru eki, yalın durumdaki adlara gelebildiği gibi, iyelik ve çekim ekleri almış adlardan sonra da gelebilir ve addan ayrı yazılır."

Ekin, ad çekimi eklerinden sonra da gelebilmiş olması, edat kökenli olduğuna işaret sayılmaktadır." (Korkmaz, 2003, s. 329).

Korkmaz, soru ekinin fiillerle olan münasebetini ise şu şekilde izah eder:

"mI/mU soru eki, fiil kök ve gövdesini değil, fiil kök ve gövdesini şahıslara bağlayan kipleri şekillendirdiği için, fiilin bir çekim şekli durumundadır..." (Korkmaz, 2003, s. 575).

Korkmaz'ın yukarıdaki açıklamalarından anlaşıldığı üzere "mI/mU" soru anlamı oluşturma işleviyle kullanılan bir ektir. Yazardan alıntılanarak en son verilen açıklamada, aslında bu ekin tam olarak fiil kök ve gövdelerine değil, çekimli fiillere gelebildiği düşüncesinin hâkim olduğu görülmektedir.

S. Eker, eserinde "mI/mU"ya "Çekim Ekleri" kapsamında hem ad ve ad soyluların çekimi içerisinde hem eylemlerin çekimi içerisinde yer vermiştir. Yazar, bu kısımda yaptığı açıklamalarda "mI/mU"nun ek olduğunu vurgulamış, bu ekin isimlerden ve fiillerden sonra gelebildiğini belirtmiştir (Eker, 2003, s. 297-305). Buradan anlaşıldığı üzere "mI/mU", eserde hem isim çekim ekleri hem fiil çekim ekleri kapsamında değerlendirilmiştir.

Yukarıda Türkiye Türkçesi üzerine kaleme alınan başlıca gramer kitapları incelenmiş, bu kaynakların "mI/mU"ya yönelik yaklaşımları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ele alınan başlıca gramer kaynaklarının Türkçede soru eki olarak kullanılan "mI/mU"ya yönelik yaklaşımlarını daha net görebilmek adına kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

Ergin, Gencan, Göknel, Bozkurt, Korkmaz, Eker, Özçelik ve Erten; "mI/mU"yu soru eki olarak; Ediskun ve Bilgegil soru edatı olarak; Deny, önce soru zarfı sonra soru edatı olarak; Banguoğlu ise bir yerde soru eki bir yerde gerçekleştirme zarfı olarak tanımlar. Bununla birlikte ekin işlevi ve kategorisinin belirlenmesi noktasında da bir düzensizlik olduğu dikkati çekmektedir. Ergin, Gencan, Göknel, Banguoğlu, Bozkurt, Eker ve Bilgegil; bu ekin hem isimlere hem fiillere gelebilen umumî işletim eki/ortak morfem olduğunu ifade etmişlerdir. Özçelik ve Erten, "mI/mU"yu sadece isim çekim ekleri içerisinde ele almışlardır. Deny, ekin hangi türden kelimelere gelebildiğini belirtmemiş, sadece verdiği örneklerle çekimli fiillere gelebildiğini göstermiştir. Korkmaz ise bu eki "ad çekim eki" olarak tanımlamış, ekin fiil kök ve gövdelerini değil bunlara getirilen kipleri şekillendirdiğini vurgulamıştır.

Kaynaklardan yapılan alıntılar vasıtasıyla da görüldüğü üzere, incelenen kaynaklarda bu ekin tanımlanması ve kategorisinin belirlenmesi noktasında bir birlik bulunmamaktadır. “mI/mU”nun kendisinden önce gelen kelimelere bitişmemesinden dolayı bazı kaynaklarda edat olarak, bazı kaynaklarda ise tek başına bir anlam ifade etmemesinden dolayı ek olarak tanımlandığı görülmektedir. İşlev bakımından ise bu ekin hem fiillerle hem de isimlerle çekime girebilen bir çekim eki olduğu görüşünün çoğunlukta hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulunun kararıyla okullarda ders kitabı olarak kabul edilen Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında da soru ekine yönelik yaklaşımlar noktasında durum hemen hemen aynıdır. Bahsedilen ders kitaplarında “mI/mU”nun tanımı veya işlevleriyle ilgili detaylı açıklamalara ve tasniflere yer verilmemiş, sadece ekin kullanıldığı birkaç örnek üzerinden ekin işlevinin öğrencilere buldurulması amaçlanmıştır. 9, 10, 11 ve 12. sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında soru ekiyle ilgili tespit edilebilen açıklamalar aşağıda verilmiştir:

9. sınıf TDE ders kitabında çekim ekleriyle ilgili verilen bir örnek dâhilinde genel bir açıklama yapılmıştır:

“Çekim ekleri kelimelerin diğer kelimelerle bağ kurmasını, cümlede görev almasını sağlayan, hâlini, sayısını, zamanını, kişisini bildiren eklerdir.” (Yücel vd. 2018-a, s. 139)

10. sınıf TDE ders kitabında soru cümlesi ile ilgili açıklama ve örneklere sıkça yer verilmiş, fakat soru eki ya da edatının tanımı veya işleviyle ilgili bir açıklama yapılmamıştır. Kitapta sadece bir noktada “mı” ekinden soru edatı olarak bahsedilmiş ve işlevinin tespiti öğrencilere bırakılmıştır:

“Metinde her beytin sonunda tekrarlanan “mıdır” soru edatı, metnin anlatımını nasıl etkilemiştir?” (Karaca vd. 2018-a, s. 120)

11. sınıf TDE ders kitabında “mI/mU”, soru eki olarak adlandırılmış, yazılış biçimiyle ilgili bir örnek verilmiştir:

“Soru ekinden sonra gelen ekler, bu ekten ayrı yazılır.” (Yücel vd. 2018-b, s. 232)

12. sınıf TDE ders kitabında soru eki veya edatının tanımı ya da işleviyle ilgili herhangi bir açıklama yapılmamış, sadece soru işareti tanımlanırken “soru eki” terimi kullanılmıştır:

“Soru İşareti: Soru eki veya sözü içeren cümle veya sözlerin sonuna konur.” (Karaca vd. 2018-b, s. 214).

Yukarıdaki tespitler göz önünde bulundurulduğunda, bahsedilen ders kitaplarının soru ekiyle ilgili yer verdiği açıklamaların ve örneklerin yetersiz, aynı zamanda birbiriyale kıyaslandığında tutarsız olduğu, aralarında bir birlik bulunmadığı görülmektedir.

Mukayeseli olarak bir bütün halinde değerlendirildiğinde, başlıca Türkçe gramer kitaplarında ve Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarında soru ekinin tanımlanması, adlandırılması ve işlevinin belirlenmesi noktasında bir birlik bulunmadığı; bu hususta yeterli sayıda örneğe ve detaylı açıklamaya yer verilmediği anlaşılmaktadır. Bu noktada “mI/mU”nun ek mi edat mı olduğunu kestirebilmek için tarihsel gelişim sürecine bakmak, temel işlevinin ne olduğunu anlamak içinse örnek cümlelerden hareket etmek yerinde bir yaklaşım olacaktır.

“mI/mU” soru eki ya da edatı, ilk olarak Eski Türkçe döneminde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde de yine bugün olduğu gibi soru işleviyle kullanılmaktadır. A. von Gabain’in *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserinde, bu ek ile ilgili açıklamalar şöyledir:

“Çok yaygın olan soru edatı, sorulan şeyin arkasına gelen mu’dur:

Açıg bolur mu? (acı olur mu/acı verir mi?), ikinti ajunta ok mu taginür azu bo ajunta yma mu taginmeki bar? (ikinci varlık dünyasında mı ulaşılır yahut bu varlık dünyasında mı ulaşılır? ...)” (Gabain, 2007, s. 106)

Eski Türkçe döneminin dışında bu ek, bugün çeşitli coğrafyalarda konuşma ve yazı dili olarak kullanılan pek çok çağdaş Türk lehçesinde de “mA/mI” şekliyle ve soru anlamı oluşturma işleviyle kullanılmaktadır. Bazı araştırmacılar bu ekin arkaik şeklinin “bA/bI” olduğunu ileri sürerler ve bu eki “soru bağlacı” olarak tanımlarlar (Serebrennikov ve Gadjieva, 2011, s. 211). Bahsedilen ekin Türk lehçelerinden bazılarındaki kullanım örnekleri şu şekildedir:

“Tat. > “Akşa bar me? (Para var mı?); Özb. > “Sağ misan? (İyi misin?); Kazak. > “Öyde misin? (Evdde misin?); Karak. > “Kız ba ul ma? (Kız mı oğlan mı?); Hak. > “Mini hada aparbinçazar ba? (Beni yanınızda götürmez misiniz?)” (Serebrennikov ve Gadjieva, 2011, s. 211).

Görülüyor ki Türk dilinin bilinen en eski dönemlerinden bugüne ekin arkaik şekli, soru işlevli bir çekim edatı olarak ortaya çıkmış, sonraki dönemlerde teşekkül eden Türk lehçelerinde de soru işleviyle kullanılmaya devam etmiştir. Bu ekin Cumhuriyet’ten sonraki kaynakların bir kısmında edat, bir kısmında ise ek olarak tanımlanmasının nedeni, bu kaynakların tarihî kaynaklardan etkilenmiş olmasıdır. Ancak bugün birçok önde gelen dil bilimci, “mI/mU”nun başlangıçta edat veya zarf olarak ortaya çıktığını, sonradan ekleştiğini ifade etmektedir (Banguoğlu, 2007, s. 455; Korkmaz, 2003, s. 329; Ergin, 2009, s. 243; Deny, 2012, s. 267). O halde ekin arkaik durumundan çok bugünkü hâlini esas almak gerekir. Bugünkü şartlar içerisinde bakıldığında pek çok dil bilimci, tarihî dönemlerde edat olarak tanımlansa da, “mI/mU”nun bugün ekleştiğini kabul eder. Öyleyse öncelikle ikiliği önlemek adına “mI/mU”yu ek olarak tanımlamak yerinde bir yaklaşım olacaktır. Zira edat olarak kabul edilse de ünlem edatları, bağlama edatları ya da çekim edatları içerisine dâhil edilip edilemeyeceği yeni bir soru işaretini beraberinde getirecektir.

“mI/mU” eki ile ilgili varlığını kabul edebileceğimiz ikinci sorun, bu ekin işlevinin belirlenmesiyle ilgilidir. Ekin temel işlevi elbette sözcüklerden sonra gelerek soru anlamı oluşturmaktır. Burada sorulması gereken soru ise bu ekin hangi sözcüklerden sonra gelebildiğidir. Diğer bir ifadeyle “mI/mU” eki, çekim eki olarak kabul edilecekse hangi çekim ekleri kategorisinde yer almalıdır? Ekin işlevini daha net görebilmek ve kategorisini daha iyi belirleyebilmek adına bu noktada örneklerden hareket etmek yararlı olacaktır. Soru ekinin kullanıldığı birkaç örnek cümle aşağıda sıralanmıştır.

Örnek cümleler:

Yarın bize mi gelecekler?	Kardeşim eve mi gitmiş?
Sabah erkenden gelen annen miydi?	Yeni aldığın kitap güzel mi?
Pazardan elma mı aldın?	Dün size teyzen mi geldi?
Sen de bizimle gidecek misin?	Haftaya pikniğe ben de gelsem mi?
Yarınki partiye geliyor musun?	Bu yemeği illaki sevmeli miyim?
Gelsem mi gelmesem mi?	Önümüzdeki ay pikniğe gidelim mi?
Ben sana gelme mi dedim?	

Yukarıdaki cümlelerde, soru eki kategori bakımından birbirinden farklı sözcüklere getirilmiştir. Örneklerde soru ekinin hem isim ve isim soylu sözcüklere hem de çekimli fiillere getirildiği görülmektedir. İncelemeye tabi tutulan kaynakların pek çoğunda ve güncel dil bilgisi öğretim kaynaklarında bu ek, hem isim çekim eki hem fiil çekim eki başlıkları altında verilmiş, yukarıda verilenlere benzer örnekler sıralanmıştır. Ancak kanaatimizce burada gözden kaçırılan bir nokta vardır. Örnek cümlelerde de görüleceği üzere, soru eki isim ve isim soylulara doğrudan getirilebilmekteyken fiiller kategorisinde sadece çekimli fiillere ya da fiilimsiler ile yapım eklerini alarak isimleşmiş sözcüklere getirilebilmektedir. Çekimli olmayan, kök ya da gövde hâlinde bulunan bir fiil soru ekini alamamaktadır. Daha açık bir ifadeyle söylemek gerekirse, soru eki herhangi bir çekim eki almamış “gel-, yaz-, okun- götür-, bildir-” gibi kök ya

da gövde hâlinde bunulan fiillere getirilememektedir. Bu ekin bir fiilden sonra getirilebilmesi için mutlaka fiilin zaman ya da kip eklerinden biriyle çekimlenmiş olması, yani çekimli fiil durumunda olması gerekmektedir. Örneğin “Ben sana oku mu dedim? Sana bu haberi merkeze ilet mi denildi?” cümlelerinde, soru eki herhangi bir ek almamış fiillerden sonra gelmiş gibi görünse de aslında bu cümlelerde geçen fiiller emir kipiyle çekimlenmiş durumdadır.

Bu noktada dikkate alınması gereken ikinci bir husus da birleşik çekimli fiillerdir. Birleşik çekimli fiillerde, iki zaman ekinin ya da tasarlama ekinin peş peşe getirilmesi gerektiği durumlarda bu eklerin arasına cevheri fiil ya da ek fiil diye adlandırılan i- fiilinin getirilmesi gerekmektedir. Örneğin “gelmişse, gelecekmış, geliyordu, gelmeliydi” çekimli fiillerini ele alalım. Gel- fiil kökünden sonra ilk olarak gelen zaman ya da tasarlama eklerinden sonra ikinci bir zaman ya da tasarlama eki getirilmek istendiğinde, bu iki ekin arasına bir ek fiil getirilme zorunluluğu doğmaktadır. Bu durum, zaman ve tasarlama eklerinin fiilleri durağan (statik) bir yapıya soktuğunun göstergesidir. Şu hâlde yukarıdaki örnekler vasıtasıyla da görüleceği üzere, zaman ekleri ve tasarlama/kip eklerini alan fiiller statik bir yapıya dönüşmektedirler.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışma kapsamında, Cumhuriyet’ten sonra kaleme alınan başlıca Türkçe gramer kitapları ve ortaöğretim (9, 10, 11, 12. sınıf) Türk Dili ve Edebiyatı ders kitapları incelenmiş; Türkçede soru işleviyle kullanılan “mI/mU” ekinin adlandırılması, tanımlanması ve işlevinin belirlenmesi noktasında bu kaynaklarda benimsenen yaklaşımlar tespit edilmiştir. Yapılan incelemenin sonucunda elde edilen tespitler şu şekilde özetlenebilir:

1. “mI/mU” ekinin kaynakların bir kısmında “soru edatı/zarfı”, bir kısmında “soru eki” olarak adlandırıldığı görülmüştür. Adlandırmada ortaya çıkan bu ikiliğin temel nedeni, ekin edat menşeli olması, sonradan ekleşmesi ve ekin arkaik şeklinin bugünkü kaynakları etkilemesi olmalıdır.

2. Bahsedilen kaynakların birkaç tanesi dışında, kaynakların birçoğunda bu ekin hem fiil çekim eki hem isim çekim eki olarak tanımlandığı tespit edilmiştir. Ekin kullanımına ve örnek cümlelere bakıldığında ise durumun gerçekte böyle olmadığı anlaşılmaktadır.

İsimler ve isim soylu sözcükler soru ekini doğrudan alabilirken fiillerin bu eki alabilmeleri için şekil ve zaman eklerinden birini almaları gerektiği anlaşılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, bir fiilin soru ekini alabilmesi için öncelikle zaman ekleri ya da kip (tasarlama) eklerinden birini (emir çekimi de dâhil) almış olması gerekmektedir. Getirilen bu ekler ise fiillerin durumunda bir değişikliğe neden olurlar. Fiiller zaman eklerini ya da kip (tasarlama) eklerini aldıklarında, yani çekimli hâlde girdiklerinde durağan (statik) bir yapıya bürünürler. Diğer bir ifadeyle tıpkı fiilimsilerde olduğu gibi fiil olmayı bırakırlar, durağan bir yapı kazanırlar. Zaman eklerinin köken olarak büyük oranda fiilden isim yapan fiilimsilerden teşekkül etmesi ise bu durumun bir delili sayılabilir. Şu hâlde soru eki “mI/mU”yu hem isim hem fiil çekim ekleri kapsamında ele alarak umumî bir ek olarak tanımlamak yerine sadece isim çekim ekleri çatısı altında değerlendirmek daha uygun olacaktır.

Kaynaklar

Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

Bilgegil, M. K. (2014). *Türkçe dilbilgisi*. Konya: Salkımsöğüt Yayınevi.

Bozkurt, F. (2004). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi* (A. Ulvi Elöve, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Ediskun, H. (1993). *Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Eker, S. (2003). *Çağdaş Türk dili* (2. Basım). Ankara: Grafiker Yayınları.

- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım-Yayım-Tanıtım.
- Gabain, A. (2007). *Eski Türkçenin grameri* (M. Akalın, Çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*. Ankara: Tek Ağaç Eylül Yayınları.
- Göknel, Y. (1974). *Türkçe dilbilgisi*. İzmir: Hür Efe Matbaası.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı 9. sınıf ders kitabı, devlet kitapları. 1. Baskı. Ankara: Özgün Matbaacılık, 2018.
- Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı ders kitabı, 10. sınıf, devlet kitapları. 1. Baskı. Ankara: Özyurt Matbaacılık, 2018.
- Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı ders kitabı, 11. sınıf, devlet kitapları. 1. Baskı. Ankara: Korza Yayıncılık, 2018.
- Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı ders kitabı, 12. sınıf, devlet kitapları. 1. Baskı. Ankara: Korza Yayıncılık, 2018.
- Özçelik, S. ve Erten, M. (2000). *Türkiye Türkçesi dilbilgisi*. Diyarbakır.
- Serebrennikov, B.A. ve Gadjeva, N.Z. (2011). *Türk yazı dillerinin karşılaştırmalı tarihî grameri* (T. Hacıyev ve M. Öner, Çev.). Ankara: TDK Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Ek: Kısaltmalar

Çev. : Çeviri

Hak. : Hakas Türkçesi

Kazak. : Kazak Türkçesi

Karak. : Karakalpak Türkçesi

Özb. : Özbek Türkçesi

Tat. : Tatar Türkçesi

TDE : Türk Dili ve Edebiyatı

vd. : Ve diğerleri

Ses Eğitiminde Repertuvar Seçiminin Önemi*

The Importance of the Repertoire Choice in Voice Training

Dr. Öğr. Üyesi Cemalettin BAYDAĞ¹

Öz

Bu çalışmada, genel müzik eğitimi çerçevesinde ses eğitiminde repertuvar seçimine ilişkin literatürün incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada; güzel sanatlar liseleri, müzik eğitimi bölümleri ile konservatuvarlarda öğrenim gören öğrencilere ve söz konusu alanlardaki eğitimcilere katkı sağlayabilecek bilgilere yer verilmiştir. Ses eğitimi, öğrenim sürecinin her seviyesinde kritik bir bileşen olarak görülse de Türkiye’de bu konuya ilişkin yapılan araştırmaların yok denecek kadar az olması, bu çalışmayı, kendinden sonraki araştırmalar ile literatüre kazandırılmış yeni bir katkı ve kaynak olarak değerli kılmaktadır. Ses eğitimi; ses sistemini oluşturan anatomik ve fizyolojik yapının tanınması, ses oluşumunda rol oynayan yapıların eş zamanlı ve uyumlu çalışması, sesin doğru ve etkili kullanılması, ses sağlığının korunması yanında, bireye belli yöntemler ışığında plan yapabilme yetisi, programlı ve disiplinli çalışma anlayışı sağlama potansiyeline sahiptir. Ulusal ve uluslararası ses eğitimi literatüründe yer alan repertuvar seçme sürecine ilişkin araştırma ve kaynakların derlenmesi ile hazırlanmış bu çalışmada; eğitimcilere ve öğrencilere repertuvar seçimine ilişkin genel bilgiler ile bu süreçte dikkat edilmesi gereken faktörler betimlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ses eğitimi, ses türleri, ses renkleri, repertuvar, repertuvar seçimi

Makale Türü: Derleme

Abstract

In this study it is aimed to investigate the literature about the repertoire choice in voice training as part of general music education. This study includes the useful information which may contribute to the students taking education in fine arts high school, in department of music education, in conservatoire and the trainers working in these fields. While voice training is regarded as a critical component of learning process at every level, there are such a few researches on this topic in our country that this study is highly valuable not only in terms of being source of information for following extensively detailed studies but also being a fresh source brought into the literature. Voice training not only means recognizing the anatomic structure forming sound system or processing of structures simultaneously and coherently that play a role in sound creation or using the voice efficiently and correctly or keeping vocal health but it also has a potential to help an individual to gain an ability to make plan and to study systematically and disciplinary. In this study conducted so as to compel the sources and researches related to the period of selecting a repertoire taking part in the national and international voice literature; the general information about repertoire choice and the key points which should be taken into consideration during this period are given to students and trainers.

Keywords: Voice training, sound types, tone color, repertoire, repertoire choice

Paper Type: Review

* Bu çalışmanın ilk hali 19-20 Nisan 2018 tarihleri arasında İstanbul Marmara Üniversitesi tarafından düzenlenen “Dünya Ses Günü Sempozyumu”nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, cemalettin.baydag@beun.edu.tr.

Giriş

İnsanoğlu, sesi alfabeye, alfabeyi dile, dili ise kültüre dönüştüren tek yaratıcı güç olarak görülmektedir (Altar, 2013, s. 114). Çünkü önceleri sadece sesler çıkarıp, beden dilini kullanarak anlaşmaya çalışan insan, zamanla bu sesleri hecelere, kelimelere ve cümlelere dökerek konuşmayı keşfetmeyi başarmıştır. Söz konusu keşif süreci, insanın sosyal bir varlık olarak hayatını sürdürme ve iletişim kurma ihtiyacından doğmuştur (Nutku, 2012, s. 210).

İnsan sesi, gezegen üzerinde yaşamını sürdüren en şaşırtıcı süreçlere sahip olmakla birlikte (Caldwell, 2001; Akt. Latta, 2012), insanın duygusal yaşamı ile dünya etrafında olan bağlantısına da ayrılmaz bir şekilde bağlıdır (Eken, 2014, s. 12). Bu bağlılığın olası bir nedeni, insan sesinin yaşamın ilk evrelerinden itibaren korku, heyecan, öfke ve sevinç vb. duygu durumlarla insan tarafından şekillendirilme durumudur. İnsan sesinin, hem psikolojik, sosyolojik, sanatsal ve biyolojik özellikleri içinde barındıran bir olgu ve sözel iletişim için mükemmel bir araç olması (Lycke, 2013) hem de ticaret, siyaset, sağlık, iletişim, halkla ilişkiler, turizm ve eğitim gibi evrensel öneme sahip alanlarda gerekli iletişimin sağlıklı bir biçimde kurulabilmesinin ön koşulu olması, hayatın her alanında etkisini gösteren bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir. Benzer bir şekilde, bütün eski doğu ve batı uygarlıkları incelendiğinde, konuşma ya da sesin, duygu, düşünce ile farklı dinamiklerin ifade edilmesinde önemli yer tuttuğu da görülmektedir. Bundan dolayı konuşma ya da insan sesine hem bilinen en eski müzik aracı olması (Baş, 2017, s. 1), hem de müzik yapmaya olanak sağlayan araçların en doğal ve en etkileyicisi olması dolayısıyla her zaman öncelik verilmiştir (Erdoğan, 2008, s. 12).

Müziğin en temel elemanı ve hammaddesi olan ses (Özbay, 2008, s. 7), akustik bir dalgaın doğurduğu işitme durumu ve bu hareketin meydana getirdiği bir üründür. Zeren (1978, s. 1)'e göre ise, kulağın iletmesiyle beyne uyarıcı etkiyi sağlayan fiziksel bir olay olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, bir cismin başka bir cisme çarpması, değmesi ya da sürtünmesi sonucunda oluşan titreşimin yarattığı gürültü şeklinde de tanımlanan (Gürzap, 1999) ses, insanın kendi bedeninde bulunması ve duyguların doğrudan ifade edilmesini sağlaması açısından diğer çalgılardan ayrılmaktadır (Vennard, 1967, s. 165; Akt. Ekici, 2010, s. 166). Nitekim insanın duygusal yaşantısını biçimlendiren müziğin ilk malzemesini kendi sesinde bulduğu düşünüldüğünde, gırtlakta sesi oluşturan kırışlar ile bu kırışlardan yansıyan seslerin, müzik sanatına hayat veren ilk temel faktörler olmaları da doğal olarak görülmelidir. Bu doğrultuda bir ilerleme gösteren “ses, değişik etkenler aracılığıyla gerilip titreşen gırtlak kırışlarını ve insanoğlunun sanat yaşamlarını müzikleştirebilmiş, zamanla bağımsız ve zengin bir şan literatürünün meydana gelmesine imkân sağlamıştır” (Altar, 2013, s. 114). Sesin gelişim sürecine paralel olarak şan literatüründe ortaya çıkan bu gelişmeler, eğitim ile birlikte devinim, değişim, gelişim ve dönüşüm evresini sürdürmüş, bireyin sesini üst sınırlarda kullanabilmesinin yollarını keşfeden insanoğlunun yeni yollar bulmasını sağlamıştır.

Genelde müzik eğitimi özelde de ses eğitimi irdelendiğinde, her iki eğitimin temelinin de bireyin gelişimi için belli davranış özelliklerinin kazandırılması olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda müzik eğitiminin; bireyin fiziksel, zihinsel ve ruhsal yönlerden gelişmesine katkı sağlama potansiyeline sahip olduğu, bireyin içinde yaşadığı toplumsal ve kültürel çevreye karşı uyumlu ve duyarlı olmasını sağlayacak davranış değişikliklerinin oluşmasına yardımcı olduğu söylenebilir.

Ses eğitimi ise, bireyin ses anatomisi ve fizyolojik yapısı hakkında bilgi sahibi olmasını sağlayarak ona farkındalık kazandıran, doğru bir beden duruşuna (postür) paralel olarak doğru nefes desteğiyle (diyafram nefesi) solunumunu dengeleyen; bireyin net, güzel telaffuz ve doğru artikülasyon ile konuşma ve şarkı söyleme biçimini geliştirmesine imkân sağlayan uzun bir süreci kapsamaktadır. Bu süreç içerisinde belli ilke ve yöntemler izlenmeli, eğitimle birlikte bireye kazandırılan davranışların uygulanmasına ve bir plan-program dahilinde ilerlemesine imkân verilmelidir (Turhal ve Baydağ, 2019, s. 23).

Yukarıda; insanın kendi sesini keşfetme süreci ve nasıl bir enstrümana sahip olduğu, sesin duygulara yansması ve neden önemli bir boyuta taşındığı ile ses ve ses eğitimi üzerine bilgiler verilmiştir. Nitekim ses eğitiminin yukarıda değinilen süreci ve gelişme evresi daha geniş bir çerçevede düşünülebileceği gibi, bu araştırma konusunun ses eğitiminde repertuar tabanlı bir konuya yöneliminin olması, belli tanım ve kavramlar üzerinde sadece bilgilendirici yönler üzerinde durulmasını gerektirmiştir. Bu bilgilerin dışında, insan sesinin hastalıkların tedavi sürecinde kullanılması, insan üzerinde terapi, psikolojik, duygu, duygu durum, yaşam kalitesini geliştirme, daha iyi fiziksel ve zihinsel sağlık ile ilişkiyi artırma konularında da katkı sağladığı düşünülmektedir. Söz konusu etkiler, insan sesinin birçok farklı boyutta bireyin hayatında var olduğunu göstermekte olup, sesin olumlu katkıları, ancak ses eğitimi ile mümkün olabilmektedir. Bunun anlamı, hem tedavi süreçlerinde hem de eğitim safhasında, hışırtılı, burunsal, kısık ya da rahatsız edici bir sesin, insan üzerinde olumlu etkiye yol açmasının beklenememe durumudur. Dolayısıyla insan sesinin eğitim-öğretim sürecinin odağını oluşturan ve eğitimde önemli bir noktada bulunan niteliği (Baydağ, 2018, s. 6), ancak eğitim çerçevesi kapsamında ve doğru aşamalar takip edildiğinde mümkün olabilmektedir.

Bu gereklilik neticesinde ses eğitimi, kişilerin anatomik ve fizyolojik yapı özelliklerinin yanında, bireylerin belirli bir teknik ve müziksel duyarlılığa sahip olmalarını sağlamalıdır (Çevik, 2006, s. 647). Benzer bir şekilde, kişi eğitim sürecinde belli aşamalar doğrultusunda ilerleme kat etmeli ve süreç ile birlikte ses türlerini doğru saptamak ana amaç olmalıdır. Ancak ses türlerinin doğru saptanması, ses eğitimcisinin yeterliliği ile mümkün olabilmektedir. Ses eğitimcisi; öğrencinin gelişim, algılama ve müzikal beceri paralelinde bir yol belirlemeli, sonraki aşamada ise ses türünü ve alt türlerini/renklerini doğru bir şekilde sınıflandırmalıdır. Ses türlerinin doğru bir şekilde belirlenmesi, öğrencilerin seviyesine, yaş ve vokal gelişim özelliklerine uygun repertuarın seçilmesine de büyük katkı sağlayacaktır. Nitekim yanlış bir sınıflandırma, hem sesin olduğundan farklı bir türde çalışılması ve tınıda olmasına, hem de yanlış belirlenen ses türünde çalışılacak repertuarın, bireyin ihtiyaçlarına uygun olmamasına neden olacaktır.

Ses eğitimi süreçleri dikkate alındığında, gerek güzel sanatlar liseleri ile müzik eğitimi bölümlerinde, gerekse konservatuvarlarda eğitimi görülen koro, oda müziği ve ses eğitimi derslerinde, yanlış repertuar ve olumsuz sonuçlarından dolayı çoğu genç sesin eğitim safhasında performans kaygısı yaşadığı ya da sesini kaybettiği gözlemlenmektedir. Bu durumlara, teknik sıkıntılar içinde repertuarın ağırlığını ve sorumluluğunu taşımaya çalışan müzisyenlerin, kaygı boyutu da eklendiğinde, repertuar sürecinin kaygı ile birleşerek daha çok tehdit edici bir duruma gelebileceği söylenebilir (Kenny, Driscoll ve Ackermann, 2016). Nitekim eğitim süreçlerinde ya da sempozyum ve kongreler gibi bilimsel toplantılarda, her fırsatta ses eğitimi ve süreçlerinden biri olan repertuar konusu gündeme gelse ve bu konuda düzenleme yapılmalı fikrine paralel olarak eğitim ortamlarında sıklıkla hissedilen olumsuz bir durum olduğu söylene de, ses eğitiminde repertuar konusuna yönelimin incelendiği araştırma sayısının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir.

Türkiye’de ses eğitiminde repertuar konusuna ilişkin yazılan tezler ve bilimsel çalışmalar incelendiğinde, repertuar konusu üzerine araştırma anlamında büyük eksikliklerin olduğu göze çarpmaktadır. Bu durumun olası bir nedeni, repertuar faktörünün dikkate değer görülmemesi, diğer bir olası nedeninin ise, ses eğitimcilerinin kendi öğrencilik döneminde öğrendikleri repertuarı uygulama yolundan vazgeçmeme eğilimi olduğu söylenebilir. Oysa böyle bir çalışmanın gerçekleştirilmesi, hem eğitim sürecinde daha farklı bir yaklaşım izlenmesi ile (repertuar seçme sırasında dikkate değer özellikler vb.) repertuar seçimine ilişkin fikir vermesi açısından, hem de ortaya çıkabilecek sorunların daha kısa sürede ve kalıcı bir biçimde çözüme kavuşturulmasına katkı sağlama potansiyelinin kazanılabilmesi açısından önemli olduğu söylenebilir. Bunun anlamı, ses eğitiminde repertuar seçimine ilişkin olarak verilen bilgilerin, eğitici ve öğrenci perspektifinde önemli olduğudur.

1. Literatür Bilgisi

Türkiye’de repertuar konusuna ilişkin yapılan tezler incelendiğinde, konuların daha çok TRT repertuarında yer alan Türk halk müziği ya da Türk sanat müziğine ilişkin usûl, tür, biçim ve makâm gibi belli özelliklere ve yapısal formlara dayandığı (Göksu, 2009; İdaçlı, 2019; Öztürk, 2015; Şimşek, 2017; Uslu, 2015), Güzel sanatlar liselerinde verilen ses eğitimine ait repertuarın mutasyon dönemindeki öğrencilerin ses sağlığına etkileri (Alptekin, 2018), Türk vokal repertuarına ait eser incelemesi (İlgar, 2015) ile ses eğitiminde ses türlerinin belirlenmesi ve bu türlerin karakterlerine uygun repertuar seçilmesi yaklaşımına ait ilkeler (Öztaşkent, 2000) olarak şekillendiği görülmektedir. Makale çalışması olarak ise, Yağcı (2015) tarafından yapılan “Türk sanat müziğinde hazırlık sınıfı ses eğitimi dersi için bir repertuar önerisi” isimli çalışmadır. Söz konusu araştırmalar incelendiğinde, sadece iki araştırmanın ses eğitimi repertuarı üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Nitekim Türkiye dışında yapılan çalışmalar incelendiğinde, hem ses eğitiminde repertuar hem de ses türlerine ait repertuar önerisine ait kaynaklar elde edilebilmektedir (Örn.: dramatik mezzo sesin eğitimi ve repertuarı (Hoff, 2013), Kontrtenor ses için opera repertuar önerileri (Morris, 2019), vokal teknik ve repertuar (Eken, 2014; Latta, 2012; Nguyen, 2015; Ragan, 2016), şarkıcılar ve müzik eğitimcileri için solo ses repertuarı (Greschner, 2019), ortaokul öğrencileri için ses tekniği ve repertuar seçimi (Simpson, 2013) ile ses eğitimcilerinin repertuar seçme pratikleri (Forbes, 2001; Stephenson, 2013) vb.).

Yukarıda da görüldüğü üzere, konuyla ilgili literatürde Türkiye’de gerçekleştirilen araştırma sayısının sınırlı olduğu görülmektedir. Ancak Türkiye dışında repertuar faktörüyle ilgili olarak önemli sayıda araştırma bulunmaktadır. Örneğin, Goffi (1996) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırma, öğrencilerin gelişimi ve başarılı olmalarını sağlayan repertuar seçiminin, eğitimcilerin repertuar seçimine ne kadar zaman ayırdıkları ile paralel olduğunu göstermiştir. Bu görüşü destekleyen başka bir görüş ise, etkili bir ses eğitimcisinin öğrencilerin gelişim ihtiyaçlarına uygun yeni materyaller aradığını belirtmektedir (Madsen ve Yarbrough, 1985).

Forbes (2001), ses eğitimcilerinin öğrencileri için seçtikleri repertuarı, özünde müfredat olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla repertuar seçiminde ses eğitimcilerinin hedeflerine ulaşabilmeleri için, eser seçiminde müzikalite, performans, opera ya da eserin tarih bilgisi (dönem-stil), kültürel farkındalık gibi içerisinde estetik kavramlar bulunan eserlerin, öğrencilerin belli başlı becerileri kazanabilmesinde önemli yer tuttuğunu belirtmektedir. Stephenson (2013) ise, öğrenci gelişimi için ses eğitimcilerinin repertuar seçiminde yetkin olması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca mevcut materyaller dışında, repertuar seçiminde kişisel teknikler ve beceri geliştirmeye yönelik tercihler de gelişimi desteklemektedir (Madsen ve Yarbrough, 1985).

Diğer taraftan yukarıda anlatılanlarla benzer bir yaklaşımı Bachner’de (1943) savunmaktadır. Bachner (1943), etkili bir ses eğitimcisinin “şarkı, opera, oratoryo vb. edebiyatı hakkında bilgi sahibi olmasının, öğrenci gelişimi için doğru ve gerekli olanı seçmesine yardımcı olacağını belirtmektedir” (Akt. Stephenson, 2013, s. 3).

Yukarıda verilen bilgilerde, konuyla ilgili literatür çalışmalarına değinilmiştir. Araştırmalar incelendiğinde, öğrencilerin eğitim sürecinin başında ve ilerleyen evrelerinde gelişim ihtiyaçlarının göz ardı edilmemesi gerektiği ile dönemin (Barok-klasik-romantik vb.) karakterine uygun stil bilgisinin bireye kazandırılması gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

2. Repertuar Seçme Süreci ve Önemli Noktalar

İnsanoğlunun dünyaya gözlerini açar açmaz ses çıkarmaya başlaması ve bu sesin de yaklaşık olarak 440 cps frekansla çıktığı bilinen bir gerçektir. Bu gerçeklik, yaşamın ilk evrelerinde 294 ile 587 cps arasında olsa da ses genişliği ergenlik dönemine kadar artma eğilimini sürdürmektedir (Yiğit ve Helvacı, 2017, s. 186). Ergenlik öncesinde müzikal ses genişliği 1,5 oktav civarındadır. Nitekim büyümeyle birlikte ergenlik döneminde hormonlar aktif olmakta ve bireyin sesinin değişime uğramasını ortaya çıkarmaktadır. Ortaya çıkan bu durumdan en çok

larenks etkilenmektedir (Helvacı, 2012). Bu etkilenme sonucunda larenksin boyutları büyümeye, ses frekansı ise düşmeye başlamaktadır.

İnsan fizyolojisinde yaşanan bu değişim sürecinde sesin yanlış kullanımı ya da yanlış repertuar seçimi; sesin niteliğinin saptanması ve yanlış konuşma alışkanlıklarına kadar birçok etken üzerinde olumsuz bir etki yaratır (Stephenson, 2013). İnsan sesinin hayatın her aşamasında bireyin büyüme ve gelişmesine eşlik etme durumu, sese çocukluk döneminin ve aile düzeni içindeki koşulların yansımaları beraberinde getirebilmektedir. Çocuğa yönlendirilen ‘bunu yapma’, ‘yüksek sesle bağırma’ vb. direktifler, talepler doğrultusunda şekillenmiş seslerin ortaya çıkmasına sebebiyet göstermekte ve ses kaslarının bu durumdan etkilenerek, sesin zayıf, güvensiz ve tereddütlü çıkmasına yol açmaktadır (Eken, 2014, s. 13). İnsan vücudunda yer alması ve çevresel faktörlerden etkilenme durumu ile diğer çalgılardan ayrılan ses, eğitimin ilk evresinde bile yeni ve kullanılmamış olamayan bir enstrüman olarak görülebilmektedir. Daha açık bir ifadeyle anlatmak gerekirse, ses eğitimi öğrencisinin 200. sayfada olan bir roman olduğu varsayıldığında (Eken, 2014, s. 13), ilk 200 sayfanın yukarıda anlatılan yönlendirmeler, aile, çevre vb. birçok etkenden kaynaklanan geçmişi bilinmemektedir. Dolayısıyla söz konusu durumlardan kaynaklanan eksiklik ve sorunlar, eğitim başlangıcında ya da ilerleyen evrelerde farklı durumları beraberinde getirebilmektedir.

Ses eğitmeni, bireyin sesini eğitmek ve ona bu konuda bilgi kazandırmak dışında farklı işlevleri de kazanmalı, bireyin eğitim sürecinde ortaya çıkabilecek sorunlara çözüm üretebilmeli ve bu sorunlarla mücadele edebilecek yetiye sahip olabilmelidir. Bu konuda dikkatten uzak tutulmaması gereken önemli bir nokta, insan bedeninin birbirine özdeş olmaması gibi, insan sesinin de özdeş nitelikleri ve tını açısından benzer yapılara sahip olmadığıdır. Bu açıklama bütüncül bir bakış açısıyla ele alındığında, her bireyin farklı özellikleri ve buna eş değer olarak birçok yapısal farklılığı olduğu söylenebilir. Bu noktada, söz konusu bireysel farklılıkların doğru saptanması, ancak eğitmenin pedagojik yaklaşım bilgisine, beceri ve tecrübesine bağlı olarak değişim göstermektedir. Eğitmenin pedagojik bir yaklaşıma sahip olması, öğrencinin sanatsal ve müzikal gelişim süreçlerini geliştirebilmesine yardımcı olacaktır.

Diğer taraftan, ses eğitmeninin ana kaynağının ruh ve ses arasındaki bağlantı olması dolayısıyla, eğitimcilerin psikolojik bilgiye de sahip olması gerekmektedir. Nitekim ses eğitmeni, sadece eğitim sırasında yaşanan psikolojik sıkıntıyı değil, aynı zamanda eğitimci ve öğrenci arasındaki ortak zemini de dengeleyebilmelidir (Eken, 2014, s. 15). Çünkü ses eğitmeni, öğrencilerin yeteneklerini geliştirmek ve ileriye taşımak için, eğitim işlevinin yanı sıra pedagoğ, psikolog, klinisyen, foniatri uzmanı ve sanatsal estetiğin aşılama konumunda bulunabilmekte (Latta, 2012), hedeflerine ulaşmayı amaçlayan öğrencinin eğitim döneminde yaşadığı kişilik ve ses arasındaki kaygı durumunu en aza indirmede büyük rol oynamaktadır.

Yukarıda yapılan açıklamalar ışığında ses eğitiminin doğru bir çizgiye oturtulabilmesi için, eğitilecek ses ile (Sabar, 2008, s. 88) öğrencinin yapısal özelliklerinin iyi saptanması gerekmektedir. Çünkü yanlış saptama, temel özelliklerde eksiklik yaşanması ile ses eğitimi sürecinde yetersiz kalınmasına yol açabilmektedir (Morrison ve Rammage, 1994). Dolayısıyla ses eğitmeni; öğrencinin gelişim, algılama ve müzikal beceri durumunu iyi saptamalı, sonrasında ise ses türünü ve ses renklerini doğru bir şekilde sınıflandırmalıdır.

Yukarıda değinilen açıklamalar bütüncül bir bakış açısıyla ele alındığında, ses türleri ve ses türlerinin saptanması aşamasındaki faktörlerin yalnızca önemli olmadığı, aynı zamanda insan sesinin hayatın hemen her alanında etkili bir konumda olduğu düşünüldüğünde gerekli olduğu da ifade edilebilir. Bu anlamda, ses türlerinin saptanması aşamasında, sesin niteliğini ve kalitesini belirleyen belli faktörler bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisini hiç şüphesiz iyi bir kulak oluşturmaktadır. Eğer öğrenci iyi bir müzik kulağına sahip değilse ne ses türünü saptamak ne de sesin gelişimini sağlayabilmek mümkün olacaktır. Nitekim, iyi bir kulak ve müzikalite zekâ gibi doğuştan gelen bir potansiyele sahip olsa da, müzik dinleyerek ya da enstrüman çalarak bu potansiyelin gelişmesi sağlanabilir. Bunlarla birlikte sesin; güzel bir sese, vücut yapısına, gelişme

potansiyeli ve kalitesine olduğu gibi, ses türüne de kişi kendisi karar veremez. Örneğin, bir kemancı ya da piyanist sahip olduğu enstrümanın kalitesini beğenmediği durumda daha iyi kalitede bir enstrüman alabilmektedir. Ancak şarkıcı, bas ya da tenor olacağını kendisi seçemeyeceği gibi, doğuştan gelen enstrümanını yenisiyle değiştirme gibi bir şansa da sahip değildir. Bundan dolayı, sesinin eksiklikleriyle birlikte yaşamayı öğrenmeli ve doğuştan gelen materyalini eğitim yoluyla mümkün olduğu en iyi şekilde geliştirmeyi hedeflemelidir (Eken, 2014, s. 10).

Bu noktada, ses eğitimcisi kişide var olan materyali iyi değerlendirip ortaya çıkarmalı ve ortaya çıkan ürünü kusursuz bir konuma getirebilmelidir. Söz konusu durumun gerçekleşmesi, ancak ses türünün doğru saptanması ile sonraki aşamayı oluşturan repertuar evresinin seçimine bağlı olarak değişim gösterebilmektedir. Aşağıda ses türleri ve alt türleri/renklerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Bunlar; kadınlarda ince sestene kalın sese doğru, soprano - mezzo soprano ve alto iken, erkeklerde tenor - bariton ve bas olarak sınıflandırılmaktadır. Ancak bu sınıflandırma repertuar seçme sürecinde yeterli olmamakla birlikte, ses türleri kendi içerisinde de belli alt türlere (renklere) ayrılmaktadır. Bu alt türler şu şekilde sıralanmaktadır:

Şekil 1. Kadın ve erkek seslerinde alt türler

<u>Kadın sesleri;</u>	<u>Erkek sesleri;</u>
• Dramatik soprano	• Spieltenor / tenor buffo
• Lirik dramatik	• Leje tenor (Leggiero)
• Lirik soprano	• Lirik tenor,
• Lirik spinto	• Dramatik tenor
• Leje soprano (Leggero)	• Dramatik spinto tenor,
• Subret (Soubrette)	• Helden tenor (Robusto)
• Dramatik koloratur	• Lirik leje tenor
• Koloratur soprano	• Kontrtenor
• Dramatik Mezzo	• Lirik bariton
• Lirik mezzo	• Dramatik bariton
• Koloratur mezzo,	• Wagner baritonu
• Kontralto	• Bas buffo
	• Lirik bas
	• Bas bariton
	• Bas profundo

Şekil 1’de değinilen alt türler, ses türlerinin katkısına eş değer olarak, repertuar seçme sürecinde yol gösterici konumunda bulunmaktadır. Nitekim araştırma konusunun ses eğitiminde repertuar faktörü olması dolayısıyla, araştırmada alt türler hakkında sadece bilgilendirici açıklamalara yer verilmiş, konuya detaylı bir şekilde değinilmemiştir.

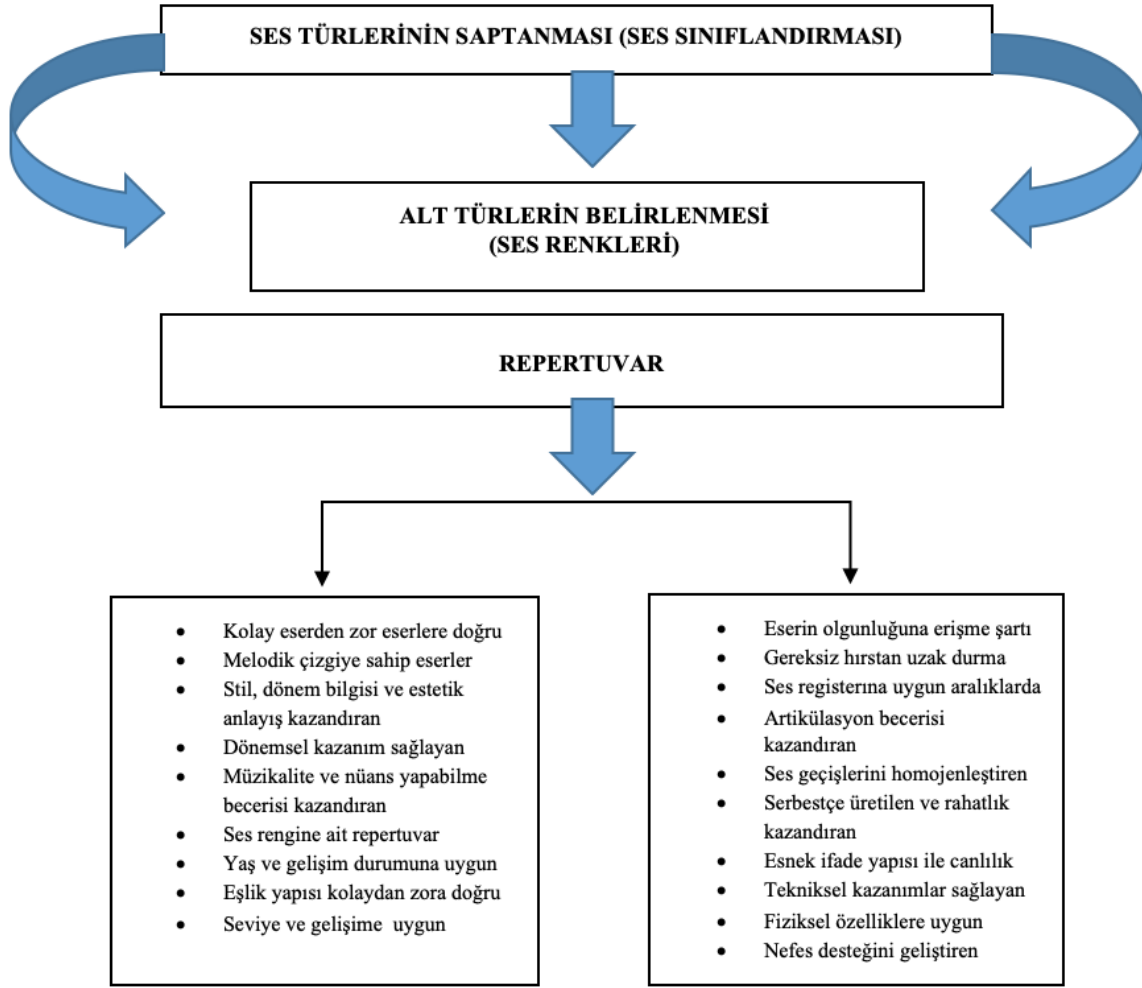
Repertuar seçme süreci, ses eğitiminin her seviyesinde öğretim sürecinin kritik bir bileşeni olarak görülmekte ve özellikle eğitim aşamasında repertuar seçme uygulamalarına daha fazla dikkat edilmesi gerekmektedir. Otacıoğlu’nun (2016) ses türü ile ilgili çıkarımı incelendiğinde, ses türünün ne olduğundan, nasıl çalışılması gerektiği ve hangi ses türü için yazılmış repertuarın söylenmesi gerektiğine kadar önemli noktalara dikkat çekilmektedir. Bu noktada, ses eğitiminin ilk aşamasından başlayarak son aşamasına kadar olan süreci, ses eğitimi ve kariyeri için eğitimsel bir olgu olan repertuar aşaması kapsamaktadır. Bu bağlamda, ses eğitiminin önemli aşamalarından birini oluşturan repertuar faktörü ile repertuar seçme

sürecinde yer alan anahtar noktalara ilişkin bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

Giriş bölümü ile yukarıda verilen bilgilerde değinildiği üzere, repertuar seçme sürecinde, ses eğitimcisinin etkili ve nitelikli olması en başta gelen önemli faktörlerden sayılmaktadır. Sınıflandırmanın doğru bir şekilde yapılması; öğrencilerin seviyesine, yaş, vokal ve gelişim özelliklerine uygun repertuarın seçilmesine büyük katkı sağlamaktadır. Sonraki aşama olan repertuar seçme aşamasında ise, dikkate alınması gereken birçok faktör bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir. Repertuar; yaşa uygun olmalı, vokal tekniği için kazanım sağlamalı ve geliştirici olmalı (Ragan, 2016, s. 301), ritim ve melodik (ezgi yürüyüşü) açıdan öğrenciyi zorlamamalı, ses aralığına uygun ve cümle yapısı kazanımı/hissi geliştirmeli (legato (bağlı), rubato (ritimsel serbestlik vb.)), ifade özellikleriyle öğrencinin teknik kazanım ihtiyacını karşılamalı, ses genişliği ve yoğunluğu ile öğrencinin var olan materyalini gösterebilmeli, kolay eserden zor eserlere doğru kademeli bir şekilde ilerlemeli, ses türlerinin geçiş noktalarını (register geçişleri/bölgeleri) homojen haline getirmeli, öğrenci seviyesine uygun seçilmeli (örn. eserin eşliği - zor bir eşlik öğrencinin yapabilme inancını olumsuz etkileyebilir), öğrencinin yapabilirlik düzeyine uygun olmalı, motivasyonu yükselterek özgüven aşılamalı, fiziksel özellikler ve dayanıklılık gözden kaçırılmamalı, belli teknik yeterlik içermeli, öğrenciye farklı bestecilere ait eserler verilmesi ile dönem ve besteci hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamalı, dönem stili hakkında bilgilendirmeli, estetik anlatım biçimi kazandırmalı, dinamik ve canlı karakter sunabilmeli, esneklik ve ajilite yapabilme yeteneği kazandırmalı, artikülasyonunu geliştirmeli, akademik seviyeye uygun olmalı (lise, üniversite, yüksek lisans vb.). vb. durumlar repertuar sürecinde doğru bir yol izlenmesi ve sonuca ulaşılmasında dikkat edilmesi gereken unsurlar arasındadır. Bununla birlikte, çalışma grubu öğrenci topluluğu ise, yaş ve eser zorluğu tüm topluluğa uymalı, çalışılan öğrencinin hangi aşamada olduğu dikkate alınmalı (başlangıç-gelişim-profesyonel), eser öğrencinin gelişim ihtiyaçlarına uygun ve eksiklerini geliştirmelidir. Çalışılan tür klasik müzik ise, ilk önce aria-antice (antik arya) ya da lied (şirler üzerine yazılmış, genellikle piyano eşlikli şarkılardır (Çetiner, 2007, s. 14) türünde eserler çalışılmalı, sonraki aşamada barok dönem bestecilerinden G.F.Handel ve H. Purcell ile devam edilmelidir. Bu sıralamayı, W.A.Mozart, G.Donizetti, V.Bellini ve G. Rossini gibi opera bestecileri takip etmeli, bütünsel bakış açısı kazanıldıktan sonra diğer opera bestecilerinin (G.Verdi, G.Puccini, U. Giordano, R.Leoncavallo) eserlerine geçilmelidir. Bunlarla beraber, her eserin farklı kazanımlarının olduğu, doğru repertuarın ses sağlığı ve uzun yıllar şarkı söyleme üzerinde büyük ölçüde rol oynadığı söylenebilir.

Yukarıda anlatılan bilgilerin yanı sıra, repertuar seçiminin öğrenciye bırakılması gibi yapılmaması gereken faktörler de bulunmaktadır. Genellikle öğrencilerin eser seçme aşamasında dikkat ettikleri kriter, eseri sevmeleri ya da güzel olma durumundan öteye geçmemektedir. Bu durum, gelişim sürecinde izlenilen yolun sekteye uğramasına ve öğrenim sürecinin olumsuz etkilendiği durumda performans kaygısına yol açabilmektedir. Bunun dışında dikkatten uzak tutulmaması gereken önemli bir nokta ise, yukarıda değinilen bilgiler dışında başka faktörlerin de bulunduğudır. Şekil 2’de, repertuar seçiminde izlenilebilecek yol aşamalı olarak gösterilmiştir.

Şekil 2. Repertuvar seçiminde izlenecek yol

Şekil-2’ de, ses türlerinin saptanması, alt türlerin belirlenmesi ve repertuvar aşaması sıralı bir biçimde gösterilmiştir. Şekil incelendiğinde, ses eğitiminde ilk aşamanın ses türünü belirleme, sonraki aşamanın ise ses renkleri doğrultusunda repertuvarı belirleme olduğu görülmektedir. Ayrıca, repertuvar seçme sürecinde öğrenci gelişimine katkısı olabilecek önerilere yer verilmiştir.

Repertuvar süreci; çocuk koroları, güzel sanatlar liseleri, müzik eğitimi ya da konservatuvarlarda verilen ses eğitimi süreçlerini kapsayan geniş bir süreçtir. Özellikle güzel sanatlar liselerinde; festival, yarışma ya da koro performansını göstermek adına ergenlik dönemi ve gelişim aşamasının en başındaki öğrencilere zor ve olgunluk gerektiren eserler verilerek, ses eğitiminin başlangıç evresinin zarar görmesine neden olunmaktadır (bkz. İstanbullu ve Özçimen, 2013, s. 7-8). Söz konusu durumla sadece güzel sanatlar liselerinde değil, konservatuvar opera bölümlerinde de karşılaşılmaktadır. Opera yarışmalarında öğrenciler kendilerini gösterebilmek adına, ya eğitmenler tarafından üç gömlek büyük repertuvarın altına itilmekte ya da daha yüksek seviyede rekabetçi ortamın baskısı altında ezilip gitmektedir. McCoy (2010) bu konuya ilişkin, şarkıcıların gelişim ihtiyacını gözeterek repertuvar seçimi yapmak gerektiğini belirtmektedir (Akt. Ragan, 2016, s. 299). Özellikle seçmeler için kullanılacaksa, zor eserlere nazaran basit

eserlerin tercih edilmesi gerektiğinin altını çizmekte ve Vissi d'arte* ile mücadele eden kişilere nazaran Caro mio ben'i** güzellik ve zarafetle söyleyen birinci sınıf öğrencisinin daha etkileyici bir his yaratacağını ifade etmektedir (McCoy, 2010; Akt. Ragan, 2016, s. 299-300). Bu ve benzeri problem durumları, sahne sanatları içerisinde yer edinen ses eğitiminin, oyunculukla birleşerek sahneye taşınması, oyunculuk sırasında şarkı söyleme kalitesinin nasıl sürdürülebileceği, dramatik özgürlüğe ulaşmaya çalışırken müziğin bedensel hareketler üzerindeki etkisi ile pek çok unsurun bağlantılı bir biçimde gelişme göstermesi (Sever, 2014, s. 248) durumlarında büyük oranda ortaya çıkmaktadır. Nitekim, repertuarın büyüklüğünün (zorluğunun) altında ezilen bir şarkıcının, sahne üzerinde rahat bir şekilde oyunculuk performansı sergilemesi de beklenemez.

Günümüz dünyasında giderek ivmelenen bilimsel ve teknolojik gelişmeler ile gelişen dünya şartları, birçok farklı alanın (koro, orkestra, tiyatro, edebiyat, şiir, heykel, resim, fotoğraf vb.) bir araya gelerek metodolojik ve kuramsal boyutta birbirini desteklemesi ve yararlanmasını sağlamıştır. Daha açık bir ifadeyle, söz konusu destekleme ve yararlanma süreci, disiplinler arası çalışmaların ortak zeminini hazırlamıştır. Hazırlanan bu zeminde asıl amaç, ses eğitimi ve repertuar işbirliğinin, eğitimci ve öğrenci nezdinde nasıl daha iyi bir konuma getirilebilirliği üzerine farklı araştırmalardan ve araştırmacılardan çıkarım yapmaktır.

3. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Giriş ve ilgili literatür kısmında değinilen kavramlar ve araştırmalar genel hatlarıyla değerlendirildiğinde, repertuar seçimi üzerine yapılan araştırmaların ve değinilen kavramlar ile vurguladıkları noktaların birbirlerine göre bazen farklılaştığı, bazen de benzerlik gösterdiği gözlemlenmiştir. Bu çalışmada, eğitimin önemli bir noktasında bulunan repertuar seçme süreci ile ilgili, ses eğitimi aşamasına yönelik bilgilendirme yapılmıştır. Ayrıca mevcut çalışmada yer alan bilgiler, hem enstrüman eğitimi hem de ses eğitiminin opera – müzikal dışındaki diğer alanları için de benzerlikler taşımaktadır. Ses eğitiminin daha çok batı kökenli bir eğitimi içerisinde taşınması, örneklerin ve literatürün bu yönde şekillenmesine imkân vermiştir. Nitekim literatür bölümünde eser seçme süreci ile ilgili değinilen tüm bilgilerin, diğer müzik türleri için de benzerlik taşıdığı söylenebilir.

Eğitim boyutu ve literatür taraması, doğru izlenen eğitim yolunun belli plan ve program dahilinde ilerleme kaydettiğini göstermektedir. Nitekim sistemin doğru çalışması için ince ayrıntı ve ustalığı da elden bırakmanın büyük bir etken olduğu gözlemlenmiştir. Bu aşamada, ses eğitimcisinin yeterliliği sorgulanmalı ve bir navigasyon görevi gördüğünün dikkatle üzerinde durulmalıdır. Örneğin, dramatik soprano (kahramansı, koyu ve büyük ses) repertuarında yer alan bir eser, leje (yumuşak, parlak ve dramatik sese göre daha küçük ses) sopranoya verildiğinde, ya da helden tenor (kahramansı, koyu ve büyük ses) ses türünün repertuarında yer alan bir eser, tenor buffo (komik ve küçük roller) ses türüne verildiğinde, söz konusu ses türlerinin eğitim safhasında yanlış bir yol izlendiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Eğitimci, her ses kategorisinde yer alan başlangıç ve gelişim eserlerine uygun literatüre sahip olmalı ve yeni repertuar arayışlarına açık bir tutum sergilemelidir. Ayrıca eğitimci, öğrencinin esere yönelik çalışmalarda algılama, kavrama ve uygulayabilme yeteneklerini göz ardı etmemeli, eğitimin ilk aşamalarında aşırı hırs ya da öğrenmeye hevesli olan öğrencilerin aceleci bir tutum sergileyebilme durumuna karşı tedbirli davranmalıdır. Türkiye'de yapılan çalışmalarda, ses eğitiminde repertuar konusuna ilişkin bir tez çalışması ve birkaç kaynağın olduğu düşünüldüğünde, bu çalışmanın alana yönelik yeni bir katkı ve kaynak niteliği taşıdığı söylenebilir.

*G. Puccini (1858-1924) tarafından bestelenmiş üç perdelik Tosca operasının ikinci perdesinde soprano ses türünün seslendirdiği ariadır (opera içerisinde yer alan şarkı).

** G. Giordano (1743-1798) tarafından bestelenmiş aria-antiche (operadan bağımsız olarak yazılmış şarkı).

Kaynakça

- Alptekin, C. (2018). *Türkiye’de güzel sanatlar ve spor liseleri şan dersi, şarkı dağarcığının mutasyon dönemindeki çocukların ses sağlığına olan etkileri (Orta Karadeniz Bölgesi örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Altar, C. M. (2013). *Sanat felsefesi üzerine*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Baş, E. (2017). *Ses eğitimi için yazılmış piyano eşlikli Türk müziği eserlerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman.
- Baydağ, C. (2018). *İnsan ses renklerinin duygudurum üzerine etkileri* (Doktora tezi). Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Çetiner, E. (2007). *19. Yüzyıl Alman Lied Sanatı dağarcığının şan eğitiminde kullanımı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Başkent Üniversitesi, Ankara.
- Çevik, S. (2006). *Müzik öğretmenliği eğitiminde ses eğitimi alan derslerinin müzik Öğretmenliği yeterlilikleri yönünden değerlendirilmesi*. Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu Bildirisi, Pamukkale Ün. Eğt. Fak. Denizli.
- Eken, S. (2014). *The Human voice. psyche–soma–function–communication*. The Royal Danish Academy Of Music. Copenhagen.
- Ekici, T. (2010). Okul öncesi ve ilköğretim döneminde çocuklara yönelik ses eğitimi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 159-182.
- Erdoğan, S. (2008). *Ses eğitiminde terminoloji ve temel kavramlar bazında öğrenci yeterliliklerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Forbes, G.W. (2001). The repertoire selection practices of high school choral directors. *Journal of Research in Music Education*, 49(2),102-121.
- Goffi, J. C. (1996). *Applied Voice Instruction: Constructing A Measure For Evaluating Teacher Effectiveness* (Doctoral thesis). Columbia University.
- Göksu, A. (2009). *TRT repertuarında bulunan Buselik ve Hüseyini makamlarındaki sözlü eserlerin besteci, form ve usul yönünden karşılaştırılması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Greschner, D. (2019). Solo vocal repertoire for singers and teachers of singing. *Journal of Singing*, 75(4), 506
- Gürzap, C. (1999). *Konuşan insan*. E. Salmaner (Ed), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Helvacı, A. (2012). *Şarkı söyleme eğitimi temel konular ve uygulamalar*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Hoff, B.V. (2013). *Vocal health and repertoire for the dramatic mezzo-soprano: A suggested course of study* (Doctoral thesis). Ball State University, Muncie, Indiana.
- İdaçlı, U. (2019). *TRT repertuarında bulunan Malatya Türkülerinin makam dizisi, usul ve ses genişliği yönünden analizine yönelik incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- İlgar, M. K. (2015). *Cumhuriyet Dönemi çağdaş Türk vokal repertuarının ilk elli yılına bir bakış ve bu bağlamda seçilmiş üç eserin incelenmesi. Sanat çalışması raporu*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- İstanbullu, S. ve Özçimen, A. (2013). Gssl öğrencilerinin bireysel ses eğitimi ve koro eğitimi derslerinde yaşadıkları sorunların ders çizelgesi açısından değerlendirilmesi (Niğde örneği). *NWSA-Qualitative Studies*, 8(2), 1-11.

- Karasar, N. (2012) *Bilimsel araştırma yöntemi*. 24. Baskı. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kenny, D.T., Driscoll, T. R., Ackermann, B. (2016). Is playing in the pit really the pits?: Pain, strength, music performance anxiety, and workplace satisfaction in professional musicians in stage, pit, and combined stage/pit orchestras. *Article in Medical Problems of Performing Artists*. 1-7.
- Latta, M. (2012). *Teaching undergraduate voice: A repertoire-based approach to singing*. (Doctoral thesis). Indiana University.
- Lycke, H. (2013). *Identification of three natural voice groups by phonetography a data driven approach* (Doctoral thesis) in Biomedical Sciences.
- Madsen, C. K. ve Yarbrough, C. (1985). *Competency-based music education*. Raleigh NC: Contemporary Publishing.
- Morris, B. (2019). *A Countertenor's reference guide to operatic repertoire* (Master thesis), Bowling Green State University, Ohio, ABD.
- Morrison, M.ve Rammage, L. (1994). *The management of voice disorders*. Chapman and Hall Medical, 13-247, Melbourne.
- Nguyen, A. (2015). *How vocal classification affects young singers*. Portland State University, University Honors Theses.
- Nutku, Z. (2012). Çağımız tiyatro eğitiminde ses-nefes- beden ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, ISSN 1308-2698.
- Otacıoğlu, S. (2016). Ses türüne göre fiziksel farklılıklar ve diğer ölçütler. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(28), 228-240.
- Özbay, S. (2008). *Sencer Hoca'nın solfej dersi notları*. <https://tr.scribd.com/doc/115121811/Solfej-Ders-Notları> Sitesi (Erişim tarihi: 28. 10. 2016).
- Öztaşkent, E. G. (2000). *Ses eğitiminde (şan) ses türlerinin belirlenmesi ve bu türlerin karakterlerin uygun repertuar seçiminde, yaklaşımların ilkeler açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Öztürk, N.T. (2015). *TRT repertuarında yer alan Adana Türkülerinin tür ve biçim yönünden incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Ragan, K. (2016). Serious about singing: Age appropriate repertoire for the talented teen. *Journal Of Singing*, 72(3), 299-304.
- Sabar, G. (2008). *Sesimiz-eğitimi ve korunması*. Birinci Baskı. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Sever, S. (2014). Oyunculuk eğitimi metodolojisinin şan eğitiminde kullanılması: Mihail Çehov sistem. *Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences*, 47(2), 245-266.
- Simpson, T. (2013). *Vocal Technique and Repertoire Choice for Middle School Students*. Senior Thesis, Liberty University, Lynchburg-Birleşik Devletler.
- Stephenson, D. (2013). *An investigation of selected collegiate voice teachers descriptions of repertoire selection practices* (Doctoral thesis). South Carolina Üniversitesi.
- Şimşek, E. (2017). *TRT Türk Halk Müziği repertuarındaki Sinop Türkülerinin makam, usul, Tür ve biçim yönünden incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Uslu, L. (2015). *TRT Türk Sanat Müziği sözlü eserler repertuarında bulunan dini musiki eserlerinin tür, makâm ve usûl açısından istatistiksel analizi*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

- Yağcı, S. (2015). Türk sanat müziğinde hazırlık sınıfı ses eğitimi dersi için bir repertuar önerisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 1-19.
- Yiğit, Ç. ve Helvacı, A. (2017). İlköğretim 7. ve 8. sınıf müzik dersi öğrenci çalışma kitaplarındaki şarkı dağarcığının ergenlik dönemi özellikleri açısından değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(32), 183-204.
- Turhal, E. ve Baydağ, C. (2019). *Ses eğitimi dersi alan öğrencilerin öz düzenleme algılarının incelenmesi. güzel sanatlar alanında araştırma ve değerlendirmeler*. Ankara: Gece Akademi.
- Zeren, A. (1978). *Müzikte ses sistemleri*. Genel Diziler. Ankara: Offset Fotomat Basımevi.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Ortaokul Öğrencilerinin Bilişim Teknolojilerinden Yararlanma Düzeyleri ile Toplumsal Değerlere Yönelik Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Examination of the Relationship Between Utilization of Information Technologies Levels and Perceptions for Social Values of Secondary School Students

Ayhan KOÇOĞLU¹, Prof. Dr. Tuğba YANPAR YELKEN²,

Doç. Dr. Sedat KANADLI³

Öz

Bu araştırma, ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyleri ile toplumsal değerlere yönelik algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma, karma yöntem araştırma desenlerinden açıklayıcı sıralı desen yaklaşımıyla yürütülmüştür. Araştırmanın nicel aşamasında ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Nitel aşamasında ise veriler açık uçlu sorular ile toplanmıştır. Araştırmada nicel veri toplama aracı olarak Özmusul (2011) tarafından geliştirilen “Bilişim Teknolojilerinden Yararlanma Ölçeği” ve Bakaç (2013) tarafından geliştirilen “Toplumsal Değerlere Yönelik Algı Ölçeği” kullanılmıştır. Nitel veri aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen “Bilişim Teknolojileri ve Toplumsal Değerlere Yönelik Öğrenci Görüşme Formu” kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini Mersin ili merkez ilçelerinde öğrenim gören 424 ortaokul öğrencisi oluşturmaktadır. Nicel verilerin analizinde betimsel istatistiklerden yararlanılmış ve korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırmanın nitel verileri ise betimsel analiz yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir. Nicel verilerin analizi sonucunda ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojilerinden daha çok iletişim kurma ve araştırma yapma amaçlı faydalandıkları ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte öğrencilerin toplumsal değerlere yönelik algılarının ise daha çok olumlu yönde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyleri ile toplumsal değerlere yönelik algıları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Nitel veri analizi sonucunda ise öğrencilerin bilişim teknolojilerinden bilgi edinme, araştırma-inceleme yapma ve oyun-eğlence amaçlı yararlanırken toplumsal değerleri dikkate almadıkları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilişim teknolojileri, değerler, ortaokul öğrencileri

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study was to examine the relationship between the level of secondary school students' use of information technologies and their perceptions of social values. The study was conducted through exploratory sequential mixed method research design. In the quantitative phase of the study, relational screening method was used. In the qualitative phase, data were collected through open-ended questions. In this study, “Utilization of Information and Communication Technologies Scale” developed by Özmusul (2011) and “The Perception Scale for Social Values” developed by Bakaç (2013) were used as

¹Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ayhan526@hotmail.com.

²Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, tyanpar@gmail.com.

³Mersin Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, skanadli@mersin.edu.tr.

Atf için (to cite): Koçoğlu, A., Yanpar Yelken, T. ve Kanadlı, S. (2020). Ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyleri ile toplumsal değerlere yönelik algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 399-417.

quantitative data collection tools. “The Student Opinion Form for Information Technologies and Social Values” developed by the researchers was used as a qualitative data tool. The sample of the study consisted of 424 secondary school students whose studying in the central districts of Mersin. Descriptive statistics were utilized, and correlation analysis was conducted in the analysis of quantitative data. Qualitative data of the research were analyzed through descriptive analysis method. As a result of the quantitative data analysis, it was determined that secondary school students were mostly use information technologies in order to communicate and conduct research. In addition, there was no significant relationship between students' level of using information technologies and their perceptions about social values. As a result of qualitative data analysis, it was determined that the students did not take into consideration social values while using information technologies, making research-examination and playing-entertainment.

Keywords: Information technologies, social values, secondary school students

Paper Type: Research

Giriş

Bilgi gerek bireyler gerek toplumlar için hayatın her alanında yaşanan gelişimlere ayak uydurabilme noktasında geçmişten günümüze dek ihtiyaç duyulan önemli zenginliklerden biri olmuştur. Bilgiye ulaşma ve bilgiyi paylaşma hususu ise zamandan bağımsız olarak her daim değerli olsa da 21. yüzyıl bu konuda bir sıçrama tahtası niteliği taşımaktadır. Zira bu çağda bilim ve teknoloji alanlarında yaşanan gelişmeler günlük hayata etkili bir şekilde sirayet etmiş, bireylerin teknolojiye ve teknolojik araçlara erişme imkânını artırmıştır. Böylece internet, bilgisayar ve hatta bilgisayar özelliği taşıyan cep telefonlarının kullanımı ile bilginin elektronik ortamda kolay ve hızlı bir şekilde iletilmesi sağlanmıştır. Tüm bu gelişmeler bilgi çağının doğuşuna zemin hazırlamış, bilgiyi ve teknolojiyi buluşturan “*bilişim teknolojisi*” kavramını ortaya çıkarmıştır.

Günümüzde bilişim teknolojileri, genel olarak bilginin elektronik olarak elde edilmesini, işlenmesini, görüntülenmesini ve iletilmesini kolaylaştıran ekipman ve hizmetleri kapsar (Torero ve Von Braun, 2006). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yayılması ve yaygınlaştırılması ile insan faaliyetlerinin her alanında görülen değişiklikler baş döndürücü bir hıza ulaşmıştır. Bu hızlı değişim sürecinden eğitimin de payına düşeni aldığı ifade etmek gereklidir. Nitekim bilgi üretebilen bir toplumun yetiştirilmesinde teknoloji oldukça önemli bir yer tutmaktadır ve bu süreçte yeni teknolojilerin kullanılması bir zorunluluk haline gelmiştir (Erişen ve Çeliköz, 2007).

Bilişim teknolojileri günümüz bilgi toplumlarının vazgeçilmez bir uzantısı olmakla birlikte insanlara pek çok yarar sağlamaktadır (Çalık ve Çınar, 2009). Bilişim teknolojilerinin kullanımı, öğrencilerin hem iş birliği hem de bağımsız olarak çalışmalarına olanak sağlayarak takım ruhuna uygun hareket etmelerine, buldukları ortama uyum sağlamalarına ve sosyal değerleri geliştirmelerine yardımcı olmaktadır (Khirwadkar, 2007). Bununla birlikte öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerini geliştirmekte (Hopson, Simms ve Knezek, 2001); öğrenmelerini desteklemekte (Vannatta, Beyerbach ve Walsh, 2001); kendi çalışmalarının sorumluluğunu almalarını sağlamaktadır (Turney, Robinson ve Soutar, 2009).

Bilişim teknolojilerinin olumlu etkilerinin yanında olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Chu'ya (2014) göre, doğru yönlendirme olmaksızın öğrencilerin mobil teknolojik araçları kullanmaları öğrenme başarılarını olumsuz etkilemektedir. Buna paralel olarak Aktaş, Alioğlu ve Vardar (2007), yaptıkları bir çalışmada öğrencilerin bilişim teknolojilerini kullanma zamanı arttıkça not ortalamalarının düştüğünü belirtmişlerdir. Denizci (2009) kişilerin bilgisayar teknolojilerini kullanarak daha çok zaman harcadığını ve zamanının çoğunu yalnız geçirmekte olduğunu ileri sürmektedir. Çalık ve Çınar (2009) ise bilgiye ulaşmada hız ve kolaylık sağlayan bilişim teknolojilerinin kişileri tembelleştirdiğini ifade etmektedir. Bilişim teknolojilerinin neden olduğu bu olumsuzlukların toplumsal ve bireysel anlamdaki etkilerini azaltabilmek için

toplumların kültürel farklılıklarını özümseyerek sürdürebilmesi gerekmektedir (Çalık ve Çınar, 2009). Çünkü toplumların varlıklarını sürdürebilmeleri, sahip olunan değerlerin yeni nesillere aktarımı ile mümkün olabilir (Çubukçu, Eker Özenbaş, Çetintaş, Satı ve Yazlık Şeker, 2012). Bu ifadeler göz önüne alındığında teknolojinin olumsuz etkilerini azaltmada kültürel farklılıkların özümseyerek sürdürülmesi ve değerlerin gelecek nesillere aktarımının önemli olduğu söylenebilir.

1. Değer Kavramı ve Bilişim Teknolojileri

Değer kavramı felsefe, psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve hatta ekonomi gibi çeşitli alanların konusu olmakla birlikte değerlere ilişkin ortak bir tanımda bulunmak mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte genel olarak değerler, düşünce ve eylemlerimizi etkileyerek onlara yön veren zihinsel olgular şeklinde tanımlanabilir (Demircioğlu ve Tokdemir, 2008). Platon'dan bu yana değerlerin çok çeşitli açılardan sınıflandırıldığı görülmekle birlikte bu sınıflandırmada da bir fikir birliğinin olmadığı söylenebilir. Bunlara örnek olarak, Platon değerleri ahlaki ve estetik değerler olarak ikiye ayırmış (Sönmez, 2012); Spranger değerleri “Sosyal”, “Teorik”, “Ekonomik”, “Politik”, “Dini” ve “Estetik” olmak üzere altı grup altında toplamış (Spranger, 2001), Rokeach değerleri amaç değerler ve araç değerler olarak iki grup altında sınıflandırmış (Rokeach, 1973); Schwartz değerleri Schwartz Değerler Envanteri'nde çeşitli açılardan 10 grup altında toplamıştır (Schwartz, 1996). Değerlerin sınıflandırılması ülkemizdeki öğretim programlarında ise “kök değerler” kavramı olarak yer almış ve bu programlarda dokuz ayrı kök değerinin bulunduğu vurgulanmıştır (MEB, 2018). Bu kök değerler; adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverliktir. Eğitim sisteminin bu kök değerleri kazandırma amacı çerçevesindeki işlevi, öğretim programlarını da kapsayan eğitim programıyla yerine getirilmektedir (MEB, 2018). Son olarak 2017-2018 eğitim/öğretim yılında değişen yeni öğretim programlarında değerlerin ve değerler eğitiminin programların odağında yer aldığı görülmektedir (MEB, 2018). Buna göre tüm öğretim programlarında “*Temel insani özelliklerimizi oluşturan değerlerimiz, öğretim programlarının perspektifini oluşturan ilkelerin toplamıdır*” ifadesine yer verilmiş, “*Bütün eğitim sürecinin nihai gayesi ve ruhu olan değerlerimiz, öğretim programlarının her birinde ve her bir biriminde yer almıştır*” denilmiştir. Değerler gibi bilişim teknolojileri de eğitimin her alanında yer almaktadır. Bu iki kavram arasındaki ilişkinin ortaya konulması bakımından bilişim teknolojilerinin öğretim programlarındaki işlevini anlamak önemlidir.

Bilişim teknolojilerinin öğretim programı içindeki rolü sadece öğrencilerin öğrenme deneyimlerini artırmak değil, aynı zamanda gelecekte onların iş dünyasına etkin bir şekilde katılımları için gerekli olan becerileri geliştirmelerine de yardımcı olmaktır (Khirwadkar, 2007). Bilişim teknolojilerinin etkili, olumlu ve istenilen şekilde kullanılabilmesi için bireylerin bir takım yeni beceriler kazanması gerekmektedir (Çalık ve Çınar, 2009). Nitekim son yıllarda dünyada ve Türkiye’de meydana gelen bilimsel, teknolojik ve sosyal gelişmeler toplumlarda da geleceğin insanlarında bulunması gereken becerilerin farklılaşmasına neden olmuştur. Bunun eğitime bir yansıması olarak yetiştirilecek insanlarda bulunması gereken yeterlilikler *Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi* kapsamında tanımlanmış, tanımlanan bu yeterliliklere *Türkiye Yeterlilikler Çerçevesinde* de yer verilmiştir (MEB, 2018). Bu bağlamda yenilenen öğretim programlarında 21. Yüzyıl becerileri olarak da anılan dokuz temel beceriden bahsedilmektedir. Bahsedilen beceriler arasında “*bilim ve teknoloji yeterliliği*” ile “*dijital yeterlilik*” de bulunmaktadır.

Bilişim teknolojilerinin eğitimde kullanılması ve değerlere ilişkin alanyazın incelendiğinde ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyleri (Tor ve Erden, 2004; Cabı, Erden ve Kırcan, 2016; Arabacı, 2012; Özmuşul, 2008) ve toplumsal değerlere yönelik algıları (Ergün Kaplan ve Sulak, 2017; Bakaç, 2013) ile ilişkili ayrı ayrı farklı değişkenler üzerinde yapılan çalışmaların olduğu görülmektedir. Öte yandan öğrencilerin bilişim teknolojilerini kullanma düzeyleri ile toplumsal değerlere ilişkin algıları arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak teknoloji ve değerler

bağlamında çeşitli çalışmalara rastlanılmaktadır. Srite ve Karahanna'nın (2006) teknolojinin kabulünde ulusal kültürel değerlerin rolünü ortaya çıkarmayı amaçladıkları çalışma; Mukti ve Hwa'nın (2004) ahlaki değerlerin öğretimi için interaktif çoklu medya öğrenme ortamlarının geliştirilmesini amaçladıkları çalışma ve Ohler'in (2011) dijital çağda karakter eğitimine ilişkin çalışmaları buna örnek olarak verilebilir. Bu açıdan bakıldığında çalışmanın, yenilenen öğretim programlarında da önemli yer tutan teknoloji ve değerler arasındaki ilişkiyi ortaya koyması ve bu iki konunun birbiriyle olan ilişkisine yönelik bir çalışmaya rastlanamaması nedeniyle alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

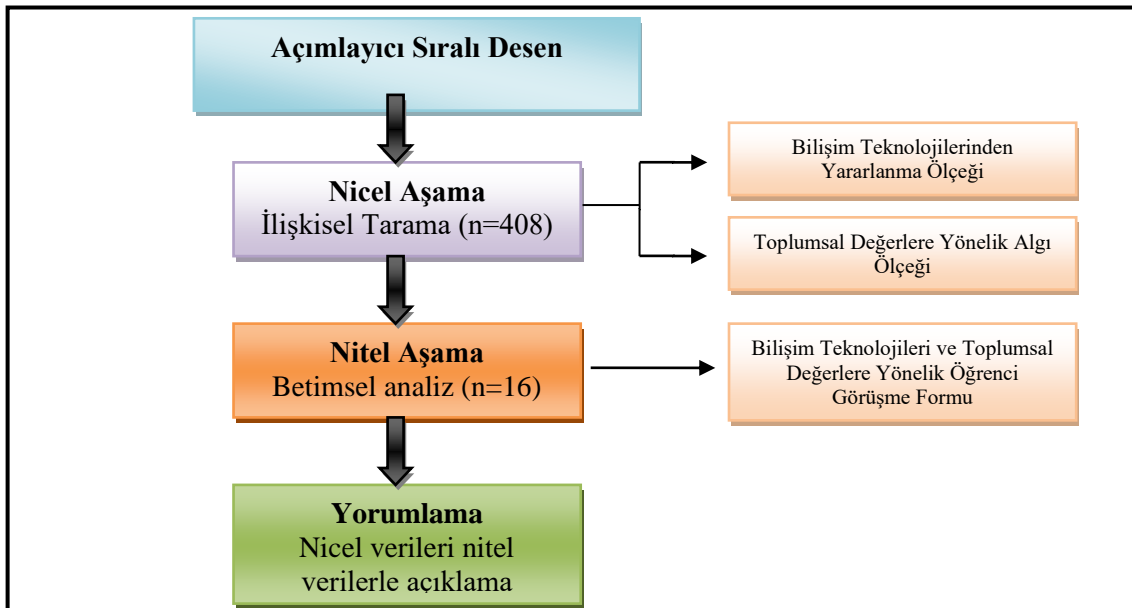
Bu bağlamda çalışmanın amacı, 2017/2018 eğitim öğretim yılında Mersin ilinde öğrenim gören ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyleri ile toplumsal değerlere ilişkin algıları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu nedenle çalışmanın problem cümlesi "Ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyleri ile toplumsal değerlere ilişkin algıları arasındaki ilişki nedir?" şeklinde belirlenmiştir. Bu temel probleme dayalı olarak çalışmanın alt problem cümleleri şöyle sıralanabilir: Ortaokul öğrencilerinin;

1. Bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyi nasıldır?
2. Toplumsal değerlere yönelik algıları nasıldır?
3. Bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyi ile toplumsal değerlere yönelik algıları arasındaki ilişki nedir?
4. Bilişim teknolojilerinden yararlanma ve toplumsal değerlere yönelik algıları arasındaki ilişkiye yönelik görüşleri nelerdir?

2. Yöntem

Bu çalışma genel tarama modellerinden ilişkiyel tarama modeline göre yapılandırılmıştır. İlişkiyel tarama modeli iki değişken arasında bir ilişki olup olmadığını, eğer ilişki var ise derecesini belirlemek amacıyla kullanılan bir modeldir (Karasar, 2017, s. 114). Veri toplama yöntemi olarak karma araştırma desenlerinden biri olan "açımlayıcı sıralı desen" kullanılmıştır. "Açımlayıcı sıralı desen" kullanılarak yapılan çalışmalarda önce nicel veriler toplanıp çözümlenerek nitel verilerle açıklanmaya ihtiyaç duyulan sonuçlar belirlenir. Daha sonra bu sonuçları açıklamak için nitel veriler toplanıp analiz edilerek nicel bulguları açıklayacak bir yapı ortaya çıkarılır (Creswell & PlanoClark, 2015, s. 92). Bu çalışmada öğrencilerin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyleri ile toplumsal değerlere ilişkin algıları arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla karma yöntem tercih edilmiştir. Araştırmaya ilişkin şematik desen Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma deseninin şematik gösterimi

2.1.Evren ve Örneklem

Araştırmanın genel evreni Mersin İlinde öğrenim gören tüm ortaokul öğrencileridir. Bu evreni oluşturan öğrenci sayısı 40.846'dır. Aypay'ın (2015), örnekleme büyüklüğü ile güven aralıklarını gösterdiği tabloya göre 40000 kişilik bir evrenden %95 güven aralığı ve %3 sapma miktarıyla 380 kişilik bir örneklem büyüklüğünü yeterli görmektedir. Bu nedenle araştırmanın örneklemini Mersin ili merkez ilçelerindeki ortaokullarda öğrenim gören 408 öğrenci oluşturmaktadır. Örnekleme oluşturan öğrenciler, küme örnekleme yöntemlerinden biri olan oransız küme örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Oransız küme örnekleme yöntemi, evrendeki tüm kümelerin (okullar ve sınıflar) birbirine eşit seçilme şansına sahip oldukları örnekleme türüdür (Karasar, 2017). Bu örnekleme yöntemi, çalışılması düşünülen evrende doğal olarak oluşmuş veya farklı amaçlarla yapay olarak oluşturulmuş, kendi içinde belirli özellikler açısından benzerlik gösteren değişik grupların oluşması durumunda kullanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Çalışmada her bir okulun küme olarak görülmesi ve bu kümelerin evrende doğal olarak oluşması (araştırmacının müdahalesi olmaksızın) nedeniyle bu örnekleme yöntemi seçilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik bilgileri tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcı öğrencilere ilişkin demografik bilgiler tablosu

	5.Sınıf		6.Sınıf		7.Sınıf		8.Sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Kadın	26	49	67	46.8	55	48.6	50	50	198	48.5
Erkek	27	51	76	53.2	58	51.4	49	50	210	51.5
Toplam	53	100	143	100	113	100	99	100	408	100

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan öğrencilerin 198'i (%48.5) kadın, 210'u (%51.5) erkektir. Yine aynı tabloya göre araştırmaya katılan öğrencilerin 53'ünün (%13) beşinci sınıfta, 143'ünün (%35) altıncı sınıfta, 113'ünün (27.7) yedinci sınıfta ve 99'unun (%24.3) ise sekizinci sınıfta öğrenim görmekte olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmada nitel verilerin toplandığı grubun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem araştırma sürecinin başlangıcında yer alan farklılıkların ve çeşitli bakış açılarının maksimum derecede yansıtılmasının amaçladığı nitel çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır (Creswell, 2007, s. 126). Mevcut araştırmada sınıf düzeyi ve cinsiyet değişkenleri çeşitlilik kaynağı olarak ele alınmıştır. Bu nedenle araştırmanın nitel çalışma grubu, her sınıf düzeyinden iki kız ve iki erkek öğrenci olmak üzere dört sınıf düzeyi için toplamda 16 öğrenciden oluşmaktadır. Katılımcı gizliliğini korumak amacıyla araştırmada yer alan her bir öğrenciye ayrı kod isim verilmiştir. Çalışma grubunda yer alan katılımcılara ilişkin bazı bilgiler tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2. Nitel verilerin toplandığı öğrencilere ilişkin demografik bilgiler tablosu

Kod isim	Cinsiyet	Sınıf
Ahmet	Erkek	5.sınıf
Mehmet	Erkek	5.sınıf
Arzu	Kadın	5.sınıf
Yusuf	Erkek	5.sınıf
Musa	Erkek	6.sınıf
Hatice	Kadın	6.sınıf
Ayşe	Kadın	6.sınıf
Zeynep	Kadın	6.sınıf
Hasan	Erkek	7.sınıf
Zümrüt	Kadın	7.sınıf
Sevim	Kadın	7.sınıf

Süreyya	Kadın	7.sınıf
Elif	Kadın	8.sınıf
Burak	Erkek	8.sınıf
Aziz	Erkek	8.sınıf
Defne	Kadın	8.sınıf

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın nicel verileri Özmusul (2011) tarafından geliştirilen “*Bilişim Teknolojilerinden Yararlanma Ölçeği*” ile Bakaç (2013) tarafından geliştirilen “*Toplumsal Değerlere Yönelik Algı Ölçeği*” kullanılarak toplanmıştır. Bu ölçeklerin başında öğrencilerin demografik bilgilerinin yer aldığı kişisel bilgi formu da bulunmaktadır. Araştırmanın nitel verileri ise araştırmacılar tarafından oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile toplanmıştır. Sayılan veri toplama araçlarına ilişkin bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Kişisel Bilgi Formu: Ortaokul öğrencilerinin cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi ve akademik başarılarına ilişkin demografik bilgileri araştırmacılar tarafından oluşturulan kişisel bilgi formu kullanılarak elde edilmiştir. Bu form eğitim programları ve öğretim alanında uzman iki araştırmacının görüşü alındıktan sonra uygulanmıştır.

Bilişim Teknolojilerinden Yararlanma Ölçeği: Araştırmada ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeylerini saptamak için kullanılan bu ölçek, yine aynı amaçla Özmusul (2011) tarafından geliştirilmiştir. Toplamda 18 maddeden oluşan ölçek “Hiçbir zaman” ile “Her zaman” arasındaki seçeneklerin yer aldığı 4’lü likert tipte hazırlanmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 18; en yüksek puan ise 72’dir. Ölçek bilgi edinme, araştırma-inceleme, iletişim, oyun-eğlence ve kendini ifade etme olarak adlandırılan beş faktörden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri .857 olarak hesaplanmıştır (Özmusul, 2011). Bu çalışmaya ilişkin Cronbach Alpha değeri .837 bulunmuştur.

Toplumsal Değerlere Yönelik Algı Ölçeği: Araştırmada kullanılan bu ölçek Bakaç (2013) tarafından ortaokul 5.sınıf öğrencilerinin toplumsal değerlere yönelik algılarının belirlenmesi amacıyla geliştirilmiştir. İki faktörden oluşan ölçekte 23 madde bulunmakla birlikte bu maddeler için belirlenen seçenekler “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” şeklinde ifade edilmiştir. Ölçekten alınabilecek minimum puan 23; maksimum puan ise 115’tir. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri .86 olarak hesaplanmıştır (Bakaç, 2013). Bu araştırmada ise Cronbach Alpha değeri .824 olarak hesaplanmıştır.

Bilişim Teknolojileri ve Toplumsal Değerlere Yönelik Öğrenci Görüşme Formu: Bu form araştırmacılar tarafından ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyleri ile toplumsal değerlere yönelik algılarına ilişkin görüşlerini ortaya çıkarmak amacıyla yarı yapılandırılmış sorulardan oluşturulmuştur. Görüşme formu oluşturulurken ilgili alanyazın incelenmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın amacına uygun beş soruluk bir taslak görüşme formu hazırlanmıştır. Hazırlanan taslak görüşme formu bilişim teknolojileri, eğitim programları ve öğretim ile değerler eğitimi üzerine çalışan dört ayrı uzman tarafından incelenmiştir. Uzmanlardan elde edilen görüş, tavsiye ve düzeltmeler doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Daha sonra taslak görüşme formu ile çalışma grubu dışındaki dört öğrenci üzerinde pilot uygulama yapılmış ve elde edilen dönütler çerçevesinde görüşme formu son şekline getirilmiştir. Bu formda yer alan ve bilişim teknolojilerinden yararlanma ölçeğinin alt boyutlarına göre oluşturulan sorular şunlardır;

1. Bilişim Teknolojilerini (bilgisayar, internet, cep telefonu vb.) herhangi bir konuda bilgi edinmek amacıyla kullanırken toplumsal değerlere (dürüstlük, adalet, saygı, sevgi, sorumluluk, barış, özgürlük, hoşgörü, yardımseverlik, duyarlılık, dayanışma, bilimsellik, sağlık, temizlik, estetik) dikkat eder misin? Neden?

2. Bilişim Teknolojilerini kullanarak bir konu hakkında araştırma inceleme yaparken (örneğin proje ödevlerini yapmak için kullanırken) toplumsal değerlere dikkat eder misin? Neden?

3. Bilişim Teknolojilerini kullanarak insanlarla iletişim kurarken toplumsal değerlere dikkat eder misin? Neden?

4. Bilişim Teknolojilerini oyun oynamak ve eğlenmek amacıyla kullanırken toplumsal değerlere dikkat eder misin? Neden?

5. Bilişim Teknolojilerini kullanarak düşüncelerini ifade ederken (örneğin sosyal medyada bir fikrini paylaşmak gibi) toplumsal değerlere dikkat eder misin? Neden?

Araştırmanın nitel verileri için her sınıf düzeyinde bir tane olmak üzere toplamda dört grup oluşturulmuştur. Öğrenciler ile grup halinde yapılan yüz yüze görüşmeler esnasında görüşme formu aracılığı ile nitel veriler elde edilmiştir. Araştırmacılar tarafından görüşme formunda yer alan sorulara ilişkin ön bilgiler verilmiş ve ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamaların ardından katılımcılardan görüşme formunda yer alan sorulara ilişkin cevap yazmaları sağlanmıştır. Her bir görüşme ortalama 20-30 dakika sürmüştür.

2.3. Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinden önce araştırmada yer alan her bir değişkenin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için Kolmogorov-Smirnov normallik testi uygulanmıştır. Normallik testi sonucunda tüm değişkenlere ilişkin veriler normal dağılım gösterdiğinden ($p>0.05$) araştırmanın nicel verileri için parametrik testler kullanılmıştır.

Araştırmada ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyi ve toplumsal değerlere yönelik algılarının nasıl olduğunu belirleyebilmek için betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır. Bunun için orijinal ölçeklerde yer alan puan aralıkları göz önünde bulundurulmuştur. Bilişim Teknolojilerinden Yararlanma Ölçeği'ne göre puanlar ve yararlanma düzeyleri şu şekilde değerlendirilmiştir;

1-1,75 puan aralığında; Yararlanma yok,

1,76-2,50 puan aralığında; Düşük,

2,51-3,25 puan aralığında; Orta,

3,26-4,00 puan aralığında ise; Yüksek (Özmuşul, 2008).

Öğrencilerinin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyi ile toplumsal değerlere yönelik algıları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirleyebilmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırmanın nitel verileri ise betimsel analiz yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir. Betimsel analiz yönteminde veriler daha önceden belirlenen ya da araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenerek özetlenmekte ve yorumlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Yarı yapılandırılmış görüşme formlarından elde edilen veriler analiz edilirken öğrencilerin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeylerine ilişkin bir alan yazının olduğu ve araştırma sorularının belirli bir tema ortaya koyması nedeniyle betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2008) betimsel analiz yönteminin; betimsel araştırma için bir çerçeve oluşturma, tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması ve son olarak bulguların yorumlanması olmak üzere dört aşamadan oluştuğunu belirtmektedir. Bu çalışmada da betimsel analiz sırasında bu aşamalar takip edilmiştir. Betimsel analizin ilk adımında var olan kavramsal çerçeve ve araştırma soruları göz önünde bulundurularak veri analizi için tematik bir çerçeve oluşturulmuştur. Daha sonraki adımda elde edilen veriler okunmuş, anlamlı ve mantıklı bir biçimde bir araya getirilerek grafiklerle ifade edilebilecek şekilde düzenlenmiştir. Bunu takip eden adımda ise düzenlenen grafiklerde yer alan veriler doğrudan alıntılarla desteklenerek tanımlanmış ve son olarak tanımlanan bulgular yorumlanmıştır.

Araştırmada nitel verilerin güvenilirliğini sağlamak amacıyla görüşme formlarından elde edilen veriler iki farklı uzman tarafından ayrı ayrı kodlanmıştır. Kodlama sonucu görüş birliğine varılan ve varılmayan kodlar belirlenerek kodlayıcılar arası güvenilirlik yüzdesi hesaplanmıştır. Güvenirlik hesaplanırken Miles ve Huberman (1994)'ın görüş birliğine varılan kodlar/(görüş birliğine varılan kodlar + görüş ayrılığı olan kodlar) X 100 formülünden yararlanılmıştır. Bu formüle göre kodlayıcılar arası güvenilirlik ((70/68+8) X100) %92 olarak bulunmuştur. Kodlayıcılar arası güvenilirliğin %70 ve üzerinde olduğu durumlarda yeterli bir güvenilirlik değerinin sağlandığı ileri sürülmektedir (Miles ve Huberman, 1994). Araştırmada hesaplanan yüzde göz önünde bulundurulduğunda kodlamaların yeterli düzeyde güvenilir olduğu söylenebilir.

3. Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde elde edilen bulgular, araştırma soruları göz önünde bulundurularak özetlenmiştir.

3.1. Ortaokul Öğrencilerinin Bilişim Teknolojilerinden Yararlanma Düzeyleri Nasıldır?

Ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeylerinin nasıl olduğunu belirleyebilmek için Bilişim Teknolojilerinden Yararlanma Ölçeğinden aldıkları puanların ortalamalarına bakılmıştır. Elde edilen sonuçlar tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Bilişim teknolojilerinden yararlanma ölçeğine ilişkin betimsel istatistik sonuçları

Ölçeğin Boyutları	N	En		$\bar{X}$	Ss
		Küçük	Büyük		
Bilgi edinme	408	1	4	2.7	.58
Araştırma		1	4	3	.68
İletişim		1	4.2	3.1	.75
Oyun-eğlence		1	4	2.5	.90
Kendini ifade etme		1	4	2	.77
Genel Ortalama		1.06	3.89	2.75	.48

Tablo 3'e bakıldığında öğrencilerin Bilişim Teknolojilerinden Yararlanma ölçeğinin tüm alt boyutlarına göre genel ortalama puanlarının ($\bar{X}$ =2.75) orta düzeyde olduğu görülmektedir. Ölçeğin bilgi edinme alt boyutuna ilişkin genel ortalamasının ($\bar{X}$ =2.7); araştırma alt boyutuna ilişkin genel ortalamasının ($\bar{X}$ =3); iletişim alt boyutuna ilişkin genel ortalamasının ($\bar{X}$ =3.1) ve oyun-eğlence alt boyutuna ilişkin ortalamasının ($\bar{X}$ =2.5) orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında tablo 4'e göre kendini ifade etme alt boyutunda genel ortalama ($\bar{X}$ =2) düşük düzeydedir. Bu bulgu ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojilerini daha çok iletişim kurma ve araştırma yapma amacıyla kullandıkları şeklinde yorumlanabilir.

3.2. Ortaokul Öğrencilerinin Toplumsal Değerlere Yönelik Algıları Nasıldır?

Ortaokul öğrencilerinin toplumsal değerlere yönelik algılarının nasıl olduğunu belirleyebilmek için Toplumsal Değerlere Yönelik Algı Ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları incelenmiştir. Ölçekten elde edilen sonuçlar tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Toplumsal değerlere yönelik algı ölçeğine ilişkin betimsel istatistik sonuçları

Ölçeğin Boyutları	N	En		$\bar{X}$	Ss
		Küçük	Büyük		
Toplumsal Değerlere Yönelik Olumlu Algılar	408	1.11	5	4.24	.55
Toplumsal Değerlere Yönelik Olumsuz Algılar		1	5	2.29	1.11
Genel Ortalama		1.43	4.96	3.90	.49

Tablo 4'te yer alan bilgiler incelendiğinde olumlu algılar alt boyutundaki ortalama puanların ($\bar{X}$ =4.24) daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun yanında ortalama puanlar göz önünde bulundurulduğunda en düşük puanların ($\bar{X}$ =2.29) "Toplumsal Değerlere Yönelik

Olumsuz Algılar” alt boyutunda yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu bulgulara göre ortaokul öğrencilerinin toplumsal değerlere yönelik algılarının daha çok olumlu yönde olduğu ileri sürülebilir.

3.3.Ortaokul Öğrencilerinin Bilişim Teknolojilerinden Yararlanma Düzeyi İle Toplumsal Değerlere Yönelik Algıları Arasında Anlamlı Bir İlişki Var Mıdır?

Bu araştırma sorusuna yanıt bulabilmek için araştırmada yer alan iki değişkene ilişkin Pearson Momentler Çarpım Korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Bilişim teknolojilerinden yararlanma ile toplumsal değerlere yönelik algı arasındaki ilişki

BTYÖ Boyutları	N	TDYA Ölçeği	
		r	p
Bilgi Edinme	408	.077	.122
Araştırma İnceleme		-.003	.958
İletişim		.026	.595
Oyun-Eğlence		.060	.228
Kendini İfade Etme		.000	.995

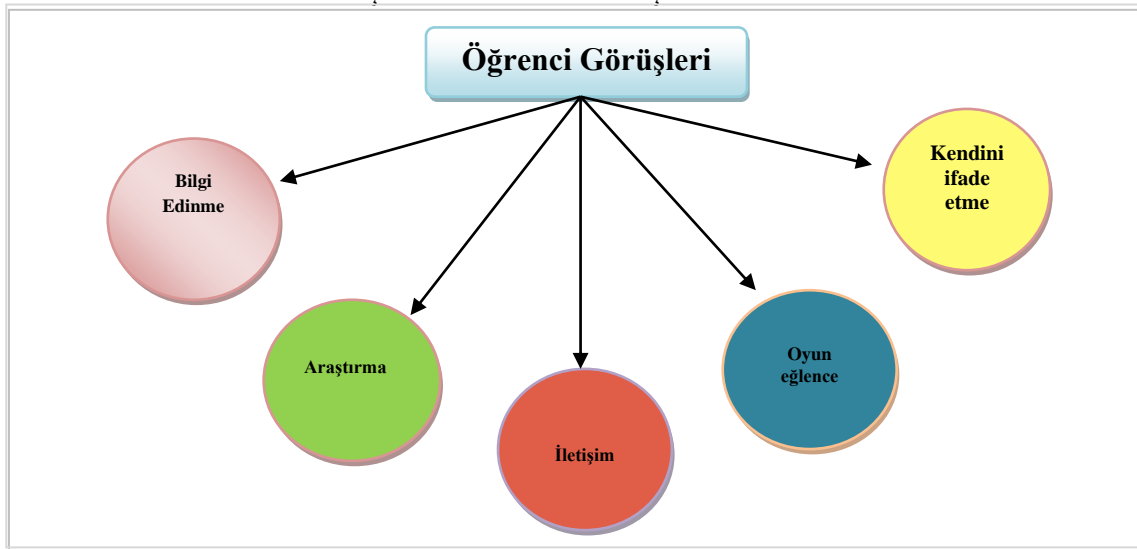
$p < .005$

Tablo 5’te yer alan bilgilere bakıldığında ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyi bilgi edinme boyutu ile toplumsal değerlere yönelik algıları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir [$r(408)=.077$, $p>.005$]. Yine tablo 5’e bakıldığında araştırma inceleme [$r(408)=-.003$, $p>.005$], iletişim [$r(408)=.026$, $p>.005$], oyun-eğlence [$r(408)=.060$, $p>.005$] ve kendini ifade etme [$r(408)=.000$, $p>.001$] boyutlarında da anlamlı bir ilişkiye rastlanmamaktadır. Araştırmada elde edilen nicel verileri nitel verilerle açıklamak amacıyla açmılayıcı sıralı desen tercih edilmiştir. Bu bağlamda öğrencilerin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyleri ile toplumsal değerlere yönelik algıları arasında ilişki olmaması durumunu açıklamak için nitel veriler analiz edilmiştir.

3.4. Ortaokul Öğrencilerinin Bilişim Teknolojilerinden Yararlanma Ve Toplumsal Değerlere Yönelik Algıları Arasındaki İlişkiye Yönelik Görüşleri Nelerdir?

Araştırmanın nitel bulguları yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorular dikkate alınarak sunulmuştur. Nitel bulgulara ilişkin oluşan temalar şekil 2’de yer almaktadır.

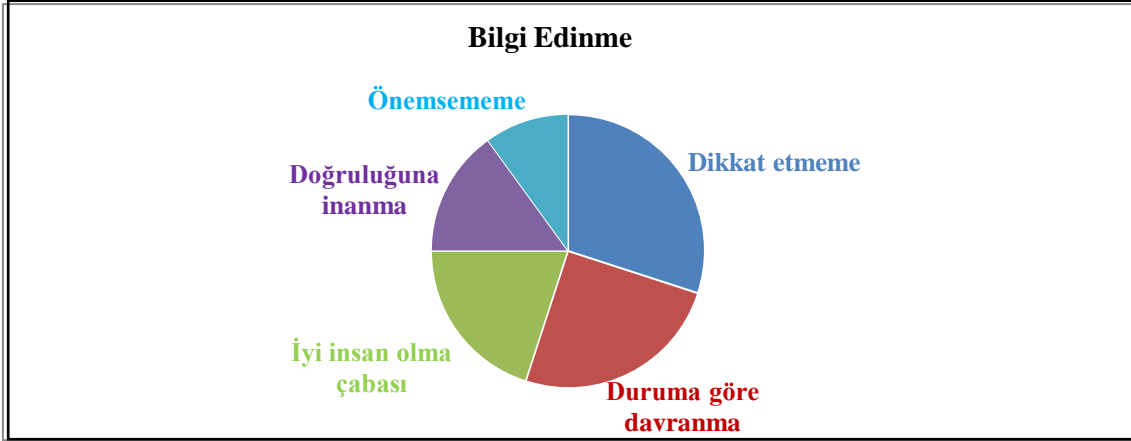
Şekil 2. Nitel verilere ilişkin temalar

Şekil 2’de nitel verilere ilişkin olarak beş temanın elde edildiği görülmektedir. Bu temalar *Bilişim Teknolojilerinden Yararlanma Ölçeği*’nin alt boyutlarına göre oluşturulmuştur. Bilgi edinme teması; öğrencilerin bir konu hakkında bilgi edinmek amacıyla bilişim teknolojilerinden (bilgisayar, telefon, tablet vb.) yararlandıklarında toplumsal değerleri dikkat edip etmeme durumlarını ifade etmektedir. Bu temaya ilişkin öğrenci görüşleri grafik 1’de özetlenmiştir.

Grafik 1. Öğrencilerin bilgi edinme temasına ilişkin görüşleri

Grafik 1’de görüldüğü gibi bilişim teknolojilerinden bilgi edinmek amacıyla yararlanılırken toplumsal değerleri önemsememe, dikkat etmeme, duruma göre davranma, iyi insan olma çabası ve doğruluğuna inanma görüşlerine vurgu yapılmıştır. Dikkat etmeme bağlamında öğrencilerin bilişim teknolojilerinden yararlanırken toplumsal değerlere uyup uymama konusunda dikkatli davranmadıkları dile getirilmiştir. Duruma göre davranma bağlamında yarar görülen durumlarda toplumsal değerlere uyulduğu, yarar görülmemesi durumunda ise uyulmadığı vurgulanmıştır. İyi insan olma çabası bağlamında bilişim teknolojilerinden yararlanırken iyi bir insan olmaya gayret edildiği için toplumsal değerlere uyulduğundan söz edilmiştir. Doğruluğuna inanma bağlamında her koşulda doğru davranılması gerektiğine inanıldığı için toplumsal değerlere uyulduğu dile getirilmiştir. Önemsememe bağlamında ise toplumsal değerlerin çok önemsenmediğinden dolayı bilişim teknolojilerinden bilgi edinmek amacıyla yararlanıldığında bu değerlere uyulmadığı belirtilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin bilgi edinme temasına ilişkin bazı görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

Bazen bir şey hakkında bilgiye ihtiyacım olduğunda tabletimden internete girerim. Ama bunu yaparken doğruluk, dürüstlük gibi değerlere dikkat etmem çünkü bu esnada değerler aklıma gelmez. O yüzden dikkat etmem yani. (Aziz)

Öğrenmem gereken bilgilere ulaşırken bazı değerlere dikkat ederim bazılarını etmem. Benim işime geliyorsa ve o bilgi bana lazımsa dürüst olmayı çok düşünmem açıkçası. Geçen bir şey öğrenmek için bir siteye girdim ama site oraya üye olmamı istiyordu. Yaşım tutmadığı için annemin bilgileri ile üye oldum mesela. Ama haksız duruma düşeceksem zor durumda kalacaksam uyarım tabi. (Elif)

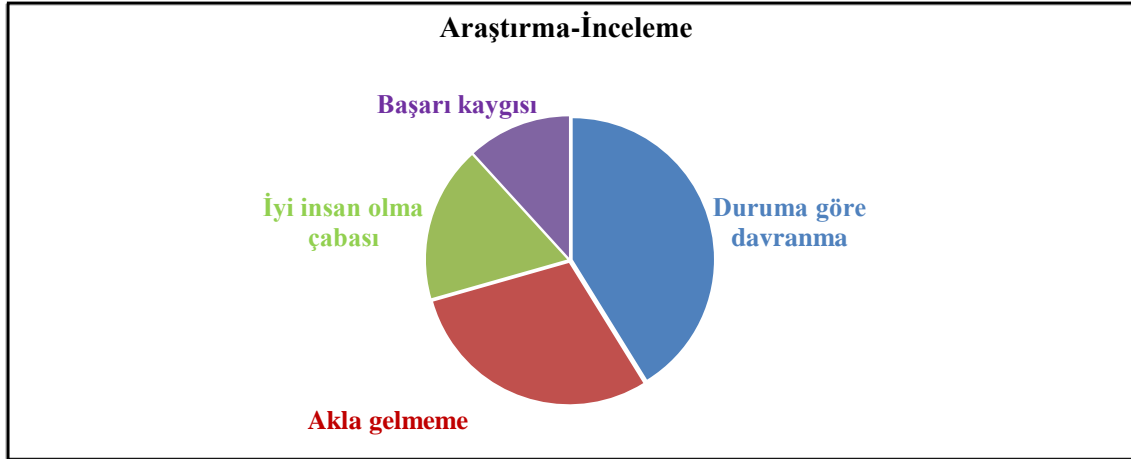
Ben normal hayatımda da dürüst olmaya çalışan biriyim. Benim için bilgisayarımı ya da başka bir şeyi ne için kullandığımı fark etmez ben değerlere uyarım. İyi bir insan olmaya çalışan herkes böyle yapar bence. (Zeynep)

Ortaokul öğrencilerinin bilgi edinme amacıyla bilişim teknolojilerinden yararlanıldığında toplumsal değerleri nasıl algıladıklarına ilişkin görüşleri incelendiğinde en çok bu değerlere dikkat etmeme cevabının verildiği görülmektedir. Ayrıca kendilerine fayda sağlama durumuna göre bazı değerlere uyulduğu bazılarını uyulmadığı cevabı dikkat çekmektedir. Bunun yanında bazı öğrencilerin iyi bir insan olabilme çabası ile değerlere dikkat ettikleri de görülmektedir. Bu cevaplar incelendiğinde öğrencilerin bilişim teknolojilerini bilgi

edinmek amacıyla kullanırken genellikle toplumsal değerleri göz önünde bulundurmadıkları sonucuna ulaşılabilir.

Araştırma-inceleme teması; öğrencilerin araştırma inceleme yapmak amacıyla bilişim teknolojilerinden faydalanırken toplumsal değerlere dikkat edip etmeme durumlarını ifade etmektedir. Bu temaya ilişkin görüşler grafik 2’de yer almaktadır.

Grafik 2. Öğrencilerin araştırma-inceleme temasına ilişkin görüşleri

Grafik 2 incelendiğinde bilişim teknolojilerinden araştırma-inceleme amacıyla yararlanılırken toplumsal değerlere uyma konusunda duruma göre davranma, akla gelmeme, iyi insan olma çabası ve başarı kaygısı cevaplarının verildiği görülmektedir. Duruma göre davranma başlığı altında öğrencilerin araştırma inceleme yaparken duruma göre toplumsal değerlere uydukları ya da uymadıkları dile getirilmiştir. Akla gelmeme başlığında ise araştırma-inceleme sırasında bu değerlerin akıllarına hiç gelmediğinin üstünde durulurken iyi insan olma çabası başlığında bir önceki temada olduğu gibi öğrencilerin iyi bir insan olma çabası ile değerleri her koşulda dikkate aldıkları vurgulanmıştır. Başarı kaygısı başlığında ise öğrencilerin araştırma inceleme yaparken başarılı olma kaygısı nedeniyle toplumsal değerlere uyduklarından söz edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin araştırma-inceleme temasına ilişkin bazı görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

Öğretmenlerimiz ödev verdiğinde evdeki bilgisayarımdan araştırma yaparım. O öğretmenimiz ödevi yazarak kendisine vermemizi istiyorsa değerlere dikkat ediyorum. Bazı öğretmenlerimiz de ödevleri detaylı incelemeler ya da yazılı dosya istemezler bizden. O zaman pek dikkat etmem. Bazı sitelerden ödevi bulur yazarım. (Hasan)

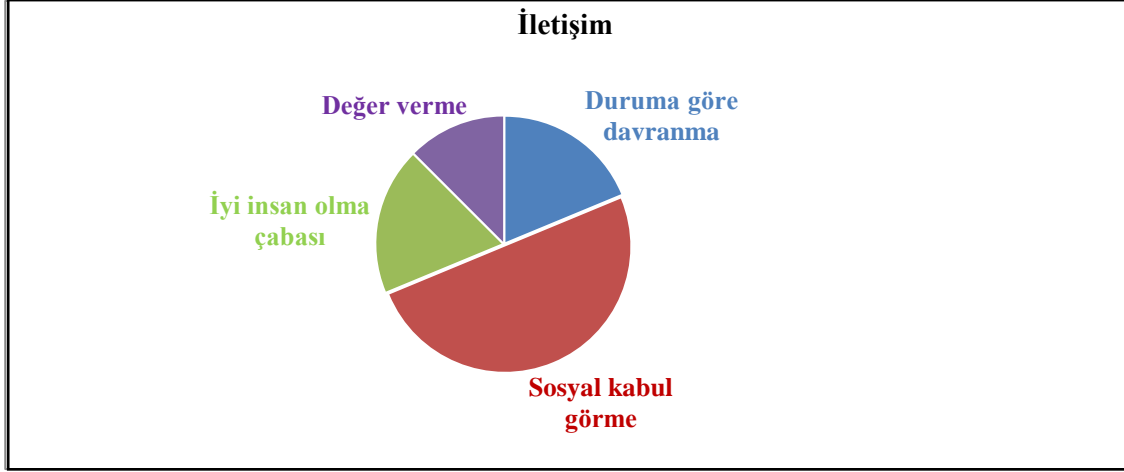
Ben bir ödevim hakkında araştırma yaparken herhangi bir değer aklıma gelmez. Araştırmamı yaparım ve ödevimi hazırlarım. Aklıma gelmeyen bir şey için de acaba uydum mu uymadım mı diye düşünmem açıkçası. (Mehmet)

Bizim öğretmenlerimiz ödevlere çok önem verir. Ben araştırma yapacaksam bu değerlere uymaya çalışırım. Yanlış bir şey yaparsam zaten öğretmenim anlar ve bana kötü not verir. Bu da beni kötü hissettirir. (Arzu)

Öğrencilerin araştırma-inceleme temasına ilişkin görüşleri incelendiğinde genellikle duruma göre davrandıkları ya da toplumsal değerlerin akıllarına gelmediğine ilişkin cevapları göze çarpmaktadır. Ayrıca başarılı olma kaygısı ya da başarısızlık korkusu ile bazı öğrencilerin toplumsal değerlere uymaya çalıştıkları da bu temada ilk defa vurgulanmıştır. Bu cevaplar incelendiğinde öğrencilerin bilişim teknolojilerini araştırma inceleme yapmak amacıyla kullanırken toplumsal değerlerle bağ kuramadıkları sonucuna ulaşılabilir. Zira bu değerlerle bağ kurulabilen zamanlarda dahi duruma göre yani öğretmenin tutumuna göre davranılması da değerlerin öneminin yeterince anlaşılmadığını göstermektedir.

İletişim teması; öğrencilerin bilişim teknolojilerini iletişim kurmak amacıyla kullandıklarında toplumsal değerlere ne kadar dikkat ettiklerini belirten durumları ifade etmektedir. Öğrencilerin iletişim temasına ilişkin görüşleri grafik 3’te özetlenmiştir.

Grafik 3. Öğrencilerin iletişim temasına ilişkin görüşleri

Grafik 3’e bakıldığında bilişim teknolojilerinden iletişim amacıyla yararlanırken sosyal kabul görme, duruma göre davranma, iyi insan olma çabası ve değer verme görüşlerinden söz edildiği görülmektedir. Sosyal kabul görme görüşüne ilişkin olarak öğrencilerin bilişim teknolojilerini iletişim amacıyla kullanırken ayıplanma, dışlanma, hoş görülme gibi kaygılardan dolayı toplumsal değerlere uydukları dile getirilmiştir. Duruma göre davranmaya ilişkin olarak ise iletişim kurulan kişinin kendilerini tanıyıp tanımamalarına veya sanal ortamda açık kimliklerini kullanıp kullanmama durumuna göre toplumsal değerlere uydukları ya da uymadıklarından söz edilmiştir. İyi insan olma çabasına ilişkin olarak bilişim teknolojilerinden iletişim amaçlı yararlanırken iyi bir insan olmaya gayret edildiği görüşü bu temada da yinelenmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin iletişim temasına ilişkin çeşitli görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

Biri ile yazışıyorken ya da whatsapp grubumuzda bir şey paylaşıyorken dikkat ediyorum. Sonuçta konuştuğum kişi görüştüğüm kişiler. Yanlış bir şey yazdığımda kimse beni sevmeyebilir ya da insanlar benim hakkımda kötü düşünebilir. Bana doğru gelen şeyleri elbette söylerim ama kimseyi üzmem. (Sevim)

İnternette tanımadığım insanlarla bir şey paylaşıyorsam çok önemsemem yazdıklarımın doğru olmasını. Sonuçta beni tanımıyor. Ben de onu tanımıyorsam neden her şeyimi paylaşayım. Hem bu bana zarar da verebilir. Ama konuştuğum kişi tanıdığım gibi yazmam tabii. (Musa)

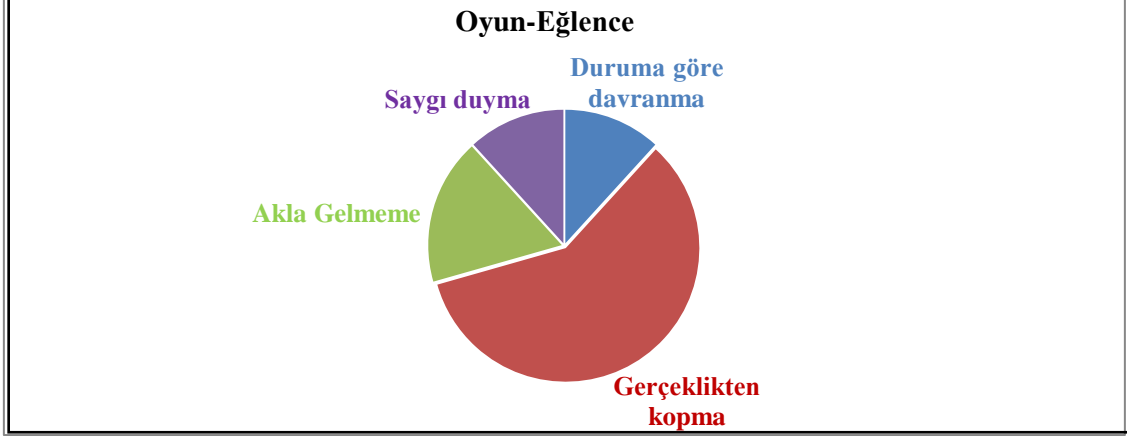
Biri ile iletişim kuruyorsam bu ona değer verdiğim içindir. Zaten benim için değerli olmayan kişilerle hiç konuşmam ben. Bu yüzden değerlere de dikkat ederim. (Hatice)

Dürüst olmak benim için önemlidir. Ben iyi olmazsam karşımdaki de bana karşı iyi olmaz. Ben yalan söylersem o da söyler. Ya da o yalan söylese bile ben söyleyemem. Başkası kötü olabilir ama ben olamam. (Ahmet)

Öğrencilerin iletişim teması ile ilgili görüşleri incelendiğinde çoğunlukla sosyal kabul görme kaygısıyla toplumsal değerlere uyulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu temada duruma göre davranılan cevaplarda bunun sebebini açık kimlikleri ile iletişim kurup kurmama durumu ile bağdaştırmaları da göze çarpmaktadır. Yine bu temada iletişim kurulan kişinin değerli olduğundan dolayı toplumsal değerlere uyulduğu da vurgulanmıştır. Bu cevaplar göz önüne alındığında diğer temalardan farklı bir durumun ortaya çıktığı ve toplumsal değerlere uyma konusundaki cevapların daha ağırlıkta olduğu söylenebilir. Bu durumun öğrencilerin iletişim kurarken karşılarında bir muhataplarının bulunmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir.

Oyun-eğlence teması; öğrencilerin bilişim teknolojilerinden yararlanırken toplumsal değerlere dikkat edip etmeme durumlarını ifade etmektedir. Öğrencilerin bu temaya ilişkin görüşleri grafik 4’te özetlenmiştir.

Grafik 4. Öğrencilerin oyun-eğlence temasına ilişkin görüşleri

Grafik 4’te görüldüğü üzere bilişim teknolojilerinden oyun-eğlence amacıyla yararlanılırken toplumsal değerlere ilişkin gerçeklikten kopma, duruma göre davranma, akla gelmeme ve saygı duyma görüşlerinden söz edilmiştir. Gerçeklikten kopma bağlamında öğrenciler, oyun ve eğlencenin gerçek hayattan farklı bir ortamda rahatlamak amacıyla faydalandığını düşündükleri için toplumsal değerlere uyulmadığını dile getirmiştir. Akla gelmeme başlığında bilişim teknolojilerinden oyun-eğlence amaçlı yararlanılırken toplumsal değerleri düşünmediklerinden bahsedilmiştir. Duruma göre davranmaya ilişkin olarak ise gerçek kişilerle eş zamanlı çok kişili oyunların oynanması ya da bilgisayara karşı oynama durumuna göre toplumsal değerlere uyulduğu ya da uyulmadığı vurgulanmıştır. Saygı başlığına ilişkin olarak ise oyunlarda rakibe saygı duyulduğu için toplumsal değerlere uyulduğu ifade edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin oyun-eğlence temasına ilişkin bazı görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

Bilgisayar oyunları oynarken değerlere uymaya çok dikkat etmem. Sonuçta oyun bu yani gerçek değil. Rahatlamak için oynuyorken ve kimseye zarar verme durumu yokken gerçek olmayan bir dünya için ne diye dikkat edeyim. (Burak)

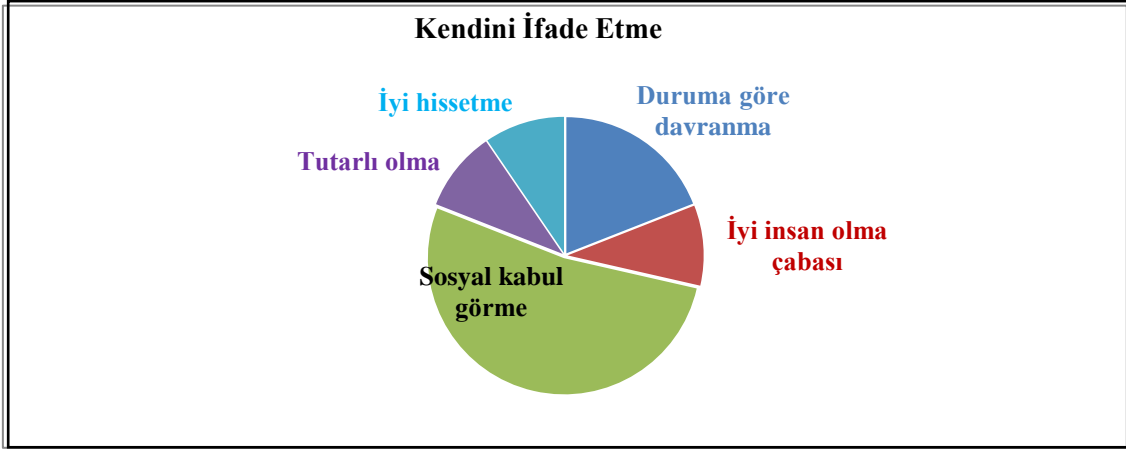
Arkadaşlarımla bilgisayarda aynı anda oyun oynadığımda ya da karşımda gerçek kişiler olduğunda değerleri dikkate alırım. Hile yapamam, oyun içerisinde onlara yazarken düzgün konuşurum. Ama bazen bilgisayara karşı oynuyorum. Yenilince canım sıkılıyor internette oyunun hilelerini buluyorum ölümsüzlük falan yapıyorum o zaman dikkat etmem buna. (Yusuf)

Genelde moda tasarımı gibi oyunlar oynarım tabletimden. Bunları oynadığımda değerler aklıma gelmez. Bu yüzden hiç düşünmedim acaba değerlere dikkat ediyor muyum etmiyor muyum diye. (Ayşe)

Öğrencilerin oyun-eğlence teması ile ilgili görüşleri irdelendiğinde en çok oyunların sanal bir dünyada oynanmasından dolayı toplumsal değerlere uymadıkları dikkat çekmektedir. Bu temada bilişim teknolojilerini kullanırken toplumsal değerlerin akla gelmediği ya da duruma göre davranıldığı görüşleri de yinelenmiştir. Bu cevaplar göz önüne alındığında öğrencilerin sanal dünyayı değerlere uyulacak bir yer olarak görmedikleri şeklinde nitelendirilebilir.

Kendini ifade etme teması; öğrencilerin bilişim teknolojilerini kendini ifade etmek amacıyla (kendi hakkında sosyal medyada paylaşımında bulunma, blog yazma, twit atma vb.) kullanırken toplumsal değerleri dikkate alma durumlarını ifade etmektedir. Öğrencilerin kendini ifade etme temasına ilişkin görüşleri grafik 5’te özetlenmiştir.

Grafik 5. Öğrencilerin kendini ifade etme temasına ilişkin görüşleri

Grafik 5'te görüldüğü gibi bilişim teknolojilerinden kendini ifade etme amacıyla yararlanılırken toplumsal değerlere ilişkin olarak sosyal kabul görme, iyi insan olma çabası, duruma göre davranma, iyi hissetme ve tutarlı olma görüşleri dile getirilmiştir. Sosyal kabul görme anlamında öğrencilerin bilişim teknolojileri ile kendilerini ifade ederlerken beğenilmeme, yalnızlaşma ve saygı duyulma kaygılarından dolayı toplumsal değerlere uydıklarından söz edilmektedir. Duruma göre davranma bağlamında öğrencilerin gerçek isimlerini kullandıkları ya da takma isimle tanınmadan kendilerini ifade ettikleri durumlara göre toplumsal değerlere uydıkları ya da uymadıkları vurgulanmıştır. İyi hissetme başlığında ise öğrencilerin kendilerini iyi hissettirmesi nedeniyle toplumsal değerlere uydıkları ifade edilmektedir. Tutarlı olma anlamında ise gerçek hayatta oldukları kişiden farklı davranmamak adına kendilerini ifade ederken toplumsal kurallara uydıkları dile getirilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin kendini ifade etme temasına ilişkin çeşitli görüşleri aşağıda yer almaktadır:

Kendimle ilgili bir şey yazarken toplumsal değerlere dikkat etmeye çalışırım. Çünkü beni tanıyan insanlar sayfama girip bunları okuyorlardır. Saçma bir şey yazıp da başkalarının bana gülmesine katlanamam. Arkadaşlarımı kaybederim ailem de üzülür buna. (Süreyya)

Kendimi ifade ettiğimde bazen abarttığım olurdu. Kendimi kötü hissetmişim o zaman. Ondan sonra hep doğru şeyler yazdım ve kendimi iyi hissettim. Bu yüzden değerli davranmaya çalışıyorum artık (Zümrüt)

Normal hayatımda nasılsam kendimi ifade ederken de öyleyim. Bu yüzden kendimle ilgili bir şey yazıyorsam değerlere de dikkat ediyordum. Başka türlü davranırsam yazdığım şeyler aslında benden çok farklı birinin düşünceleri olur. Başkalarını kandırırsam da kendimi kandıramam (Defne)

Bazen söylemek istediğim ama çekindiğim şeyleri internette takma isimle paylaştığımda tüm bilgilerimi veremem. Adımı, yaşımı falan saklarım doğruyu söylersem tanırılar çünkü. Ama kendi gerçek isimle bir şey yazıyorsam çok dikkat ederim. (Musa)

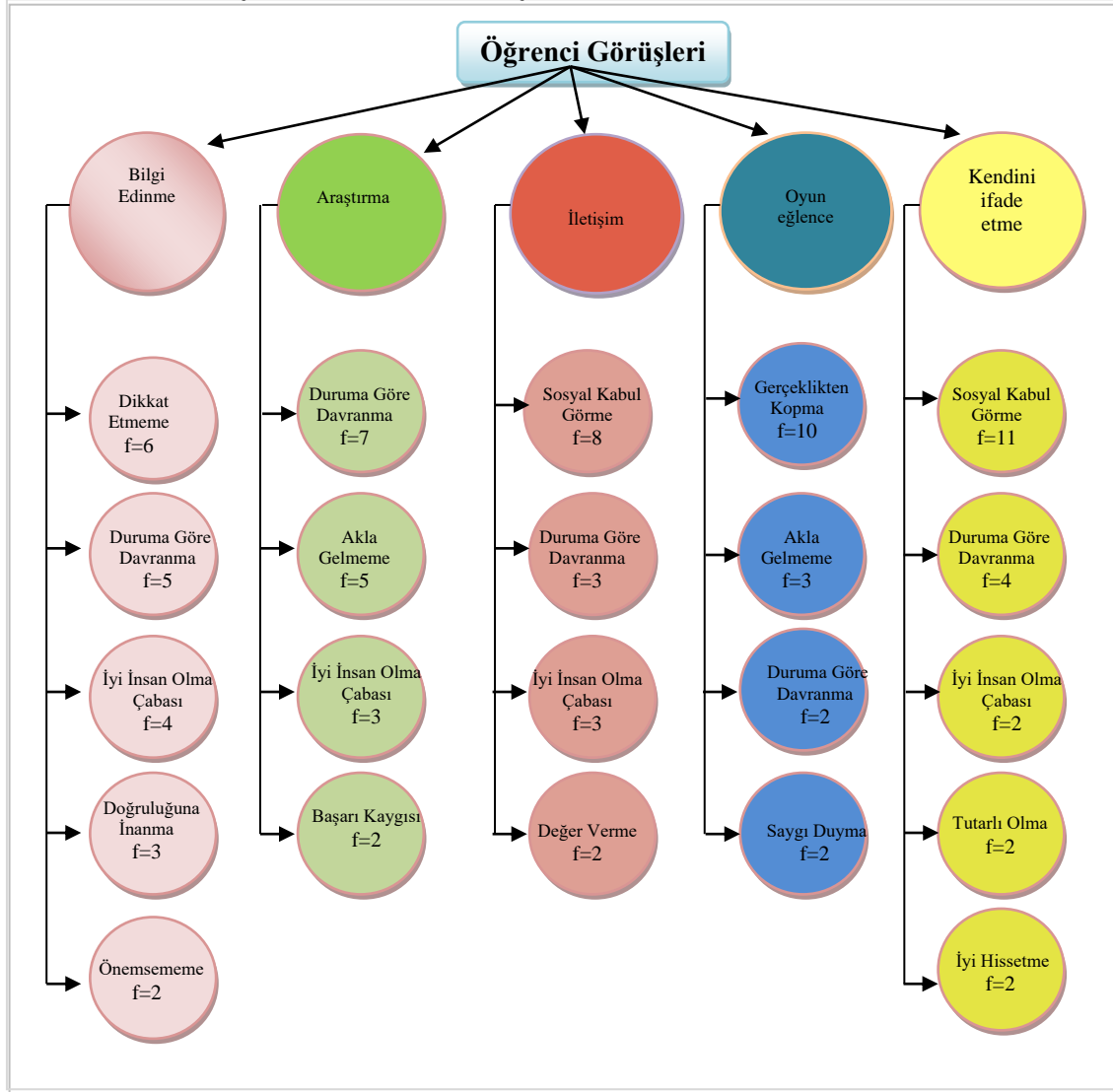
Öğrencilerin kendini ifade etme temasına ilişkin görüşlerine bakıldığında iletişim temasında olduğu gibi sosyal kabul görme kaygısının toplumsal değerlere uyma konusunda onları motive ettiği söylenebilir. Öğrencilerin kendilerini ifade ederken tutarlı olmaya çalışmaları ve böyle davranmanın kendilerini iyi hissettirdiği de bu temada vurgulanan yeni bir görüş olarak dikkat çekmektedir. Bu bağlamda öğrencilerin kendilerini ifade ederken çoğunlukla kendi kimliklerini kullandıkları ve toplumda kabul görme adına toplumsal değerlere uymaya çalıştıkları yorumuna ulaşmak mümkündür.

Tablo 7'ye göre bilişim teknolojilerinden yararlanma ölçeğinin bilgi edinme boyutu ile toplumsal değerlere yönelik algı arasında zayıf bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Nitel veriler incelendiğinde bu durumun öğrencilerin araştırma inceleme yaparken toplumsal değerlerin

dikkat etmediklerini ya da duruma göre davrandıklarını belirten ifadeleri ile açıklanabilir. Başka bir deyişle nitel verilerin nicel verileri desteklediği söylenebilir.

Araştırma-inceleme boyutunda ise toplumsal değerlerle negatif yönde zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir. Nitel bulgulara bakıldığında bu durum öğrencilerin araştırma-inceleme yaparken toplumsal değerlerin akıllarına gelmediği ya da duruma göre davrandıkları yönündeki görüşleri ile açıklanabilir. Bu boyutta da yine nitel verilerin nicel verileri desteklediği ileri sürülebilir. Araştırmanın nitel bulguları sonucu oluşan tüm temalar ve alt temalar ile bunlara ilişkin frekanslar şekil 3'te yer almaktadır.

Şekil 3. Nitel verilere ilişkin tema, alt tema ve frekanslar

Sonuç ve Öneriler

Öğrencilerin teknolojik araçları akıllı ve üretken yöntemlerle kullanmaları için onlara yardımcı olarak bu araçları daha geniş bir topluluk oluşturmada, sorumlu davranmada hem ulusal hem de küresel olarak sağlıklı ve üretken bir geleceği hayal etmelerini sağlamamız gerekmektedir (Ohler, 2011). Bu noktada öğrencilerin bilişim teknolojilerini kullanma düzeylerine vurgu yapılırken bir yandan da değerlere uygun davranış göstermenin önemi ortaya çıkmaktadır. Mevcut araştırmada ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyleri ve toplumsal değerlere yönelik algıları arasındaki ilişki araştırılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeylerinin genel olarak orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte bilgi edinme, araştırma inceleme, oyun eğlence ve iletişim alt boyutlarında orta düzeyde; kendini ifade etme alt düzeyinde ise düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Özmuşul (2012) tarafından ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeylerinin belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmada da aynı sonuçlara ulaşılmış ve kendini ifade etme alt boyutu dışındaki tüm alt boyutlarda öğrencilerin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeylerinin orta düzeyde olduğu bulunmuştur. Benzer sonuçlara Çetin, Yaçınkaya, Aktepe ve Temur (2018)'un güncel bir çalışmasında da rastlanmış ve ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeylerinin orta düzeyde (genellikle seviyesinde) olduğu görülmüştür. Demirer ve Yolcu (2018) tarafından öğrencilerin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeylerini saptamaya yönelik olarak yapılan bir çalışmada ise öğrencilerin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeylerinin ortalama değerlerin üzerinde olduğu saptanmıştır. Mevcut çalışmada öğrencilerin teknolojiyi kullanma düzeylerinin orta düzeyde çıkması teknolojiye ulaşma imkânlarının artması ile açıklanabilir. Grunwald (2004) 13 ila 17 yaş arasındaki çocukların günde ortalama üç buçuk saati dijital medyada geçirdiklerini ileri sürmesi yeni neslin teknolojiye erişimde geldiği noktayı özetlemektedir. Zira nitel bulgularda öğrencilerin bilgisayar, tablet ve telefon gibi teknolojik araçlardan sık sık yararlandıklarını belirten ifadeleri de bunu doğrular niteliktedir.

Araştırmanın başka bir sonucunda öğrencilerin toplumsal değerlere yönelik algılarının daha çok olumlu yönde olduğu ortaya çıkmıştır. Botha, Joubert ve Hugo'nun (2016) öğrencilerin demokratik değerlere yönelik algılarını belirlemeye yönelik çalışmalarında öğrencilerin demokratik değerlere karşı saygı ve sorumluluk duydukları, başka bir deyişle değerlere karşı olumlu algılara sahip oldukları belirlenmiştir. Altunay ve Yaçınkaya (2011) tarafından öğretmen adayları öğrencilerin değerlere ilişkin görüşlerinin incelendiği çalışmada öğretmen adaylarının geleneksel, evrensel ve hedonistik değer alanlarına yüksek düzeyde önem verdikleri belirlenmiştir. Kale ve Demir (2015) tarafından toplumsal değer algılarının karşılaştırılması amacıyla yapılan bir çalışmada ise bağımsız sınıflarda okuyan öğrencilerin toplumsal değerlere ilişkin olumlu algılarının ortalaması olumsuz algılarının ortalamasından yüksek bulunmuştur. Ergün Kaplan ve Sulak (2017) tarafından yapılan bir çalışmada ise ortaokul öğrencilerinin toplumsal değerlere olan bakış açısı irdelenmiş ve sonuçlarda da öğrencilerin aile ile ilgili olan değerlere bakış açılarının olumlu olduğu raporlanmıştır. Yine aynı çalışmanın sonuçlarında öğrencilerin dürüstlüğü önemsedikleri ve sorumluluk ile ilgili değerleri gerekli gördükleri vurgulanmıştır. Bu çalışmada da öğrencilerin toplumsal değerlere yönelik algılarının olumlu yönde olması bu değerleri önemsedikleri ve bu sayede iyi bir insan olabileceklerine inanmaları ile açıklanabilir. Nitel bulgularda kimi öğrencilerin sosyal kabul görmeyi önemsedikleri ve iyi bir insan olmak adına toplumsal değerlere uymaya çalıştıklarını belirten ifadeleri de bu sonucu destekler niteliktedir.

Araştırmanın en çarpıcı sonucu olarak öğrencilerin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyleri ile toplumsal değerlere yönelik algıları arasında pozitif yönde güçlü ve anlamlı bir ilişki olmadığı ortaya çıkmıştır. Mevcut çalışmayı alanyazındaki diğer çalışmalardan ayıran bu sonuç, araştırmadan elde edilen nitel bulgular ışığında değerlendirildiğinde öğrencilerin bilişim teknolojilerinden bilgi edinme, araştırma-inceleme yapma ve oyun eğlence amaçlı yararlanırken toplumsal değerleri çok fazla dikkate almadıklarını göstermektedir. Ayrıca bu sonuç iki değişken arasında neden anlamlı bir ilişkinin olmadığını ortaya koymak adına da önemlidir. Nitekim nitel bulgulara bakıldığında bu boyutlarda oluşan temalarda da öğrencilerin bilişim teknolojilerinden yararlanırken toplumsal değerlere yönelik olarak “*akla gelmeme*” ve “*dikkat etmeme*” cevaplarını sık kullandıklarını görülmüştür. Ancak öğrencilerin bilişim teknolojilerinden iletişim ve kendini ifade etme amaçlı yararlanırken sosyal kabul görme ve iyi bir insan olma çabası ile bu değerlere dikkat ettikleri sonucu da oldukça dikkat çekicidir. Oblinger ve Oblinger (2005) internetin insanların kişiliğini değiştirmede olduğu fakat içe dönük kişilere yeni insanlara ulaşma fırsatı verirken dışa dönüklere de arkadaş

çevrelerini genişletme fırsatı sunduğunu vurgulamaktadır. Nitel bulgularda öğrencilerin bilişim teknolojilerinden iletişim ve kendilerini ifade etme amaçlı yararlanırken arkadaş çevrelerini genişletme ve sosyal kabul görme kaygısı ile değerlere dikkat ettiklerini belirtmeleri de bu sonucu açıklamaktadır. Bu bulgulardan, öğrencilerin bilişim teknolojilerinden yararlanırken karşılarında kendilerini tanıyan birilerinin bulunduğu yani sosyal kabul görme durumunu etkileyecek durumlarda toplumsal değerlere dikkat ettikleri, daha sanal ortamlarda ve açık kimliklerini gizlediklerinde ise toplumsal değerlere uymaya dikkat etmedikleri sonucuna ulaşılabilir. Zira nitel bulgulara ilişkin tüm temalarda öğrencilerin bilişim teknolojilerinden yararlanırken toplumsal değerleri algılama konusunda “duruma göre davranma” görüşlerinin öne çıkması bu sonucun nedeni olarak gösterilebilir. Çalışmada ulaşılan sonuçlar ışığında aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir;

Öğrencilerin bilişim teknolojilerinden yararlanırken genellikle duruma göre davrandıkları ve internet ortamında tanınmadıklarını düşündükleri durumlarda toplumsal değerlere çok dikkat etmedikleri belirlenmiştir. Öğrencilerin gerçek hayatta olduğu kadar insanın var olduğu her türlü ortamda toplumsal değerlerin önemli olduğunu fark etmelerini sağlamak gerekmektedir. Bu farkındalığı sağlamak adına öğretmenlerin özellikle bilişim teknolojilerinin kullanıldığı etkinliklerde örnek uygulamalara yer vererek toplumsal değerlere dikkat çekmeleri önerilmektedir. Ayrıca öğrencilerin bilişim teknolojilerini doğru ve uygun kullanmalarını sağlamak amacıyla öğretmenlere ve öğrencilere dijital vatandaşlık eğitimi verilebilir. Bunun için öğretmenlere dijital vatandaşlık kavramına yönelik hizmet-içi eğitim faaliyetleri düzenlenmesi önerilmektedir. Bunun yanında MEB Eğitim Bilişim Ağına (EBA) yer alan dijital vatandaşlığa ilişkin videolardan da faydalanılabilir.

Bu çalışmada öğrencilerin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyleri ile toplumsal değerlere yönelik algıları arasındaki ilişki araştırılmıştır. İlerde yapılacak çalışmalarda öğrencilerin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyleri ile başka değer türleri arasındaki ilişki incelenebilir. Bu araştırmanın çalışma grubu 2017/2018 eğitim/öğretim yılında Mersin ili merkez ilçelerinde öğrenim gören ortaokul öğrencileri ile sınırlı tutulmuştur. Benzer bir araştırma örneklemini genişletilerek daha geniş bir kapsamda ele alınabilir. Araştırmanın katılımcı grubu ortaokul öğrencilerinden oluşmaktadır. Benzer bir çalışma lise ya da üniversite öğrencilerinden oluşan bir grupta tekrar edilerek sonuçları bakımından bu çalışma ile karşılaştırılabilir.

Kaynakça

- Altunay, E., & Yalçınkaya, M. (2011). Öğretmen adaylarının bilgi toplumunda değerlere ilişkin görüşlerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 17(1), 5-28.
- Arabacı, I. B. (2012). İlköğretim II. kademe öğrencilerinin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyleri. *Education Sciences*, 7(1), 184-191.
- Aypay, A. (2015). *Araştırma yöntemleri desen ve analiz* (2.b.). Anı Yayıncılık: Ankara.
- Bakaç, E. (2013). Toplumsal değerlere yönelik algı ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 303-309.
- Botha, A., Joubert, I., & Hugo, A. (2016). Children's perceptions of democratic values: Implications for democratic citizen education. *South African Journal of Childhood Education*, 6(1), 1-8.
- Cabı, E., Erdem, E., & Kırkan, B. (2016). Ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojilerinden yararlanma ve üst bilişsel farkındalık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 92-103.

- Chu, H.C. (2014). Potential negative effects of mobile learning on students' learning achievement and cognitive load—a format assessment perspective. *Journal of Educational Technology & Society*, 17(1), 332-344.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches* (2. b.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J.W., & PlanoClark, V.L. (2015). *Karma yöntem araştırmaları tasarımı ve yürütülmesi* (2. b.) (Y. Dede ve S.B. Demir, Çev. Ed.). Ankara: Anı.
- Çalık, D., & Çınar, Ö. P. (2009). Geçmişten günümüze bilgi yaklaşımları bilgi toplumu ve internet. *XIV. Türkiye'de İnternet Konferansı*, 12-13.
- Çetin, O., Yalçınkaya, E., Aktepe, V., & Temur, M. (2018). Ortaokul öğrencilerinin bilişim teknolojilerinden yararlanmaya ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *International Journal of Active Learning*, 3(2), 11-22.
- Çubukçu, Z., Eker Özenbaş, D., Çetintaş, N., Satı, D., Yazlık Şeker, Ü. (2012). Yönetici, öğretmen, öğrenci ve veli gözünde öğretmenin sahip olması gereken değerler. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 2(1), 25-38.
- Demirer, V., & Yolcu, V. (2018). Meslek yüksek okulu öğrencilerinin bilişim teknolojilerinden yararlanma düzeyleri ile akademik başarıları arasındaki ilişki. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 45,105-131.
- Demircioğlu, İ. H., & Tokdemir, M. A. (2008). Değerlerin oluşturulma sürecinde tarih eğitimi: Amaç, işlev ve içerik. *Değerler eğitimi dergisi*, 6(15), 69-88.
- Denizci, Ö. M. (2009). Bilişim toplumu bağlamında internet olgusu ve sosyopsikolojik etkileri. *Marmara İletişim Dergisi*, 15, 47-65.
- Ergün Kaplan, S. ve Sulak, S.A. (2017). Ortaokul öğrencilerinin toplumsal değerlere yönelik bakış açılarının farklı değişkenlere göre incelenmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(3), 840-858.
- Erişen, Y., & Çeliköz, N. (2007). Eğitimde bilgisayar kullanımı. Ö. Demirel, E. Altun (Ed), *Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Grunwald, P. (2004). *Children, families, and the internet: National survey and report*. Prepared by Grunwald Associates, San Mateo, CA. <http://www.grunwald.com/pdfs/CHILDREN-FAMILIES-AND-INTERNET-2000.pdf> (Erişim tarihi: 11.12.2018).
- Hopson, M. H., Simms, R. L., & Knezek, G. A. (2001). Using a technology-enriched environment to improve higher-order thinking skills. *Journal of Research on Technology in education*, 34(2), 109-119.
- Kale, M. & Demir, S. (2015). Birleştirilmiş ve bağımsız sınıflarda öğrenim gören öğrencilerin toplumsal değer algılarının karşılaştırılması. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 111-118.
- Karasar, N. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemi* (32.Baskı). Ankara: Nobel Akademik.
- Khairwadkar, A. (2007). Integration of ICT in education: Pedagogical issues. *Education*, 85-104.
- MEB (2018). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 4,5,6, ve 7. sınıflar). <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/201812103847686SOSYAL%20B%4%B0LG%4%B0LER%20C3%96%4%9ERET%4%B0M%20PROGRAMI%20.pdf> (Erişim tarihi: 12.10.2018).
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis*. ThousandOaks, CA: Sage Publication.

- Mukti, N. A., & Hwa, S. P. (2004). Malaysian perspective: Designing interactive multimedia learning environment for moral values education. *Educational Technology & Society*, 7(4), 143-152.
- Oblinger, D., & Oblinger, J. (2005). Is it ageor IT: First steps toward understanding the net generation. *Educating the net generation*, 2(1-2), 20.
- Ohler, J. (2011). Digital citizenship means character education for the digital age. *Kappa Delta Pi Record*, 47(1), 25-27.
- Özmuşul, M. (2008). *İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanma düzeylerinin incelenmesi (Kilis İli örneği)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Özmuşul, M. (2011). Bilişim teknolojilerinden yararlanma ölçeğinin geliştirilmesi. *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 4(1), 1-17.
- Özmuşul, M. (2012). An analysis of the aims related to education system in the vizyon 2023 in terms of international indicators. *Journal of Turkish Science Education*, 9(3), 97-114.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Schwartz, S. H. (1996). Value priorities and behavior: Applying of theory of integrated value systems. In C. Seligman, J. M. Olson, & M. P. Zanna (Eds.), *The Psychology of Values: The Ontario Symposium*, Vol. 8 (pp. 1-24). Hillsdale, NJ: Erlbaum. <http://dspace.palermo.edu/dspace/bitstream/10226/368/1/2Psico%2007.pdf> (Erişim tarihi: 10.01.2019).
- Sönmez, V. (2012). *Eğitim felsefesi* (11. b.), Ankara, Anı Yayıncılık.
- Spranger, E. (2001). *İnsan tipleri bir kişilik psikolojisi* (A. Aydoğan, Çev.). İstanbul: İz.
- Srite, M., & Karahanna, E. (2006). The role of espoused national cultural values in technology acceptance. *MIS Quarterly*, 679-704.
- Tor, H. ve Erden, O. (2004). İlköğretim öğrencilerinin bilgi teknolojilerinden yararlanma düzeyleri üzerine bir araştırma. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*. 3(1), 16, 120-130.
- Torero, M., & Von Braun, J. (2006). *Information and communication technologies for development and poverty reduction: The potential of telecommunications*. Intl Food Policy Res Inst.
- Turney, C. S. M., Robinson, D., Lee, M., & Soutar, A. (2009). Using technology to direct learning in higher education: The way forward?. *Active learning in higher education*, 10(1), 71-83.
- Vannatta, R., Beyerbach, B., & Walsh, C. (2001). From teaching technology to using technology to enhance student learning: Preservice teachers' changing perceptions of technology infusion. *Journal of Technology and Teacher Education*, 9(1), 105-127.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (7.baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Türkiye’de Banka Kredi Kanalının Etkinliği

The Effectiveness of Bank Credit Channel in Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Nazan ŞAHBAZ KILINÇ ¹, Dr. Öğr. Üyesi Efe Can KILINÇ ²

Öz

Parasal otoritenin yürütmüş olduğu para politikası, reel ekonomiyi; geleneksel faiz kanalı, varlık fiyatları kanalı, döviz kuru kanalı, kredi kanalı ve beklenti kanalı olmak üzere parasal aktarım kanalları aracılığıyla etkilemektedir. Bu çalışmanın esas konusunu oluşturan kredi kanalı, banka kredileri kanalı ve bilanço kanalı olarak iki alt kanala ayrılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, 2003Ç1-2018Ç4 döneminde Türkiye’de banka kredi kanalının etkinliğinin VAR modeli kullanılarak araştırılmasıdır. Analizde para politikası göstergesi olarak kısa vadeli faiz oranları kullanılmış ve faiz oranındaki değişikliklerin özel sektörün (finansal olmayan) kredi hacmine olan etkileri araştırılmıştır. Etki-tepki fonksiyonlarının sonuçları Türkiye’de banka kredi kanalı mekanizmasının çalıştığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Parasal aktarım mekanizması, banka kredi kanalı, VAR modeli

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Monetary policy carried out by a monetary authority affects real economy by means of monetary transmission channels consisting of traditional interest rate channel, asset pricing channel, exchange rate channel, credit channel, and expectation channel. Credit channel forming the main subject of this study is divided into two subclasses: Bank Credit Channel and Balance Sheet Channel. The objective of this study is to analyze the effectiveness of bank credit channel for Turkey for the period of 2003Q1-2018Q4 by using Vector Autoregressive Model. In the analysis, short-term interest rate is considered as indicator of monetary policy and impact of changes in policy rate on private non-financial sector credit volume were investigated. The result of impulse-response functions revealed that bank credit channel mechanism works in Turkey.

Keywords: Monetary transmission mechanism, bank credit channel, VAR model

Paper Type: Research

¹Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, nkilinc@kku.edu.tr.

²Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, efecankilinc@kku.edu.tr.

Giriş

Para otoritelerinin yürütmüş olduğu para politikalarının reel ekonomi üzerindeki etkilerini yansıtan parasal aktarım mekanizmasında kredi kanalı, banka kredileri ve bilanço büyüklükleri üzerinden ele alınmaktadır.

Para politikaları bankacılık sisteminin kredi mekanizmasını doğrudan etkileyebilmektedir. Kredi kanalı hem genişletici hem de daraltıcı para politikası uygulandığında önemli sonuçlar doğurabilmektedir. Daraltıcı para politikası uygulandığında kredi kanallarının etkileri üç sebepten ötürü büyük önem arz etmektedir. Birincisi, kredi kanalı firmaların kredi hacmini, harcama limitlerini ve istihdam kararlarını etkileyebilmektedir. İkincisi, büyük firmalardan daha yüksek kredi kısıtlama riskiyle karşı karşıya olan küçük firmalar, daraltıcı para politikasından daha olumsuz etkilenmektedir. Son olarak, daraltıcı para politikası uygulandığında, kredi piyasalarındaki oluşabilecek eksiklikler nedeniyle, kredi kanalı analizinin temelini oluşturan yanlış bilgi sorunu ortaya çıkabilmektedir (Mishkin, 2000, s. 289).

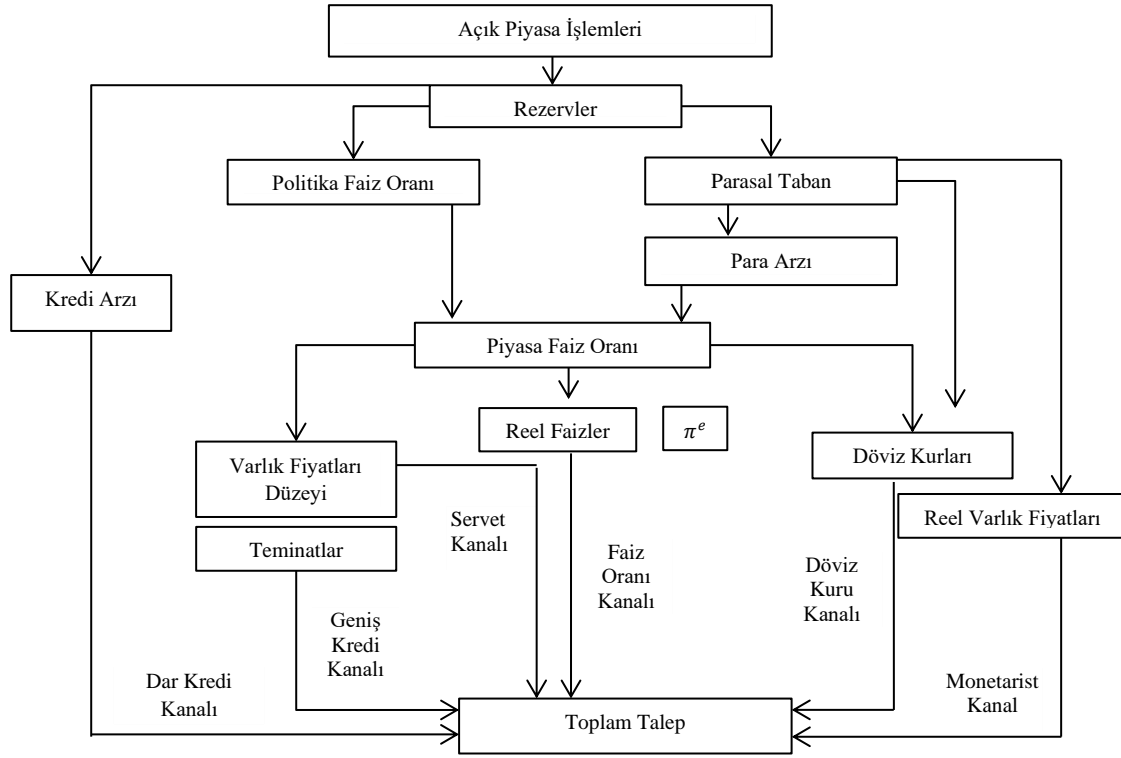
Mishkin (1995) geleneksel parasal aktarım kanallarını; faiz oranı, döviz kuru, varlık fiyatları ve kredi kanalı şeklinde tasnif etmiştir. Bazı çalışmalarda, bu sınıflandırma parasal görüş ve kredi görüşü olarak yapılmıştır (Cecchetti, 1999, s. 13; Bernanke, 1988, s. 3-11, Bernanke, 1993, s. 55-57). Kredi görüşünde parasal aktarım sürecinde bankalar aktif rol oynamaktadır. Buna göre daraltıcı para politikasından sonra bankaların özel sektöre kullandığı krediler azalmakta, banka kredilerindeki düşüş şirketlerin yatırımlarında düşüşe neden olmaktadır. Öte yandan, genişletici para politikası uygulandığında banka kredileri artmakta, firmaların yatırımları da buna paralel olarak yükselmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de banka kredi kanalının etkinliği incelenmiştir. Bu kapsamda öncelikli olarak parasal aktarım mekanizmaları teorik zeminde tartışılmış, ardından banka kredi kanalı üzerinden analizler yapılmıştır. Analiz bulguları dördüncü bölümde sunulmuş ve makale sonuç ve değerlendirme kısmı ile tamamlanmıştır.

1. Parasal Aktarım Mekanizması

Parasal aktarım mekanizması, para otoritesi tarafından uygulanan para politikalarının reel sektöre ulaştırılmasını sağlamaktadır. Bu mekanizma Şekil 1’de görüldüğü gibi şematize edilebilir. Kuttner ve Mosser (2002)’e göre, parasal aktarım mekanizması birçok kanal yoluyla çalıştığı için karmaşık bir yapıdadır. Açık piyasa işlemlerinin uygulanması sonucunda para politikası değişiklikleri başlamaktadır. Para politikası değişiklikleri reel ekonomiye aktarılırken; faiz oranı kanalı, servet kanalı, banka kredi kanalı, döviz kuru kanalı ve parasal kanallardan geçmektedir. Örneğin, açık piyasa alımı neticinde bankacılık sisteminin rezervleri ve buna bağlı olarak kredi arzları artmakta, bu süreç dar kredi kanalı üzerinden toplam talebe ulaşmaktadır.

Şekil 1. Parasal aktarım mekanizması

Kaynak: Kuttner ve Mosser, 2002, s. 16.

Ekonomik literatürde parasal aktarım mekanizmaları ile ilgili geniş çapta kabul gören iki teori vardır: Keynesyen ve Monetarist Aktarım Mekanizmaları.

Keynesyen Aktarım Mekanizması: Keynesyen Likidite Tercihi Teorisine göre, likidite tuzağı hariç, faiz oranları para arzındaki değişime duyarlılık göstermektedir. Faiz Oranlarında meydana gelecek düşüş, yatırımları etkileyecek ve gelir seviyesinin çarpan yoluyla artmasına neden olacaktır (Altunoz, 2010, s. 62; Laidler, 1982, s. 112). Likidite tuzağı durumunda ise para talebinin faiz esnekliğinin sonsuz olmasıyla (yani paranın atıl bir biçimde elde tutulmasıyla) para arzında meydana gelecek artış faiz oranlarında düşüşe neden olmayacaktır.

Monetarist Aktarım Mekanizması: Parasal aktarım mekanizması, miktar teorisiyle açıklanmaktadır. Monetaristlere göre para stoku dışsaldır ve sadece para otoritesinin davranışına bağlıdır. Para, nominal harcamaları doğrudan etkiler. Kısa dönemde, eğer ekonomi tam istihdam seviyesine yakınsa, para sadece genel fiyat seviyesini etkiler, ancak istihdamı etkilemez. Ekonomi tam istihdam düzeyinin altındaysa, para stokundaki artış kısa dönemde reel geliri etkileyebilir ancak uzun vadede sadece genel fiyat seviyesini artırır (Friedman, 1987, s. 3-5).

Monetarist parasal aktarım mekanizmasına göre, para arzındaki değişim portföy yatırımlarının bileşimini değiştirerek reel ekonomiyi etkileyebilmektedir. Buna göre, Merkez Bankası'nın açık piyasa alımı sonrasında bireylerin portföylerindeki para miktarı artmaktadır. Finansal varlıklarını satan yatırımcılar eldeki paralarını verimli bir şekilde kullanmak isteyecekler ve finansal varlık satın almak isteyeceklerdir. Finansal varlıklara olan talep artınca fiyatı artacak (faizler düşecek), buna karşın maddi varlıkların nispi fiyatı azalacak, maddi varlıklara yönelim başlayacaktır. Maddi varlıklara olan talebin artması bu defa bu varlıkların fiyatlarını artıracak ve buna bağlı olarak üretim cazip hale gelecektir. Diğer yandan, faizlerin düşmesi yatırım ve tüketim harcamalarının da artmasına neden olacaktır. Ayrıca fiyatlar genel düzeyi de yükselecektir (Paya, 2013, s. 101-103).

Moneratistlere göre, para arzı ekonomik bozulmaların temel nedeni olduğu için parasal büyüklükler tercih edilirse ekonomik faaliyetler daha iyi düzenlenecektir. Bununla birlikte, Keynesyenler, parasal büyüklüklerin ve para piyasası koşullarının para politikasına bir rehber olarak önemli olduğunu, ancak para piyasası koşullarına daha fazla dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmektedirler (Walsh, 1988).

2. Kredi Kanalı

Para politikasının kredi kanalı, toplam talep ve çıktı üzerinde doğrudan etki yapmaktadır. Bu kanalın temel dayanak noktası, banka kredilerinin ticari faaliyetler için önemli bir fon kaynağı olmasının yanı sıra, bu kredilerin tam ikamesi olabilecek başka fon kaynaklarının bulunmamasıdır. Bu etki, uygulamada merkez bankalarının ticari bankaların borç verme yeteneğini kısıtlayabilmesi ve diğer finansman kaynaklarından fon temin edemeyen bağımlı işletmelerin bulunması ile açıklanmaktadır. Bu şartlar altında, bankaların para politikasındaki sıkılaştırma veya genişleme sinyallerinden önce kredi arzını aynı seviyede tutmak için ticari kağıtları hemen azaltamayacakları varsayılmaktadır (Central Bank of Nigeria, 2019a).

Kredi kanalının işletilmesi, ülkenin ekonomik yapısı, finansal sistem ve aktörlerin bilançolarının bileşimi ve finansal varlıkların vade yapısı gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Kronik enflasyonun özellikle faiz ve varlık fiyatları kanallarından parasal aktarım sürecinin etkinliğini azalttığı bilinmektedir. Bunların yanı sıra, artan faiz oranları ve hızlı döviz kuru artışları, bankaların özkaynaklarının önemli ölçüde azalmasına ve bankaların likit kalmayı tercih etmesine neden olmuştur (İnan, 2001, s. 18).

Kredi kanalının bağımsız olarak çalışması için üç koşulu yerine getirmek gerekir: (i) halka sağlanan krediler ve tahviller tam ikame olmamalıdır; (ii) merkez bankası rezerv tutarını değiştirerek kredi arzını etkilemelidir; (iii) Para politikası değişikliklerinin etkisini ortadan kaldıran fiyat ayarlamaları mümkün olmamalıdır (Telatar, 2002, s. 91).

Parasal aktarım mekanizmasının kredi kanalının açıklanmasında, bilanço kanalı ve banka kredi kanalı olmak üzere iki farklı yaklaşım sözkonusudur (Aslanidi, 2007: 10). Bilanço kanalı, özel birimlerin finansal pozisyonunun para politikasının aktarım mekanizmasında oynadığı rolü açıklamaktadır. Para politikasındaki değişimler sadece piyasa faiz oranlarını değil, aynı zamanda özel ekonomik birimlerin finansal pozisyonunu da etkilediğinden, faiz oranlarındaki değişiklikler banka bilançolarını, nakit takiplerini, şirketlerin ve tüketicilerin net değerini etkilemektedir. Bu anlamda yüksek faiz oranları, nakit akışının, net değer ve kredilerin düşmesine, bu gelişmelere bağlı olarak toplam talebin azalmasına yol açmaktadır (Central Bank of Nigeria, 2019b).

Para politikasının, özel (finansal olmayan) sektörün bilançosunun sağlamlığı ve bileşimi ile nakit akışları üzerindeki etkileri, kredi kuruluşlarının bu araçlara borç verme istekliliğinin yanı sıra kredinin verildiği koşulları da etkileyebilir. Bu mekanizma asimetric bilginin finansal sistemdeki rolünü önplana çıkarmaktadır. Parasal bir daralmanın borçluların net servetinde ve cari gelirinde bir azalmaya yol açtığı varsayılırsa, borç verme daha riskli hale gelebilecek ve küresel kredi miktarı azalabilecektir. Burada borçlanma riskinin artması ters seçim problem ve ahlaki tehlike ile açıklanmaktadır. Borç verenler, borçluların bilançoları ve gelirlerinin kötüleşme eğiliminde olduğunu fark ederlerse, küresel borç verilebilir fon miktarı düşecektir. Borçluların finansal konumlarının kötüleşmesi nedeniyle kendilerine daha düşük teminat verilebileceğinden, kredi sözleşmeleri imzalanmadan önce daha riskli harcama projelerini üstlenebilirler. Ancak, kredi sözleşmeleri imzalandıktan sonra projenin maliyetinin düşük olması nedeniyle temerrüde düşme olasılığı ortaya çıkabilecektir (Minguez, 1997, s. 11-12).

Banka kredi kanalında ilk aşamada para politikası uygulanmakta ve banka kredi hacmi değiştirilmekte, ikinci aşamada banka kredisi değişikliğine bağlı olarak toplam talep ve üretim seviyesi değişmektedir (Erdoğan ve Beşballı, 2011, s. 29). Genişletici para politikasının bir

sonucu olarak, banka rezervleri ve mevduatlar artacağından, bankaların verebileceği kredi miktarı artacaktır. Kredi miktarındaki artış, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin yatırım harcamalarının artmasına neden olmaktadır. Kredi kanalı çoğunlukla küçük ve orta ölçekli işletmelerin yatırım harcamalarını etkiler çünkü küçük firmalar finansman ihtiyaçlarını karşılamak için banka kredilerine aşırı derecede bağımlıdır. Büyük firmalar, fon ihtiyaçlarını hisse senedi ve tahvil piyasalarından karşılayabilecek güce sahiptir. Dolayısıyla, kredi kanalıyla para politikasında meydana gelen şokların küçük firmaları daha fazla etkileyebileceği söylenebilir (Örnek, 2009, s. 106).

3. Literatür

Banka kredi kanallarını analiz eden çalışmaların bulguları birbirinden farklıdır. Bernanke ve Blinder (1992), 1959-1978 döneminde; banka mevduatı, banka menkul kıymetler stoku, banka kredileri, işsizlik oranı ve fiyatların fed faiz oranındaki değişimlere tepkisini VAR modeli ile incelemiştir. Çalışma sonucunda, daraltıcı para politikasının bir sonucu olarak, bankaların menkul kıymet yatırımlarını kredilerden daha hızlı azalttığı görülmüştür. Bu reaksiyon kredi sözleşmelerinin niteliği ile açıklanmıştır. Buna göre, kredi sözleşmeleri belirli bir dönemi kapsar ve kredinin hızla daralmasını önler. Ayrıca, banka kredisi ve reel aktivitedeki hareketlerin eş zamanlı olduğu gözlenmiştir. Bu bulgular kredi kanalının çalıştığı şeklinde yorumlanmıştır. Bununla birlikte, başlangıçta, menkul kıymetlerdeki daralmanın kredilerdekinden daha fazla olması nedeniyle, bu kanalın işlerliğinin kısmi olduğu ifade edilmiştir.

Kashyap ve Stein (1994), sıkı para politikalarının kredi arzı üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmalarında sıkı para politikalarının küçük ölçekli bankanın kredi arzında herhangi bir değişiklik yaratmadığını, ancak büyük ölçekli bankaların kredi arzını azalttığını belirlemiştir.

Gündüz (2001), 1986-1998 döneminde banka kredi kanalının rolünü VAR analizi ile incelemiştir. Daraltıcı para politikasının ardından banka kredileri ve menkul kıymetlerin çok hızlı bir şekilde azaldığını gözlemiştir. Menkul kıymetlerdeki azalışa kıyasla, parasal aktarım mekanizmasında kredi kanalının rolünün daha sınırlı olduğu belirtilmiştir.

Schmitz (2004), Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Slovakya ve Slovenya'daki 261 bankanın bilançolarındaki verileri kullanarak geçiş ülkelerindeki banka kredi kanalının özelliklerini test etmiştir. Avrupa Birliği ülkelerinde, faiz oranlarındaki %1'lik artış kredi büyümesini % 1,8 azalttığı görülmüştür. Schmitz, kredi kanalından parasal aktarımı yalnızca banka büyüklüğünün etkilediğini ve banka kapitülasyonunun herhangi bir rolü olmadığını ifade etmiştir.

Ferreira (2007), 1990-2002 döneminde panel veri yöntemini kullanarak Avrupa Para Birliği'ne üye ülkelerde kredi kanalının çalışıp çalışmadığını test etmiştir. Kredi kanalının akışında banka performansının önemini ortaya koyan Ferreira, kredi kanalının para politikasının temel bir kanalı olduğu sonucuna varmış, bu kanalın çalışmasında banka performanslarının ve stratejilerinin etkili olduğunu vurgulamıştır.

Öztürkler ve Çermikli (2007), Türkiye ekonomisinde 1990-2006 döneminde para politikasının kredi miktarı ve kredi arzı ile reel ekonomi arasındaki ilişkiyi VAR modeli ve Granger nedensellik testlerini kullanarak analiz etmişlerdir. Bulgular, para politikası şoklarından reel krediye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu, bankalararası para piyasası faiz oranlarında pozitif bir şok gerçekleştiğinde reel kredi büyüme oranlarının azaldığını göstermiştir.

Beňkovskis (2008), Letonya ekonomisinde banka kredi kanalının etkinliğini 1998Ç2–2006Ç4 dönemi kapsamında analiz etmiş, analizleri sonucunda Letonya'daki bazı bankaların yerel parasal şoklara karşı istatistiksel olarak anlamlı negatif reaksiyona sahip olduklarını

göstermiştir. Buna karşın, toplam kredi büyümesinin ağırlıklı ortalama reaksiyonunun istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür.

Gambacorta ve Marquez-Ibanez (2011), seçilmiş 15 ülke özelinde 2007-2010 döneminde 2008 Küresel Finans Krizi’nin para politikasının parasal aktarım mekanizması üzerindeki etkisini bankaların kredi mekanizmaları üzerinden araştırmışlardır. Bankaların iş modellerindeki ve piyasa finansman modellerindeki değişikliklerin krizden önce Avrupa ve ABD’deki parasal aktarım mekanizmasını değiştirdiğini göstermişlerdir.

Özsuca ve Akbostancı (2012), 1988-2009 döneminde bankacılık sektörünün Türkiye’de para politikası aktarımındaki rolünü araştırmışlardır. Banka düzeyindeki verilerden elde edilen bulgulara göre 1988-2009 döneminde para politikası değişikliklerine bankaların tepkilerinde farklılıklar vardır. 1988-2001 dönemi için yapılan analizlerde işlevsel bir banka kredi kanalının olduğunu, 2001 sonrası dönemde ise bu etkinin daha güçlü gerçekleştiğini tespit etmişlerdir. 1988-2001 döneminde işlevsel banka kredi kanalının görülmesinin arkasında kazanç kapasitesi ve varlık kalitesi yatarken, 2002 sonrası dönemde büyüklük, likidite, aktifleştirme, aktif kalitesi ve yönetsel verimlilik faktörleri bankaların para politikalarına olan tepkilerini büyük ölçüde değiştirmiştir.

Ahtik (2012), Slovenya ekonomisi için banka kredi kanalının varlığını araştırmıştır. Çalışmada, 1993-2007 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmanın temel bulguları, Slovenya’da banka kredi kanalının varlığını büyük ölçüde doğrulamıştır.

Altunöz (2013), Türkiye ekonomisinde banka kredi kanalının etkinliğini kredi tayinlaması üzerinden VAR modeli ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri kullanarak araştırmıştır. Analizleri sonucunda, kredi tayinlamasının Türkiye’de banka kredi kanalının etkinliğini sınırladığını göstermiştir.

Uslu ve Karahan (2016), banka kredisi kanalının Türkiye ekonomisindeki etkinliğini 2002: M01-2014: M12 döneminde VAR modelini kullanarak analiz etmişlerdir. Sonuçlar, banka kredi kanalının Türkiye’deki reel ekonomi üzerinde önemli bir rol oynadığını göstermiştir.

Atgür ve Altay (2018), Türkiye ve Endonezya ülkelerinde banka kredi kanalının etkinliğini Faktör Genişlemeli Vektör Otoregresif (FAVAR) ve VAR modelleri yardımıyla incelemişler, analizleri sonucunda her iki ülkede de banka kredi kanalının kısmen çalıştığını ortaya koymuşlardır.

Serel ve Güvenoğlu (2019), banka kredisi kanalının Türkiye ekonomisindeki etkinliğini VAR modelini kullanarak test etmişlerdir. Bulgular, sanayi üretimi ve mevduat bankalarının kullandığı kredilerin TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyetindeki şoka olumsuz tepki verdiğini göstermiştir.

4. Veri, Metodoloji ve Bulgular

4.1. Veri

Bu çalışmada, banka kredi kanalının etkinliği Türkiye ekonomisi için 2003Ç1-2018Ç4 dönemi kapsamında Vector Autoregressive (VAR) modeli kullanılarak analiz edilmiştir.

Doğrudan yerli bankalardan finansal olmayan özel sektöre sağlanan kredilerin kullanılması suretiyle, çalışmamızın diğer çalışmalardan farklılaşması amaçlanmıştır. Analizde yer alan değişkenlerin kısa tanımları Tablo 1’deki gibidir. Analizde kullanılan değişkenler; Kısa Vadeli Faiz Oranları (LNINTRATES), Tüketici Enflasyon Oranı (LNINFRATES), M2 Para Arz (LNM2), Finansal Olmayan Özel Sektörün Kredi Hacmi (LNBANKCREDIT), Nominal Efektif Döviz Kuru (LNNER) ve Sanayi Üretim Endeksi (LNINDUSTRY) şeklindedir. Logaritmik forma dönüştürülen seriler, Census-X13 yöntemi kullanılarak mevsimsellikten arındırılmıştır.

Tablo 1. Veri seti

Değişkenler	Değişkenlerin Tanımları
Tüketici Fiyat Endeksi (LNINFRATES)	Tüketici Fiyat Oranları (TÜFE), hane halkı tarafından satın alınan tüketici mal ve hizmetlerinin fiyatlarındaki ortalama değişiklikleri ölçer.
Faiz Oranları (LNINTRATES)	Bankaların rezerv gereksinimlerini karşılamak üzere kullanılan kısa vadeli (gecelik veya ertesi gün) faiz oranıdır (immediate interest rates, call money, interbank rate). Michailidou (2016)'da ifade edildiği gibi, bu faiz oranı, piyasadaki gelişmelere çok hızlı tepki verdiği için seçilmiştir.
M2 Para Arzı (LNM2)	M2 para arzı, bankalar dışındaki dolaşımdaki para, merkezi hükümet dışındaki vadesiz mevduat ve merkezi hükümet dışındaki yerleşik sektörlerin tasarruf ve döviz mevduatının toplamından oluşur. Seri, GSYH'ye oranlanmıştır.
Finansal Olmayan Özel Sektör Kredileri (LNBANKCREDIT)	BIS'e göre, "finansal olmayan özel sektör" finansal olmayan şirketleri (hem özel sermayeli hem de kamu sermayeli), hanehalklarını ve hane halklarına hizmet veren kar amacı gütmeyen kuruluşları içermektedir. Kredi yerli bankalar tarafından verilmektedir. Seri, GSYH'ye oranlanmıştır.
Nominal Efektif Döviz Kuru, 2010=100 (LNNER)	Nominal efektif döviz kurları, ikili döviz kurlarının ağırlıklı ortalamalarıdır. Daha fazla bilgi için lütfen bakınız (Klau ve Fung, 2006).
Sanayi Üretim Endeksi, 2015=100 (LNINDUSTRY)	Sanayi üretimi; madencilik ve taşocakçılığı, imalat, elektrik, gaz ve su arzı alanlarında faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarının çıktılarını kapsar.

Kaynaklar: Bank for International Settlements; Federal Reserve Bank of St. Louis; TCMB; OECD (Erişim Tarihi: 20.12.2019).

4.2. Yöntem

Özgen ve Güloğlu (2004)'na göre, makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerde ve rassal şokların değişken sistem üzerindeki etkisinin incelenmesinde VAR modelleri kullanılmaktadır.

Çok değişkenli zaman serisi modelleri arasında en yalın olanı $y_{1,t}$ ve $y_{2,t}$ olmak üzere iki bağımlı değişkene sahip iki değişkenli VAR modelidir. Serilerin gelişimi bu değişkenlerin geçmiş değerleri ile açıklanmaktadır. Bu basit modeldeki açıklayıcı değişkenlerin $y_{1,t-1}$ ve $y_{2,t-1}$ olduğu anlamına gelmektedir. Her bir değişkenin gecikmeli değerinin olduğu VAR modeli şu şekilde gösterilebilir (Füss, 2007: 1):

$$y_{1,t} = a_{11}y_{1,t-1} + a_{12}y_{2,t-1} + u_{1,t}$$

$$y_{2,t} = a_{21}y_{1,t-1} + a_{22}y_{2,t-1} + u_{2,t}$$

Matris notasyonu ile

$$y_t = A_1 y_{t-1} + u_t$$

$$A_1 = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{pmatrix}$$

Denklemden a_i 'ler ($k \times k$) katsayı matrisleri ve $u_t(u_{1t}, \dots, u_{kt})$ gözlenemeyen hata terimidir. Burada genellikle pozitif tanımlanmış kovaryans matrisi $E(u_t u_t') = \Sigma_u$ ile zamanla değişmeyen sıfır ortalama bağımsız beyaz gürültü işlemi olduğu varsayılır. Bir başka ifadeyle, u_t 'ler $u_t \sim (0, \Sigma_u)$ ile bağımsız stokastik vektörlerdir (Lütkepohl, 2004, s. 88).

VAR analizinden elde edilen katsayıları yorumlamak oldukça zordur. Denklem

sistemlerine uygulanacak şoklar olması durumunda, değişkenlerin reaksiyonları “etki-tepki analizi” ile yorumlanabilir. Etki-tepki analizi kullanılarak, ilgili değişkenin ve diğer değişkenlerin modeldeki her bir değişkene verilecek şoklara karşı tepkileri ölçülebilmektedir. (Lütkepohl ve Saikkonen, 1997, s. 127-157).

4.3. Bulgular

Etkili ve tutarlı bir VAR analizi için, modeldeki tüm değişkenlerin durağan olması gerekir. Serilerin durağanlığı birim kök testleri kullanılarak belirlenir. Bu çalışmada, serilerin durağanlıklarının belirlenmesinde Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleri tercih edilmiştir. Tablo 2’de yer alan ilgili birim kök testlerinin sonuçlarına göre tüm değişkenler durağan değildir. Durağan olmayan bu değişkenler birinci farkları alınarak durağan hale getirilmiştir.

Tablo 2. ADF ve PP testleri

DÜZEY					
Değişkenler/ Birim Kök Testi	Sabitli		Sabitli ve Trendli		
	ADF t stat	PP t stat	ADF t stat	PP t stat	
LNINFRATES	-1.198849	-2.830945*	-0.923980	-2.375045	
LNLM2	-12.24287***	-3.002970***	-1.755433	-1.755433	
LNBNKREDIT	-3.357698**	-3.673263***	0.257924	1.012212	
LNNER	2.467152	-0.771761	3.886412	-0.846086	
LNINDUSTRY	-1.649178	-2.547999	-1.368655	-2.415435	
LNINTRATES	-2.153410	-2.170362	-1.319557	-1.152160	

BİRİNCİ FARKLAR					
Değişkenler/ Birim Kök Testi	Sabitli		Sabitli ve Trendli		
	ADF t stat	PP t stat	ADF t stat	PP t stat	
DLNINFRATES	-7.533144***	-5.959391***	-8.672523***	-6.478877***	
DLNM2	-4.022747***	-6.882615***	-7.311713***	-7.309472***	
DLBNKREDIT	-5.659539***	-5.834235***	-5.076775***	-7.701456***	
DLNER	-6.836389***	-7.435523***	-6.818440***	-7.416996***	
DLNINDUSTRY	-6.851126***	-6.894456***	-6.926000***	-6.965893***	
DLNINTRATES	-6.112213***	-6.735098***	-6.559817***	-8.771997***	

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$.

VAR modeli tahmini yapılmadan uygun gecikme uzunluğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Akaike Bilgi Kriteri (AIC) değerlerinin 4 gecikme için minimum değer verdiği ve diğer gecikme kriterlerinin 1 gecikme için minimum değeri sağladığı görülmüştür. Optimum gecikme seviyesi 1 olarak belirlenmiştir (bakınız Tablo 3).

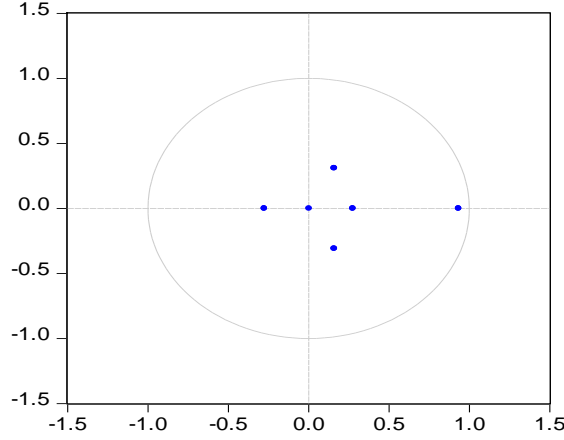
Tablo 3. Gecikme uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	606.5241	NA	3.52e-18	-20.32285	-20.07636	-20.22663
1	744.4606	238.4665*	1.75e-19*	-23.33765	-21.36575*	-22.56790*
2	786.6874	62.98239	2.35e-19	-23.10805	-19.41074	-21.66477
3	835.6064	61.35602	2.84e-19	-23.10530	-17.68258	-20.98849
4	892.6752	58.03605	3.18e-19	-23.37882*	-16.23068	-20.58848

* kriter tarafından seçilen gecikme sırasını gösterir. LR: Log Olabilirlik, FPE: Son Ongörü Hatası, AIC: Akaike Bilgi Kriteri, SC: Schwarz Bilgi Kriteri, HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri.

AR karakteristik polinomunun ters kökleri, VAR modelinin durağan olup olmadığını görmek için incelenmiştir. Şekil 2’ye göz atıldığında, modelin tüm ters köklerinin birim çember içerisinde yer aldığı tespit edilmektedir. Bu nedenle, VAR modelinin istikrarlı olduğu söylenebilir.

Şekil 2. AR karakteristik polinomun ters kökleri
Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

VAR modelinde otokorelasyon problemi olup-olmadığı incelenmiş ve bulgular Tablo 4'te verilmiştir. LM test sonuçlarına göre H_0 hipotezi birinci gecikme düzeyi için reddedilememiştir. Bu nedenle VAR modelinde otokorelasyon sorunu yoktur.

Tablo 4. LM otokorelasyon testi

Gecikme	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
1	43.99439	36	0.1691	1.249093	(36, 196.0)	0.1721
2	35.29855	36	0.5018	0.981326	(36, 196.0)	0.5056
3	62.14757	36	0.0044	1.844583	(36, 196.0)	0.0046
4	48.08586	36	0.0858	1.378912	(36, 196.0)	0.0878

VAR modelinde hata teriminin varyansının gözlemden gözleme değişip-değişmediği, yani değişen varyans sorununun olup-olmadığı incelenmiştir. Tablo 5'te yer alan sonuçlardan da anlaşılacağı gibi, modelde değişen varyans sorunu görülmemektedir.

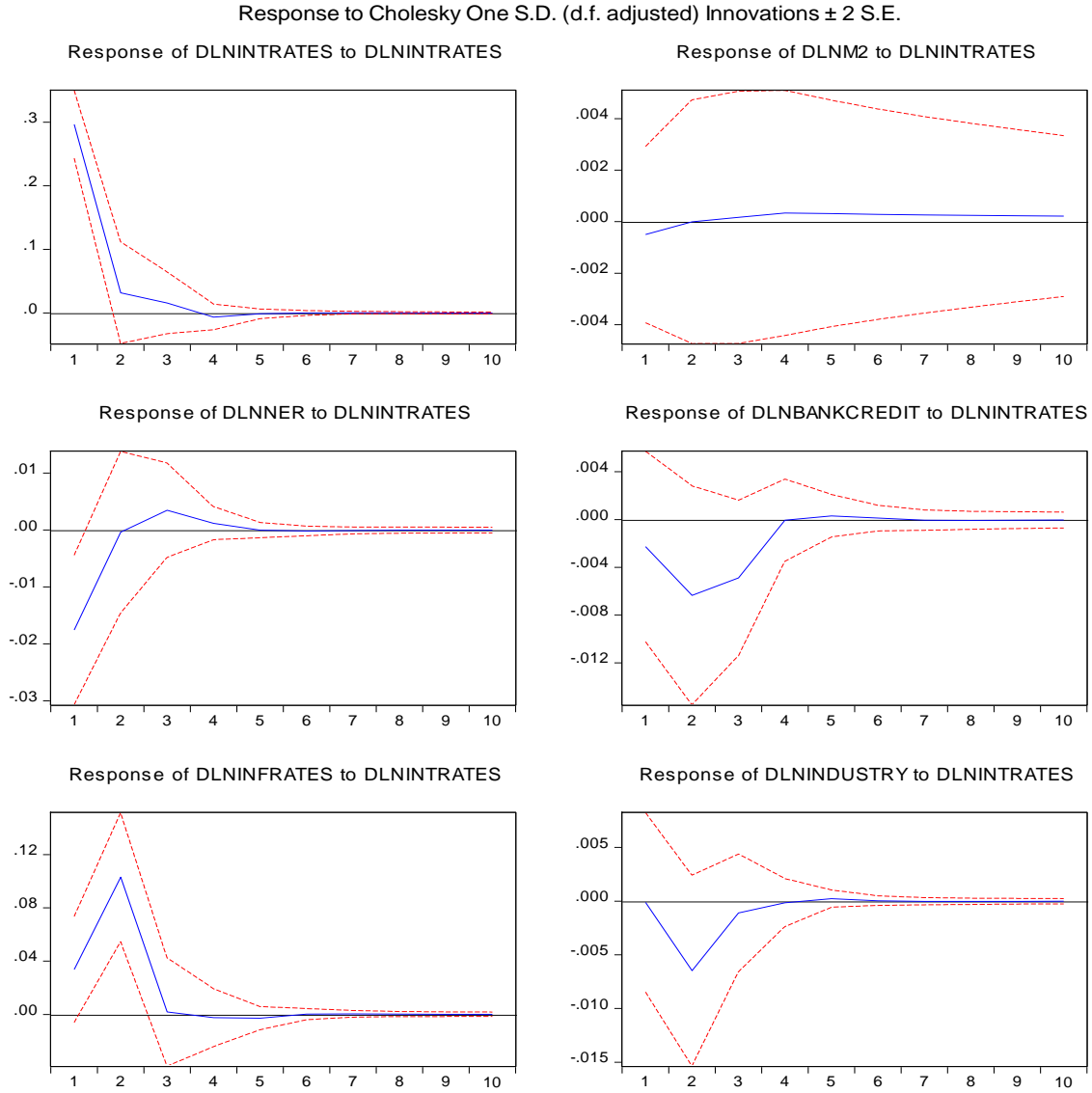
Tablo 5. VAR değişen varyans testi

Chi-sq	Df	Prob.
272.6035	252	0.1779

VAR analizi ile Türkiye'deki banka kredi kanalı mekanizmasının etkinliğini göstermek için etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırmalarının sonuçları sunulmuştur.

Şekil 3'teki ikinci hattın üçüncü panelinde görüldüğü gibi, faiz oranına standart bir sapma şok uygulandığında, sanayi üretim endeksi ekonomik beklentiler doğrultusunda dördüncü çeyreğe kadar negatif tepki göstermiştir. Faiz oranlarının yükselmesi borçlanma araçlarının maliyetini artırmış, bu da özellikle firmalar için yatırım ve üretim faaliyetlerinin bozulmasına neden olmuştur. Finansal olmayan özel sektörün kredi hacminin faiz oranlarındaki şoka tepkisi dördüncü döneme kadar negatif olmuş ve ardından uzun dönem durağan durum dengesine yönelmiştir.

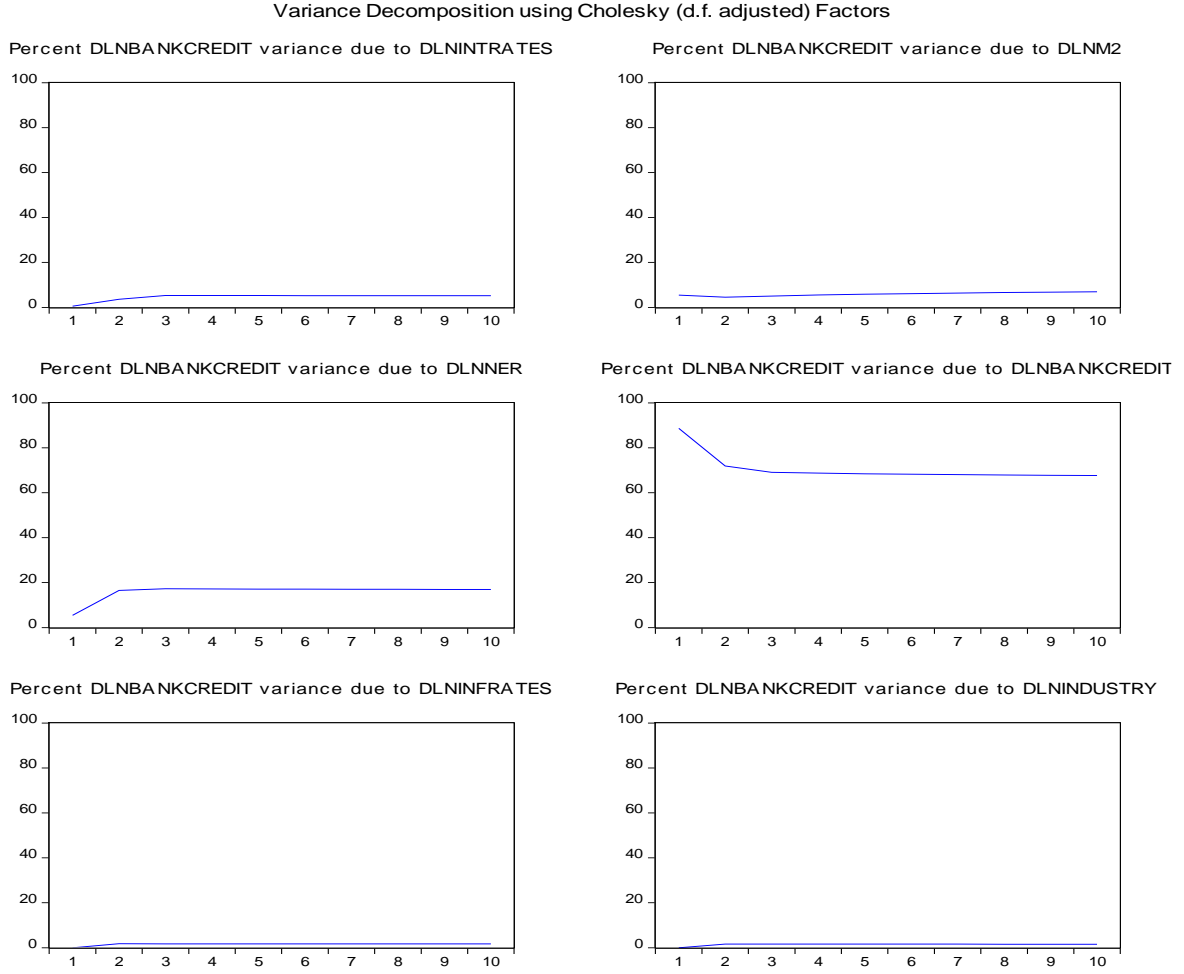
Şekil 3. Etki-tepki fonksiyonları

Panelin ilk sütununun üçüncü satırı enflasyon oranının faiz oranına tepkisini yansıtmaktadır. Faiz oranına şok uygulandığında enflasyon oranları ilk dönemde yüksek ve olumlu bir tepki göstermiş, ancak bu tepki ikinci dönemde hızla azalmış ve bu düşüş altıncı döneme kadar devam etmiş, sonra etkisini kaybetmiştir. Bu sonuç, faiz oranlarının enflasyonu düşürücü etkisinin uzun vadede ortaya çıkacağını söyleyen genel ekonomik teori ile uyumludur. Etki-tepki fonksiyonlarından elde edilen sonuçların önemli bir bölümü ekonomik beklentilerle örtüşmektedir. Temel bulgular, Türkiye ekonomisinde banka kredi kanalının çalıştığını göstermektedir.

Şekil 4’te yer alan varyans ayrıştırmasının sonuçlarına göre; nominal efektif döviz kuru, özel sektörün kredi hacminin tahmini hata varyansının yaklaşık % 17’sini, faiz oranı ve para arz şokları ise yaklaşık % 5’ini oluşturmuştur. Diğer taraftan, yaklaşık finansal olmayan özel sektör kredi hacminin tahmini hata varyansında sanayi üretim endeksinin payı % 1,5 ve enflasyon oranlarının payı sadece % 0,3’tür.

Şekil 4. Varyans ayrıştırmaları

Sonuç ve Değerlendirme

Merkez Bankası, banka kredilerini etkileyerek piyasaları şekillendirebilir. Özellikle enflasyon dönemlerinde Merkez Bankaları parasal sıkılaştırma uygulayarak banka kredilerini kısıtlamaya çalışmakta ve böylece ekonomiyi yavaşlatmak istemektedir. Türkiye ekonomisi özelinde, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) gecelik borçlanma faiz oranlarını yükseltmekte, böylece paranın piyasadan çekilmesini sağlamaktadır. Paranın piyasadan çekilmesi ekonominin yavaşlamasına yardımcı olmaktadır. Faiz oranlarındaki bu değişiklik döviz kurlarını ve dolayısıyla fiyatları etkilemektedir. Bu bakımdan, banka kredilerini etkileyen değişkenlerin (faiz oranı, enflasyon, döviz kuru, sanayi üretim endeksi vb.) incelenmesi ve banka kredi kanalının etkin bir şekilde çalışıp çalışmadığının analiz edilmesi önemli bir konudur.

2000 ve 2001 krizlerinden sonra Türk bankacılık sistemi, TCMB ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından belirlenen çeşitli politikalar ile yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Türkiye'deki bu bankacılık krizleri ve 2008 Küresel Finansal Kriz, bankacılık sektörünün istikrarının ve iş sektörüne kredi sağlamadaki rolünün önemini vurgulamıştır. Parasal aktarım mekanizmasında kredi kanalı, banka kredi kanalı ve bilanço kanalı aracılığıyla önemli bir rol oynamaktadır. Kredi kanalı mekanizması, bir ekonominin, merkez bankasının faaliyetlerine firmalara ve tüketicilere sağladığı kredi hacmine ilişkin para politikasından nasıl etkilendiğini ifade etmektedir.

Bu çalışmada, 2003Ç1- 2018Ç4 dönemi verileri kullanılarak, banka kredi kanalının Türkiye'deki etkinliği VAR modeli ile incelenmiştir. VAR tahminlerinden elde edilen etki-tepki fonksiyonları, faiz oranındaki pozitif bir şokun sanayi üretim endeksi ve finansal olmayan özel sektörün kredi hacmi üzerinde uzun bir süre (dört dönem) negatif bir etkisi olduğunu göstermiştir. Sonuçlar, banka kredi kanalının Türkiye’de çalıştığını ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Ahtik, M. (2012). Bank lending channel in Slovenia: panel data analysis. *Prague Economics Papers*, 1, 50-68, (Erişim tarihi: 11.11.2019).
- Altunöz, U. (2010). The monetary transmission mechanism. *Bankacılar Dergisi*, 73, 54-68.
- Altunöz, U. (2013). Türkiye’de banka kredi kanalının etkinliği üzerine ampirik bir çalışma: kredi tayinlaması. *Akademik Bakış Dergisi*, 37, 1-20.
- Aslanidi, O. (2007). The optimal monetary policy and the channels of monetary transmission mechanism in CIS-7 countries: the case of Georgia. *CERGE-EI Discussion Paper*, 12
- Atgür, M. ve Altay, N. O. (2018). Yeni para politikası arayışları bağlamında parasal aktarım mekanizması faiz kanalının işleyişi: Türkiye ve Endonezya ülke örnekleri. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(3), 601-624.
- Bank for International Settlements (2019), <http://stats.bis.org/statx/toc/LBS.html2> (Erişim tarihi: 20.12.2019).
- Benkovskis, K. (2008). Is there a bank lending channel of monetary policy in Latvia? evidence from bank level data (No. 2008/01).
- Bernanke, B. (1988). Monetary policy transmission: through money or credit?. *Federal Reserve Bank of Philadelphia Business Review*, November/December, 3-11.
- Bernanke, B. ve Blinder, A. S. (1992). The federal funds rate and the channels of monetary policy. *American Economic Review*, 82(4), 901-921.
- Bernanke, B. (1993). Credit in the macroeconomy, *Federal Reserve Bank of Newyork Quarterly Review*, 18(1), 50-70.
- Cecchetti, S. G. (1999). Legal structure, financial structure and the monetary policy transmission mechanism. *FRBNY Economic Policy Review*, July, 9-28.
- Central Bank of Nigeria (2019a). <https://www.cbn.gov.ng/Out/EduSeries/Series14.pdf> (Erişim tarihi: 01.12.2019).
- Central Bank of Nigeria (2019b). <https://www.cbn.gov.ng/Out/EduSeries/Series15.pdf> (Erişim tarihi: 01.12.2019).
- Erdoğan, S., ve Beşballı, S. G. (2011). Türkiye’de banka kredileri kanalının işleyişi üzerine ampirik bir analiz. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(1), 28-41.
- Federal Reserve Bank of St. Louis (2019), <https://research.stlouisfed.org/> (Erişim tarihi: 20.12.2019).
- Ferreira, C. (2007). The bank lending channel transmission of monetary policy in the EMU: A case study of Portugal. *The European Journal of Finance*, 13(2), 181-193.
- Friedman, M. (1987). The quantity theory of money. J. Eatwell, M. Milgate ve P. Newman (Ed), *The new palgrave: A dictionary of economics* içinde (ss. 1-40), London: MacMillan.
- Füss, R., (2007), Vector autoregressive models, financial data analysis, Department of Empirical Research and Econometrics.

- Gambacorta, L. ve Ibanes M. D. (2011). The bank lending channel lessons from the crisis. *European Central Bank Working Paper Series*, No 1335/May 2011.
- Gündüz, L. (2001). Türkiye’de parasal aktarım mekanizması ve banka kredi kanalı. *İMKB Dergisi*, 5(18), 13-30.
- İnan, E. A. (2001). Parasal aktarım mekanizmasının kredi kanalı ve Türkiye. *Bankacılar Dergisi*, 39, 3-19.
- Kashyap A. K. ve Stein J. C. (1994). The impact of monetary policy on bank balance sheets. *NBER Working Papers*, No 4821, 1-63.
- Klau, M. ve Fung, S. S. (2006). The new BIS effective exchange rate indices, *BIS Quarterly Review*, 51-65.
- Laidler, D. (1982). *Monetarist perspective*. Oxford: Phillip Alan.
- Lütkepohl, H. ve Saikkonen, P. (1997). Impulse response analysis in infinite order cointegrated vector autoregressive processes. *Journal of Econometrics*, 81(1),127-157.
- Lütkepohl, H. (2004). Vector autoregressive and vector error correction models, M. Kräzig ve H. Lütkepohl (Ed), *Applied time series econometrics* içinde (ss.86-158). Cambridge/MA: Cambridge University Press.
- Michailidou, D. M. (2016). *The inexorable evolution of financialisation: financial crises in emerging markets*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Mínguez, J. M. G. (1997). *The balance-sheet transmission channel of monetary policy: the cases of Germany and Spain*. Banco de Espana, Servicio de Estudios, Documento de Trabajo nQ 9713.
- Mishkin, F. S. (1995). Symposium on the monetary transmission mechanism. *Journal of Economic Perspectives*, 9(4),3-10.
- Mishkin, F. S. (2000). *Para teorisi ve politikası*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- OECD (2019), <http://stats.oecd.org/> (Erişim Tarihi: 20.12.2019).
- Örnek, İ. (2009). Türkiye’de parasal aktarım mekanizması kanallarının işleyişi. *Maliye Dergisi*, 156, 104-125.
- Özsuca, A. E. ve Akbostancı, E. (2012). An empirical analysis of the bank lending channel in Turkey. *Economic Research Center Middle East Technical University ERC Working Papers in Economics* 12/05.
- Özgen, B. F. ve Güloğlu, B. (2004). Economic effects of domestic debt VAR analysis technique in Turkey. *METU Studies in Development*, 31, 93-114.
- Öztürkler, H. ve Çermikli, A. H. (2007). Türkiye’de bir parasal aktarım kanalı olarak banka kredileri. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44(514), 57-68.
- Paya, M. (2013). *Para teorisi ve politikası*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Petursson, T. G. (2001). The transmission mechanism of monetary policy. *Monetary Bulletin*, 4, 2-77.
- Schmitz, B. (2004). *What role do banks play in monetary policy transmission in EU accession countries?* National Bank of Hungary. 3rd Macroeconomic Policy Research Workshop, 29-30 October.
- Serel, A. ve Güvenoğlu, H. (2019). Banka kredi kanalının işleyişi: Türkiye uygulaması. *Business and Economics Research Journal*, 10(4), 867-883.
- TCMB (2019), <https://evds2.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 20.12.2019).

- Telatar, E. (2002). *Fiyat istikrari nedir? ne? nasıl? kimin için?*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Uslu, N. C. ve Karahan, P. (2016). An analysis on the efficiency of bank lending channel in Turkey. *Journal of Business Economics and Finance*, 5(2), 206-217.
- Walsh C. (1998). *Monetary Theory and Policy*, MIT Press. http://www.strongnet.org/cms/lib6/OH01000884/Centricity/Domain/301/3040_s76.pdf (Erişim tarihi: 15.11.2019).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Güncel Pazarlama Yaklaşımlarının Sağlık Hizmetlerinde Uygulanabilirliği

The Application of Contemporary Marketing Approaches in the Health Services

Dr. Öğr. Üyesi Gülcan ŞANTAŞ¹, Dr. Öğr. Üyesi Fatih ŞANTAŞ²

Öz

Sağlık hizmetlerinin kendine özgü özellikleri nedeniyle sağlık hizmetlerinde pazarlama faaliyetleri diğer hizmet sektörlerinden farklılaşmaktadır. Sağlık hizmeti pazarlaması; sağlık hizmeti sunucularının sayısının artması, artan tıbbi maliyetler ve tıbbi odakların değişmesi gibi zorluklarla rekabetçi bir şekilde nasıl başa çıkılabileceğine dair bir anlayış sağlamaktadır. Sağlık hizmetleri pazarlamasına yönelik eleştiriler olmakla birlikte, her türlü hizmette olduğu gibi sağlık hizmetlerinde de memnuniyeti yaratma ve sadakat oluşturmada hizmet pazarlamasının temel ilkeleri ve yönleri katkı sağlayabilmektedir. Bu çalışmada güncel pazarlama yaklaşımlarından nöropazarlama, viral pazarlama, gerilla pazarlama ve dijital pazarlama stratejilerine yer verilmektedir. Ayrıca çalışmada güncel pazarlama yaklaşımlarının sağlıkta uygulanabilirliği örnekler üzerinden tartışılmaktadır. Hastalıkların erken teşhisinde ve sağlığın geliştirilmesi hizmetlerinde bu çalışmada bahsedilen güncel pazarlama yaklaşımlarından daha fazla yararlanılabileceği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Güncel pazarlama yaklaşımları, sağlık hizmetleri pazarlaması, sağlık kurumları

Makale Türü: Derleme

Abstract

Marketing activities in the health services are different from other service sectors due to the unique characteristics of health services. Health care marketing provides an understanding of how to cope with the challenges of increasing number of health care providers, increasing medical costs and changing medical focus in a competitive way. Although there are criticisms about health care marketing, the basic principles and aspects of service marketing can contribute to creating satisfaction and loyalty in health services as in every kind of service. In this study, neuromarketing, viral marketing, guerilla marketing and digital marketing strategies are included in the current marketing approaches. In addition, the applicability of current marketing approaches in health is discussed through examples. It can be said that the current marketing approaches mentioned in this study can be used more in the early diagnosis of diseases and health promotion services.

Keywords: Current marketing approaches, health care marketing, health care organizations

Paper Type: Review

¹Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, gulcan.santas@bozok.edu.tr.

²Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, fatih.santas@bozok.edu.tr.

Giriş

Sağlık hizmetleri pazarlaması, hedef pazarın ihtiyaç ve isteklerini anlama süreci olarak ifade edilmektedir ve sağlık hizmetleri sunum sisteminin örgütlenmesi, analiz edilmesi, planlanması, planların uygulanması ve kontrol edilmesi süreçlerini bir araya getiren bir bakış açısı sunmaktadır. Sağlık hizmetleri pazarlaması sürecinin çıktısı, bireylerin sağlıklılık hallerine katkı sağlanması, sağlık hizmeti sunucuları ile hedef pazar arasında değer değişiminin kolaylaştırılması ve hedef pazarı memnun etmenin yollarının geliştirilmesidir (Cooper, 1994, s. 7).

Sağlık hizmetlerinde pazarlama araçları; sağlık hizmeti sunucuları, tüketiciler ve hükümetler arasında ortak sağlık bilgisinin yaygınlaşmasına yardımcı olarak bu taraflar arasında bağlantı sağlamada önemli rol oynamaktadır. Sağlık hizmeti pazarlaması ile hastaların sağlık düzeylerinin yükseltilmesine, sağlık hizmeti kalitesi, memnuniyeti, kaygısı veya belirsizliği konusundaki kaygı verici sorunlarına yardımcı olunmaktadır. Sağlık hizmeti pazarlaması; sağlık hizmeti sunucularının sayısının artması ve artan maliyetler gibi zorluklarla rekabetçi bir şekilde nasıl başa çıkılabileceğine dair bir anlayış sağlamaktadır. İyi bir pazarlama karması oluşturmak ve bölümlendirme, hedefleme ve konumlandırma yöntemlerini kullanmak gibi pazarlama araçları ve kavramları, sağlık sistemlerinin daha etkin ve verimli bir şekilde sunulmasını sağlayabilmektedir (Lim ve Ting, 2012, s. 3).

Sağlık kurumlarının pazarlamaya yatırım yapmalarının iki önemli sebebinin bulunduğu söylenebilir: İlk sebep, hastaneler ve diğer sağlık kuruluşları saygın bir markanın gücünü anlamaya başlamıştır ve tüketiciler bugün daha fazla bilgiye sahiptir. Hastaneler, piyasadaki pozisyonlarını kendileri belirleyemezlerse, pozisyon ağızdan ağza pazarlama yoluyla rakipler ve ulaşabildikleri veri ve bilgiler yoluyla tüketiciler tarafından belirlenmektedir. Hastaneler, poliklinikler ve ameliyat merkezleri gibi seçenekler düşünüldüğünde, tüketiciler çok fazla alternatifte sahiptir. Daha iyi bir fiyat, daha iyi imkânlar, daha iyi bir hekim ya da istedikleri sağlık hizmetlerini almak için tüketiciler ülke çapında ve günümüzde gittikçe artan önemiyle farklı ülkelere tıp hizmeti almak için sağlık turizmi adı altında seyahat edebilmektedir. Dolayısıyla tüketicilerin artan seçenekleri sağlık kurumlarında rekabeti daha önceki dönemlere göre artırmıştır. Sağlık kurumları bu rekabet ortamında yalnızca yüksek teknoloji ve ülke yasal mevzuatında kendilerine izin verilen ölçüde iletişim araçları aracılığıyla mesajlar iletmelidir (Berney, 2015).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke sağlık sistemlerinde tartışılan gündem maddelerinden biri olan sağlık hizmetleri pazarlaması, çeşitli şekillerde eleştirilmektedir. Sağlık kurumlarında pazarlamaya karşı yöneltilen eleştiriler şu şekilde sıralanabilmektedir (Karafakıoğlu, 1998, s. 18-21):

- Sağlık hizmetleri talebinde pazar güçlerinin etkisi diğer mal ve hizmetlerde olduğu gibi baskın değildir.
- Sağlık hizmetlerinde pazarlama kıt kaynakların boşa harcanmasına neden olabilir.
- Pazarlama saldırgan ve bu sebeple kişi ve aile mahremiyetine saygı duymayarak toplumda huzursuzluk oluşturabilmektedir.
- Pazarlama, talebi oluşturmada yönlendirici olabilmektedir. Özellikle estetik cerrahi gibi alanlarda gereksiz talebe neden olabilmektedir.
- Pazarlama, sağlık hizmeti kalitesinin düşmesine sebep olabilmektedir.
- Sağlık hizmetlerinde pazarlama rekabeti tetikleyebilmektedir ve bu rekabet sağlık hizmeti sunucuları arasında bilimsel işbirliğini engelleyebilmektedir.
- Sağlık hizmetlerinde pazarlama faaliyetleri hastalar arasında ayırım yapılmasına da yol açabilmektedir.

Türkiye’de sağlıkta pazarlama faaliyetleri ve reklamlar ile ilgili yaptırımlar bulunmaktadır. Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun, Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun, Ticari Reklam ve İlanlara İlişkin İlkeler ve Uygulama Esaslarına Dair Yönetmelik gibi birçok kanun ve yönetmelik, sağlık hizmetlerinde reklam ve pazarlama faaliyetlerine kısıtlama getirmektedir (Ağırbaş ve diğ., 2011, s. 129; Santas et al. 2017, s. 2).

Ancak sağlık hizmetlerinde hastalıklar konusunda farkındalığı artırmak ve sağlığın geliştirilmesine yönelik hizmetleri teşvik etmek için sosyal pazarlama faaliyetleri katkı sağlayabilmektedir. Sağlık hizmetleri pazarlamasına yönelik eleştiriler olmakla birlikte, her türlü hizmette olduğu gibi sağlık hizmetlerinde de memnuniyeti artırma ve sadakat oluşturmada hizmet pazarlamasının temel ilkeleri ve yönleri katkı sağlayabilmektedir. Ancak sağlık sektöründe hizmet sunumuyla ilişkili karmaşıklıklar ve farklılıklar, elde edilen hasta memnuniyetinin derecesini belirlemek için gerekli olan kapsamlı değerlendirme, kıyaslama ve izleme mekanizmalarını gerektirmektedir (Corbin et al. 2001, s. 2).

Yakın gelecekte sağlık hizmetleri pazarlamasının daha fazla gündeme geleceği tahmin edilmektedir. Bunun sebepleri şu şekilde sıralanmaktadır (Lim ve Ting, 2012, s. 3):

- Sağlık hizmeti değer zincirinin farmasötik, biyoteknoloji ve terapötik endüstrilerden oluşan yaşam bilimleri için önemli olacağı anlaşılabacaktır.

- Hasta memnuniyeti ölçümünün iyileştirilmesi ve hasta sadakatinin önemi artan konu başlıkları arasında olacaktır. Bu sebeple, süreç ve sonuçlara dayalı bakım ile hastalıklara özgü ve genel memnuniyetin ölçülmesi için rafine edilmiş araçlara ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca bölümlendirme, hedefleme ve konumlandırma araçları gibi çeşitli pazarlama araçları kullanılarak, farklı sağlık tüketicilerini hedefleyen sağlık çözümleri geliştirilmesi gündeme gelecektir. Böylece sağlık hizmetleri pazarlaması maliyetleri azaltmaya ve daha uzmanlaşmış hizmet sunumuna katkı sağlayabilecektir.

- Pazarlamanın, sağlık hedefleri ve sağlığın geliştirilmesi konularında etkisi artacaktır. Günümüzde de çok tartışılan sağlıklı davranışlar ve yaşam tarzlarını benimsemede ve teşvik etmede sağlık pazarlamasının daha aktif şekilde kullanılmaya başlanacağı tahmin edilmektedir.

- Sağlık turizminin artan hacmi düşünüldüğünde markalaşma, hedef pazarlama ve sosyal medyanın kullanımı gibi konularda sağlık hizmeti pazarlamasında yeni trendler gündeme gelecektir.

Bu çalışmada güncel pazarlama yaklaşımlarından nöropazarlama, viral pazarlama, gerilla pazarlama ve dijital pazarlama stratejilerine yer verilmektedir. Ayrıca çalışmada güncel pazarlama yaklaşımlarının sağlıkta uygulanabilirliği örnekler üzerinden tartışılmaktadır. Bu çalışma ile pazarlama yaklaşımlarının sağlık sektörü örnekleri incelenerek alanyazına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

1. Nöropazarlama

Sinirbilimi disiplininin ortaya çıkardığı nöropazarlama tekniği, beyin temelli anlatıların gelişimini incelemekte ve kullanılmaktadır (Fisher et al. 2010, s. 1). İnsan beyni, vücudumuzun en karmaşık yapısıdır. Beyin sinapsları deneyim ve öğrenme ile değişmektedir. Nöropazarlama, pazarlama alanında çalışan araştırmacılar için farklı yaş veya eğitim seviyesi gibi özellikler üzerinde çalışırken farklı çerçeveler sunmaktadır (Kumar et al. 2016, s. 5). Nöropazarlama, tüketicilerin uyarıcılara olan tepkilerini gözlemeyi amaçlayan teknoloji temelli pazar araştırmalarıdır (Flores et al. 2014, s. 77). Pazarlama uzmanları; nöropazarlama tekniklerini kullanarak tüketicinin duygularını, hislerini, beklentilerini ve hatta gizli kısıtlamalarını keşfedebilmektedir (Orzan et al. 2012, s. 428).

Nöropazarlama, son yıllarda sağlık kurumlarında pazarlama yaklaşımları arasında dikkat çeken konu başlıklarından biridir. Bu pazarlama türünde, sağlık tüketicilerinden doğru bilginin elde edilmesinde fizyolojik ölçümlerden faydalanılmakta ve bir takım teknolojik cihazlar

kullanılmaktadır. Nöropazarlamada kullanılan başlıca teknolojiler şu şekildedir: fMRI (Fonksiyonel Manyetik Görüntüleme Cihazı), PET (Pozitron Emisyon Cihazı), EEG (Elektro Beyin Grafiği Cihazı), Eye Tracking (Göz tarama), GRS (Galvanic Deri Tepkisi Cihazı), PDR (Gözbebeği Geniştirme Tekniği), SST (Steady State Probe Topography), MEG (Magnetoencephalography). Bu teknikler, bireyin sağlık ve sosyal nedenli pazarlama kampanyalarına dâhil olma kararının arkasındaki gizli itici güçleri belirleme potansiyeline sahiptir. Tekniğin uygulanmasında genellikle odak grupları ve derinlemesine görüşmeler gibi nitel araştırma yöntemleri kullanılmaktadır ancak nicel araştırmalar ve deneyler de yapılabilmektedir (Harris et al. 2018, s. 4).

Sağlık sektörü ve ilaç endüstrisi; hizmetlerin sunumunda, ürünleri satmada ve reklam vermede yeni zorluklarla karşı karşıyadır. Yenilikçi ameliyatlar ve tıbbi ilerlemeler daha fazla tartışılmaktadır ve piyasada rekabet giderek artmaktadır. Bu bağlamda, sağlık sektöründe pazarlamanın rolü artış göstermektedir. Tüketici beklentilerinin giderek önemli hale geldiği sağlık sektöründe, nöropazarlamanın sağlık kurumlarının rekabet edebilirliğine gelecekte daha fazla yardımcı olması beklenmektedir (Kumar et al. 2016, s. 6-7; Orzan et al. 2012, s. 428).

Nöropazarlama ilaç sektöründe kullanılmakla birlikte bu tekniklerin kullanımı hakkında çok az bilgi paylaşılmaktadır. Etik açıdan, birçok şirket detayları açıklamamayı tercih etmektedir. Ancak birçok ilaç şirketinin ön testleri yapmak ve en etkili televizyon ilaç reklamlarını seçmek için nöropazarlama tekniklerini kullandığı belirtilmektedir. Nöropazarlama tekniklerinin kullanımıyla ilaç şirketinin görebileceği potansiyel zarar en aza indirilmeye çalışılmaktadır. Potansiyel tüketicilerin bilinçli ve bilinçsiz zihni anlaşılabilir olarak, gelecekteki projelerde bu bilgiler kullanılabilir. İlaç şirketleri nöropazarlamanın yardımıyla sağlık tüketicileri ile ilgili şu bilgileri elde edebilmektedir (Orzan et al. 2012, s. 428-430):

- Hangi reklamların daha cazip bulunduğu ve daha az izlendiği,
- Reklamların hangi bölümlerinin daha akılda kalıcı olduğu ve potansiyel tüketiciyi duygusal olarak ilgilendirdiği,
- Farklı reklamların hangi duyguları ortaya çıkardığı,
- Her bir reklam için beynin faaliyetlerini kaydetme ve bu faaliyetleri izleme.

fMRI gibi nöro-görüntüleme teknikleri, çağdaş sinirbilimde hem hastalık süreçlerini hem de bilişsel olguların temel fizyolojisini incelemek için çeşitli yaklaşımlar sunmaktadır. Klinik alanda nöro-görüntüleme tekniklerini kullanmak; ilaç gelişimini izlemek ve erken aşamalarda hastalıkların tanısına ve tedavisine yeni yaklaşımlar sağlamak için umut olmaktadır (Racine et al. 2005, s. 159). Ancak bir başka açıdan bakıldığında bu tür taramalar ciddi etik soruları gündeme getirmektedir. Guardian'da yayınlanan bir yazıda, davranışları tahmin etmek için beyin taramalarını kullanmanın sorunlu bir yol olduğu ve bu gelişmelerin etkileri hakkında düşünmek gerektiği belirtilmektedir (Sample ve Adam, 2003).

Yakın gelecekte beyin görüntüleme teknolojisinin reklamlarda ve ticari ortamlarda daha fazla kullanılabilirliği beklenmektedir. Ancak bu durumun bazı zararları olabileceği ifade edilmektedir. Beyin görüntüleme, kişisel mahremiyeti kabul edilemez bir dereceye kadar ihlal edebilmektedir. Dolayısıyla bu teknolojinin ticari kullanımını düzenlemek için yasal bir düzenlemeye ihtiyaç duyulacaktır (The Lancet Neurology, 2004, s. 71). Özellikle sağlık sektöründe kişisel mahremiyetin önemi düşünüldüğünde, nöropazarlama tekniklerinin potansiyel zararları olabilecektir.

Türkiye'de hem sağlık hizmetlerinin pazarlanmasında hem de diğer sektörlerde nöropazarlamanın kullanımında etik ikilemler bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, nöropazarlamaya yönelik yapılacak ampirik araştırmalarda katılımcıların gönüllü olarak araştırmaya katılmayı kabul etmeleri önemli olmaktadır. Yürütülecek araştırmaların etik kurul onaylarının olması ve araştırma kapsamında deneklerin yasal haklarının sözleşmeler ile

araştırmalar öncesinde belirlenmesi, diğer dikkat edilmesi gereken unsurlar arasındadır. Sağlık hizmetlerinde yürütülecek araştırmalarda Sağlık Bakanlığı'nın ve nörologların yer aldığı bir komisyonun izni mutlaka olmalıdır (Değirmen ve Şardağı, 2016, s. 156).

Türkiye'de nöropazarlama tekniğine örnek olarak eczacılık sektörüne ait bir reklam verilebilir. Bu şirketin bir ürününe ilişkin reklam, nöro-görüntüleme tekniklerinden olan göz takibi ve Elektroensefalografi cihazıyla değerlendirilmiştir. Araştırma 16 kadınla bir laboratuvar ortamında yürütülmüştür. Araştırmanın yapıldığı ortam oturma odası gibi tasarlanmış, kadınlara bu reklam izletilmiştir. İzleme sırasında ilk başlarda kadınların dikkat ve duygusal etkilenme durumu yüksek olurken; reklamın ilerleyen bölümlerinde yer alan bebeğin hareketleri, kadınların dikkat eğrisinde azalmaya yol açmıştır. Bu süreçte kadınlar kendilerinin çocuk yetiştirirken tecrübelerini hatırlamışlardır. Buradan hareketle nöropazarlama teknikleri kullanılarak ürünün beğenildiği, ancak ürüne ilişkin reklam mesajının tam dikkat eğrisinin yüksek olduğu zaman verilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır (Girişken, 2012; Nurdağ Silkü ve Şar, 2015, s. 41).

Nöropazarlama teknikleri, yukarıda örnekte olduğu gibi sağlık tüketicilerinin dikkat eğrisini ortaya koymakta kullanılabilir. Sağlıkta pazarlama yalnızca ilaç veya diğer sağlık ürünlerini satmak için değil, aynı zamanda sağlığın teşvik edilmesi ve geliştirilmesi amacıyla düzenlenen kamu spotu gibi uygulamalarda da araştırma katılımcılarının dikkat eğrilerini ortaya koymada kullanılabilir. Böylece yüksek bütçeler ile hazırlanan sağlığın geliştirilmesine yönelik obezite ile mücadele, tütün kullanımının azaltılması, uyuşturucu kullanımının önlenmesi gibi bilgilendirme yayınlarında mesajlar daha anlamlı ve doğru bir şekilde topluma iletilebilir.

2. Viral Pazarlama

Günümüzde tüketiciler, televizyon veya gazete reklamları gibi geleneksel reklam biçimlerine karşı direnç göstererek pazarlamacıların alternatif stratejilere yönelmesine sebep olmaktadır. Bu stratejilerden biri de viral pazarlamadır. Alanyazın incelendiğinde viral pazarlama yerine “virütik pazarlama”, “virüsle pazarlama”, “vızıltı pazarlaması” ve “bulaşıcı pazarlama” kavramları da kullanılmaktadır. Viral pazarlama, bir virüs hastalığı gibi ifade edilmektedir. Nasıl ki virüs kökenli bir hastalığa yakalanan kişi bu virüsü iletişimde bulunduğu diğer kişilere yayıyorsa, viral pazarlamada da verilmek istenen mesaj, kişinin iletişimde bulunduğu herkese yayması durumu söz konusu olmaktadır (Argan ve Tokay Argan, 2006, s. 232-233).

Viral pazarlama, tüketicileri ürün bilgilerini arkadaşlarıyla paylaşması konusunda teşvik etmektedir ve tüketiciler bunu yaparken mevcut sosyal ağlarını kullanmaktadır (Leskovec et al. 2007, s. 2). Bu pazarlama tekniği, bireylerin bir pazarlama mesajını başkalarına aktarmalarını teşvik eden ve mesajın etki alanında üstel büyüme potansiyeli yaratan her türlü stratejiyi ifade etmektedir. Viral pazarlama, genellikle pazarlamacının bir video veya mini site gibi elektronik içerikler oluşturmasıyla başlamaktadır ve bu pazarlama türünde genellikle marka oluşturmak amaçlanmaktadır (Ho ve Dempsey, 2010, s. 1000). Etkili bir viral pazarlama stratejisi şu unsurları içermektedir: Ürün veya hizmet hediye etmek, başkalarına zahmetsiz gönderim sağlamak, küçükten büyüğe kadar kolayca ölçeklemek, ortak motivasyon ve davranışlardan yararlanmak, mevcut iletişim ağlarını kullanmak ve diğer kaynaklardan yararlanmaktır (Wilson, 2018).

Viral pazarlama, son yıllarda şöhreti artan konular arasındadır ve bu pazarlama türüyle geniş kitlelerin dikkatini çeken kampanyalar oluşturulmaktadır. Sağlık kurumları, odak noktaları herkesin umursadığı bir konu (sağlık) olması nedeniyle viral pazarlamanın avantajından yararlanmak için oldukça uygun kurumlardır. Herkes kanserle savaşmak, sağlıklı şekilde yaşamak ve hastalıklarının tedavi olmasını istemektedir (Carter, 2018). Yalnızca kar amaçlı örgütler değil, aynı zamanda kar amacı gütmeyen örgütler de viral pazarlamayı etkili şekilde kullanmaktadır. Sağlık konusu ile ilgili çok sayıda mesaj, viral yayılma ile geniş kitlelere ulaştırılmaktadır (Argan ve Tokay Argan, 2006, s. 246).

Özellikle internet üzerinden viral pazarlama yazılım platformlarının kullanımı, sağlığın teşviki ile ilgili mesajların yaygınlaştırılması, yeni ve mevcut web kullanıcılarını elde etmede

etkinlik açısından önemli rol oynamaktadır. İnternet üzerinden arkadaşlarıyla rekabet ederek ve sağlık ile ilgili sorulara cevap vererek “sağlıklı bir hediye paketi” kazanma olasılığı ve elektronik postaların iletilmesi amacıyla matematiksel algoritmaların kullanımı, sağlık sektöründe viral pazarlama tekniklerini kullanarak sağlığın teşviki çabalarına destek olabilmektedir (Gosselin ve Poitras, 2008, s. 10-11).

Yeni medya mesajları ve elektronik posta göndererek ve sosyal pazarlama siteleri üzerinden viral pazarlama tekniklerini kullanarak, yüz yüze görüşmeye ve iletişime gerek kalmadan kamu sağlığı kampanyaları ile ilgili tüketicilere bilgi verilebilmektedir (Parvanta et al. 2011, s. 231). Ayrıca fiziksel aktivitenin artırılmasını teşvik etmede viral pazarlama teknikleri katkı sağlayabilmektedir. Bu kampanyalar, hem daha basit yapılmaktadır hem de daha düşük maliyetli olmaktadır (Walji et al. 2009, s. 76-77). Dolayısıyla sağlık sektöründe viral pazarlamanın kullanımı, sağlığın teşviki ile ilgili politika ve uygulamaların bilinirliğini artırmada katkı sağlayabilmektedir.

Bir sinir sistemi hastalığı olan Amiyotrofik Lateral Skleroz (ALS) hastalığı, sosyal medyada başarıyla yönetilen viral pazarlama kampanyası örnekleri arasındadır. Ünlü kişiler başlarından aşağı bir kova buzlu su dökerek (ice bucket challenge) bu kampanyaya destek olmuşlardır. Buzlu su dökülmesinin sebebi, buzun kişiye verdiği soğukluk ve şok etkisi ile ALS hastalığının kas felcine neden olması arasında ilişki kurulmasıdır. Kampanyaya destek olan kişiler “birbirlerine meydan okuma” ifadesiyle diğer kişileri başlarından buz kovası dökmek için meydan okumaya davet etmektedir. Eğer diğer kişiler buz kovası dökmek istemezse ALS Derneği için bağışta bulunmaları beklenmektedir. Bu kampanyada hem diğer kişileri meydan okumaya davet ederek hastalığın kişiler arasında bilinirliğinin yayılmasını sağlamak hem de hastalığı olan kişilere maddi destekte bulunmak amaçlanmaktadır. Böylece viral pazarlama yoluyla ALS hastalığına yönelik farkındalık artırılmaktadır.

Viral pazarlamanın bir başka örneği ise küresel bir halk sağlığı sorunu olan gençlerde tütün kullanımı konusuna yöneliktir. Sağlık eğitimcileri internet tabanlı teknolojileri kullanarak tütün kullanımını önlemeyi amaçlamaktadır. Ancak internet üzerinden yapılan viral pazarlamanın sağlığın teşviki açısından etkin olup olmadığı belirsizdir. Ip et al. (2014, s. 7) tarafından yapılan çalışmada, online oyun temelli (game based advertisements-advergame) bir viral pazarlama kampanyası yoluyla tütün kullanımının önlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, çevrimiçi bir oyunda yapılan bir yarışmayla tütünle ilgili sağlık bilgileri sorulmuş ve bu oyunların tütün farkındalığı oluşturmada etkili bir yol olduğu belirlenmiştir. Çalışmada, internet viral pazarlamanın sağlık eğitimi için çok büyük bir potansiyele sahip olduğu ancak şuan için hala yeterli şekilde kullanılmadığı vurgulanmıştır.

3. Gerilla Pazarlama

Gerilla pazarlama beklenmedik bir şekilde halkın marka, ürün veya hizmet bilincini artırmanın bir yolu şeklinde ifade edilmektedir (Lun ve Yazdanifard, 2014, s. 13). Bu pazarlama tekniği esas olarak düşük düzeyde finansal kaynağa sahip, ancak yaratıcı ve entelektüel kaynakları çekmeyi amaçlayan bir pazarlama türü olarak tanımlanmaktadır. Gerilla pazarlamada cesur ve modern fikirlere daha fazla önem verilmektedir ve para yerine zaman, enerji, hayal gücü ve bilgi yatırımları teşvik edilmektedir (İşoraité, 2018, s. 1). Gerilla pazarlamanın örnekleri arasında marka yazılı mendil paketleri gibi ücretsiz sokak eşantyonları vermek, bir asansörde insanlara bir üründen bahsetmek için oyuncu tutmak veya bir kaldırıma tebeşirle bir pazarlama mesajı yazmak yer almaktadır. Gerilla pazarlama, potansiyel bir hedef gruba ulaşmada çok etkili olabilmekle birlikte bunların uygulanmasının veya etkilerinin izlenmesinin zor olduğu ifade edilmektedir (Jain, 2010, s. 427).

Dünya giderek daha fazla dijitalleştikçe, sağlık kurumları da çağa ayak uydurmaktadır ve sağlık kurumlarında pazarlamanın önemi artmaktadır. Gerilla pazarlama, geleneksel pazarlamanın ötesine geçerek, geleneksel olmayan yöntemler ile hastanelere rekabet gücü ve mevcut hastalar arasında daha güçlü bir topluluk duygusu yaratabilmektedir (Warren, 2018).

Gerilla pazarlamada inovasyon ve yaratıcılık öne çıkan kavramlardır. Sağlık hizmetlerinde gerilla pazarlaması ilkelerini kullanmak, sağlık eğitiminde, sağlık politikasında ve sosyal değişimde yeni başarılar getirebilmektedir (Galer-Unti, 2009). Sağlık sektöründe gerilla pazarlama; alkollü araç kullanımının önlenmesi ve cilt kanserinin azaltılması için güneş koruyucu kremlerin kullanımını teşvik etme ve tütün kullanımını azaltma gibi kampanyalarda kullanılmaktadır (Cinnamon, 2014, s. 25).

Türkiye’de sağlık hizmetlerinin doğası düşünüldüğünde gerilla pazarlama stratejilerini uygulamak zorlaşmaktadır. Bunun sebebi gerilla pazarlama ile kişisel mahremiyetin ihlal edilebilmesidir. Hastaların hastalıkları ile ilgili web sitelerden araştırma yaptıktan sonra bu konuda istenmeyen elektronik postalar (spam) almaları, birileri tarafından takip edildiklerini düşünmelerine yol açabilmektedir ve bu durum rahatsız edici olabilmektedir. Çoğunlukla kişiler spam şeklinde gelen elektronik postaları okumadan silmektedir. Bununla birlikte, sağlık hizmetlerinin ulaştırılması yerel düzeyde gerçekleştirilmektedir ve internet kullanmayan sağlık tüketicileri de bulunmaktadır (Tengilimoğlu, 2012, s. 356). Bu sebeple gerilla pazarlaması stratejileri ulusal düzeyde sağlık hizmetlerinde tam olarak başarılı olamamaktadır. Ancak yakın gelecekte sağlıkta sosyal programların duyurulmasında ve hastaların sağlık farkındalığını artırmada gerilla pazarlamadan faydalanılabileceği düşünülmektedir.

Her ne kadar gerilla pazarlamanın doğası Türkiye’de tartışmalı gibi görünse de, uygulamada örneklerine rastlamak mümkündür. Örneğin Türkiye’de bir kozmetik markası meme kanserine yönelik farkındalık yaratmak amacıyla bazı ürünlerini “pembe kurdele” sembolüyle satışa sunmuştur. Bu ürünlerden elde edilen satış geliri, hastanelere bağışlanan mamografi cihazlarının finanse edilmesinde kullanılmıştır (Balıkçioğlu ve Karacaoğlu, 2007, s. 130; Kaleli, 2018, s. 328). Dolayısıyla, Türkiye’de halk sağlığını geliştirmek ve sağlıklı davranışları teşvik etmek amacıyla bu pazarlama türü kullanılabilir. Sağlıksız davranışlar konusunda toplumun caydırılması amacıyla yaratıcı reklamlar planlanabilir. Alkollü araç kullanmak yerine taksiye binmeyi, egzersiz yapmayı ya da cilt kanserinden korunmak için temiz içerikli kozmetik ürünlerine yönelmeyi teşvik eden gerilla pazarlama uygulamaları yapılabilir. Gerilla pazarlamanın en dikkat çeken özelliklerinden biri yaratıcılık ve yeniliktir. Yaratıcılığa ve yeniliğe sosyal medya kampanyaları ve video paylaşım platformları katkı sağlayabilir.

4. Dijital Pazarlama

Dijital pazarlama, ürünleri veya hizmetleri dijital kanalları kullanarak tanıtan bir pazarlama türüdür. İnternet kullanımını gerektirmeyen kanallar, cep telefonları, sosyal medya pazarlaması, görüntülü reklamcılık, arama motoru pazarlaması ve diğer birçok dijital ortamdan dijital pazarlama yapılabilmektedir (Yasmin et al. 2015, s. 69-70).

Pek çok endüstri, dijital pazarlamayı hedef kitlelerine ulaşmak ve daha etkili bir şekilde iletişim kurmak için bir araç olarak benimsemiş olsa da, özellikle sağlık sektörü dijital stratejileri benimsemede yavaş ilerlemektedir. Sağlık hizmetlerinde hasta gizliliği ve mahremiyet endişeleri bulunmaktadır. Aynı zamanda birçok sağlık hizmeti pazarlamacısı, değişime isteksiz olan hastane pazarlama/halkla ilişkiler birimleriyle uğraşmanın getirdiği zorluklarla karşı karşıyadır. Ancak sağlık sektöründe pazar payını artırmak, şeffaflık yaratmak, performansı geliştirmek ve hasta katılımını artırmak için dijital pazarlamayı kullanma konusunda çeşitli fırsatlar bulunmaktadır (Hambelton, 2016).

Sağlık sektöründe çeşitli dijital pazarlama stratejileri bulunmaktadır. Kolay gezinmeyi sağlayan web siteleri, sağlık bilgisi arayan hastalar için hasta odaklı ve kullanımı kolay olanaklar sunmaktadır. Uluslararası alanda “Mayo Clinic” bu başarılı sitelerden biridir. Bilgilendirici bloglar da sağlık sorunları olan bireyler için sorulara cevaplar, hızlı ipuçları ve doktora gitmeden alabilecekleri tavsiyeler ile faydalı olmaktadır. Kaynağı belli elektronik postalar, kitlenin ilgisini en iyi şekilde çekebilmek için kişiselleştirilmiş bilgileri içeren dijital pazarlama stratejisidir. Sağlık hizmeti tüketicilerinin giderek daha fazla görsel içeriğe yönelmesi, sağlık hizmetlerinin eğiten ve ilham veren videolar yoluyla hastalara ulaştırılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu videolar

aracılığıyla hekimlerin uzmanlık alanlarıyla ilgili bilgi edinilebilmektedir. Video aracılığıyla bir sağlık sorunu ile ilgili bilgi veren hekim, hastayı rahatlatabilmekte ve ona güven verebilmektedir. Ayrıca hasta o hekimden hizmet alacaksa, öncesinden hekimin yüz ifadelerini, tavırlarını ve hatta sesini duyarak hizmet almaya gittiğinde kendini daha rahat hissedebilmektedir. Ayrıca sosyal medya kullanımı, sağlık tüketicileri ile bağlantı kurmada ve sağlık kurumunun tanıtımının yapılmasında önemli fırsatlar sağlayan dijital pazarlama stratejileri arasında yer almaktadır (Eddine, 2018).

Dijital pazarlama, sağlık endüstrisinin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Arama motorları bir araç olarak kullanılarak, hedeflenmiş sosyal bilgiler yaratılarak, hastalar sosyal medyaya yönlendirilerek ve çeşitli verilerden yararlanılarak hastaların katılımı ve sadakati geliştirilebilmektedir. Hâlihazırda sağlık hizmetleri pazarlamasının göreceli olarak yeni bir yönü olan dijital pazarlama, sağlık hizmetleri faaliyetlerinin seyrini değiştirmektedir. Dijital pazarlama büyümeye ve gelişmeye devam ettikçe, sağlık sektöründe bu pazarlama stratejileri daha fazla takip edilecektir (Girardi, 2017).

Sağlık sektöründe başta Sağlık Bakanlığı olmak üzere birçok sağlık kurumu ve kuruluşu, sosyal medya platformlarını kullanmaktadır ve düzenli şekilde güncel paylaşımlar yapmaktadır. Türkiye’de reklam yaptırımları bulunmakla birlikte, birçok sosyal medya platformu, hekimlerin tedavi ve ameliyat videolarını paylaşarak sağlık tüketicilerine kendilerini tanıtmaya yönelik bir zemin hazırlamaktadır. Sosyal medya kanalları aracılığıyla hekimler kadın hastalıkları ve doğum klinikleri, tüp bebek tedavisi, estetik cerrahi gibi birçok alanda dijital tanıtım ve pazarlama tekniklerini kullanabilmektedir.

Türkiye’de sağlık sektöründe reklam yaptırımları göz önünde bulundurulduğunda, birçok sağlık kuruluşu veya sağlık profesyoneli dijital ortamda başka çözümlerine yönelmektedir. Örneğin arama motoru optimizasyonu (search engine optimization) bu çözümlerden biri olmaktadır. Bu uygulamalar, belirli bir semptom, hastalık veya sağlık hizmeti için dijital ortamda arama yapan tüketiciye o sağlık kuruluşunu veya sağlık profesyoneli tanıtmaya yönelik uygulamalardır. Sağlık tüketicisi arama yaptığında arama motorunda o hekime veya kuruluşa daha hızlı ulaşabilmektedir. Böylece o kişinin tanıtım ve hizmetlerinin satış potansiyeli artabilmektedir. Ayrıca, Türkiye’de sağlık hizmetlerinde dijital pazarlamayı geliştirmeye yönelik birçok mobil uygulama dikkat çekmektedir. Sağlık kurum ve kuruluşlarından sağlık hizmeti almak isteyen hastalar, mobil cihazlar aracılığıyla randevu alabilmektedir. Hastanelerde hastaların hekimleri ile kolayca iletişim kurabilecekleri, sorularını sorabilecekleri ve tavsiye alabilecekleri dijital platformlar oluşturulmaktadır.

Türkiye’de dijital iletişim kanallarının sağlık turizminde kullanımına odaklanan bir çalışmada, hastanelerin dijital iletişim kanallarında çeşitli bilgi alışverişinde buldukları, ancak bu ağların etkileşim kurmak için yeterince kullanılmadığı ortaya konulmaktadır. Bir başka ifadeyle, araştırma bulgularına göre sağlık turizminde dijital iletişim kanalları sadece bilgi aktarma aracı olarak kullanılmaktadır. Ancak, bireyler uluslararası zeminde sağlık hizmetleri almak istediklerinde gidecekleri ülke, daha önce tedavi olanların memnuniyet düzeyleri ve tıbbi teknolojinin gelişmişliği gibi konularda bilgi sahibi olmak istemektedir. Bu konuda dijital ortamların en zahmetsiz ve maliyetsiz bilgi kaynağı olduğu düşünüldüğünde, dijital pazarlama sağlık turizminin gelişmesinde rol oynayabilmektedir (Öksüz ve Altıntaş, 2017, s. 59). Dolayısıyla, ülkenin ekonomik kalkınmasına önemli katkı sağlayan sağlık turizmine yönelik yapılan tanıtımlarda dijital pazarlama tekniklerinden faydalanılabilir.

Sonuç ve Öneriler

Sağlık hizmetleri, çoğu durumda ertelenemez ve acil nitelikte ortaya çıkan hizmetler olması nedeniyle diğer mal ve hizmetlerden ayrılan özelliklere sahiptir. Ancak sağlık hizmetlerinin aynı zamanda arz kaynaklı talep (supply induced demand) oluşturma özelliği de bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle hasta ve sağlık hizmeti üreticisi (hekim) arasındaki asimetric bilgi nedeniyle gereksiz sağlık hizmeti üretilebilmektedir. Bu nedenle Türkiye dâhil sağlık

hizmetinde devletin ağırlığının ve katkısının olduğu hizmetlerde pazarlama faaliyetleri sınırlandırılmaktadır ve sınırlandırmaya uymayan kurum ve hizmet sunuculara cezalar verilmektedir. Santas et al. (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışmada 2011-2015 yılları arasında Türkiye’de sağlık kurumları ve hizmet sunuculara 904 adet ceza verildiği tespit edilmiştir.

Gereksiz talep oluşabilmekle birlikte özellikle erken teşhis ve tedavinin hayati olduğu hastalıklarda pazarlama faaliyetlerinin önemli olduğu söylenebilir. Özellikle kanser gibi hastalıklar, çoğu durumda hastalık ilerlediğinde belirti vermekte ve teşhis edilmektedir. Bu nedenle bu tür hastalıkların erken teşhisinde ve sağlığın geliştirilmesi hizmetlerinde (sigarayı bırakma, hareketli yaşamın teşviki gibi) bu çalışmada bahsedilen güncel pazarlama yaklaşımlarından daha fazla yararlanılabileceği söylenebilir.

Ülkeler ve sağlık kurumları için gittikçe önemi artan kavramlardan birisi de “sağlık turizmi”dir. Alanyazında derinlemesine tartışıldığı gibi sağlık turizminin ülkeye döviz girişi sağlama, sağlık kurumunun uluslararası hale gelmesini sağlayarak gittikçe artan maliyet ve rekabetle başa çıkmasında önemli olduğuna inanılmaktadır. Medikal turizm, wellness turizmi, termal turizm gibi farklı türleri olan sağlık turizmi, son yıllarda Türkiye’de özele ait ve kamu hastanelerinde önemli gündem konularından biridir. Ancak yapılan çalışmalarda kamuda sağlık kurumlarında sağlık turizmini geliştirmeye yönelik pazarlama faaliyetlerinin eksikliğine dikkat çekilmektedir. Bu çalışmalarda imaj sorunlarının olduğu ve sağlık turizminde tanıtımın yetersiz olduğu belirtilmektedir (Altsoy ve Taştan Boz, 2019, s. 123; Özşarı ve Karatana, 2013, s. 143; Yiğit, 2016, s. 107). Bu sebeple, Türkiye’deki sağlık hizmetleri faaliyetlerini yabancı hasta ve sağlık tüketicilerine duyurmada uluslararası tanıtımlar ve pazarlama faaliyetlerine daha fazla ihtiyaç olduğu söylenebilir. Bu kapsamda sağlık kurum ve kuruluşları, sağlık turizmini geliştirmede bu çalışmada ele alınan pazarlama yaklaşımlarını yasal mevzuat sınırları çerçevesinde kullanabilir.

Bu çalışmada güncel pazarlama yaklaşımları kavramsal olarak ele alınmış, yaklaşımlara yönelik örnekler ve Türkiye gibi sağlık sektöründe sıkı pazarlama ve reklam yasağı olan ülkelerde bu yaklaşımların kullanımına yönelik örnekler verilmiştir. Gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalarda yaklaşımlar uygulamalı olarak incelenebilir ve yaklaşımların başta sağlık turizmi olmak üzere sağlık kurumları ve sektörünün artan rekabet ve maliyetlerle başa çıkmasına yönelik çeşitli uygulamalı çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Ağırbaş, İ., Akbulut, Y. ve Bayın, G. (2011). *Sağlık sektöründe verilen reklam cezalarının sistematik analizi*. 5. Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi, 13-16 Ekim, Fethiye, Türkiye.
- Altsoy, S. ve Taştan Boz, İ. (2019). Medikal turizm alanında faaliyet gösteren hastanelerdeki mevcut sorunlar ve çözüm önerileri. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(1), 113-134.
- Argan, M. ve Tokay Argan, M. (2006). Viral pazarlama veya internet üzerinde ağızdan ağıza reklam: Kuramsal bir çerçeve. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 231-250.
- Balıkçoğlu, B. ve Karacaoğlu, K. (2007). Sosyal bir ürün olarak topluma pazarlanan hayırseverlik: Stratejik hayırseverlik. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 121-141.
- Berney, T. (2015). *Healthcare marketing: More important than ever*. <https://blog.vimarketingandbranding.com/healthcare-marketing-more-important-than-ever> (Erişim tarihi: 9.11.2018).
- Carter, R. (2018). *Six healthcare marketing ideas to cure your social media woes*. <https://sproutsocial.com/insights/healthcare-marketing-ideas/> (Erişim tarihi: 09.11.2018).

- Cinnamon, K. (2014). The efficacy of guerrilla advertising on public health issues. *The Elon Journal of Undergraduate Research in Communications*, 5(1), 24-34.
- Cooper, P. D. (1994). What is health care marketing, P.D. Cooper, (Ed), In health care marketing: A foundation for managed quality. USA: Jones & Bartlett Learning.
- Corbin, C.L., Kelley, S.W. ve Schwartz, R.W. (2001). Concepts in service marketing for healthcare professionals. *The American Journal of Surgery*, 181(1), 1-7.
- Değirmen, G.C. ve Şardağı, E. (2016). Nöropazarlama uygulamalarının etik bağlamında değerlendirilmesi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 25, 140-160.
- Eddine, L.N. (2018). *Six keys to a strong healthcare digital marketing strategy*. <https://www.kunocreative.com/blog/strong-healthcare-digital-marketing-strategy> (Erişim tarihi: 8.11.2018).
- Fisher, C.E., Chin, L. ve Klitzman, R. (2010). Defining neuromarketing: practices and professional challenges. *Harvard Review of Psychiatry*, 18(4), 230-237. doi: 10.3109/10673229.2010.496623
- Flores, J., Baruca, A. ve Saldivar, R. (2014). Is neuromarketing ethical? consumers say yes. consumers say no. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 17(2), 77-91.
- Galer-Unti, R.A. (2009). Guerilla advocacy: Using aggressive marketing techniques for health policy change. *Health Promotion Practice*, 10(3), 325-327. doi: 10.1177/1524839909334513
- Girardi, C. (2017). *The evolving role of digital marketing in healthcare*. <https://www.evariant.com/blog/evolving-role-digital-marketing-healthcare> (Erişim tarihi: 11.11.2018)
- Girişken, Y. (2012). The analysis of stuffy nose. *Mediacat*, 214(11), 136-40.
- Gosselin, P. ve Poitras, P. (2008). Use of an Internet “viral” marketing software platform in health promotion. *Journal of Medical Internet Research*, 10(4), 1-13. doi:10.2196/jmir.1127
- Hambelton, K. (2016). *Why is digital marketing critical in healthcare?* <https://www.beckershospitalreview.com/hospital-management-administration/why-is-digital-marketing-critical-in-healthcare.html> (Erişim tarihi: 8.11.2018)
- Harris, J.M., Ciorciari, J. ve Gountas, J. (2018). Public health social media communications and consumer neuroscience. *Cogent Psychology*, 5(1). doi:10.1080/23311908.2018.1434058
- Ho, J.Y. ve Dempsey, M. (2010). Viral marketing: Motivations to forward online content. *Journal of Business Research*, 63(9-10), 1000-1006. doi:10.1016/j.jbusres.2008.08.010
- Ip, P., Lam, T.H., Chan, S.S.C., Ho, F.K.W., Lo, L.A., Chiu, I.W.S., Wong, W.H.S. ve Chow, C.B. (2014). Use of Internet viral marketing to promote smoke-free lifestyles among chinese adolescents. *PLoS One*, 9(6), e99082, 1-9. doi:10.1371/journal.pone.0099082
- İşoraité, M. (2018). Guerilla marketing features. *Ecoforum Journal*, 7(1), 1-6.
- Jain, A. (2010). Temptations in cyberspace: New battlefields in childhood obesity. *Health Affairs*, 29(3), 425-429. doi:10.1377/hlthaff.2010.0107
- Kaleli, S. (2018). Sosyal pazarlamada gerilla uygulamalar. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 313-336. doi:10.26468/trakyasobed.464787
- Karafakioğlu, M. (1998). *Sağlık hizmetleri pazarlaması*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları.
- Kumar, H., Mathur, N. ve Jauhari, S. (2016). Role of emergengening neuromarketing techniques in advertising with particular reference to Indian medical tourism industry: A discussion and

- agenda for future research. *Biannual Journal on Commerce Arts Education Sociology and Humanities*, 3(6), 1-11.
- Leskovec, J., Adamic, L.A. ve Huberman, B.A. (2007). The dynamics of viral marketing. *ACM Transactions on the Web*, 1(1), 1-39. doi:10.1145/1232722.1232727
- Lim, W.M. ve Ting, D.H. (2012). Healthcare marketing: Contemporary salient issues and future research directions. *International Journal of Healthcare Management*, 5(1), 3-11. doi:10.1179/204797012X13293146890048
- Lun, O.K. ve Yazdanifard, R. (2014). Guerrilla marketing: A successful business model for Xiaomi, *Global Journal of Human-Social Science: Economics*, 14(7), 12-17.
- Nurdağ Silkü, S. ve Şar, S. (2015). Nöropazarlama tekniklerinin eczacılık alanında kullanılması. *Türkiye Klinikleri Journal of Literature Pharmacy Sciences*, 4(1), 37-42. doi:10.5336/pharmsci.2015-45567
- Orzan, G., Zara, I.A. ve Purcarea, V.L. (2012). Neuromarketing techniques in pharmaceutical drugs advertising. A discussion and agenda for future research. *Journal of Medicine and Life*, 5(4), 428-432.
- Öksüz, B. ve Altıntaş, V. (2017). Sağlık turizminde dijital iletişim kanallarının kullanımı. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(1), 59-75.
- Özsarı, H. ve Karatana, Ö. (2013). Sağlık turizmi açısından Türkiye'nin durumu. *Kartal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi*, 24(2), 136-144. doi:10.5505/jkartaltr.2013.69335
- Parvanta, C., Nelson, D.E., Parvanta, S.A. ve Harner, R.N. (2011). *Essentials of public health communication*. USA: Jones & Bartlett Publishers.
- Racine, E., Bar-Ilan, O. ve Illes, J. (2005). fMRI in the public eye. *Nature Reviews Neuroscience*, 6(2), 159-164. doi:10.1038/nrn1609
- Sample, I. ve Adam, D. (2003). The brain can't lie: Brain scans reveal how you think and feel and even how you might behave. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/science/2003/nov/20/neuroscience.science> (Erişim tarihi: 10.11.2018)
- Santas, F., Santas, G. ve Ugurluoglu, O. (2017). Advertising bans in the health sector: A case study. *International Journal of Healthcare Management*. doi:10.1080/20479700.2017.1412875
- Tengilimoğlu, D. (2012). *Sağlık hizmetleri pazarlaması*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- The Lancet Neurology. (2004). Neuromarketing: Beyond branding, *The Lancet Neurology*, 3, 71.
- Walji, M.F., Valenza, J.A. ve Zhang, J. (2009). E-health marketing. E.V. Wilson, (Ed), In *patient-centered e-health*. USA: Information Science Reference.
- Warren, J. (2018). *How guerrilla marketing lessons make hospital marketing better*. <https://marketingyourhospital.com/how-guerrilla-marketing-lessons-make-hospitalmarketing-better/> (Erişim tarihi: 10.11.2018).
- Wilson, R.F. (2018). *The six simple principles of viral marketing*. <https://www.practicalecommerce.com/viral-principles> (Erişim tarihi: 9.11.2018).
- Yasmin, A., Tasneem, S. ve Fatema, K. (2015). Effectiveness of digital marketing in the challenging age: An empirical study. *International Journal of Management Science and Business Administration*, 1(5), 69-80.
- Yiğit, V. (2016). Kamu hastanelerinde medikal turizminin gelişimini etkileyen faktörler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(15), 107-119.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Bitcoin ve Türevi Varlıkların Muhasebeleştirilmesine İlişkin Bir Değerlendirme

An Evaluation on The Recognition of Bitcoin and Derivative Assets in Accounting

Dr. Öğr. Üyesi Hasan GÜL¹

Öz

Blok zincir (Blockchain) teknolojisinin bir ürünü olarak ortaya çıkan Bitcoin ve türevi kripto paralar son on yılın en önemli ekonomik yeniliğidir. Bitcoin, eşler arası veri paylaşım ağını (Peer-to-Peer) temel alan, merkezi bir otorite tarafından kontrol edilmeyen (decentralized), kamuya açık hesap kaydı tutma özelliğine sahip (PublicLedger), temelde online ödeme yapmayı sağlayan sanal bir para birimidir. Bitcoin, kripto paraların ekonomik olarak tanınmasında temel teşkil etmiştir. Bununla birlikte günümüzde genel veya özel fonksiyonlu pek çok Bitcoin türevi (Altcoin) kripto para birimi geliştirilmiştir. Kripto paralar her geçen gün daha fazla sayıda ticari işlemde kullanılmaya başlanmıştır. Kripto paralarla yapılan işlemlerin nasıl muhasebeleştirileceğine ilişkin henüz belirgin bir düzenleme bulunmaması farklı yaklaşımları da beraberinde getirmektedir. Bu çalışmanın amacı, mevcut yaklaşımlar ışığında kripto paraların nasıl muhasebeleştirilebileceğini tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kripto paralar, Bitcoin, altcoin, blok zincir, muhasebe

Makale Türü: Derleme

Abstract

Bitcoin and derivative cryptocurrencies emerging as a product of blockchain technology are the most important economic innovation of the last decade. Bitcoin is a virtual and decentralized currency based on peer-to-peer networks, which has the feature of keeping records open to the public (Public Ledger) and allows making online payments. Bitcoin is the basis for the economic recognition of cryptographic money. In addition, many Bitcoin derivative cryptocurrencies (Altcoin) with general or special functions have been developed in the commercial process. Cryptocurrencies are used increasingly in commercial transactions. The lack of a specific regulation on how to make journal entry for transactions with cryptocurrencies brings different approaches. The purpose of this paper is to discuss how cryptocurrencies can be make journal entry in the light of current approaches.

Keywords: Cryptocurrencies, Bitcoin, altcoin, blockchain, accounting

Paper Type: Review

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ezine Meslek Yüksekokulu, hasangul17@gmail.com.

Giriş

Bütün sistemler gibi ekonomi de zamanın gereklerine uygun olarak değişip dönüşmektedir. İnsan toplulukları arasındaki ilk ticari faaliyetten bugüne ekonomik faaliyetler ve bu faaliyetler için kullanılan enstrümanlar değişmiştir. Ticari faaliyetlerin konusu değişip genişledikçe ödeme sistemleri de ona uygun biçimde farklılaşmıştır. Özetle, takas, mal para, itibari para ve dijital para bu değişim sürecinde kullanılan ödeme sistemleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Dijital para ekosisteminin² en yeni parçasını kripto paralar (cryptocurrency) oluşturmaktadır. Kripto para, kriptografi³ yöntemleriyle üretilen ve kullanılan sanal nitelikte dijital bir para türüdür. Bu paralar matematiksel formüller kullanılarak bilgisayar ağları üzerinde üretilmektedir. Günümüzde bine yakın kripto para birimi bulunmaktadır. Fakat bunların en önemlisi ve sistemin temelini oluşturan kripto para birimi Bitcoin'dir (Kısaltması BTC). Bitcoin 2009 yılında üretilmiş ilk kripto paradır ve o günden beri genişleyen oranda ekonomik faaliyetlere konu olmaktadır⁴.

Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) finansal raporlamaya ilişkin kavramsal çerçevede “geçmişte olan işlemlerin sonucunda ortaya çıkan ve halihazırda işletmenin kontrolünde olan ve gelecekte işletmeye ekonomik fayda sağlaması beklenen” değerler varlık olarak tanımlanmıştır. Yine, “Bir kalemin varlık, borç veya özkaynaklar tanımı kapsamında yer alıp almadığını değerlendirirken sadece hukuki biçime değil, kalemin özüne ve ekonomik anlamına bakılır” denilmektedir. Ayrıca, “bazı varlıkların fiziken var olmaları şart değildir. Eğer gelecekte oluşacak ekonomik değer taşıyorlarsa ve işletme tarafından kontrol ediliyorlarsa, örneğin, patentler ve telif haklarında olduğu gibi varlık olarak kabul edilir” ifadeleri geçmektedir (Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, 2018). Kripto paralar, ekonomik işlemlerle elde edilen, kripto para cüzdanlarında saklanabilen, değiş tokuşa konu olabilen ekonomik ürünlerdir.

Basit bir ifadeyle kripto para sahibi olmak -arada bir banka veya finans kurumunun bulunmadığı- mevduat hesabı sahibi olmaya benzetilebilir. Dolayısıyla, kripto paralar özü itibarıyla bir varlık çeşididir ve ticari işlemlere konu olduklarından muhasebeleştirilmeleri gerekmektedir. Fakat henüz kripto paralarla yapılan işlemlerin nasıl muhasebeleştirileceğine ilişkin belirgin bir düzenleme bulunmamaktadır. Kripto paralara ilişkin yasal bir düzenlemenin yapılmamış olması ve diğer varlık unsurlarından farklılık göstermesi onların nasıl muhasebeleştirileceğine ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmektedir.

1. Bitcoin ve Altcoin⁵ (Kripto Paralar)⁶

Bitcoin, ilk üretimi 2009⁷ yılında yapılmış sanal nitelikte dijital bir para (sanal para) birimidir. Daha teknik bir tanımlamayla Bitcoin, merkezi bir otorite tarafından kontrol

² Dijital para ekosistemi, elektronik ortamda üretilen, saklanan ve transferi gerçekleştirilen her türlü parayı ifade etmektedir. Bu anlamıyla elektronik para sistemleri (debit kartlar, akıllı kartlar ve elektronik nakit) ve sanal para sistemleri (Linden Doları, Kripto paralar) dijital para ekosistemini oluşturmaktadır.

³ Kriptografi, verilerin açık halden kapalı yani gizli hale getirilmesi işlemidir. Kriptografi, bilginin olduğu şekilden daha farklı bir formda saklanması veya iletilmesiyle ilgilenebilir. Kriptografinin temel amacı verinin (bilginin) gizliliğini sağlamaktır (Coşkun ve Ülker, 2013, s. 32-33). Kripto para sisteminde kriptografinin kullanım amacı para işlemlerinin gizliliğini, bütünlüğünü, güvenliğini sağlamak ve yeni paraların üretilmesini kontrol etmektir.

⁴ 2013 Haziran ayı içerisinde yaklaşık 100 dolar fiyatı ve 1,2 Milyar dolar piyasa değeri olan Bitcoin, 2017 Şubat ayı içerisinde 20.000 dolar fiyat seviyesine ve 330 Milyar dolar piyasa değerine yaklaşmıştır (<https://coinmarketcap.com/currencies/bitcoin/#charts> Erişim tarihi: 11.09.2018). Bununla birlikte Bitcoin 2011 yılında 2 dolar civarında fiyatlanırken, bu çalışmanın yürütüldüğü 2018 Eylül ayı içerisinde 6.500 Dolar civarında işlem görüyordu. Günümüzde aralarında büyük şirketlerin de olduğu pek çok işletme Bitcoin'i bir ödeme aracı olarak kabul etmektedir. Microsoft, Reddit, Virgin Galactic, Overstock.com, KFC Kanada, Wikipedia bu kapsamda sayılabilecek büyük işletmelerden bazılarıdır (Chokun, 2018).

⁵ Altcoin kavramı “alternatif coin” ifadesinin kısaltması olarak kullanılmaktadır. Alternatif coin, Bitcoin dışındaki diğer kripto paraların genel ismidir. Bitcoin dışındaki tüm kripto paralar altcoindir.

⁶ Bu çalışmada Bitcoin ve altcoinler ifadesi yerine zaman zaman kripto paralar ifadesi kullanımı tercih edilmiştir.

⁷ 2009 yılında yazar ismi Satoshi Nakamoto (kim ya da kimler olduğu halen bilinmiyor) olan “Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System” başlıklı bir makale yayımlandı. Nakamoto bu makalede -kişi ya da kurumlara- güven yerine kriptografik ispata dayanan bir ödeme sistemi önerdi (Nakamoto, 2008). Bu sistem sayesinde bir aracıya (banka vb.) ihtiyaç duymadan doğrudan kişiden kişiye

edilmeyen (Decentralized), eşler arası veri paylaşım ağını (Peer-to-Peer) temel alan, kamuya açık hesap kaydı tutma özelliğine sahip (PublicLedger), kriptografi yöntemleri kullanılarak üretilen ve işletilen bir sanal para⁸ birimidir.

Bitcoin'in temel özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1) Merkeziyetsizlik (Decentralized): Bitcoin ve genel olarak kripto para birimleri herhangi bir merkezi otorite tarafından kontrol edilmemektedir. Dolayısıyla mevcut para ve maliye politikalarından bağımsız olarak kamuoyu tarafından bilinen oranda sistemin kullanıcıları tarafından kolektif olarak üretilmektedir (Gültekin, 2017, s. 97). Kripto para birimlerinde arz olacak para miktarı ve halihazırda ne kadar arz edildiği sistem tarafından şeffaf şekilde paylaşılmaktadır. Örneğin, Bitcoin en fazla 21 milyon adet üretilecektir ve şu ana kadar 17 milyonun biraz üzerinde üretilmiştir (<https://coinmarketcap.com/currencies/bitcoin/>Erişim tarihi: 27.08.2018).

2) Eşler arası veri paylaşımı (Peer to Peer veya P2P): Bir ağda birbirine “eş” bilgisayarların bir sunucuya ihtiyaç duymadan veri paylaşımı yapmasını sağlayan bir dosya protokolüdür. Kripto para sisteminde eşler arasında veri paylaşımı kullanılarak bir sunucuya ihtiyaç duyulmadan para transferi yapılabilmektedir. Eşler arasında veri paylaşımında veri kolektiftir ve denetlenmez.

3) Kamuya açık hesap kaydı (PublicLedger): Bitcoin, blok zincir (Blockchain) denilen bir teknolojik alt yapıyı kullanmaktadır. Blok zincir, verilerin bloklar halinde senkronize halde ağda saklanmasını sağlayan bir teknolojidir. Blok zincir, bitcoin ağında yapılan işlemlerin kayıtlarının tutulmasını, bu kayıtların sisteme bağlı her noktaya dağıtılmasını ve her noktada aynı kayıtların bulunmasını sağlamaktadır. Bütün işlem kayıtlarına açık defter anlamında “pubicledger” denmektedir. Publicledger kripto para işlemlerini kamuya açık bir hale getirmektedir. Kripto para sisteminde yapılan tüm transfer işlemleri gözlemlenebilir; buna karşılık işlemleri yapanların kimliği gizlidir.

4) Kriptografik sistem: Kripto paraların üretilmesi, transferi ya da saklanması gibi tüm işlemler kriptografi yöntemleri kullanılarak yapılmaktadır. Kriptografi, bir bilginin istenmeyen kişilerce anlaşılmayacak hale dönüştürülmesinde kullanılan teknikler bütünüdür. Kriptografi, gizlilik, bütünlük, kimlik denetimi, inkâr edememe gibi bilginin güvenilir hale getirilmesini sağlayan matematiksel yöntemlerdir (Akleyek, Yıldırım ve Tok, 2011, s. 713).

Bitcoin'i temelde iki şekilde elde etmek mümkündür. İlk yöntem, Bitcoin takas işlemlerine aracılık yapan kuruluşlardan (Kripto para borsaları) kabul ettikleri tedavüldeki bir para karşılığında Bitcoin satın alınmasıdır. Örneğin Türkiye'de faaliyet gösteren kripto para borsalarından Türk Lirası karşılığında anlık değeri üzerinden Bitcoin satın alınabilmektedir.

---

transfer yapabilecekti. Nakamoto, makalenin yayınlanmasından bir süre sonra bahsettiği bilgisayar yazılımını da paylaştı. Bu uygulamanın kullanılmasına başlaması sonucu Bitcoin doğdu.

⁸ Sanal paralar, bir merkez bankası ya da kamu otoritesi tarafından üretilmeyen, resmi bir para birimine bağlı olmayan ancak gerçek veya tüzel kişiler tarafından bir değişim aracı olarak kabul edilen; elektronik olarak aktarılabilen, depolanabilen ve ticarete konu edilebilen dijital bir değer temsilidir. Diğer bir ifadeyle sanal para, geliştiricileri tarafından üretilen ve genellikle kontrol edilen, belirli bir topluluk arasında kullanılan ve kabul edilen regüle edilmemiş (yasal bir otorite tarafından düzenlemeye tabi tutulmamış) bir dijital para tipi olarak tanımlanabilir (Fico, 2018, s. 2). Sanal paralar elektronik paranın bir çeşidini oluşturmakla birlikte aralarında ciddi farklar bulunmaktadır. Elektronik para hesap birimi tedavüldeki para birimleriye sanal paraların kendi para birimleri vardır. Elektronik para piyasasının tamamında kabul görürken sanal paralar belirli topluluklar içinde kabul görmektedir. Elektronik para belirli yasal düzenlemelere tabi iken sanal paraların henüz yasal bir düzenlemesi yoktur. Elektronik para yasalarının izin verdiği kurumlara ihraç edilirken sanal paralar serbestçe üretilmektedir. Elektronik paranın itibari değeri garanti altındayken sanal para değildir. Elektronik para denetim altındayken sanal para denetim yoktur. Elektronik para risk operasyonelken sanal para hem operasyonel ve hukuki hem de kredi ve tedavül kabiliyeti açısından vardır (Yüksel, 2015, s. 197). Farklı türleri bulunan ve farklı amaçlarla üretilmiş sanal para birimlerini sınıflandırmak kolay değildir. Fakat, sanal para birimlerinin reel ekonomi ile olan ilişkisi göz önüne alınarak bir sınıflama yapmak mümkündür (Koçoğlu, Çevik ve Tanrıöven, 2016, s. 78). Bu kapsamda Avrupa Merkez Bankası sanal para sistemleri için üçlü bir sınıflandırma önermiştir: 1) Reel ekonomiyle neredeyse hiçbir bağlantısı olmayan kapalı sanal para sistemleri; 2) Belirli bir döviz kurundan “gerçek” para birimi kullanılarak satın alınabilen ancak geri satılmayan ve diğer kullanıcılarla ticareti yapılmasına izin verilmeyen tek yönlü akışkan sanal para birimi sistemleri; 3) Birimleri döviz kurallarına göre satın alınabilen ve satılabilen iki yönlü akışkan sanal para sistemleri (Avrupa Merkez Bankası, 2015, s. 6). Bitcoin ve altcoinler iki yönlü akışkan sanal para sistemleri sınıfına dahildir.

Ayrıca kripto paralar kendi aralarında da takas aracı olarak da kullanılmaktadır. Örneğin bir kriptopara borsasında listelenmiş (o borsada işlem gören) altcoinlerle o borsada Bitcoin veya başka altcoin satın alınabileceği gibi, Bitcoinle de altcoinler satın alınabilir.

İkinci yöntem ise Bitcoin madenciliğidir (BTC mining). Bitcoin madenciliği, özel yazılımlar kullanılarak, ağ üzerinde yapılan finansal işlemlerin onaylanması, finansal transferlerin gerçekleşmesinin sağlanması ve hesap defterinin tutulması işlemidir. Bu işlem zorluğu her geçen gün artan karmaşık matematiksel problemlerin çözülmesi gerekmektedir. Böylece hem yeni Bitcoin üretimi gerçekleşmekte hem de blok zincire yeni bloklar eklenmektedir. Madencilik, yeni Bitcoin üretimi ile birlikte sistemin güvenli ve senkronize olmasını sağlamaktadır.

Günümüzde Bitcoin ve altcoinlerin ne tür varlıklar olduğunu ifade etmek için merkezi otoriteler⁹ tarafından yapılmış ortak bir tanım bulunmamaktadır. Örneğin Avrupa Merkez Bankası, Bitcoin ve türevlerini sanal para sınıflandırması içine sokmakla birlikte; onları, ekonomi literatüründe tanımlandığı biçimiyle tam bir para formu olarak kabul etmemektedir. Ayrıca yasal açıdan sanal paralar, nakit ya da döviz de değildir¹⁰ (Avrupa Merkez Bankası, 2015, s. 4).

Kripto para sistemi geleneksel para sisteminden farklı bir anlayış ve mimari üzerine inşa edilmiştir. Aşağıdaki tabloda geleneksel paralar ile kripto paraların bazı faktörlere göre karşılaştırılması sunulmuştur.

Tablo 1. Geleneksel para ile kripto para arasındaki bazı farklar

	Geleneksel Para	Kripto Para
Kontrolü	Hükümetler ve Bankalar	Herhangi bir merkez tarafından kontrol edilmez
Üretimi	Devlet kurumları	Bilgisayar yazılımları
Yapısı	Madeni ve kâğıt	Bilgisayar kodu
Transfer Süresi	Uzun zaman alabilir	Neredeyse anında
Güvenlik	Çevrimiçi (Online) işlemlerde zayıf güvenlik	Çevrimiçi işlemlerde oldukça güvenli

Kaynak: Cryptocurrency explained, t.y..

Tablo 1’de de görüldüğü gibi kripto paralar, parayı kontrol eden organizasyon, üretiminin gerçekleştirildiği sistem, yapısı, transfer süreleri ve güvenlik boyutlarıyla geleneksel paralardan oldukça farklı özellikler göstermektedir. Günümüzde Bitcoin benzeri genel ve özel nitelikli 896 kripto para birimi bulunmaktadır (<https://coinmarketcap.com/coins/views/all/> Erişim tarihi: 04.09.2018).

2. Yöntem

Bu çalışma bir derleme makale olarak yapılandırılmıştır. Derleme makaleler belirli bir konuda yapılmış çalışmaların sınıflandırılıp derlenmesi ve nihayetinde bir özet ve sentezin oluşturulmasıyla yapılmaktadır (Herdman, 2006, s. 2). Derleme makaleler literatürü ele alış biçimleri ile farklılaşmaktadırlar. Bu tip makalelerde ilgili konuda yapılan belli başlı yayınlar ele alınarak onların özgün yanlarına ve literatüre yaptığı katkılara değinilmektedir (Review (Derleme) Makale, 2018). Nihayetinde derleme makalelerde amacın konuya ilişkin mevcut literatüre yeni ve anlamlı bir katkı yapmak olduğu söylenebilir.

⁹ Bitcoin’in ve türevi kripto paraların temel özelliklerinden birinin merkeziyetsizlik oluşu ironik biçimde durumla örtüşmekte ve kripto para kullanıcılarını da fazlasıyla memnun etmektedir.

¹⁰ Avrupa Merkez Bankası’nın Bitcoin ve türevi ürünlere bakışının olumsuz olduğu söylenebilir. Banka, kripto paraların reel ekonomiyle olan bağının zayıf olması ve işlem hacminin düşük olması sebebiyle finansal açıdan önemli bir risk olarak görmemektedir. Buna karşılık temelde onları endişelendiren, bu sistemleri içeren ve büyük bir güven kaybına yol açan bir olayın, mevcut elektronik ödeme sistemlerine, elektronik paraya veya e-ticarette kullanılan özel ödeme çözümlerine olan güvenin zayıflamasına sebep olabilecektir.

Bu çalışmanın da amacı, kripto paraların birer varlık olarak muhasebe bilgi sistemi içinde nasıl kayıt altına alınabileceğini tartışmaktır. Kripto paraların muhasebeleştirilmesine ilişkin literatürdeki mevcut yaklaşımlar sunulduktan sonra yeni bir değerlendirme yapılarak alanyazına katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

2. Kripto Paraların Muhasebeleştirilmesi

Bitcoin ve altcoinlere ilişkin henüz yasal bir düzenlemenin (regülasyon) yapılmamış olması¹¹ ve diğer varlık unsurlarından farklılık göstermesi onların nasıl muhasebeleştirileceğine ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Sanal para birimleriyle ilgili başvurabilecek belirgin bir düzenleme olmaması muhasebecilere işlemleri muhasebe standartlarına uyarlamaya çalışmak dışında bir alternatif bırakmamaktadır (Harrison & Mano, 2015, s. 112).

Türkiye’de ödeme ve menkul kıymet mutabakat sistemlerine, ödeme hizmetlerine, ödeme kuruluşlarına ve elektronik para kuruluşlarına ilişkin usul ve esasların belirlendiği “Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun’da” kripto paraları kapsayacak bir hüküm bulunmamaktadır. Ayrıca Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından 25 Kasım 2013 tarihinde yapılan basın açıklamasında “Herhangi bir resmi ya da özel kuruluş tarafından ihraç edilmeyen ve karşılığı için güvence verilmeyen bir sanal para birimi olarak bilinen Bitcoin, mevcut yapısı ve işleyişi itibarıyla Kanun kapsamında elektronik para olarak değerlendirilmemekte, bu nedenle de söz konusu Kanun çerçevesinde gözetim ve denetimi mümkün görülmemektedir” ifadesi yer bulmuştur. Dolayısıyla kripto paraların ne tür bir varlık olduğu ve nasıl muhasebeleştirileceğine ilişkin bir düzenlemenin olmayışı literatürde farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ayrıca kripto paraların farklı şekillerde elde edilebilmesi de belirsizliğe yeni boyutlar katmaktadır.

Literatürde Bitcoin ve altcoinlerin muhasebeleştirilmesinde temelde dört yaklaşım olduğu görülmektedir. Bunlar, kripto paraları (i) nakit ve nakit benzeri bir ödeme aracı olarak değerlendiren yaklaşım, (ii) menkul kıymet olarak değerlendiren yaklaşım, (iii) stok olarak değerlendiren yaklaşım, (iv) maddi olmayan duran varlık olarak değerlendiren yaklaşımlardır.

Yaklaşımların ilki, kripto paraların hazır değerler hesap grubu içerisinde izlenmesini önermektedir. İkinci yaklaşımsa kripto paraların menkul kıymet olarak ele alındığı yaklaşımdır. Üçüncü yaklaşım, kripto paraların bir emtia gibi stoklar hesap grubu içerisinde izlenmesi yönündedir. Dördüncü yaklaşım ise kripto paraların maddi olmayan duran varlıklar olarak ele alınmasını önermektedir.

2.1. Kripto Paraların Hazır Değerler Hesap Grubu İçinde İzlenmesi

Bu yaklaşımı benimseyenlerden Ateş (2016, s. 362-363), Bitcoin’in bir ödeme aracı olarak kullanılmasının onu, muhasebe açısından nakit para statüsüne soktuğu görüşünü savunmaktadır. Ateş’e (2016, s. 363), göre Bitcoin “yabancı para olarak değerlendirilmeli ve diğer yabancı paralar gibi 100 Kasa ana hesabının altında “Bitcoin kasası” şeklinde bir yardımcı hesapta kayda” alınmalıdır. Bir sanal para biriminin bilinen ve karşılaştırılabilir bir değeri varsa, ticari işlemlerde kullanılabilir. Bu döviz kuru muhasebesinin temelidir (Harrison & Mano, 2015, s. 116).

---

¹¹ Mart 2018’de Arjantin’de toplanan G 20 Zirvesi’nin en önemli konularından biri kripto paralardır. Zirve öncesi G20 üye ülkelerinin mali düzenlemelerinden sorumlu olan Finansal İstikrar Kurulu (FSB), birçok ülke tarafından dile getirilen kripto para birimlerinin düzenlenmesi çağrısını reddettiğini açıkladı. FSB, bu yeni teknolojilerin uluslararası bir koordinasyon içinde takip edilmesi gerektiğini fakat bu teknolojilerin Dünya gayri safi yurtiçi hasılamın yalnızca % 1’ini oluşturduğunu belirtti. FSB’ye göre kripto paralar küresel finansal düzen için bir tehdit oluşturmamaktadır (Türken, 2018). Buna rağmen G20 sonrası, kripto paralara ilişkin bir yasaklamanın olmayacağı buna karşılık düzenlemelerin kaçınılmaz olduğu yönünde bir fikir birliği oluşmuştur. Temmuz ayı içerisinde üye ülkelerden regülasyonlar konusunda önerilerini sunmaları beklenmektedir (Köse, 2018).

Bitcoin, gerek aktife alınırken, gerekse değerlendirme yapılırken geçerli (spot) kur kullanılmalıdır. Geçerli kur ise işlem gününde alındığı borsanın kuru ya da mevcut Bitcoin borsalarının ortalama kuru olabilir. Kripto paralar elden çıkarılırken ya da değerlendirme yapılırken oluşan fark 646 Kambiyo Kârı ve 656 Kambiyo Zararları hesaplarından uygun olanı ile izlenmelidir. Kripto paraların borsadan alınması sırasında ödenen komisyonlar da 653 Komisyon Giderleri Hesabında takip edilmelidir (Ateş, 2016, s. 363).

Dizkırıncı ve Gökgöz (2018, s. 100) de benzer şekilde halihazırda birçok işletmenin kripto paralar ile satış, ödeme ve tahsilat yaptığını belirterek; kripto paraların “bir yabancı para olarak değerlendirilip işlem tarihindeki kuru üzerinden Türk Lirası’na çevrilerek kayıt altına alınması uygun” olacağı görüşünü savunmuşlardır.

Fakat, Dizkırıncı ve Gökgöz (2018), Ateş’ten (2016) farklı olarak kripto paraların 104 Kripto Paralar Hesabı veya 108.01 Kripto Paralar Hesabı isminde bir alt hesapta takip edilmesinin uygun olacağını belirtmişlerdir. Yaptıkları çalışmada ise kripto paraları 108.01 Kripto Paralar Hesabı içerisinde takip etmeyi tercih etmişlerdir. 108 Diğer Hazır Değerler hesabı, hazır değerler grubu içindeki diğer hesaplarda takip edilmeyen vadesi gelmiş kuponlar, pullar, tahsil edilecek banka havaleleri, yoldaki paralar ve kredi kartı ile yapılan satışların izlendiği bir hesaptır. - Dizkırıncı ve Gökgöz’de kripto paraların ulusal para birimine çevrilmesi işleminde veya değerlendirme işlemlerinde ortaya çıkan kur farklarının 646 Kambiyo Kârları Hesabı veya 656 Kambiyo Zararları Hesabı’nda izlenmesinin uygun olacağını ifade etmişlerdir.

Bu yaklaşıma getirilen eleştirilerin temel kaynağını, kripto paraların, TMS 7’de yapılan “nakit ve nakit benzerleri” tanımlarına uymadığı yönündeki görüş oluşturmaktadır. TMS 7’ye göre nakit, “işletmedeki nakit ile vadesiz mevduatı ifade eder”; nakit benzerleri ise “tutarı belirli bir nakde kolayca çevrilebilen ve değerindeki değişim riski önemsiz olan yüksek likiditeye sahip kısa vadeli yatırımlardır” (Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, TMS 7, 2018, s. 1). Tanımda ve standartın devamında geçen “değerindeki değişim riski önemsiz” olan yatırım ve “yatırım amaçlı elde tutulmaması” ifadelerinin kripto paraları nakit veya nakit benzerleri statüsünden çıkardığı savunulmaktadır (Şahin, 2018, s. 913). Gerek kripto paraların yüksek volatil yapısı, gerekse büyük oranda yatırım amaçlı kullanıyor olması bu eleştirilere haklılık payı kazandırmaktadır. Fakat bu eleştiriler kripto paraların mevcut durumuna bağlı olarak yapılmaktadır. Benzer durumlar bazen döviz cinsinden paralarda da görülebilmektedir.

Bu yaklaşımdaki eksikliklerden bir diğeri de kripto paraların madencilik (mining) sonucunda elde edilmesi durumunda kendini göstermektedir. Kripto para madenciliği kamuya açık bir faaliyettir ve gerekli donanımına sahip herkes bu yöntemle kripto para üretimi yapabilmektedir. Hazır değerler yaklaşımında, kripto para madenciliği sonucu elde edilen kripto varlıkların nasıl aktifleştirileceği, madenciliğin yapıldığı donanımlar ile başta elektrik olmak üzere oluşacak pek çok maliyetin hangi kalemlerde takip edileceği ve değerlendirme yapılacağı konusunda bir görüş belirtilmemiştir.

2.2. Kripto Paraların Menkul Kıymetler Hesap Grubu İçinde İzlenmesi

Kripto varlıkların muhasebeleştirilmesinde öne sürülen yaklaşımlardan biri de bu varlıkların menkul kıymetler hesap grubu içerisinde takip edilmesi yönündedir. Menkul kıymetler hesap grubu, faiz, kâr payı veya fiyat değişimlerinden yararlanılarak kar elde etmek amacıyla geçici (kısa vadeli) olarak alınıp elde tutulan hisse senedi, tahvil, hazine bonusu, finansman bonusu, kâr zarar ortaklığı belgesi gibi finansal varlıkların takip edildiği hesap grubudur.

Menkul kıymetler, ilgili mevzuatlara uygun şekilde çıkartılan ve elinde bulunduranlar için alacak veya ortaklık hakkı doğuran kıymetli evraklardır. Menkul kıymetler hesap grubu içerisinde takip edilen varlıklar başka kişiler tarafından genellikle fon ihtiyacını karşılamak amacıyla çıkarılan; çıkarılan için borç, elinde bulunduran için alacak ya da ortaklık hakkı doğuran

varlıklardır. Menkul kıymetler para değildir fakat para ile temsil edilirler. Tekdüzen hesap planında menkul kıymetler hesap grubu altında hisse senetleri, özel kesim tahvil senet ve bonoları, kamu kesimi tahvil senet ve bonoları ile diğer menkul kıymetler gibi aktif karakterli hesaplar bulunmaktadır.

Yine TMS 32 Finansal Araçlar standardında menkul kıymet türevi ürünler için “bir işletmenin finansal varlığı ile diğer bir işletmenin finansal borcunda ya da öz kaynağa dayalı finansal aracında artışa neden olan herhangi bir sözleşmedir” şeklinde bir tanımlama yapılmaktadır (Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, TMS 32, 2019, s. 2). TMS 32’ye göre menkul kıymetler, bir işletmenin -genellikle fon ihtiyacını karşılamak amacıyla- finansal borcunun artmasına sebep olan veya öz kaynak yapısını değiştiren sözleşme doğuran belgelerdir.

Gerek tek düzen hesap planı çerçevesinde yapılan tanımlamalar gerekse TMS 32’de yapılan açıklamalar kripto paraların menkul kıymetler olarak izlenmesi yaklaşımını tartışmalı hale getirmektedir. Kripto varlıklar menkul kıymet olarak değerlendirilemez ancak bunların bir araya getirilmesi ile oluşturulacak sepet menkul kıymetleştirilebilir (Yalçın, 2019, s. 108). Kripto paraların sözleşmeye bağlı bir hak veya yükümlülük getirmemekte, herhangi bir işletmenin öz kaynağına bağlı olarak üretilmemekte ve bir işletmeden diğerine geçerken önceki işletme ile bütün bağlantısı sonlanmaktadır (Şahin, 2018, s. 914).

2.3. Kripto Paraların Stoklar Hesap Grubu İçinde İzlenmesi

Kripto paraların muhasebeleştirilmesinde ve değerlendirilmesinde önerilen diğer bir yaklaşım da kripto paraların stoklar hesap grubu içinde izlenmesidir. Kripto paraların “Stoklar” hesap grubu içinde izlenmesi yaklaşımını benimseyenlerin temel tezi mevcut düzenlemelerin Bitcoin ve altcoinleri para ya da menkul kıymet olarak kabul etmemesidir. Dolayısıyla kripto paraların bir emtia olarak ele alınıp muhasebeleştirilmesi uygun olacaktır. Kripto paraların emtia olarak değerlendirilmesi Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi ve Katma Değer Vergisi’ni (KDV) de gündeme getirmektedir.

Ateş’e (2017), göre Bitcoin ve altcoinlerin 157 Diğer Stoklar hesabına bağlı bir alt hesapta takip edilmesi uygundur. Ayrıca, kripto paraların gümrüksüz olarak aktive girmesi KDV sorumluluğunu ortadan kaldırmamaktadır. Kripto paralar için vergi sorumlusu sıfatıyla KDV hesaplanmalıdır. Bunların elden çıkarılmasında ise duruma bağlı olarak 600 Yurtiçi Satışlar ya da 601 Yurtdışı Satışlar hesabı ve ilgili KDV hesabı kullanılmalıdır. Envanter işlemi ise 623 Diğer Satışların Maliyeti hesabında takip edilmelidir (Ateş, 2017).

TMS 2 Stoklar standartına göre “stoklar: (a) Olağan iş akışı içinde satılmak üzere elde tutulan, (b) Olağan iş akışı içinde satılmak üzere üretilmekte olan veya (c) Üretim sürecinde veya hizmet sunumunda kullanılacak hammadde ve malzeme şeklinde bulunan varlıklardır” (Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, TMS 2, 2018, s. 1). Kripto paraların bazılarının üretilmemesi, bazılarının sınırlı sayıda üretilmesi, her hangi bir ürün veya hizmetin ilk madde malzemesi olamayacağı düşüncesi; kripto para birimlerini kullanan işletmelerin çoğunun faaliyet alanının kripto para ticareti olmaması, kripto para birimlerinin değerlendirilmesi ve gerçek değerinin hesaplanmasının zorluğu kripto paraların stoklar hesap grubu içinde muhasebeleştirilmesi yaklaşımının eksikliklerini göstermektedir (Şahin, 2018, s. 913-914).

Ayrıca, kripto paraların, “stoklar gibi parasal olmayan varlıkların” (Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, TMS 1, 2018, s. 12) takip edildiği bir hesap grup içerisinde takip edilmesi, yaklaşımı tartışmalı hale getirmektedir. Buna ek olarak, KDV kanunu 1. Maddesine göre; (i) Ticari, sınai, zirai faaliyet ve serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslim ve hizmetler, (ii) Her türlü mal ve hizmet ithalatı, (iii) diğer faaliyetlerden doğan teslim ve hizmetler katma değer vergisine tabidir (Katma Değer Vergisi Kanunu, 1984). Dolayısıyla stoklar hesap gurubu içindeki malların teslimi KDV’nin konusunu oluşturmaktadır. Kripto paraların yüksek likiditeye sahip fiziki varlıklar olması ve mevcut vergilendirmeye

ilişkin düzenlemelere uymaması, onların, stoklar hesap grubunda takip edilmesi yaklaşımını zayıflatmaktadır.

2.4. Kripto Paraların Maddi Olmayan Duran Varlıklar Hesap Grubu İçinde İzlenmesi

Kripto paraların muhasebeleştirilmesinde önerilen temel yaklaşımlardan dördüncüsü de onların maddi olmayan duran varlıklar sınıfında ele alınmasıdır. Şahin'e (2018) göre TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar standardında geçen tanımlar kripto paraları kapsamaktadır. Ona göre bir varlık olarak kripto paralar, -standartta belirtilen-, gelecekte fayda sağlamalarının beklenebilmesi ve belirlenebilirlik kriterini karşılayabildikleri için maddi olmayan duran varlık sınıflandırılması içinde ele alınmalıdırlar. Kripto paralar muhasebeleştirilirken maliyet bedeli esas alınmalı, dönem sonunda yeniden değerlemeye tabi tutulmalı, yeniden değerlendirme sonucunda ortaya çıkabilecek artış veya azalışlar diğer kapsamlı gelirden muhasebeleştirilerek öz kaynaktan biriktirilmelidir. Ayrıca kripto paraların amortismanına tabi tutulmasına gerek yoktur (Şahin, 2018, s. 915-916). Şahin (2018), kripto paraların, maddi olmayan duran varlıklar grubu içerisinde hangi hesapta takip edilmesi gerektiğine ilişkin bir görüş belirtmemiştir.

TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar standardında göre bir maddi olmayan duran varlığın bu sınıflandırma içinde muhasebeleştirilebilmesi için "belirlenebilirlik, bir kaynak üzerindeki kontrol ve gelecekteki ekonomik yararının varlığı gibi" unsurları karşılaması gerekmektedir. Kripto paraların bu özellikleri karşıladıkları söylenebilir. Ayrıca standart açıklanırken bilgisayar yazılımı ve programları gibi sanal karakterli ürünlere de atıf yapılmaktadır.

Fakat TMS 38'e göre bir maddi olmayan duran varlık: "Fiziksel niteliği olmayan tanımlanabilir parasal olmayan varlıktır". Parasal varlıklar ise: "Elde tutulan para ile sabit ya da belirlenebilir tutarda bir para cinsinden elde edilecek varlıklardır". Yine TMS 38'e göre "Maddi olmayan duran varlığın niteliği gereği, birçok durumda, ilgili varlığa herhangi bir ekleme veya bir parçasında yenileme olmaz." (Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, TMS 38, 2018).

Oysa kripto varlıklar belirlenebilir tutarda bir para cinsinden kripto para borsalarında alınıp satılabilmekte, hatta artan oranda ticarete konu olmaktadır. Ayrıca kripto paralara istenildiği anda ekleme ve daha da önemlisi, çıkarma yapılabilmektedir. Maddi olmayan duran varlıklar, yapıları itibarıyla kolaylıkla bölünerek satılabilecek nitelikte değillerdir. Dolayısıyla kripto paraların maddi olmayan duran varlıklar hesap grubu içerisinde muhasebeleştirilmesi yaklaşımı da birtakım belirsizlikler yaratmakta ve yaklaşımı zayıflatmaktadır.

Tartışma

Kripto paralar daha önce varlık olarak sınıflandırdığımız şeylere benzememektedir. Buna rağmen Bitcoin ve türevi kripto paralar on yılı aşkın bir süredir hayatımızdadır ve her geçen gün daha fazla ticari işleme konu olmaktadır. Dolayısıyla bir varlık çeşidi olan kripto paralar ile yapılan ticari işlemlerin muhasebeleştirilmeleri gerekmektedir. Henüz kripto paralar ile yapılan ticari işlemlerin muhasebeleştirilmelerine ilişkin belirgin bir düzenleme olmaması konuya farklı yaklaşımların getirilmesine sebep olmaktadır.

Bu çalışmada kripto varlıkların muhasebeleştirilmesinde ön plana çıkan dört yaklaşım tartışılmıştır. Bunlardan ilki kripto varlıkların hazır değerler grubu içerisinde takip edilmesi görüşünü savunmaktadır. Fakat Avrupa Merkez Bankasının kripto paraların nakit ya da döviz sayılamayacağı yönündeki kararı ve -bilindiği kadarıyla- kripto paraların -henüz- herhangi bir merkez bankası envanterine girmemiş olması kripto varlıkların nakit para olarak değerlendirilmesi fikrini tartışmalı hale getirmektedir.

Kripto varlıkların muhasebeleştirilmesindeki bir diğer yaklaşımsa onları menkul kıymet olarak ele almak yönündedir. Fakat gerek tek düzen hesap planında çizilen çerçeve gerekse TMS 32'deki açıklamalar kripto varlıkların menkul kıymetler olarak izlenmesi yaklaşımının

sakıncalarını oluşturmaktadır. Çünkü kripto varlıkları edinmek -menkul kıymetlerde olduğu gibi- elinde bulunduranlar için bir alacak veya ortaklık hakkı doğurmazken, ihraç edenler için de bir borç veya öz kaynak değişimi yaratmamaktadır.

Bir başka yaklaşımsa kripto varlıkların stoklar hesap grubu içerisinde izlenmesinin savunulmasıdır. Fakat TMS 2’de yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere stoklar maddi (fiziki) nitelikte varlıklardır. Stoklar, ilk madde ve malzeme, yarı mamul, mamul, ticari mal, yan ürün, artık ve hurda gibi somut varlıklardan oluşmaktadır. Kripto varlıkların dijital yapıda olması onları muhasebe standartlarına uygun stoklar grubu alt hesaplarına dahil edilmesini tartışılabilir hale getirmektedir. Ayrıca stok kalemlerinin elde edilmesi ve satılması KDV, ÖTV gibi vergi yükümlülükleri de getirmektedir. Mevzuatta bu konuda bir kesinlik bulunmamaktadır.

Kripto varlıkların muhasebeleştirilmesinde ön plana çıkan dördüncü yaklaşımsa onların maddi olmayan duran varlık sınıflamasına sokulması yönündedir. Kripto varlıkların belirlenebilir tutarda bir para cinsinden kripto para borsalarında alınıp satılabilmesi, artan oranda ticarete konu olması, istenildiği anda ekleme ve çıkarma yapılabilmesi bu yaklaşımda birtakım belirsizlikler yaratmakta ve yaklaşımı zayıflatmaktadır. Oysa maddi olmayan duran varlıklar, yapıları itibarıyla kolaylıkla bölünerek satılamamaktadırlar.

Sonuç ve Öneriler

Kripto paraların bir varlık sınıfı olarak muhasebe bilgi sistemi içinde nasıl kayıt altına alınabileceğini değerlendirmek amacıyla yapılan bu çalışmada literatürdeki belli başlı dört yaklaşım ele alınarak tartışılmıştır. Bunlar, kripto varlıkların, hazır değerler hesap grubu içerisinde izlenmesini yaklaşımı, menkul kıymet hesap grubu içerisinde izlenmesi yaklaşımı, stoklar hesap grubu içerisinde izlenmesi yaklaşımı ve maddi olmayan duran varlıklar hesap grubu içerisinde izlenmesi yaklaşımıdır. Bu yaklaşımların her birinin çeşitli argümanları buna karşılık çeşitli zayıflıkları da bulunmaktadır.

Bizce değerlendirilen bu yaklaşımlar içerisinde -diğer yaklaşımlardaki gibi birtakım eksikleri olmasına rağmen- en uygun olanı kripto varlıkların para olarak ele alındığı hazır değerler yaklaşımıdır. Çünkü kripto varlıkların paranın fonksiyonları olan değişim aracı olma, değer saklama aracı olma, hesap birimi olma ve gelecekteki ödemeler için bir ölçüt olma özelliklerine yakınsayan yönleri bulunmaktadır. Ayrıca kripto varlıklar son derece likit varlıklardır ve kripto para olgusunu günümüze taşıyan makalenin yazarı Nakamoto da bu varlıkları para (the coin) olarak ifade etmiştir. Kripto paraların muhasebeleştirilmesine ilişkin tartışmalar ilgili düzenlemelerin yapılmasına kadar devam edecek gibi görünmektedir.

Kaynakça

- Akleyek, S., Yıldırım H. M. ve Tok, Z. Y. (2011). *Kriptoloji ve uygulama alanları: açık anahtar altyapısı ve kayıtlı elektronik posta*. Akademik Bilişim’11 - XIII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, 2-4 Şubat 2011 İnönü Üniversitesi, Malatya, Erişim adresi: https://ab.org.tr/ab11/kitap/akleyek_yildirim_AB11.pdf
- Ateş, B. A. (2016). Kripto para birimleri, Bitcoin ve muhasebesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 349-366.
- Ateş, K. (2017). Bitcoin işlemlerinin muhasebe kayıtları. <http://www.muhasabetr.com/yazarlarimiz/koray/0254/> (Erişim tarihi:10.09.2018).
- Avrupa Merkez Bankası (2015). *Virtual currency schemes – a further analysis*. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemesen.pdf> (Erişim tarihi: 04.09.2018).
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. (2013). *Basın açıklaması*. Sayı: 2013/32.

- Chokun, J. (2018). Who accepts Bitcoins as payment? List of companies, stores, shops. <https://99bitcoins.com/who-accepts-bitcoins-payment-companies-stores-take-bitcoins/> (Erişim tarihi: 18.09.2018).
- Coşkun, A. ve Ülker, Ü. (2013). Ulusal bilgi güvenliğine yönelik bir kriptografi algoritması geliştirilmesi ve harf frekans analizine karşı güvenilirlik tespiti. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 6(2), 31-39.
- Cryptocurrency explained. <https://college.lbx.com/basics/0-cryptocurrency-explained/> (Erişim tarihi: 21.08.2018).
- Dizkırıncı, A. S. ve Gökgöz, A. (2018). “Kripto para birimleri ve Türkiye’de Bitcoin muhasebesi. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 4(2), 92-105.
- Fico, P. (2018). Virtual currencies and blockchains: potential impacts on financial market infrastructures and on corporate ownership. https://mbs.edu/getattachment/fircg/FIRCG-2016/Papers/7-Paola-Fico_-_virtual-currency-blockchain-mb.pdf (Erişim tarihi: 04.09.2018)
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2018). G. Geçici Maddelerde Yer Alan İstisnalar. http://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuatek/kdvgeneluygulamatebliği/kdvgeneluygulamatebliği_2g.htm (Erişim tarihi: 10.09.2018).
- Gültekin, Y. (2017). Turizm endüstrisinde alternatif bir ödeme aracı olarak kripto para birimleri: Bitcoin”, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 96-113.
- Harrison, J. & Mano, R. (2015). Accounting for virtual currency transactions. *Journal of the Utah Academy of Sciences, Arts & Letters*, 92, 109-118.
- Herdman, E. A. (2006). Derleme makale yazımında, konferans ve bildiri sunumu hazırlamada pratik bilgiler. (Z. Dörtbudak, Çev.). *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 3(1), 2-4.
- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu. (2018). Finansal raporlamaya ilişkin kavramsal çerçeve. http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2018Seti/Finansal%20Raporlamaya%20C4%B0li%C5%9Fkin%20Kavramsal%20C3%87er%C3%A7eve/K%C3%87_2018.pdf (Erişim tarihi: 13.09.2018).
- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu. (2018). *TMS1, TMS1finansal tabloların sunuluşu*. <http://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS/TMS%202%20Stoklar.pdf> (Erişim tarihi: 14.09.2018).
- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu. (2018). *TMS 2, stoklar*. <http://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS/TMS%202%20Stoklar.pdf> (Erişim tarihi: 14.09.2018).
- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu. (2018). *TMS 7, nakit akış tabloları*. <https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2019Seti/TMS/TMS%207.pdf> (Erişim tarihi: 07.09.2019).
- Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu. (2019). *TMS 32, finansal araçlar: Sunum*. <https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2019Seti/TMS/TMS%2032.pdf>
- Katma Değer Vergisi Kanunu, Kanun No: 3065, 2 Kasım 1984 ve 18563 sayılı Resmi Gazete.

- Koçoğlu, Ş., Çevik, Y. E., ve Tanrıöven, C. (2016). Bitcoin piyasalarının etkinliği, likiditesi ve oynaklığı. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 77-97.
- Köse, B. (2018, Nisan). G20 toplantılarında Bitcoin’le ilgili öne çıkan 10 düşünce. <https://uzmancoin.com/bitcoin-g20-dusunce/> (Erişim tarihi: 12.09.2018).
- Nakamoto, S. (2008). “Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system”, <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> (Erişim tarihi: 04.08.2018).
- Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun (2013, 27 Haziran). *Resmi Gazete* (Sayı: 28690). <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6493.pdf> (Erişim tarihi: 13.09.2018).
- Review (Derleme) Makale Nedir? Nasıl Yazılır?. (2018, 7 Kasım). Erişim adresi: <https://www.evrakisleri.net/2018/11/07/review-derleme-makale-nedir-nasil-yazilir/>
- Şahin, O. N. (2018). TMS & TFRS ışığında muhasebe, vergi ve denetim açısından Bitcoin ve diğer kripto para birimleri. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(4), 898-923.
- Türken, S. (2018, Mart). G20 Finansal istikrar kurulu Bitcoin ve diğer kripto para birimlerinin düzenlenmesi taleplerini reddetti, <https://koinbulteni.com/g20-finansal-istikrar-kurulu-kripto-para-birimlerinin-duzenlenmesi-taleplerini-reddetti-10337.html> (Erişim tarihi: 16.09.2018).
- Yalçın, S. (2019). Kripto değişim araçlarının muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 81: 101-120.
- Yüksel, A. E. B. (2015). Elektronik para, sanal para, Bitcoin ve Linden Doları’na hukuki bir bakış. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 2, 173-220.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Sosyal Etki ve Örgütsel Adalet Algısı İlişkisinde Duygusal Bulaşıcılığın Düzenleyici Rolü*

The Moderating Role of Emotional Contagion on the Relationship between Social Impact and Organizational Justice

Dr. Öğr. Üyesi Esra ZEYNEL¹, Dr. Öğr. Üyesi Kemal KÖKSAL²

Öz

Örgütsel davranış açısından önemli sonuçları ortaya çıkaran örgütsel adalet kavramının oluşmasında etkili olan faktörlerin belirlenmesi, işyeri tutum ve davranışlarının daha etkin yönetilmesini sağlayacaktır. Bu araştırmada, sosyal etkinin örgütsel adalet algısına etkisi ve bu ilişkide duygusal bulaşma düzeyinin düzenleyici rolü incelenmiştir. Veriler, kolayda örnekleme ve yüz yüze anket metodu ile akademisyenlerden toplanmıştır. Veriler SPSS ve AMOS programları kullanılarak analiz edilmiştir. Ölçekler geçerliliğini test etmek için doğrulayıcı faktör analizi, değişkenler arası ilişkileri incelemek için ise regresyon analizi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, sosyal etkiyi kabullenmenin örgütsel adaleti anlamlı bir şekilde yordadığı ve duygusal bulaşıcılığın bu ilişkide düzenleyici rolünün olduğu tespit edilmiştir. Araştırmacı ve uygulayıcılar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal etki, örgütsel adalet, duygusal bulaşıcılık, düzenleyici etki

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Identifying the antecedents of organizational justice which reveals significant result for organizational behaviors can provide effectively manage to employees' attitudes and behavior. In this study, the effect of social impact on the perception of organizational justice and the moderating role of emotional contagion in this relationship were examined. The data were collected from academicians by convenience sampling and face-to-face survey methods. SPSS and AMOS programs were used for analysis. Confirmatory factor analysis was used to test the validity of the scales and, regression analysis was performed to investigate the relationships between the variables. As a result of the analysis, it was determined that acceptance of social impact is a predictor of organizational justice and emotional contagion has a moderating role in this relationship.

Keywords: Social impact, organizational justice, emotional contagion, moderating effect

Paper Type: Research

*Bu çalışmanın ilk hali 18-20.04.2019 tarihlerinde Antalya'da düzenlenen 27.Ulusal Yönetim ve Organizasyon kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

¹İsparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Büyükkutlu Uygulamalı Bilimler Fakültesi, esrazeynel@isparta.edu.tr.

²Akdeniz Üniversitesi, Serik İşletme Fakültesi, kemalkoksal@akdeniz.edu.tr.

Atıf için (to cite): Esra, Z. ve Köksal, K. (2020). Sosyal etki ve örgütsel adalet algısı ilişkisinde duygusal bulaşıcılığın düzenleyici rolü. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 455-466.

Giriş

Örgütsel etkinlik ve başarının sağlanması, örgüt çalışanlarının performansına bağlıdır. Bir çalışanın performansını iyileştirmenin anahtar faktörleri, artan mesleki motivasyon, iş tatmini, örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık gibi olumlu ve istenen işyeri davranışları ve azalan stres ve işyerinden ayrılma niyeti gibi davranış ve eğilimleri olarak görülebilir. Bilimsel bilgi üreten ve bilgi birikimini kuşaklara aktaran akademik örgütler olan üniversitelerde, akademisyenlerin iş tutumları, üretkenliklerini etkilemekte ve bu sonuçlar eğitim verdikleri kişiler ile birlikte görev yaptıkları üniversitelerin toplam başarısını değiştirebilmektedir (Zeynel ve Çarıkçı, 2015). Örgütsel adalet algısı tüm bu iş tutumları ile ilişkilidir (Dailey ve Kirk, 1992; Colquitt vd., 2001; Moorman, 1991). Bu nedenlerle örgütsel adalet algısının oluşmasında etkili olan faktörlerin anlaşılması çalışan davranışlarının etkin yönetilmesi bakımından önemlidir.

Örgütsel adalet algısı, her bireyin kendisine özgüdür. Örgütsel ortamdaki uygulamalar, çalışanların bir kısmı tarafından adaletli olarak algılanırken, diğerleri tarafından adaletsiz olarak algılanabilmektedir. Bireyin özgünlüğü ve değerlerine bağlılığı, örgütteki olayları algılamasında belirleyici olabilmektedir (Tyler ve Blader, 2003). Bireyin kendi değerlerine göre yaşaması, onun çevreden gelen baskıları önemsememesi ile ilişkilidir (Wood vd., 2008). Türkiye gibi bireyselliğin düşük, toplulukçu yaşam kültürünün yüksek olduğu ülkelerde, bireylerin tutum ve davranışları örgütteki sosyal etkiyi kabullenmelerine bağlı olarak şekillenebilmektedir. Böyle kültürlerde topluluğun yararı bireyin çıkarından üstün olabilmekte ve grup amaçlarına uyum bireysel başarıdan daha önemli olabilmektedir. Türkiye aynı zamanda, gücün dağıtılmasına ilişkin beklentinin ölçüsü olan güç mesafesinin yüksek olduğu bir kültüre sahiptir. Bu durum, gücün merkezleştirilmesine, yöneticilere ve kurallara güven esasına dayalıdır (Kim vd., 1994; Hofstede vd., 2010). Bu açıdan bireylerin sosyal etkiyi kabullenerek grubun isteklerine göre hareket etmeleri, örgütsel yaşamdaki olayları algılamasında etkili olabilir. Bireylerin diğerlerinden etkilenmesi olarak bilinen sosyal etkiyi kabul etmesinin, örgütsel adalet algısını nasıl etkilediği daha önceki çalışmalarda incelenmemiştir (van den Bosch ve Taris, 2014).

Örgütsel alanlar, bireylerin çalışma yaşamını deneyimledikleri ve çok önemli bir zaman dilimini geçirdikleri alandır. Bu alanda bireyler çeşitli duygulanımlara sahip olurlar ve duygularını diğer çalışma arkadaşlarına geçirirler ve benzer şekilde diğerlerinden etkilenirler (Doherty, 1997). Duygusal etkileşim düzeyi yüksek olan bireyler, içinde buldukları toplulukçu ve yüksek güç mesafeli kültüre bağlı olarak diğer çalışanların duygularından daha çok etkilenecek, sosyal etkiyi kabullenmenin örgütsel adalet algısı üzerindeki etkisini artırıcı özelliğe sahip olacaktır. Tam tersi şekilde duygusal bulaşıcılık düzeyi düşük olan çalışanlar, diğerlerinin beklentileri ve bunlara ilişkin duygularından daha az etkileneceğinden, sosyal etkinin örgütsel adalet algısı üzerindeki etkisinin şiddetini artırmayacaktır.

Bu çalışmanın amacı, sosyal etkiyi kabullenmenin örgütsel adalet algısı üzerindeki etkisi ve bu etkide duygusal bulaşıcılığın düzenleyici rolünü araştırmaktır. Çalışmanın örgütsel adalet algısının oluşmasında daha önce incelenmemiş bir değişken olan sosyal etkiyi kabullenmenin rolünü incelemesi açısından, ilgili alan yazın için önemli olduğu değerlendirilmektedir. Özellikle akademisyenlik gibi bireyin kendilik algısının önemli olduğu bir meslek grubunda (Köksal, 2016) çalışmanın yapılması, akademisyenlerin adalet algısının oluşmasındaki etkenlerin neler olduğuna yönelik anlayışın gelişmesine de katkı sağlayacaktır.

1. Kuramsal Çerçeve

1.1. Örgütsel Adalet ve Sosyal Etki İlişkisi

Örgütlerde, karşılıklı beklentileri açıklayan ve işyeri davranışını anlamaya yönelik etkili kavramsal paradigmalardan biri olan Sosyal Değişim Teorisi, sosyoloji (Blau, 1964) ve sosyal psikoloji (Homans, 1958; Thibaut ve Kelly, 1959) disiplinlerinin birleşimini içermekte ve örgütsel adalet (Adams, 1965; Folger ve Greenberg, 1985) kavramının temelini oluşturmaktadır (Cropanzano ve Mitchell, 2005). Adalet kavramı, sosyal değişim teorisinin önemli bir yönüdür.

Homans'a (1961) göre değişimde bulunan kişiler, yatırımları ile orantılı olarak bir kazanım bekler ve bu beklenti karşılır ise yapılan dağıtım adaletli olarak algılanır. Sosyal Değişim Teorisi bu yönüyle Adams'ın Eşitlik Teorisine temel oluşturmuştur (Greenberg ve Colquitt, 2005). Bu teoriye göre, bireyler kendilerini, örgüte yaptığı katkı ile diğerlerinin katkısı ve bu katkılara karşılık elde edilen kazanımlar açısından başkaları ile kıyaslama yaparak eşitlik ya da eşitsizlik algısına sahip olur.

Greenberg'e (1987) göre örgütsel adalet, örgüt içinde çalışanların, kendilerine iş yerinde ne kadar adil olarak davranıldığı konusundaki algılarını ve bu algının örgütsel sonuçları nasıl etkilediğini içeren bir kavramdır. Bu açıdan örgütsel adalet, bir çalışanın, örgütte kendisine adaletli davranılmasından çok, bu davranışın kendisi için adaletli olup olmadığına ilişkin algısıdır. Bir başka ifadeyle örgütsel adalet, kazanımların dağıtılmasıyla, dağıtım kararlarının alınmasında kullanılan işlemler ve kişilerarası uygulamalara ilişkin geliştirilen kurallar ve sosyal normlardır (Folger ve Cronpanzano, 1998).

Araştırmalar örgütsel adalet ile çalışan davranışı arasında ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur (Colquitt, vd., 2001). Örgütsel adalet kavramı, alanyazında ilk araştırmalarda öne çıkan dağıtımsal adalet (Adams, 1965), prosedürel (Folger ve Greenberg, 1985) ve etkileşimsel adalet (Bies ve Moag, 1986) boyutları ile üç boyutlu olarak (Cohen-Charash ve Spector, 2001; Colquitt, 2001; Cropanzano ve Greenberg, 1997) ve bilgi adaletinin eklenmesiyle dört boyutlu olarak incelenmektedir. Örgütsel adalet, bu çalışmadaki gibi, genel adalet bağlamında tek boyutlu olarak da incelenmektedir (Ambrose ve Schminke, 2009).

Çalışanlar, kendilerine adil davranıldığı algısına sahip olduklarında, örgüte karşı daha pozitif tutum ve davranışlar ile karşılık verme çabasıdayken adaletsizlik algısına da olumsuz tutum ve davranışlarla cevap verebilmektedirler (Ganegoda vd., 2015; Bartle ve Hays, 1999; Cohen-Charash ve Spector, 2001; Colquitt, vd., 2001; Rupp ve Cropanzano, 2002; Folger ve Konovsky, 1989; McFarlin ve Sweeney, 1992; Moorman, 1991; Sheppard vd., 1992).

Örgütsel adaletle ilişkin olumlu algı, çalışanların kişisel tatmini ve bununla bağlantılı olarak örgütsel amaçları gerçekleştirmedeki başarısı için temel bir gerekliliktir (Greenberg, 1990). Örgüt genelinde adaletin özenle gözetildiğine ilişkin bir algının oluşturulabilmesi, örgütsel amaçlara ulaşmada yöneticiler açısından önemli bir araçtır (Joy ve Witt, 1992). Bu sonuçların her biri, çalışanların tutum ve davranışlarının örgütlerine kazanım sağlayacak biçimde oluşması açısından, örgütsel adaletin önem arz ettiği görüşünü güçlendirmektedir.

Örgütsel adalet algısını etkileyen unsurlardan biri de kişilerin kendi değerlerine bağlı olması ya da tersine kendinden daha çok grubun amaçlarını önemsemesi ve uzlaşmacı bir yaklaşıma sahip olması özelliği olabilir (Klehe ve Anderson, 2007). Bu açıdan, bireylerin dış çevreden etkilenme düzeyini ifade eden sosyal etkiyi kabullenme, otantiklik kavramının bir boyutudur. Kendine özgünlük olarak da ifade edilen otantiklik kavramı, bireyin ilişkilerinde öz benliğini özgür bir şekilde ortaya koyması olarak tanımlanmaktadır (Kernis, 2003). Wood ve arkadaşları (2008), Barrett-Lennard'ın (1998) modelinden yola çıkarak otantikliği üç boyutta ele almışlardır. Otantikliğin birinci boyutu olan kendine yabancılaşma, bireyin gerçek benliği ile bilinçli farkındalığı arasındaki açıklığı ifade etmektedir. Bu açıklık ne kadar fazla ise bireyin kendine yabancılaşma düzeyi de o kadar fazladır. Otantikliğin ikinci boyutu olan otantik yaşam, bireyin değerleri ve inançlarıyla ilgili davranışları arasındaki uyumu temsil etmektedir. Otantikliğin son boyutu olan sosyal etkiyi kabullenme ise bireyin başkalarının etkilerini kabul etmesini ve onların beklentilerine uygun yaşamasıyla ilgili inançlarını ifade eder. Toplulukçu kültürlerde grupsal adalet, bireysel adaletten daha önemlidir ve grubun iyiliği için bireysel adalet sorgulanmayabilir. Örneğin, toplulukçu kültürlerde terfi kazanmada liyakatten çok kıdem esas olması çalışanlar tarafından adaletsiz olarak algılanmayabilmektedir. Otoriteye itaat ve saygı yine bu kültürlerde önemli bir değerdir (Mueller ve Wynn, 2000; Erdoğan ve Liden, 2006) ve hakkaniyete göre paylaşımındansa eşit paylaşım yaygın olarak kullanılmakta ve çatışmadan kaçınılarak uzlaşmacı davranılmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1991). Grubun çıkarlarının bireysel

amaçlardan önde tutulması ve güç mesafesinin yüksek olması gibi nedenlerden, bu kültürlerde, çalışanların sosyal etkiyi kabullenmesinin, örgütsel adalet algılarını etkileyeceği düşünülmektedir. Bu kapsamda araştırmanın bir numaralı hipotezi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H1: Sosyal etkiyi kabullenme, örgütsel adalet algısını olumlu bir şekilde etkilemektedir.

1.2. Duygusal Bulaşmanın Düzenleyici Rolü

Duygular bireylerin algı, tutum ve davranışlarında ve diğer bireylerle kurduğu iletişim süreçlerinde önemli rollere sahiptir. Duygular, belli bir uyaran karşısında genellikle içsel olarak ortaya çıkan ve davranışsal tepkilere yol açan yapılandırılmış izlenimler olarak tanımlanabilir (Kervancı, 2008). Hatfield ve arkadaşlarına (1994) göre, bireye ait duygular, diğerleriyle olan iletişim şeklini belirleyeceği gibi, iletişimde bulunan bireylerin duyguları, birbirini etkileyebilir ve duygularını başka bir bireye geçirebilirler. Doherty'e (1997) göre, duygusal bulaşma, bir kişide ortaya çıkan duygusal uyarımlarla uyumlu veya tamamlayıcı duygusal tepkiler üreten psikofizyolojik, bilişsel, davranışsal ve sosyal bir durumdur. Duyguların, bireylerin tutum ve davranışlarının temelini oluşturduğu ifade edilmektedir. Çalışanların işe yönelik duyguları kişilerarası etkileşimle diğer çalışanlara bulaşarak, onların tutum ve davranışlarını etkileyebilmektedir (Ashkanasy ve Ashton-James, 2005). Duygusal bulaşma, karşımızdaki insanın yüz ifadesini ve beden duruşunu, farkında olmadan taklit etmek ve bunun sonucunda karşımızdakini duygusal olarak yakınsamak şeklinde tanımlanabilir. (Hatfield vd., 1994). Duyguların bulaşmasının iki aşaması bulunmaktadır. İlk aşamada karşındaki insanın duygularının durumu hakkında istemsiz olarak fikir edinilmesi, ikinci aşamada ise ses tonu, jest ve mimiklerinden duygularının tespit edilmesi söz konusudur (Neumann ve Strack, 2000). Bireylerin bazıları çevresindeki insanların duygularını daha fazla gözlemleyip, o duygulardan etkilenirken; bazı bireylerde ise bu durum düşük olabilmektedir. Bu nedenle duygusal bulaşma düzeyi bireyden bireye farklılık gösterebilmektedir (Doherty vd., 1995). Bu kapsamda bireyin sosyal etkiyi kabullenmesinin örgütsel adalet algısına olan etkisinde, duygusal bulaşıcılığın yüksek olmasının bu etkiyi şiddetlendireceği öngörülmektedir. Sosyal etkiyi algılayarak bu etkiye göre tutum ve davranışlarını belirleyen bireyin duygusal bulaşıcılık seviyesi bu ilişkide düzenleyici etkiye sahip olabilir. Buraya kadar yapılan teorik açıklamalar ve araştırmalara dayanarak araştırmanın iki numaralı hipotezi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H2: Duygusal bulaşıcılığın yüksek olması, sosyal etkinin örgütsel adaletle olan etkisinin şiddetini artırmaktadır.

2. Yöntem

Çalışmada, bireyin sosyal etkiyi kabul etmesinin örgütsel adalet algısının oluşmasında etkili olup olmadığı, ayrıca duygusal bulaşma seviyesinin bu etkideki düzenleyici rolü incelenmektedir. Değişkenler arasındaki nedensel ilişkiyi açıklamak amacıyla yapılan bu araştırmada veriler kolayda örnekleme yöntemiyle toplanmıştır. Araştırmanın bağımlı ve bağımsız değişkenleri ve demografik bilgiler tek bir anket formunda toplanmıştır. Bu durum ortak yöntem varyans (OYV) sorunu oluşturabileceğinden, bağımsız ve düzenleyici değişkenler anket formunun bir sayfasında yer alırken, değişkenler de farklı katılım dereceleri (beşli ve yedili) ile hazırlanmıştır. Katılımcılara kimlik bilgilerinin istenmediği ve ölçekte yer alan ifadelere cevap verirken, olması gereken durumu değil de mevcut durumu belirtmeleri özellikle belirtilmiştir. Böylelikle OYV sorunu en aza indirilmeye çalışılmıştır (Podsakoff vd., 2003).

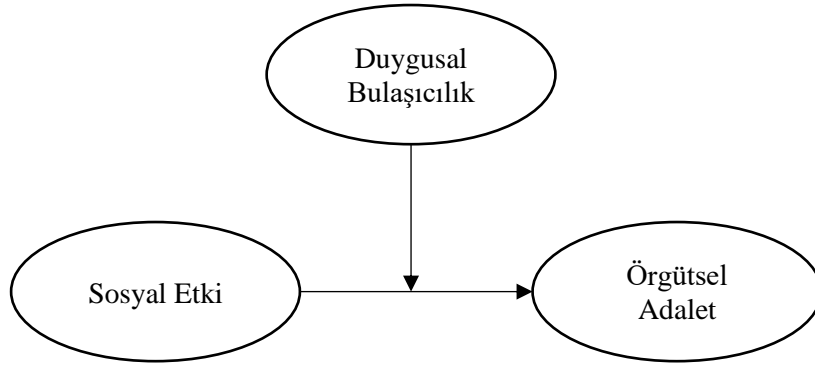
OYV problemi, gerçekte var olmayan fakat istatistiksel olarak anlamlı nedensel ilişkiler yaratan bir kısıt olduğundan, istatistiksel yöntemlerle de kontrol edilmesi gerekmektedir. OYV problemini tespit etmek için farklı yöntemler mevcuttur. Bu çalışmada tüm değişkenler tek bir boyutta toplanarak oluşturulan ölçüm modelinin anlamlılığı AMOS programı ile kontrol edilmiştir. Analiz sonucunda, oluşturulan modelin anlamlı uyum değerlerine sahip olmadığı görülmüştür ($X^2=720,530$; $df:247$; $GFI:0,653$; $AGFI:0,543$; $CFI:0,755$; $RMSEA: 0,136$). Bu

sonuçlara göre OYV sorununun araştırma için önemli bir kısıt olmadığı değerlendirilmiştir (Hair vd.,2010).

2.1. Araştırma Modeli

İlgili alan yazın taraması ve yukarıda bahsedilen kuramlar kapsamında oluşturulan araştırma modeli Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma modeli

2.2. Araştırmanın Örnekleme

Değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla iki farklı kamu üniversitesinden kolayda örneklem yöntemiyle, 2018 yılı Ekim-Kasım aylarında, kesitsel olarak 162 veri toplanmıştır. Toplanan verilerden eksik ve uç değerlere sahip olanlar çıkarıldıktan sonra 154 veri ile analiz gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara yaş, cinsiyet, eğitim durumu, unvan ve çalışma yılına ilişkin demografik sorular sorulmuştur.

2.3. Ölçme Araçları

Katılımcıların sosyal etkiyi kabullenme derecelerini belirlemek amacıyla Wood ve arkadaşları (2008) tarafından geliştirilen ve İlhan ve Özdemir (2013) tarafından Türkçeye uyarlanan otantiklik ölçeğinin sosyal etkiyi kabullenme boyutu kullanılmıştır. Toplam dört ifadeden oluşan ölçekte “Her zaman başkalarının benden beklentilerini yerine getirmem gerektiğini hissedirim.” ve “Genellikle başkalarının bana yapmamı söyledikleri şeyleri yaparım.” gibi ifadeler yer almaktadır. Ölçekte bir ve yedi arasında katılım dereceleri bulunmaktadır (1=Beni hiç tanımlamıyorum, 7=Beni tamamen tanımlıyorum). Yüksek puanlar sosyal etkiyi kabul derecesinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Örgütsel adalet algısını ölçmek için Ambrose ve Schminke (2009) tarafından geliştirilen ve araştırmacılar tarafından Türkçeye uyarlanan genel örgütsel adalet ölçeği kullanılmıştır. Yedili Likert kullanılan ölçek (1=Kesinlikle katılmıyorum, 7=Kesinlikle katılıyorum) altı ifadeden oluşan ölçekte “Çalıştığım kurum tarafından baştan sona bana adaletli davranılır.” ve “Bu kurum çalışanlarına, büyük ölçüde adil davranır.” şeklinde ifadeler yer almaktadır. Yüksek puanlar adalet algısını gösterirken, düşük puanlar adaletsizlik algısına işaret etmektedir.

Duygusal bulaşıcılığı ölçmek amacıyla Doherty (1997) tarafından geliştirilen ve Gürsoy ve arkadaşları (2018) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan ölçek kullanılmıştır. Ölçekte sevgi, korku, öfke, mutluluk ve üzüntü olmak üzere beş boyut vardır. Araştırma kapsamında çalışanların genel duygusal bulaşıcılık düzeyleri belirlenmek istendiğinden, ölçeğin 15 ifadeden oluşan (“Konuştuğum biri ağlamaya başlarsa gözlerim dolar.” ve “Hiddetli bir tartışmaya kulak misafiri olduğumda gerilirim.” gibi) tek boyutlu yapısı kullanılmıştır. Beşli Likertle (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum) veriler toplanmıştır. Yüksek puanlar yüksek bulaşıcılığı ifade etmektedir. Sosyal etkiyi kabullenme, örgütsel adalet algısı ve duygusal bulaşıcılık

ölçeklerinin iç tutarlılıklarının iyi seviyede olduğu görülmüştür (Cronbach Alpha değerleri sırasıyla 0,905; 0,937 ve 0,859).

Ölçeklerin yapı geçerliliği için ise doğrulayıcı faktör analizi, bileşim ve ayrışım geçerliliği analizleri yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 1’de sunulmuştur. Sonuçlar sosyal etkiyi kabul etme ve örgütsel adalet ölçeklerinin tek faktörlü yapılarının iyi uyum değerlerine; duygusal bulaşıcılık ölçeğinin ise kabul edilebilir uyum değerlerine sahip olduğunu göstermektedir. Sosyal etkiyi kabullenme ölçeğinin ortalama açıklanan varyans (OAV) değeri 0,710 (faktör yükleri:0,882, 0,719, 0,866, 0,900) ve bileşik güvenilirliği 0,908’dir. Örgütsel adalet ölçeğinin OAV değeri 0,721 (faktör yükleri: 0,898, 0,821, 0,868, 0,745, 0,900, 0,855) ve bileşik güvenilirliği 0,939’dur. Duygusal bulaşıcılık ölçeğinin OAV değeri 0,68 (faktör yükleri 0,495 ile 0,898 arasında değişmekte) ve bileşik güvenilirliği 0,88’dir. Yapı geçerliliğine ilişkin sonuçlar ölçeklerin ölçülmek istenen değişkenleri ölçmede yeterli olduğunu göstermektedir. Ölçeklerin farklı yapıları ölçüp ölçmediğinin kontrolü ise ayrışım geçerliliği ile yapılmıştır. Araştırmanın değişkenleri tarafından paylaşılan ortak varyans (POV) değerleri OAV değerlerinden düşüktür ($OAV_{\text{Sosyaletki}}=0,710$, $OAV_{\text{Adalet}}=0,721$, $OAV_{\text{DuygusalB.}}=0,680$; $POV_{\text{Sosyaletki-adalet}}=0,323$, $POV_{\text{Sosyaletki-duygusalB.}}=0,230$, $POV_{\text{Adalet-duygusalB.}}=0,148$). Bu sonuçlara göre ölçeklerin değişik yapıları ölçtüğü ifade edilebilir (Hair vd., 2010). Ölçeklerin geçerli ve güvenilir oldukları görüldükten sonra analizde diğer aşamalara geçilmiştir.

Tablo 1. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları

Ölçek	χ^2	sd	χ^2/sd	RMSEA	CFI	GFI	NFI	RMR
Sosyal Etkiyi Kabul Etme	3,428*	2	1,714	0,083	0,995	0,983	0,988	0,051
Duygusal Bulaşıcılık	105,699	77	1,373	0,060	0,938	0,876	0,810	0,054
Örgütsel Adalet	14,153*	9	1,573	0,074	0,990	0,955	0,974	0,070

* $p>0,05$

2. Bulgular

Ölçeklerin geçerliliği için AMOS, değişkenler arasındaki nedensel ve düzenleyicilik analizi için SPSS programı kullanılmıştır. Geçerlilik analizleri için doğrulayıcı faktör analizleri yapılırken, nedensel ve düzenleyici analiz için korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Değişkenlere ait ortalama, standart sapma ve korelasyon değerleri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Ortalama, standart sapma ve korelasyon değerleri

Değişkenler	Ort.	S.S.	1	2	3
1- Sosyal Etkiyi Kabul Etme	2,92	0,826	1		
2- Duygusal Bulaşıcılık	3,60	0,590	0,301*	1	
3- Örgütsel Adalet	3,34	0,983	0,580*	0,424*	1

* $p<0,01$

Değişkenlere ait ortalamalar incelendiğinde sosyal etkiyi kabul etme ve adalet algısının ortalamasının, genel ortalama değerinin (4) altında olduğu görülürken; duygusal bulaşıcılığın ise ortalama değerinin (3) üzerinde ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların sosyal etkiyi kabul etme ve adalet algısı ortalamalarının düşük olduğu ifade edilebilir. Sosyal etkiyi kabul etme ile duygusal bulaşıcılık arasında düşük pozitif bir korelasyon söz konusuysen, örgütsel adalet algısı ile orta seviyede pozitif korelasyon vardır.

Çalışmanın bir numaralı hipotezini test etmek amacıyla hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır (Tablo 3). Analizin birinci aşamasında demografik değişkenler kontrol değişkeni olarak analize dâhil edilmiştir. Sonuçlara göre demografik değişkenlerden yaş ve unvanın örgütsel adalet algısı üzerinde anlamlı bir etkisi söz konusudur. Katılımcıların yaşı arttıkça örgütlerini

daha adaletli algılarken, unvan arttıkça bu ilişki ters yönlü olmaktadır. Demografik değişkenler adalet algısındaki değişimin %17,4'ünü açıklamaktadır. Hiyerarşik regresyon analizinin ikinci aşamasında ise araştırmanın bağımsız değişkeni olan sosyal etkiyi kabullenme modele dâhil edilmiştir. Bu durumda demografik değişkenlerden yaş, unvan ve çalışma yılının örgütsel adalet algısının oluşmasında anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür. Sosyal etkiyi kabullenme değişkeni modele dâhil edildiğinde katılımcıların çalışma yılının, örgütsel adalet algısını negatif yönde ve anlamlı bir şekilde etkilediği görülmektedir. Sosyal etkiyi kabullenmenin de örgütsel adalet algısının oluşmasında anlamlı bir etkisinin olduğu da görülmektedir. Bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki değişimi açıklama gücü %25'tir. Bu sonuçlara göre çalışmanın bir numaralı hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 3. Regresyon analizi sonuçları

Örgütsel Adalet	β	St. Hata	t	p	F	R2	$\Delta R2$
1.Aşama							
Sabit	4,411	1,345	3,280	0,001			
Yaş	0,778	0,393	1,981	0,050			
Cinsiyet	-0,291	0,358	-0,815	0,417	4,177	0,174	-
Eğitim	-0,422	0,336	-1,259	0,211			
Unvan	-0,618	0,191	-3,243	0,002			
Çalışma Yılı	-0,298	0,452	-,659	0,512			
2.Aşama							
Sabit	1,018	1,232	0,826	0,411			
Yaş	0,887	0,328	2,703	0,008			
Cinsiyet	-0,126	0,299	-0,421	0,675			
Eğitim	0,173	0,294	0,59	0,557	12,399	0,432	0,257
Unvan	-0,371	0,163	-2,271	0,025			
Çalışma Yılı	-0,807	0,385	-2,099	0,038			
Sosyal Etkiyi Kabullenme	0,576	0,086	6,660	0,000			

Çalışmanın iki numaralı hipotezini test etmek amacıyla düzenleyicilik analizi yapılmıştır. Düzenleyicilik analizinde Hayes (2013) tarafından geliştirilen PROCESS makrosu kullanılmıştır. Analizde bağımsız ve düzenleyici değişkeninin standardize edilmiş değerlerinden, yeni bir etkileşim değişkeni elde edilmekte ve bu değişken modele dâhil edilerek bağımsız değişkenin, bağımlı değişkendeki etkisinin şiddetinin anlamlı bir şekilde artıp artmadığı görülebilmektedir. Bu kapsamda yapılan düzenleyicilik analizi sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur. Sonuçlara göre duygusal bulaşıcılığın sosyal etkiyi kabullenme ile örgütsel adalet ilişkisinde anlamlı bir düzenleyici rolü bulunmaktadır. Düzenleyici etkinin yorumlanabilmesi için ortalama değerlerden bir standart sapma artı ve eksi değerlere göre etki grafiği çizilmesi gerekmektedir. Çizilen etki grafiği incelendiğinde (Şekil 2) duygusal bulaşıcılığın yüksek olması durumunda sosyal etkiyi kabullenmenin örgütsel adalet algısı üzerindeki etkisinin şiddetlendiği görülmektedir. Duygusal bulaşıcılığın durumsal etkisi de incelendiğinde (Tablo 5) duygusal bulaşıcılığın düşük olduğu durumda anlamlı bir etkisinin olmadığı (Ort=3,014, LLCI=-0,244, ULCI=0,527) ancak duygusal bulaşıcılık seviyesinin artması durumunda %95 güvenilirlik seviyesinde örgütsel adalet algısı üzerinde sosyal etkiyi kabullenme üzerinden anlamlı bir etkisinin olduğu ve bu etkinin duygusal bulaşıcılık arttıkça arttığı görülmektedir (Ort=3,605, Etki=0,409, LLCI=0,217, ULCI=0,601; Ort=4,196, Etki=0,676, LLCI=0,454, ULCI=0,899).

Tablo 4. Düzenleyicilik analizi sonuçları

	Örgütsel Adalet					F	R2	ΔR2
	β	SH	p	LLCI	ULCI			
Sabit	3,225	0,134	0,000	2,959	3,491			
Sosyal Etki (SE)	1,064	0,252	0,000	0,564	1,565	36,422	0,429	0,024*
Duygusal Bulaşma (DB)	0,409	0,096	0,000	0,217	0,601			
SE x DB	0,452	0,213	0,036	0,029	0,876			

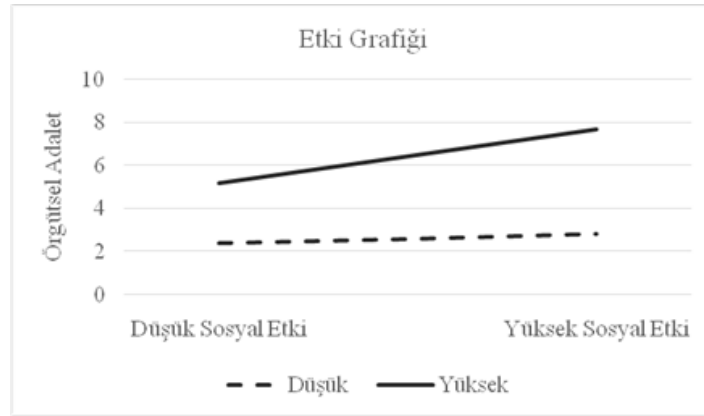
* $p < 0,01$, LLCI: Alt sınır güven aralığı, ULCI: Üst sınır güven aralığı

Tablo 5. Sosyal etkiyi kabullenmenin örgütsel adalet üzerindeki etkisinde duygusal bulaşıcılığın durumsal düzenleyici etkisi

Duygusal Bulaşıcılık	Etki	SH	p	LLCI	ULCI
3,014	0,141	0,194	0,467	-0,244	0,527
3,605	0,409	0,096	0,000	0,217	0,601
4,196	0,676	0,112	0,000	0,454	0,899

LLCI: Alt sınır güven aralığı, ULCI: Üst sınır güven aralığı

Şekil 2. Etki grafiği

Sonuç, Öneri ve Tartışma

Akademisyenlerin sosyal etkiyi kabullenme düzeyinin örgütsel adalet algısının oluşumundaki etkisi ve bu ilişkide duygusal bulaşmanın düzenleyici rolünün incelendiği bu araştırmanın sonucunda katılımcıların sosyal etkiyi kabullenme algılarının düşük olduğu görülmektedir. Bu sonucun akademisyenlik mesleğinin doğasından kaynaklanmış olabileceği değerlendirilmektedir. Çünkü akademisyenler bilim üreten insanlar olduğundan onların kendilerine özgün olmaları beklenmektedir. Üniversitelerdeki akademik kültür de bunu destekleyici niteliktedir (Pratt vd., 1999; Köksal, 2016). Katılımcıların adalet algısının da ortalamasının altında olması nedeniyle, genel anlamda, örgütlerini adaletsiz olarak algıladıkları ifade edilebilir. Duygusal bulaşıcılık algıları ise ortalamasının üzerindedir. Demografik değişkenlerden yaş ve unvanın örgütsel adalet algısı üzerinde anlamlı etkisi olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcılar, yaşları ilerledikçe örgütlerini daha adaletli olarak algılamaktadır. Bu durum kültürel etkiyi doğrular niteliktedir. Toplulukçu ve güç mesafesi yüksek kültürlerde sonuçların dağıtımında kıdem/yaş önemli bir unsur olduğundan (Kim vd., 1994; Kağıtçıbaşı, 1991) yaşa bağlı olarak örgütün adaletli algılanması beklenen bir durumdur. Sosyal etki değişkeni hiyerarşik regresyon modeline dâhil edildiğinde çalışma yılı da örgütsel adalet algısı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmuştur. Sosyal etkinin çalışma yılı üzerinde baskılayıcı bir etkisi söz konusudur. Ayrıca sosyal etki örgütsel adalet algısını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Katılımcılar sosyal etkiyi kabullendiklerinde örgütsel olayları daha adaletli olarak

algılamaktadırlar. Bu sonuç toplulukçu kültürün özellikleri ile açıklanabilir. Toplulukçu ve güç mesafesi yüksek kültürlerde bireyler grup çalışmalarına daha yatkın olmakta ve birey merkezli düşük güç mesafesi kültürdeki bireylere göre daha az sosyal kaytarma yapmaktadır (Klehe ve Anderson, 2007). Dolayısıyla toplulukçu ve yüksek güç mesafeli kültürde sosyal etkinin daha fazla olduğu ifade edilebilir. Örgütsel yaşamda yönetim tarafından alınan kararlar birey tarafından normal şartlarda adaletsiz olarak algılansa da kararda grubun ya da toplumun yararı vurgulandığında ve çoğunluk tarafından bu karar adaletli olarak nitelendirildiğinde, bireyin sosyal etkiye maruz kalarak durumu adaletli olarak algıladığı düşünülmektedir. Araştırmada duygusal bulaşıcılık seviyesi yüksek olan bireylerin sosyal etkiyi daha fazla kabul ederek örgütlerini daha adaletli algıladıkları da tespit edilmiştir. Duygusal bulaşıcılık seviyesi yüksek birey, sosyal etki ile duygularından daha fazla etkilenmekte ve örgütsel adalet algısı buna göre şekillenebilmektedir.

Çalışma bulguları, konuyla ilgili araştırmacılar açısından değerlendirildiğinde, sosyal etkiyi kabullenmenin, örgütsel adalet algısının bir önceli olduğunun tespit edilmesi kapsamında ulusal yazına katkı sağladığı değerlendirilmektedir. Ulusal yazınımızda çalışılmamış bir konu olarak, bu çalışmadaki örneklem kapsamında çıkan sosyal etki ile örgütsel adalet ilişkisi, yapılacak diğer çalışmalarla test edilebilir. Çalışma ayrıca akademisyenlerin örgütsel adalet algısının oluşmasındaki nedenlerin daha iyi anlaşılması kapsamında da üniversite yöneticilerine birtakım bilgiler sunmaktadır. Üniversitelerde güçlü bir örgüt kültürü yaratılarak, akademisyenlerin bu örgüt kültürünün oluşturduğu sosyal etkiyi kabullenmesi, onların örgütsel adalet algısını güçlendirebilecektir.

Araştırmanın kısıtları açısından, verilerin kolayda örnekleme yöntemiyle toplanması nedeniyle sonuçlar genellenememektedir. Araştırmada ele alınan değişkenler daha önceki çalışmalarda görgül olarak ele alınmadığından bu sonuçların yapılacak diğer çalışmalarla da test edilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada akademisyenlerin sosyal etkiyi kabullenme algısının düşük olması otantikliğin bir göstergesi olarak değerlendirildiğinden, sonraki çalışmalarda akademisyenlerin otantiklik algısı ile akademik performans ilişkisi incelenebilir.

Kaynakça

- Adams, J. S. (1965). Inequity in social exchange. In Berkowitz L (Ed), *Advances in Experimental Social Psychology*, 2, 267-299. New York: Academic Press.
- Ambrose, M. L. ve Schminke, M. (2009). The role of overall justice judgments in organizational justice research: A test of mediation. *Journal of Applied Psychology*, 49, 491-500.
- Ashkanasy, N. M. ve Ashton-James, C. E. (2005). Emotion in organizations: A neglected topic in I/O psychology, but with a bright future. *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, 20, 221-268.
- Barrett-Lennard, G. T. (1998). *Carl Rogers' helping system: Journey and substance*. London: Sage.
- Bartle, S. A. ve Hays, B. C. (1999). Organizational justice and work outcomes: A meta-analysis. *The Annual Meeting of the Society for Industrial and Organizational Psychology*, Atlanta, GA.
- Bies, R. J. ve Moag, J. S. (1986). Interactional justice: Communicating criteria of fairness. In R. J. Lewicki, B. H. Sheppard, ve M. H. Bazerman (Eds.), *Research on negotiation in organizations*. 1, 43-55. Greenwich, CT: JAI Press.
- Bies, R. J. ve Tripp, T. M. (1996). Beyond distrust: Getting even and the need for revenge. In R.M.Kramer ve T.Tyler (Eds.), *Trust in organizations*, 246-260. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. New York: John Wiley

- Cohen-Charash, Y. ve Spector, P. E. (2001). The role of justice in organizations: A meta-analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 86, 278–321.
- Colquitt, J. A. (2001). On the dimensionality of organizational justice: A construct validation of a measure. *Journal of Applied Psychology*, 86, 386–400.
- Colquitt J. A., Conlon D. E., Wesson M. J., Porter C. ve Ng K. Y. (2001). Justice at the millennium: A Meta-analytic review of 25 years of organizational justice research. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 425-445.
- Cropanzano, R. ve Greenberg, J., (1997). Progress in organizational justice: Tunneling through the maze. In C. L. Cooper ve I. T. Robertson (Eds), *International review of industrial and organizational psychology*, 317–372. New York: Wiley
- Cropanzano, R. ve Mitchell, M. S. (2005). Social exchange theory: An interdisciplinary review. *Journal of Management*, 31, 874-900.
- Dirks, K. T. ve Ferrin, D. L. (2002). Trustinleadership: Meta-analytic findings and implications for research and practice. *Journal of Applied Psychology*, 87, 611-628.
- Dailey, R. C., ve Kirk, D. J. (1992). Distributive and procedural justice as antecedents of job dissatisfaction and intent to turnover. *Human Relations*, 45(3), 305-317.
- Doherty, R. W. (1997). The emotional contagion scale: A measure of individual differences. *Journal of Nonverbal Behavior*, 21(2), 131-154.
- Doherty, R. W., Orimoto, L., Singelis, T. M., Hatfield, E., ve Hebb, J. (1995). Emotional contagion: Gender and occupational differences. *Psychology of Women Quarterly*, 19(3), 355-371.
- Erdoğan, B. ve Liden, R. C. (2006). Collectivism as a moderator of responses to organizational justice: Implications for leader-member exchange and ingratiation. *Journal of Organizational Behavior*, 27(1), 1–17.
- Folger, R. ve Cropanzano, R. (1998). *Organizational justice and human resource management*, USA: Sage Publications Inc.
- Folger, R. ve Greenberg, J. (1985). Procedural justice: An interpretive analysis of personnel systems. In K. Rowland ve G. Fen-is (Eds), *Research in personnel and human resources management*, 3, 141-183. Greenwich, CT: JAI Press
- Folger, R. ve Konovsky, M. K. (1989). Effects of procedural and distributive justice on reactions to pay raise decisions. *Academy of Management Journal*, 32(1), 115-130.
- Ganegoda, D. B., Latham, G. P. ve Folger, R. (2015). The effect of a consciously set and a primed goal on fair behavior. *Human Research Management*, 55(5), 89-807.
- Greenberg, J. (1987). A taxonomy of organizational justice theories. *Academy of Management Review*, 12, 9-22.
- Greenberg, J. (1990). Organizational justice: yesterday, today and tomorrow. *Journal of Management*, 16, 399-432.
- Greenberg, J. (1993). The social side of fairness: Interpersonal and informational classes of organizational justice. In R. Cropanzano (Ed), *Justice in the workplace: Approaching fairness in human resource management*, 79-103. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Greenberg, J. ve Colquitt, J. A. (Eds). (2005). *Handbook of organizational justice*. Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

- Gürsoy, A., Köksal, K., & Topcu, M. K. (2018). Etik olmayan örgütsel vatandaşlık davranışının belirleyicileri: Duygusal bulaşıcılığın düzenleyicilik rolü. 26. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı* (s. 431-439). Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis*. 7. Edition, New York: Pearson
- Hayes, A. (2013). An introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach. New York: Guilford.
- Hatfield, E., Cacioppo ve Rapson, R. (1994). *Emotional contagion*. New York: Cambridge University Press.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J. ve Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. 3rd ed. b. New York: McGraw-Hill.
- Homans, G. C. (1958). Social behavior as exchange. *American Journal of Sociology*, 63, 597-606.
- Homans, G. C. (1961). *Social behavior: Its elementary forms*. New York: Harcourt Brace.
- İlhan, T. ve Özdemir, Y. (2013). Otantiklik ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(40), 142-153.
- Joy, V. L. ve Witt, L. A. (1992). Delay of gratification as a moderator of the procedural justice distributive justice relationship. *Group & Organization Management*, 17, 297-308.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1991). *İnsan, Aile, Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Klehe, U. C., & Anderson, N. (2007). The moderating influence of personality and culture on social loafing in typical versus maximum performance situations. *International Journal of Selection and Assessment*, 15(2), 250-262.
- Kernis, M. H. (2003). Toward a conceptualization of optimal self-esteem. *Psychological Inquiry*, 14, 1-26.
- Kervancı, F. (2008). *Büro çalışanlarının duygu yönetimi yeterlilik düzeylerinin geliştirilmesinde duygu yönetimi programının etkisi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kim, U., Triandis, H. C., Kağıtçıbaşı, C., Choi, S. ve Yoon, G. (1994). *Individualism and collectivism: Theory, method, and applications*. London: Sage Publications.
- Köksal, K. (2016). *Örgüt kültürünün örgütsel adalet algısına etkisinde etik ilkelere ilişkin algıların aracılık rolü* (Yayınlanmamış doktora tezi). Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- McFarlin, D. B. ve Sweeney, P. D. (1992). Distributive and procedural justice as predictors of satisfaction with personal and organizational outcomes. *Academy of Management Journal*, 35, 626-637.
- Moorman, R. H. (1991). Relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: Do fairness perceptions influence employee citizenship? *Journal of Applied Psychology*, 76, 845-855.
- Mueller, C. W. ve Wynn, T. (2000). The degree to which justice is valued in the workplace. *Social Justice Research*, 1-15.
- Neumann, R. ve Strack, F. (2000). Mood contagion: The automatic transfer of mood between persons. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 211-223.
- Pratt, M., Margaritis, D. ve Coy, D. (1999). Developing a research culture in a university faculty. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 21(1), 43-55. doi:10.1080/1360080990210104

- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y. ve Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879-903.
- Rupp, D. E. ve Cropanzano, R. (2002). The mediating effects of social exchange relationships in predicting workplace outcomes from multi-foci organizational justice. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 89, 925-946.
- Sheppard, B., Lewicki, R. ve Minton, J. (1992). *Organizational justice: The search for fairness in the workplace*. New York: Lexington Books.
- Thibault, J. W. ve Kelley, H. H. (1959). *The social psychology of groups*. New York: John Wiley.
- Tyler, T. R. ve Blader, S. L. (2003). The group engagement model: Procedural justice, social identity and cooperative behavior. *Personality and Social Psychology Review*, 7(4), 349-361.
- van den Bosch, R. ve Taris, T. (2014). Authenticity at work: Development and validation of an individual authenticity measure at work. *Journal of Happiness Studies*, 15(1), 1-18. doi: <https://doi.org/10.1007/s10902-013-9413-3>.
- Wood, A. M., Linley, P., Maltby, J., Baliouis, M. ve Joseph, S. (2008). The authentic personality: A theoretical and empirical conceptualization and the development of the authenticity scale. *Journal of Counseling Psychology*, 55, 385-399.
- Zeynel, E. ve Çarıkçı, İ. H. 2015. Mesleki motivasyonun, iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerine etkisi: Akademisyenler üzerine görgül bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 217-248.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Sanal Kaytarma ve İşgören Performansı İlişkisinde İş Stresinin Düzenleyici Etkisinin İncelenmesi: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma*

Investigation of The Moderator Effect of Job Stress on The Relationship Between Cyberloafing and Employee Performance: A Research on Health Sector

Doktora Öğrencisi Mesut ÖZÜDOĞRU¹, Doç. Dr. Yavuz Tansoy YILDIRIM²

Öz

Bu araştırmanın amacı iş stresinin, sanal kaytarma ve işgören performansı ilişkisi üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını belirlemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için “Sanal Kaytarma”, “İşgören Performansı” ve “İş Stresi Ölçekleri” Balıkesir ilinde kamuda görevli 402 sağlık çalışanına uygulanmıştır. Toplanan veriler üzerinde frekans analizi, faktör analizi, güvenilirlik analizi, normallik testi, korelasyon analizi ve regresyon analizi testleri uygulanmıştır. Korelasyon analizi sonucuna göre sanal kaytarma, işgören performansı ve iş stresi arasında anlamlı ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Regresyon analizi sonucunda iş stresinin, sanal kaytarma ve işgören performansı ilişkisi üzerinde düzenleyici etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Yöneticiler ve yapılacak araştırmalar için önerilerde bulunulmuştur. Araştırmanın bulgularının literatüre ve uygulayıcılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanal kaytarma, sanal aylıklık, işgören performansı, çalışan performansı, iş stresi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study is to determine whether job stress has a significant effect on the relationship between cyberloafing and employee performance. With this aim, “Cyberloafing”, “Employee Performance” and “Job Stress” scales were applied 402 public health employees in Balıkesir. Frequency analysis, factor analysis, reliability analysis, test for normality, correlation analysis, and regression analysis were applied on the collected data. According to the correlation analysis, it was found that there were significant relationships between cyberloafing, employee performance and job stress. As a result of the regression analysis, it was found that job stress has a moderator effect on the relationship between cyberloafing and employee performance. Managerial and further research implications are provided. It is thought that the findings of this study can contribute to both literature and applicators.

Keywords: Cyberloafing, cyberslacking, employee performance, worker performance, job stress

Paper Type: Research

*Bu çalışma, “Sanal Kaytarma ve İşgören Performansı İlişkisinde İş Stresinin Düzenleyici Etkisinin İncelenmesi: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma” adlı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

¹Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mesutozudogru@yahoo.com.

²Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, Bandırma MYO, ytyildirim@bandirma.edu.tr.

Atf için (to cite): Özudoğru, M., Yıldırım, Y.T. (2020). Sanal kaytarma ve işgören performansı ilişkisinde iş stresinin düzenleyici etkisinin incelenmesi: sağlık sektöründe bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 467-490.

Giriş

Örgütlerin belirlediği amaçlara ulaşabilmesindeki en önemli unsurlardan birisi işgörenlerin performansıdır. Örgütlerin başarısı ya da başarısızlığı işgörenlerin performansına bağlı olduğu için, performans üzerinde olumlu ya da olumsuz etkisi bulunan unsurların belirlenmesi hayati önem arz etmektedir. Çalışanların sanal kaytarma davranışları ve iş stresi, performanslarını etkileyen unsurlardan bazıları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilişim teknolojilerinin hızlı gelişimi ve örgütler üzerindeki etkisinin artmasıyla birlikte ortaya çıkan sanal kaytarma kavramı, son yıllarda araştırmacıların dikkatini çeken bir konu haline gelmiştir. TÜİK tarafından yapılan araştırmaya göre, 10 ve daha fazla çalışanı bulunan işletmelerin internet erişim oranı %95,3 olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2018a). Bu orandan anlaşılacağı üzere, işletmelerin neredeyse hepsi, faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için internet erişimine ihtiyaç duymaktadır. İşletmelerin yanında bireylerin de internet kullanımı, akıllı telefonların da etkisiyle son yıllarda artmıştır. TÜİK verilerine göre, 2005 yılında bireylerin internet kullanım oranı %27,8 iken, 2018 yılında ise %90,7 olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2018b). Bilişim teknolojilerinin yaygın olarak kullanımı işletmelere birçok fayda sağlamakla birlikte, çalışanlar tarafından internet erişimi, mesai saatleri içerisinde kişisel amaçlar için kullanılarak, çalışma zamanı suistimal edilebilmektedir. Bu davranış literatürde araştırmacılar tarafından sanal kaytarma olarak tanımlanmıştır. ABD’de yapılan bir araştırmaya göre 34 milyon çalışanın haftada 200,6 milyon saat sanal kaytarma yaptığı tespit edilmiştir. Sanal kaytarma, çalışanlar tarafından iş yerindeki internetin kişisel amaçlar için, iş dışı kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Blanchard ve Henle, 2008, s. 1068).

İşgörenlerin sanal kaytarma davranışları ile performansları arasındaki ilişki konusunda yapılan çalışmalarda farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Bazı çalışmalarda bu davranışların çalışanlar üzerinde yenilenme etkisi bulunduğu ve bu etki ile çalışanların işe daha iyi odaklandıkları belirtilmiştir. Ancak bu görüşün aksine bazı araştırmalarda ise bu davranışların işgörenlerin performansı üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

İşgörenlerin performansını etkileyen bir diğer unsur da çağımızın en büyük problemlerinden biri olarak görülen strestir. Her mesleğin ya da işin doğasında bulunan stres, belli bir seviyeye kadar çalışanların performansını olumlu yönde etkilerken, aşırı düzeylerde ise olumsuz yönde etkilemektedir (Kyriacou, 200, s. 33). Araştırmanın örneklemini oluşturan sağlık sektörü çalışanlarının yoğun stres altında çalıştığı belirtilmekte ve uyarıcılara karşı farklı tepki verdikleri belirtilmektedir (Şahin ve Batıgün, 1997, s. 62, Kıyat, Özgüleş ve Günaydın, 2018, s. 474). Sağlık personelinin sanal kaytarma davranışlarının performansları üzerindeki etkisinde iş stresinin düzenleyici etkisi olduğu öngörülmektedir. Çalışmanın, sanal kaytarma ve işgören performansı ilişkisinde iş stresinin düzenleyici etkisini araştıran ilk çalışma olması nedeniyle literatüre önemli katkısı olacağı düşünülmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Sanal Kaytarma

Literatüre bakıldığında yazım dili İngilizce olan çalışmalarda sanal kaytarma kavramı, “cyberslacking”, “cyberloafing”, “cyber deviance”, “cyberdeviancy”, “personal web usage” ve “cyberbludging”, yazım dili Türkçe olan çalışmalarda ise, “sanal kaytarma”, yanı sıra “sanal aylaklık”, “sanal tembellik”, “siber kaytarma”, ve “siber aylaklık” olarak kullanılmaktadır. Literatürü incelediğimizde, sanal kaytarma kavramı ile ilgili olarak, araştırmacılar tarafından çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlamalardan bazıları aşağıda belirtilmiştir.

Sanal kaytarma, çalışanların istemli bir şekilde, şirketlerinin internetini kullanarak, mesai saatlerinde kişisel amaçlar için, işle ilgisi olmayan web sitelerini ziyaret etmesi, kişisel e-posta adresini kontrol etmesi (e-posta almak ve göndermek dâhil), internetin suistimal edilmesi olarak tanımlanmıştır (Lim, 2002, s. 677). Sanal kaytarma, çalışanların şirket tarafından temin edilen e-posta ve interneti mesai saatlerinde iş dışı amaçla kullanmasıdır (Blanchard ve Henle,

2008, s. 1068). Sanal kaytarma, bir çalışanın, herhangi bir teknoloji ürününü (bilgisayar, telefon, tablet vb.) yöneticisinin iş ile ilgili olmadığını düşünebileceği zarar verici olmayan bir faaliyet için iş yerinde kullanmasıdır (Askew, 2012, s. 13).

Sanal kaytarma faaliyetlerini daha iyi anlayabilmek için araştırmacılar, sanal kaytarmanın boyutları üzerinde çalışmışlar ve sanal kaytarmayı çeşitli sınıflandırmalara tabi tutmuşlardır. Bu çalışmada Lim ve Teo (2005, s. 1085) tarafından yapılan sınıflandırma kullanılmıştır.

İnternette Gezinme Faaliyetleri (Browsing): Mesai saatleri içerisinde, işletmenin internet erişimini kullanarak işle ilgisi olmayan internet sitelerinde dolaşmak.

E-posta Faaliyetleri (E-Mailing): Mesai saatleri içerisinde, işle ilgisi olmayan e-posta alma, gönderme ve kontrol etme faaliyetlerini kapsamaktadır.

Literatürü incelediğimizde, sanal kaytarma davranışlarını açıklamak için, araştırmacılar tarafından çeşitli teori ve kavramların kullanıldığı görülmektedir. Ego Tükenmesi, Planlı Davranış Teorisi ve Üretkenlik Karşıtı İş Davranışı Teorileri sanal kaytarmayı açıklamak için kullanılan başlıca teorilerdendir.

- *Ego Tükenmesi Teorisi*

Ego Tükenmesi Teorisinin (Baumeister vd., 2000) sanal kaytarma çalışmalarında en fazla destek gören teori olduğu söylenebilir (Askew vd., 2014, s. 510). Ego Tükenmesi Teorisi, irade gücünün kas gibi olduğunu yani kullandıkça azalacağını, ancak dinlenince tekrar iyileşeceğini önermektedir. Ego Tükenmesi Teorisi sanal kaytarmayı şu şekilde açıklamaktadır; çalışanlar, irade güçleri tükendiğinde, irade gücünü tekrar elde etmek için sanal kaytarma yapmaktadırlar. (Askew vd., 2014, s. 510) Bu teoriye göre çalışanlar yoruldukları zaman kendilerini yenilemek için sanal kaytarma yoluna başvurumaktadırlar. Bu teori çeşitli araştırmalarda test edilmiş ve destek görmüştür (Prasad vd., 2010; Wagner vd., 2012; Inzlicht ve Schmeichel, 2012). Ancak teori çalışanların yorgunken sanal kaytarma yapmalarını açıklayabilirken, tamamen dinlenmiş durumdayken sanal kaytarma yapma nedenini açıklamada yetersiz kalmıştır.

- *Planlı Davranış Teorisi (PDT)*

Askew vd. (2014), Sheikh vd. (2015) ve Taneja vd. (2015), sanal kaytarma davranışlarını açıklarken, Planlı Davranış Teorisini (Theory Of Planned Behavior) kullanmışlardır. Ajzen (1991) tarafından geliştirilen bu teoriye göre, kişilerin davranışlarının altında yatan bazı nedenler bulunmaktadır. Bir davranışın ortaya çıkması için ilk olarak davranışa yönelik niyetin oluşması gerekir. Niyeti etkileyen üç temel unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar; kişisel sosyal normlar, tutumlar ve algılanan davranış kontrolüdür. Kişisel sosyal norm, davranışın sergilenmesi ya da sergilenmemesinde algılanan sosyal baskıyı, tutumlar, davranışın kişi tarafından olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilme derecesi, algılanan davranış kontrolü ise kişi tarafından davranışın sergilenmesindeki zorluk veya kolaylık algısıdır (Örücü ve Özudoğru, 2018, s. 68). Sonuç olarak çalışanların sanal kaytarma davranışı, kişisel sosyal normlar, tutumlar ve algılanan davranış kontrolünden etkilenmektedir.

- *Üretkenlik Karşıtı İş Davranışı Teorisi*

Spector vd. (2006, s. 448) üretkenlik karşıtı iş davranışlarını beş alt boyuta ayırmışlardır. Bu boyutları; kötüye kullanma, üretimden sapma, hırsızlık, sabotaj ve geri çekilme olarak tanımlamışlardır. Askew vd. (2014, s. 511) sanal kaytarma davranışlarını, Üretkenlik Karşıtı İş Davranışının Geri Çekilme alt boyutu kapsamında değerlendirmişlerdir. Geri Çekilme; çalışanın, işine, örgüt tarafından belirlenen süreden daha az zaman ayırmasıdır (Spector vd., 2006, s. 450).

1.2. İşgören Performansı

İşgörenler, örgütün en önemli unsurlarıdır. Bir örgütün başarısı ya da başarısızlığı, işgörenlerin performansı ile doğrudan ilişkilidir. Bireysel performans örgütler için çok önemlidir çünkü işgörenlerin performansı ne kadar iyi olursa, örgütte o kadar iyi olacaktır (Benligiray, 2004, s. 141). Barutçugil (2002, s. 40) tarafından işgören performansı şu şekilde tanımlanmıştır; işgörenlerin gereksinimlerini tatmin etmek amacıyla çalıştıkları kurumda görev ve sorumluluklar üstlenmesi sonucunda, istediklerine ulaşmak için zaman ve çaba harcamasıdır. Rousseau ve McLean (1993, s. 8) tarafından işgören performansı, işgörenlerin alacakları ücretin karşılığında, sarf etmeleri gereken çaba olarak tanımlanmıştır. İşgörenlerin performansı bireysel olarak arttığı zaman, işletmenin de performansı artacaktır. Performansı yüksek olan işgörenler, örgütsel performansı artırmakta ve bu artışın sonucu olarak işletmeler için hayati öneme sahip rekabet gücü de artmaktadır (Turunç, 2010, s. 253-254). Bu kapsamda örgüt yöneticilerinin işgörenlerin performansını arttırmaları gerekmektedir (Kesen ve Sipahi, 2016, s. 1929).

İşgörenlerin performansını birçok faktör etkileyebilmektedir. İşgören performansını etkileyen unsurlar Aydın (2010, s. 31) tarafından İş Tatmini, Çevresel Faktörler, Motivasyon ve Stres olmak üzere dört başlık altında incelenmiştir.

İş tatmini, işgörenlerin, işlerinin farklı yönlerine karşı beslemiş oldukları tutumların toplamıdır. Bu kapsamda, çalışanın işine karşı tutumu olumlu ise iş tatmini de olmaktadır; aksi durumda ise tatminsizlik ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda iş tatmini; bir işgörenin işine bakışı, işiyle ilgili rasyonel ve duygusal tepkileri ya da işi hakkında yaptığı değerlendirmelerin sonucudur (Çarıkcı, 2001, s. 162). İşgörenin, işinden tatmini yeterli düzeydeyse, verimli çalışacak, fire ve işgücü devir oranı azalabilecektir (Baysal ve Tekarslan, 1996, s. 281).

Performansı etkileyen temel unsurlardan bir diğeri olan çevresel faktörler, fiziksel ve organizasyonel faktörler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Aydınlatma, ısıtma, gürültü, örgütte kullanılan araçlar, havadaki oksijen miktarının düzeyi, rutubet, yardımcı araç ve gereçler, havanın kalitesi gibi unsurlar işgören performansını etkileyen fiziksel özellikler olarak sayılabilir (Üçüncü vd, 2008). Örgüt yapısı, takip edilen strateji, örgütteki yetki ve görev dağılımı, işgörenlerin çalışma koşulları ise başlıca organizasyonel faktörlerdendir (Bulut, 2003, s. 10).

İşgören motivasyonu ile performans yakından ilişkilidir (Aydın, 2010, s. 38). Yöneticinin, işgörenleri örgüt amaçları doğrultusunda yönlendirmesi ise ancak motivasyon ile olabilecektir. Örgütsel hedeflere ulaşabilmek için işgörenleri çok çalışmaya teşvik etmek tüm yönetimlerin karşılaştığı zorluklardandır. Motivasyonu üst düzeyde olan işgörenler, örgütün belirlediği amaçlara ulaşabilmesindeki en önemli unsurdur (Öğüt vd., 2004, s. 1).

Baltaş (1996, s. 221) tarafından işgörenlerin performansını etkileyen unsurlardan biri olan stresin tanımı şu şekilde yapılmaktadır; organizmanın fiziksel ve ruhsal sınırlarının tehdit edilmesi ve zorlanması ile meydana gelen ve etkilerini psikolojik ve toplumsal seviyelerde gözlemlenebilen bir durumdur. Literatürde iş stresinin performans üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri olduğu tespit edilmiştir. Optimum düzeydeki bir stres, işgöreni motive ederek performansının artmasına neden olurken, aşırı stres ise performansının azalmasına ve başarısızlığa neden olabilmektedir. Bu durum örgütler için yüksek maliyetlere neden olmaktadır (Patel, 1989, s. 2).

1.3. İş Stresi

Stres sözcüğü, günümüzde sıkça kullanılan kelimelerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. İngilizcede “kaygı”, “keder”, “acı” anlamına gelen “distress” kelimesinin kısaltması olan stres kelimesinin kökeni, Latince “çekilmiş”, gerilmiş” anlamına gelen “strictus” ve Eski Fransızca “darlık”, “baskı” anlamına gelen “estresse” kelimelerine dayanmaktadır (Oxford Dictionary, 2018). Stresin varlığını kanıtlayan ilk kişi olarak görülen Hans Selye tarafından stres şu şekilde tanımlanmıştır; stres, vücudun herhangi bir talebe karşı göstermiş

olduğu belirgin olmayan yanıttır. Stres, kişinin fiziksel ve sosyal çevredeki uyumsuz koşullar nedeniyle, bedensel ve psikolojik sınırlarının ötesinde sarf ettiği gayrettir (Cüceloğlu, 1994, s. 321). Stres, bireylerin huzuru için bir tehlike işareti ve uyarı olarak algılanan olaylara gösterilen fizyolojik ve psikolojik tepkidir (Şimşek, Akgemci ve Çelik, 2008, s. 329). Stres, işletmelerin başarısında önemli bir rol oynayan, örgütsel davranış konularından birisidir (Nart ve Yıldırım, 2018, s. 7). İş stresini açıklamak üzere araştırmacılar tarafından literatürde çeşitli teoriler kullanılmıştır. Bu teorilerden bazıları aşağıda incelenmiştir.

- *İş Talepleri - Kontrol Teorisi (The Job Demands - Control Model)*

Literatürde iş stresi ile ilgili sık kullanılan teorilerden biri olan İş Talepleri - İş Kontrolü teorisi Karasek (1979, s. 285) tarafından ortaya atılmıştır. Bu teorideki iş talebi kavramı, iş yerinde strese neden olan faktörleri ifade etmektedir. İş kontrolü ise iki boyuttan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi, çalışanın yaptığı işiyle ilgili karar alma yeteneği ve özgürlüğü, ikincisi ise çalışanın işiyle ilgili beceri ve yaratıcılık seviyesidir. Bu iki boyut karar serbestisini (decision latitude) oluşturmaktadır. Teoriye göre iş talebinin yüksek, çalışanın karar serbestisinin düşük olduğu durumlarda stresin en yüksek seviyede olması beklenmektedir. Bu stres hipotezi olarak (strain hypotheses) adlandırılmaktadır. İş talebinin yüksek, çalışanın karar serbestisinin de yüksek olduğu durumlarda ise çalışan için olumlu sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Talebin sonuçlar üzerindeki etkisi açısından kontrolün tampon görevi görmesi nedeniyle bu durum tampon hipotezi (buffer hypotheses) olarak adlandırılmaktadır (Güleryüz ve Aydın, 2006, s. 60).

- *Kişi Çevre Uyumu Modeli (Person - Environment Fit Model)*

Bu teori Michigan Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Grubu tarafından ABD’de geliştirilmiştir (Caplan vd., 1975). Kişi Çevre Uyumu Modeline göre stres, işin talepleri ve gereksinimleri ile kişinin bu talepleri karşılamak için algıladığı kendi yeteneği arasındaki uyumsuzluktur (Ampadu, 2015, s. 25). Bu model kapsamında Bogg ve Cooper (1995, s. 329), stresi, kişinin nitelikleri (yetenekler, değerler vb.) ile çevre (talepler vb.) arasındaki uyum eksikliği olarak tanımlamışlardır. Teoriye göre kişi ve çevre arasındaki algılanan uyum fiziksel ve psikolojik sağlığa katkı sağlarken, algılanan uyumsuzluk ise strese neden olmaktadır (Edwards ve Rothbard, 1999, s. 87). Kişi Çevre Uyumu Modeline göre uyum eksikliği bazı fizyolojik (kan basıncının yükselmesi) ve psikolojik (uyku bozukluğu, panik atak, isteksizlik) belirtilere neden olabilmektedir (Harrison, 1978, s. 176).

Stresör, strese neden olan faktörlere denir. Literatürde stresörlerin belirlenmesi için birçok araştırma ve sınıflandırma yapıldığı görülmektedir. Stresörler, bu çalışma kapsamında fiziksel çevre, örgütsel faktörler ve bireysel faktörler şeklinde sınıflandırılmıştır.

Fiziksel çevre, çalışanların işyerinde geçirdiği süre göz önüne alındığında, buldukları fiziki ortamdaki etkilenmemeleri de imkânsız hale gelmektedir. İş ortamındaki fiziksel koşulların iyi ya da kötü olması iş stresine neden olan faktörler arasında gösterilmektedir. Gürültü, iş ortamının sıcaklığı ve aydınlatma çalışanları etkileyen başlıca fiziksel etkenler olarak ön plana çıkmaktadır. Örgütsel faktörler, mesleki farklılıklar, rol belirsizliği, rol çatışması, aşırı iş yükü veya az çalışma işgörenlerde strese neden olan örgütsel faktörler olarak değerlendirilmektedir. Bireysel faktörler, kişilik özelliği strese neden olan en önemli bireysel faktörlerden birisidir. Kişilik özellikleri dışında, algılama farklılıkları, aile ilişkilerinin bozuk olması, sahip olunan tecrübeler, boşanma, ölüm, taşınma ve ekonomik problemler işyerindeki strese neden olan diğer bireysel faktörlerdir (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2001, s. 240).

1.4. Araştırma Değişkenleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

1.4.1. İş Stresi ve İşgören Performansı Arasındaki İlişki

Stres ve performans arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalarda dört farklı sonucun ortaya çıktığı görülmektedir (Gümüştekin ve Öztemiz, 2005, s. 283). Birincisi, stresin aşırı yüksek veya aşırı düşük olduğu durumlarda performans azalırken, stresin normal düzeyde olduğu durumlarda

performans artmaktadır. İkincisi, stres ile performans doğru orantılıdır. Stres arttıkça performansta artış göstermektedir. Üçüncüsü, stres ile performans ters orantılıdır. Stres azaldıkça performans artmaktadır. Dördüncüsü, stres ile performans arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Literatürde iş stresi ile performans arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalardan bazıları aşağıda incelenmiştir.

Tekingündüz, Kurtuldu ve Eğilmez (2016) yaptıkları araştırmalarında sağlık çalışanlarının performansları ile iş stresleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmanın örneklemini 583 sağlık çalışanından oluşmaktadır. Araştırmanın bulgularına göre sağlık çalışanlarının performansları ile iş stresleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Abualrub ve Al-Zaru (2008) tarafından Ürdünlü hemşireler üzerine yapılan araştırmada da iş stresi ile performans arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Shahid vd. (2011) araştırmalarında, iş stresi ile işgören performansı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışanlar arasındaki zayıf iletişim, aşırı iş yükü ve riskli bir iş yapmaları, banka çalışanlarının iş stresine neden olan en önemli faktörler olarak tespit edilmiştir. Çalışanların iş yükü ve zaman baskısı nedeniyle, iş ve aile hayatlarını yönetemediği ve bazı sosyal problemlerle karşılaştıkları belirtilmiştir. Sonuç olarak aşırı stresli işin, işgören performansını düşürdüğü tespit edilmiştir.

Alkan (2014) yaptığı araştırmasında, doktorların performansları ile iş stresleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmanın verileri bir kamu hastanesinde görevli 156 doktordan elde edilmiştir. Araştırma sonucunda sağlık çalışanlarının iş stresi ile performansları arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Zafar vd. (2015) çalışmalarında iş stresi ile işgören performansı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırma sonucunda iş stresi ile iş performansı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Literatürde stres ile performans arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullanılan çeşitli teoriler bulunmakla birlikte, Negatif Yönlü Doğrusal Teori (The Negative Linear Theory) ön plana çıkmaktadır (Muse vd., 2003). Bu teoriye göre stres ile performans ters orantılıdır. Stres azaldıkça performans artmaktadır. Negatif Yönlü Doğrusal Teori ve literatürdeki çalışmalar ışığında iş stresi ve işgören performansı arasındaki ilişki üzerine geliştirilen hipotez şu şekildedir:

“H1: İş stresinin işgören performansı üzerinde anlamlı ve negatif yönde etkisi vardır.”

1.4.2. Sanal Kaytarma ve İşgören Performansı Arasındaki İlişki

Literatürde sanal kaytarma ile işgören performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara bakıldığında farklı sonuçların elde edildiği görülebilmektedir. Bazı çalışmalarda sanal kaytarma davranışlarının performansı olumlu etkilediği, bazılarında ise olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Bu iki değişken arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalardan bazıları aşağıda incelenmiştir.

Afacan Fındıklı (2016) yaptığı araştırmasında sanal kaytarma davranışlarının performans üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma verileri sağlık ve tekstil sektörlerinde çalışan 406 katılımcıdan elde edilmiştir. Araştırma sonucunda sağlık sektöründe çalışanların, tekstil sektöründe çalışanlara göre daha az sanal kaytarma yaptığı tespit edilmiştir. Ayrıca sağlık sektöründe çalışanların sanal kaytarma davranışları arttığında performanslarının azaldığı tespit edilmiştir.

Garrett ve Danziger (2008) yaptıkları araştırma kapsamında sanal kaytarma davranışlarının sonuçlarını incelemişlerdir. Araştırma sonucunda iş yerinde internet kullanımı yani sanal kaytarma ile performans arasında olumlu bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Bilgin Demir, Ürek ve Uğurluoğlu (2017) tarafından yapılan araştırma kapsamında sağlık çalışanlarının sanal kaytarma davranışları ile performansları arasındaki ilişki incelemiştir. Araştırmanın verileri 259 sağlık çalışanından elde edilmiştir. Araştırma sonucuna göre sanal kaytarmanın alt boyutları olan önemli ve önemsiz sanal kaytarma davranışlarının performansı olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

Santos (2016) yaptığı çalışmada sanal kaytarma davranışları ile işgören performansı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Deneysel araştırma yönteminin kullanıldığı araştırmanın sonucunda, sanal kaytarma davranışlarının, işgörenlerin hem fiziksel hem zihinsel performanslarını olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

Sanal kaytarma faaliyetleri Üretkenlik Karşıtı İş Davranışı Teorisi kapsamında Geri Çekilme davranışı olarak değerlendirilmektedir. Geri Çekilme Davranışı, çalışanın, işine örgüt tarafından beklenenden daha az süre ayırması olarak tanımlanmaktadır. Sonuç olarak sanal kaytarma yapan kişilerin beklenenden daha az süre performans göstermeleri nedeniyle, performanslarının negatif yönde etkilenebileceği öngörülebilir. Üretkenlik Karşıtı İş Davranışı Teorisi ve literatürdeki çalışmalar kapsamında sanal kaytarma ve işgören performansı arasındaki ilişki üzerine geliştirilen hipotezler şu şekildedir:

“H2: Sanal kaytarma davranışlarının işgören performansı üzerinde anlamlı ve negatif yönde etkisi vardır.”

“H2a: Sanal kaytarma davranışlarının alt boyutu olan internette gezinme (browsing) faaliyetlerinin işgören performansı üzerinde anlamlı ve negatif yönde etkisi vardır.”

“H2b: Sanal kaytarma davranışlarının alt boyutu olan e-posta faaliyetlerinin işgören performansı üzerinde anlamlı ve negatif yönde etkisi vardır.”

1.4.3. Sanal Kaytarma ve İş Stresi Arasındaki İlişki

İş yerinde kişisel internet kullanımı olarak tanımlanan sanal kaytarmanın işgörenler üzerindeki stresi azaltması, bu davranışın olumlu etkilerinden biri olarak görülmektedir. Vitak vd. (201, s. 1752) kısa süreli sanal kaytarmanın işgören üzerinde sıkıntı, bitkinlik ve stresten kurtulma, daha fazla iş memnuniyeti, daha mutlu hissetme ve yenilenme gibi olumlu etkileri olabileceğini belirtmişlerdir. Anandarajan ve Simmers (2005, s. 777) sanal kaytarmanın iş yerinde stresi azaltan ve ilham veren bir oyuncak olduğunu belirtmektedirler. Literatürde iş stresi ile sanal kaytarma arasındaki ilişkiyi araştıran çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir.

Şen vd. (2016) çalışmalarında iş stresinin sanal kaytarma davranışları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Araştırma kapsamında sanal kaytarma davranışlarının sınıflandırılmasında Mahatanankoon vd. (2004, s. 95) tarafından yapılan sınıflandırma baz alınmıştır. Bu sınıflandırmaya göre sanal kaytarma davranışları dört sınıfa ayrılmıştır: Bunlar; internetin rahatlama amacıyla kullanımı, internetin suistimal edilmesi ya da zarar verici sanal kaytarma, kendini geliştirme amacıyla internet kullanımı ve belirsiz internet kullanımıdır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre iş stresi arttıkça, internetin rahatlama amacıyla kullanımı ile internetin suistimal edilmesinin de arttığı tespit edilmiştir. İş stresi azaldıkça, kendini geliştirmek amacıyla internetin kullanılması ve belirsiz internet kullanımı artmaktadır.

Koay, Soh ve Chew (2017) yaptıkları araştırma kapsamında sanal kaytarma ile iş stresi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonucunda yüksek düzeyde iş stresinin sanal kaytarma davranışlarına neden olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların iş stresi ile mücadele etmek için interneti kişisel amaçları için kullandığı tespit edilmiştir. Garrett ve Danziger (2008, s. 950) tarafından yapılan araştırmada da yüksek düzeyde iş stresinin sanal kaytarma davranışlarına neden olduğu belirtilmiştir.

Çivilidağ (2017) tarafından yapılan araştırmada sanal kaytarmanın iş stresi ile ilişkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda sanal kaytarmanın alt boyutları olan önemli ve önemsiz

sanal kaytarma ile iş stresi arasında düşük düzeyde olumlu ve anlamlı olmayan bir ilişki bulunmuştur.

Henle ve Blanchard (2008) tarafından yapılan araştırmada iş stresi ile sanal kaytarma arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda iş stresinin alt boyutu olan çalışanların rol belirsizliği algısı ile rol çatışması algısı arttığında sanal kaytarma yapma olasılıkları da artmaktadır. Ancak iş stresinin bir diğer alt boyutu olan algılanan iş yükü arttığında sanal kaytarma yapma olasılığının azaldığı tespit edilmiştir.

Literatürdeki çalışmalar kapsamında sanal kaytarma ve iş stresi arasındaki ilişki üzerine geliştirilen hipotezler şu şekildedir:

“H3: Sanal kaytarma davranışlarının iş stresi üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkisi vardır.”

“H3a: Sanal kaytarma davranışlarının alt boyutu olan internette gezinme (browsing) faaliyetlerinin iş stresi üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkisi vardır.”

“H3b: Sanal kaytarma davranışlarının alt boyutu olan e-posta faaliyetlerinin iş stresi üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkisi vardır.”

1.4.4. Sanal Kaytarma, İşgören Performansı ve İş Stresi Arasındaki İlişki

Türkçe ve İngilizce literatür taraması sonucunda sanal kaytarma, işgören performansı ve iş stresi değişkenleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmaya rastlanmamıştır. Araştırma kapsamında sanal kaytarma bağımsız değişken, işgören performansı bağımlı değişken ve iş stresi düzenleyici değişken olarak belirlenmiştir. Bu üç değişken arasındaki ilişki literatürde ilk kez incelenecektir.

Sanal kaytarma davranışlarının işgören performansı üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda farklı sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Bazı çalışmalarda bu davranışların performansı olumlu etkilediği, bazı çalışmalarda ise olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Oravec (2002, s. 61) sanal kaytarma davranışlarının işgörenler üzerinde bir yenileme etkisi olduğu ve sonraki görevlerde daha iyi performans göstermesine neden olduğunu belirtmiştir. Santos (2016) ise sanal kaytarmanın işgörenlerin hem fiziksel hem de zihinsel performanslarını düşürdüğünü tespit etmiştir. Sanal kaytarma davranışlarının işgören performansı üzerindeki etkisi konusunda araştırmacılar arasında fikir ayrılığı olduğu görülebilmektedir.

İş stresi aşırı yüksek ve aşırı düşük olduğu durumlarda performansı olumsuz yönde etkilerken, normal düzeyde olduğu durumlarda ise performans olumlu yönde etkilenmektedir (Gümüştekin ve Öztemiz, 2005, s. 283). Araştırmanın örneklemini oluşturan sağlık personelinin yoğun stres altında çalıştığı belirtilmektedir (Şahin ve Batıgün, 1997, s. 62). Sağlık personelinin sanal kaytarma davranışlarının performansları üzerindeki etkisinde, iş stresinin düzenleyici etkisi olduğu öngörülebilir.

Üretkenlik Karşıtı İş Davranışı Teorisine göre sanal kaytarma faaliyetleri performansı azaltmaktadır. Negatif Yönlü Doğrusal Teoriye göre ise stres arttıkça performans azalmaktadır. Sonuç olarak sanal kaytarma ile işgören performansı arasındaki ilişkide, iş stresinin düzenleyici etkisinin olabileceği, yani bağımsız değişken (sanal kaytarma) ile bağımlı değişken (işgören performansı) arasındaki ilişkinin şiddetini etkileyeceği öngörülebilir. İş stresi ve işgören performansı ile ilgili yukarıda verilen bilgiler ve literatürdeki çalışmalar ışığında aşağıdaki hipotezler geliştirilebilir:

“H4: Sanal kaytarma ve işgören performansı ilişkisi üzerinde, iş stresinin düzenleyici etkisi vardır.”

“H5: Sanal kaytarma davranışlarının alt boyutu olan internette gezinme (browsing) faaliyetleri ile işgören performansı ilişkisi üzerinde, iş stresinin düzenleyici etkisi vardır.”

“H6: Sanal kaytarma davranışlarının alt boyutu olan e-posta faaliyetleri ile işgören performansı ilişkisi üzerinde, iş stresinin düzenleyici etkisi vardır.”

2. Araştırmanın Problemi, Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, sanal kaytarma davranışları ile işgörenlerin performansları arasındaki ilişkiyi ve bu ilişki üzerinde iş stresinin düzenleyici (moderatör) etkisini incelemektir. Bu amacı gerçekleştirebilmek için araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır;

Sanal kaytarma ile işgören performansı arasında bir ilişki var mıdır?

İş stresi ile sanal kaytarma arasında bir ilişki var mıdır?

İş stresi ile işgören performansı arasında bir ilişki var mıdır?

Sanal kaytarma ile işgören performansı arasındaki ilişkide iş stresinin düzenleyici bir etkisi var mıdır?

Araştırmada sanal kaytarma, işgören performansı ilişkisinde iş stresinin düzenleyici etkisi incelenmektedir. Literatürde, değişkenler arasındaki bu ilişkiyi araştıran bir çalışma bulunmaması, bu çalışmayı önemli kılan en önemli nedendir. Ayrıca literatürde sanal kaytarma ile iş stresi arasındaki ilişkiyi araştıran sınırlı sayıda çalışmanın bulunması da araştırmayı önemli kılan bir diğer nedendir.

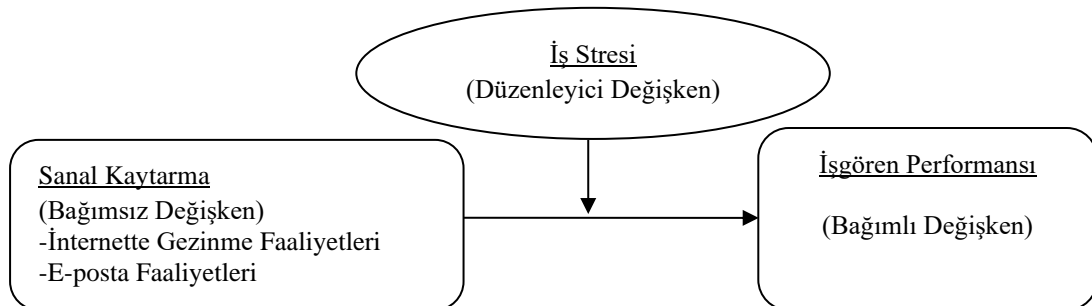
3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada anket yöntemi ile toplanan veriler üzerinden araştırma hipotezlerinin test edilmesine dayanan nicel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Toplanan veriye ilişkin analizler ve hipotez testleri istatistiksel veri analiz programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde araştırma yöntemi ve kullanılan analiz teknikleri ile ilgili bilgiler verilmektedir. Bu kapsamda araştırma modeli açıklanmıştır. Daha sonra araştırmanın evreni, örnekleme ve kullanılan örnekleme yöntemi ile ilgili bilgiler verilmiştir. Ayrıca, araştırmada kullanılan veri toplama yöntemi ve teknikleri ile araştırmada kullanılan ölçekler hakkında açıklayıcı bilgiler verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Kapsamı ve Modeli

Bu araştırmanın amacı, sanal kaytarma ile işgören performansı arasındaki ilişkide iş stresi etkisinin ne seviyede olduğunun belirlenmesidir. Bu kapsamda katılımcıların sanal kaytarma davranışları ve işgören performansı arasında bir ilişki olduğu, iş stresinin de bu ilişkide düzenleyici etkisinin olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayımdan yola çıkarak sanal kaytarma, işgören performansı ve iş stresi değişkenleri arasında oluşturulan araştırma modeli Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma modeli

Modele göre, sanal kaytarma davranışları internette gezinme faaliyetleri (browsing) ve e-posta faaliyetleri olmak üzere iki alt boyut olarak değerlendirilmiştir. İşgören performansı ve iş stresi değişkenleri ise tek boyutta değerlendirilmiştir. Oluşturulan modelde, sanal kaytarma ile işgören performansı arasındaki ilişkinin varlığı sorgulanmakta olup, sanal kaytarma değişkeni bağımsız değişken, işgören performansı ise bağımlı değişken olarak değerlendirilmiştir. İş

stresinin söz konusu ilişki üzerinde düzenleyici etkisinin olduğu öngörüldüğü için iş stresi düzenleyici değişken olarak değerlendirilmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Balıkesir ilindeki kamuya ait sağlık kuruluşlarında görevli çalışanlar oluşturmaktadır. Evrendeki tüm bireylere ulaşılması mümkün olmadığı için örnekleme yapılması zorunlu görülmüştür. Örnekleme yöntemi olarak tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme metodu tercih edilmiştir. Ancak, örneklemin evreni en iyi şekilde temsil edebilmesi için mümkün olduğunca farklı özellikteki bireylere ulaşmaya çalışılmıştır. Kolayda örnekleme metodu ile 436 katılımcıya ulaşılmıştır. Bu katılımcılara uygulanan anketlerin 34 tanesi işaretleme hataları ve eksik işaretleme nedeniyle geçersiz sayılmış ve 402 adet anket değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Balıkesir ilinde görevli sağlık sektörü çalışanlarının sayısı, 2017 yılında yayınlanan, Sağlık Bakanlığı Sağlık İstatistikleri Yıllığı - 2016'ya göre 7887 olarak tespit edilmiştir. Gürbüz ve Şahin (2016, s. 131), 8000 kişiden oluşan bir evrenin, en az 367 kişiden oluşan bir örneklem tarafından temsil edebileceğini belirtmektedirler. Sonuç olarak 402 kişiden oluşan araştırma örnekleminin yeterli düzeyde olduğu söylenebilir.

3.3. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği ve Aracı

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket uygulaması kullanılmıştır. Hazırlanan anket formu, sağlık çalışanlarının sanal kaytarma davranışlarını, performanslarını ve iş streslerini ölçmek amacıyla daha önceki araştırmalarda kullanılan ölçekler ile katılımcılara ait demografik bilgileri elde etmeyi amaçlayan sorulardan oluşmuştur. Demografik sorular hariç, diğer üç ölçekte cevaplar 5'li likert ölçeği ile alınmıştır. Anket formu 4 bölümden ve toplam 30 sorudan oluşmaktadır.

Anket formunun birinci bölümü katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik 5 sorudan (cinsiyetiniz, yaşıınız, medeni durumunuz, eğitim durumunuz, mesleğiniz) oluşmaktadır.

Anket formunun ikinci bölümünde işgörenlerin performanslarını ölçmek için kullanılan, Kirkman ve Rosen (1999) tarafından geliştirilen ve Çöl (2008) tarafından Türkçe 'ye uyarlanan "İşgören Performansı Ölçeği" bulunmaktadır. İşgören Performansı Ölçeği tek boyut ve 4 sorudan (1 ve 4. madde) oluşmaktadır.

Anket formunun üçüncü bölümünde katılımcıların sanal kaytarma davranışlarını ölçmek için kullanılan, Lim ve Teo (2005) tarafından geliştirilen "Sanal Kaytarma Ölçeği" bulunmaktadır. Ölçek İnternette Gezinme Faaliyetleri (Browsing) ve E-posta Faaliyetleri (E-mailing) olmak üzere iki alt boyuttan ve toplam 13 sorudan (5-17. madde) oluşmaktadır. İnternette Gezinme Faaliyetleri, e-posta faaliyetleri dışındaki, genel internet faaliyetlerini kapsamaktadır ve bu alt boyut 10 sorudan (5-14. madde) oluşmaktadır. E-posta Faaliyetleri, kişisel e-posta alma, gönderme ve kontrol etme faaliyetlerini kapsamaktadır ve 3 sorudan (15 - 17. madde) oluşmaktadır.

Anket formunun dördüncü bölümünde, katılımcıların iş stresini ölçmek için kullanılan, House ve Rizzo (1972) tarafından geliştirilen ve Efeoğlu (2006) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "İş Stresi Ölçeği" bulunmaktadır. İş Stresi Ölçeği tek boyut ve 7 sorudan (18 - 24.madde) oluşmaktadır.

4. Çalışmanın Analizleri ve Bulgular

Araştırmanın bu kısmında, elde edilen verilerin analiz edilmesi sonucunda ortaya çıkan bulgulara yer verilmiştir. Öncelikle katılımcılara ait demografik bulgular paylaşılmıştır. Daha sonra araştırmada kullanılan ölçeklere ait güvenilirlik analizi sonuçları, değerşkenlerin faktör analizine uygunluğunu gösteren Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett's Küresellik Testlerinin sonuçları, ölçeklere ait faktör analizi sonuçları ile elde edilen verilere uygulanacak istatistiksel

analizlerin belirlenmesi için kullanılan Normallik Testi sonuçları paylaşılmıştır. Ayrıca, değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde kullanılan, Korelasyon ve Regresyon analizlerinin sonuçlarına yer verilmiştir.

4.1. Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan 402 sağlık çalışanının demografik özellikleri cinsiyet, yaş gurubu, medeni durumu, eğitim durumu ve mesleği şeklinde olmak üzere beş başlık altında incelenmiştir. Tablo 1’de sunulan veriler kapsamında araştırmaya katılan 402 sağlık çalışanının %55,5’inin kadın, % 44,5’inin erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların %25,6’sının 25 yaşın altında, %33,1’inin 26-35 yaş aralığında, %30,3’ünün 36-45 yaş aralığında, %10,0’unun 46-55 yaş aralığında ve %1,0’inin 56 yaş ve üstünde olduğu görülmektedir. Katılımcıların %61,9’unun evli, %38,1’inin bekâr olduğu görülmektedir. Eğitim durumuna bakıldığında ilköğretim mezunlarının oranı %4,0, lise mezunlarının oranı %21,4, üniversite mezunlarının oranı %64,4, yüksek lisans mezunlarının oranı %8,5 ve doktora mezunlarının oranı %1,7’dir. Katılımcıların %8,7’sinin doktor, %39,1’inin hemşire, %19,2’sinin sağlık memuru / teknisyen, %15,9’unun idari personel, %17,2’sinin diğer sağlık personeli olduğu görülmektedir. Demografik değişkenlere ait bulgular Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Demografik değişkenlere ait bulgular

Değişkenler	Gruplar	Frekans (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	223	55,5
	Erkek	179	44,5
	Toplam	402	100,0
Yaş	25 ve altı	103	25,6
	26-35	133	33,1
	36-45	122	30,3
	46-55	40	10,0
	56 ve üzeri	4	1,0
	Toplam	402	100,0
Medeni Durum	Evli	249	61,9
	Bekâr	153	38,1
	Toplam	402	100,0
Eğitim Durumu	İlköğretim	16	4,0
	Lise	86	21,4
	Üniversite	259	64,4
	Yüksek Lisans	34	8,5
	Doktora	7	1,7
	Toplam	402	100,0
Meslek	Doktor	35	8,7
	Hemşire	157	39,1
	Sağlık Memuru / Teknisyen	77	19,2
	İdari Personel	64	15,9
	Diğer Sağlık Personeli	69	17,2
Toplam	402	100,0	

4.2. Güvenirlilik Analizine İlişkin Bulgular

İç tutarlılık analizinde farklı hesaplama yöntemleri kullanılmaktadır. Bu çalışma kapsamında ise ölçeklerin iç tutarlılık analizinde Cronbach (1951) tarafından geliştirilen Alpha (α) katsayısı yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklere ait güvenilirlik analizleri, ortalamalar ve standart sapmalar Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Ölçeklere ait güvenilirlik katsayıları, ortalamalar ve standart sapmalar

Ölçek/Alt Boyut	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha	Ortalama	Standart Sapma
Sanal Kaytarma Ölçeği	13	0,928	2,4661	0,926
İnternette Gezinme Faaliyetleri Alt Boyutu	10	0,902	2,4567	0,905
E-posta Faaliyetleri Alt Boyutu	3	0,932	2,4975	1,264
İşgören Performansı Ölçeği	4	0,922	3,7065	1,004
İş Stresi Ölçeği	7	0,869	3,2594	0,920

Ölçek maddeleri arasındaki iç tutarlılık değerini gösteren Cronbach Alpha katsayısının 0,70 ve üzerinde olması durumunda, ölçeğin güvenilir olduğu kabul edilmektedir (Nunnaly, 1978, s. 245). Tablo 2’de görüldüğu gibi araştırmada kullanılan sanal kaytarma ölçeği (0,928), işgören performansı ölçeği (0,922) ve iş stresi ölçeğinin (0,869) Cronbach Alpha değerleri 0,70 değerinin üzerindedir. Bu kapsamda araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğu söylenebilir.

4.3. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett’s Küresellik Testleri

Faktör analizinden önce değişkenlerin faktör analizi için uygun olup olmadığını test etmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett’s Küresellik testinin uygulanması gerekmektedir. KMO testi değişkenlerin oluşturduğu veri yapısının faktör analizi için uygun olup olmadığını tespit etmek için kullanılmaktadır. Barlett Küresellik testi korelasyon matrisindeki ilişkilerin faktör analizi yapacak düzeyde olup olmadığını göstermektedir.

Tablo 3. Ölçeklere ilişkin KMO ve Barlett’s küresellik testi sonuçları

	Sanal Kaytarma Ölçeği	İşgören Performansı Ölçeği	İş Stresi Ölçeği
Örnekleme Yeterliliğine Yönelik Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Değeri	,916	,859	,869
Yaklaşık Ki-Kare Değeri	3408,018	1215,438	1288,736
Serbestlik Derecesi (Df)	78	6	21
Anlamlılık (Sig.)	,000	,000	,000

KMO değerinin 0,60 ve üstünde olması örneklemin faktör analizi için uygun olduğu anlamına gelmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016, s. 311). Bu kapsamda Tablo 3’te görüldüğu üzere Kaiser-Meyer-Olkin örnekleme yeterliliği değerinin (KMO), sanal kaytarma ölçeği için 0,916, işgören performansı ölçeği için 0,859, ve iş stresi ölçeği için 0,869 bulunması örneklemin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Barlett’s Küresellik testi sonucunun anlamlı olması ($p < 0,05$) değişkenler arası ilişkilerin oluşturduğu matrisin faktör analizi için uygun olduğu anlamına gelmektedir. Tablo 3’te görüldüğu gibi Barlett’s Küresellik Testi sonuçlarının sanal kaytarma ölçeği için Sig.=0.0000, işgören performansı ölçeği için Sig.=0.0000, ve iş stresi ölçeği için Sig.=0.0000 bulunması, değişkenler arası ilişkilerin oluşturduğu matrisin faktör analizi için anlamlı olduğunu göstermektedir. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett’s Küresellik Testleri sonucunda, araştırmada kullanılan her üç ölçeğinde faktör analizi için uygun olduğu görülmektedir.

4.4. Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliği keşfedici faktör analizi (KFA) ile test edilmiştir. Faktör analizi, birbiriyle ilişkili çok sayıdaki maddenin bir araya getirilerek, birbiri ile tutarlı daha az sayıda faktör elde etmeyi amaçlayan, çok değişkenli analizlerin genel adıdır (Gürbüz ve Şahin, 2016, s. 309).

Keşfedici faktör analizinin ölçeklere uygulanmasında temel bileşenler (principal component) analizi ve “varimaks” eksen döndürmesi tekniği kullanılmıştır. Faktör oluşması için, öz değerlerin (eigen values) 1’den büyük olması, maddelerin ilgili faktörde en az 0,40 düzeyinde yük değerine sahip olması, bir faktörün en az üç maddeden oluşması esas alınmıştır.

4.4.1. Sanal Kaytarma Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Bulguları

Sanal kaytarma ölçeğine uygulanan faktör analizi sonucunda, ölçek ifadelerinin ölçeğin aslında olduğu gibi iki faktörde toplandığı tespit edilmiştir. Belirlenen bu faktörler İnternette Gezinme Faaliyetleri (Browsing) ve E-posta Faaliyetleri (E-mailing) olarak adlandırılmıştır. İki faktör toplam varyansın %62,425'ini açıklamaktadır. Sanal kaytarma ölçeğine ilişkin faktör analizi bulguları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Sanal kaytarma ölçeğine ilişkin faktör analizi bulguları

Madde	İnternette Gezinme Faaliyetleri (Browsing)	E-posta Faaliyetleri (E-mailing)
1. Mesai saatlerinde eğlence amaçlı internet sitelerini ziyaret ederim.	,805	
2. Mesai saatlerinde işle ilgisi olmayan internet sitelerini ziyaret ederim.	,802	
3. Mesai saatlerinde genel haber amaçlı internet sitelerini ziyaret ederim.	,724	
4. Mesai saatlerinde sporla ilgili internet sitelerini ziyaret ederim.	,666	
5. Mesai saatlerinde işle ilgisi olmayan bilgileri, internet üzerinden indiririm.	,618	
6. Mesai saatlerinde iş aramak için interneti kullanırım.	,542	
7. Mesai saatlerinde çevrimiçi (online) mesaj gönderirim.	,531	
8. Mesai saatlerinde çevrimiçi (online) alışveriş yaparım.	,524	
9. Mesai saatlerinde çevrimiçi (online) oyun oynarım	,482	
10. Mesai saatlerinde yetişkin odaklı internet sitelerini ziyaret ederim.	,450	
11. Mesai saatleri içinde işle ilgili olmayan e-postalara bakarım.		,881
12. Mesai saatleri içinde işle ilgili olmayan e-posta gönderirim.		,878
13. Mesai saatleri içinde işle ilgili olmayan e-posta alırım.		,854
Özdeğerler (Eigenvalues)	7,005	1,111
Açıklanan Varyans Yüzdesi %	53,882	8,543
Toplam Açıklanan Varyans Yüzdesi %		62,425

Not: 0.4'ten küçük faktör yükleri tabloda gösterilmemiştir.

4.4.2. İşgören Performansı Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Bulguları

İşgören performansı ölçeğine uygulanan faktör analizi sonucunda, ölçeğin aslında olduğu gibi tek faktör elde edilmiştir. Bu faktör toplam varyansın %81,400'ünü açıklamaktadır. İşgören performansı ölçeğine ilişkin faktör analizi bulguları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. İşgören performansı ölçeğine ilişkin faktör analizi bulguları

Madde	İşgören Performansı
1. Görevlerimi tam zamanında tamamlarım.	,918
2. İş hedeflerime fazlasıyla ulaşıyorum.	,909
3. Sunduğum hizmet kalitesinde standartlara fazlasıyla ulaştığımdan	,908
4. Bir problem gündeme geldiğinde en hızlı şekilde çözüm üretirim.	,874
Özdeğerler (Eigenvalues)	3,256
Açıklanan Varyans Yüzdesi %	81,400
Toplam Açıklanan Varyans Yüzdesi %	81,400

Not: 0.4'ten küçük faktör yükleri tabloda gösterilmemiştir.

4.4.3. İş Stresi Ölçeğine İlişkin Faktör Analizi Bulguları

İş stresi ölçeğine uygulanan faktör analizi sonucunda, ölçeğin aslında olduğu gibi tek faktör elde edilmiştir. Bu faktör toplam varyansın %56,979'unu açıklamaktadır. İş stresi ölçeğine ilişkin faktör analizi bulguları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. İş stresi ölçeğine ilişkin faktör analizi bulguları

Madde	İş Stresi
1.İşimden dolayı kendimi asabi hissediyorum.	,850
2. Farklı bir işte çalışıyor olsam sağlığım muhtemelen daha iyi olur.	,820
3. Oldukça büyük bir gerilim altında çalışıyorum.	,810
4.İşimle ilgili sorunlar uyku sorunu yaşamama neden oluyor.	,772
5.İşim sağlığımı doğrudan etkilemeye yatkındır.	,762
6.İşyerimde düzenlenen toplantılar öncesi kendimi gergin hissediyorum.	,712
7. Evde olduğum zamanlar başka işler yapıyor olsam da sıklıkla işimle ilgili konuları düşünüyorum.	,504
Özdeğerler (Eigenvalues)	3,989
Açıklanan Varyans Yüzdesi %	56,979
Toplam Açıklanan Varyans Yüzdesi %	56,979

Not: 0.4'ten küçük faktör yükleri tabloda gösterilmemiştir.

Tabachnick ve Fidell (2001) keşfedici faktör analizinde, tüm faktörlerin açıkladıkları toplam varyansın, tek boyutlu ölçeklerde en az %30, çok boyutlu ölçeklerde ise en az %50 olması gerektiğini belirtmektedirler. Bu kapsamda araştırmada kullanılan sanal kaytarma ölçeği (%62,42), işgören performansı ölçeği (%81,40) ve iş stresi ölçeğine (%56,97) ait faktörlerin açıkladıkları toplam varyanslar %50'nin üzerinde olduğu tespit edilmiştir.

4.5. Normallik Testi

Araştırma kapsamında elde edilen verilere uygulanacak istatistiksel analizlerin belirlenmesi için önce verilerin normal dağılıp dağılmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Korelasyon ve regresyon analizi gibi parametrik testlerin uygulanabilmesi için sağlanması gereken varsayımlardan biri verilerin normal dağılması koşuludur (Akar, 2018, s. 227). Bu kapsamda “Sanal Kaytarma Ölçeği”, “İşgören Performansı Ölçeği” ve “İş stresi Ölçeği” ile elde edilen veriler normallik testine tabi tutulmuştur. Normallik Testi Sonuçları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Normallik testi sonuçları

	Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)
Sanal Kaytarma	,471	-,565
İşgören Performansı	-,951	,201
İş Stresi	-,354	-,696

Tabachnick ve Fidell’e (2001) göre Çarpıklık (Skewness) ve Basıklık (Kurtosis) değerlerinin +1,5 ile -1,5 arasında bir değerde olması, verilerin normal dağılım gösterdiğini ifade etmektedir. George ve Mallery’e (2010) göre ise bu değerlerin +2,0 ile -2,0 aralığında bulunması durumunda da verilerin normal dağılım gösterdiği söylenebilir. Tablo 7’de görüldüğü gibi her 3 ölçek verisi için Çarpıklık (Skewness) ve Basıklık (Kurtosis) değerlerinin +1,5 ile -1.5 aralığında olduğu ve normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak değişkenler arasında korelasyon ve regresyon gibi parametrik testler uygulanabilir.

4.6. Korelasyon Analizi Sonuçları

Araştırma değişkenleri arasında anlamlı bir ilişkinin var olup olmadığını anlamak için çoklu korelasyon analizi yapılmıştır. Pearson korelasyon analizine ait sonuçlar Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Değişkenler arasındaki çoklu korelasyon analizi

Değişkenler	1	2	3	4	5
1. Sanal Kaytarma	1				
2. İnternette Gezinme Faaliyetleri	,975**	1			
3. E-posta Faaliyetleri	,848**	,710**	1		
4. İşgören Performansı	-,625**	-,622**	-,500**	1	
5. İş Stresi	,312**	,344**	,168**	-,379**	1

n:402, *p<0.05, **p<0.01

Analiz sonuçlarına göre sanal kaytarma ile işgören performansı arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r = -0,62$, $p < 0.01$). Sanal kaytarma ile iş stresi arasında ise anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r = 0,31$, $p < 0.01$). Sanal kaytarmanın alt boyutlarından internette gezinme faaliyetlerinin, işgören performansı ile arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki ($r = -0,62$, $p < 0.01$), iş stresi ile ise anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir ($r = 0,34$, $p < 0.01$). Sanal kaytarmanın bir diğer alt boyutu olan e-posta faaliyetlerinin, işgören performansı ile arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki ($r = -0,50$, $p < 0.01$), iş stresi ile ise anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir ($r = 0,16$, $p < 0.01$). İşgören performansı ile iş stresi arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki ($r = -0,37$, $p < 0.01$) olduğu tespit edilmiştir.

Değişkenler arasındaki pozitif yönlü (olumlu) bir ilişki, iki değişkenin birlikte değiştiğini, negatif yönlü (olumsuz) bir ilişki ise, değişkenlerden biri artarken diğerinin azaldığını göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016, s. 267).

4.7. Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerindeki etkisinin anlamlı olup olmadığını ve önem derecesini belirlemek için regresyon analizi kullanılmaktadır. Basit doğrusal regresyon analizinde, bağımlı değişkeni etkileyen tek bir bağımsız değişken bulunmaktadır. Bu kapsamda, tek boyuttan oluşan iş stresi ile işgören performansı arasındaki ilişkinin incelenmesinde basit doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır.

Araştırmanın ilk hipotezi olan “*H1: İş stresinin işgören performansı üzerinde anlamlı ve negatif yönde etkisi vardır.*” hipotezine ilişkin basit doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. İş stresi ve işgören performansı ilişkisine yönelik regresyon analizi sonuçları

R	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	β	Anlamlılık (ANOVA)
0,379	0,143	0,141	66,924	-,379	0,000

Bağımlı Değişken: İşgören Performansı, Bağımsız Değişken: İş Stresi

Tablo 9’deki regresyon analizi sonuçlarına göre iş stresinin, işgören performansı üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir ($\beta = -0,379$, $p < 0.001$). Düzeltilmiş R² değeri 0.14 olması, işgören performansındaki %14’lük varyansın iş stresine bağlı olduğunu göstermektedir. *Sonuç olarak H1 hipotezi kabul edilmiştir.*

4.8. Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Çoklu regresyon analizi, bir bağımlı değişkenin üzerinde birden fazla bağımsız değişkenin etkisini incelemek için kullanılmaktadır. Bu kapsamda, araştırmada öne sürülen H2, H2a, H2b, H3, H3a ve H3b hipotezlerinin test edilmesinde çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Sanal kaytarmanın alt boyutları ile işgören performansı arasındaki ilişkiye yönelik çoklu regresyon analizi sonuçları Tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10. Sanal kaytarma ve işgören performansı ilişkisine yönelik çoklu regresyon analizi sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	S. Hata	Beta	t	p	Tolerans	VIF
İşgören Performansı	İnternette Gezinme Faaliyetleri	-,596	,061	-,537	-9,706	,000	,565	1,771
	E-posta Faaliyetleri	-,094	,044	-,119	-2,145	,033	,571	1,750

F = 129,340 R² = ,393 Düzeltilmiş R² = ,390 Tah.Std. Hata = ,78423 Anlamlılık (ANOVA) = ,000

Tablo 10'daki çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre oluşturulan model istatistiksel olarak anlamlıdır (p <0.001). Düzeltilmiş R² değeri 0,39'dur. Bu sonuç işgören performansındaki %39 oranındaki varyansın internette gezinme faaliyetleri ve e-posta faaliyetleri tarafından açıklandığını göstermektedir. Tablodaki Beta katsayıları incelendiğinde, işgören performansını açıklamada internette gezinme faaliyetlerinin ($\beta = -,537$ p < 0.01) ve e-posta faaliyetlerinin ($\beta = -,119$ p < 0.05) anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca modelde çoklu eş doğrusallık problemi olup olmadığını tespit etmek için tolerans ve VIF değerleri incelenmiştir. Bu değerler bağımsız değişkenler arasında çoklu eş doğrusallık problemi olmadığını (Tolerans > .2; VIF < 10) göstermiştir. *Sonuç olarak H2, H2a ve H2b hipotezleri kabul edilmiştir.*

Sanal kaytarmanın alt boyutları ile iş stresi arasındaki ilişkiye yönelik çoklu regresyon analizi sonuçları Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11. Sanal kaytarma ve iş stresi ilişkisine yönelik çoklu regresyon analizi sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	B	S. Hata	Beta	t	p	Tolerans	VIF
İş Stresi	İnternette Gezinme Faaliyetleri	,461	,067	,454	6,844	,000	,496	2,015
	E-posta Faaliyetleri	-,112	,048	-,154	-2,318	,021	,496	2,015

F = 29,914 R² = ,13 Düzeltilmiş R² = ,12 Tah.Std. Hata = ,86099 Anlamlılık (ANOVA) = ,000

Tablo 11'deki çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre oluşturulan model istatistiksel olarak anlamlıdır (p <0.001). Düzeltilmiş R² değeri 0,12'dir. Bu sonuç iş stresindeki %12 oranındaki varyansın internette gezinme faaliyetleri ve e-posta faaliyetleri tarafından açıklandığını göstermektedir. Tablodaki Beta katsayıları incelendiğinde, iş stresini açıklamada internette gezinme faaliyetlerinin ($\beta = ,454$ p <0.01) pozitif ve anlamlı ve e-posta faaliyetlerinin ($\beta = -,154$ p < 0.05) ise negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca modelde çoklu eş doğrusallık problemi olup olmadığını tespit etmek için tolerans ve VIF değerleri incelenmiştir. Bu değerler bağımsız değişkenler arasında çoklu eş doğrusallık problemi olmadığını (Tolerans > .2; VIF < 10) göstermiştir. *Sonuç olarak "H3 ve H3a hipotezleri kabul edilmiş, H3b hipotezi reddedilmiştir.*

4.9. Düzenleyicilik Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Regresyon Analizi

Düzenleyici değişken (moderatör) bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve şiddetini etkileyen niceliksel ya da niteliksel bir değişkendir (Gürbüz ve Şahin, 2016, s. 298). Genel olarak moderatör (düzenleyici) analizinin yapılmasında üç yöntemden birisi kullanılmaktadır: regresyon temelli analiz, yapısal eşitlik modellemesi temelli analiz ve ANOVA temelli analiz (Sakallı, 2015, s. 110). Bu araştırmada regresyon temelli analiz yöntemi kullanılmıştır. Analizlerde Andrew F. Hayes (2013) tarafından geliştirilen Process sürüm 3.2 isimli SPSS eklentisi kullanılmıştır. Process eklentisi 74 farklı mediation (aracı) ve moderatör (düzenleyici) modelini regresyon temelli analizler kullanarak test etmeyi mümkün kılmaktadır. Bu kapsamda, araştırmada öne sürülen H4, H5 ve H6 hipotezleri Process eklentisi kullanılarak test edilmiştir.

Düzenleyici modelin testi için öncelikle etkileşimsel terimin oluşturulması gerekmektedir. Bu işlem standardize edilmiş bağımsız değişken (X) ve düzenleyici değişkenin (M) çarpılmasıyla yapılır. Regresyon modeline dâhil edilen etkileşimsel terim istatistiksel olarak anlamlı ise ve bağımlı değişkendeki (Y) varyansı açıklamada katkıda bulunuyorsa, düzenleyicilik etkisi ortaya çıkmış demektir (Gürbüz ve Şahin, 2016, s. 295). H4 hipotezine ilişkin analiz sonuçları Tablo 12.'de sunulmuştur.

Tablo 12. Hipotez 4 'e ilişkin analiz sonuçları

Model Özeti (Model Summary)						
R	R ²	MSE	F	df1	df2	p
,6902	,4764	,5321	120,7120	3,0000	398,0000	,0000
Model Açıklaması (Model)						
	b	S. Hata	t	p	LLCI	ULCI
Sanal Kaytarma	-,5153	,0441	-11,6886	,0000	-,6020	-,4287
Stres	-,2692	,0423	-6,3577	,0000	-,3525	-,1860
Etkileşimsel Terim (Sanal Kaytarma x Stres)	-,2894	,0475	-6,0937	,0000	-,3828	-,1960
Etkileşimsel Terimin Testi (Test of Highest Order Unconditional Interaction)						
	R ² Değişimi	F	df1	df2	p	
Sanal Kaytarma X İş Stresi	,0489	37,1337	1,0000	398,0000	,0000	

Bağımlı Değişken= İşgören Performansı

**LLCI (Lower-limit of confidence interval), ULCI (Upper-limit of confidence interval)

Tablo 12'deki analiz sonuçlarına göre; Genel model istatistiksel olarak anlamlıdır; $F(3,398) = 120.71$, $p < .001$, $R^2 = .48$. R^2 değerinin 0,48 olması, işgören performansındaki %48 (%5 Etkileşimsel Terim) gibi önemli bir oranındaki varyansın sanal kaytarma, iş stresi ve bu iki değişkenin etkileşimi tarafından açıklandığını göstermektedir. Sanal kaytarma değişkeni işgören performansı üzerinde önemli ve negatif bir etkiye sahiptir; $b = -.51$, $t(398) = -11,68$, $p = .000$. İş stresi değişkeni işgören performansı üzerinde önemli ve negatif bir etkiye sahiptir; $b = -.27$, $t(398) = -6,35$, $p = .000$. Etkileşimsel terim işgören performansı üzerinde önemli ve negatif bir etkiye sahiptir; $b = -.29$, $t(398) = -6,09$, $p = .000$. R^2 Değişim değerinin, 05 olduğu görülmektedir. Bu oran etkileşimsel terimin işgören performansında %5'lik ilave varyansa neden olduğunu göstermektedir. Yani genel modelin açıkladığı %48'lik varyansın, %5'ini etkileşimsel terim oluşturmaktadır. R^2 deki bu değişim anlamlı bulunmuştur; $F(1,398) = 37,13$, $p = .000$. Bu sonuçlara göre, sanal kaytarma ile işgören performansı arasındaki ilişkinin iş stresi tarafından düzenlendiği (moderatör etki) anlaşılmaktadır. *Bu kapsamda H4 hipotezi kabul edilmiştir.* H5 hipotezine ilişkin analiz sonuçları Tablo 13'te sunulmuştur.

Tablo 13. Hipotez 5 'e ilişkin analiz sonuçları

Model Özeti (Model Summary)						
R	R ²	MSE	F	df1	df2	p
,6794	,4616	,5472	113,7399	3,0000	398,0000	,0000
Model Açıklaması (Model)						
	b	S. Hata	t	p	LLCI	ULCI
İnternette Gezinme Faaliyetleri	-,5274	,0462	-11,4048	,0000	-,6184	-,4365
Stres	-,2570	,0437	-5,8763	,0000	-,3429	-,1710
Etkileşimsel Terim (İGF x Stres)	-,2803	,0488	-5,7403	,0000	-,3763	-,1843
Etkileşimsel Terimin Testi (Test of Highest Order Unconditional Interaction)						
	R ² Değişimi	F	df1	df2	p	
İGF X İş Stresi	,0446	32,9508	1,0000	398,0000	,0000	

Tablo 13'teki analiz sonuçlarına göre; Genel model istatistiksel olarak anlamlıdır; $F(3,398) = 113.73$, $p < .001$, $R^2 = .46$. R^2 değerinin 0,46 olması, işgören performansındaki %46 (%4 Etkileşimsel Terim) gibi önemli bir oranındaki varyansın internette gezinme faaliyetleri, iş stresi ve bu iki değişkenin etkileşimi tarafından açıklandığını göstermektedir. İnternette gezinme

faaliyetleri değişkeni işgören performansı üzerinde önemli ve negatif bir etkiye sahiptir; $b = -.52$, $t(398) = -11,40$, $p = .000$. İş stresi değişkeni işgören performansı üzerinde önemli ve negatif bir etkiye sahiptir; $b = -.26$, $t(398) = -5,87$, $p = .000$. Etkileşimsel terim işgören performansı üzerinde önemli ve negatif bir etkiye sahiptir; $b = -.28$, $t(398) = -5,74$, $p = .000$. R^2 Değişim değerinin ,04 olduğu görülmektedir. Bu oran etkileşimsel terim işgören performansında %4'lük ilave varyansa neden olduğunu göstermektedir. Yani genel modelin açıkladığı %46'luk varyansın, %4'ünü etkileşimsel terim oluşturmaktadır. R^2 deki bu değişim anlamlı bulunmuştur; $F(1,398) = 32,95$, $p = .000$. Bu sonuçlara göre, internette gezinme faaliyetleri ile işgören performansı arasındaki ilişkinin iş stresi tarafından düzenlendiği (moderatör etki) anlaşılmaktadır. *Bu kapsamda H5 hipotezi kabul edilmiştir.*

"H6: Sanal kaytarma davranışlarının alt boyutu olan e-posta faaliyetleri ile işgören performansı ilişkisi üzerinde, iş stresinin düzenleyici etkisi vardır." hipotezine ilişkin analiz sonuçları Tablo 14'te sunulmuştur.

Tablo 14. Hipotez 6 'ya ilişkin analiz sonuçları

Model Özeti (Model Summary)						
R	R ²	MSE	F	df1	df2	p
,6326	,4002	,6096	88,5241	3,0000	398,0000	,0000
Model Açıklaması (Model)						
	b	S. Hata	t	p	LLCI	ULCI
E-posta Faaliyetleri	-,3134	,0320	-9,7931	,0000	-,3763	-,2505
Stres	-,3406	,0430	-7,9251	,0000	-,4251	-,2561
Etkileşimsel Terim (E-posta Faaliyetleri x Stres)	-,2269	,0357	-6,3581	,0000	-,2970	-,1567
Etkileşimsel Terimin Testi (Test of Highest Order Unconditional Interaction)						
	R ² Değişimi	F	df1	df2	p	
E-posta Faaliyetleri X İş Stresi	,0609	40,4250	1,0000	398,0000	,0000	

Bağımlı Değişken= İşgören Performansı

**LLCI (Lower-limit of confidence interval), ULCI (Upper-limit of confidence interval)

Tablo 14'deki analiz sonuçlarına göre; Genel model istatistiksel olarak anlamlıdır; $F(3,398) = 88,52$, $p < .001$, $R^2 = .40$. R^2 değerinin 0,40 olması, işgören performansındaki %40 (%6 Etkileşimsel Terim) gibi önemli bir oranındaki varyansın e-posta faaliyetleri, iş stresi ve bu iki değişkenin etkileşimi tarafından açıklandığını göstermektedir. E-posta faaliyetleri değişkeni işgören performansı üzerinde önemli ve negatif bir etkiye sahiptir; $b = -.31$, $t(398) = -9,79$, $p = .000$. İş stresi değişkeni işgören performansı üzerinde önemli ve negatif bir etkiye sahiptir; $b = -.34$, $t(398) = -7,92$, $p = .000$. Etkileşimsel terim işgören performansı üzerinde önemli ve negatif bir etkiye sahiptir; $b = -.22$, $t(398) = -6,35$, $p = .000$. R^2 Değişim değerinin ,06 olduğu görülmektedir. Bu oran etkileşimsel terimin işgören performansında %6'luk ilave varyansa neden olduğunu göstermektedir. Yani genel modelin açıkladığı %40'luk varyansın, %6'sını etkileşimsel terim oluşturmaktadır. R^2 deki bu değişim anlamlı bulunmuştur; $F(1,398) = 40,42$, $p = .000$. Bu sonuçlara göre, e-posta faaliyetleri ile işgören performansı arasındaki ilişkinin iş stresi tarafından düzenlendiği (moderatör etki) anlaşılmaktadır. *Bu kapsamda H6 hipotezi kabul edilmiştir.*

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Literatürde sanal kaytarma, işgören performansı ve iş stresi farklı değişkenlerle ya da birbirleriyle araştırma konusu yapılmıştır. Ancak, Türkçe ve İngilizce literatür taraması sonucunda sanal kaytarma, işgören performansı ve iş stresi değişkenleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle araştırmanın sonuçlarının literatüre önemli bir katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Araştırma verileri sağlık sektöründe görevli işgörenlerden elde edilmiştir. Sağlık sektörünün ülke bütçesindeki yeri, bu alanda yapılan yatırımlar ve en önemlisi insan hayatı üzerindeki etkisi ve önemi, araştırmada bu sektörün seçilmesinin başlıca nedenleridir. Bu

sektörün en önemli unsuru olan sağlık çalışanlarının, performansını etkileyen unsurların belirlenmesi, kamu ve özel sağlık kurumlarında görevli yöneticilere, karar verme süreçlerinde olumlu katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada, sağlık çalışanlarının sanal kaytarma davranışları ile performansları arasındaki ilişki ve bu ilişki üzerinde iş stresinin düzenleyici etkisi incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda, sanal kaytarmanın, işgören performansı üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın bu bulgusu, Bock ve Ho (2009); Afacan Fındıklı (2016); Bilgin Demir, Ürek ve Uğurluoğlu (2017); Santos'un (2016) yaptıkları çalışmalarla aynı doğrultudadır. Araştırma kapsamında sanal kaytarmanın alt boyutları olarak kabul edilen, internetten gezinme faaliyetleri ile e-posta faaliyetlerinin, işgören performansı üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın bir diğer değişkeni olan iş stresinin, işgören performansı üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın bu bulgusu, Alkan (2014); Shahid vd.'nin (2011) yaptıkları çalışmalarla aynı doğrultudadır. Sanal kaytarma değişkeni ile iş stresi arasındaki ilişkinin analizi sonucunda, sanal kaytarmanın alt boyutlarından internette gezinme faaliyetlerinin iş stresi üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu, bir diğer alt boyut olan e-posta faaliyetlerinin ise iş stresi üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın temel amacı olan iş stresinin düzenleyici etkisini belirlemeye yönelik yapılan analizler sonucunda, sanal kaytarma ve işgören performansı ilişkisi üzerinde, iş stresinin düzenleyici etkisi olduğu ve sanal kaytarmanın işgören performansı üzerindeki etkisinin, yüksek iş stresine sahip işgörende, düşük iş stresine sahip işgörelere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Çalışma sonucunda sanal kaytarmanın, işgören performansını anlamlı derecede ve negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca bu etkide iş stresinin, sanal kaytarmanın performans üzerindeki etkisini artırarak düzenleyici bir role sahip olduğu ve sanal kaytarmanın işgören performansı üzerindeki etkisinin, yüksek iş stresine sahip işgörende, düşük iş stresine sahip işgörelere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgulardan yola çıkarak yöneticilere ve araştırmacılara şu önerilerde bulunulabilir.

Sanal kaytarma davranışlarının, işgören performansı üzerindeki negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olması nedeniyle, yöneticilerin bu davranışları kontrol etmesi işgören performansının yükselmesini sağlayabilir. İşgörelerin sanal kaytarma davranışlarının kontrol edilmesinde, çalışanların periyodik olarak izlenmesi (Blanchard ve Henle, 2008) ve internet kullanımına ilişkin önemli kısıtlamalar (Garrett ve Danziger, 2008, s. 946) etkili bir yöntem olarak görülmektedir. Bu kapsamda, örgüt internet kullanım politikalarının gözden geçirilerek, gerekli düzeltmelerin yapılması tavsiye edilebilir. Sanal kaytarma davranışlarının kontrol edilmesinde çalışanların cezalandırılmasının ise etkili bir yol olmadığı belirtilmektedir (Liao vd., 2009, s. 49). Ayrıca yöneticilerin, çalışanlara olan fiziksel yakınlığı, çalışanların algıladığı örgütsel kontrolü arttırmakta ve sonuç olarak sanal kaytarma davranışları azalmaktadır.

Sanal kaytarma davranışlarının işgören performansı üzerindeki etkisini, iş stresinin daha da artırması nedeniyle, yöneticilerin çalışanlarda strese neden olan etmenleri belirleyerek, gerekli önlemleri alması iş stresinin azalmasını, işgören performansının artmasını sağlayabilir. Rol belirsizliği, rol çatışması, mesleki belirsizlikler ve aşırı iş yükü veya az çalışma iş stresine neden olan örgütsel faktörlerdir. Gürültü, aydınlatma, ısınma ve havalandırma iş stresine neden olan fiziksel faktörler olarak görülürken, çalışanın kişilik özellikleri bireysel faktörler olarak görülmektedir (Şimşek, Akgemci ve Çelik, 2008, s. 337). Stresi etkileyen bu faktörler göz önüne alındığında yöneticilere bazı önerilerde bulunulabilir. Yöneticilere, sorumluluk ve iş yükünün yeterli sayıdaki çalışanla ve adil bir şekilde paylaşılması, işgörelenin yeteneğine uygun konumda istihdam edilmesi, işgörelere iş ile ilgili gerekli eğitim ve bilginin verilmesi, işgörelerin rahat ve huzurlu bir fiziksel ortamda çalışmalarının sağlanması, işe alım

süreçlerinde kişilik özelliklerinin göz önünde bulundurulması önerilebilir. Ayrıca, işgörelere stresle mücadele ve uyum eğitimlerinin verilmesi, iş stresinin azalmasını sağlayabilir.

Bu çalışma Balıkesir ilindeki kamuya ait sağlık kurumlarında yapılmıştır. Benzer bir çalışma, özel sağlık kurumlarını kapsayacak şekilde yapılabilir. Çalışma sadece sağlık sektörü çalışanlarını kapsadığı için yapılacak araştırmalar diğer sektörlerdeki çalışanları kapsayabilir. Çalışma Balıkesir ilindeki sağlık kurumlarını kapsamaktadır. Farklı illerde ve bölgelerde de araştırmalar yapılabilir. İşgörelerin performans algıları kendileri tarafından değerlendirilmiştir. Yapılacak araştırmalarda işgörelerin performansı, yöneticiler ya da çalışma arkadaşları tarafından değerlendirilebilir. Çalışma kapsamında sanal kaytarma ve işgören performansı arasındaki ilişkide iş stresinin düzenleyici etkisi araştırılmıştır. Gelecek çalışmalarda sanal kaytarma ve işgören performansı arasındaki ilişkiyi etkileyen diğer değişkenlerin de incelenmesi önerilebilir.

Kaynakça

- Abualrub, R. F. ve Al-Zaru, I. M. (2008). Job stress, recognition, job performance and intention to stay at work among jordanian hospital nurses. *Journal of Nursing Management*, 16(3), 227-236.
- Afacan Fındıklı, M. (2016). Sanal kaytarma ve iş performansı ilişkisi: Sağlık ve tekstil sektörü çalışanlarının karşılaştırılması. *International Journal of Social Inquiry*, 9(1), 33-62.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 50(2), 179-211.
- Akar, C. (2018). *İş analitiği*. Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.
- Alkan, M. (2014). *İş stresinin iş performansı üzerine etkisi: SDÜ araştırma ve uygulama hastanesi örneği* (Doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Ampadu, E. O. (2015). *Impact of nurse faculty job stress on job satisfaction and intent to remain in academia* (Doctoral thesis). Northeastern University, Boston, ABD.
- Anandarajan, M.ve Simmers, C. A. (2005) . Developing human capital through personal web use in the workplace: Mapping employee perceptions. *Communications of the Association for Information Systems*, 15(1), 41.
- Askew, K. (2012). *The relationship between cyberloafing and task performance and an examination of the theory of planned behavior as a model of cyberloafing* (Doctoral thesis). University of South Florida, ABD.
- Askew, K., Buckner, J.E., Taing, M.U., Ilie, A., Bauer, J.A. ve Coovet, M.D. (2014). Explaining cyberloafing: The role of the theory of planned behavior. *Computers in Human Behavior*, 36(1), 510-519.
- Aydın, A. (2010). *Orman ürünleri sanayi sektöründe toplam kalite yönetimi uygulamalarının çalışan performansı üzerine etkilerinin belirlenmesine yönelik yapısal bir model* (Doktora tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Baltaş, Z. (1996). *Stres ve sağlık*. IX. Ulusal. Psikoloji Kongresi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Barutçugil, İ. (2002). *Performans yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Baumeister, R. F., Muraven, M. ve Tice, D. M. (2000). Ego depletion: A resource model of volition, self-regulation, and controlled processing, *social cognition*. 18(2), 130-150.
- Baysal, A. C. ve Tekarslan, E. (1996). *Davranış bilimleri*. İstanbul: Avcıol Basım.
- Benligiray, S. (2004). *İnsan kaynakları yönetimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Bilgin Demir, İ., Ürek, D., ve Uğurluoğlu, Ö. (2017). Sağlık çalışanlarının sanal kaytarma davranışlarının işte üretkenliklerine etkisi. *Online Academic Journal of Information Technology*, 8(30): 291-303.
- Blanchard, A. L. ve Henle, C. A. (2008). Correlates of different forms of cyberloafing: The role of norms and external locus of control. *Computers in Human Behaviour*, 24(1), 1067-1084.
- Bock G.W. ve Ho, S. L. (2009). Non-work related computing (nwrc). *Commun ACM*, 52(4), 124-128.
- Bogg, J. ve Cooper, C. (1995). Job satisfaction, mental health, and occupational stress among senior civil servants. *Human Relations*, 48(3), 327-341.
- Bulut, F. (2003). *Örgütlerde performans değerlendirme ve Erzurum Emniyet Müdürlüğü personeli üzerinde bir çalışma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Caplan, R. D., Cobb, S. ve French, J. R. (1975). *Job demands and worker health; main effects and occupational differences*. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office.
- Cronbach, L. J. (1951). coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16(3), 297-334.
- Cüceloğlu, D. (1994). *İnsan ve davranışı: Psikolojinin temel kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çarıkcı, İ. H. (2001). Çalışanlarda iş tatminini etkileyen kişisel özellikler ve örgütsel sonuçları: Süpermarket çalışanları üzerinde bir araştırma. *Verimlilik Dergisi*, 4(1), 161-178.
- Çivilidağ, A. (2017). İş yaşamında sanal kaytarmanın iş stresi, iş doyumunu ile ilişkisi üzerine bir araştırma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 59(1), 55-373.
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin işgören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.
- Edwards, J. R. ve Rothbard, N. P. (1999). Work and family stress and well-being: An examination of person-environment fit in the work and family domains. *Organizational Behavior And Human Decision Processes*, 77(2), 85-129.
- Efeoğlu, G. E. (2006). *İş-aile yaşam çatışmasının iş stresi, iş doyumunu ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri: İlaç sektöründe bir araştırma* (Doktora tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Garrett, R. K. ve Danziger, J. N. (2008). Disaffection or expected outcomes: Understanding personal internet use during work. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1), 937-958.
- Güleryüz, E. ve Aydın, O. (2006). İş kontrolü ve kontrol isteği ile tükenmişlik ve fiziksel sağlık arasındaki ilişkiler. *Türk Psikoloji Dergisi*, 21(58), 59.
- Gümüştekin, G. E. ve Öztemiz, A. B. (2005). Örgütlerde stresin verimlilik ve performansla etkileşimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 271-288.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri, felsefe-yöntem-analiz*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Harrison, R. V. (1978). *Person-environment fit and job stress*. New York: John Wiley.
- Hayes, A. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. New York: Guilford Press.
- Henle, C. A. ve Blanchard, A. L. (2008). The interaction of work stressors and organizational sanctions on cyberloafing. *Journal of Managerial Issues*, 20(3), 383-400.

- House, R. J. ve Rizzo, J. R. (1972). Role conflict and ambiguity as critical variables in model of organizational behavior. *Organizational Behavior And Human Performance*, 7(1), 467-505.
- Inzlicht, M. ve Schmeichel, B. J. (2012). What is ego depletion? Toward a mechanistic revision of the resource model of self-control. *Perspectives on Psychological Science*, 7(1), 450-463.
- Karasek Jr, R. A. (1979). Job demands, job decision latitude, and mental strain: Implications for job redesign. *Administrative Science Quarterly*, 24(2), 285-308.
- Kesen, M. ve Sipahi, G. A. (2016). Örgütsel imajın örgütsel bağlılık ve işgören performansına etkisi. *Journal Of International Social Research*, 9(43), 1927-1934.
- Kırkman, B. L. ve Rosen, B. (1999). Beyond self-management: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42(1), 58-74.
- Kıyat, G. B. D., Özgüleş, B. ve Günaydın, S. C. (2018). Algılanan kurumsal itibar ve işe bağlılığın duygusal emek davranışı üzerine etkisi: Sağlık çalışanları örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 21(3), 473-494.
- Koay, K. Y., Soh, P. C. H. ve Chew, K. W. (2017). Do employees' private demands lead to cyberloafing? The mediating role of job stress. *Management Research Review*, 40(9), 1025-1038.
- Kyriacou, C. (2001). Teacher stress: Directions for future Research. *Educational Review*, 53(1), 27-35.
- Liao, Q., Gurung, A., Luo, X. ve Li, L. (2009). Workplace management and employee misuse: Does punishment matter?. *Journal of Computer Information Systems*, 50(2), 49-59.
- Lim, V.K.G. (2002). The it way of loafing on the job: Cyberloafing, neutralizing and organizational justice. *Journal of Organizational Behavior*, 23(5), 675-694.
- Lim, V. K. G. ve Teo, T. S. H. (2005). Prevalence, perceived seriousness, justification and regulation of cyberloafing in singapore: An exploratory study. *Information & Management*, 42(1), 1081-1093.
- Mahatanankoon, P., Anandarajan, M. ve Igarbaria, M. (2004). Development of a measure of personal web usage in the workplace. *Cyberpsychology & Behaviour*. 7(1), 93-104.
- Muse, L. A., Harris, S. G. ve Feild, H. S. (2003). Has the inverted-u theory of stress and job performance had a fair test?. *Human Performance*, 16(4), 349-364.
- Nart, S., ve Yıldırım, Y. T. (2018). *Current debates in management & organization*. London: IJOPEC Publication.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory*. New York: McGraw-Hill.
- Oravec, J. A. (2002). Constructive approaches to internet recreation in the workplace. *Communications of the ACM*, 45(1), 60-63.
- Oxford Dictionary, (2018). <https://en.oxforddictionaries.com/definition/distress> (Erişim tarihi: 28.09.2018).
- Öğüt, A., Akgemci, T. ve Demirsel, M.T. (2004). Stratejik insan kaynakları yönetimi bağlamında örgütlerde işgören motivasyonu süreci. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 245-258.
- Örücü, E. ve Özüdoğru, M. (2018). Örgütsel güven ile sanal kaytarma davranışları arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bir çalışma. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(3), 66-80.
- Patel, C. (1989). *Stres management*. London: Vermilion Pres.

- Prasad, S., Lim, V.K. ve Chen, D.J. (2010). *Self-regulation, individual characteristics and cyberloafing*. Taipei: PACIS 2010 Proceedings.
- Rousseau, D. M. ve Mclean Parks, J. (1993). The contracts of individuals and organizations. *Research in Organizational Behavior*, 15(1), 1-43.
- Sabuncuoğlu, Z. ve Tüz, M. (2001). *Örgütsel psikoloji*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Sağlık Bakanlığı, Sağlık araştırmaları genel müdürlüğü, <https://www.saglik.gov.tr/TR,30485/saglik-istatistikleri-yilligi-2016> (Erişim tarihi: 15.09.2018).
- Sakallı, S. Ö. (2015). *Örgütsel adalet ile örgütsel güven ilişkisinde kişilik özelliklerinin düzenleyici rolü ve bir alan araştırması* (Doktora tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Santos, A. S. T. (2016). *Impact of cyberloafing and physical exercise on performance: An experimental research* (Doctoral thesis). Lizbon Üniversitesi, Portekiz.
- Seyle, H. (1974). Stress without distress. *School Guidance Worker*, 32(5), 5-13.
- Shahid, M. N., Latif, K., Sohail, N. ve Ashraf, M.A. (2011). Work stress and employee performance in banking sector evidence from district faisalabad, Pakistan. *Asian Journal of Business and Management Sciences*, 1(7), 38-47.
- Sheikh, A., Atashgah, M. S. ve Adibzadegan, M. (2015). The antecedents of cyberloafing: A case study in an iranian copper industry. *Computers in Human Behavior*, 51(1), 172-179.
- Şahin, N. H. ve Batıgün, A. D. (1997). Bir özel hastahane sağlık personelinde iş doyumunu ve stres. *Türk Psikoloji Dergisi*, 1(9), 57-73.
- Şen, E., Tozlu, E., Ateşoğlu, H. ve Özdemir, A. (2016). The effects of work stress on cyberloafing behavior in higher education institutions. *Social Sciences*, 1(1), 523-535.
- Şimşek, M.Ş., Akgemci, T. ve Çelik, A. (2008). *Davranış bilimlerine giriş ve örgütlerde davranış*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Spector, P. E., Fox, S., Penney, L. M., Bruursema, K., Goh, A., ve Kessler, S. (2006). The dimensionality of counterproductivity: Are all counterproductive behaviors created equal?. *Journal Of Vocational Behavior*, 68(3), 446-460.
- Tabachnick, B.G. ve Fidell, L.S. (2001). *Using multivariate statistics*. Boston: Allyn and Bacon.
- Taneja, A., Fiore, V. ve Fischer, B. (2015). Cyber-slacking in the classroom: Potential for digital distraction in the new age. *Computers & Education*, 82(1), 141-151.
- Tekingündüz, S., Kurtuldu, A. ve Eğilmez, Ç. (2016). Sosyal destek, işe yabancılaşma ve iş stresinin iş gören performansı üzerindeki etkisinin incelenmesi. *International Journal of Human Sciences*, 13(1), 683 - 694.
- Turunç, Ö. (2010). Organizasyonlarda kontrol algılamalarının örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 251-269.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2018a). *Girişimlerde bilişim teknolojileri kullanım araştırması*. TÜİK haber bülteni, Sayı: 27820, ss.1.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2018b). *Hanelerde bilişim teknolojileri kullanımı*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028 (Erişim tarihi: 12.09.2018).
- Üçüncü, K., Akyüz, İ., Aydın, A. ve Taşdemir, T. (2008). *Stres kaynaklarının ve diğer bazı faktörlerin akademik performans üzerine etkilerinin incelenmesi ve performansın geliştirilmesi*. KTÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi Sonuç Raporu, Trabzon.

- Vitak, J., Julia C. ve Robert L. (2011). *Personal internet use at work: Understanding cyberslacking, computers in human behavior*, 27(1), 1751-1759.
- Wagner, D. T., Barnes, C.M., Lim, V.K.G. ve Ferris, D.L. (2012). Lost sleep and cyberloafing: Evidence from the laboratory and a daylight saving time quasiexperiment. *Journal of Applied Psychology*, 97(1), 1068-1076.
- Zafar, Q., Ali, A., Hameed, T., İlyas, T. ve Younas, H. (2015). The influence of job stress on employees performance in Pakistan. *American Journal of Social Science Research*, 1(4), 221-225.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Küreselleşme, Ulus-Devlet Egemenliği ve Ulusal Güvenlik*

Globalization, Nation-State Sovereignty and National Security

Dr. Öğr. Üyesi Doğan Şafak POLAT¹

Öz

Küreselleşme kavramı, yaşamların giderek çok uzaklarda alınan kararlar ve gerçekleşen olaylar tarafından biçimlendirildiği karmaşık karşılıklı ilişkilerin ortaya çıkışını ifade eder. Küreselleşme sürecinde en dikkat çekici değişim ve dönüşüme maruz kalan unsurların başında ulus-devletler gelmektedir. Bu süreçte devletler arasında karşılıklı bağımlılığın artması ile ulus-devletlerin sınırları farklı güç, amaç, kimlik ve ağlara sahip ulus-ötesi aktörler tarafından sürekli olarak geçilmektedir. Sınırların adeta ortadan kalkması ile ulus-devletler ekonomik krizler, insan güvenliği, terörizm, çevre ve iklim sorunları gibi uluslararası güvenlik sorunlarından daha fazla etkilenir hale gelmişlerdir. Bu çalışmanın amacı küreselleşme sürecinde ulus-devletlerin egemenliklerinin erozyona uğramasının nedenlerini analiz etmek yanında ortaya çıkan yeni güvenlik sorunları karşısında ulus-devletlerin yalnız başlarına çözüm üretmede yetersiz kalmaları sebebiyle işbirliğinin önemine vurgu yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, karşılıklı bağımlılık, ulusal güvenlik

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Globalization refers to the emergence of complex interrelationships in which lives are shaped by decisions and events taking place far beyond. In the process of globalization, the nation-state is one of the most important elements exposed to the most significant change and transformation. In this process, with the increasing interdependence between states, the boundaries of nation-states are constantly being crossed by transnational actors with different powers, goals, identities and networks. With the disappearance of borders, nation-states have become more affected by international security problems such as economic crises, human security, terrorism, environmental and climate problems. The aim of this study is to analyze the reasons for the erosion of sovereignty of nation-states in the process of globalization, and to emphasize the importance of cooperation due to insufficient state-alone solutions to new security problems.

Keywords: Globalization, interdependence, national security

Paper Type: Research

*Bu çalışmanın ilk hali 15-16.10.2018 tarihleri arasında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde düzenlenen Dönüşen Uluslararası Sistemde Devletlerin Dünyası kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹İstanbul Arel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, doganpolat@arel.edu.tr.

Atıf için (to cite): Soyad, A. (2020). Küreselleşme, ulus-devlet egemenliği ve ulusal güvenlik. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 491-503.

Giriş

Her ne kadar üzerinde çeşitli tartışmalar olsa da küreselleşme son çeyrek yüzyıla damgasını vuran bir kavram olmuştur. Küreselleşme, çoğu zaman dünya çapındaki karşılıklı bağlanmışlığın etkilerinin genişlemesini, yoğunlaşmasını, hızlanması ve artmasını ve bunun sonucunda ortak, tek tip bir kültürün ortaya çıkmasını ifade etmek için kullanılmaktadır (Eken, 2006, s. 243). Küreselleşmenin yarattığı karşılıklı bağlanmışlık çok boyutlu olup, belirgin ekonomik, kültürel ve siyasal süreçler yoluyla işler. Bu anlamda küreselleşme, tek bir küresel ekonominin içine ulusal ekonomilerin az ya da çok birbirine bağlandığı *ekonomik küreselleşme*; dünyanın belli bir yerinde üretilen bilgi, mal ve imajların, devletler, toplumlar ve insanlar arasındaki kültür ayrılıklarını ortadan kaldırma eğilimindeki *kültürel küreselleşme* ve politika üretme sorumluluğunun ulusal hükümetlerden uluslararası örgütlere geçtiği bir süreç olan *siyasal küreselleşme* olmak üzere üç şekilde yorumlanır.

Küreselleşme sürecinde uluslararası sınırların öneminin giderek ortadan kalkması ve adeta dünyanın “küresel bir köye” dönüşmesi neticesinde toplumlararası kültürel, ekonomik ve siyasal bütünleşme ortaya çıkmıştır (McLuhan ve Powers, 2001, s. 12). Devletlerin her anlamda birbirine yaklaşması, dünyanın herhangi bir yerindeki devlette meydana gelen sorunların (ekonomik, siyasi, güvenlik, çevre vs.) dünyanın diğer tarafındaki devletleri de kısa sürede olumsuz olarak etkilemesine yol açmıştır. Uluslararası çapta ortaya çıkan bu sorunlar karşısında devletlerin çözüm üretmede yetersiz kalmaları neticesinde uluslararası sistemin en önemli aktörü olan ulus-devletin konumu sorgulanır hale gelmiştir (Aslan, 2009, s. 289). Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı “küreselleşme sürecinin ulus-devletin egemenliğine ve güvenliğine olan etkisinin ortaya konulması” olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu çalışmada “ulus ötesi ilişkilerin artması ile birlikte devletin egemenliğinin küreselleşme sürecinden olumsuz etkilenmesinin nedenleri nelerdir?” sorusuna cevap aranacaktır. Çalışmada cevap aranan bir diğer soru da “küreselleşme bağlamında güvenlik konularının ulus-devletin sınırları dışına taşması ile birlikte ortaya çıkan yeni tehditlerle mücadelede başarı sağlanabilmesi için neler yapılmalıdır?” sorusu olmuştur.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmanın teorik alt yapısını oluşturan “Karşılıklı Bağımlılık Teorisi” ve küreselleşme süreci ele alınacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde küreselleşme sürecinin ulus-devletlerin egemenlikleri üzerine yaptığı etkisi değinilecektir. Üçüncü bölümde ise küreselleşme sürecinin ulus-devletin güvenliğine olan etkisi üzerinde durularak çalışma sonlandırılacaktır.

1. Karşılıklı Bağımlılık Teorisi ve Küreselleşme

1970’lerden itibaren Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye gibi isimler tarafından teorik düzlemde giderek daha fazla küresel bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık kavramları kullanılmaya ve bu kavramların dünya politikası üzerindeki etkileri araştırılmaya başlamıştır. 1971 yılında Keohane ve Nye tarafından yazılan “Ulus ötesi İlişkiler ve Dünya Siyaseti: Bir Giriş” başlıklı makale ile globalist paradigmanın temelleri atılmış; uluslararası ilişkiler analizinde devletler ve diğer unsurların karşılıklı olarak etkileşimde buldukları global/küresel çerçeve dikkate alınmıştır (Keohane ve Nye, 1971, s. 345). Globalistler, uluslararası sistemin dinamiklerini açıklamada ekonomik faktörlerin daha önemli olduğunu öne sürerek realistlerin yaptığı dış politika, savaş ve barış gibi olguları kapsayan “yüksek politika (high politics)” ile toplumsal ve iktisadi konuları içeren “alçak politika (low politics)” ayrımını reddetmektedirler. Ayrıca aktör açısından realistler daha çok askerler, diplomatlar ve dış politika uzmanları gibi kısıtlı bir gruptan oluşurken, globalistler çok daha farklı aktörlerden oluşmaktadır (Aydın, 1996, s. 84).

1970’lerden itibaren uluslararası sistemde meydana gelen değişim ve dönüşüm sonucunda devletlerin dış politikalarını etkileyen konu ve olaylar giderek çoğalmış, askeri ve güvenlik konularının yanında pek çok yeni konu uluslararası ilişkilerin kapsamı içerisine girmiştir. Devletler, dış politikalarını etkileyen konu ve olayların artması neticesinde uluslararası örgütler kapsamında işbirliği ve dayanışma içerisinde hareket etmeye başlamışlardır

(Keohane ve Nye, 1971, s. 344). Keohane ve Nye, dış politikada açısından askeri gücün önemini küçümsememekle birlikte, askeri güç kullanımının devletler açısından daha maliyetli olduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca nükleer savaş riski, terörizm, gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik ve sosyal sorunlar tüm dünyayı ilgilendiren sorunlar haline gelmiş ve devletler arasında asimetrik karşılıklı bağımlılık artmıştır (Keohane ve Nye, 2001, s. 10). Keohane ve Nye’ a göre Karşılıklı Bağımlılık Teorisi realist kuramın bir alternatifi olarak görülmemiştir. Esasında Keohane ve Nye tarafından ortaya konulan bu teori realizm ile liberalizm arasında bir ilişki kurmaktadır. Ancak Keohane ve Nye söz konusu karşılıklı bağımlılığın otomatik olarak işbirliğine yol açmayacağını ve güç ilişkilerini ortadan kaldırmayacağını ifade etmişlerdir (Keohane ve Nye, 1987, s. 730).

Ulaşım ve iletişim alanındaki teknolojik gelişmeler neticesinde ulus ötesi bağlantılar hızla artmış ve uluslararası ekonomik faaliyetler çoğalmıştır. Bu gelişmelerden ulus-devletler de etkilenmiş; uluslararası ticaret daha kolay hale gelmiş, uluslararası sermaye ve işçi hareketler artmış ve finans piyasalarının genişlemesi karşılıklı bağımlılığı artırmıştır (Keohane ve Nye, 1989, s. 39-40). Özellikle ekonomilerin ve dolayısıyla ulusal ekonomik yönetimin yerli stratejilerinin hızla geçerliliğini kaybettiği gerçek bir küresel ekonominin ortaya çıktığı ya da çıkma sürecinde olduğu öne sürülmektedir (Hirst ve Thompson, 2007, s. 26). Devletler arasındaki ekonomik faaliyetlerin artması, küçük ya da büyük bütün devletleri dünyanın geri kalanından soyutlamasına imkân vermeyecek bir konuma getirerek ulus-devlet kavramında belirgin bir erozyona neden olmuştur (Sevim, 2006, s. 89-124). Bunun yanında uluslararası sistemde devletin rolü tekrar gözden geçirilerek; ekonomik ve sosyal konuların, diplomatik ve askeri konular karşısındaki konumları tekrardan incelenmeye ve sorgulanmaya başlanmıştır (Aydın, 1996, s. 95). Keohane ve Nye, kitle iletişim araçlarındaki büyük gelişimin üzerinde durarak uluslararası sistemde devletlerin dışında terör örgütleri de dâhil olmak üzere diğer aktörlerin önemine vurgu yapmakta ve devlet merkezli Realist kuramın revize edilmesi gerektiğine işaret etmektedirler.

Keohane ve Nye’ a göre “bağımlılık” durumu herhangi bir devletin ya da aktörün davranışlarının ve kararlarının dışarıdan başka bir güç yoluyla oluşturulduğu ya da etkilendiği bir durum olarak tanımlanmıştır. “Karşılıklı bağımlılık” durumunda ise devletlerin veya aktörlerin birbirlerini karşılıklı olarak etkilemeleri söz konusudur. Karşılıklı Bağımlılık Teorisi çok sayıda kanalla sadece ulus devletlerin değil toplumların da birbirlerine bağlı hale gelmekte olduğunu iddia eder (Baş, 2014, s. 17). Karşılıklı bağımlılık içerisinde devletler ve toplumlar arasında pek çok etkileşim kanalı (multiple channels) oluşturulmuştur (Keohane ve Nye, 2001, s. 7). Karşılıklı bağımlılığın bulunduğu iki devlet ilişki, taraflardan biri için diğerine göre daha fazla önem arz etmektedir. Devletlerden birisinin diğerine gereksinimi her zaman için daha fazladır ve bu durum diğer devlet için önemli bir pazarlık gücü anlamına gelmektedir. Ancak, her koşulda iki taraf da ilişkinin sağlıklı biçimde devamı üzerine çıkar tanımlamalarına sahiptir ki, bu durum karşılıklı bağımlılık ilişkisini ortaya çıkarır. “Bağımlılık” (dependence) durumunda devletlerden birisinin diğer devlet ile olan ilişkisi üzerinde mutlak kontrole ve belirleyici bir pozisyona sahip olduğu bir asimetrik güç ilişkisi vardır. “Karşılıklı bağımlılık” (interdependence) durumunda ise ilişkinin devam edebilmesi için her iki devletin de farklı düzeylerde de olsa istek ve çaba göstermeleri söz konusudur (Wagner, 1988, s. 468-470). Devletler arasında oluşturulan asimetrik ilişkide bir devlet diğerinin üzerinde mutlak kontrole ve belirleyici pozisyona sahip değildir. Devletler arasında karşılıklı bağımlılık oluşması durumunun her iki devlet için de bir maliyeti söz konusudur. Bu durum her iki devletin de egemenliklerinden taviz vermelerine ve hareket serbestilerine bir sınırlama getirmelerine yol açmaktadır.

Karşılıklı bağımlılık durumunda, devletlerden birisinin diğer devlet üzerindeki pazarlık gücü (bargaining power), diğer devletin bu karşılıklı bağımlılık ilişkisine karşı hassasiyetine (sensitivity) ve etkilenme derecesine (vulnerability) bağlıdır (Kroll, 1993, s. 322-323). Keohane ve Nye’ a göre şayet iki uluslararası aktör arasında oluşturulan karşılıklı etkileşim, her iki taraf

için de yalnızca çıkar temelli bir fayda sağlıyorsa, bu ilişki Karşılıklı Bağımlılık Teorisi kapsamı dışındadır (Keohane ve Nye, 2001, s. 8). Keohane ve Nye, Karşılıklı Bağımlılık Teorisi ile karşılıklı bağımlılık durumunda dünya siyasetinin temel karakteristiklerinin ne olduğunu ortaya çıkarmışlar ve karşılıklı bağımlılık ile uluslararası sistemin yapısı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmışlardır (Gürkaynak ve Yalçiner, 2009, s. 76). Özellikle ulaşım ve teknolojik gelişmelerin katalizör görevi gördüğü bağımlılık sürecinde uluslararası sistemde aktörler arasındaki ilişkiler giderek daha karmaşık bir hal almıştır. Bu süreçte aktörler birbirlerine karşı daha savunmasız ve birbirlerinin ihtiyaçları konusunda daha hassas hale gelmişlerdir. Bu durum “karmaşık (complex) karşılıklı bağımlılık” kavramı ile açıklanmaktadır. Karmaşık karşılıklı bağımlılığın en belirgin özelliği uluslararası etkileşim kanallarının çokluğu, uluslararası ilişkilerde hiyerarşinin bulunmaması ve uluslararası politikada yüksek politika içerisinde değerlendirilen askeri gücün öneminin azalması olarak sıralanabilir (Işıksal, 2004, s. 139-140). Uluslararası etkileşim kanallarının giderek artması ve karmaşıklaşması neticesinde çok uluslu şirket ve kuruluşlar tarafından alınan kararlar devletlerin iç politikalarını birbirine yakınlıktır ve giderek iç politika ile dış politika ayrımı ortadan kalkmaktadır. Uluslararası politikada öncelikler hiyerarşinin önemini kaybederek yüksek-alçak politika ayrımının ortadan kalkması neticesinde askeri ve güvenlik konularının dış politika gündeminde öncelikli olduğu dönemler geride kalmıştır. Artık uluslararası politika gündemine çok daha fazla konuyu katarak genişlemiş ve derinleşmiştir. Nitekim Keohane ve Nye, Ulus-ötesicilik (Transnationalism) isimli 1972 yılında yayınladıkları çalışmalarında bu gelişmeye değinerek; karşılıklı bağımlılığın askeri güç kullanım olasılığını azalttığını ifade etmişlerdir (Keohane ve Nye, 1998, s. 87).

Sözlük anlamıyla, dünya çapında bir şeyler yapma politikası, süreci ya da eylemi olarak tanımlanan küreselleşme (Wolf, 2000, s. 2), üzere en çok tartışılan kavramların başında gelmektedir. Küreselleşme, yerel olayların binlerce mil uzaktaki olaylarla şekillendirilmesi veya küresel çaptaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması şeklinde ifade edilebilir (Giddens, 2012, s. 60). Giddens’a göre “dünya çapında toplumsal ilişkilerin yoğunluğu” daha önceki tarihsel dönemlere göre daha yüksek olması nedeniyle küreselleşme, modernlik kavramıyla geniş çapta eşanlamli olarak kullanılmıştır. Modelski’ye göre ise küreselleşme, uluslar, medeniyetler ve siyasal topluluklar arasındaki genel dayanışmanın genişlemesinin ve derinleşmesinin tarihsel sürecini kapsayan bir kavramdır (Held ve McGrew, 2008, s. 71). Toplumsal, iktisadi ve siyasi anlamda artan “karşılıklı bağımlılık” olarak tanımlanan (Kritz et. Al., 1992, s. 1-16) küreselleşme ile birlikte ekonomik, sosyal, kültürel, teknolojik ve siyasal alanlarda büyük değişimler meydana gelmekte ve bu değişimler egemen oldukları coğrafyalarda varlık gösteren ulus-devletleri derinden etkilemektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemin güncel yapısını açıklamada Karşılıklı Bağımlılık Teorisi’nin yetersiz kaldığı ve bu teorinin yerini küreselleşme kavramının aldığı ileri sürülmüştür (Dougherty ve Pfaltzgraff, 2009, s. 108). Buna karşın karşılıklı bağımlılık terimiyle ifade edilen sürecin, 1990’lı yıllarda sıkça gündeme gelen küreselleşme ile daha da güçlendiği ve küresel bir fenomen olduğu görüşü de mevcuttur (Keyman, 2006, s. 1-20). Aslında karşılıklı bağımlılık olgusu ile küreselleşme olgusu dikkate alındığında; kavramlardan birisinin diğerinin yerini alamayacağı; aksine birbiri ile uyumlu ve bir arada gözlemlenen iki ayrı olguyu ifade ettiği söylenebilir (Gürkaynak ve Yalçiner, 2009, s. 89).

Soğuk Savaş’ın sona ermesinden günümüze tüm dünyada, ekonomik çıkarların dikkate alındığı ve özellikle sermayenin serbest dolaşımını sağlayacak iş birliği ve entegrasyon çabalarının öncelikli olduğu bir süreç yaşanmaktadır. Bu süreçte uluslararası ilişkiler daha karmaşık bir biçime dönüşmekte; ulus-devletler, çok sayıda sınır ötesi etkileşimlerin ve karşılıklı bağımlılıkların mevcut olduğu bir ortamda dış politikalarını oluşturmak zorunda kalmaktadırlar. Artık ulusal sınırlar daha önceleri olduğu kadar sınırlayıcı olarak görülmemektedir (Ohmae, 2008, s. 49). Günlük yaşantının ekonomi, kültür, siyaset, hukuk, çevre gibi birçok alanında etkileri hissedilen küreselleşme olgusu, tarihsel süreç olarak modern dönemden çok daha eskilere dayanmakla birlikte kapitalizm, modernite, sanayi ve iletişim

devrimlerinin ivme kazandırdığı süreçleri içermektedir. Teknolojik gelişmeler sayesinde iletişim ve ulaşım imkânlarının artması neticesinde buna paralel olarak devletler arasında karşılıklı bağımlılık da giderek artmıştır (Adaoğlu, 2008, s. 8-9). Böylece küreselleşme ivme kazanmış; küreselleşme sürecinde devletler ve toplumlar arasında karşılıklı bağımlılık giderek artmış ve karmaşık (complex) bir hale gelmiştir.

2. Küreselleşmenin Ulus-Devletin Egemenliğine Etkisi

Küreselleşme eğilimleri yalnızca devlet egemenliği ilkesinin anlamlılığının devam edip etmediği konusunda şüphe uyandırmakla kalmamış, devletin doğası ve rolünü de yeniden şekillendirmiştir (Heywood, 2011, s. 157). Uluslararası ilişkilerin en önemli inceleme konusu olan ulus-devlet, merkezi aktör olarak kabul edilir ve uluslararası sistem genellikle ulus-devletler sistemi olarak tanımlanır (Özipek, 2003, s. 71). Uluslararası sistemde bu görüşün temelleri, devletin en önemli ayırt edici özelliği olan egemenliğin kabul edildiği Westfalya Barışı ile atılmıştır. Böylece devletlerin mutlak ve sürekli gücü olarak nitelendirilen egemenlik (Bodin, 1992, s. 1-3), uluslararası politikanın temel düzenleyici ilkesine dönüşmüştür. 1648 yılında imzalanan Westfalya Antlaşması ile ilk kez devletler, uluslararası hukuk açısından eşit siyasi aktörler olarak kabul edilmişlerdir (Bulut, 2003, s. 185). Westfalya Anlaşması ile devletlerin sınırları tanınmış ve sınırlar ulusal egemenlik alanlarını birbirinden ayıran kesin bir çizgi olarak kabul edilmiş ve böylece egemenlik alanı çok açık bir şekilde belirlenmiştir (Bulut, 2003, s. 185). Devletler aynı zamanda Westfalya Anlaşması ile karşılıklı olarak birbirlerinin iç işlerine karışmamayı da taahhüt etmişlerdir (Keyder, 2008). Ortaçağ'da devlet, kilisenin etkisi dikkate alındığında meşruiyetinin kaynağını daha çok din temelli unsurlardan almıştır. Avrupa'da yaşanan reform hareketi ve özellikle 1789 Fransız İhtilali sonrasında "ulus" kavramı yeni bir meşruiyet kaynağı olarak önem kazanmıştır (Habermas, 2002, s. 8). Fransız İhtilali sonrasında devlet, ulus kavramı üzerine inşa edilmeye başlamış ve ulus-devlet adını almıştır. Devlet sözcüğünün önüne eklenen ulus kavramı ile devlet bir bakıma bir siyasi aktör olarak kendini meşrulaştırmakta ve egemenlik gücünün temelini oluşturmaktadır (Esgin, 2001, s. 186). Ulus-devlet ile feodal özelliklere sahip bir yapılanmadan daha merkezîyetçi özellik gösteren bir yapıya geçilmiştir. Bu bağlamda ulus-devlet; vatandaşlık ve milliyet bağları ile bir araya gelmiştir. Ulus-devlet, siyasal ve kültürel kimliğin örtüştüğü bağımsız bir toplum olarak ifade edilebilir (Heywood, 2014, s. 208). Ulus-devlet, daha çok ortak değerler (dil, din, gelenek ve görenekler vb.) etrafında birleşen insan grubunun bir arada yaşadığı siyasi bir düzen olarak tanımlanabilir (Özyakışır, 2006, s. 78). Ulus-devletlerin egemenlik alanlarını birbirlerinden ayıran ise sınırlarıdır. Ulus-devletler, kendi egemenlik alanları içinde kendilerinin haricinde başka bir egemenlik unsurunu ya da kaynağını kabul etmemektedirler (Bağçe, 1999, s. 6).

1933 yılında imzalanan Devletlerin Hak ve Yükümlülükleri Hakkında Montevideo Konvansiyonu'nun 1. Maddesinde bir devleti belirleyici dört unsur bulunmaktadır. Bunlar; belirli sınırları alan bir kara parçası/ülke, yaşayan sürekli bir insan topluluğu/nüfus, etkin bir yönetim/hükümet etme/egemenlik ve başka devletlerle ilişkiye girebilme kabiliyeti/siyasi olarak tanınma/diplomatik ilişkilere girme olarak belirtilmiştir. Devletin belirleyici özelliklerine anayasallık, kişisel olmayan güç, kamu bürokrasisi, otorite/meşruiyet, yurttaşlık ve vergilendirme gibi unsurlar da dâhil edilebilir (Pierson, 2004, s. 6). Ancak bir devletin siyasal olarak var olabilmesi için diğer devletlerce tanınması şart değildir. Merkezi yönetim birimi olarak devlet, gerek maddi gerekse manevi tüm diğer kurum ve grupları hâkimiyeti altına almayı başarmıştır. Bunun sonucunda devlet, geçen süreçte insanlar için değerli ve aynı zamanda gerekli bir örgütlenme biçimi olarak görülmüştür. Devletin, biri dışarıya, diğeri içeriye bakan iki yüzleri vardır. Diğer devletlerle ilişkileri ve dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı kendini koruyabilme kabiliyeti devletin dışa bakan yüzü ile ilgilidir. Devletin sınırları içerisinde yaşayan birey ve gruplarla ilişkilerinin yanında iç düzeni sağlama yeteneği ise devletin iç bakan yüzü ile ilgilidir. Bu açıdan devlet, genellikle bir hâkimiyet aracı olarak görülür. MaxWeber tarafından modern devletin en temel özelliği "meşru şiddet" araçları üzerinde tekeli olduğu ifade edilmiştir (Heywood, 2014, s. 150).

Soğuk Savaş sonrasında sonra etkisini giderek artıran bir süreç olduğu kabul edilen küreselleşme, devletlerin Westfalya Antlaşması ile elde ettikleri egemenlik haklarını tehdit edecek ve aşındıracak yeni bir uluslararası sistemin oluşumuna yol açmıştır. Ulus-devlet, küreselleşmenin yarattığı ekonomik, siyasi ve kültürel etkiler açısından oldukça etkilenmiştir (Türe, 2008). Ulus-devletin gerek iç gerekse dış ilişkilerinde mutlak gücünün bir göstergesi olan klasik egemenlik anlayışı da törpülenmeye başlanmıştır. İnsan hakları gerekçeleri ile belirli devletlerin egemenlik alanlarına müdahalelerde bulunulması ile egemenliğin toprak dâhilindeki sınırsız fiili güç ile tanımlanamayacak şekilde aşındığı ve Westfalya döneminin egemenlik anlayışının sonlandığı da savunulmuştur (Held, 2008, s. 208). Klasik geçirgen olmayan sınırların küreselleşmeyle sürecinde daha esnek ve geçirgen hale gelmesi ile birlikte ulus-devlet egemenliğini tehdit eden Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ), hükümet dışı kuruluşlar ve uluslararası sivil toplum kuruluşları gibi yeni aktörler ortaya çıkmıştır (Cebeci, 2008, s. 16). Karşılıklı bağımlılığın artması neticesinde özellikle batılı devletler bölgesel kontrol elde etmek ve doğal kaynakları ele geçirmek yerine daha çok dünya ekonomisindeki pazar paylarını artırma yönünde rekabet etmeğe başlamışlardır. Ekonomik alandaki bu rekabetin aktörleri yalnızca devletler olmamış; devletler bu yetkilerini uluslararası ticaretin gelişmesinde ve ulus-ötesi nitelik kazanmasında en önemli rolü oynayan ÇUŞ ile paylaşmak zorunda kalmışlardır (Strange, 1995, s. 56). Güçlü devletler amaçlarını uluslararası kurumları kullanarak gerçekleştirmektedirler (Alkan, 2014, s. 55). Küreselleşmenin neticesinde ortaya çıkan söz konusu yeni aktörler aynı zamanda küresel dünya düzenini de şekillendirilmesinde önemli roller oynamaya başlamışlardır. Uluslararası ilişkilerin her geçen gün daha fazla ulus ötesi bir niteliğe sahip olması ve uluslararası aktörlerin sayısının giderek artması sonucunda devlet tek karar verici olmaktan çıkmış ve devletin klasik anlamda sahip olduğu egemenlik anlayışı tartışılmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler neticesinde devletlerin ekonomi politikaları, savunma ve dış politikaları kadar önemli hale gelmiştir. Hatta siyasal organizasyonun ekonomik amaçları gerçekleştirmekte bir araç olduğu bile öne sürülmektedir (Howel, 1998, s. 23). Ekonomik alanda devletlerin giderek birbirlerine daha bağımlı hale gelmeleri Avrupa Birliği (AB) gibi birçok bölgesel ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi küresel kuruluşun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Küresel ekonominin getirdiği birçok problemi çözmeye tek başına etkili olamayan devletler, bu kuruluşlarla işbirliği yapmak ve onların kararlarına uymak durumunda kalmışlardır. Bir bakıma DTÖ gibi kuruluşların almış olduğu kararlarla devletlerin “ellerini bağlandığı” iddia edilmiştir (Stokes, 1999, s. 3393). Böylece, devletlerin egemenlik alanlarında bulunan yasama ve vergilendirme gibi yetkileri kısıtlanmıştır (Wang, 2004, s. 477).

Küreselleşme yalnızca ulus-devlet egemenliği ilkesinin anlamlılığının devam edip etmediği konusunda şüphe uyandırmakla kalmamış, devletin doğası ve rolünü de yeniden şekillendirmiştir. Küreselleşme ile birlikte günümüzde ulus-devletin, mutlak otorite olma gücünü büyük oranda kaybettiği, küçüldüğü, zayıfladığı, otorite ve egemenliğinin aşındığı değerlendirilmesi kısmen doğrudur. Ancak, bu düşüncedeki kısmi doğruluk ulus-devletin yok olacağı anlamına da gelmemelidir. Ulus-devletin giderek egemenliğinin çok az da olsa bir kısmını paylaşması, rekabet devleti, piyasa devleti ve post-modern devlet gibi çeşitli biçimlerde tanımlanan yeni bir devlet biçiminin doğuşu iddialarına yol açmıştır. Uluslararası sistemin değişim ve dönüşümü sürecinde ulus-devletin merkezi konumu giderek değişmeye/zayıflamaya; bir taraftan birey diğer taraftan uluslararası ya da küresel aktörler önem kazanmaya başlamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu dünya düzeninde barışın sağlanması için uluslararası arenada yeni aktörlerin ortaya çıkması ve neo-liberal politikaların serbest dolaşım hareketlerini hızlandırması bağlamında küreselleşmenin ulus devletleri zayıflattığı görüşlerinin hâkimdir. Kimilerine göre önemini yitirmiş ve modası geçmiş olarak görülse de ulus-devlet mevcut sistemi oluşturan ve devamını sağlayan en önemli unsurdur (Modelski, 2005, s. 24). Soğuk Savaş sonrasında güvenlik, ekonomik ve toplumsal açıdan ulus devletlere olan ihtiyacın artmasına binaen bu yapıların aslında zayıflamadıkları, bilakis güçlendikleri de iddia edilmektedir (Yılmaz ve Akbulut, 20016, s. 72). Varlığını devam ettiren ulus-devletin henüz bir alternatif bulunmamaktadır. Ancak ulus-devlet 18. yüzyıldaki ulus-devlet de değildir. Geçen

süreçte ulus ve devletin özünün değişmesi nedeniyle ulus-devletin bir bakıma sorun yaşamaması ulus-devletin alternatifsizliğini ortadan kaldırmamaktadır (Sarıbay, 1998, s. 15). Hiç şüphesiz küreselleşmenin de etkisiyle ulus-devletler arasındaki ilişkilerin artması neticesinde karşılıklı bağımlılık artmış; ulus-devlet değişmiş ve dönüşmüştür. Devletler artık Westfalya Barışının imzalandığı dönemdeki devletler değildirler. Bu değişim ve dönüşüm bazı ulus-devletlerde demokratik sistem içerisinde ve zamanında yapılırken bazılarında demokratik olmayan yöntemlerle ve gecikmiş bir şekilde yapılmaktadır (Bakan ve Tuncel, 2012, s. 63). Sonuçta ulus-devletlerle eşit güce sahip ve devamlı bir biçimde varlığını devam ettiren ulus ötesi bir aktör hala mevcut değildir (Jessop, 1994, s. 199).

Sürekli gelişen ve dönüşen egemenlik kavramının, bu devrim süreci içinde nereye varacağı ya da yerini hangi kavramın alacağı henüz belli değildir. Küreselleşme dünyayı daha da bağımlı hale getirmiş, bu gelişmeler ulus devletin gücünü giderek zayıflatmış, ancak varlığını sona erdirecek boyutlara da ulaşmamıştır (Koçak, 2006, s. 274). Bu nedenle ulus-devletlerin güçlerini küreselleşmeye direnmek ya da ona meydan okumak amacıyla kullanmaları yerine çağa uygun şekilde kendilerini yenilemek ya da dönüştürmek amacıyla kullanmalarının daha faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

3. Küreselleşmenin Ulus-Devletin Güvenliğine Etkisi

“Toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu, emniyet” olarak tanımlanan güvenlik (www.tdk.gov.tr, 2019) ile küreselleşme arasında sıkı bir bağlantı ve etkileşim mevcuttur. Bunun nedeni küreselleşme sürecinde sınır ötesi ve ulus ötesi insan, mal, para, bilgi ve fikir hareket ve etkileşimlerinin önemli derecede artmasıdır. Küreselleşme olgusunun güvenlik alanına girmesi Soğuk Savaş sonrası döneme ilişkin güvenlik arayışları ile birlikte olmuştur (Acar ve Urhal, 2007, s. 178). Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan belirsizlikler ve istikrarsızlıklar güvenlik çalışmalarını ön plana çıkarmıştır. Diğer taraftan küreselleşme sürecinde devletler arasındaki karşılıklı bağımlılık ve iş birliği koşullarını güçlendiren entegrasyon hareketleri barışı teşvik edici ve geliştirici bir fonksiyon üstlenmiştir (De Vries, 1990, s. 429). Ancak karşılıklı bağımlılık hiçbir şekilde yalnızca barış, iş birliği ve entegrasyonla ilişkilendirilemez. Çünkü karşılıklı bağımlılık, simetrik değil, barış ve uyum yerine baskı ve çatışmaya yol açacak biçimde asimetrik de olabilir.

Devletler geleneksel güvenlik anlayışı ile güvenliklerini sağlayabilmek maksadıyla ulusal sınırlarını düşman devlet veya devletlere karşı korumak için askeri tedbirler almaya çalışırlar. Geleneksel güvenlik anlayışı açısından güvenlik çalışmaları alanı sadece askeri gücün kontrolü, kullanımı ve tehdit çalışmaları kapsamında tanımlanmaktadır (Walt, 1991, s. 212-213). Soğuk Savaş sonrasında küreselleşme sürecinin de etkisiyle ulus-devlet, savaş ve tehdit gibi güvenlik olgusunun temel kavramları sorgulanmaya başlamıştır (Miller, 2001, s. 18). Küreselleşme sürecinde güvenliğin giderek daha fazla küresel ağlar içinde yapılanmaya başlamasıyla, güvenlik kavramının içeriği de genişlemiştir. Küresel değişim süreçlerinin etkilerine maruz kalan güvenlik kavramının yeniden tanımlanması gerektiği düşüncesi sıkça dillendirilmeye başlanmıştır. Küreselleşme süreci ulus-devletleri uluslararası sistem içerisinde yeniden konumlandırmakta ve ulus-devletlerin geleneksel düşman algısının da ötesinde yeni risk ve tehlikelerle karşı karşıya kalmasına yol açmaktadır (Giddens, 2000, s. 153). Bu süreçte güvenlik anlayışı zamanla dönüşmüş ve başlangıçta askeri güvenliği önceleyen dar bir şekilde kurgulanan “geleneksel güvenlik anlayışı” özellikle Soğuk Savaş sonrasında tehditlerin çeşitlenmesiyle birlikte daha geniş ve derin perspektiften ele alınmaya başlamıştır (Krause ve Williams, 1996, s. 229-254). Böylece dünyada meydana gelen çok yönlü eğilimleri ve gelişmeleri dikkate alarak güvenliği daha kapsamlı bir biçimde değerlendiren, “eleştirel güvenlik yaklaşımları” da uluslararası güvenlik konuları arasında yerini almıştır. Küreselleşme sürecinde yeni güvenlik tehditlerinin ortaya çıkması ve askeri güvenlik konularının dışındaki güvenliğin giderek daha önemli hale gelmesi, yeni bir güvenlik anlayışının ortaya konulmasını zorunlu kılmıştır. Yeni güvenlik anlayışında devletin dışında bireyin güvenliğinin öncelikli

olmasından hareketle devletin kendi vatandaşları için güvenlik üretme kapasitesi sorgulanmaya başlanmıştır.

Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sistemdeki değişim ve dönüşüm neticesinde eskiden olduğu gibi yine stratejik güvenlik kapsamında “ulus-devletin güvenliği” önceliğini korurken bunun yanında “insan/birey güvenliği”, “terörizm” ve “çevre ve iklim sorunları” gibi güvenlikle ilişkili yeni konular da önem kazanmaya başlamıştır. Devletlerin kendilerini sınırlarının ötesindeki sorunların/tehditlerin dışında tutabilmeleri giderek zorlaşmaktadır. Artık ulusal ölçekli bir sorun uluslararası bir sorun haline de gelebilmektedir. Soğuk Savaş döneminde dar kapsamlı, yüksek politika (high politics) olarak sadece askeri/stratejik konuları ele alan devlet merkezli güvenlik anlayışı, giderek alçak politika (low politics) konularını da içerecek şekilde genişlemiş ve derinleşmiştir. Uluslararası güvenlik çalışmalarının genişleme ve derinleşme yanının evrimi ve gelişmesi 1980’li yıllar boyunca ortaya çıkmıştır (Buzan ve Hansen, 2009, s. 224). Askeri güvenliğin yanında ekonomik, çevresel, toplumsal vb. yeni güvenlik alanlarının güvenlik kapsamına alınma süreci güvenlik kavramının “genişlemesi” olarak ifade edilmektedir (Ağır, 2015, s. 113). Devletlerin yanında bireylerin, grupların ve diğer devlet dışı unsurların güvenlik çalışmalarında analiz birimi olarak ele alınması süreci ise güvenlik kavramının “derinleşmesi” olarak açıklanabilir (Ağır, 2015, s. 124-125). Böylece ortaya çıkan yeni güvenlik anlayışı, uluslararası sistemin en önemli aktörü olan egemen ulus-devletin fiziki ya da askeri güvenliği yanında ortaya çıkan yeni tehditleri de içerecek şekilde dönüşmüştür. Soğuk Savaş sırasında askeri/stratejik ve nükleer gücün yarattığı baskı sebebiyle güvenlik alanı daha dar kapsamlı olmuş ve askeri güvenlik açısından tek meşru aktör olarak devlet ön plana çıkmıştır (Buzan vd., 1998, s. 52). Dolayısıyla ortaya çıkan yeni tehditlere devletin cevap verememesi gibi kaygılar nedeniyle güvenlik alanının boyutu yanında derinliği de tartışılır hale gelmiştir. Özellikle, 1970’li ve 1980’li yıllarda küreselleşme ile birlikte küresel ekonomik ve çevresel sorunlar da güvenliği etkiler konuma gelmiştir. 1990’lı yıllarda ise kimlik sorunları ve ulus ötesi suç ile ilgili endişelerin artmasıyla güvenlik alanı sorgulanır hale gelmiştir (Buzan vd., 1998, s. 2). 1994 yılından itibaren ortaya çıkan gelişmeler ışığında, BM örgütü de BM İnsani Gelişme Raporunda, güvenliğin ülkesel (teritoryal) güvenliğe vurgu yapmak yerine insanların güvenliğine vurgu yapmış ve güvenliğin silahlar yoluyla değil, sürdürülebilir insani kalkınmayla sağlanabileceğini öne sürmüştür (UNDP, 1994). Söz konusu raporda BM örgütü, güvenliğin alanını; ekonomik, sağlık, gıda, insani, toplumsal, çevresel ve politik güvenlik olmak üzere yedi kategoride toplanmıştır. Ortaya konulan yeni güvenlik anlayışı, “eleştirel güvenlik yaklaşımı”, ulus-devletin varlığına yönelik olan tehditler ve riskler dışında bireyi merkeze almış ve insan potansiyelinin önündeki engellere dikkat çekmiştir. Eleştirel güvenlik yaklaşımıyla klasik güvenlik yaklaşımı, yalnızca dış tehditlere ve özellikle de rakip/düşman devletlerden gelebilecek askeri tehditleri dikkate almakla eleştirilmiştir.

Küreselleşme ile ortaya çıkan ve etkileri hızla yayılan siyasi, ekonomik, sosyal, sorunlar yanında dini ya da kültürel, çevresel, bilişim ve sağlıkla ilgili sorunlar uluslararası güvenlik ortamını son derece değişken ve öngörülemez bir konuma getirmiştir (Erdoğan, 2013, s. 266). Günümüzde devletler, çevre sorunları, küresel iklim değişikliği, mülteci krizleri, terörizm, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı, salgın hastalıklar, AIDS gibi bulaşıcı hastalıklar, kaçakçılık, nükleer silahların yayılması, kitle imha silahları, kaynakların kıtlığı gibi sınırları dışından kaynaklanan birçok tehditle de karşı karşıyadırlar. Dolayısıyla devletlerin güvenliğini etkileyen tehditler çeşitlenmiş ve güvenlik kavramı da genişleyerek derinleşmiştir. Ayrıca geleneksel güvenlik anlayışı, güvenliği savaş ve barış kavramları üzerinden askeri güvenlik temelinde ele alınması; askeri olmayan tehditlerin dikkate alınmaması nedeniyle eleştirilmektedir. Çünkü ulusal güvenliğin tek kaynağı askeri güç olmadığı gibi askeri tehditler de devletlerin karşı karşıya kaldığı tek tehlike değildirler. Dolayısıyla askeri tehditlerin dışında ortaya çıkan yeni güvenlik sorunlarının askeri tedbirlerle çözülebilmeye imkân yoktur. Güvenliği etkileyen askeri olmayan sorunlar ancak devletler arasında iş birliği yoluyla askeri olmayan yöntemlerle çözülebilir. Bu maksatla demokratikleşme, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, çatışmaların görüşmeler yoluyla çözülmesi, sivil toplum kuruluşlarına destek verilmesi, birey hak ve

özgürlüklerin korunması gibi askeri yöntemler dışındaki yöntemler de kullanılabilir. Ulusal güvenlik kavramı daha çok devlet düzeyinde değerlendirilse de bu düzey ile bireysel, bölgesel ve sistem düzeyleri arasında çok sayıda güçlü bağların varlığı inkâr edilemez (Buzan vd., 1998, s. 363). Eleştirel güvenlik yaklaşımları, güvenlik ilişkilerinin karşılıklı bağımlılığını vurgulamakta ve güvenliğin birey, devlet ve sistem düzeylerini de içerecek şekilde tüm insanlık için olduğuna vurgu yapmaktadır (Krause ve Williams, 1997, s. 260). Özellikle Soğuk Savaş sonrasında bir taraftan insan hakları gibi konular önem kazanırken küresel düzeyde ve demokrasi ve serbest piyasa ekonomisinin yayılması konuları ön plana çıkmıştır. Güvenlik de değişim geçirmiş ve güvenlik anlayışında ulus-devlet merkezli güvenlikten birey merkezli güvenliğe doğru bir yönelim olmuştur. Böylece güvenliğin işaret nesnesi olarak devletin yerine toplum ya da birey koyularak güvenlik daha geniş bir çerçevede siyasal, sosyal, ekonomik ve çevresel amaçlarla birleştirilerek “özgürleş(tir)me (emancipation)” sağlanmıştır (Booth, 1991, s. 313-326).

Küreselleşme ile birlikte tehdit kavramı daha da karmaşıklaşmış ve güvenlik tehditlerinin doğasında temel bir değişim olmuştur. Çeşitlenen tehdit karşısında devletin yetenekleri yetersiz kalmakta; ulusal güvenlik sağlayıcısı olarak devletin merkezi konumu erozyona uğramaktadır. Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan 11 Eylül terör olayları ve terörlere savaş gibi gelişmeler, yeni uluslararası sistemde ulus-devletlerin ilişkileri yanında kimlik, etnisite, tarih, din ve kültür gibi daha önce çok fazla dikkate alınmayan yeni değerlerin önemi artmaya başlamıştır. Hatta bu değerler uluslararası politikanın temel düzenleyici ilkesi olarak ideolojinin yerini almıştır. Özellikle dinci fundamentalizm, küresel siyaseti büyük ölçüde etkilemektedir. Küreselleşmeyle birlikte istikrarsızlaşan yerel kimlikler Batı'nın siyasi ve kültürel hegemonyasına karşı direnmekte ve meydan okumaya çalışmaktadır. Homojenleşmeye karşı koyan yerel kimliklerin güçlenmesi, merkezi güç olan devlete karşı da eleştirilerin artmasına neden olmaktadır. Devletler dışarıdan gelen tehditlere maruz kalırken bir taraftan da kendi içinde yerelden gelen baskılara maruz kalmaktadır. Bu tür baskılarla başa çıkamayan ve otoritesini sağlayamayan devletler ise Afganistan örneğinde olduğu gibi giderek başarısız/çökmüş devlete (failed state) dönüşmektedir. Bu devletlerin kendilerini küreselleşmenin baskılarından koruyabilmeleri oldukça zor olup, diğer devletler için de güvensizlik kaynağı haline gelmektedirler. Ayrıca politik süreçlere katkı sağlaması amacıyla oluşturulan uluslararası ve ulus-aşırı yapıların da politik güvenliğe tehdit oluşturabildiğine değinilmektedir (Buzan, Waever ve Wilde, 1998, s. 141-160). Küreselleşmeye paralel olarak Soğuk Savaş sonrasında çift kutupluluğun oluşturduğu uluslararası sistem içerisindeki düzen bozulunca, Doğu-Batı çatışması yerini yeni bir dünyaya bırakmıştır. Bu ortamda baskı altındaki kültürel, dini ve etnik farklılıklar gibi çeşitli sorunlar da su yüzüne çıkmıştır. Özellikle demokrasi, insan hak ve özgürlükleri gibi değerlerin tüm dünyada süratle yayılmasıyla milliyetçi eğilimler artmış ve devletler parçalanma tehdidiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bu süreçte devlet-dışı aktörlerin yasal veya yasadışı faaliyetleri devletler tarafından gözetlenebilmekten çok uzak hale gelmişlerdir. Sınırların daha geçirgen bir hale gelmesi, terör örgütleri yanında diğer organize suç örgütleri için de oldukça uygun bir ortam yaratmıştır. Terör ve çatışma ortamlarından kaçan insanlar Suriye örneğinde olduğu gibi göçmen, sığınmacı ya da mülteci konumuna düştükleri ülkelerde; hem her yönüyle birçok hak kaybına uğramakta hem de bu ülkelerin ekonomisini olumsuz olarak etkileyebilmektedirler. Küreselleşme ile sınırların daha geçirgen hale gelmesi küresel terör olaylarının sayısını artırmaktadır. Bu durumdan etkilenen ve ekonomik olarak güçsüz olan devletler ise büyük sıkıntı yaşamaktadırlar.

Yukarıda belirtildiği üzere küreselleşme sürecinde güvenlik algılamalarında meydana gelen değişimin en önemli nedenlerinden birisi tehdidin tek boyutlu, yani devletten devlete olma durumundan çıkarak, çok boyutlu ve asimetrik ve bir hale gelmesidir. Bu nedenle ortaya çıkan yeni tehditlerle mücadelede klasik anlayış ve yapılanmalarla başarı kazanabilmek de oldukça zordur. Yeni güvenlik anlayışında mücadele alanının bütün dünya olması yanında tehditlerin veya krizlerin kaynağının, zamanının ve şeklinin öngörülememesi mücadelede zorluk yaratmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

1970’li yıllarla birlikte Keohane ve Nye tarafından ortaya atılan Karşılıklı Bağımlılık Teorisi, Soğuk Savaş sonrasında uluslararası ilişkileri okumada yerini küreselleşme tartışmalarına bırakmıştır. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında küreselleşmenin de etkisiyle devletlerin arasındaki sınırların daha geçirgen olması devletler arasındaki ilişkilerin ve bağımlılığın daha karmaşık hale gelmesine yol açmıştır. Küreselleşme, devletlerin egemenlik haklarını tehdit edecek ve aşındıracak yeni bir uluslararası sistemin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Devletlerin sınırlarının belirsizleşmesi, ulus-devletlerin dışında çok uluslu şirketler, bölgesel örgütler, hükümet dışı kuruluşlar gibi yeni küresel ve bölgesel aktörlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Söz konusu aktörler ulusal ve uluslararası politikaları belirlemede etkinliklerini giderek artırmışlardır. Bu durum ulus-devlet egemenliğini tehdit eder hale gelmiştir. Bu durumda, “devletin iç ve dış ilişkilerindeki mutlak gücünü” ifade eden klasik egemenlik kavramı, devletler arasındaki siyasi ve sosyal ilişkileri açıklamada yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla uluslararası sistemin değişim ve dönüşümü sürecinde ulus-devletin merkezi konumu giderek değişmeye/zayıflamaya; bir taraftan birey diğer taraftan uluslararası ya da küresel aktörler önem kazanmaya başlamıştır.

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle başlayan dönemde küreselleşmenin de etkisiyle ortaya çıkan yeni tehditler ulus-devletlerin güvenliğini olumsuz olarak etkilemektedir. Devletlerin güvenliğine yönelik riskler çeşitlenmiş ve askeri tehditlerin yanında askeri olmayan yeni tehditler (çevre sorunları, küresel iklim değişikliği, salgın hastalıklar, mülteci krizleri ve kaynak kıtlığı vb.) de gündeme gelmiştir. Devletler, kaynağı kendi sınırlarının dışından gelen tehditlerin yarattığı güvenlik sorunlarını yalnız başlarına çözmekte yetersiz kalmaktadırlar. Günümüzde devlet merkezli ve askeri odaklı güvenlik anlayışı tartışılır hale gelmiştir. Girdilerin çok fazla ve değişken olması sebebiyle ulus-devletin temel aktör olarak ele alındığı “ulusal güvenlik” anlayışı değişmeye başlamış; ulusal güvenliğin yanında uluslararası güvenlik, küresel güvenlik ve insani güvenlik kavramları daha fazla tartışılır olmuştur. Yeni güvenlik anlayışında temel aktör ulus-devletten az da olsa uzaklaşarak merkezde toplum ve daha çok bireyin yer aldığı güvenlik anlayışına doğru evrilmiştir. Aslında iç içe geçmiş halkalar şeklinde merkezde insanı ele alan birey güvenliği, onu kapsayan ulus-devlet güvenliği halkası ve en dışta ise tümünü kapsayan uluslararası/küresel güvenlik halkası bulunmaktadır. Sonuçta günümüzde ulus-devlet birey için vardır ve birey güvenliğine hizmet eder. Ancak güvenlik anlayışının kapsamının değişmesi ve genişlemesi nedeniyle bireylerin kendi güvenliklerini yalnız başlarına sağlayamayacakları dikkate alındığında, egemenliği giderek kısıtlansa da ulus-devlete gelecekte de ihtiyaç olacağı değerlendirilmektedir. Zira ulus-devletlere aynı güce sahip ve devamlı/istikrarlı olarak varlığını sürdüren ulus ötesi bir aktör henüz mevcut değildir. Dolayısıyla ulus-devletlerin, ulusal ve uluslararası sorunlarla/tehditlerle mücadele ederek varlıklarını devam ettirebilmeleri için küreselleşmeye direnmek yerine siyasi, ekonomik ve sosyal alandaki bazı eski alışkanlıklarını bırakarak “zamanın ruhuna uygun” olacak şekilde kendilerini yenilemeleri, dönüştürmeleri gerekmektedir.

Kaynakça

- Acar, Ü. ve Urhal, Ö. (2007). *Devlet güvenliği, istihbarat ve terörizm*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Adaoğlu, H. S. (2008). Küreselleşme ve egemenlik kavramının değişmesine yol açan etmenler. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 66(1), 3-22.
- Ağır, B. S. (2015). Güvenlik kavramını yeniden düşünmek: Küreselleşme, kimlik ve değişen güvenlik anlayışı. *Güvenlik Stratejileri*, Sayı: 22. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/84602> (Erişim tarihi: 11.01.2019).
- Alkan, A. E. (2014). *Küreselleşme ve ekonomik güvenlik* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

- Aslan, S. (2009). Küreselleşmenin ulus devletlere etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, (25), 289-296.
- Aydın, M. (1996). Uluslararası ilişkilerde yaklaşım, teori ve analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(1), 71-114.
- Bağçe, H. E. (1999). Küreselleşme, devlet ve demokrasi. *Amme İdaresi Dergisi*, 32(4), 3-14.
- Bakan, S. ve Tuncel G. (2012). Küreselleşmenin ulus devlet üzerine etkisi. *Birey ve Toplum*, 2 (3), 51-65.
- Baş, A. (2014). *Küreselleşme sürecinin Orta Doğu Bölgesi'nde güvenliğe etkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Düzce Üniversitesi, Düzce.
- Bodin, J. (1992). *Bodin: On Sovereignty*. (Edited by J. H. Franklin), Cambridge: Cambridge University Press.
- Booth, K. (1991). Security and emancipation. *Review of International Affairs*, 17(4), 313-326.
- Bulut, N. (2003). Küreselleşme: Sosyal devletin sonu mu?. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(2), 173-197.
- Buzan, B., Waever O. ve De Wilde J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Buzan, B. ve Hansen L. (2009). *The evolution of international security studies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cebeci, K. (2008). Küreselleşme bağlamında ulus devletin egemenlik gücünün dönüşümü. *Sayıştay Dergisi*, (71), <http://www.sayistay.gov.tr/dergi/icerik/der71m2.pdf> (Erişim tarihi: 18.07.2018).
- De Vries, M. S. (1990). Interdependence, cooperation and conflict: An empirical analysis. *Journal of Peace Research*, 27(4), 429-444.
- Dougherty, J. E. ve Pfaltzgraff R. L. (2009). *Contending theories of international relations: A comprehensive survey*. 5. Baskı, New York: Addison Wesley Longman.
- Eken, H. (2006). Küreselleşme ve ulus devlet, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(16), 243-262.
- Erdoğan, İ. (2013). Küreselleşme olgusu bağlamında yeni güvenlik algısı. *Gazi Akademik Bakış*, Yaz, 6(12), 265-292.
- Esgin, A. (2001). Ulus-devlet ve küreselleşmeye ilişkin bazı tartışmalar. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 185-192.
- Giddens, A. (2000). *Üçüncü Yol: Sosyal demokrasinin yeniden dirilişi* (M. Özyay, Çev.). İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Giddens, A. (2012). *Modernliğin sonuçları*, (E. Kuşdil, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gürkaynak, M. ve Yalçiner S. (2009). Uluslararası politikada karşılıklı bağımlılık ve küreselleşme üzerine bir inceleme. *Uluslararası İlişkiler*, Güz, 6(23), 73-92.
- Habermas, J. (2002). *Küreselleşme ve milli devletlerin akıbetleri*. (M. Beyaztaş, Çev.). İstanbul: Bakış Yayınları.
- Held, D. Held, D. (2008). Uluslararası hukukun değişen yapısı: egemenlik dönüştü mü?. D. Held, & A. McGrew içinde, *Küresel Dönüşümler* (C. Boyraz, Çev., s. 208), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Held, D. ve McGrew A. (2008). *Küresel dönüşümler büyük küreselleşme tartışması*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

- Heywood, A. (2011). *Küresel siyaset*, 3. Baskı, (N. Uslu ve H. Özdemir, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Hirst, P. ve Thompson, G. (2007). *Küreselleşme sorgulanıyor*. 4.Baskı, Ankara: Dost Kitabevi.
- Howell, L. (September 1998). The age of sovereignty has come to an end. *USA Today*, 127 (2640), 23-25.
- Işıksal, H. (2004). To what extent complex interdependence theorists challenge to structural realist school of international relations? *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 3(2-3), 139-140.
- Jessop, B. (1994). Post-Fordism and the state. A. Amin (Der.), *Post-Fordism: A Reader*, (Oxford: Blackwell), 251-280.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (1971). Transnational relations and world politics. *International Organization*, Summer, 25(3), 329-349.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (1977). *Power and interdependence: World politics in transition*. Boston: Little, Brown.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (1987). Power and interdependence revisited. *International Organization*, 41(4), 725-753.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (1989). *Power and interdependence*. New York: Addison Wesley Longman.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (1998). Power and interdependence in the information age. *Foreign Affairs*, 77(5), 87.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (2001). *Power and interdependence*. Third Edition, New York: Addison Wesley Longman.
- Keyder, Ç. (2008). Globalleşme ve devlet, M. Koray (Der), *Küreselleşme ve Ulus-Devlet* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi), 135-149.
- Keyman, E. F. (2006). Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya, *Uluslararası İlişkiler*, 3(9): 1-20.
- Krause, K. ve Williams, M. C. (1996). Broadening the agenda of security studies: Politics and methods. *Mershon International Studies Review*, 40(2), 229-254.
- Krause, K. ve Williams, M. (1997). *Critical security studies concepts and cases*, Routledge.
- Kritz, M. M. ve Zlotnik, H. (1992). Global Interactions: Migration systems, processes, and policies içinde Kritz, M. M., Lim, L. L. ve Zlotnik, H. *International Migration Systems: A Global Approach*. (Oxford: Clarendon Press), 1-16.
- Kroll, J. A. (1993). The Complexity of interdependence. *International Studies Quarterly*, 37(3), 321-347.
- Koçak, M. (2006). *Batı'da ve Türkiye'de egemenlik anlayışının değişimi devlet ve egemenlik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- McLuhan, M. ve Fiore, Q. (1968). *War and Peace in the Global Village*, New York: Bantam.
- McLuhan, M. ve Powers, B. R. (2001). *Global köy*, (B. Öcal Düzgören, Çev.), İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Miller, B. (2001). The concept of security: Should it be redefined. *Journal of Strategic Studies*, 24(2), 13-42.
- Modelski, G. (2005). Küresel politikanın uzun döngüsü ve ulus-devlet. *Uluslararası İlişkiler*, 2(7), 3- 30.

- Ohmae, K. (2008). *Yeni küresel sahne: sınırsız dünyamızdaki tehdit ve fırsatlar*. (L. Aslan Çev.). İstanbul: Optimist Yayınları.
- Özipek, B. B. (2003). "Devlet", M. Türköne (Der.), *Siyaset*, (Ankara: Lotus Yayınları), 71-102.
- Özyakışır, D. (2006). Ulus-devlet ve milli egemenlik bağlamında teorik bir küreselleşme eleştirisi. *Jeopolitik Dergisi*, Ağustos, 5(31), 78-80.
- Pierson, C. (2004). *The modern state*. London: New York: Routledge.
- Sarıbay, A. Y. (1998). *Küreselleşme, postmodern uluslaşma ve islam, küreselleşme sivil toplum ve islam*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Sevim, H. (2006). Uluslararası ilişkilerde küreselleşme olgusu ve ulus-devlet kavramını yeniden düşünmek. *Uluslararası İlişkiler*, 3(9), 89-124.
- Stokes, B. (1999). Economic interests: It's all about power, *National Journal*, 20, 3392-3395.
- Türk Dil Kurumu (TDK) (2019). http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c823513c6ea20.18007369 (Erişim tarihi: 23.01.2019).
- Türe, F. (2008). Egemenlik, temsili demokrasi ve ulus-devlet, *Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 45(518), 11-13.
- United Nations Development Program (UNDP) (1994). *Human Development Report*, Oxford University Press, New York, s. 24. <http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr1994encompletenostats.pdf> (Erişim tarihi: 20.08.2018).
- Wagner, R. H. (1988). Economic interdependence, bargaining power, and political influence. *International Organization*, 42(3), 468-470.
- Walt, S. (1991). The Renaissance of Security Studies, *International Studies Quarterly*, 35(2), 212-213.
- Wang, G. (2004). The impact of globalization on state sovereignty, *Chinese Journal of International Law*, 3(2), 473-484.
- Wolf, C. Jr. (2000). Globalization: Meaning and measurement. *Critical Review*, 14(1), 1-10.
- Yılmaz, E.A. ve Akbulut, A. (2016). Küreselleşme sürecinde ulus-devletin rolü ulus-devletler güçleniyor mu?. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 71-88.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Türkiye’de Kamu Yatırımlarının 1999-2017 Yıllarındaki Dağılımı: Doğu ve Güneydoğu Anadolu İllerinin Göreli Konumu

Distribution of Public Investments in Turkey Between 1999-2017: Eastern and South-Eastern Anatolia’s Relative Situation

Dr. Öğr. Üyesi İdris TURAN ¹

Öz

Türkiye’nin Doğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde bulunan 23 ile yapılan kamu yatırımlarının, diğer bölgelerdeki illere yapılan yatırımların çok gerisinde olduğu iddiası toplumda yaygın olarak bulunmaktadır. Bu iddia genellikle malum terör örgütü sempatizanları ve elemanları tarafından halkı etkilemek ve propaganda amacıyla kullanılmaktadır. Hâlbuki gerçekte durum ne şekildedir? Hükümetler Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu’yu ekonomik olarak ihmal etmişler midir? Bunu anlamının yolu kamu yatırımlarının illere göre dağılımını analiz etmekten geçmektedir. Bu çalışmada 1999-2017 yılları arası son 19 yıldaki kamu yatırımlarının Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu illeri ile diğer illerin karşılaştırması yapılmıştır. Çıkan sonuçta görülmüştür ki Doğu ve Güneydoğu illeri ile diğer illere yapılan kamu yatırımlarının dağılımı oransal olarak benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye’deki kamu yatırımları dağılımı, Doğu Anadolu Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

It is widely claimed in society that public investments in 23 provinces in Turkey’s Eastern Anatolia Region and South-eastern Anatolia Region are far less than provinces in other regions of Turkey. This claim is generally used by sympathizers and members of certain terrorist organization to affect public and make propaganda. However, what is the real situation? Have governments of Turkey disregarded economically Eastern Anatolia Region and South-eastern Anatolia Region? It can be understandable via analyzing distribution of public investment according to provinces in Turkey. In this study, it is compared that 23 provinces in Eastern Anatolia Region and South-eastern Anatolia Region with the rest provinces in Turkey according to public investments data in last nineteen years -between 1999-2017-. As a result, distributions of public investments in provinces in Eastern Anatolia Region and South-eastern Anatolia Region are rationally similar with provinces’ in other regions.

Keywords: Distribution of public investments in Turkey, Eastern Anatolia Region, South-eastern Anatolia Region

Paper Type: Research

¹Hakkâri Üniversitesi, İİBF, turan.idris@gmail.com.

Atıf için (to cite): Turan, İ. (2020). Türkiye’de kamu yatırımlarının 1999-2017 yıllarındaki dağılımı: Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinin göreli konumu. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 504-518.

Giriş

Türkiye’nin Doğu Anadolu ve Güneydoğu bölgelerindeki terör örgütü kaynaklı durum uzun zamandır Türkiye’nin gündemindedir. Zaman zaman çatışma çözümü girişimleri olmuş olsa da terör örgütü PKK’nın silahsızlanması durumunu doğuracak aşamaya gelinebilmiştir. Örgüt propagandalarla halkı -küçük bir kısmı da olsa- etkilemekte ve eleman devşirmektedir. PKK’nın ve onunla benzer savaşı kullanan partilerin propagandalarından birisi de devletin ve hükümetlerin bilinçli olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini ihmal ettiği yönündedir. Bu makalede bu ihmal iddiası test edilmektedir.

Siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve terör/güvenlik boyutları bulunan, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki mesele, Türkiye’nin son 34 yılındaki en önemli sorundur. Bu bağlamda Türkiye’nin Doğu Anadolu Bölgesi (DAB) ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki (GDAB) 23 il sorunun yoğunlaştığı yerlerdir. Toplumdaki yaygın görüşe göre bu iller hükümetler tarafından ihmal edilmiş, kamu yatırımları diğer illere göre bilinçli olarak daha az yapılmıştır. Bu makalede yanıtı aranan soru şudur: Türkiye’de son yıllarda Doğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ne yapılan kamu yatırımları ile diğer bölgelere yapılan kamu yatırımlarının dağılımı nasıldır? Bu çalışmada 1999-2017 arası son 19 yıldaki Türkiye’de yapılan iktisadi ve sosyal boyutlu kamu yatırımları içinde, Doğu ve Güneydoğu illerine yapılanlar ve diğer illere yapılanların karşılaştırması yapılmıştır.

1. Metodoloji

Çalışmada yöntem olarak ikincil verilerden yararlanılarak 81 ildeki dokuz sektördeki kamu yatırımları miktarları Doğu-Güneydoğu bölgelerindeki 23 il ile karşılaştırılmıştır. Tablolama yapılırken DAB-GDAB iline en yakın iki il istatistiği konulmuştur. Çıkan sonuçlar yorumlanarak araştırma sorusu yanıtlanmıştır.

2. Araştırmanın Kısıtları

Çalışmada grafiklere yer verilebilirdi. Lâkin bu durumda makale sayfa sayısı çok fazla olacağı için yer verilmemiştir. Tablolama yapılırken 23 ile en yakın iki il kullanarak dağılımı görmek mümkün hale getirilmiştir. Hesaplamalar 81 il için yapılmış ve oransal olarak en yakın iki il konularak karşılaştırma yapılmıştır. Kullanılan veriler 1999-2017 arası son 19 yıla aittir. Çünkü önceki yıllara dair verilere ulaşılabilmiştir. Önceki yıllardaki veriler 1999 sonrası gibi yıl yıl ve sektörler göre bölünmemiştir. Muhtelif illere yapılan yatırımlar dâhil edilmemiştir. Çünkü çalışmanın amacı il bazında karşılaştırma yapmaktır. Muhtelif illere yapılan yatırımları illere bölmek de mümkün değildir. İl nüfusları 2016 yılı alınmıştır. İstatistiki hesaplamalar 2017 yılında yapıldığı için nüfus olarak 2016 alınmıştır. Ekonomik durumu kamu yatırımları özelinde ele almak gerekmektedir. Çünkü cevabı aranan soruda özne devlettir ve onun yaptığı yatırımlar baz alınmıştır. Özel sektör dâhil edilmemiştir.

3. Kamu Yatırımları

Yatırım tüketim harici tutulan kaynakların gelecekte potansiyel tüketim imkânına döndüren bir süreçtir. (Ataç, Önder ve Turhan, 2004, s. 244-245) Kamu giderleri içinde yatırımların gelişen ülkelerde önemi büyüktür. (Ataç, vd., 2004, s. 244-245)

“Kamu yatırımlarının, büyümeye etkisi, istihdam oluşturma kapasitesi (yapılırken veya işletme aşamasında), özel sektörün ihtiyaç duyduğu altyapıyı ve iş ortamını hazırlaması, rekabet gücü ve ihracat, bölgesel kalkınma, yaşam kalitesinin artması, insan kaynaklarının geliştirilmesi, kamu hizmetlerine erişimin ve etkinliğinin artırılması gibi alanlarda önemli katkıları vardır.” (Erdem, 2016, s. 820)

Devletin önemli rol üstlendiği kamu yatırımları ile az gelişmiş ülkelerde büyümeye olumlu etkisi olduğu düşüncesi bulunmaktadır. (Öztürk, 2012, s. 488) Kamu yatırımları ne kadar dengeli dağılırsa, bölgesel gelirlerin de dengeli dağılmasını sağlayabilecektir. (Öztürk,

2012, s. 488) Kamu yatırımları bölgesel ekonomiler üzerinde olumlu etkilerde bulunmaktadır. (Öztürk, 2012, s. 489) “Kamu yatırımlarının iller arası yakınsamada (bölgesel eşitsizliğin azalmasında) pozitif ve anlamlı etkilere sahip olduğunu bulunmuştur” (Öztürk, 2012, s. 489).

Modern kalkınma politikalarında devletin piyasaya müdahale imkânı daha düşüktür (Deviren ve Duran, 2018, s. 268). Diğer taraftan terör bölgesi olması sebebiyle Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu’ya özel sektörün girmesinin zorluğu göz önüne alındığında, kamu yatırımları ile aradaki farkın kapatılabilmesinin önü açılabilir.

Kamu yatırımları, yeni yapı oluşturmak, uzun dönemli getirisi olan yapılar oluşturmak veya okul, hastane, yol, altyapı gibi hizmet harcamalarıdır (“TESEV”, 2018). Her yıl Türkiye’nin bütçesinden kamu yatırımları için il il paylar ayrılır. Bu kamu yatırımlarının sektörleri şunlardır: eğitim, sağlık, konut, turizm, madencilik, ulaştırma-haberleşme, enerji, imalat ve tarım. Eğitim, sağlık ve konut yatırımları sosyal yatırımlardır. Diğerleri ise iktisadi yatırımlardır.

4. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki Kamu Yatırımlarının Dağılımı

Bu çalışmada dokuz sektörde illere yapılan kamu yatırımlarının karşılaştırılması yapılmıştır. Böylece Doğu-Güneydoğu’da bulunan 23 il ile diğer illere yapılan yatırımların dengeli dağılıp dağılmadığı görülebilecektir. Aşağıda bu dokuz sektöre ait il il karşılaştırmalı tablolar bulunmaktadır.

1999’dan 2017 yılına kadar il il ve sektörler göre bölünmüş kamu yatırımları verilerinden (“Kamu Yatırımlarının İllere Göre Sektörel Dağılımı”, 2017; “1999 Özet İller”, 2017; “2000 Özet İller”, 2017; “2001 Özet İller”, 2017; “2002 Özet İller”, 2017; “2003 Özet İller”, 2017; “2004 Özet İller”, 2017; “2005 Özet İller”, 2017; “2006 Özet İller”, 2017; “2007 Özet İller”, 2017; “2008 Özet İller”, 2017; “2009 Özet İller”, 2017; “2010 Özet İller”, 2017; “2011 Özet İller”, 2017; “2012 Özet İller”, 2017; “2013 Özet İller”, 2017; “2014 Özet İller”, 2017; “2015 Özet İller”, 2017; “2016 Özet İller”, 2017; “2017 Özet İller”, 2017; “Yıllara göre il nüfusları, 2000-2016”, 2017) üretilen Tablo 1,2 ve 3’teki karşılaştırmalı istatistikler kullanılmıştır. Örneğin; X iline yapılan eğitim yatırımlarının oransal olarak en yakın iki ile yapılan yatırımla karşılaştırılması yapılmıştır. Böylece Doğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki kamu yatırımlarının DAB ve GDAB dışındaki benzer illere göre karşılaştırmaları görülebilecektir. Tablolardaki istatistikler sayesinde “Doğu-Güneydoğu devlet tarafından ihmal edildi” iddiasının Tablo 1,2 ve 3’teki sosyal yatırımlar açısından doğru mu yanlış mı olduğu incelenecektir.

Tablo 1. DAB ve GDAB 23 ilde son 19 yılda (1999-2017) eğitim için yapılan kamu yatırımlarının kişi başına düşen miktarı üzerinden sıralanması ve diğer bölgelerdeki illerle karşılaştırılması

SIRA	DAB VE GDAB İLLERİ			DAB VE GDAB HARİCİ EN YAKIN İKİ İL					
	B	İL	KBEY* (YTL)	AŞAĞIDAN YAKIN			YUKARIDAN YAKIN		
	B	İL	KBEY (YTL)	B	İL	KBEY (YTL)	B	İL	KBEY (YTL)
1	X	Gaziantep	565	X	Adana	545	X	Denizli	565
2	X	Diyarbakır	664	X	Aydın	660	X	Balıkesir	664
3	X	Şanlıurfa	684	X	Balıkesir	664	X	Sakarya	705

$$* KBEY = \frac{(e_{1999}/1000000 + e_{2000}/1000000 + e_{2001}/1000000 + e_{2002}/1000000 + e_{2003}/1000000 + e_{2004}/1000000 + e_{2005} + \dots + e_{2017})/n_{2016}}{1000000}$$

(1)

KBEY : ildeki 2016 nüfusuna göre son 19 yıldaki kişi başı eğitim yatırımı

e_x : ildeki x yılındaki eğitim sektöründeki yatırım

n_{2016} : ilin 2016 nüfusu

4	X	Mardin	734	X	Muğla	707	X	Ordu	761
5	X	Van	772	X	Ordu	761	X	Kocaeli	774
6		Elazığ	778		Tokat	764		Zonguldak	783
7		Adıyaman	854		Afyonkarahisa	843		Osmaniye	881
8	X	Malatya	872	X	Ankara	850	X	Trabzon	920
9		Şırnak	947		Çorum	906		Aksaray	953
10		Ağrı	1.050		Uşak	1.020		Niğde	1.057
11		Batman	1.088		Giresun	1.083		Kastamonu	1.162
12		Muş	1.129		Giresun	1.083		Kastamonu	1.162
13		Bitlis	1.304		Edirne	1.286		Yalova	1.324
14		Siirt	1.345		Isparta	1.340		Çanakkale	1.415
15		Erzincan	1.548		Sinop	1.540		Rize	1.550
16		Kars	1.666		Gümüşhane	1.651		Kırıkkale	1.727
17		Hakkâri	1.701		Gümüşhane	1.651		Kırıkkale	1.727
18	X	Erzurum	1.723	X	Eskişehir	1.090		BÜYÜKŞEHİR YOK	
19		Iğdır	1.776		Çankırı	1.766		Artvin	1.795
20		Bingöl	1.791		Çankırı	1.766		Artvin	1.795
21		Kilis	2.236		Karabük	2.056		Bayburt	3.187
22		Ardahan	3.487		Bayburt	3.187		ŞEHİR YOK	
23		Tunceli	3.659		Bayburt	3.187		ŞEHİR YOK	

Tablo 1’e göre, DAB-GDAB illerindeki eğitim yatırımlarının dalgalanması, diğer bölgelerdeki illerle benzerlik göstermektedir. Hatta Tunceli, Ardahan ve Erzurum illerinden daha fazla, kişi başı eğitim yatırımı yapılan DAB-GDAB dışı il yoktur.

Tablo 2. DAB ve GDAB’daki 23 ilde son 19 yılda (1999-2017) sağlık için yapılan kamu yatırımlarının kişi başına düşen miktarı üzerinden sıralanması ve diğer bölgelerdeki illerle karşılaştırılması

SIRA	DAB VE GDAB İLLERİ		DAB VE GDAB HARİCİ EN YAKIN İKİ İL						
			AŞAĞIDAN YAKIN			YUKARIDAN YAKIN			
	B	İL	KBSY* (YTL)	B	İL	KBSY (YTL)	B	İL	KBSY (YTL)
1		Iğdır	126		Yalova	72		Niğde	129
2		Bitlis	188		Gümüşhane	178		Çankırı	210
3	X	Mardin	198	X	Kayseri	196	X	Muğla	199
4		Muş	214		Çankırı	210		Karaman	214
5	X	Gaziantep	228	X	Sakarya	218	X	Tekirdağ	246
6		Siirt	247		Kütahya	246		Uşak	266
7		Kilis	260		Kütahya	246		Uşak	266
8	X	Diyarbakır	261	X	İzmir	259	X	Bursa	268
9	X	Şanlıurfa	272	X	Bursa	268	X	Denizli	278
10		Ağrı	290		Uşak	266		Bartın	316

* $KBSY = (S_{1999}/1000000 + S_{2000}/1000000 + S_{2001}/1000000 + S_{2002}/1000000 + S_{2003}/1000000 + S_{2004}/1000000 + S_{2005} + \dots + S_{2017})/n_{2016}$

(2)

KBSY : ildeki 2016 nüfusuna göre son 19 yıldaki kişi başı sağlık yatırımı
 S_x : ildeki x yılındaki sağlık sektöründeki yatırım
 n_{2016} : ilin 2016 nüfusu

11		Şırnak	309		Uşak	266	Bartın	316
12		Batman	345		Artvin	337	Kırklareli	359
13		Erzincan	368		Kırklareli	359	Isparta	377
14		Adıyaman	411		Zonguldak	391	Sivas	417
15		Elazığ	434		Afyonkarahisar	432	Rize	446
16		Hakkâri	434		Afyonkarahisar	432	Rize	446
17		Bingöl	446		Afyonkarahisar	432	Rize	446
18	X	Malatya	451	X	Konya	367	X Kahramanmaraş	453
19	X	Van	464	X	Kahramanmaraş	453	BÜYÜKŞEHİR YOK	
20		Tunceli	522		Çorum	501	Giresun	541
21		Ardahan	554		Giresun	541	Çanakkale	573
22		Kars	692		Kırıkkale	651	Edirne	775
23	X	Erzurum	1.017	X	Kahramanmaraş	453	BÜYÜKŞEHİR YOK	

Tablo 2'ye göre yapılan kişi başı sağlık kamu yatırımı DAB-GDAB illeri ve diğer iller ile benzerlik arz etmektedir. Hatta Erzurum ve Van'a yapılan kişi başı yatırımdan daha fazla yatırım yapılan il yoktur.

Tablo 3. DAB ve GDAB'daki 23 ilde son 19 yılda (1999-2017) konut için yapılan kamu yatırımlarının kişi başına düşen miktarı üzerinden sıralanması ve diğer bölgelerdeki illerle karşılaştırılması

SIRA	DAB VE GDAB İLLERİ			DAB VE GDAB HARİCİ EN YAKIN İKİ İL					
	B	İL	KBKY* (YTL)	AŞAĞIDAN YAKIN		YUKARIDAN YAKIN			
				B	İL	KBKY (YTL)	B	İL	KBKY (YTL)
1	X	Gaziantep	5	X	Balıkesir	5	X	Sakarya	6
2	X	Şanlıurfa	19	X	Hatay	15	X	Samsun	20
3		Ardahan	33		Sivas	32		Zonguldak	39
4	X	Malatya	34	X	Ordu	29	X	Trabzon	68
5	X	Mardin	35	X	Ordu	29	X	Trabzon	68
6		Batman	41		Zonguldak	39		Bayburt	52
7		Siirt	44		Zonguldak	39		Bayburt	52
8	X	Diyarbakır	51	X	Ordu	29	X	Trabzon	68
9	X	Erzurum	68	X	Ordu	29	X	Trabzon	68
10		Kilis	75		Kastamonu	70		Amasya	77
11		Şırnak	81		Amasya	77		Giresun	91
12	X	Van	89	X	Trabzon	68		BÜYÜKŞEHİR YOK	
13		Adıyaman	102		Giresun	91		Çorum	108
14		Kars	110		Çorum	108		Nevşehir	113
15		Hakkâri	119		Nevşehir	113		Kütahya	120
16		Muş	155		Kütahya	120		Rize	200
17		Bitlis	159		Kütahya	120		Rize	200
18		Iğdır	190		Kütahya	120		Rize	200

* KBKY=(k₁₉₉₉/1000000+k₂₀₀₀/1000000+k₂₀₀₁/1000000+ k₂₀₀₂/1000000+ k₂₀₀₃/1000000
 + k₂₀₀₄/1000000+ k₂₀₀₅+...+k₂₀₁₇)/n₂₀₁₆

KBKY : ildeki 2016 nüfusuna göre son 19 yıldaki kişi başı konut yatırımı

k_x : ildeki x yılındaki konut sektöründeki yatırım

n₂₀₁₆ : ilin 2016 nüfusu

19	Erzincan	278	Rize	200	Artvin	368
20	Elazığ	365	Rize	200	Artvin	368
21	Bingöl	374	Artvin	368	ŞEHİR YOK	
22	Tunceli	572	Artvin	368	ŞEHİR YOK	
23	Ağrı	727	Artvin	368	ŞEHİR YOK	

Tablo 3’e göre kişi başı konut yatırımı oranlarında DAB-GDAB illeri ile diğer bölgelerdeki iller arasında dengeli bir dağılım söz konusudur. Hatta Van, Bingöl, Tunceli ve Ağrı’da yapılan kişi başı konut yatırımından daha fazla yatırım yapılan DAB-GDAB dışı il yoktur.

Yukarıdaki istatistiklerden görüleceği üzere son 19 yıldaki eğitim, sağlık ve konut sektörlerindeki kamu yatırımlarının karşılaştırılması sonucu, sosyal sektörlerde hükümetlerin yaptığı yatırımlarda Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu’nun ihmal edildiği tezinin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Tablolarda görüleceği üzere bölgedeki 23 ildeki dağılımın benzeri diğer bölgelerdeki illerde de vardır.

1999’dan 2017 yılına kadar il il ve sektörler göre bölünmüş kamu yatırımları verilerinden (“Kamu Yatırımlarının İllere Göre Sektörel Dağılımı”, 2017; “1999 Özet İller”, 2017; “2000 Özet İller”, 2017; “2001 Özet İller”, 2017; “2002 Özet İller”, 2017; “2003 Özet İller”, 2017; “2004 Özet İller”, 2017; “2005 Özet İller”, 2017; “2006 Özet İller”, 2017; “2007 Özet İller”, 2017; “2008 Özet İller”, 2017; “2009 Özet İller”, 2017; “2010 Özet İller”, 2017; “2011 Özet İller”, 2017; “2012 Özet İller”, 2017; “2013 Özet İller”, 2017; “2014 Özet İller”, 2017; “2015 Özet İller”, 2017; “2016 Özet İller”, 2017; “2017 Özet İller”, 2017; “Yıllara göre il nüfusları, 2000-2016”, 2017) üretilen Tablo 4, 5, 6, 7, 8 ve 9’daki karşılaştırmalı istatistikler kullanılmıştır. Böylece DAB ve GDAB’daki kamu yatırımlarının DAB ve GDAB dışındaki benzer illere göre oranları görülebilecektir. Tablolardaki istatistikler sayesinde “Doğu-Güneydoğu devlet tarafından ihmal edildi” propaganda amaçlı PKK ve onunla ilintili olduğu düşünülen partilerin iddiasının kamu iktisadi yatırımları açısından doğru mu yanlış mı olduğu incelenecektir.

Tablo 4. DAB ve GDAB’daki 23 ilde son 19 yılda (1999-2017) turizm için yapılan kamu yatırımlarının sıralanması ve diğer bölgelerdeki illerle karşılaştırılması

SIRA	DAB VE GDAB İLLERİ			DAB VE GDAB HARİCİ EN YAKIN İKİ İL				
	B	İL	TY* (BİN YTL)	AŞAĞIDAN YAKIN		YUKARIDAN YAKIN		TY (BİN YTL)
				B	İL	B	İL	
1		Bingöl	0	ŞEHİR YOK			Uşak	0
2		Hakkâri	0	ŞEHİR YOK			Uşak	0
3		Ardahan	0	Kırıkkale	0		Zonguldak	60
4		Iğdır	0	Kırıkkale	0		Zonguldak	60
5		Tunceli	300	Zonguldak	60		Amasya	308
6		Siirt	333	Amasya	308		Bilecik	540
7	X	Diyarbakır	334	BÜYÜK ŞEHİR YOK		X	Kahramanmaraş	2.500
8		Batman	334	Amasya	308		Bilecik	540

* TY= $t_{1999}/1000000+t_{2000}/1000000+t_{2001}/1000000+t_{2002}/1000000+t_{2003}/1000000+t_{2004}/1000000+t_{2005}+...+t_{2017}$

TY : ildeki son 19 yıldaki turizm yatırımı

t_x : ildeki x yılındaki turizm sektöründeki yatırım

9		Şırnak	859		Çorum	650		Kütahya	1.045
10		Ağrı	1.133		Kütahya	1.045		Karabük	1.470
11		Kilis	1.608		Karabük	1.470		Kırşehir	1.900
12		Adıyaman	2.584		Burdur	2.501		Yozgat	2.950
13		Muş	3.000		Yozgat	2.950		Bayburt	5.000
14	X	Mardin	3.951	X	Eskişehir	2.858	X	Hatay	5.095
15	X	Gaziantep	4.321	X	Eskişehir	2.858	X	Hatay	5.095
16		Elazığ	5.871		Niğde	5.400		Düzce	6.450
17	X	Van	13.704	X	Tekirdağ	7.500	X	Balıkesir	15.769
18	X	Şanlıurfa	15.932	X	Balıkesir	15.769	X	Ordu	17.850
19		Erzincan	23.630		Bartın	22.379		Nevşehir	25.329
20	X	Malatya	24.400	X	Denizli	19.327	X	Konya	29.594
21		Bitlis	31.361		Çankırı	28.956		Afyonkarahisar	40.754
22	X	Erzurum	36.982	X	İstanbul	34.135	X	Kocaeli	39.921
23		Kars	118.974		Sivas	66.576		Çanakkale	251.489

Tablo 4'te görüldüğü üzere turizme yapılan kamu yatırımları DAB-GDAB ve diğer illerde dengeli bir dağılım göstermektedir. Bazı illere hiç yatırım yapılmamıştır. Bazı illere ise çok az yatırım yapılmıştır.

Tablo 5. DAB ve GDAB'daki 23 ilde son 19 yılda (1999-2017) madencilik için yapılan kamu yatırımlarının sıralanması ve diğer bölgelerdeki illerle karşılaştırılması

SIRA	DAB VE GDAB İLLERİ			DAB VE GDAB HARİCİ EN YAKIN İKİ İL					
	B	İL	MY* (BİN YTL)	AŞAĞIDAN YAKIN		YUKARIDAN YAKIN			
				B	İL	MY (BİN YTL)	B	İL	MY (BİN YTL)
1		Iğdır	451		Karabük	184		Bilecik	705
2		Bingöl	712		Bilecik	705		Amasya	746
3		Tunceli	1.214		Tokat	946		Bayburt	1.283
4		Kars	2.636		Uşak	2.564		Bolu	3.362
5		Bitlis	2.919		Uşak	2.564		Bolu	3.362
6		Erzincan	3.158		Uşak	2.564		Bolu	3.362
7	X	Van	4.040	X	Kocaeli	3.118	X	Aydın	13.371
8		Ardahan	4.280		Kırıkkale	3.363		Çorum	5.902
9		Elazığ	8.167		Karaman	7.481		Osmaniye	9.713
10	X	Malatya	8.283	X	Kocaeli	3.118	X	Aydın	13.371
11		Kilis	9.418		Karaman	7.481		Osmaniye	9.713
12		Hakkâri	20.253		Edirne	18.413		Aksaray	22.164
13	X	Erzurum	20.830	X	Denizli	15.750	X	İzmir	27.806
14		Ağrı	27.424		Bartın	25.514		Rize	29.064
15	X	Gaziantep	49.864	X	Sakarya	41.549	X	Konya	54.294
16		Muş	50.271		Nevşehir	48.870		Sivas	53.609
17	X	Şanlıurfa	61.318	X	Konya	54.294	X	Muğla	73.151
18	X	Mardin	73.162	X	Muğla	73.151	X	Mersin	86.349

* MY=m₁₉₉₉/1000000+m₂₀₀₀/1000000+m₂₀₀₁/1000000+ m₂₀₀₂/1000000+ m₂₀₀₃/1000000+m₂₀₀₄/1000000+ m₂₀₀₅+...+m₂₀₁₇

MY : ildeki son 19 yıldaki madencilik yatırımı

m_x : ildeki x yılındaki madencilik sektöründeki yatırım

19		Şırnak	105.172		Sinop	101.266		Çanakkale	132.437
20		Siirt	153.753		Kastamonu	140.991		Kütahya	496.767
21	X	Diyarbakır	778.573	X	Hatay	513.236	X	İstanbul	1.558.902
22		Adıyaman	1.051.561		Zonguldak	993.144		ŞEHİR YOK	
23		Batman	1.523.623		Zonguldak	993.144		ŞEHİR YOK	

Tablo 5’te görüldüğü üzere madencilik sektöründeki kamu yatırımları Doğu ve Güneydoğu ile diğer bölgelerdeki iller arasında benzerlik göstermektedir.

Tablo 6. DAB ve GDAB’daki 23 ilde son 19 yılda (1999-2017) ulaştırma-haberleşme için yapılan kamu yatırımlarının kişi başına düşen miktarı üzerinden sıralanması ve diğer bölgelerdeki illerle karşılaştırılması

DAB VE GDAB İLLERİ			DAB VE GDAB HARİCİ EN YAKIN İKİ İL				
SIRA	B	İL	AŞAĞIDAN YAKIN		YUKARIDAN YAKIN		
			KBUY* (YTL)	B İL	KBUY (YTL)	B İL	KBUY (YTL)
1		Adıyaman	236	Tokat	230	Amasya	256
2	X	Şanlıurfa	238	X Muğla	213	X Hatay	256
3	X	Diyarbakır	279	X Hatay	256	X Kahramanmaraş	351
4	X	Mardin	302	X Hatay	256	X Kahramanmaraş	351
5		Siirt	328	Kırşehir	313	Karaman	371
6		Muş	369	Kırşehir	313	Karaman	371
7	X	Van	369	X Kahramanmaraş	351	X Mersin	387
8		Batman	422	Kırıkkale	420	Çorum	448
9		Elazığ	450	Çorum	448	Gümüşhane	497
10		Iğdır	459	Çorum	448	Gümüşhane	497
11		Bitlis	474	Çorum	448	Gümüşhane	497
12	X	Gaziantep	503	X Balıkesir	477	X Antalya	627
13		Bingöl	509	Bilecik	506	Çankırı	546
14	X	Malatya	600	X Balıkesir	477	X Antalya	627
15	X	Erzurum	608	X Balıkesir	477	X Antalya	627
16		Ağrı	630	Bolu	608	Edirne	662
17		Kars	791	Edirne	662	Afyonkarahisar	1.027
18		Kilis	899	Edirne	662	Afyonkarahisar	1.027
19		Ardahan	990	Edirne	662	Afyonkarahisar	1.027
20		Hakkâri	1.493	Afyonkarahisar	1.027	Sivas	1.584
21		Şırnak	1.616	Sivas	1.584	Rize	1.675
22		Tunceli	1.713	Zonguldak	1.697	Artvin	1.716
23		Erzincan	1.898	Artvin	1.716	Sinop	3.899

Tablo 6’ya göre kişi başı ulaşım-haberleşme yatırımları Türkiye’deki illerde benzer dağılım göstermektedir.

* $KBUY = (u_{1999}/1000000 + u_{2000}/1000000 + u_{2001}/1000000 + u_{2002}/1000000 + u_{2003}/1000000 + u_{2004}/1000000 + u_{2005} + \dots + u_{2017})/n_{2016}$ (6)
 KBUY : ildeki 2016 nüfusuna göre son 19 yıldaki kişi başı ulaştırma-haberleşme yatırımı
 u_x : ildeki x yılındaki ulaştırma-haberleşme sektöründeki yatırım
 n_{2016} : ilin 2016 nüfusu

Tablo 7. DAB ve GDAB'daki 23 ilde son 19 yılda (1999-2017) enerji için yapılan kamu yatırımlarının kişi başına düşen miktarı üzerinden sıralanması ve diğer bölgelerdeki illerle karşılaştırılması

SIRA	DAB VE GDAB İLLERİ			DAB VE GDAB HARİCİ EN YAKIN İKİ İL					
	B	İL	KBEnY * (YTL)	AŞAĞIDAN YAKIN		YUKARIDAN YAKIN			
				B	İL	KBEnY (YTL)	B	İL	KBEnY (YTL)
1		Iğdır	6	ŞEHİR YOK		Osmaniye		13	
2		Ağrı	9	ŞEHİR YOK		Osmaniye		13	
3		Kars	14		Osmaniye	13	Bayburt	15	
4		Adıyaman	29		Kırşehir	22	r	32	
5	X	Gaziantep	33	BÜYÜKŞEHİR YOK		X	Sakarya	45	
6	X	Malatya	50	X	Eskişehir	47	X	Adana	61
7		Kilis	57		Isparta	56		Niğde	59
8		Şırnak	67		Bolu	61		Kastamonu	71
9		Siirt	93		Aksaray	84		Çankırı	120
10		Bitlis	95		Aksaray	84		Çankırı	120
11		Batman	106		Aksaray	84		Çankırı	120
12	X	Erzurum	197	X	Denizli	194	X	Manisa	379
13		Diyarbakır							
	X	r	200	X	Denizli	194	X	Manisa	379
14	X	Şanlıurfa	236	X	Denizli	194	X	Manisa	379
15		Hakkâri	259		Kütahya	235		Nevşehir	274
16		Ardahan	271		Kütahya	235		Nevşehir	274
17		Erzincan	283		Nevşehir	274		Kırklareli	296
18	X	Van	352	X	Denizli	194	X	Manisa	379
19		Elazığ	769		Sivas	599		Bartın	936
20		Muş	953		Bartın	936		Gümüşhane	1.619
21		Tunceli	2.820		Çanakkale	2.125		Karaman	7.592
22		Bingöl	5.913		Çanakkale	2.125		Karaman	7.592
23					Kahramanmaraş				
	X	Mardin	8.790	X	ş	2.585	BÜYÜKŞEHİR YOK		

Tablo 7'ye göre kişi başı enerji yatırımları Türkiye'nin doğusu ve batısında benzer bir dağılım arz etmektedir. Sadece Iğdır ve Ağrı'daki yatırım belirgin olarak geri kalmıştır. Diğer taraftan Mardin'e yapılan yatırım belirgin olarak fazladır. Hatta Mardin'den daha yüksek yatırım yapılan DAB-GDAB dışı il bulunmamaktadır.

$$* KBEnY = \frac{(en_{1999}/1000000 + en_{2000}/1000000 + en_{2001}/1000000 + en_{2002}/1000000 + en_{2003}/1000000 + en_{2004}/1000000 + en_{2005} + \dots + en_{2017})/n_{2016}}{(7)}$$

KBEnY: ildeki 2016 nüfusuna göre son 19 yıldaki kişi başı enerji yatırımı

en_x : ildeki x yılındaki enerji sektöründeki yatırım

n₂₀₁₆ : ilin 2016 nüfusu

Tablo 8. DAB ve GDAB’daki 23 ilde son 19 yılda (1999-2017) imalat için yapılan kamu yatırımlarının sıralanması ve diğer bölgelerdeki illerle karşılaştırılması

SIRA	DAB VE GDAB İLLERİ			DAB VE GDAB HARİCİ EN YAKIN İKİ İL					
	B	İL	İY* (BİN YTL)	AŞAĞIDAN YAKIN		YUKARIDAN YAKIN		İY (BİN YTL)	
1		Hakkâri	0	Amasya	0	Nevşehir	0		
2		Siirt	0	Nevşehir	0	Sinop	0		
3		Tunceli	0	Sinop	0	Aksaray	0		
4	X	Mardin	1	BÜYÜKŞEHİR YOK		X	Ordu	356	
5		Şırnak	60	Giresun	15	Gümüşhane	388		
6		Iğdır	227	Giresun	15	Gümüşhane	388		
7		Ardahan	471	Yalova	391	Osmaniye	500		
8		Batman	1.050	Kırklareli	788	Karabük	1.390		
9	X	Şanlıurfa	1.051	X	Trabzon	525	X	Kahramanmaraş	2.278
10	X	Gaziantep	1.154	X	Trabzon	525	X	Kahramanmaraş	2.278
11		Kars	1.665	Bolu	1.460	Edirne	1.952		
12		Bitlis	2.250	Edirne	1.952	Uşak	4.782		
13		Adıyaman	4.107	Edirne	1.952	Uşak	4.782		
14		Muş	6.905	Niğde	6.712	Çorum	9.076		
15		Ağrı	7.002	Niğde	6.712	Çorum	9.076		
16		Elazığ	11.558	Artvin	10.085	Burdur	14.963		
17	X	Diyarbakır	12.112	X	Tekirdağ	10.716	X	Manisa	12.793
18		Bingöl	12.211	Artvin	10.085	Burdur	14.963		
19	X	Malatya	13.152	X	Manisa	12.793	X	Adana	27.914
20		Kilis	14.300	Artvin	10.085	Burdur	14.963		
21	X	Erzurum	19.638	X	Manisa	12.793	X	Adana	27.914
22	X	Van	38.752	X	Mersin	35.297	X	Bursa	39.084
23		Erzincan	113.192	Sivas	105.112	Afyonkarahisar	205.052		

Tablo 8’e göre imalat sektöründeki yatırım Türkiye genelinde benzer dağılıma sahiptir. 1-4 sırasındaki iller çok fazla ihmal edilmiştir.

* İY= $i_{1999}/1000000+i_{2000}/1000000+i_{2001}/1000000+i_{2002}/1000000+i_{2003}/1000000+i_{2004}/1000000+i_{2005}+...+i_{2017}$

(8)

İY : ildeki son 19 yıldaki imalat yatırımı

i_x : ildeki x yılındaki imalat sektöründeki yatırım

Tablo 9. DAB ve GDAB'daki 23 ilde son 19 yılda (1999-2017) tarım için yapılan kamu yatırımlarının sıralanması ve diğer bölgelerdeki illerle karşılaştırılması

SIRA	DAB VE GDAB İLLERİ		DAB VE GDAB HARİCİ EN YAKIN İKİ İL				
	B	İL	AŞAĞIDAN YAKIN		YUKARIDAN YAKIN		
			B	İL	B	İL	
		TaY* (BİN YTL)			TaY (BİN YTL)		TaY (BİN YTL)
1		Siirt	28.930	ŞEHİR YOK		Yalova	55.116
2		Şırnak	32.257	ŞEHİR YOK		Yalova	55.116
3		Ardahan	48.717	ŞEHİR YOK		Yalova	55.116
4		Tunceli	52.111	ŞEHİR YOK		Yalova	55.116
5		Bitlis	91.948	Kırıkkale	89.808	Bilecik	104.857
6		Batman	92.656	Kırıkkale	89.808	Bilecik	104.857
7		Kilis	140.883	Osmaniye	140.583	Zonguldak	156.394
8		Hakkâri	160.686	Zonguldak	156.394	Rize	162.815
9		Muş	176.243	Rize	162.815	Giresun	185.808
10	X	Mardin	179.182	X İstanbul	81.773	X Trabzon	219.514
11		Iğdır	184.673	Rize	162.815	Giresun	185.808
12		Erzincan	184.707	Rize	162.815	Giresun	185.808
13		Elazığ	226.002	Kırklareli	224.007	Sinop	228.431
14		Bingöl	229.691	Sinop	228.431	Yozgat	258.165
15	X	Van	251.909	X Trabzon	219.514	X Eskişehir	264.580
16		Ağrı	342.241	Burdur	339.177	Karaman	382.902
17		Kars	343.195	Burdur	339.177	Karaman	382.902
18		Adıyaman	424.170	Kastamonu	414.286	Çanakkale	528.428
19	X	Erzurum	740.113	X Adana	728.639	X Samsun	747.724
20	X	Malatya	742.618	X Adana	728.639	X Samsun	747.724
21	X	Gaziantep	772.370	X Ankara	750.027	X Kayseri	814.225
22	X	Şanlıurfa	4.003.325	X Konya	2.843.811	BÜYÜKŞEHİR YOK	
23	X	Diyarbakır	4.248.094	X Konya	2.843.811	BÜYÜKŞEHİR YOK	

Tablo 9'a göre yapılan tarım yatırımları ülke genelinde benzerlik göstermektedir. 1-2 sırasındaki iller çok ihmal edilmiştir.

Yukarıdaki tablolardaki istatistiklerden görüleceği üzere son 19 yıldaki tarım, imalat, enerji, ulaştırma-haberleşme, madencilik ve turizm sektörlerindeki kamu yatırımlarının karşılaştırılması sonucu, iktisadi sektörlerde hükümetlerin yaptığı yatırımlarda Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun ihmal edildiği iddiası önemli oranda geçerliliğini yitirmiştir. Tablolarda görüleceği üzere bölgedeki 23 ildeki dağılımın benzeri diğer bölge illerinde de mevcuttur.

Sonuç

Çıkan sonuçta görülmüştür ki Doğu ve Güneydoğu'daki 23 ile yapılan kamu yatırımları diğer illere yapılanlarla oransal dağılım olarak benzerlik gösterdiği görülmektedir. Çatışmaların olduğu bölgelerde ekonomik durum, çatışmayı etkileyecek bir değişkendir. Türkiye'de de PKK terör örgütü ile olan silahlı mücadelede, PKK'nın beslendiği Doğu-Güneydoğu bölgelerindeki

* TaY= $r_{1999}/1000000+r_{2000}/1000000+r_{2001}/1000000+r_{2002}/1000000+r_{2003}/1000000+r_{2004}/1000000+r_{2005}+\dots+r_{2017}$

TaY : ildeki son 19 yıldaki tarım yatırımı

r_x : ildeki x yılındaki tarım sektöründeki yatırım

ekonomik durum önem arz etmektedir. Serbest piyasanın hâkim olduğu liberal ekonominin bulunduğu ülkelerde –ki Türkiye de böyledir- özel sektörün yatırımları –birtakım teşvikler hariç- zorla yönlendirilemez. Devleti sorumlu tutacağınız yatırımlar kamu yatırımlarıdır. Yukarıdaki tablolardan görüleceği üzere hükümetlerin yaptığı kamu yatırımları 81 ilde dengeli bir dağılım göstermektedir. Eğitim, sağlık, konut, turizm, madencilik, ulaştırma-haberleşme, enerji, imalat ve tarım sektörlerindeki kamu yatırımlarının Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki 23 il ile diğer iller bağlamında dengeli bir dağılım gösterdiği görülmüştür. Böylece hükümetlerin yatırımları yönlendirirken bu 23 il ile diğer iller arasında ayırım gözetmediği açıkça görülmektedir.

Bir diğer husus da bölgedeki terör olaylarının varlığıdır. Çünkü terör olayları sebebiyle yapılan yatırımlar engellenmektedir. Terör örgütü PKK ve uzantıları yatırım araçlarını yakmak, işçi-mühendis öldürmek ve kaçırmak gibi yollarla bölgeye özel ve kamu yatırımının gitmesini engellemektedir. Bu engellemelere ve terör olaylarına rağmen yapılan iktisadi ve sosyal kamu yatırımlarının dağılımı dengelidir.

Kaynakça

- Kamu yatırımlarının illere göre sektörel dağılımı. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/ilozet.html> (Erişim tarihi: (8. 10. 2017)).
- Yıllara göre il nüfusları, 2000-2016. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1590 (Erişim tarihi: 28. 09. 2017).
- Ataç, B., Önder, İ. ve Turhan, S. (2004). *Maliye politikası*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Deviren, N. V. ve Duran, T. (2018). Türkiye’de düzey 3 bölgesi kamu yatırımları etkinliğinin veri zarflama analizi (vza) yöntemiyle ölçülmesi: Aydın, Denizli ve Muğla illeri örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(65), 262-277.
- Erdem, N. (2016). Büyük ölçekli kamu yatırımlarının uygulandığı bölgelerdeki taşınmaz değer artışı ve kentleşme üzerinde etkisi: Osmaniye ili örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(47), 816-828.
- Öztürk L. (2012). Kamu yatırımları ve bölgesel eşitsizlik: Bir nedensellik analizi, 1975-2001. *Ege Akademik Bakış*, 12(4), 487-495.
- 1999 Özet iller. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/1999-ozet-iller.xls> (Erişim tarihi: 8. 09 2017).
- 2000 Özet iller. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2000-ozet-iller.xls> (Erişim tarihi: 8. 09 2017).
- 2001 Özet iller. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2001-ozet-iller.xls> (Erişim tarihi: 8. 09 2017).
- 2002 Özet iller. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2002-ozet-iller.xls> (Erişim tarihi: 8. 09 2017).
- 2003 Özet iller. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2003-ozet-iller.xls> (Erişim tarihi: 8. 09 2017).
- 2004 Özet iller. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2004-ozet-iller.xls> (Erişim tarihi: 8. 09 2017).
- 2005 Özet iller. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2005-ozet-iller.xls> (Erişim tarihi: 8. 09 2017).

- 2006 Özet iller. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2006-ozet-iller.xls> (Erişim tarihi: 8. 09 2017).
- 2007 Özet iller. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2007-ozet-iller.xls> (Erişim tarihi: 8. 09 2017).
- 2008 Özet iller. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2008-ozet-iller.xls> (Erişim tarihi: 8. 09 2017).
- 2009 Özet iller. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2009-ozet-iller.xls> (Erişim tarihi: 8. 09 2017).
- 2010 Özet iller. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2010-ozet-iller.xls> (Erişim tarihi: 8. 09 2017).
- 2011 Özet iller. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2011-ozet-iller.xls> (Erişim tarihi: 8. 09 2017).
- 2012 Özet iller. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2012-ozet-iller.xls> (Erişim tarihi: 8. 09 2017).
- 2013 Özet iller. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2013-ozet-iller.xls> (Erişim tarihi: 8. 09 2017).
- 2014 Özet iller. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2014-ozet-iller.xls> (Erişim tarihi: 8. 09 2017).
- 2015 Özet iller. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2015-ozet-iller.xls> (Erişim tarihi: 8. 09 2017).
- 2016 Özet iller. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2016-ozet-iller.xls> (Erişim tarihi: 8. 09 2017).
- 2017 Özet iller. <http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/il/2017-ozet-iller.xls> (Erişim tarihi: 8. 09 2017).
- TESEV. (2018). Kamu harcama analizi el kitabı. http://tese.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Kamu_Harcamaları_Analizi_El_Kitabı.pdf

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Ek: Tablolar oluşturulurken dikkat edilen hususlar:

- Muhtelif illere yapılan yatırımlar dâhil edilmemiştir.
- Büyükşehir hanesinde (B) çarpı olanlar büyükşehirdir. Büyükşehirler kendi içinde gruplanmıştır.
- 2016 nüfusu baz alınmıştır.
- 1999-2017 yılları kamu yatırımları verileri kullanılmıştır.
- Şehir Yok ifadesinin olduğu yerlerde yukarıdan veya aşağıdan yakın bir il bulunamadığını gösterir.
- Yukarıdan yakın denilen sütun, ilgili kamu yatırımının oransal olarak ilgili ilden daha yüksek bir ili gösterir.
- Aşağıdan yakın ifadesi ise, ilgili kamu yatırımının oransal olarak ilgili ilden daha düşük bir ili gösterir.

Kişi başı eğitim yatırımlarının bulunduğu Tablo 1’deki hesaplama şu şekildedir:

$$KBEY=(e1999/1000000+e2000/1000000+e2001/1000000+e2002/1000000+e2003/1000000+e2004/1000000+ e2005+...+e2017)/n2016 \quad (1)$$

KBEY : ildeki 2016 nüfusuna göre son 19 yıldaki kişi başı eğitim yatırımı

ex : ildeki x yılındaki eğitim sektöründeki yatırım

n2016 : ilin 2016 nüfusu

Kişi başı sağlık yatırımlarının bulunduğu Tablo 2’deki hesaplama şu şekildedir:

$$KBSY=(s1999/1000000+s2000/1000000+s2001/1000000+s2002/1000000+s2003/1000000+s2004/1000000+ s2005+...+s2017)/n2016 \quad (2)$$

KBSY : ildeki 2016 nüfusuna göre son 19 yıldaki kişi başı sağlık yatırımı

sx : ildeki x yılındaki sağlık sektöründeki yatırım

n2016 : ilin 2016 nüfusu

Kişi başı konut yatırımlarının bulunduğu Tablo 3’teki hesaplama şu şekildedir:

$$KBKY=(k1999/1000000+k2000/1000000+k2001/1000000+k2002/1000000+k2003/1000000+ k2004/1000000+ k2005+...+k2017)/n2016 \quad (3)$$

KBKY : ildeki 2016 nüfusuna göre son 19 yıldaki kişi başı konut yatırımı

kx : ildeki x yılındaki konut sektöründeki yatırım

n2016 : ilin 2016 nüfusu

Toplam turizm yatırımlarının bulunduğu Tablo 4’teki hesaplama şu şekildedir:

$$TY=t1999/1000000+t2000/1000000+t2001/1000000+ t2002/1000000+ t2003/1000000 +t2004/1000000+ t2005+...+t2017 \quad (4)$$

TY : ildeki son 19 yıldaki turizm yatırımı

tx : ildeki x yılındaki turizm sektöründeki yatırım

Toplam madencilik yatırımlarının bulunduğu Tablo 5’teki hesaplama şu şekildedir:

$$MY=m1999/1000000+m2000/1000000+m2001/1000000+m2002/1000000+m2003/1000000+m2004/1000000+ m2005+...+m2017 \quad (5)$$

MY : ildeki son 19 yıldaki madencilik yatırımı

mx : ildeki x yılındaki madencilik sektöründeki yatırım

Kişi başı ulaştırma-haberleşme yatırımlarının bulunduğu Tablo 6'daki hesaplama şu şekildedir:

$$KBUY=(u1999/1000000+u2000/1000000+u2001/1000000+u2002/1000000+u2003/1000000+u2004/1000000+u2005+...+u2017)/n2016 \quad (6)$$

KBUY : ildeki 2016 nüfusuna göre son 19 yıldaki kişi başı ulaştırma-haberleşme yatırımı

ux : ildeki x yılındaki ulaştırma-haberleşme sektöründeki yatırım

n2016 : ilin 2016 nüfusu

Kişi başı enerji yatırımlarının bulunduğu Tablo 7'deki hesaplama şu şekildedir:

$$KBenY=(en1999/1000000+en2000/1000000+en2001/1000000+en2002/1000000+en2003/1000000+en2004/1000000+en2005+...+en2017)/n2016 \quad (7)$$

KBenY: ildeki 2016 nüfusuna göre son 19 yıldaki kişi başı enerji yatırımı

enx : ildeki x yılındaki enerji sektöründeki yatırım

n2016 : ilin 2016 nüfusu

Toplam imalat yatırımlarının bulunduğu Tablo 8'deki hesaplama şu şekildedir:

$$\dot{I}Y=i1999/1000000+i2000/1000000+i2001/1000000+i2002/1000000+i2003/1000000+i2004/1000000+i2005+...+i2017 \quad (8)$$

$\dot{I}Y$: ildeki son 19 yıldaki imalat yatırımı

ix : ildeki x yılındaki imalat sektöründeki yatırım

Toplam tarım yatırımlarının bulunduğu Tablo 9'daki hesaplama şu şekildedir:

$$TaY=r1999/1000000+r2000/1000000+r2001/1000000+r2002/1000000+r2003/1000000+r2004/1000000+r2005+...+r2017 \quad (9)$$

TaY : ildeki son 19 yıldaki tarım yatırımı

rx : ildeki x yılındaki tarım sektöründeki yatırım

Hastanelerde Performans Değerleme Sisteminin Çalışan Motivasyonuna Etkileri Hakkında Çalışan Görüşleri (Çankaya İlçesi Örneği) *

Employee Opinions About the Effects of The Performance Appraisal System on Employee Motivation in Hospitals (Çankaya Sample)

Prof. Dr. Zekai ÖZTÜRK ¹, Arş. Gör. Ece DOĞUÇ ²

Öz

Günümüzde rekabet avantajını elde etmeyi hedefleyen işletmeler, en önemli girdi olan insan kaynaklarını en verimli şekilde kullanmalıdır. İnsan kaynaklarının ne kadar verimli ve etkin kullanıldığını açıklayan performans değerlendirme sistemi ve performans etkileyen motivasyon işletmeler için hayati önem arz etmektedir. Bu nedenlerden dolayı bu araştırma insan kaynaklarının belki de en önemli unsur olduğu hastanelerde performans değerlendirme sisteminin işgören motivasyonuna etkisini açıklamayı amaçlamaktadır. Araştırmanın örneklemini Ankara Çankaya Bölgesinde hizmet vermekte olan bir üniversite, devlet ve özel hastanesinde görev yapan 462 çalışan oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak performans değerlendirme sistemi ile motivasyonu ölçen iki ölçek kullanılmıştır. Elde edilen veriler analiz edilip yorumlanarak çalışma tamamlanmıştır. Çalışmada elde edilen veriler frekans, yüzde dağılımları, keşifsel faktör analizi, Kolmogorov Smirnov, Mann Whitney-U ve Kruskal Wallis testleri kullanılarak değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Performans değerlendirme sistemi ve motivasyona analizler sonucunda iş görenlerin yaş grupları, unvan, çalışılan departman ve yöneticilik pozisyonunda olup olmama durumları ile performans değerlendirme sistemi ve motivasyona ilişkin görüşleri arasında farklılık bulunduğu görülmüştür. Aynı şekilde özel, kamu ve üniversite hastaneleri arasında hem performans hem de motivasyon açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılığın bulunduğu sonucuna varılmıştır. Son olarak performans değerlendirme ile motivasyon arasında pozitif yönlü ve doğrusal bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Performans, performans değerlendirme, motivasyon, sağlık çalışanları

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Nowadays, businesses that aimed to gain competitive advantage, have to use human resources which is the most important input in the most efficient way. Performance evaluation system that explains how efficiently and effectively human resources is used, and motivation that effects performance is vital for businesses. For these reasons, this research aims to clarify the effect of performance evaluation system to motivation in hospitals where human resources is perhaps the most important factor. The sample of the research consists of 462 employees from a university, government and private hospital serving in Çankaya Region of Ankara. Two scales are used that measure performance evaluation system and motivation as data collection tool. The research is completed by analyzing and interpreting the obtained data. Data obtained within the study is evaluated and interpreted by using frequency, percentage distributions, exploratory factor analysis, and Kolmogorov Smirnov, Mann Whitney-U and Kruskal Wallis tests. As a result of the analysis on the performance appraisal system and motivation, it is seen that there is a difference between

* Bu çalışma Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hastane İşletmeciliği Bilim Dalında sunulan Yüksek Lisans Tezi'nden hazırlanmıştır.

¹Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, zekai.ozturk@hbv.edu.tr.

²Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ece.doguc@hbv.edu.tr.

Atf için (to cite): Öztürk, Z. ve Doğuç, E. (2020). Hastanelerde performans değerlendirme sisteminin çalışan motivasyonuna etkileri hakkında çalışan görüşleri (Çankaya İlçesi örneği). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 519-536.

the age groups, title, working department and managerial positions of the employees and the performance appraisal system and motivation views. Similarly, a statistically significant difference between private, public and university hospitals in terms of both performance and motivation is concluded. Finally, it is determined that there is a positive and linear relationship between performance appraisal and motivation.

Keywords: Performance, performance appraisal, motivation, healthstaff

Paper Type: Research

Giriş

Hızlı teknolojik değişimler ve Sanayi Devrimi ile birlikte işgücünde ihtisaslaşma çok artmış (Özgen vd., 2005, s. 5) ve geleneksel kaynaklar organizasyonları için temel rekabet avantajı olma özelliğini giderek kaybetmiştir (Filizöz, 2003, s. 165). Bu durum organizasyonları insan kaynakları başta olmak üzere daha yenilikçi kaynaklara yöneltmiştir (Armstrong, 2006, s. 4). Bugün birçok organizasyon, gelecekteki başarılarının anahtarının istihdam gücünde ve onların sahip olup kullandığı bilgide olduğunu keşfetmiştir (Barutçugil, 2004, s. 18). Bu bilginin doğru ve etkili bir şekilde kullanıldığını gösteren performans değerlendirme kavramı ise bu bilgiler ışığında önemli hale gelmiştir. Bir çalışanın; belirli bir standart ile beceri ve bilgi düzeyine göre ölçülen yeterlilik düzeyini tanımlamanın bir yolu (Shi, 2010, s. 12) olan performans değerlendirme ayrıca çalışanın işteki başarısını saptamak üzere kendisinden beklenenleri ne derece iyi gerçekleştirdiğini belirlemeye yönelik bir faaliyettir (İlsev, 2016, s. 177). Performans değerlendirme sonucunda ortaya konan sonuçlardan iş görenlere ait çeşitli ve önemli kararların alınmasında yararlanır (Tortop vd., 2007, s. 280).

Motivasyon ise insan davranışlarını ve performansını etkileyen temel nedenlerden biridir (Özer ve Bakır, 2003, s. 117). Geniş anlamda baktığımızda, motivasyon bir bireyin çabasını ve bu çabanın yönü ile kararlılığını içermekte yani bireyi harekete geçiren karar verme gücü, bireyin iradesi olarak tanımlanabilmektedir (Brooks, 2006, s. 48). Eğer bir organizasyon; çalışanlarını neyin motive ettiğini biliyorsa, iyi performans göstermelerini teşvik etmek için daha iyi bir konum sahiptir. Çalışanların yüksek performans seviyelerine ulaşmaları için, işverenlerin çalışanları motive eden faktörleri bulmaları, anlamaları ve desteklemeleri gerekmektedir (Wiley, 1997, s. 276).

Hastanelerin de toplumun gereksindiği sağlık hizmetlerini karşılamak amacıyla faaliyet gösteren emek-yoğun teknolojiye sahip birer organizasyon olduğu düşünüldüğünde, belirlenen bir amaca ulaşmada, hastanenin başarısı ya da başarısızlığı çalışanlara bağlıdır (Özer ve Bakır, 2003, s. 118). Sağlık kurumlarında iş performansıyla ilgili akademik yazına bakıldığında performansı etkileyen etmenler için çok fazla çalışma yapılmadığı ve yapılan çalışmalarda ise tüm etmenlerin çalışmaya dahil edilerek analiz edilmediği görülmektedir. Bu kapsamda çalışma, özel ve kamu hastanelerinde görev yapan sağlık çalışanlarının hastanelerinde uygulanan performans değerlendirme sisteminin çalışan motivasyonlarına etkilerini ve bu konu hakkında çalışanların görüşlerini belirlemek ve performans değerlendirme sistemi ile çalışan motivasyonu arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

1. Literatür Taraması

1.1. Performans Değerleme Kavramı ve Önemi

Performans değerlendirme ile genel olarak, bireysel, kurumsal ya da grupsal herhangi bir konuda etkinliğini bir grup özelliklere göre analiz etmeye ve başarılarını ölçmeye yönelik çalışmalar kastedilmektedir (Helvacı, 2002, s. 159). Performans değerlendirme çalışanların işlerinin gereklilikleri olan standartları iyi yapıp yapmadıklarını belirleme ve daha sonra bu bilgileri çalışanlara iletme sürecidir (Mathis ve Jackson, 2011, s. 320). Çalışanların verimliliği, iş performansı, işine olan ilgisi, yaptığı işe yönelik bilgi, beceri ve yeteneği ile kriz yönetim becerisinin ölçüldüğü performans değerlendirme faaliyetindeki temel hedef, örgütteki insan

kaynaklarının mevcut potansiyelini artırmak ve örgütün stratejik gelişimini sağlamaktır (Camardella, 2003, s. 104).

Performans değerlemenin iki ana amacı vardır. Bu amaçlardan ilki, iş performansı hakkında bilgi edinebilmektir. Bu bilgiye yönetsel kararlar alınırken ihtiyaç duyulacaktır. Ücret artışları, ikramiyeler, eğitim, disiplin ve terfi gibi kararlar ve başka yönetsel kararlar büyük çoğunlukla performans değerlemeden elde edilen bilgilere dayanır. Performans değerlemesi yapmanın ikinci ana amacı ise; iş görenlerin iş tanımlarında ve iş analizlerinde saptanan standartlara ne kadar yaklaştığına dair geri besleme temin etmektir (Palmer, 1993, s. 9-10).

Özellikle sağlık sektöründe sağlık personeli, yaşlanan nüfusa, günümüzdeki hastalıklara ve kapsamlı pahalı biyomedikal teknolojiye atfedilen sağlık harcamalarının artması nedeniyle birçok konuda güçlü bir baskı altındadır (Aletras vd. 2007, s. 37). Sağlık kurumlarının sınırlı kaynaklar ile sağlıklı bir toplum yaratma baskısı (Öztürk vd. 2016, s. 623) ve aynı zamanda sağlık kurumlarının yüksek verimli ve etkili sağlık hizmetleri sağlama zorunluluğu yüzünden kurumlar oldukça zorlanmaktadır (Gu ve Itoh, 2016, s. 801). Bu zorluklar hemen hemen her ülkede kaynak kullanımını verimli hale getirebilecek olan performans kavramını denetlemeye ve geliştirmeye yönelik girişimlerin artmasına neden olmuştur. Sağlık kuruluşları maliyetleri düşürmek ve çıktılarını iyileştirmek için performans ölçümü yapmak zorundadırlar. Daha açık bir ifadeyle; sağlık hizmetlerinde klinik kalitenin geliştirilmesi, ulaşılabilirliğin artırılması, maliyetlerin azaltılması, pazardaki rekabet, vb. sağlık sistemlerinde performansın izlenmesi ve ölçülmesini gerekli kılmıştır (Scott vd., 2018, s. 123).

1.2. Performans Değerleme Yöntemleri

Değerlendirmeye ilişkin yöntemler; işin türüne, örgütlerin yapısına, yönetimin amacına, çalışanın beklentilerine, çevreye, teknolojik faktörlere ve işletmenin terfi planlarına göre değişebilmektedir. Bu nedenle, performans değerlendirme sürecinde seçilecek olan yöntemin işletmeye uygun olması, değerlendirme faaliyetlerinin başarısını önemli ölçüde etkilemektedir (William vd., 1996, s. 275). Bütün bu koşullara uygun bir değerlendirme yöntemi seçmek ve uygulamak organizasyonlar için oldukça zordur çünkü seçilen her yöntemin kendine özgü avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır.

Çalışanların performanslarını ortaya koymak için geliştirilmiş birçok yöntem vardır. Bunlardan bazıları performans değerlendirme kavramının ilk uygulama örneklerinde kullanılmaya başlanmış ve günümüzde geleneksel olarak adlandırılabilir yöntemlerdir. Diğer bir kısmı ise, klasik değerlendirme yöntemlerinde karşılaşılan sorunları ortadan kaldırabilmek ve performans değerlendirme faaliyetlerini daha objektif bir biçimde yapabilmek amacıyla geliştirilmiş olan modern yöntemlerdir. Klasik yöntemler, çalışanın görev ağırlıklı değerlendirme yaklaşımı ile ele almaktadırlar. Bu yöntemlerde, çalışanların işlerinde gösterdikleri başarıdan ziyade kişilikleri değerlendirilmektedir. Astların yönetime katılmasını amaçlayan modern yöntemler ise, bu süreçte çalışanın yaptığı işi başarıma derecesinin yanı sıra, onun beklentilerini de göz önüne alan yaklaşımları içermektedir.

Performans değerlendirme yöntemleri kişilerarası karşılaştırmalara dayalı, ortak performans kriter ve standartlarına dayalı ve bireysel performans standartlarına dayalı yaklaşım olarak üç kategoriye ayrılmaktadır. Kişilerarası karşılaştırmaya dayalı yöntemler; sıralama ve zorunlu dağılım yöntemidir. Ortak performans kriter ve standartlarına dayalı yöntemler ise değerlendirme skalaları, kritik olay ve işaretleme listesi yöntemidir. Son olarak bireysel performans standartlarına dayalı yaklaşımda, direkt indeks, standartlar yöntemi ve amaçlara göre yönetim yer almaktadır. Performans değerlendirmesinde en yeni ve popüler yaklaşımlardan biri çok kaynaklı performans değerlendirme ve geribildirim kullanılmasıdır. 360 derece performans değerlendirme çalışan performansının onun etkileşim içinde olduğu tüm kişiler tarafından değerlendirilmesidir. Bu yöntemin amacı tüm açılardan bilgi sağlanarak daha sağlıklı bir değerlendirilmenin yapılması ve çalışanın performansını daha geniş bir açıdan görmesidir (İlsev, 2016, s. 185).

Organizasyonlarda, performans değerlemenin çok duyarlı bir konu olduğu göz önünde bulundurulmalı, değerlendirme yönteminin seçiminden uygulanmasına kadar son derece titiz davranılmalı, elde edilen sonuçlar yakından denetlenmeli, uygulanan yöntemde aksamalar varsa bunları zamanında giderici etkili önlemler alınmalı ve her şeyden önemlisi değerlemenin bir cezalandırma aracı değil, tersine çalışanların eksik yönlerini tamamlayıcı, onların yetiştirme ve yükselmelerine yardımcı bir teknik olarak algılanması sağlanmalıdır (Sabuncuoğlu, 2005, s. 217).

1.3. Motivasyon Kavramı ve Önemi

Motivasyon, davranışın gücü ve yönü ile insanları belirli şekillerde davranmak için etkileyen faktörler ile ilgilidir (Armstrong, 2010, s. 136). Motivasyon, insan davranışlarını açıklayan teorik bir yapıdır. İnsanların eylemleri, arzuları ve ihtiyaçları için nedenler verir ve aynı zamanda kişinin davranışa yönelmesi olarak veya bir kişinin bir davranışını tekrar etmesini isteyen şeyin nedeni olarak ya da tam tersi olarak da tanımlanabilir (Elliot ve Covington, 2001, s. 73). İş motivasyonu ise işyerinde harcanan çabanın seviyesini, yönünü ve ısrarını hesaba katan bir kişinin içindeki güçleri ifade eder (Schermerhorn vd., 2002, s. 147). İnsan çok yönlü ve benzeri olmayan bir varlık olması açısından oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Konuya örgüt açısından bakıldığında ise, örgüt amaçları ile iş gören amaçlarının çoğu zaman çelişkili durumlar yarattığı görülmektedir (Argon ve Eren; 2004, s. 115). Bu gibi durumları ortadan kaldırmak ya da minimuma indirmek için bireysel amaçlar ile örgütsel amaçların entegrasyonunu sağlamak gerekmektedir.

Motivasyonun; örgütsel davranış, yönetim ve örgüt psikolojisi alanlarında tarihsel bakımdan önemli bir kavram olduğu görülmektedir. Kavram, farklı yönetim anlayışlarına göre değişik açılardan ele alınmakta ve değerlendirilmektedir. İnsan kaynakları yaklaşımında ise, motivasyon konusunda bütüncül bir bakış açısı ortaya konmaktadır (Gök, 2009, s. 591). Doğru yönde motive olmuş bir iş gören, yöneticisinin gözetimine gerek kalmaksızın müşteriyi tatmin etmek için çalışır, süreci iyileştirmek için teklifler sunarak önemli bir rekabet avantajı sağlayabilir (Hiriyappa, 2008, s. 144). Motivasyon, iş verimliliğini artırmada çok önemli bir unsurdur; her yöneticinin, iş doyumu ve ödül sistemleri ile nasıl ilişkili olduğu konusunda sağlam bir anlayışa sahip olması gerekir (Pardee, 1990, s. 2).

1.4. Motivasyon Faktörleri ve Araçları

Çalışan motivasyonunda etkili olan faktörlerin başlıca iki bakış açısına dayandırılarak açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bunlardan biri çalışanların dışsal faktörler tarafından motive edildiği görüşüdür. Diğer ise sosyal ve parasal yararlar kadar kendi bireysel amaçları daha iyi çalışarak içsel olarak motive olacağı görüşüdür (Kılıç ve Keklik, 2012, s. 149). Bu ayrımın aslını bir kişinin kendini güdülerine göre motive edebileceği ya da tam tersi dışarıdan gelecek isteklendirmeler ile harekete geçebileceği iddiaları oluşturmaktadır (Wiersma, 1992, s. 102).

Bugüne kadar sunulan veya uygulanan motivasyon model ve araçların tam bir başarıya ulaştığı söylenemez. Yöneticiler için en önemli sorun, ayrı ayrı gereksinim ve kişiliklere sahip olan çalışanlar için, amaçlara yaklaşımcı, inandırıcı ve özendirici motivasyon araçlarına sahip olmaktır. Çünkü insanları motive eden unsurlar kişiden kişiye farklılık göstermekte ve sürekli değişmektedir (Ölçer, 2005, s. 3). Çalışanları iş yapmaya yönelten en kuvvetli motivasyon özendiricileri ekonomik araçlardır. Bu araçlar ise; ücret artışı, kara katılma, ekonomik ödül, prim, sosyal yardımlar/kolaylıklar gibi sıralanabilir (Kılıç ve Keklik, 2012, s. 149). Motivasyon araçları içinde psiko-sosyal araçların önemi büyüktür (Alkış, 2008, s. 83) ve bireylerin içsel yapılarındaki ihtiyaçlarını çalışmada bağımsızlık, sosyal katılma, değer ve statü gibi faktörler ile karşılanabilmektedir (Bayrakçı, 2010, s. 17). Örgütsel-yönetimsel araçlar çalışanların örgütle bütünleşmesini sağlayan araçlardır ve motivasyon sürecinde yararlanılan örgütsel-yönetimsel araçlar; kararlara katılım, yetki devri, amaç birliği sağlama, eğitim ve yükselme olanakları, iletişim, iş güvencesi, katılımcı ve demokratik yönetim, etkin önderlik olarak sıralanabilir. (Tarakçıoğlu vd., 2010, s. 5).

Motivasyon konusunda psikologlar birçok teori geliştirmiştir. Ancak bu kuramların hiçbiri tam ve evrensel anlamda benimsenebilecek düzeyde değildir. Her kuram insan davranışlarının nedenlerini diğerlerinden farklı varsayımlara dayandırmakta ve sonuçta doyurucu bir model sunmaktan uzak bulunmaktadır (Can vd. 2009, s. 366). Motivasyon kuramları, kapsam (geleneksel) ve süreç (modern) olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir (Tablo 1.).

Tablo 1. Kapsam ve süreç kuramlarını genel bir bakış

Tür	Kuram	Temel Varsayım	Uygulamalara Katkısı
Kapsam Kuramları: bireylerin ne şekilde motive edildiğine odaklanılır.	İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı – Maslow	Bireyin yaptığı her davranış, belirli ihtiyaçları gidermeye yöneliktir ve beş kademe ihtiyaç vardır.	Bireyleri örgüt amaçları doğrultusunda motive edilmeleri için neler yapılması gerektiğini göstermektedir.
	X ve Y Kuramı – Mc Gregor	X Kuramı bireyleri olumsuz, Y Kuramı ise olumlu davranışlar sergileyen çalışanlar olarak değerlendirir.	Yöneticiler bireylerin farklılıklarını analiz ederek yönetim şekillerini ona göre düzenlemelidir.
	Çift Faktör Kuramı (Hijyen-Motivasyon Kuramı) - Herzberg	Bireylerin motive olması için bulunması gereken asgari koşullar Hijyen Faktörü altında ele alınmaktadır.	Örgütteki bireylerin sadece hijyen ya da sadece motivasyon faktörlerinin tatmin edilmesi ile başarıya ulaştırılması mümkün değildir. Yöneticiler her iki faktörü de göz önüne almalıdır.
	Başarma İhtiyaç Kuramı – McClelland	Başarma, güç kazanma ve ilişki kurma ihtiyaçlarından oluşmaktadır.	Başarma ihtiyacı kuvvetli olan bireyler, kendilerine yüksek hedefler koyarlar. Yöneticilerin çalışanları iyi yönlendirmeleri gerekir.
	ERG Kuramı - Alderfer	Var olma, ait olma ve gelişme ihtiyacından oluşur.	Yöneticiler ihtiyaçları tatmin ettikçe bireyler daha çok performans göstermektedir.
Süreç kuramları: durağan çevre koşulları varsayımından hareket ederek, iş motivasyonunun dinamik bir süreç içerisinde gerçekleştiğini savunmaktadır.	Koşullanma Kuramı – Skinner	Öğrenme davranışın bir sonucu olarak gerçekleşmektedir. Çevre tarafından benimsenen davranışlar tekrar edilmektedir.	Yöneticiler çalışanlarına sık sık geribildirimlerde bulunursa, onları olumlu davranışlara yönlendirmiş ve motivasyonlarını da arttırmış olacaktır.
	Beklenti Kuramı – Vroom	Bireyini belli bir iş için gayret sarf etmesi, valens, bekleyiş ve araçsallığa bağlıdır.	Davranış-sonuç ilişkisi geliştiren çalışanların beklentileri karşılandıkça işe bağlılıkları artacak ve daha iyi performans göstereceklerdir.
	Lawyer- Porter Modeli	Bireyi motive eden faktör içsel ve dışsal ödüllerdir.	Yönetici dışsal faktörlere dikkat ederek çalışanın demoralize olmasını engellemelidir.
	Eşitlik Kuramı – Adams	Örgütlerdeki eşitsizlik algılarının çalışanlar üzerindeki etkilerinin, iş verimliliğine ne şekilde yansıtıldığını tartışmaktadır.	Yönetici her çalışanına eşit şartlarda davrandığını ortaya koyduğunda tüm çalışanların motivasyonları yüksek olacaktır.
	Amaç Kuramı - Locke	Bireylerin amaçları örgütteki motivasyonları açısından temel belirleyicidir.	Yöneticiler çalışanların hedeflerini yükselterek, performanslarını artırmalıdır.

Kaynak: Paşamehmetoğlu A. ve Yeloğlu H.O., 2016, s. 141-142.

1.5. Performans Değerlemenin İş gören Motivasyonuna Etkisi ve Sağlık Sektöründe Etkileri

Performans ve motivasyon arasında pozitif geri bildirim ilişkisi vardır. Performans değerlendirme, yönetim sistemi içerisinde değerlendirme safhası ve sonrasındaki süreç içerisinde motivasyonu etkilemektedir (Berdud vd. 2016, s. 412). Çalışan motivasyonu hem çalışanın hem de örgütün performansını etkilediği için iş hayatının önemli konuları arasında yer almaktadır. Motivasyonu düşük iş görenin olumlu performans sergilemesi beklenemez. İş motivasyonun kullanılmasının ana amacı organizasyon hedeflerinin gerçekleştirilmesi için çalışanın yüksek derecede performans göstermesine olanak sağlamaktır (Ağırbaş vd., 2005, s. 328). Esasen motive

edici bir süreç olarak performans değerlendirme, bireyin kendi performansına ilişkin algısı, bu algıyla orantılı olan geribildirim beklentisi ve bilgilendirmeyle elde ettiği sonuçların beklentileriyle uyumlu olup olmadığıyla yakından ilgilidir (Argon ve Eren, 2004, s. 241). Performans değerlendirme doğru ölçütlerle, etkin ve adil olarak yürütüldüğünde organizasyon çalışanları üzerinde motive edici bir güce sahip olmakla kalmayacak, özellikle sağlık kurumları için önemli bir sorun olan devamsızlık, işgücü devri sorunların azalmasında da büyük etkiye sahip olacaktır (Karahana ve Özgür, 2011, s. 98). Performansı artırmak ve böylece organizasyonun etkililiğini artırmak için, insanlar davranışlarını değiştirmeleri için, enerjiyi eyleme nasıl ayıracağını değiştirmelidir, yani motivasyonlarını değiştirmelidirler. Doğru unsurların doğru şekilde değiştirilmesi, daha iyi performansla yol açar. Başka bir deyişle motivasyonu değiştirmeden davranışı ve sonunda performansı değiştirmek mümkün değildir (Pritchard ve Ashwood, 2008 s. 6-7).

Sağlık sektörü emek yoğun olan hizmet sektördür ve gelişmekte olan ülkelerde sağlık insan gücü çoğu zaman hakkettiğinin altında bir ücret kazanır ve bu da çalışan motivasyonun bozulmasına neden olur. Ancak yeterli sağlık işgücü gelişimi, verimli ve iyi işleyen bir sağlık sisteminin temel işlevlerinden biridir. Sağlık insan gücü, iyi eğitilmiş, motive ve eşit şekilde dağıtılmış sağlık iş gücünden oluşmalıdır. İşgücü motivasyonu, sağlık sektörü performansı, verimliliği, hizmet kalitesi ve eşitlik için önemli bir belirleyicidir (Shah vd. 2016, s. 468).

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, özel ve kamu hastanelerinde görev yapan sağlık çalışanlarının hastanelerinde uygulanan performans değerlendirme sisteminin çalışan motivasyonlarına etkilerini ve bu konu hakkında çalışanların görüşlerini ortaya koymaktır. Ayrıca performans değerlendirme sistemleri farklı olan bu hastanelerin çalışanlarının görüşleri ve yine çalışanların verimliliklerinde önemli bir faktör olan motivasyonun algılanış biçiminin çalışanlar arasında farklılık olup olmadığını ortaya çıkarmaktır.

Bir örgütte çalışanların motivasyonun yüksek düzeyde olması verimliliklerini artırır varsayımından hareketle çalışanları motive eden faktörlerin ortaya çıkarılması ve bu yönde uygulamaların yapılması örgütün saygınlığı ve karlılığı açısından önem arz etmektedir. Bir örgütte performans değerlendirme sisteminin gereği gibi kurulmuş ve uygulanıyor olması motivasyonu olumlu yönde etkilemektedir. Bu çalışma kamu ve özel hastanelerde var olan personel değerlendirme sistemlerinin çalışan motivasyonuna etkilerini saptamak açısından önemli bir çalışmadır. Ayrıca bu çalışma bu alanda daha sonra yapılacak olan benzer çalışmalara veri teşkil edeceğinden önem arz etmektedir.

Araştırmada test edilen hipotezler aşağıda verilmiştir.

H1: Çalışanların performans değerlendirme sistemlerine ilişkin görüşleri demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.

H2: Çalışanların motivasyonları demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.

H3: Performans değerlendirme boyutlarına ilişkin çalışan görüşleri kamu, özel ve üniversite hastaneleri arasında farklılık göstermektedir.

H4: Motivasyon boyutlarına ilişkin çalışan görüşleri kamu, özel ve üniversite hastaneleri arasında farklılık göstermektedir.

H5: Performans değerlendirme boyutları ile motivasyon boyutları arasında bir ilişki vardır.

2.2. Araştırmanın Evren, Örneklem ve Soru Kağıdının Hazırlanması

Çalışmada ana kütleyi, Araştırma kapsamına alınan bir üniversite hastanesi, bir devlet hastanesi ve bir özel hastanede çalışan personel alınmış ve veriler toplanmıştır. Örneklem aşağıdaki formüller ile hesaplanmıştır (Büyüköztürk vd., 2016, s. 96):

$$n = \frac{n_0}{1 + \frac{n_0 - 1}{N}} \quad (1)$$

$$n_0 = (t^2 PQ) / d^2 \quad (2)$$

N: Hedef kitledeki birey sayısı

n_0 : Örneklem alınacak birey sayısı

p: İncelenen olayın görülüş sıklığı (gerçekleşme olasılığı)

q: İncelenen olayın görülme sıklığı (gerçekleşmeme olasılığı)

t: Belirli bir anlamlılık düzeyinde, t tablosuna göre bulunan teorik değer

d: Olayın görülüş sıklığına göre kabul edilen örneklem hatasıdır.

Araştırmada örnek çapını en büyük yapmak için $p+q=1$ şartını sağlamak koşuluyla $p=q=0.5$ alınmıştır. Formülde değerler yerine konduğunda toplamda 2090 çalışan için örneklem büyüklüğü 326 bulunmuştur. Ana kütle için büyüklüğü göz önüne alındığında ve kurumlar arasında karşılaştırma yapılacağından anket uygulamasında ve çalışanlara ulaşılmasında Tabakalı Rastgele Örneklem Yöntemi ile hangi kurumdan kaç tane anket alınacağı belirlenmiş ve sayılara uygun basit rastgele çalışanlar seçilerek anket uygulanmıştır. Ankara'da 1590 çalışanı olan üniversite hastanesi çalışmanın %76'sını oluşturmuş ve 247 çalışan seçilmesi kararlaştırılmış çalışmaya 270 çalışan katılmıştır. Çalışan sayısı 300 olan ve örneklemin %14'ünü oluşturan devlet hastanesinden katılması gereken kişi sayısı 46 bulunmuş, çalışma 100 kişi ile tamamlanmıştır. Son olarak 200 çalışana sahip olan özel hastane çalışmanın %10'ünü oluşturmakta ve 33 olması gereken katılım 92 kişi ile tamamlanmıştır.

Araştırma da kullanılan anket formunun uygulanabilmesi için Gazi Üniversitesi Etik Kurulu (15.11.2016-E.137171 sayılı izin) ve uygulama yapılan hastanelerden gerekli izinler alınmıştır. Performans değerlendirmeye ilişkin tutum ile motivasyon ölçülürken; Sultan Nuray Çagan (2012) ve Gülen Ergin (2012) tarafından yüksek lisans tezlerinde kullanılan ve geçerlilik ve güvenilirlikleri kanıtlanmış ayrıca çalışmanın amacına ile uyumlu olduğu görülen ölçekler kullanılmıştır. İlk bölümde katılımcıların sosyo-demografik özellikleri, ikinci bölümde performans değerlendirmeye ilişkin 27 soru ve son bölümde iş motivasyonuna (içsel ve dışsal motivasyon) ilişkin 24 soru sorulmuştur. Anketin birinci ve ikinci bölümü olan bütün performans değerlendirme ve içsel ve dışsal motivasyon ifadeleri için Cronbach Alpha değeri hesaplanmıştır. Performans değerlendirme anketi için Cronbach's Alpha katsayısı 0,945, içsel motivasyon anketi için Cronbach's Alpha katsayısı 0,865 ve dışsal motivasyon için Cronbach's Alpha katsayısı 0,870 olarak bulunmuş ve ölçeğin güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır.

2.3. Verilerin Analiz Yöntemi

Araştırma sonucunda elde edilen 462 anketteki cevaplar bilgisayar ortamına aktarılmış ve istatistiksel analizler bir istatistik paket program aracılığıyla yapılmıştır. Çalışmada uygulanan istatistiksel testler şunlardır: Ölçek ifadelerinin değerlendirilmesine ilişkin frekans analizi, açıklayıcı faktör analizi, güvenilirlik analizi yapılmıştır. Araştırma kapsamında sunulan hipotezlerin test edilmesi aşamasında öncelikle verilerin normal dağılıma uygunluğunu belirlemek için Tek Örneklem Kolmogorov Smirnov Testi anlamlılık değerine bakılmış, test anlamlılık değeri 0,000 bulunmuş ve verilerin normal dağılmadığı görülmüş bunun sonucunda parametrik olmayan test yöntemlerinin kullanılmasına karar verilmiştir. Verilerin normal dağılım göstermediği tespit edildiği için parametrik olmayan iki bağımsız grubun karşılaştırılmasında Mann Whitney-U Testi, ikiden fazla bağımsız grubun karşılaştırılmasında ise Kruskal Wallis testleri kullanılmıştır. Son olarak da Spearman's rho Korelasyon testi ile performans değerlendirme

ile motivasyon boyutlarının ilişkileri incelenmiştir. Elde edilen bulgular %95 güven aralığında, %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

3. Bulgular

Öncelikle araştırma sonucu elde edilen bulguları değerlendirmek için araştırmaya katılan 462 kişinin demografik verileri Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların demografik değişkenlere ilişkin dağılımları

	Özellikler	Örneklem	
		N	(%)
Cinsiyet	Kadın	314	68,0
	Erkek	148	32,0
Yaş	25 yaş altı	61	13,2
	26-35 yaş	163	35,3
	36-45 yaş	158	34,2
	46-55 yaş	67	14,5
	56-65 yaş	13	2,8
Eğitim Durumu	Lise	155	33,4
	Lisans-Ön lisans	239	51,5
	Yüksek Lisans	49	10,6
Unvan	Doktora	19	4,1
	Hekim	66	14,3
	Hemşire	104	22,5
	İdari Personel	79	17,1
	Sağlık Teknikeri	53	11,5
	Veri Hazırlama Kontrol İşletmeni	160	34,6
Çalışılan Departman	İdari Ve Mali Hizmetler	226	45,4
	Laboratuvar Ve Görüntüleme Hizmetleri	53	10,6
Meslekte Çalışma Süresi	Tıbbi Hizmetler	219	44,0
	1-5 yıl	131	28,4
	6-10 yıl	88	19,0
	11-15 yıl	85	18,4
	16-20 yıl	68	14,7
Yöneticilik	21 yıl üzeri	90	19,5
	Yöneticilik görevi var	44	0,10
	Yöneticilik görevi yok	418	0,90
Toplam		462	100

Çalışanların demografik özellikleri incelendiğinde; katılımcıların %68’inin kadın, %32’sinin erkek olduğu görülmektedir. Hastaneler çoğunluğu kadınlardan oluşan kurumlar olduğu göz önüne alındığında bu durum normal görülmüştür. Katılımcıların %69,5’i 26-45 yaş arasındadır. Katılımcıların eğitim düzeylerine bakıldığında, %33,3’ü lise mezunu, %51,9’u lisans ve ön lisans mezunudur. Örneklemin unvanlara göre dağılımları incelendiğinde hemşireler (%22,5), idari personel (%17,1) ve veri hazırlama kontrol işletmenleri (%34,6) büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Katılımcıların %45,6’sı idari ve mali hizmetlerde, %10,6’sı laboratuvar ve görüntüleme hizmetlerinde ve son olarak %44’ü tıbbi hizmetlerde görev yapmaktadır. Meslekte çalışma sürelerine bakıldığında ise 1-5 sene arasında çalışanlar %28,4’ünü, 6-15 sene arasında çalışanlar %37,4’ünü, 11-20 sene arasında çalışanlar %33,1’ini ve 21 ve üzeri sene çalışanlar %19,1’ini oluşturmaktadır. Kurumda çalışma süresine bakıldığında ise 1-10 sene arasında çalışanlar %62,9 ile büyük çoğunluktadır.

Performans değerlendirme ölçeği için ifadelerin frekanslarına ve ortalamalarına bakıldığında çalışanların katılım düzeylerinin en yüksek olduğu ifadeler “Organizasyonun hedeflerine ulaşmasında üzerime düşeni biliyorum.” ($\bar{x}$ =3,961), “Yöneticim işimle ilgili aksaklıkları zamanında iletir.” ($\bar{x}$ =3,764) ve “İşyerimdeki görevim tam olarak belirlenmiştir.” ($\bar{x}$ =3,623) olmuştur. Katılım düzeyinin en düşük olduğu ifadeler ise “İşyerim için ödüllendirme sadece ücrete yönelik değildir; sosyal imkânlarda ödül olarak sunulabilmektedir.” ($\bar{x}$ =2,292) ve “Performansındaki değişikliği ücretimde hemen izleyebilirim” ($\bar{x}$ =2,381) olmuştur. Motivasyon anketinde ise çalışanların katılım düzeylerinin en yüksek olduğu motivasyon ifadelerinin “Yaptığım işte başarılıyım.” ($\bar{x}$ =4,312) ve “Yaptığım işle ilgili olarak sorumluluğa sahibim.” ($\bar{x}$ =4,294) olduğu tespit edilmiştir. Dışsal motivasyon ifadeleri içerisinde yer alan

“Başarılarımdan dolayı ekstra ücret alırım.” ($\bar{x}=2,058$) ve “Başarılarımdan dolayı ödüllendirilirim.” ($\bar{x}=2,238$) ifadeleri ise katılımın en düşük olduğu ifadelerdir.

Hipotez testlerinin yapılmasından önce performans değerlendirme ve motivasyon ölçeğinde yer alan ifadelerin anlamlı faktörler haline getirilip sadeleştirilmesi için Keşfedici Faktör Analizi gerçekleştirilmiştir. On faktörlü bir yapıya ulaşılmış olup bu faktörler performans değerlendirme için; değerlendirme sistemi, değerlendirme standartları ve hedefleri, değerlendirme sonrası geribildirim, değerlemeye bağlı ücret ve ödül ve iş dizaynı olmuştur. Motivasyon ölçeğinin faktörleri ise; içsel motivasyon için kendini değerli hissetme, örgütsel bağlılık iken dışsal motivasyon; ücret ve ödüllendirme, takım çalışması ve çalışma ortamının fiziki durumu olarak belirlenmiştir. Performans değerlendirme sistemine ve çalışan motivasyonuna ilişkin yapılan analizler sonucunda istatistiksel anlamda farklılık gösteren çalışanların unvanları, departmanları, yöneticilik görevlerinin olup olmaması ve çalıştıkları hastaneler ile ilgili sonuçlar aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 3. Performans değerlendirme algısı – unvan ilişkisi

	Unvan	N	Ortalama Sırası	Serbestlik derecesi	Ki kare	Sign
Değerleme Süreci	Hekim	66	230,28	4	17,711	,001
	Hemşire	104	264,45			
	İdari personel	79	253,11			
	Sağlık teknikeri	53	232,94			
	VHKİ	160	199,43			
Değerleme Standartları ve Hedefleri	Hekim	66	199,71	4	9,423	,051
	Hemşire	104	246,14			
	İdari personel	79	237,35			
	Sağlık teknikeri	53	264,77			
	VHKİ	160	221,19			
Değerleme Sonrası Geribildirim	Hekim	66	250,64	4	6,943	,139
	Hemşire	104	244,97			
	İdari personel	79	244,87			
	Sağlık teknikeri	53	217,23			
	VHKİ	160	212,98			
Değerlemeye Bağlı Ücret ve Ödül	Hekim	66	219,17	4	10,431	,034
	Hemşire	104	256,38			
	İdari personel	79	233,42			
	Sağlık teknikeri	53	258,74			
	VHKİ	160	210,44			
İş Dizaynı	Hekim	66	236,05	4	,958	,916
	Hemşire	104	233,07			
	İdari personel	79	239,24			
	Sağlık teknikeri	53	234,54			
	VHKİ	160	223,78			

($p < 0,05$).

Değerleme süreci boyutundaki farklılığın veri hazırlama kontrol işletmeni (VHKİ) unvanında çalışanların özellikle hemşireler olmak üzere diğer unvanlarda (hekim, hemşire, idari personel, sağlık teknikeri) çalışanlara göre ortalamalarından ($\bar{x}$ (VHKİ) = 199,43 < $\bar{x}$ (Hekim) = 264,46, $\bar{x}$ (Hemşire), 253,11, $\bar{x}$ (İdari personel) 232,94, $\bar{x}$ (Sağlık teknikeri) = 232,94) oldukça düşüktür. Değerlemeye bağlı ücret ve ödül boyutundaki farklılık nedeni ise hekim ortalamalarının ve VHKİ ortalamalarının hemşire ve sağlık teknikeri ortalamalarından düşük" ("x"-(VHKİ) = 219,17, "x"-" ("Hekim")" = 210,44 < "x"-" (Hemşire) = 256,38, "x"-" (Sağlık teknikeri = 258,74)" olmasıdır.

Tablo 4. Performans değerlendirme algısı- departman ilişkisi

	Departman	N	Ortalama Sırası	Serbestlik derecesi	Ki kare	Sig.
Değerleme Süreci	İdari ve mali hizmet	172	221,52	2	3,770	,152
	Laboratuvar ve görüntüleme hizmetleri	53	262,15			
	Tıbbi hizmetler	237	231,89			
Değerleme Standartları ve Hedefleri	İdari ve mali hizmet	172	219,82	2	7,279	,026
	Laboratuvar ve görüntüleme hizmetleri	53	276,08			
	Tıbbi hizmetler	237	230,01			
Değerleme Sonrası Geribildirim	İdari ve mali hizmet	172	226,70	2	3,326	,190
	Laboratuvar ve görüntüleme hizmetleri	53	262,81			
	Tıbbi hizmetler	237	227,98			
Değerlemeye Bağlı Ücret ve Ödül	İdari ve mali hizmet	172	221,49	2	6,404	,041
	Laboratuvar ve görüntüleme hizmetleri	53	273,87			
	Tıbbi hizmetler	237	229,29			
İş Dizaynı	İdari ve mali hizmet	172	226,19	2	1,790	,409
	Laboratuvar ve görüntüleme hizmetleri	53	253,44			
	Tıbbi hizmetler	237	230,45			

($p < 0,05$).

Performans değerlendirme süreci ve çalışanların hizmet verdikleri departmanlar arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Yapılan analiz sonucunda değerlendirme standartları ve hedefleri ile değerlemeye bağlı ücret ve ödül boyutlarında farklılık bulunmuştur ($p < 0,05$). Laboratuvar ve görüntüleme hizmetleri departmanlarında çalışanların ortalamaları diğer iki departmana (idari ve mali hizmetler ve tıbbi hizmetler) göre oldukça yüksektir ($\bar{x}$ (lab. ve görünt.) = 219,82 < $\bar{x}$ (İdari ve mali) = 276,08, $\bar{x}$ (Tıbbi hizm.) = 230,01). Performans değerlendirme sürecinden laboratuvar ve görüntüleme hizmetlerinde çalışanların diğer iki departman olan tıbbi ve idari ve mali hizmetler de çalışanlara oranla daha memnun ($\bar{x}$ (lab. ve görünt.) = 273,87 > $\bar{x}$ (tıbbi hizm.) = 221,49, $\bar{x}$ (idari ve mali) = 229,29) oldukları görülmüştür.

Performans değerlendirme sisteminde organizasyonlarda iki taraf vardır; değerlendirilen astlar ve değerlendiren yöneticiler. İki taraf arasında hem iş motivasyonu hem de performans değerlendirme sistemini algılama yönünden farklılık olabileceği varsayılmış ve bu farklılığı saptamak amacıyla performans değerlendirme boyutları ile iş motivasyonu boyutları ile yöneticiler ve astlar arasında Mann Whitney-U testi uygulanmıştır. Sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 5. Performans algısı- yöneticiler ve astlar arasında ilişkisi

	Yöneticilik	N	Ortalama sırası	Z	Sig.
Değerleme Sistemi	Yönetici	44	299,27	-3,546	,000
	Ast	418	224,37		
Değerleme Standartları ve Hedefleri	Yönetici	44	299,59	-3,563	,000
	Ast	418	224,33		
Değerleme Sonrası Geribildirim	Yönetici	44	251,67	-1,057	,290
	Ast	418	229,38		
Değerlemeye Bağlı Ücret ve Ödül	Yönetici	44	301,60	-3,671	,000
	Ast	418	224,12		
İş Dizaynı	Yönetici	44	245,31	-,736	,462
	Ast	418	230,05		

($p < 0,05$).

Yapılan analiz sonucunda yöneticiler ve astları arasında değerlendirme sistemi, değerlendirme standartları ve hedefleri ile değerlemeye bağlı ücret ve ödül boyutlarında farklılık bulunmuştur. Her üç boyutta da farklılığın sebebi yöneticilerin ifadelere katılım oranlarının astların katılım oranlarına göre oldukça yüksek olmasıdır. Bu sonuç değerlendiren taraf olan yöneticilerin kendi yürüttükleri performans değerlendirme sisteminden astlara oranla daha memnun oldukları şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 6. Motivasyon-unvan ilişkisi

	Unvan	N	Ortalama Sırası	Serbestlik derecesi	Ki kare	Sign
Kendini Değerleri Hissetme	Hekim	66	215,07	4	5,700	,223
	Hemşire	104	240,02			
	İdari personel	79	221,21			
	Sağlık teknikeri	53	265,77			
Örgütsel Bağlılık	VHKİ	160	226,47	4	13,083	,011
	Hekim	66	221,79			
	Hemşire	104	244,23			
	İdari personel	79	261,29			
Ücret ve Ödüllendirme	Sağlık teknikeri	53	253,66	4	12,603	,013
	VHKİ	160	205,18			
	Hekim	66	244,15			
	Hemşire	104	249,13			
Takım Çalışması	İdari personel	79	259,48	4	7,823	,098
	Sağlık teknikeri	53	218,71			
	VHKİ	160	205,25			
	Hekim	66	218,28			
Çalışma Ortamının Fiziki Durumu	Hemşire	104	242,51	4	7,998	,092
	İdari personel	79	255,51			
	Sağlık teknikeri	53	247,02			
	VHKİ	160	212,80			
	Hekim	66	198,82	4	7,998	,092
	Hemşire	104	224,60			
	İdari personel	79	252,66			
	Sağlık teknikeri	53	255,42			
	VHKİ	160	231,09			

($p < 0,05$).

Motivasyon boyutları ile sahip olunan unvanlar arasında anlamlı ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla da Kruskal Wallis testi yapılmıştır ve yapılan analizler sonucunda motivasyon boyutlarında örgütsel bağlılık ve ücret ve ödüllendirme göre farklılık tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Örgütsel bağlılık boyutunda VHKİ unvanında çalışanların diğer unvanlarda (hemşire, idari personel ve sağlık teknikeri) çalışanlara göre oldukça düşük ($\bar{x} (VHKİ) = 205,18 < \bar{x} (hemşire) = 244,23, \bar{x} (idari personel) = 261,29, \bar{x} (sağlık teknikeri) = 253,66$) ortalamalara sahip oldukları görülmüştür. Ücret ve ödüllendirme boyutunda ise VHKİ unvanında çalışanların diğer unvanlarda (hekim, hemşire, idari personel) göre ortalamalarının oldukça düşük ($\bar{x} (VHKİ) = 205,25 < \bar{x} (hekim) = 244,15, \bar{x} (hemşire), 249,13, \bar{x} (idari personel) = 259,48$) olduğu görülmüştür.

Tablo 7. Motivasyon-departman ilişkisi

	Departman	N	Ortalama Sırası	Serbestlik derecesi	Ki kare	Sig.
Kendini Değerli Hissetme	İdari ve mali hizmet	172	204,41	2	12,773	,002
	Laboratuvar ve görüntüleme hizmetleri	53	266,44			
	Tıbbi hizmetler	237	243,34			
Örgütsel Bağlılık	İdari ve mali hizmet	172	220,99	2	2,512	,285
	Laboratuvar ve görüntüleme hizmetleri	53	252,38			
	Tıbbi hizmetler	237	234,46			
Ücret ve Ödüllendirme	İdari ve mali hizmet	172	243,48	2	6,924	,031
	Laboratuvar ve görüntüleme hizmetleri	53	260,29			
	Tıbbi hizmetler	237	216,37			
Takım Çalışması	İdari ve mali hizmet	172	229,40	2	3,140	,208
	Laboratuvar ve görüntüleme hizmetleri	53	261,70			
	Tıbbi hizmetler	237	226,27			
Çalışma Ortamının Fiziki Durumu	İdari ve mali hizmet	172	239,56	2	1,619	,445
	Laboratuvar ve görüntüleme hizmetleri	53	213,83			
	Tıbbi hizmetler	237	229,60			

($p < 0,05$).

Çalışılan departman ile motivasyon arasında farklılık olup olmadığını anlamak için yapılan Kruskal Wallis testi sonucunda kendini değerli hissetme faktörü ile ücret ve ödüllendirme faktörlerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur ($p < 0,05$). Kendini değerli hissetme

faktörünün altında idari ve mali hizmetlerde çalışanların ortalamaları diğer iki departman olan laboratuvar ve görüntüleme hizmetleri ile tıbbi hizmetleri departmanlarında çalışanlara göre oldukça düşüktür ($\bar{x}$ (idari ve mali hizm.) = 266,44 < $\bar{x}$ (lab. ve görünt. hizm.) = 266,44, $\bar{x}$ (tıbbi hizm.) = 243,34). Ücret ve ödüllendirme faktöründe ise tıbbi hizmetler departmanında çalışanların ortalamaları idari ve mali hizmetler ile laboratuvar ve görüntüleme hizmetlerinde çalışanlara göre oldukça düşük ($\bar{x}$ (tıbbi hizm.) = 216,37 $\bar{x}$ (lab. ve görünt. hizm.) = 243,48, $\bar{x}$ (idari ve mali) = 260,29) kaldığı görülmüştür.

Yöneticiler ve astlar arasında motivasyon boyutları açısından bakıldığında ise örgütsel bağlılık, ücret ve ödüllendirme, takım çalışması ile çalışma ortamının fiziki durumu boyutlarında farklılık bulunmuştur (Tablo 10). Performans değerlendirme sistemi boyutlarında olduğu gibi iş motivasyonu boyutlarında da farklılık yöneticilerin katılım oranlarının astlara göre oldukça yüksek olmasıdır.

Tablo 8. Motivasyon - yöneticiler ve astlar arasında ilişkisi

	Yöneticilik	N	Ortalama sırası	Z	Sig.
Kendini Değerli Hissetme	Yönetici	44	253,74	-1,171	,242
	Ast	418	229,16		
Örgütsel Bağlılık	Yönetici	44	296,10	-3,398	,001
	Ast	418	224,70		
Ücret ve Ödüllendirme	Yönetici	44	269,05	-1,965	,049
	Ast	418	227,55		
Takım Çalışması	Yönetici	44	282,27	-2,662	,008
	Ast	418	226,16		
Çalışma Ortamının Fiziki Durumu	Yönetici	44	295,28	-3,348	,001
	Ast	418	224,79		

(p<0,05).

Çalışmanın ana amaçlarından biri olan kamu ve özel hastanelerin çalışanları arasında performans değerlendirme sistemine ilişkin düşünceler ve motivasyon açısından farklılık bulunup bulunmadığını tespit etmek amacıyla (“H3: Performans değerlendirme boyutlarına ilişkin çalışan görüşleri kamu, özel ve üniversite hastaneleri arasında farklılık göstermektedir.” ve “H4: Motivasyon boyutlarına ilişkin çalışan görüşleri kamu, özel ve üniversite hastaneleri arasında farklılık göstermektedir.”) “Kruskal Wallis” testleri gerçekleştirilmiştir (Tablo 9 ve Tablo 10).

Tablo 9. Performans değerlendirme hastane ilişkisi

	Hastane	N	Ortalama Sırası	Serbestlik derecesi	Ki kare	Sig.
Değerleme Süreci	Devlet Hastanesi	100	220,98	2	11,422	,003
	Üniversite Hastanesi	270	221,08			
	Özel Hastane	92	273,52			
Değerleme Standartları ve Hedefleri	Devlet Hastanesi	100	215,94	2	20,757	,000
	Üniversite Hastanesi	270	217,97			
	Özel Hastane	92	288,13			
Değerleme Sonrası Geribildirim	Devlet Hastanesi	100	201,76	2	7,859	,020
	Üniversite Hastanesi	270	234,75			
	Özel Hastane	92	254,28			
Değerlemeye Bağlı Ücret ve Ödül	Devlet Hastanesi	100	246,29	2	17,579	,000
	Üniversite Hastanesi	270	211,07			
	Özel Hastane	92	275,38			
İş Dizaynı	Devlet Hastanesi	100	226,06	2	,229	,892
	Üniversite Hastanesi	270	232,63			
	Özel Hastane	92	234,09			

(p<0,05).

Yapılan analiz sonucunda performans değerlendirme sistemi boyutlarından değerlendirme süreci, değerlendirme standartları ve hedefleri, değerlendirme sonrası geribildirim ve değerlemeye bağlı ücret ve ödül boyutları için hastaneler arasında istatistiki olarak anlamlı farklılık bulunmuştur (p<0,05). Değerleme süreci faktöründeki farklılığın sebebi Özel Hastane'nin çalışanlarının Üniversite Hastanesi ile Devlet Hastanesi çalışanlarına göre ortalamalarının oldukça yüksek ($\bar{x} = 273,52 > \bar{x} = 221,08$, $\bar{x} = 220,98$) olmasıdır. Değerleme standart ve hedefleri faktöründe de farklılığın sebebi Özel Hastane'nin çalışanlarının Üniversite Hastanesi ile Devlet Hastanesi çalışanlarına göre ortalamalarının oldukça

yüksek ($\bar{x} = 288,13 > \bar{x} = 217,97$, $\bar{x} = 215,94$) olmasıdır. Değerleme sonrası geribildirim faktöründeki farklılığın sebebi ise Devlet Hastanesi çalışanlarının Özel Hastane ve Üniversite Hastanesi çalışanlarına göre ortalamalarının oldukça düşük ($\bar{x} = 201,76 < \bar{x} = 234,75$, $\bar{x} = 254,28$) kalmasıdır. Değerlemeye bağlı ücret ve ödül faktöründe ise Üniversite Hastanesi çalışanları diğer iki hastane olan Devlet Hastanesi ile Özel Hastane çalışanlarına göre düşük ($\bar{x} = 211,07 < \bar{x} = 246,29$, $\bar{x} = 275,38$) kalmıştır. Buna göre, “H3: Performans değerlendirme boyutlarına ilişkin çalışan görüşleri kamu, özel ve üniversite hastaneleri arasında farklılık göstermektedir.” Hipotezi iş dizaynı boyutu dışında tüm boyutlarda kabul edilmiştir.

Motivasyon boyutları açısından hastaneler arasında fark olup olmadığını anlamak için yapılan Kruskal Wallis testi sonuçları Tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10. Motivasyon- hastane ilişkisi

	Hastane	N	Ortalama Sırası	Serbestlik derecesi	Ki kare	Sig.
Kendini Değerli Hissetme	Devlet Hastanesi	100	196,90	2	12,781	,002
	Üniversite Hastanesi	270	232,86			
	Özel Hastane	92	265,13			
Örgütsel Bağlılık	Devlet Hastanesi	100	205,42	2	6,299	,043
	Üniversite Hastanesi	270	233,96			
	Özel Hastane	92	252,64			
Ücret ve Ödüllendirme	Devlet Hastanesi	100	206,06	2	4,675	,097
	Üniversite Hastanesi	270	237,93			
	Özel Hastane	92	240,27			
Takım Çalışması	Devlet Hastanesi	100	197,75	2	10,180	,006
	Üniversite Hastanesi	270	235,11			
	Özel Hastane	92	257,60			
Çalışma Ortamının Fiziki Durumu	Devlet Hastanesi	100	231,39	2	38,563	,000
	Üniversite Hastanesi	270	206,22			
	Özel Hastane	92	305,82			

($p < 0,05$).

Yapılan analiz sonucunda kendini değerlendirme hissetme, örgütsel bağlılık, takım çalışması ve çalışma ortamının fiziki durumu boyutları için hastaneler arasında anlamlı farklılık bulunmuştur ($p < 0,05$). Kendini değerli hissetme faktöründeki farklılığın sebebinin Devlet Hastanesi çalışanlarının Üniversite Hastanesi ile Özel Hastane çalışanlarına göre düşük ($\bar{x} = 196,90 < \bar{x} = 232,86$, $\bar{x} = 265,13$) kalmasıdır. Örgütsel bağlılık faktöründe de farklılığın sebebi Devlet Hastanesi çalışanlarının Üniversite Hastanesi ile Özel Hastane çalışanlarına göre düşük ($\bar{x} = 205,42 < \bar{x} = 233,96$, $\bar{x} = 252,64$) kalmasıdır. Yine aynı şekilde takım çalışması faktöründe de farklılığın sebebi Devlet Hastanesi çalışanlarının Üniversite Hastanesi ile Özel Hastane çalışanlarına göre düşük ($\bar{x} = 197,75 < \bar{x} = 235,11$, $\bar{x} = 257,60$) kalmasıdır. Çalışma ortamının fiziki durumu faktörüne bakıldığında ise Özel Hastane çalışanlarının ortalamaları kamu hastaneleri olan Üniversite Hastanesi ve Devlet Hastanesi çalışanlarına göre oldukça yüksek ($\bar{x} = 305,82 > \bar{x} = 206,22$, $\bar{x} = 231,39$) olduğu görülmüştür. Buna göre, “H4: Motivasyon boyutlarına ilişkin çalışan görüşleri kamu, özel ve üniversite hastaneleri arasında farklılık göstermektedir.” Hipotezi ücret ve ödüllendirme dışındaki tüm boyutlarda kabul edilmiştir.

Performans değerlendirme sisteminin her bir faktörü ile motivasyon faktörleri arasındaki ilişkinin açıklanması için Spearman’s Rho Korelasyon Testi boyutlar arasında yapılmış ve aralarındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır (Tablo 11).

Tablo 11. Performans değerlendirme süreci ve motivasyon ilişkisi

	Kendini Değerli Hissetme	Örgütsel Bağlılık	Ücret ve Ödül	Takım Çalışması	Çalışma Ortamının Fiziki Durumu
Değerleme Süreci	,342**	,556**	,550**	,570**	,493**
Değerleme Standartları ve Hedefleri	,506**	,509**	,331**	,608**	,510**
Değerlemeye Bağlı Ücret ve Ödül	,133**	,348**	,602**	,355**	,312**
Değerlemeye Bağlı Geribildirim	,361**	,523**	,481**	,589**	,556**
İş Dizaynı	,111	,293	,354	,343	,316

(*: $p < 0,05$; **: $p < 0,001$)

Tablo 11 incelendiğinde, performans değerlendirme boyutları ile motivasyon boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Performans değerlendirme ölçeğinin alt boyutları olan değerlendirme süreci, değerlendirme standartları ve hedefleri, değerlemeye bağlı ücret ve ödül, değerlemeye bağlı geribildirim ve iş dizaynı ile motivasyon alt boyutları, kendini değerli hissetme, örgütsel bağlılık, ücret ve ödül, takım çalışması ve çalışma ortamının fiziki durumu arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlara göre performans değerlendirme ortalamaları yükseldikçe motivasyon ortalamaları da yükselmektedir. “H5: Performans değerlendirme boyutları ile motivasyon boyutları arasında bir ilişki vardır.” Hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Performans değerlendirme sisteminin adil ve standart faktörlere sahip olması ve adil ve standart kriterler ile ölçülmesi, sonuçların çalışanlara geri dönüt olarak verilmesi çalışanları motive eder. Son zamanlarda yapılan pek çok çalışma incelendiğinde; örgütlerde çalışan performans değerlendirme sistemindeki anlayışın değiştiğine yönelik birçok çalışma yapıldığı görülecektir. Bu çalışmalarda performans yönetimi ile motivasyon arasında ilişkiye ağırlık verilmektedir.

Yapılan çalışma sonucunda ortaya çıkan beş performans değerlendirme ve beş motivasyon boyutunda sosyo-demografik özelliklere göre anlamlı bir farklılık olup olmadığı hipotezler test edilerek incelenmiştir. “H1: Çalışanların performans değerlendirme sistemlerine ilişkin görüşleri demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.” hipotezi test edilmiş ve kısmen kabul edilmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır; çalışanların sahip oldukları unvanlara bakıldığında, VHKİ kadrosunda çalışanların diğer unvanlara (hekim, hemşire, idari personel ve sağlık teknikeri) sahip çalışanlara göre ortalamaların oldukça düşük olduğu görülmüştür. Performans değerlendirme konusunda laboratuvar ve görüntüleme hizmetleri departmanında görev yapan çalışanların diğer departmanlarda (İdari ve mali hizmetler ile tıbbi hizmetler) görev yapan çalışanlara göre katılımları daha yüksek olduğundan bu departmanda görev yapanların performans değerlendirme sisteminden daha fazla memnun oldukları düşünülmektedir. Çalışanların yöneticilik pozisyonuna sahip olmaları da anlamlı bir farklılık yaratmıştır. Sonuçlara göre yöneticilerin ortalamaları astlarının ortalamalarından daha yüksektir. Kendi yürüttükleri performans değerlendirme sisteminden yöneticilerin astlarına oranla daha memnun oldukları ortaya konulmuştur.

“H2: Çalışanların motivasyonları demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.” Hipotezi kısmen kabul edilmiştir. Sonuçlara bakıldığında; VHKİ kadrosunda görev yapan çalışanların motivasyon boyutlarına katılım ortalamaları diğer unvanlarda çalışanlara göre

oldukça düşük kalmıştır. Kendini değerli hissetme alt boyutunda idari ve mali hizmetlerde çalışanların diğer iki departman (Tıbbi hizmetler ile laboratuvar ve görüntüleme hizmetleri) çalışanlarına göre ortalamaları oldukça düşük kalmıştır. Diğer taraftan ücret ve ödüllendirme alt boyutunda ise tıbbi hizmetlerde çalışanların ortalamaları diğer departmanlarda çalışanlara göre düşük kalmıştır. Performans değerlendirme algısı ile paralel olarak yöneticilerin motivasyon ortalamaları yönetici pozisyonunda olmayan çalışanlara göre oldukça yüksek bulunmuştur.

“H3: Performans değerlendirme boyutlarına ilişkin çalışan görüşleri kamu, özel ve üniversite hastaneleri arasında farklılık göstermektedir.” hipotezi kabul edilmiştir. Özel hastane çalışanları ile kamu hastaneleri olan devlet hastanesi ve üniversite hastanesi çalışanlarına oranla performans değerlendirme sisteminin işleyişinden oldukça memnun oldukları görülmüştür. Özel sektörde çalışanların performanslarının getirisi (ücret zamu, prim, terfi vb.) ve performanslarına bağlı olarak tam aksi kararlar (işten çıkarılma, terfinin düşürülmesi vb.) çok daha anlamlı ve sistemli bir şekilde ilerlemekte olduğu belirlenmiştir.

“H4: Motivasyon boyutlarına ilişkin çalışan görüşleri kamu, özel ve üniversite hastaneleri arasında farklılık göstermektedir.” Hipotezi kabul edilmiştir. Performans değerlendirme sistemi algısına paralel olarak özel sektör çalışanlarının motivasyon ortalamaları oldukça yüksektir. “H5: Performans değerlendirme boyutları ile motivasyon boyutları arasında bir ilişki vardır.” Hipotezi kabul edilmiştir. Tüm sonuçlar değerlendirildiğinde çalışmada performans değerlendirme ile motivasyon arasındaki pozitif yönlü bir ilişki olduğu kabul edilmiştir.

Tüm sonuçlar ışığında çalışmada sunulacak olan bir öneri ise; performans değerlendirme sisteminin ne kadar adil, düzenli ve verimli olursa çalışan motivasyonunun da o kadar artacağı ve çalışanlardan daha fazla verim alınacağı yönünde olacaktır. Düzgün işleyen bir performans değerlendirme sisteminin etkinliği çalışan motivasyonunu olumlu olarak etkilediği, bunun tersi durumunda ise çalışanın performansı doğru ölçülemeyen bireylerin motivasyon ve dolayısıyla performanslarının da düşmeye başlayacağından gereken önemin verilmesi oldukça önemlidir. Ayrıca kadro/unvana bakıldığında kadrosu veri hazırlama kontrol işletmeni olan çalışanların performans değerlendirme sisteminden özellikle ücret ve ödül boyutunda yeterince yararlanmadığı ve performans değerlendirme sisteminin işleyişinden memnun olmadıkları ortaya çıkmıştır. Disiplin sistemi, başka bir deyişle ödül ve ceza sistemi kurulmalı ve hakkaniyet ilkesi doğrultusunda işletilmeli ve tüm kadro/unvana sahip çalışanlar memnun edilmelidir. Çalışmanın sonuçlarından biri de idari personel ile tıbbi kadrolarda yer alan personelin motivasyon kaynaklarının birbirinden farklı olduğunun anlaşılmasıdır. Tıbbi kadrolarda yer alan çalışan kendini değerli hissetme ihtiyacı duymazken, idari personel ise ücret ve ödül konusunda tıbbi kadrolarda yer alan çalışanlar kadar ihtiyaç duymamaktadır. Bu durum özellikle yöneticilerin çalışan motivasyonu göz önüne alındığında farklı motive kaynaklarını dikkate almaları gerektiğini açığa çıkarmıştır. Sadece içsel ya da sadece dışsal motivasyon kaynaklarına yönelmek hem çalışan hem de yönetici ve kurum için istenen başarıyı sağlamaya yeterli olmayacaktır. Özel sağlık kuruluşlarında etkin bir şekilde yürütüldüğü belirlenen performans değerlendirme sisteminin kamu sağlık kuruluşlarında da etkin bir şekilde yürütülmesi için gerekli olan düzenlemeler yapılmalıdır. Araştırma kapsamı Çankaya ilçesinde hizmet vermekte olan bir üniversite, bir devlet ve bir özel hastane ile sınırlı tutulmuş olup, performans değerlendirme ile motivasyon arasındaki ilişki hem çalışan hem de hasta ve hasta yakınları açısından daha geniş bir örneklem seçilip daha kapsamlı bir çalışma yapılabilir.

Kaynakça

- Ağırbaş, İ., Çelik, Y. ve Büyükkayıkçı, H. (2005). Motivasyon araçları ve iş tatmini: sosyal sigortalar kurumu başkanlığı hastane başhekim yardımcılarını üzerinde bir araştırma. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 8(3), 326-350.
- Aletras, V., Kontodimopoulos, N., Zagouldoudis, A. and Niakas, D. (2007). The short-term effect on technical and scale efficiency of establishing regional health systems and general

- management in Greek NHS hospitals, *Health Policy*, 83(2-3), 36-45, doi: 10.1016/j.healthpol.2007.01.008.
- Alkış, H. (2008). Üretim işletmeleri açısından iş görenlerin demografik özellikleri ile motivasyon araçlarını algılama düzeyleri arasındaki ilişki. *Kamu-İş Dergisi*, 10(2), 79-96.
- Argon, T. ve Eren, A. (2004). *İnsan kaynakları yönetimi*. Ankara: Nobel Basımevi.
- Armstrong, M. (2010). *Armstorng's essential human resource management practice: a guide to people management*. United Kingdom: Kogan Page Limited.
- Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik insan kaynakları yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Bayrakçı, E. (2010). Lider davranışlarının çalışan motivasyonu üzerine etkisi: ipliksan aş bir araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2(2), 15-32.
- Berdud, M., Cabasés, J. M., and Nieto, J. (2016). Incentives and intrinsic motivation in healthcare. *Gaceta sanitaria*, 30, 408-414, doi:10.1016/j.gaceta.2016.04.013.
- Brooks I. (2006). *Organizational behaviour (individuals, groups and organization)*, (3th Edition). United Kingdom: Pearson.
- Camardella, M. J. (2003). Effective management of the performance-appraisal process. *Employment Relations Today*, 30(1), 103-106, doi:10.1002/ert.10080.
- Can, H., Aşan, Ö. ve Miski, E. (2006). *Örgütsel davranış*. İstanbul: Arıkan Basım.
- Can, H., Kavuncubaşı Ş. ve Yıldırım S. (2009). *Kamu ve özel kesimde insan kaynakları yönetimi*. (Altıncı Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çağan, S.N. (2012). *Performans ve motivasyon arasındaki ilişki: GATA hemşirelik hizmetleri örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Elliot, A. J. And Covington, M. V. (2001). Approach and avoidance motivation. *Educational Psychology Review*, 13(2), 73-92, doi.org/10.1023/A:1009009018235.
- Ergin, G. (2012). *Performans değerlendirme ile motivasyon arasındaki ilişki ve belediye çalışanları üzerine bir uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Filizöz, B. (2003). İnsan kaynakları yönetiminde uluslararası yaklaşım gerekliliği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 161-180.
- Gök, S. (2009). Örgüt ikliminin çalışanların motivasyonuna etkisi üzerine bir araştırma. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 587-605.
- Gu, X., and Itoh, K. (2016). Performance indicators: healthcare professionals' views. *International journal of health care quality assurance*, 29(7), 801-815, doi: 10.1108/IJHCQA-12-2015-0142.
- Helvacı, M. A. (2002). Performans yönetim sürecinde performans değerlemenin önemi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35(1-2),155-169.
- Hiriyappa, B. (2008). *Organization behavior*. New Delhi-India: New Age International.
- İlsev, A. (2016). İnsan kaynakları yönetiminde performans yönetimi ve değerlendirmesi. A. Ergeneli (Ed), *İnsan Kaynakları Yönetimi* içinde (ss. 177-205). Ankara: Nobel Yayımevi.
- Jackson, J. H. and Mathis, R. L. (2011). *Human resource management*. (13th Edition). United States of America: South Western Congage Learning.
- Karahan A. ve Özgür E. (2011). *Hastanelerde performans yönetim sistemi ve veri zarflama analizi*. (İkinci Baskı). Ankara: Nobel Kitabevi.

- Kılıç, R. ve Keklik, B. (2012). Sağlık çalışanlarında iş yaşam kalitesi ve motivasyona etkisi üzerine bir araştırma. *Journal of Economics and Administrative Sciences/Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 147-158.
- Mathis R.L. and Jackson, J. H. (2011). *Human resource management: Essential perspectives*. Canada: South Western Congage Learning.
- Ölçer, F. (2005). Departmanlı mağazalarda motivasyon üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25, 1-22.
- Özer, M. ve Bakır, B. (2003). Sağlık personelinin motivasyonla ilgili etmenlerinin belirlenmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*. 45(2), 117-122.
- Özgen, H., Öztürk, A., Yalçın, A. (2005). *İnsan kaynakları yönetimi*. Adana: Nobel Kitabevi.
- Öztürk, N., Uysal, Ş. A., ve Çelik, R. (2016). Hospital managers' opinions about performance measurement in their registered hospitals: Antalya sample. *Social Sciences*, 1, 622-633, <http://dx.doi.org/10.17740/eas.soc.2016.MSEMP-50>
- Palmer, M.J. (1993). *Performans değerlendirmeleri*. (D. Şahiner, Çev.). İstanbul: Rota Yayını.
- Pardee, R. L. (1990). *Motivation theories of maslow, herzberg, mcgregor & mcclelland. a literature review of selected theories dealing with job satisfaction and motivation*. <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED316767.pdf>, (Erişim tarihi: 12.02.2019).
- Paşamehmetoğlu, A. ve Yeloğlu H.O. (2016). Motivasyon. S. Ünsal ve S. Gürbüz (Ed), *Örgütsel Davranış* içinde (ss. 137-174). İstanbul: Beta.
- Pritchard, R. and Ashwood, E. (2008). *Managing motivation: a manager's guide to diagnosing and improving motivation*. United States of America: Routledge
- Sabuncuoğlu, Z. (2005). *İnsan kaynakları yönetimi (uygulamalı)*. (İkinci Baskı). Bursa: Furkan Ofset.
- Schermerhorn J.R., Hunt J.G. and Osborn R.N. (2002). *Organizational behavior*. (7th Edition). United States of America: Wiley.
- Scott, T., Mannion, R., Davies, H., and Marshall, M. (2018). *Healthcare performance and organisational culture*. United Kingdom: CRC Press.
- Shah, S. M., Zaidi, S., Ahmed, J., and Rehman, S. U. (2016). Motivation and retention of physicians in primary healthcare facilities: a qualitative study from Abbottabad, Pakistan. *International journal of health policy and management*, 5(8), 467-475, doi: 10.15171/ijhpm.2016.38.
- Tarakçıoğlu, S., Sökmen, A., ve Boylu, Y. (2010). Motivasyon araçlarının değerlendirilmesi: Ankara'da bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, (1), 3-20.
- Tortop, N., Aykaç B., Yayman H. ve Özer M. (2007). *İnsan kaynakları yönetimi*, (2.Baskı). Ankara: Nobel.
- Uyargil C. (2013a). Performans yönetimi. (İ.Ü. İşletme Fakültesi İnsan Kaynakları Anabilim Dalı Öğretim Üyeleri (Ed), *İnsan Kaynakları Yönetimi* içinde (ss. 212-264). İstanbul: Beta.
- Uyargil C. (2013b). Performans yönetim sistemi bireysel performansın planlanması ve değerlendirilmesi ve geliştirilmesi. İstanbul: Beta.
- Wiersma, U. J. (1992). The effects of extrinsic rewards in intrinsic motivation: a meta-analysis. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 65(2), 101-114.
- William, B., Werther, J., and Davis, K. (1996). *Human resource and erpsonnel management*. United States of America: McGraw-Hill Inc.

Wiley, C. (1997). What motivates employees according to over 40 years of motivation surveys. *International Journal of Manpower*, 18(3), 263-280.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Gazi Üniversitesi Etik Komisyonu

Tarih: 15.11.2016

No: E. 137171

Porto Alegre, Paris ve Seul Katılımcı Bütçe Modelleri

Porto Alegre, Paris and Seul Participatory Budgeting Models

Dr. Öğr. Üyesi İsmail GÜNEŞ¹

Öz

Bundan 30 yıl önce Brezilya'nın Porto Alegre 'de başlayan katılımcı bütçeleme demokratik bir süreçtir ve vatandaşlar doğrudan bir kamu bütçesinin belirli bir bölümünün tahsisine katılmaktadırlar. Katılımcı Bütçeleme vatandaşlara yatırım teklifleri sunma ve ardından açık oylama yoluyla hangi projelerin finanse edilmesi ve uygulanması gerektiğini seçmelerini sağlar. Uygulamada tek bir katılımcı bütçe modelinden bahsetme olanağına sahip değiliz. Her ülkenin kendi özgün koşullarından hareketle farklı modeller geliştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu çalışmada uygulamanın ilk ortaya çıktığı Porto Alegre modeli yanı sıra büyük ölçekli kentlerden Seul ve Paris'te katılımcı bütçeleme örnekleri analiz edilecektir. Seul, 10 milyonu aşan nüfusu ile daha çok küçük ölçekli yerlerde başarılı örneklerini gördüğümüz katılımcı bütçe uygulamalarının büyük bir ölçekte nasıl işleyeceğini göstermesi açısından incelenmesi gereken bir kenttir.

Anahtar Kelimeler: Katılımcı demokrasi, katılımcı bütçeleme, Paris, Seul, Porto Alegre, yönetim

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Participatory budgeting is a democratic process which began in Porto Alegre one of the most populous cities in Brazil 30 years ago and citizens are directly involved in the allocation for a part of a public budget. Participatory Budgeting allows citizens to choose which projects should be financed and implemented by submitting investment proposals by open voting. We do not have an opportunity to mention a single participant budget model in practice. It has been seen that each country tries to develop different models based on its own unique conditions. The Porto Alegre model which the application first emerged as well as the participatory budgeting examples in the major cities of Seoul and Paris will be analyzed in this study. Seoul is a city with a population exceeding 10 million should be examined in terms of how the participatory budgeting practices would work on a large scale which we have seen many successful examples more in smaller-scale places.

Keywords: Participatory democracy, participatory budgeting, Paris, Seoul, Porto Alegre, governance

Paper Type: Research

¹Çukurova Üniversitesi, İİBF, ismailgunes@cu.edu.tr.

Atf için (to cite): Güneş, İ. (2020). Porto Alegre, Paris ve Seul katılımcı bütçe modelleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 537-554.

Giriş

Katılımcı bütçe, vatandaşların yerel kamu politikalarına ve özellikle de kurumun bütçesine katılımını teşvik eden bir yöntemdir. Önceden ana teması belirlenmiş alanlarda yapılacak harcamaların hangi yatırımlara yapılacağına karar veren demokratik bir araçtır. Brezilya'da uzun yıllar devam eden askeri diktatörlük dönemi sonrasında ilk kez Porto Alegre'de uygulanmıştır. Kısa sürede Brezilya'nın diğer kentlerine ve komşu ülkelere yayılan katılımcı bütçe uygulamaları, Dünya Sosyal Forumu'ndan sonra yayılmaya başlamış, Avrupa'yı ve Uluslararası kuruluşları da etkisi altına almayı başarmıştır.

Kamu maliyesi açısından bakıldığında ise son yıllarda heyecan yaratan gelişmelerin başında katılımcı bütçe gelmektedir. Katılımcı bütçe, vatandaş ve kamu kuruluşları arasında güçlü bağlantılar kurulmasına ve iş birliklerine neden olmuştur. Vatandaş ile devlet arasındaki mali bağlantının zayıfladığı dönemlerde vatandaşın kalbine dokunan bir uygulama olarak hızla yayılmıştır. Katılımcı bütçeleme özellikle son yıllarda temsili demokrasiye yöneltilen eleştiriler karşısında katılımcı ve doğrudan demokrasinin pratik bir örneği olmuştur. Katılımcı bütçe sayesinde, vatandaşlarla yerel yönetim arasında doğrudan bir ilişki kurmak, insanları ve seçmenleri siyasete ve bölge yönetimine yakınlaştırmak mümkün olmuştur.

Çalışmamızda, katılımcı bütçenin doğduğu Porto Alegre örneği, öncelikli olarak ele alınmıştır. Porto Alegre, diğer ülke uygulamalarına esin kaynağı olmuştur. Zaman içinde katılımcı bütçe uygulamaları artmıştır. Farklı ülke uygulamaları yer yer benzerlikler göstermelerine rağmen tek bir katılımcı bütçe modelinden bahsedemeyiz. Ülkeler kendi sosyal, ekonomik, kültürel yapılarına uygun model arayışlarını sürdürmektedir. Bu anlamda çalışmamızda seçilen diğer kentlerden Seul, 10 milyonu aşan nüfusu ile daha çok küçük ölçekli yerlerde başarılı örneklerini gördüğümüz katılımcı bütçe uygulamalarının büyük bir ölçekte nasıl işleyeceğini göstermesini açısından dikkatle incelenmesi gereken bir kenttir. Aynı şekilde sivil toplulukların ekonomik, sosyal ve politik olarak aktif katılım gösterdiği Paris kenti uygulaması, tüm dünyanın yakından takip ettiği örneklerin başında gelmektedir. Çalışmamızda seçilen örnekler ve uygulanan modeller tanıtılarak başta Türkiye olmak üzere büyük ölçekli kentlere sahip ülkelerde benzer uygulamalar için bilgi sunmayı amaçlamaktadır.

1. Katılımcı Bütçe Nedir?

Katılımcı Bütçeleme belirli bir coğrafi alandaki topluluk üyelerinin bütçenin belirli bir kısmını önerdikleri projeler aracılığı ile harcamak için karar verdikleri katılımcı ve demokratik bir süreci ifade etmektedir. Bazıları bu durumu “demokrasinin demokratikleştirilmesi” diye de ifade etmektedir. Katılımcı bütçe konusunda yapılan farklı tanımlar kavram üzerinde bir uzlaşma olmamasından daha çok, oldukça geniş ve farklı yönleriyle ele alınabilecek olan konuya farklı yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır (Tekeli 2004,2).

Goldfrank, katılım bütçeye ayrı bir anlam katarak yönetim erkini elinde tutan ve bütçe yapma yetkisine sahip olanların almış oldukları bütçe kararının bir kısmının vatandaşlar, gönüllüler, sivil toplum kuruluşları gibi dinamikler eliyle yenilenmesi ve gözden geçirilmesi olarak ifade etmektedir (Goldfrank, 2006, s. 1-2). Mitchell ise, konuya daha çok bir danışma, halkın görüş ve isteklerine kulak verme ve ortaklık ruhunun güçlendirilmesi, yenilikçi müzakereci yöntemle daha proaktif ve daha şeffaf bir bütçe sürecine izin verilmesi olarak tanımlamaktadır (Mitchell, 2014, s. 5).

Wampler ise, Katılımcı bütçe yöntemini oldukça yenilikçi bir politik işlem olarak görmektedir. Vatandaşlar siyasi kararlara doğrudan katılmak suretiyle kaynak tahsisatı sürecini etkilemekte ve sosyal politikalara öncelik vermektedirler. Bu ise kamu harcamalarının yapısını etkilemektedir (Wampler, 2000, 2). Marquetti, Silva ve Campbell (2012), katılımcı bütçelemeyi, yerel toplulukların kaynakların nasıl ve nerede kullanıldığının belirlenmesinde, vatandaşların ve sivil toplum kuruluşlarının doğrudan katılma hakkına sahip olduğu, katılımcı bir demokrasi olarak tanımlamaktadır (Marquetti, Silva, Campbell, 2012, s. 63).

Dünya Bankası ise Katılımcı Bütçelemeyi güçlü bir belediye başkanı desteği ile gönüllü katılım gösterme arzusu olan Sivil Toplum Kuruluşlarının katılımıyla, finansal kaynakların vatandaşlar tarafından seçilen projelere harcandığı bir yöntem olarak tanımlamaktadır ve vatandaşları, kamu bütçelemesi karar verme sürecine dâhil etmeyi amaçlayan yenilikçi bir mekanizma olarak ifade etmektedir (Sahah, 2007). Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı ise katılımcı bütçeyi; halkın, kullanılabilir kamu kaynaklarının tamamı veya bir kısmı ile ilgili karar verdiği veya verilecek kararlara katkıda bulunduğu mekanizma veya süreç olarak tanımlamaktadır (UN-Habitat, 2004, 20).

Genel anlamda, katılımcı bütçe, insanların yaşadıkları yerleşim yerlerinde sunulacak hizmetler ilgili karar vermesi veya karar verilmesine katkıda bulunmasına katkı yaptığı süreçtir. Katılımcı bütçeleme kolektif karar alma, siyasal katılım, yönetim, davranış ekonomisi, oyun teorisi gibi alanlar ile ilişkilendirilerek de ele alınabilir. Konuya mali yaklaşım çerçevesinde yaklaştığımızda konunun özünde kamusal kaynakların nasıl kullanılacağı konusunda ortak karar almak vardır. Bu kaynaklar özünde halkındır ve seçilmiş temsilciler aracılığı ile tekrar onlar için kullanılmaktadır. Modern kamu maliyesi ve bütçe bu anlamda üç ana hedefe odaklanır. Bunlar; kaynak dağılımında etkinlik, gelir dağılımında adalet ve ekonomik istikrarın sağlanmasıdır. Katılımcı bütçeye yaklaşım tarzımızın temelini bu üç ana fonksiyon oluşturmaktadır. Bu çerçevede tanımlamamız gerekirse katılımcı bütçeleme; bütçe karar alma mekanizmasına halkın ve STK'nın katılımını sağlamak suretiyle bütçe kaynaklarının toplumsal kesimler arasında tahsisatını sağlayan, uygulama sonuçları ile gelir dağılımı iyileştirmeyi hedefleyen, ekonomik istikrara katkı sağlayacak demokratik ve katılımcı bir yöntemdir.

2. Katılımcı Bütçenin Tarihsel Gelişimi

“Mutlu Liman” anlamına gelen Porto Alegre Brezilya'nın Güneyinde Rio Grande do Sul eyaletinin başkentidir.1772 yılında Portekiz'in Asor Adaları'ndan gelen göçmenlerce kurulmuştur. 19. yy sonlarında başta Almanya, İtalya ve Polonya olmak üzere Avrupa'nın birçok yerinden göçmen buraya gelmiştir. Bu nedenle nüfusunun tamamına yakını Avrupa kökenli olması ile dikkatleri çeker. Bu kent 1989 yılında katılımcı bütçeleme uygulaması ile tüm dünyanın ilgi odağı olmuştur (Çelebi, 2012).

Katılımcı bütçe fikrinin öncelikle Porto Alegre'de oluşmasını sağlayan öncülleri göz ardı ederek bu oluşumu anlamak mümkün değildir. Her şeyden önce Porto Alegre'de sivil toplum kuruluşları, sendika veya mahalle örgütlenmesi geleneği 1950'li yıllara uzanır. Köklü bir geleneği vardır. Porto Alegre'nin Avrupalı göçmenlerden oluşması nedeniyle eğitim düzeyi yüksektir ve Brezilya için tarihsel süreçte ciddi insani bir sorun olan kölelik uygulamaları azdır. Bu tarihsel süreçte kentte daha aydın bir kitle oluşumuna katkı yapmıştır. Büyük toprak sahipliği yerine küçük mülkiyetin ve görece daha eşitlikçi bir sosyal yapının mevcudiyeti üretim ve tüketim ilişkilerini belirlemiştir. Diktatörlüğe karşı toplumsal muhalefet geleneği bulunmaktadır. Brezilya'da gelir eşitsizlikleri ve yoksulluk sıradan bir görüntüdür. Özellikle politik yozlaşma örnekleri çok sayıda görülmektedir. Yerel düzeyde yolsuzluk ve adam kayırmacılık yaygındır. Seçimlerde oyların satın alınması sıklıkla görülen durumlardandır. Anayasal olarak garanti edilen haklar gerçekte işletilmemektedir. Porto Alegre bu gelenekten biraz ayrılmaktadır (Sakinç ve Bursalıoğlu, 2014, s. 6).

1970'ten önce Brezilya'nın genel görünümü, zayıf bir kamusal alan, seçkin siyasi partiler ve otoriter bir ülke şeklindedir. 1988 sonrası ülke çapında yerel katılımcı kurumların yükselmesine ve başarısına izin veren bir yapı ortaya çıkmıştır. Brezilya'daki katılımcı bütçe alanındaki gelişmeleri sadece Porto Alegre örneğine dayandırmak eksik bir analiz olacaktır. Bu süreci hızlandıran etmenlerin en önemlisi Brezilya'da yapılan anayasal düzenlenmeler olmuştur.

1988 yılında kabul edilen Brezilya Anayasası, ülkedeki demokratikleşmenin önünü açmış, yerel yönetimlerin özerkliği ve gelişimi açısından bir dönüm noktası olmuştur. 1988 Anayasası ile eyaletlere ve yerel yönetimlere çok geniş bir özerklik tanınmıştır. Yerel yönetimlerin kamu gelirlerinden aldıkları paylarda artışlar olmuştur. Brezilya'da, çoğu federatif

yapının aksine, yerel yönetimler eyaletlerin parçası değildir. 1988 Anayasası'nın 29. maddesinde, her bir belediyenin kendi faaliyetleri ile ilgili düzenleme yapması ve meclislerinde kabul etmesi öngörülmektedir. Buna göre, belediyeler iki oturum arasında en az on günlük bir ara bulunan iki aşamalı meclis çalışmasıyla belediye meclisi üyelerinin en az üçte ikisinin çoğunluğu ile kabul edilen bir "organik yasa" ile yönetilmektedir (Sobacı ve Köseoğlu 2016, s. 36-37).

Brezilya'da üç ana boyutta değişim gerçekleştirilmiştir. Bunlar; sivil toplum, siyasal yapı ve kurumsal tasarımıdır. Hangisinin daha ağırlıklı veya öncül olduğu araştırmamızın konusu değildir. Ancak demokratik ve katılımcı anlayışın egemen kılınması, kurumların bu anlayışa göre yeniden düzenlenmesi, sivil toplumun katılımcı olması sonucunda Porto Alegre ile başlayan hareket kısa zamanda ekonomik ve siyasal sistemi farklı ülkelerde bile karşılık bulmuştur.

1964-1985 döneminde 20 yılı aşkın süre Brezilya, diktatörler tarafından yönetilmiştir. 1998 yılına gelindiğinde Brezilya sivil toplumun daha özgürce işlev görmesini sağlayan demokratik bir anayasaya sahipti. Brezilya, orta gelirli ülkeler arasında en fazla yoksulu olan ve gelir eşitsizliğinin en yoğun yaşandığı ülkelerden biri olmuştur. 1988'de diktatörlüğün sona ermesinden sonra, daha önce diktatörlüklere karşı çıkanlar, halkın kendi kendini yönetmesi ve demokrasinin derinleşmesi talepleriyle İşçi Partisi'ni kurmuşlardır.

Porto Alegre kentinde, İşçi Partisi tarafından uygulamaya konulan katılımcı demokrasi projesi sıradan vatandaşları hükümetin karar alma öncelikleriyle buluşturmuştur. Kamu kaynaklarının gecekondular gibi yetersiz alanlara ve temel sağlık hizmetleri gibi politika konularına tahsis etmesine yol açmıştır. Bu yönüyle sosyal adalete kuvvetli vurgu yapan bir uygulamadır. Katılımcı bütçeleme vatandaşların katılımcı olmayı, hükümetin işlevleri hakkında bilgi sahibi olmayı ve demokratik uygulamalara katılım sağladığı bir "demokrasi okulu" olarak tasarlanmıştır (Baiocchi, 2005).

1989 yılında, 10 milyonu aşan nüfuslu Sao Paulo da dâhil olmak üzere, birçok belediye seçimlerini İşçi Partisi kazanmıştır. İşçi Partisi, kent bütçelerini yeniden düzenleyerek geniş katılımlı yaratıcı ve yenilikçi bir deney başlatmıştır. Rio Grande do Sul'nun 1.3 milyon nüfusuyla en büyük sanayi şehri olan Porto Alegre, 7 milyar ABD dolarını aşan yerel bir ekonomisiyle uzun zamandır, insanları harekete geçiren aydınlar ve işçi sendikaları tarafından yönetilen ilerici bir sivil topluma ev sahipliği yapmakla ünlenmiştir (Dünya Bankası, 2003, s. 1).

1989'den sonra, İşçi Partisi, Porto Alegre'de ardı ardına üç kez belediye seçimleri kazanırken oy oranlarını da arttırmıştır. Uzun yıllar boyunca süregelen yoksulluk, yetersiz konut üretimi, yetersiz sağlık bakımı, yaygın suç, yetersiz okullar, yetersiz planlanmış altyapı ve hizmetlerine erişim sorunlarındaki gözle görülür iyileşmeler sonrası Brezilya'nın büyük kentleri tercihlerini İşçi Partisinden yana kullanmaya başlamışlardır. Porto Alegre kenti, göç, yoksulluk kayıt dışılık ve mali sorunlar yaşarken mali reformlar sonrası dikkat çekici başarılar elde etmiştir.

1989'da yüksek okuryazarlık oranlarına rağmen, Porto Alegre diğer Brezilya şehirlerinin yaşadığı gelir eşitsizliğini benzer şekilde yaşıyordu. Nüfusun üçte biri, şehir çevresinden kötü hizmet verilen gecekondular mahallelerinde yaşıyordu. 1989 ile 1996 arasında katılımcı bütçe uygulamaları sonucunda temiz su hizmetlerine erişimi olan hanelerin oranı %80'den %98'e yükseldi. Belediyenin kanalizasyon hizmetini sunduğu nüfus %46'dan %85'e yükselirken; okul sayısı dört kat arttı. Devlet okullarına kayıtlı çocukların sayısı ikiye katlandı. 1986'da kamu konutlarından faydalanan kişi sayısı yalnızca 1.700 iken bu rakam 1989'da 27.000 kişiye yükseldi. Yoksul mahallelerde, her yıl 30 kilometrelik yol asfaltlandı. Vergi ödeme motivasyonunu etkileyen önemli faktörlerden biri olan şeffaflığın sağlanması sonucunda gelirler yaklaşık %50 oranında artış kaydedildi. Yatırım için bütçe kaynakları 1992'de 54 milyon ABD doları iken 1996'da 70 milyon ABD dolarına çıktı. Porto Alegre, katılımcı bütçe uygulaması esnasında eşine az rastlanan kararlarda alındı. Eski elektrik santrali alanı için beş yıldızlı otel inşa edilmesi projesi reddedilerek halka açık bir park yeri ve kongre salonu inşa edildi. Guíaba belediyesi, yeni istihdam vaatleri ve Ford Motor'un baskılarına rağmen, önerilen otomobil fabrikasını reddetti. Genel olarak kişi başına düşen gelir, işgücüne katılım ve istihdam konusunda

yeterli ve anlamlı başarılar kazanılmamasına rağmen Porto Alegre'yi çevreleyen iyimserlik ve başarı duygusu dalga dalga dünyaya yayıldı. Bunun temeldeki nedeni ise insanlara katılımcılık ve karar vermenin bir parçası olduklarını hissettirmesidir. Günümüzde 80'i aşkın Brezilya şehri, Porto Alegre'nin bu dönüşümünü takip ederek Porto Alegre modelini uygulamaktadır. (Goldsmith ve Vainer, 2001), (Sousa, 1998, s. 461-63)

Brezilya'daki katılımcı bütçe hareketinden ilk etkilenen Latin Amerika olmuştur. 1990'ların sonlarında ve 2000'lerin başında, Brezilya'nın komşuları, ikinci dalgada katılımcı bütçelemeyi kabul etmişlerdir. Hareketi takip eden 10 yıllık sürede Latin Amerika'da katılımcı bütçeyi uygulayan şehir sayısı 200'e erişmiştir. Örneğin Peru'da, ulusal anayasa tüm belediyelerde katılımcı bütçe kullanmasını gerektirecek şekilde değiştirilmiştir. Ayrıca, Arjantin, Ekvator, Uruguay ve Venezuela'daki şehirler ve belediyeler tarafından katılımcı bütçe kabul edilmiştir (Wampler, McNulty, Touchton, 2017, s. 1).

Latin Amerika'da genel beklenti, sınırlı kaynakların etkin kullanımı, şeffaflık, sosyal hesap verebilirlik araçları ile yolsuzlukların azaltılmasıdır. Bununla birlikte, resmi olarak Porto Alegre uygulamasından ilham almış olmalarına rağmen bu hareketler sonucunda politik olarak motive olmuş ve güçlenmiştir. Bu ülkelerdeki diktatörlüklere karşı yerel halk tepkilerinin geliştiği görülmüştür. Diğer yandan ise özellikle 2000 yılından sonra Dünya Bankasının 'da yoksullukla mücadele politikalarında katılımcı bütçe uygulamalarına destek vermesi konuya olan ilgiyi artırmıştır (Nelson Dias, 2014, s. 33-34).

Avrupa'da Katılımcı Bütçelemenin gelişimi ve yöntemleri Latin Amerika'dan oldukça farklı bir seyir izlemiştir. Genel olarak artan seçim yoksunluğu ve siyasi hoşnutsuzluk, batı dünyasındaki siyasal sistemlere, meşruiyetlerini bir kez daha göstermek için baskı yapmaya başlamıştır. Birçok ülkede yerel yönetimler, finansal sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte giderek artan sayıda belediye, katılımcı bütçelemeyi geliştirerek finansal zorlukları aşma ve hizmet üretme aracı olarak STK ve gönüllüleri sürece dâhil etmiştir Ancak referans noktaları esas olarak Porto Alegre olsa da, önerilen yöntemler farklılık göstermektedir (Sintomer, Herzberg, Röckevd, 2012).

Avrupa'da ilk katılımcı bütçe uygulamaları 1994'te İtalya'da (Grottammare), 1996'da İngiltere'de (Salford) ve 1998'de Almanya'da (Monchweiler) gerçekleştirilmiştir Katılımcı bütçe STK aktivistlerinin ve ayrıca 2001 Porto Alegre'deki sosyal forumlara katılan yerel hükümet temsilcileri ve politikacıların katkıları sonucu Avrupa'da hızla yayılmıştır. Dünya Sosyal Forumu'nun paralel bir etkinliği olan Yerel Yönetimler Forumu'na katılanlar, Avrupa'da katılımcı bütçenin yayılmasında özellikle önemli bir rol oynamışlardır (Sakınç ve Bursalıoğlu, 2014, s. 5).

Katılımcı Bütçe konusunda özellikle 2010 yılı sonrası ilerlemeler sağlanmıştır. Farklı ülkelerde yaygınlaşmış ve uygulama alanı bulduğu kent sayısı artmıştır. En dinamik yayılma süreci Polonya'da yaşanmaktadır. Porto Alegre modelinin en yakın uyarlamaları ise çoğunlukla İspanya ve İtalya'da bulunmaktadır. İber Yarımadası'ndaki katılımcı bütçe süreçleri dikkat çekmektedir. Avrupa'da, özellikle Fransa, İtalya, Portekiz ve İskandinavya'da en yaygın yaklaşımlar, yöneticiler, politikacılar ve vatandaşlar arasındaki iletişimi geliştirmek ve güçlendirmek için yapılan mahalle toplantılarına dayanmaktadır. Muhafazakâr hükümetler de bu duruma uzak durmayarak Almanya örneğinde olduğu gibi bu süreçte aktif hale gelmişlerdir. Çoğu Batı ve Kuzey Avrupa ülkesinde, çeşitli yerel yönetim ağları ve devlet kuruluşları katılımcı bütçeyi tanıtmaya çalışmakta ve desteklemektedir. Katılımcı bütçeleme Doğu Avrupa'da ise, Dünya Bankası, UNO, USAID, GIZ gibi uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenmekte ve yerel ortaklarla iş birliği yapılmaktadır (Nelson Dias, 2014, s. 33-34).

Giderek artan bir şekilde, bağışçılar ve uluslararası kuruluşlar, kâr amacı gütmeyen kuruluşların yaptığı gibi katılımcı bütçeyi desteklemektedir. Sahra Altı Afrika'da uluslararası STK'lar ve çok taraflı kalkınma bankaları, katılımcı bütçenin Kongo, Kenya, Mozambik, Güney Afrika ve Tanzanya'da uygulanmasına yardımcı olmuşlardır. Kuzey Amerika'da, kâr amacı gütmeyen Katılımcı Bütçeleme Projesi, hem New York, Chicago gibi büyük hem de Greensboro

,Vallejo gibi daha küçük yerlerde katılımcı bütçe projeleri üstlenen şehirlere teknik yardım ve araçlar sağlamıştır. Avrupa'da ise, Paris ve Madrid şu anda bu alanda öncü nitelikte şehirlerdir ve bu kentler aynı zamanda dünya çapında söz konusu alanda çalışan kentlere teknik destek sağlamaktadır. Madrid, açık kaynak kodlu sivil katılım portalini geliştirmiş ve bu sistem 50 şehir ve ek olarak Buenos Aires ve Paris'in ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde bu kentlere adapte edilmiştir. Jalisco (Meksika), Buenos Aires (Arjantin), Tiflis (Gürcistan), Paris (Fransa) ve Madrid (İspanya) gibi şehirler katılımcı bütçeleme öğrenme sürecini ileri düzeylere götürmüş durumdadırlar (Wampler, McNulty, Touchton, 2017, s. 1).

3. Katılımcı Bütçenin Yarattığı Değişimler

Katılımcı bütçeleme son çeyrek yüzyılın en başarılı demokratik katılım örnekleridir. Porto Alegre belediye bütçesinin ilk defa katılımcı anlayışla kullanıldığı 1989 yılından bu yana, hızla artan katılımcı bütçe uygulamaları bugün dünya çapında 1,630 dolayında kentte uygulanmaktadır. Bu süreçte ortaya çıkan kazanımların birçoğu birbirine yakın ve birbirini tamamlar niteliktedir. Bu kazanımları kendi içerisinde sınıflayarak dokuz başlık altında toplayabiliriz (<https://www.participatorybudgeting.org/>).

- 1. Uygulamada Esneklik:** Katılımcı bütçeleme uygulamasının en önemli özelliklerinden bir tanesi, gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke ayrımından bağımsız olarak her ülkenin geleneksel idari yapısına, demokrasi anlayışına uyarlanabilmesidir. Bu esneklik, her ülkede standart olmayan farklı katılımcı bütçe uygulamalarının gelişimine neden olmuştur.
- 2. Katılımcılık ve Aidiyeti Artırmak:** Katılımcı bütçe uygulaması sürecinde vatandaşlar doğrudan karar verme sürecinde yer aldıkları için yıl boyunca birçok forum, toplantı, çalıştay gerçekleştirilmekte ve bu süreçte vatandaşlar kamu kaynaklarının ne şekilde kullanıldığını izleme, sosyal politikalar arasında tercihte bulunma ve kamusal kaynakları önceliklerine göre dağıtma fırsatı bulabilmektedirler. Bu uygulama sayesinde, gelir düzeyi düşük ve politik açıdan dezavantajlı kesimlerin de karar alma süreçlerine katılma fırsatı oluşmaktadır (Yalçın, 2015, s. 314-315). Oy kullanmak ve yönetenleri seçmek dışında karar süreçlerine katılım sağlamayan kişilerin siyasi sürece dâhil olmalarının insanlara bir aidiyet duygusu katacağını ve önemsenmenin sonunda sahiplenmenin geleceğini söyleyebilir.
- 3. Açıklık ve Şeffaflık Sağlamak:** Şeffaf ve katılımcı bir bütçeleme süreci yolsuzlukların ve benzeri sorunların azalmasına katkı yapmaktadır. Katılımcı bütçenin sağlayacağı faydaların en başında bütçe kararlarının açık ve şeffaf olması gelmektedir. Bu, bütçenin de vazgeçilmez ilkelerinden birisidir. Bu anlamda katılımcı bütçe, bütçenin temel ilkesini güçlendirici niteliktedir. Kamusal kararların daha şeffaf hale getirilmesi, yönetimlerin yetkililerinden ötürü sorumluluklarını patronaj, kayırmacılık ve yolsuzluk risklerini azaltarak yapmalarına neden olmaktadır.
- 4. Bütçe Sürecini Değiştirmek:** Katılımcı bütçe, kamu maliyesinde aşağıdan yukarıya bir yaklaşım olduğu için demokratik bir maliye politikası uygulamalarında önemli bir araç haline gelmiştir. Bugüne kadar bütçe yapma süreçlerinde genel eğilim, yukarıdan aşağı doğru bütçeleme yapılmasıdır. Katılımcı bütçe, vergi ödeyenlerin vergilerinin bir kısmının nereye kullanılacağına kendilerinin karar verdiği bir sistemdir. Bu yönüyle katılımcı bütçeleme, bütçe hakkının ruhuna uygun bir biçimde kullanılması için doğrudan bir uygulamadır.
- 5. Temsili Demokrasinin Aksaklıklarını Azaltmak:** Bütçe genelde ilgili bürokrasinin ve seçilmiş yetkililerin tercihlerinin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Seçim sistemlerine bağlı olarak salt çoğunluğun altında bir oranla da yönetme yetkisini bir siyasi parti alabilir. Yüzde 30-40 aralığında oy alarak seçilen bir iktidar veya belediye başkanının muhalif olduğu daha büyük bir kitle mevcuttur. Seçilen kesimin tercihlerinin

yansıması tek başına tüm halkın beklentisini karşılamayabilir. Bu anlamda temsili demokrasinin ortaya koyduğu aksaklıkların bir kısmını giderici etkisi olmuştur. Kamu maliye politikasının amacı piyasa başarısızlıklarını telafi etmektir.

6. **Uzlaşmacı ve İşbirliğine Dayalı Karma Model Olması:** Katılımcı bütçe, doğrudan demokrasi ve katılımcı demokrasinin harmanlanmış halidir. Doğrudan demokrasi, kolektif karar alma mekanizmasında ölçeğin artması sonucu sıklıkla kullanılabilir bir araç olmaktan çıkmıştır. Anayasal değişiklikler, önemli konularda referandumlar ile uygulanırsa da rutin binlerce kararın alınması aşamasında her seferinde doğrudan demokrasi araçlarını kullanmak zaman ve maliyet açısından olanaksız hale gelmektedir. Buna karşın temsili demokrasinin tüm dünyada bir güven krizi yaşıyor olması, temsilcilerin belirlenmesinde yaşanan sorunlar, temsilciler ve ekonomik güç arasındaki bağlantının giderek artması ve nedensellik göstermesi çok sayıda insanı karar sürecinde etkisiz hale getirmektedir. Bu nedenle daha küçük ölçekli yerleşim yerlerinde vatandaşların kendilerini ilgilendiren ortak konularda karar verirken katılımcı anlayışla hareket edilmesi doğrudan demokrasiyi güçlendirmektedir. Bu nedenle yönetenlerin yetkilerinin bir kısmını vatandaşla paylaştığı karma bir modele dönüşmektedir.
7. **Optimal Kaynak Kullanımı ve Rasyonel Karar Almak:** Kararların dar bir coğrafi alanda alınması ve o bölgenin insanların kendi toplumsal gereksinimlerini daha iyi bilmeleri sonucunda daha rasyonel kararlar alınması beklenmektedir. Bu rasyonel karar varsayımının gerçekleşmesi durumunda kaynakların daha etkin tahsis edileceği ve yeniden dağılım mekanizması üzerinde iyileştirici etki yapması beklenir. Bunlar kamu maliyesinin en temel fonksiyonlarının doğru çalışması anlamına gelmektedir. Katılımcı bütçeleme bu anlamda kaynakların optimum şekilde kullanılması ve bu süreçte ortak akılla rasyonel seçimler yapılması esasına dayanmaktadır.
8. **STK ve Aktif Vatandaşlığın Gelişmesi:** Katılımcı bütçelemenin başarısı ve pek çok ülkede kentte uygulama alanı bulması, kentler genelinde daha fazla dernek ve kooperatif oluşumuna ilham kaynağı olmuştur. Sivil alanın genişlemesi, aktif vatandaşlık örneklerini çoğaltarak toplumun daha fazla demokratikleşmesini teşvik etmiştir. Bu oluşumlar, aktif siyasete, hak savunuculuğu ya da lobi faaliyetine dönük değildir. Bunun çarpıcı bir örneği, 1989'dan beri yaratılan konut kooperatiflerinin sayısıdır. 1990'da konut kooperatifi yokken, 2000'de 100'e yaklaşmıştır (Baiocchi, 2003, s. 58). Programın erken başarısı, sivil toplumda ve mahallelerde daha fazla siyasi faaliyete neden olarak kentte bir dayanışma duygusunun gelişmesine yardımcı olmuştur. Çünkü insanlar programın, katılımcılar açısından sadece bir danışma organı olmayıp gerçek bir güç sunduğunu görmüştür. Bu durum politik süreçlere yabancılaşmış olan kesimleri yeniden örgütlenmeye ve katılıma motive etmiştir. Böylelikle, kişiler arasındaki farklılıkları en aza indirmek için çaba sarf edildiği gibi, mahalleler arasındaki farklılıklar da azalmıştır.

Yeniden Dağılım Mekanizması: Katılımcı bütçeleme süreci, demokratik proje olarak gelişmekle kalmadı bazı iktidar gücünü ve idari yetkileri devlet dışı sivil toplum kuruluşlarına aktararak bütçe fonksiyonunu başarılı bir şekilde yeniden gerçekleştirdi. Eşitsizlikleri azaltırken kaynak dağılım mekanizmasını yeniden sosyal kesimler lehine düzenledi.

4. Katılımcı Bütçe Modelleri

1989 yılında Porto Alegre kentinde başlayan katılımcı bütçe hareketi artık küresel ölçekte uygulanan, tartışılan uygulanan bir bütçe yöntemine dönüştü. Bu kadar büyük ölçekte uygulama alanı bulunan bir sistemin tek tip olarak uygulanması beklenemezdi. Ülkeler arasındaki ekonomik, sosyal, siyasal farklılıklar sonucunda her ülke kendi gerek ve gerçeklerinden hareketle farklı modeller oluşturdular. Başlangıçta küçük kentlere uygun olduğu düşünülen katılımcı bütçe modeli, giderek büyük kentlerde de uygulama alanı buldu. Bu çalışmada uygulamanın doğduğu "Porto Alegre kenti modelini başlangıç noktası olarak kabul ederek ele alındı. Diğer seçimlerde

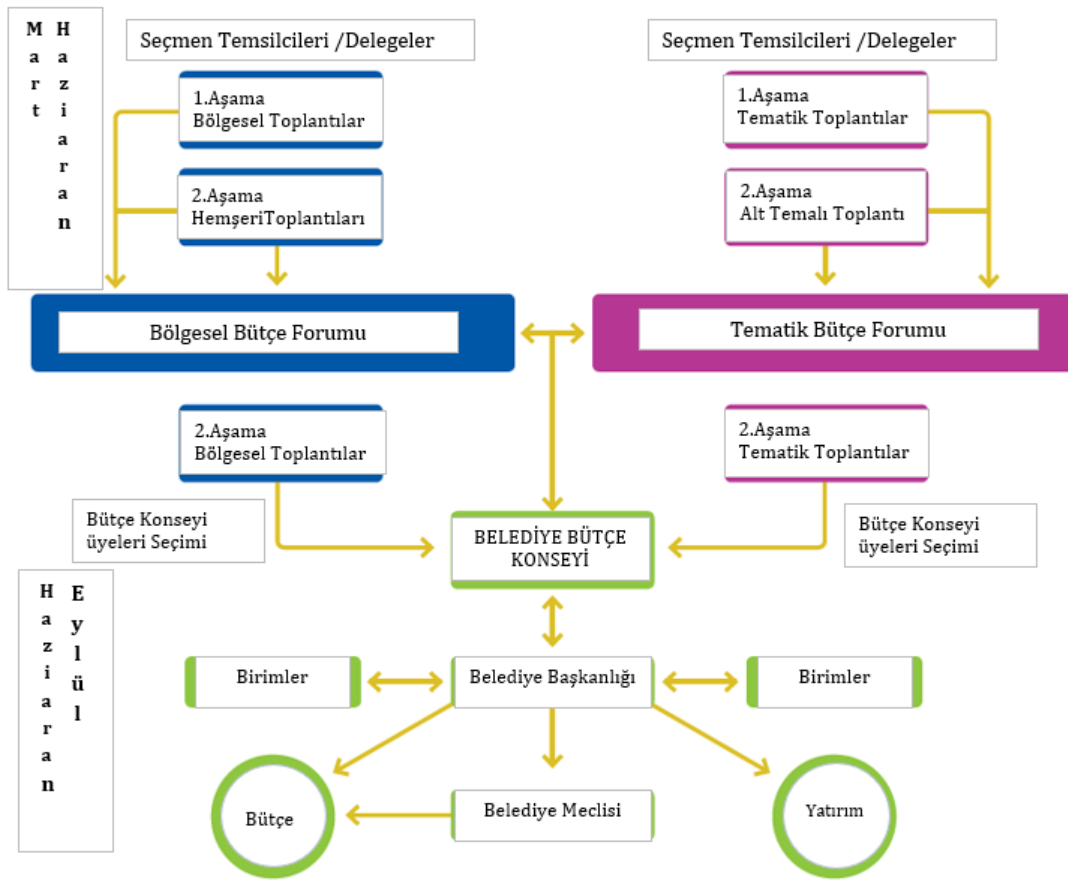

ise Paris ve Seul örneğini incelenecektir. Güney Kore'nin başkenti Seul bu alanda uygulamanın yapıldığı en büyük nüfusa sahip kent konumundadır. Fransa'nın başkenti Paris ise bu alanda en fazla kaynak ayıran kentlerin başında gelmektedir. Bir yandan Porto Alegre, Güney Amerika modelinin temelini oluştururken incelenen diğer iki kent Avrupa ve Uzakdoğu'dan seçilmiştir. Çalışmamızda 3 farklı kıttadan kent uygulamaları ele alınmıştır.

4.1. Porto Alegre Katılımcı Bütçe Modeli

Bilinen ilk katılımcı bütçeleme projesi olması nedeniyle Porto Alegre uygulaması, pek çok çalışmada öncelikli olarak ele alınmıştır. Çalışmamızın katılımcı bütçeleme tarihçesinin incelendiği bölümde de Porto Alegre uygulaması incelenmiştir. Bu bölümde Porto Alegre uygulamasında sürecin nasıl ilerlediğini ele alınmaktadır. Şekil 1 yıllık bütçeleme döngüsünü göstermektedir.

Şekil 1. Porto Alegre yıllık katılımcı bütçeleme döngüsü

Kaynak: Wampler (2000); Wampler (2007, ss. 21 -54) çalışmalarına dayanılarak uyarlanmıştır.

Porto Alegre katılımcı bütçe süreçleri, geleneksel oy verme ve halk katılımı kriterlerinden farklı olarak düşük gelirli kent sakinlerine, vatandaş olmayanlara ve gençlere yer vererek kamusal karar sürecinde dışlanan kişi ve grupları da içerecek ya da öncelik verecek şekilde tasarlanmıştır (Bahçeci, 2009).

Katılımcı bütçe süreci Mart'tan Haziran'a kadar her bölgede bir dizi toplantı ile başlamaktadır. Belediye coğrafi olarak başlangıçta 16 bölgeye ayrılmıştır. 2007 sonrası bölge sayısı bir artırılarak 17 olmuştur. Vatandaş katılımına açık 17 meclis şehrin farklı coğrafi bölgelerini temsil etmektedir. Bu meclislerde mahalle ve altyapı yatırımları ve bölgesel öncelikler için oy kullanmak, bütçe formuna ve Katılımcı Bütçe Konseyi'ne katılacak temsilcileri seçmek, projelerde izleme görevi yapılmaktadır. Bütçe formlarına katılacak kişi sayısı kullanılan oy sayısı

ile orantılıdır. Katılımı teşvik etmek için mahalle meclisinde katılım ne kadar yüksekse bütçe formuna mahallelerden daha fazla temsilci göndermektedir. Bu sadece forum için geçerlidir. Forum toplantılarına katılım tüm vatandaşlara açık olmakla birlikte yalnızca delegelerin oy hakkı vardır. Delegelerin görevleri ise halk meclislerinden gelen talepler doğrultusunda listelere öncelik vermek ve devam eden müzakereleri sürdürmek ve çeşitli şehir kurumları tarafından projelerin uygulanmasını izlemektir. Katılımcı Bütçe meclisinde ise her mahalleden eşit sayıda temsilci bulunur. Bölünmüş olan bölgelerin temsilcileri gönüllü görev yapar ve katılımcı bütçe komitesinde yerel yönetim yetkilileriyle beraber çalışırlar (Smith ve Fletcher, 2017).

Birinci ve ikinci turlar olarak adlandırılan bölgesel toplantılarda katılımcı bütçeleme meclisleri ve bölgesel meclisler ayrı ayrı toplantılar düzenlenmektedirler. Bu toplantılar Belediye Meclisi tarafından koordine edilse de gündemleri yerel liderler, vatandaşlar, STK ile ortak belirlenmektedir. Ayrıca, STK'lar "aracı" rolünü üstlenerek, çeşitli yerel toplantılar düzenleyerek, vatandaşla bir araya gelerek talep ve isteklere aracılık etmektedirler. Doğrudan demokrasiye dayalı bu bölgesel toplantıların iki amacı vardır. İlk amaç, yerel sorunları tartışmak ve daha sonra yerel yatırım önceliklerini demokratik olarak kararlaştırmaktır. Bu tartışmalara herhangi bir vatandaşın, STK'nın veya belediyelerin katılımı mümkündür.

Diğer yandan ikinci amaç olarak tematik toplantılar düzenlenmektedir. Yerel sorunların belirlenmesi ve bu sorunlara karşı çözüm projelerin ortaya konulması amacıyla yapılan bu toplantılarda o yıl içerisindeki ele alınacak ana temalar ve öncelikler belirlenmektedir (Sakinç ve Bursalıoğlu, 2014, s. 5). Porto Alegre 'deki katılımcı bütçeleme modelinde bölgesel bütçe ve tematik bütçe toplantıları eş anlı olarak devam etmektedir. Çevre, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler ve ulaşım gibi kentin ortak sorunları ile ilgili konular tematik meclislerde ele alınmaktadır.

Katılımcı Bütçe Konseyi Bütçe sürecinde ana katılımcı kurumdur. Seçilen vatandaşlar belediyenin maliyesi ve bütçesi ile burada tanışmaktadır. Bütçe Konseyi, kaynak tahsisi için genel kriterleri tartışarak belirlerler ve bölge ve temaların önceliklerini burada savunurlar. Bu oturumlarda vatandaşlar ve sivil toplum temsilcileri ile belediye görevlileri arasında bütçe kararları konusunda müzakereler yapılmaktadır. Katılımcı Bütçe Konseyi görevlerini iki aşamada gerçekleştirilmektedir. Öncelikle Bütçe Konseyi, bütçe teklifi hazırlanıp yürütücü tarafından 30 Eylül'de yasama organına gönderilinceye kadar, gelir ve gider kalemlerini ve kaynak tahsisine ilişkin genel kriterleri tartışmakta ve Eylül ayından Aralık ayına kadar, yatırım planını hazırlanmaktadır. Öncelik verilen çalışmaların ve faaliyetlerin ayrıntılı bir listesi ve böylece her bölge ve tematik alan için programlanan kaynakların dağılımı belirlenmiş olmaktadır (Sousa, 1988, s. 322). Bölgesel bütçe forumları tarafından önceliklendirilen ve idare tarafından kabul edilen yatırımlara bir dizi kaynak dağıtım kuralı uygulanmaktadır. Bu kurallar gözden geçirilerek izleyen yıl içinde dağıtım esaslarına karar verilmektedir. Bu görevlerde Konsey, idare yetkililer ile yakın çalışır. Seçilenlerin bu süreçte gücü kötüye kullanmalarını engellemek için meclis üyeleri sadece iki ardışık görev dönemi için seçilebilmektedirler. Bütçe forumlarında halk sadece gözlemci statüsüne sahip olmasına rağmen, Bütçe Konseyi toplantıları halka açıktır (Gret ve Sintomer 2005, s. 44).

Merkezi planlama ofisi GAPLAN (Gabinete de Planejamento), yönetimin farklı bölümleri arasında bütçenin teknik yönlerini koordine etmekle görevlidir. Bu ofis, katılımcı bütçe konseyinin çalışmalarını müzakere etmekte ve desteklemektedir. Halkla İlişkiler Departmanı çalışanları katılımcı süreci artırmak amacıyla çalışırlar, derneklerin gelişimini desteklemekte ve bölgesel bütçe forumlarını kolaylaştırmaktadır. Her bütçe bölgesine bir koordinatör atanmaktadır. Online ortamdaki "proje yönetim sistemi" ile projelerin aşamaları vatandaşlar tarafından takip edilebilmekte ve vatandaşlar idarenin faaliyetleri hakkında araştırma yapmalarına yardımcı olunmaktadır.

4.2. Fransa: Paris Katılımcı Bütçeleme Modeli

1789' da Fransız ihtilalinde İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'ni kabul etmiş Fransa, aradan geçen zamanda da pek çok sosyal eylemin merkezi olmuştur. Paris'te uzun yıllardır devam eden ifade özgürlüğü geleneği bulunmaktadır. Paris, tarih boyunca pek çok üçüncü dünya aydınının sığınma yeri olmuştur. Tüm bunlara karşın vatandaşın katılım sorunu, Paris siyasetinde ve entelektüel ve akademik çevrelerde sürekli tartışılmıştır (Gürcan, 2011, s. 183).

Fransa'nın siyasal kültürü yüzyıllar boyunca yukarıdan aşağıya ve merkezileştirilmiş bir yaklaşımla örgütlendi. Katılım biçimleri bir ülkenin sosyo-politik geleneğinden etkilenip şekillendiğinden, Fransız vatandaşlarının katılımı, az sayıdaki fırsatlarla birlikte arzu edilen düzeyde olmadı. Bununla birlikte, katılımcı bir yönetim biçimlerini destekleme konusunda kamuoyunda ciddi baskılar oluştu. Fransa, 90'lı yılların başından beri, demokrasiyi güçlendirmek için yerel düzeyde vatandaş katılımını arttırmaya çalıştı. 2002 yılında yasal düzenlemeler gerçekleştirdi. Bu düzenlemeler sonucunda mikro düzeydeki danışma organları olan "Conseil de Quartiers" (mahalle konseyleri) oluşturuldu. Belediye başkanı, mahallelerin coğrafi sınırlarını ve konseylerin çalışma kurallarını belirlemede serbest kılındı. Paris'te 123 mahalle konseyi oluşturuldu (Medenian ve Scully, 2018).

2001 yılında kendilerini haklarından mahrum edilmiş hisseden yerel vatandaş grupları arasında toplumsal huzursuzluğun doruğa çıktığı dönemde Paris belediyesi sol iktidarın eline geçmişti. Zorda olan belediye bir değişim zamanı geldiğinin farkına vardı. Tarihsel olarak, vatandaş katılım sorunu, Paris'in siyasetinde merkezi bir sorun olarak durmaktaydı. Şehrin sakinleri karar verme sürecinin dışında bırakılmaktan ötürü her platformda hoşnutsuzluklarını dile getirmekteydiler. Bu dönemde, vatandaşların karar alma sürecine katılımına yönelik daha geniş, ülke çapında bir hareket vardı ve bu hareketin sonucunda vatandaşları altyapı ve çevre ile ilgili kararlara dahil etmek için çeşitli yasalar çıkarılmıştı. "Vatandaşları bilgilendirmek ve bakış açılarının karar vermede dikkate alınmasını sağlamak misyonuna sahip bağımsız, idari bir makam olan Vatandaş Komitesi" kamuoyuna tanıtılmıştı. Bunlar Paris için işbirlikçi bir kentin evriminde yeni bir adım oldu. Sadece bilgi vermenin artık yeterli olmadığı anlaşılmıştı. Belediye Başkanı Hidalgo'nun seçilmesinden sonra Eylül 2014'te 20 milyon Euro'luk finansman yaratılarak 15 proje önerildi ve projeler için vatandaşlar davet edildi. Çevrimiçi oylama ve geleneksel oylama yapıldı. 15 projeden 9'unun kabul edildiği oylamaya katılan 41.000'den fazla kişinin yüzde 60'ı İnternet üzerinden oylarını kullandılar. 2014-2020 yılları arasında ise katılımcı bütçe ile harcanacak projeler için 500 milyon Euro tahsis edilmesi fikri benimsendi. 2015 yılında çevrimiçi oylama yönteminin başlatılmasının ardından Paris sakinleri 5.000'den fazla fikir önerdi ve bunlara 67.000'den fazla kişi oy verdi (Veron, 2017).

2016 yılına gelindiğinde 158.964 kişi katılımcı bütçelemeye katıldı ve bu katılımcılar, okullar için ayrılan 10 milyon Euro da dahil olmak üzere yaklaşık 100 milyon Euro'nun nereye harcanacağı konusunda oy kullandılar. Şehirdeki işçi sınıfı mahalleleri için 30 milyon € kaynak ayrıldı. Şehir genelinde 37 proje, 587 ilçe projesi ve 20 okul projesi vardı. Bunlardan 219 proje uygulamaya hak kazandı. Özellikle 2016 yılı uygulaması Paris'te sisteme ve uygulamaya olan şüpheleri ortadan kaldırdı. Başlangıçta pek çok kişinin şüpheyle yaklaştığı uygulama siyasi iradenin arkasında durması, yeterli kaynak ayrılması, ilçe belediyelerinin katılımcı bütçe için sağladıkları her 1 avro için Paris Belediyesinin 2 avro koymayı taahhüt etmesi ve gerçekleştirmesi karşısında Parisliler de binlerce fikir sunarak sistemin yerleşmesine katkı yaptılar (Carlson, Jake, 2017; Napolitano, 2015).

Paris şehir meclisi yenilikçi katılımcı mekanizmaların geliştirilmesini destekleme konusunda adımlar atmıştır. Bu süreçte müzakere, eğitim ve katılımcılık mekanizmaları güçlendirilmiştir. 2017 itibarıyla, Paris'te yedi danışma kurumu bulunmaktadır. "Conseil desquartiers" (Mahalle Konseyi) daha önceki dönemlerde de bulunmaktaydı. Conseil Parisien de la Jeunesse" (Gençlik Konseyi) ve "Étudiant de Paris-le Conseil" (Parisli Öğrenci Konseyi), "Conseil desGénérationes (Gelecek Nesil Konseyi) sendikaların, kamu görevlilerinin, derneklerin

ve rastgele seçilmiş sakinlerin seslerini duyurabilecekleri ekonomik, sosyal ve çevresel konular hakkında tartışma alanı açtı. Conseil des Citoyens” (Vatandaş Konseyi) şehir tarafından belirlenen düşük gelirli mahallelerde yaşayan sakinler için oluşturulurken, “Conférence de Citoyens” (Vatandaş Konferansları) vatandaş meclislerine benzer işlevler yüklendi. “Conseil de la Nuit” (Gece Konseyi) ise Paris'teki gece boyunca güvenlik, ulaşım, kültür ve ticaret konularına odaklandı. (Medenian ve Scully, 2018).

Danışma organlarına ek olarak kent sakinleri proje yönetimi, dijital araçlar, halkın konuşması ve kentin nasıl çalıştığı hakkında bilgi edinmek için sivil atölyelere katılabilmekteydiler. New York ve San Francisco'dan sonra Paris kentinde de 7 yaşın üzerindeki sakinlere vatandaşların katılımını teşvik etmek için ücretsiz bir “Vatandaşlık Kartı” verilmiştir. Bu kart özel halk etkinliklerine, müzelere, belediye hizmetlerinin rehberli ziyaretlerine, eğitim atölyelerine ve daha pek çok etkinliğe erişim sağlamaktadır. Kart sahipleri, vatandaşlık sorunlarını tartışmak için ayda bir kez Paris Belediyesi'nde uzmanlar ve akademisyenler ile görüşebilmektedirler. Son yıllarda Paris, “sivil teknoloji” olarak da adlandırılan vatandaş katılımı için dijital araçlar denemede ve geliştirmede lider olarak kendini göstermiştir. Jemengage Paris uygulaması insanları, buldukları yere, ilgi alanlarına ve uygunluklarına göre kısa süreli gönüllü görevler için STK'larıyla buluşturan bir uygulamadır. “Dans Ma Rue” vatandaşların çukurlar, bozuk oyun alanları, kayıp yol işaretleri vb. sorunlar hakkında şehri uyarmalarını sağlayan bir vatandaş raporlama uygulamasıdır. Kullanıcılar fotoğraf gönderebilir ve taleplerinin hangi aşamada olduğu hakkında bildirim alabilirler. “Sayın Belediye Başkanı bir fikrim var”, Paris'lilerin belediye başkanlığı tarafından incelenmek üzere farklı konularda fikirlerini sunabilecekleri dijital bir iş birliği alanıdır. Katılımcı bütçe uygulaması, vatandaşların belediye yatırım fonunun tahsisinde fikirlerini ve kararları paylaşması için çevrimiçi ve çevrimdışı bir platformdur (Medenian ve Scully, 2018).

Resmi katılımcı bütçe sitesi “<https://budgetparticipatif.paris.fr>” adresinden tüm işlemler ve süreçler takip edilebilmektedir. Çalışmamızda katılımcı bütçe sürecinin nasıl işlediği konusunda bu verilerden faydalanılmıştır.

Şekil 2. Paris katılımcı bütçe süreci

Paris Katılımcı Bütçe Süreci												
	Ock	Şub	Mar	Nis	May	Haz	Tem	Agu	Eyl	Eki	Kas	Ara
Süreç	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Proje Gönderimi	■	■										
Proje Çalışmaları			■	■								
Proje Ortaklaştırma/Gruplandırma						■	■	■	■			
Halk Oylaması									■			
Belediye Meclisi Oylama												■
Uygulama	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■

Kaynak: Budgetparticipatif.paris.

Paris katılımcı bütçe süreci beş aşamadan oluşmaktadır.

1.Aşama- Proje Gönderimi: Paris'te yaşayan herhangi kent sakini, dernek, vakıf, kulüp, gruplar, yaş ve milliyet kısıtı olmadan katılımcı bütçe sürecine katılabilirler. Katılımcılar, katılımcı bütçe web sitesi üzerinden Ocak ayında çevrimiçi olarak önerilerini sunabilmektedirler. Katılımcıların

önerileri, analiz edilerek oylamaya sunulur. Kent sakinleri iki tür proje sunabilmektedir. Bunlardan birincisi kendi yaşadıkları semti, ilçeyi ilgilendiren projelerdir. İkincisi ise tüm Paris'i ilgilendiren projelerdir. Bu projelerle ilgili olarak belediye tarafından halka açık toplantılar, çalıştaylar yapılmaktadır. Mahalle konseyi, dernekler, yerel kolektiflerle beraber iş birliği yapılır ve teknik destek sağlanır. Projenin kabul edilebilir olması için dört temel kriterin yerine getirilmesi gerekmektedir.

- i. Kamu çıkarı olması
- ii. Paris şehrini ilgilendiren konularla ilgili olması,
- iii. Kamusal nitelikte bir harcama olması ve aşırı harcama gerektirmemesi
- iv. Paris'te yaşayan kişi veya gruplarca sunulması.

2.Aşama- Proje Çalışmaları: İkinci aşamada, başvurusu yapılan projelerin değerlendirilmesine geçilmektedir. Projeler, ilk olarak, dört ana kritere cevap verip vermediklerine göre değerlendirilmektedir. İkinci olarak da teknik olarak uygulanabilir olmadığı incelenmektedir. Kabul edilebilirlik çalışması tamamlandıktan sonra, kabul edilebilir nitelikteki projeler belediye uzmanlarına teknik inceleme için verilirler. Bu aşamada çok sayıda proje olduğu göz önüne alındığında, bu ön çalışmanın amacı projenin tamamlanmasındaki olası engelleri belirlemek ve maliyet tahmini yapmaktır. Kesin uygulama usulleri, eğer proje oylamada başarılı olursa daha sonra belirlenmektedir.

3.Aşama- Projeleri ortaklaştırma ve Gruplandırma: Ortak inşaat, tek bir proje içinde benzer ya da birbirine yakın projeleri birleştirme sürecidir. Genelde farklı ilçelerde benzer talepler geldiğinde her ne kadar ilçe projesi gibi sunulmuş olsa da bu taleplerin her bölgeden yoğunlaşması, bu projeyi Paris'in tümünü ilgilendiren bir projeye dönüştürebilmektedir. Benzer projeler bir havuzda toplanıp birleştirilerek daha düşük maliyetlerle yapılabilir. Birleştirilmiş projeler tek bir başlık altında toplanmaktadır. Oylamayı kazanması durumunda ana projeyi oluşturan alt projelerin her biri gerçekleştirilecektir.

Seçime sunulan projelerin son aşamasında, teknik olarak uygulanabilir projeler, her ilçedeki belirli komisyon toplantılarında ve Paris ölçeğinde incelenmektedir. Komisyonların sonunda, oylamaya sunulan projelerin nihai listesine, ilçe projeleri için ilçe Belediye Başkanı ve Paris projeleri için Paris Belediye Başkanı tarafından karar verilir.

İlçe Projelerine karar verecek komisyonlar ise; (www.budgetparticipatif.paris)

- İlçe Belediye Başkanı veya Temsilcisi
- İktidar Temsilcileri (3 Kişi)
- Muhalefet Temsilcileri (2 Kişi)
- Paris Belediye Başkanı Temsilcisi
- Bölgedeki her yerel demokrasi organının bir temsilcisi: (Vatandaş Konseyi, Çocuk konseyi, Engelli Konseyi, Yabancılar Konseyi vb)
- Belediye Meclisi Temsilcileri (ilçe başına 3 ila 11 kişi)
- Mahalle Konseyi Koordinatörleri
- Yerel Kalkınma Ajansı Temsilcisi
- Hizmetler Genel Müdürü veya yardımcısı
- Dernekler temsilcisi
- Mahalle konseylerinin koordinatörleri (ilçelere bağlı olarak bir veya iki kişi)
- İlgili belediye birimlerinden temsilcilerinden oluşmaktadır.

Paris projelerine karar verecek Komisyon ise; (www.budgetparticipatif.paris)

- Yerel demokrasi, vatandaşların katılımı, ortak yaşam, gençlik ve istihdamdan sorumlu Paris Belediye Başkan Yardımcısı
- Kültürel miras, el sanatları, kültür işletmeleri, il meclisleri ile ilişkilerden sorumlu başkan yardımcısı

- Finanstan, yarı halka açık şirketlerden, kamu sözleşmelerinden ve imtiyazlardan sorumlu Paris belediye başkan yardımcısı,
- Paris Konseyi'ndeki her siyasi grubun bir temsilcisi.
- Katılımcı bütçe web sitesinde kayıtlı Parisliler arasından kura ile seçilen (8 kişi)
- Bir veya daha fazla bireysel proje sunan (2 Kişi)
- Bir dernek adına bir veya daha fazla proje sunan (2 Kişi)
- Bir ilçe meclisi adına bir proje veya proje sunan (2 Kişi), ilçe özel kurullarının bir parçası olarak seçilen projeler arasında Platformda kayıtlı (2 kişi)
- Paris Gençlik Konseyi'nin bir temsilcisi
- Paris Öğrenci Konseyi Temsilcisi

4.Aşama: Oylama: Projenin yaşama geçirilebilmesi için oylanması gerekmektedir. Oy vermek için iki seçenek sunulmuştur. Bunlardan birincisi, katılımcı bütçe web sitesinden oy kullanılabilir veya Paris'in her yerine dağıtılan anketlerden biriyle web sitesinde yerleri belirtilmiş olan yerlerde, oy pusula ile oy kullanılabilir. Proje sahipleri yeterli oy alabilmek için kampanyalar ile halka tanıtım yapmakta ve destek aramaktadırlar. Paris'te yaşayan tüm insanlar yaşına ve etnik kökenine bakılmaksızın Parisli olarak kabul edilmektedir. Bütün Parisliler oy kullanma hakkına sahiptir. Kişiler, ikamet yerine, işe ya da kişisel yakınlıklara bağlı olarak oy kullanacakları yeri seçmekte özgürdür ancak sadece bir bölgeye oy vermek mümkündür. Seçmenler, Paris projeleri ve ilçe projeleri için ayrı ayrı oy kullanmaktadırlar.

5.Aşama: Uygulama: Eylül ayında Parisliler tarafından oylanmış projeler, Aralık ayında Paris Konseyi tarafından oylanarak Paris belediyesi çalışma programına dâhil edilmektedir. Ocak ayından itibaren ise kazanan projelerin uygulanmasına başlanmaktadır. "www.budgetparticipatif.paris" web sitesinde dijital haritalar üzerinde kazanan projelerin ilerleme durumu gösterilirken sitede aynı zamanda projelerle ilgili düzenli bilgilendirme yapılmaktadır. Ayrıca Facebook grubundan bilgiler aktarılmaktadır.

4.3. Güney Kore: Seul Katılımcı Bütçeleme Modeli

Güney Kore'de, katılımcı bütçe için yerel düzenleme yapma önerisi 2002'de bir siyasi parti tarafından yapılan önergeyle gündemde yer bulmuştur. 2004'te, Güney Kore'nin güneyindeki büyük şehirlerden biri olan Gwangu'daki Buk-gu kentinde, katılımcı bütçe için yerel yönetmelik hazırlandı. Bu yönetmelik Ulsan ve Dajeon gibi diğer şehirlere yayıldı. Ancak beklenen kadar ilgi görmedi. Güney Kore'deki "Katılımcı hükümet" olarak da bilinen Roh Muhyun hükümeti, yerel yönetimlere katılımcı bütçe sistemini tanıtmalarını ve uygulamalarını önerdi. Ağustos 2005'te Kore hükümeti, yerel yönetimlerde vatandaşların bütçe karar alma sürecine katılmalarına izin vermesinin önünü açan "Yerel Finans Yasasını" yeniden düzenledi. Yasa da sistem için bütçe büyüklüğü gibi somut kararlar vardı. Vatandaşların görüşlerini alma ve sistemin yerel yönetimlerde nasıl uygulanacağı konusunda süreçler belirlendi. Bununla birlikte, yerel yönetimler, başlangıçta sistemin ek bir idari yük olduğu düşüncesiyle mesafeli bir yaklaşım sergilediler. Bu anlamda 2010 yılında yapılan yerel seçimlerle beraber çarpıcı bir değişim yaşandı. İktidardaki Demokrat Parti, seçim vaatlerinden biri olarak "katılımcı bütçeleme sistemini" ortaya koydu. Demokrat Parti'nin birçok adayı Seul'deki İlçe ve Belediye Meclisi başkanlığına seçildi. Doğal olarak, bu sonuç halkın katılımcı bütçeleme sistemine olan ilgisini arttırdı. Seul Belediye Meclisi, Mayıs 2012'de katılımcı bütçeleme sisteminin kurulmasıyla ilgili kararname çıkardı. Kararname katılımcı bir anlayışla hazırlandı ve belediye bürokratları, belediye meclis üyeleri, sivil toplum kuruluşları, uzmanlar ve halk temsilcileri arasında beş aylık çok paydaşlı bir müzakerenin sonucunda kararname kabul edildi. Sivil toplum hareketinde geniş deneyime sahip olan Wonsoon Bak, 2014 yılında Seul belediye başkanı oldu ve katılımcı bütçe sistemi onun döneminde önemli ilerlemeler kaydetti. Seul, dünyadaki katılımcı bütçeleme sistemini, nüfusu 10 milyonun üzerinde olan şehirlerden ilk uygulayan şehir oldu. Seul şehri bu süreçte katılımcı bütçeleme sisteminin değerlerini ve ilkelerini yansıtan en iyi örneklerden biri olmayı başardı (Lee,2016).

Seul'un nüfusunun 10 milyonu aşması daha küçük ölçekli yerlerde katılımcı bütçe uygulamalarında sağlanan başarılarının büyük ölçekte nasıl işleyeceği konusunda önemli bir deneyim olarak araştırmacıların dikkatini çekmektedir.

Seul'deki bütçe oluşturma süreci, şehirlerin kaynaklarının bir kısmı için rekabet eden ya da bütçenin nasıl harcandığı üzerinde etkili olan çeşitli paydaşların ve baskı gruplarının aktif roller aldığı son derece politik bir konudur. Bu süreç, diğer uluslararası başkentlerden daha homojen olmasına rağmen, ülke içinde çok çeşitli olan şehir nüfusunun doğal özellikleriyle daha da karmaşıklaşmıştır. Çünkü uzun yıllar boyunca seçilen yerel yönetimlere yönelik olarak, seçilmelerine yardımcı olan kişi ve grupları korumak ve kollamak amacıyla bütçe oluşumunda bu gruplar lehine düzenlemeler yaptıkları yönünde suçlamalar hiç eksik olmamıştır. Seçilmiş siyasetçilerin kamusal fonların paylaşımında adil ve tarafsız davranmadıkları, siyasal himayeler yaptıkları görülmüştür (Lee, 2002). Diğer eleştiri konusu ise yerel meclislerin harcama kararlarında savurgan olmalarıdır. Bütçe kaynaklarını vatandaşlar arasında eşit ve adil kullanılmalıdır. Ancak yerel yöneticilerin kişisel hedeflerine daha fazla kaynak ayırdıkları öne sürülmektedir (Tobin, Hyunkuk, Wonhyukvd, 2014, s. 102-103).

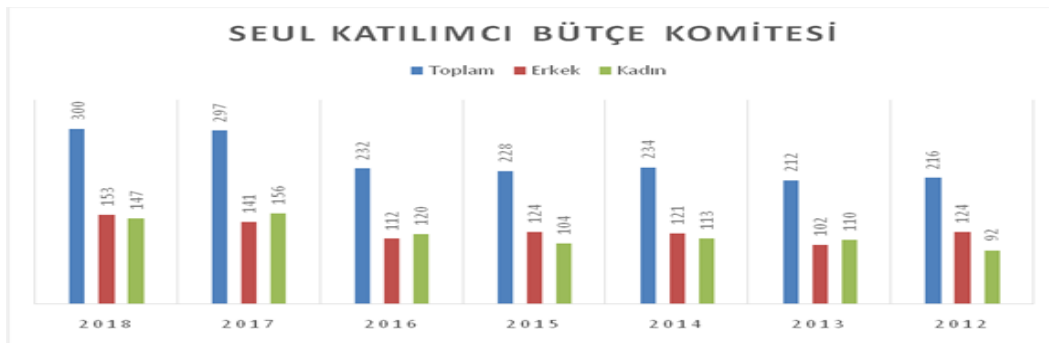
Katılımcı bütçe uygulamasının Seul kentinde uygulanmasının asıl amacı, vatandaşları bütçe kaynaklarının dağılımı ve gözetimi sürecine doğrudan katılımını teşvik etmek gibi görünmektedir. Kamuoyunda ana beklenti yerel yönetimlerin başkanları ve meclis üyeleri tarafından sıklıkla başvurulan popülist politikaları ve bürokratik süreçleri azaltılması ve kamu kaynaklarının israfına veya verimsiz kullanılmasına yol açan nedenleri ortadan kaldırılmasıdır. (Lee, J, 2016).

Seul Modelinde önem arz eden 3 ana komite görev yapmaktadır. Bunlar;

a. Katılımcı Bütçe Komitesi: İşlevi, katılımcı bütçe için karar verme kuruluşudur. Başlangıçta en fazla 250 kişiden oluşan komite, daha sonra 300 kişilik bir kota ile sınırlandırılmıştır. 300 üyenin 25'ini Belediye Başkanı önerir. Diğer üyeler ise Belediye Meclisi Üyeleri ve Bütçe Okuluna katılan vatandaşlar tarafından önerilir. Ayrıca başvuruda bulunan vatandaşlar arasından çekilişle üye kabul edilir.

Bu noktada Bütçe Okulu konusuna değinmek gerekmektedir. Bütçe okulu tüm vatandaşlara açıktır. Seul'da bütçe okulunda verilen eğitimi tamamlayan kişiler bütçe komitesine girmek için başvurabilmektedir. Bütçe Okulu'nun eğitim süresi 6 saat olup birinci gün, vaka çalışmaları aracılığı ile katılımcılara bütçe ve uygulama süreci ve katılımcı bütçe projelerinin önemi anlatılmaktadır. Bütçe okulunda şehir bütçesine katılım mekanizmalarının nasıl işlediği öğretilmektedir. İkinci gün ise Seul Kent bütçesi ve büyük projeler ile finansal bilgiler ve projenin nasıl kullanılacağı, katılım yöntemleri hakkında bilgi verilmektedir. Gün sonlarında ise grup çalışmaları ve örnek proje geliştirme çalışması yapılmaktadır. Eğitimler, vatandaşların kolay katılabilmesi için hafta içi, hafta sonu ve akşam saatlerinde de yapılmaktadır. Yıllık katılımcı sayısı, 2014 yılında 773, 2015 yılında 1020, 2016 yılında 1152, 2017'de ise 2390 kişi olmuştur.

Şekil 3. Seul katılımcı bütçe komitesi cinsiyet dağılımı

Kaynak: Seul Metropolitan Government

Başvuru yapan vatandaşlar arasından belirlenen üyeler bir dönem için görev yapmaktadırlar. Görev süresini en fazla bir dönem daha uzatmak mümkündür. Çekiliş yapılırken yöntem olarak Cinsiyet, yaş ve bölgesel dengeler dikkate alınarak elektronik çekiliş yapılmaktadır. Şekil 3'te görüleceği üzere 2018 yılında bütçe komitesinin 300 üyesinin 153'ü erkek, 147'si kadındır. 2017 ve 2016 yılında ise kadın üye sayısının erkek üye sayısından daha fazla olduğu görülmektedir. Temsilde cinsiyet eşitliğine özel bir önem verilmektedir.

b. Özel-Kamu Bütçe Destek Komitesi: Bu komite, konularına göre sınıflandırılan katılımcı bütçe projelerini değerlendiren komitedir. Komitede maksimum üye sayısı, alan başına 27 olarak belirlenmiştir. Katılımcı Bütçe Komite üyeleri, konularında uzman özel sektör ve kamu sektörü ve sivil kuruluşlardaki kişilerden oluşmaktadır. Destek komitelerinin en az 2/3'ü Katılımcı Bütçe Komitesi Üyelerinden oluşmaktadır. Bu komite 2018 yılında Seul 'de 10 bölgede kurulmuştur.

c. Katılımcı Bütçe Destek Komitesi: Bu komite, vatandaşların katılımcı bütçe konusunda eğitilmesi, farkındalık yaratılması, sistemin işleyişi konusunda ortaya çıkan sorunlarda danışmanlık yapmak, iyileştirmeler ve önlemler alınmasını sağlamak amacıyla kurulmuştur. Bu komitenin oluşumunda en fazla 30 belediye meclisi üyesi, bütçe uzmanı, sivil toplum kuruluşları temsilcisi, bütçe komitesi üyesi ve konuyla ilgili memurlar yer almaktadır. Memurların oranı komitenin yüzde ellisinden az olmak zorundadır. 2018 yılındaki oluşuma baktığımızda, 1 belediye meclisi üyesi, 10 uzman ve sivil toplum kuruluşu üyesi, 16 Katılımcı Bütçe Komitesi üyesi ve 3 sivil görevli katılımcı bütçe destek komitesinde yer almıştır

5. Sonuç

Bu çalışmada katılımcı bütçe uygulama örneklerinden Porto Alegre, Paris ve Seul deneyimleri ele alınmıştır. Porto Alegre katılımcı bütçenin ilk uygulandığı yer olması nedeniyle diğer uygulamaların esin kaynağı olmuştur. Çalışmada ele alınan üç kent nüfus ölçeği açısından değerlendirildiğinde, Porto Alegre küçük, Paris orta, Seul ise büyük kent ölçeklerinde katılımcı bütçe uygulamasına örnek teşkil etmektedir. Farklı ölçekteki üç örnek, yer yer benzerlikler göstermesine karşın ülkelerin kendi sosyal, ekonomik, kültürel yapılarından etkilendikleri gözlemlenmektedir. Porto Alegre, doğrudan temsil sürecini mahallelerden başlayarak uygulamaktadır. Paris daha çok dinamik ve örgütlenmiş sivil toplum ve ana temalara göre oluşturulmuş kent meclislerini süreç içerisinde daha aktif hale getirmiştir. Seul, 10 milyonu aşan nüfusu ile katılımcı bütçe uygulamalarının büyük bir ölçekte uygulanmasının başarılı örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Tüm uygulamaların ortak noktası, karar sürecine vatandaş ve sivil toplum kuruluşlarının dahil edilmesi ve bütçenin belirli bir kısmının nereye harcanacağı konusunda ortak karar verilmesidir. Bu uygulamadan beklenen fayda ise katılımcı demokrasiyi geliştirmek, bütçe kaynaklarının tahsisatını iyileştirmek, ekonomik istikrara katkı yapmak ve gelir dağılımını iyileştirmektir.

Porto Alegre katılımcı bütçesi, yoksulluk, konut üretimi, sağlık bakımı, suç oranını düşürme, okul koşullarının iyileştirilmesi, altyapı hizmetleri gibi alanlarda iyileşmeler sağlamıştır. Paris örneğinde ise katılımcı demokratik mekanizmaların işletilmesi, siyasi hoşnutsuzlukların azaltılması, siyasal sisteme olan güveni artırmak, şeffaflık, temsili demokrasinin aksaklıklarını gidermek, Paris'li olmak ve aidiyet duygusunu sağlamak hedefleri ön plana çıkmaktadır. Seul katılımcı bütçesi ise daha çok mevcut hükümet politikası vaatleri çerçevesinde şekillenmiştir. Yerel yönetimlerde vatandaşların bütçe karar alma sürecine katılmalarına izin vermesinin önünü açan "Yerel Finans Yasasını" yeniden düzenlenmesi sonrası gelişmeler kaydedilmiştir. Seul, katılımcı bütçeyi nüfusu 10 milyonun üzerinde olan şehirlerden ilk uygulayan şehir olmuştur.

Katılımcı bütçe, kentler için alternatif bir bütçe sunumu ile hızlı büyümesine devam etmektedir. Özellikle vatandaş katılımını ve demokratik yenilemeyi teşvik etmesi nedeniyle ilgi

görmeye devam etmektedir. Demokratikleşmenin toplumun tamamını dönüştürmek için kapsayıcı olması ve araç- gereç ve mekanizmaların bir kombinasyonunu içermesi gerekmektedir. Bu anlamda katılımcı bütçeleme alternatifler sunmaktadır. Dünya deneyimleri, kent yaşamının çeşitli yönleriyle ilgili birçok vatandaş toplantısı, çalıştay ve istişare toplantısı düzenlenmesinin kente aidiyet duygusunu artırıyor olduğunu göstermektedir. Katılımcı bir şekilde bütçenin tasarlanması ise bugüne kadar hâkim paradigma olan yukarıdan aşağıya bütçenin sunulması anlayışında ciddi değişimler yaratmaktadır. Vatandaş ve seçilmişler arasında daha fazla iş birliği ve daha fazla güvence verilmesi beraberinde şeffaflık sağlama yönünde önemli katkılar yapmaktadır.

Çalışmamızda incelenen Paris ve Seul örnekleri de göstermektedir ki artık katılımcı bütçe süreçleri sadece küçük yerleşim yerlerine özgü bir katılımcı araç olmaktan çıkmıştır. Dünyanın büyük metropollerinden olan Seul ve Paris bu çalışmamızın kapsamına girmeyen New York, Madrid gibi önemli örnekler bunlara örnek verilebilir. Ülkemizde İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Adana gibi kentlerimiz katılımcı bütçeleme süreçlerini gündemlerine almalıdır. Bunun için öncelikle yasal bir düzenlemenin yapılması yerinde olacaktır. Çalışmamız kapsamında ele alınan kent örnekleri katılımcı bütçe sürecinin kent nüfusu arttıkça farklılıklar arz ettiğini göstermektedir. Küçük yerleşim yerlerinden doğrudan temsil ve katılım olanağı daha yüksek iken nüfus ölçeği arttıkça komiteler ve oluşturulan konseyler aracılığı vatandaş temsili ve katılımı sağlanmaktadır. Bu anlamda Kent Konseylerinin yapısında yapılacak değişikliklerle katılımcı bütçeleme sürecinde daha aktif alması rol mümkündür.

Kaynakça

- Bahçeci, D (2009) Belediyelerde katılımcı bütçe süreci, Yeşil Gazete, <https://yesilgazete.org/blog/2009/02/20/belediyelerde-katilimci-butce-sureci/> (Erişim tarihi: 05.08.2019).
- Baiocchi, G. (2003) *Radicals in power: the Workers' Party (PT) and experiments in urban democracy in Brazil*. London: ZedBooks.
- Baiocchi, G. (2005) *Militants and citizens: The politics of participatory democracy in Porto Alegre*: Stanford University Press.
- Budgetparticipatif.paris (2019) <https://budgetparticipatif.paris.fr/> (Erişim tarihi: 02.04.2019).
- Cabannes, Y. (2004) Participatory budgeting: a significant contribution to participatory democracy. *Environment and Urbanization*, 16(1), 27–46. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/095624780401600104> (Erişim tarihi: 26.02.2019).
- Carlson, J. (2017). Expanding the imagination of democracy: PB in Paris, <https://www.participatorybudgeting.org/pbparis/> (Erişim tarihi: 20.02.2019).
- Çelebi, A (2012) Porto Alegre gezi notları. <http://www.celebialper.com/ulkeler/brezilya/porto-alegrede-mimari-ve-sanat.html> (Erişim tarihi: 25-02-2019).
- Cho, S. & Mor B.M.E. (2008) Understanding of diversity and inclusion in a perceived homogeneous culture: a study of organizational commitment and job performance Among Korean employees. *Administration in Social Work*, 32(4), 100–126. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03643100802293865> (Erişim tarihi: 22.02.2019).
- Gürcan E.C. (2011). 1791 ve 1793 Fransız Anayasaları'na ilişkin karşılaştırmalı bir Değerlendirme, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 183-214.
- Fölscher, A (2007), Participatory budgeting in central and Eastern Europa in Participatory Budgeting, Anwar Shah (Ed.), The World Bank Washington D.C.: The World Bank-The Public Sector Governance and Accountability Series, 2007.

- Goldfrank, B (2006). *Lessons from Latin American experience in participatory budgeting*. https://www.researchgate.net/publication/253455515_Lessons_from_Latin_American_Experience_in_Participatory_Budgeting (Erişim tarihi: 22.02.2019).
- Goldsmith, W.W. & Vainer, B.C (2001) Participatory budgeting and power politics in Porto Alegre, *Lincoln Institute Land Lines Journal*, October 2001, <https://www.lincolninst.edu/publications/articles/participatory-budgeting-power-politics-porto-alegre> (Erişim tarihi: 28.02.2019).
- Marion, G.&Yves, S. (2005). *The Porto Alegre Experiment: Learning Lessons for Better Democracy*. London: ZedBooks.
- Lee, J.W. (2000) A casestudy on the budget preparation process in local government system, *Korean Public Administration Review*, 33(4), 153–168.
- Marquetti, A. & Silva, C. E. & Campbell, A. (2012). Participatory economic democracy in action: participatory budgeting in Porto Alegre, 1989-2004. *Review of Radical Political Economics*. 44(1), 62-81.
- Medenian, H Scully, P.L. (2018) *Participatory budgeting in Paris, France* <https://participedia.net/en/cases/participatory-budgeting-paris-france> (Erişim tarihi: 26.02.2019)
- Mitchell, S.W. (2014) *An Exploratory Study of Priority Based Budgeting: Identification of Public Values and Public Priorities through Citizen Engagement in Government Budgeting Decisions* (Doctoral thesis). Lawrence Technological University College of Management.
- Moynihan, D. P. (2007). Citizen participation in budgeting: Prospects for developing countries. *Participatory budgeting*, 55-87. <https://siteresources.worldbank.org/PSGLP/Resources/ParticipatoryBudgeting.pdf> (Erişim tarihi: 20.02.2019).
- Nelson D. (ed), (2014) Hope for Democracy - 25 Years of Participatory budgeting worldwide ,Loco Association http://www.in-loco.pt/upload_folder/edicoes/1279dd27-d1b140c9-ac77-c75f31f82ba2.pdf (Erişim tarihi: 15.02.2019).
- Napolitano, A. (2015) Report on Paris: largest participatory budget in Europe, <https://pbnetwork.org.uk/report-on-paris-largest-participatory-budget-in-europe/> (Erişim tarihi: 20.02.2019).
- Sahah, A. (2007) Participatory budgeting, Word Bank, public sector governance and accountability series, <https://siteresources.worldbank.org/PSGLP/Resources/ParticipatoryBudgeting.pdf> (Erişim tarihi: 22.02.2019).
- Sakınç, S. & Bursalıoğlu, S. A. (2014). Bütçe lemede demokratik bir değişim: Katılımcı bütçe leme. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 4(1), 1-10.
- Seul Metropolitan Government (2019) <http://english.seoul.go.kr/get-to-know-us/city-hall/budget/participatory-budget-system/> (Erişim tarihi: 02.04.2019).
- Sintomer, Y& Herzberg, C & Röcke, A., & Allegretti, G. (2012). Transnational models of citizen participation: the case of participatory budgeting. *Journal of Public Deliberation*, 8(2), Article-9.
- Smith, G. & Fletcher, S. (2017). *Participatory budgeting: Porto Alegre 2005-2007* https://www.participedia.net/en/cases/participatory-budgeting-porto-alegre#cite_note-two-1, (Erişim tarihi: 21.02.2019).

- Sobacı, M.Z. & Köseoğlu, Ö. (2016). Başkanlık sistemlerinde yerel yönetimler ABD, Brezilya, Şili, Endonezya ve Güney Kore, *SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı* http://file.setav.org/Files/Pdf/20160517121509_basskanlik-sistemlerindeyerel-yoonetimler-pdf.pdf (Erişim tarihi: 25-02-2019).
- Sousa S. B. (1998). Participatory budgeting in Porto Alegre: toward a redistributive democracy. *Politics & Society*, 26(4), 461–510.
- Tekeli, İ. (2004), *Katılımcı demokrasi, sivil ağlar ve sivil toplum kuruluşları*. 15. Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu, İstanbul 1-13.
- Tobin I. &Hyunkuk L.&Wonhyuk C. &Jesse W. C. (2014) Citizen preference and resource allocation: The case for participatory budgeting in Seoul, *Local Government Studies*, 40(1), 102-120,
- UN-Habitat (2004). 72 Frequently asked questions about participatory budgeting, *Urban Governance Toolkit Series*. <https://unhabitat.org/books/72-frequently-asked-questions-about-participatory-budgeting/> (Erişim tarihi: 26.02.2019).
- Wampler, B.&McNulty S. &Touchton, M. (2017) *Participatory budgeting: spreading across the globe*, Open Government web site 13 October 2017 <https://www.opengovpartnership.org/stories?page=42>, (Erişim tarihi: 18-02-2019).
- Wampler, B. (2007). A Guide to participatory budgeting, in Ed. A. Shah, *Participatory budgeting*, Washington, D.C.
- Wampler, B. (2000). *A guide to participatory budgeting*. <http://www.internationalbudget.org/wp-content/uploads/A-Guide-to-Participatory-Budgets.pdf> (Erişim tarihi: 25.02.2019).
- Yalçın, A.Z, (2015). Yerel yönetimlerde katılımcı bütçeleme, *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 22(2), 311- 329.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Değişen Eczacı Rollerini Bağlamında Hastaların Eczacılık Hizmetleri ile İlgili Memnuniyetlerinin Değerlendirilmesi*

Evaluation of Patient Satisfaction with Pharmacy Services in The Context of Changing Pharmacist Roles

Arş. Gör. Muazez DEMİR¹, Dr. Öğr. Üyesi Erdal EKE²

Öz

Eczacılık mesleğinin dönüşümü paralelinde değişen eczacı rolleri, sunulan eczacılık hizmetlerinin çeşitlenmesine ve eczacıların sorumluluklarının artmasına yol açmıştır. Sağlık sektörünün bir paydaşı olan eczacıların rollerini değerlendirme noktasında hasta memnuniyeti önemli bir parametredir. Ayrıca hasta memnuniyeti değerlendirme sonuçları, sağlık hizmetlerinin tasarım ve yönetiminde hizmet sağlayıcılara ve politika yapıcılara yol göstermede önemlidir. Bu çalışmada bireylerin eczacılık hizmetinden memnuniyetleri değerlendirilmiştir. Araştırma evrenini Isparta il merkezinde yaşayan 18 yaş üzeri bireyler oluşturmaktadır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 411 katılımcıya ulaşılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, araştırmacı tarafından geliştirilen “Eczacılık Hizmetlerinin Değerlendirilmesi Anketi” kullanılmıştır. Bireylerin eczacıların danışmanlıklarından (2,928) orta derecede, eczanenin fiziki şartlarından ve eczacı ile olan iletişim boyutundan (3,929) iyi düzeyde ve ilaç kullanımı bilgilendirme boyutundan (4,092) iyi düzeyde memnun oldukları sonucuna varılmıştır. Eczacıların klasik görevlerini yerine getirdikleri ancak değişen eczacılık rollerini henüz tam olarak yerine getirmedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Serbest eczacı, eczane, eczacılık hizmetleri, hasta memnuniyeti, sağlık politikası

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In parallel to the transformation of the pharmacy profession, the changing pharmacist roles have led to the diversification of the pharmacy services offered and the increasing responsibility of pharmacists. Patient satisfaction is an important parameter in evaluating the role of pharmacists as a stakeholder of the health sector. In addition, the results of patient satisfaction assessment are important in guiding service providers and policy makers in the design and management of health services. In this study, the satisfaction of individuals in pharmacy service was evaluated. The population of research consists of individuals over the age of 18 living in the city center of Isparta. 411 participants were reached by convenience sampling method in the study. In the study, “Pharmacy Services Evaluation Questionnaire” developed by the researcher was used as data collection tool. Individuals were partially satisfied with the counseling roles of pharmacists (2,93), they were found to be highly satisfied with the physical conditions of the pharmacist and the dimension of the contact with the pharmacy (3,93) and dimension of drug use information (4,09). Pharmacists have fulfilled their classical duties but have not yet fulfilled their changing pharmacy roles.

Keywords: Community pharmacist, pharmacy, pharmaceutical services, patient satisfaction, health policy

Paper Type: Research

*Bu çalışma sorumlu yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu, muazezdemir@sdu.edu.tr.

²Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, erdaleke@sdu.edu.tr.

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) raporuna göre serbest eczacılar, sağlık kuruluşları ve toplum içinde sayıca fazla olup hasta refahını sağlamak adına hastanın daha kolay ulaşabilecekleri, sağlık konularında danışmanlık alabilecekleri, ilaç yönetimi ve bilgisi konusunda profesyonel kişiler olarak addedilmişlerdir (WHO, 1994, s. 4). Eczacılar, ilaç sunan sağlık hizmeti sunucusu olmaktan çıkıp zamanla sağlığın korunması, geliştirilmesi ve rehabilite edilmesine kadar birçok düzeyde görevi, sorumluluğu ve fonksiyonu yerine getirir olmuşlardır (TEB, 2003, s. 1). Bahsi geçen bu hizmetlerin değerlendirilmesinin yollarından birisi hastaların aldıkları hizmetlere ilişkin algılarının ve memnuniyetlerinin tespit edilmesidir.

Bu çalışma ile bireylerin eczacılık hizmetlerine ilişkin algıların değerlendirilmesi ve eczacılık hizmetlerinden memnuniyet düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın kavramsal çerçeve bölümünde değişen eczacılık hizmetlerinden, eczacının dönüşen rollerinden, sağlık sisteminde eczanelerin konumlandırılmasından ve son olarak hasta memnuniyetinden bahsedilmiştir. Araştırma kısmında hastaların eczacılık hizmetleri ilişkin memnuniyet düzeyleri değerlendirilmiş olup eczacılık hizmetleri üzerinde cinsiyet, yaş, öğrenim durumu ve aylık gelir, kronik hastalık gibi faktörlerin etkili olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Eczacı ve Eczacılık Hizmetleri

1.1. Değişen Eczacılık Hizmetleri ve Eczacının Dönüşen Rolü

İlaç, eczanelerde el üretimiyle yapılan eczalardan seri üretimle üretilen ve pazarlanan eczalara doğru evrilmiştir. Bu gelişim eczacıyı “ilaç yapan” konumdan “ilaç satan” konuma doğru itmiştir (Baytop, 1995, s. 8; White ve Latif, 2006, s. 1409). Ancak 1970'lere gelindiğinde, ilaçtaki sanayileşme ve gelişme ile üretilen daha güçlü kimyasal ilaçların yan etkilerine karşı insanların korunması gerektiği gündeme gelmiştir. Bu sebepten ötürü eczacılara hazır ilaçların doğru kullanımını sağlama noktasında sorumluluklar yüklenmiştir (WHO, 1994, s. 8). Aynı dönemlerde eczacılık mesleği, klinik eczacılık ve farmasötik bakım anlayışları ile yeni bir boyut daha kazanmıştır. Eczacıların hazır ilaçları tedarik etme ve satışa sunma rolleri, bilgi ve yetenekleri doğrultusunda hizmet sunmaya ve son olarak hasta odaklı bakım anlayışına doğru evrilmiştir (Wiedenmayer vd., 2006).

Hastaya yönelik hizmetler döneminin başlangıcı olarak 1960'larda “klinik eczacılık” kavramının doğuşu kabul edilmektedir (Hepler ve Strand, 1990, s. 534; Aypar vd., 2014, s. 48). Klinik eczacılık, eczacılar tarafından hasta bakımı kapsamında farmakokinetik, terapötik (tedavi bilimi), farmakoloji ve toksikoloji gibi bilimlerin bilimsel prensiplerini hasta yararına kullanılmasını içeren somut bir sağlık bilimi uzmanlığı ya da disiplini olarak tanımlanmaktadır (Ives ve Maddux, 2004, s. 1). Farmasötik bakım ise Berenguer ve arkadaşları (2004, s. 3935) tarafından bir hastanın yaşam kalitesini iyileştirmek veya sürdürmek için pozitif sonuçların elde edilmesi amacıyla ilaç tedavisinin etkin ve kontrollü bir şekilde sağlanması olarak tanımlanmıştır. Güngör (2015, s. 21), farmasötik bakımı kısaca “eczacının tüm bildiklerini hasta yararına kullanması” olarak ifade etmektedir.

Farmasötik bakım ile klinik eczacılık kavramlarına bakıldığında yakından ilişkili oldukları görülmektedir. Hepler (2004, s. 1492) yayınladığı çalışmasında bu iki kavramın birbirini tamamlayıcı hizmetler içerdiğine vurgu yapmıştır. Klinik eczacılık uygulamalarının, farmasötik bakım felsefesini benimsediğini belirtmiştir.

Bu kavramların tanımlarındaki ortak noktalardan birisi, eczacıların hasta odaklı olmaları gerekliliğidir. Hasta odaklılık kavramını eczacıların terapötik bilgi ve deneyimlerini kullanarak hastanın tedavi sürecini başarıya ulaştırmaları, hastayla iletişim içerisinde olmaları ve yönlendirme yapmaları (ACCP, 2008, s. 816) şeklinde tanımlamak mümkündür. Eczacılık mesleğinin dönüşümü içerisinde günümüzdeki hakim anlayışın hasta odaklı hizmet sunumu olduğu ortaya konulmuştur. Bu anlayış ile eczacılarla iletişim, ilacı aç- tok karına kullanın ifadeleri dışında taşınabilir. Eczacıların ilaç etkileşimlerini anlatmaları ve ilaç uyuncunun

tedavinin seyrini nasıl etkileyebileceğini açıklamaları tedavi sürecinin başarıyla sonuçlanmasına katkı sağlayabilir. Eczacılar aldıkları eğitim neticesinde ek gıda, sağlıklı yaşam gibi konularda yararlı bilgiler sunulmasında güvenilir kaynak olabilirler. Ancak bunlar için eczacının iletişime açık ve hasta odaklı bir anlayışla hizmet sunması önemli bir noktadır.

Klinik eczacılık ile eczacılık tekrardan canlandırılıp meslek yeniden şekillendirilirken (Shirkey, 1977, s. 674) eczacılığın hasta odaklı bir mesleğe doğru dönüşümünde eczacılar "görünmez" bir sağlık bakım uzmanı olarak tanımlanmışlardır (Adamcik vd., 1986, s. 1187). Klinik eczacılık içerdiği klinik kelimesinden dolayı çoğu zaman hastanede sunulan eczacılık hizmeti olarak algılanmasına rağmen aslında hasta odaklı eczacılık olup serbest eczacıların da yerine getirebileceği bir alan olarak kabul edilmektedir (Aypar vd., 2014, s. 48; Güngör, 2015, s. 28; Eczacının Sesi Gazetesi).

Serbest eczacılara, değişen eczacılık rolleri bağlamında bireylerin sağlık ihtiyacını yönlendirme, tamamlama ve bu süreçte yetkileri dahilinde sağlık hizmeti sunma noktalarında önemli görev ve sorumluluklar verilmiştir. Barber ve arkadaşları (1994, s. 153), eczacıların değişen ve dönüşen rollerini kısaca şu şekilde açıklamışlardır; eczacıların klasik reçetelerin hazırlanması ve ilaçları hastalara ulaştırma rolleri, tavsiyede bulunmaya, ilaç tedavisini izlemeye, ilacın olumsuz yan etkilerini açıklamaya ve saptamaya, ilaç-besin veya ilaç-ilac etkileşimlerini anlatmaya kadar genişletilmiştir. Eczacılar artık halkın değişen ihtiyaçlarına, bireylerin sağlık bakım hedeflerine ve sağlık hizmeti sunumdaki değişikliklere yanıt vermek için bu tür çeşitli rollere sahiptir. Bu roller danışmanlık rolü altında toplanabilir. Ayrıca eczacılara yönelik böyle bir bakış açısı eczacının doğal olarak sağlık meslek profesyoneli olduğunu kanıtlar niteliktedir (TEB, 2007, s. 30).

Eczacıların değişen ve genişleyen bu rolleri serbest eczaneleri günümüz sağlık sistemlerinde önemli paydaşlardan biri haline getirmiştir. Bu değişime uygun olarak serbest eczaneler, sahibi ve mesul müdürü eczacının kendisi olma şartı ile eczacılık mesleğinin kuralları doğrultusunda hastaya ilacı temin etmenin yanında birinci basamak sağlık hizmeti sunulan ve sağlık tüketiminin son durağı olarak da tanımlanan, İyi Eczacılık Uygulamaları'nın gereğini yerine getirerek kamusal faydayı en üst düzeyde sağlamayı hedefleyen, kamusal özelliği ile sağlık hizmeti sunan birimler olarak tanımlanmaktadır (İyi Eczacılık Uygulamaları Kılavuzu, md. 4/m; Sosyal Güvenlik Kurumu Sağlık Uygulama Tebliği, 2013, md. 1.4.1/c). Ayrıca Tanker (1984, s. 79) tarafından serbest eczaneler hastaya en yakın kuruluşlar olarak tanımlanmıştır. Serbest eczacılara sıra beklemeden ve herhangi bir maliyete katlanmadan daha hızlı ulaşılabilir olmaları, cumartesi yarım gün olsa dahi hizmet sunulması bu tanıma haklı göstermektedir denilebilir.

Serbest eczacılar, sağlık kuruluşları bağlamında sayıca fazla olmaları, halkla iç içe ve kolay ulaşılabilir olmaları, mesleki uzmanlıkları ile hastalara sağlık hizmeti sunabilecek yetiye sahiptirler. Bu özellikleri ile eczacılar, topluma en yakın sağlık danışmanları ve ayrıca sağlık sisteminin hem ilk durağı hem de son durağı diğer bir deyişle sağlık sisteminin giriş çıkış kapıları olarak tanımlanmaktadır (Güngör, 2015, s. 22, 74, 85; Üney, 2016, s. 102). Eczanelerin ilk durak olmaları hekime veya tedaviye doğru yönlendirmede önemliyken; son durak olmaları ise ilaç uyuncunun sağlanması, ilaç ve tedaviye dair her türlü bilgiyi sunmaları, sağlıklı yaşam adına öneri ve tavsiyelerde bulunabilmeleri açısından önemlidir.

1.2. Eczacılık Hizmetlerinden Hasta Memnuniyeti

Memnuniyet, müşterinin bakış açısından almış olduğu hizmete ve hizmet aldığı işletmeye dair değerlendirmeleri olarak ifade edilmektedir (Oliver, 1997, s. 8). Müşteri merkezli çalışma anlayışında, ayakta kalmanın şartlarından biri müşterilerin beklentileri ile algılamaları arasında dengeyi sağlamak, müşterilerin isteklerini, ihtiyaçlarını, beklentilerini karşılamak ve algılarında olumlu yer edinmektir (Sevim vd., 2008, s. 25). Müşterisi hasta olan sağlık kuruluşları için de başarı ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasının koşullarından biri hasta ve yakınlarının beklenti ve ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bu sebeple sağlık hizmeti sunan kurumlar için hasta ve

yakınlarının beklentileri ölçüsünde veya üzerinde memnuniyetlerinin sağlanması önemli bir faaliyettir (Tengilimoğlu, 2001, s. 32, 34).

Hasta memnuniyeti, hastaların şikayetlerinin giderilmesi, hizmetten bekledikleri performansı, hizmetin sunulmasını, sosyo-kültürel değerlerine (kültürüne, alışkanlıklarına, yaşam tarzına, inancına, sosyal sınıf ve statüsüne) uygunluğunu içeren çok değişkenli bir fonksiyon olarak tanımlanmaktadır (Engiz, 1997, s. 64). Sağlık kurumlarının temel çıktısı olarak kabul edilen hasta memnuniyeti, sunulan hizmetin kalitesini değerlendirmede kullanılmakta ve sunulan sağlık hizmetinin kalitesini yansıtan temel ölçütlerden birisidir (Carr-hill, 1992, s. 238; Özkan Aydın vd., 2011, s. 213; Ghose ve Adhish, 2011, s. 241; Kavuncubaşı ve Yıldırım, 2012, s. 493).

Günümüz tüketicisi sağlık kurumlarından teşhis ve tedavi gibi medikal hizmetlerin yanı sıra bu hizmetleri zenginleştirecek ve katma değerini arttıracak hizmetleri de beklemektedir (Güllülü vd., 2008, s. 2). Bu sebeple sağlık kurumları hastaların medikal ihtiyaçlarını en üst kalite ile karşılamanın yanı sıra estetik, duygusal ihtiyaç ve çeşitli beklentilerine de cevap verebilir durumda olmalıdırlar (Engiz, 1997, s. 67). Bu şekilde tam bir memnuniyet sağlanması başarılabılır.

Sağlık kurum ve kuruluşları, hasta memnuniyetini sağlamak adına hastaya durumu hakkında yeterli ve aydınlatıcı bilgi vermeli, tedavi sürecinde yapması gerekenler hakkında hastayı bilgilendirilip yönlendirilmeli ve müşterilerinin memnun olarak ayrılmalarını sağlamalıdırlar (Pakdil, 2011; Akt. Atilla, 2012, s. 48). Sağlık hizmeti sunumunun bir paydaşı olan eczanelerde de hasta memnuniyetinin tanımı, amacı ve önemi diğer sağlık kuruluşlarından farklıdır.

Eczacılık hizmetlerinden memnuniyet, bireylerin eczanede geçirdikleri zaman diliminde gördükleri muamele, eczanenin fiziki şartları, reçetenin karşılanma hızı, güler yüzlü hizmet, eczacının veya diğer çalışanların ilgisi, eczacının hastayı ilacı ve sağlığı konusunda bilgilendirmesi ve hastanın ilaçları hakkındaki tüm endişelerini giderme çabası gibi birçok faktörü içinde barındıran beklentilerinin karşılanma düzeyi olarak tanımlanabilir.

Sağlık hizmeti sunan kurumların hizmet kalitesinin çıktısı ve göstergesi olan “hasta memnuniyeti” çalışmaları, hastaların sürece ilişkin beklenti ve beklentilerinin karşılanma derecesini içermesi, kurumu değerlendirmesi ve iyileştirmesi nedeniyle önemli olarak görülmektedir (Sitzia ve Wood, 1997, s. 1840). Bu sebeple diğer sağlık kurumları gibi eczacılar da kuruluşlarının hizmet kalitesine dair bir çıktı olarak eczacılık hizmetlerinden memnuniyet çalışmalarını önemsemelidirler.

Sağlık hizmeti sunmanın yanında ticari bir yapıdaki eczanelerin, hizmet sundukları hastaların tekrar kendilerine gelmelerini sağlayabilmek ve böylece rekabetçi sağlık piyasasında ayakta kalabilmek için gelen müşterilerin memnun etmeleri gerekmektedir. Eczacılar iletişimleri, güler yüzleri ve sundukları eczacılık hizmetleri ile hasta memnuniyetini yakalayıp rekabetçi sağlık piyasasında başarılı olabilirler.

Eczaneler ticari işletmeler olmakla birlikte hizmet ürününün sağlık ve ilaç olması sebebiyle sağlık otoritelerince çeşitli düzenlemeler altındadır. Reklam yapamayan eczacılar, hasta memnuniyetini sağlayarak pazarlama faaliyetini gerçekleştirebilirler. Böylece müşteri sadakatini oluşturabilir ve memnun olan hastaların çevrelerine memnuniyetlerini aktarması ile pazarlama sağlayabilirler.

Eczacılık hizmetlerinden memnuniyetin sağlanmasının bir diğer amacı ilaç tedavisinde oluşturabilecek katma değerdir. Tedavisi başarıyla sonuçlanan bireylerin sağlık hizmetlerinden memnuniyet düzeyleri artmaktadır. Ancak bu sürece tersten bakıldığında sağlanan hasta memnuniyeti de başarılı bir ilaç tedavisinin elde edilmesi için önemli bir faktör olmaktadır. Memnun kalan hastaların tedaviye ve rehabilitasyona katılımları artmakta, tedaviye tam uyum sağlamaktadırlar. Böylece hastalığın tedavisinde başarılı sonuçların ortaya çıkma olasılığı artmaktadır (Ross vd., 1987, s. 16). Özellikle ayaktan tedavi gören hastalarda tedavi sürecine

geçilmeden önceki son durak olan eczaneler, ilaç tedavisinin hem seyrini belirlemede hem de başarı ile sonuçlanmasında önemli bir katkı sağlayabilir.

Eczacılık hizmetlerinde hasta memnuniyeti için reçetenin karşılanması şekli memnuniyeti etkileyebilirken eczacıların değişen rolleri bağlamında özellikle danışmanlık yapmaları, hastalarla iletişim kurmaları, bireylerin hastalıkları ve tedavileri hakkında bilgi sahibi olup gerekli yönlendirmeleri yapmaları hastaların eczacılık hizmetlerine ilişkin algı ve memnuniyetlerini etkileyen faktörler arasında sayılabilir. Bu varsayımdan yola çıkarak çalışmanın araştırma problemi kurgulanmıştır.

2. Yöntem

Sağlık hizmet sunumunda önemli bir paydaş olan serbest eczaneler, sağlık hizmeti sunum zincirinde bireyleri doğru tedaviye yönlendirme ve sonrasında başarılı bir tedavi sürecini sürdürme noktalarında etkin roller üstlenebilecek kurumlardır. Eczacıların değişen rolleri ile geldikleri bu konumu değerlendirebilecek ve kalitesini ortaya koyabilecek faktör, hizmetten yararlanan bireylerin kendileridir. Bu çalışma ile Isparta il merkezinde ikamet eden bireylerin eczacılık hizmetlerine ilişkin algılarının ve eczacılık hizmetlerinden memnuniyet düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Sağlık sistemleri içerisinde konumlandırılan ve halk sağlığı açısından kritik bir yerde olan eczacılık hizmetlerinin değerlendirilmesi, serbest eczacılık mesleğinin geleceği ve sağlık politikaları açısından önemli olarak görülmüştür. Aynı zamanda çalışma, serbest eczanelerden alınan hizmetlerin genel olarak değerlendirildiği yeterli çalışmanın mevcut olmamasından ötürü öncül bir nitelik taşımaktadır.

Çalışmanın evrenini, Isparta il merkezinde yaşayan 18 yaşından büyük tüm bireyler oluşturmaktadır. TÜİK verilerine göre 2017 yılı Isparta merkez nüfusu 251.531 kişiden oluşmaktadır (TÜİK, 2017). Bir çalışmada örneklemin ne kadar olması konusunda kesin bir sayı vermenin mümkün olmadığı bilinmektedir. Fakat evrenin belli olduğu durumlarda %95 güven aralığı %5 hata payı (Dişçi, 2008) olarak alındığında mevcut evrende 18 yaşından büyük 384 kişiye ulaşılması yeterli görülmektedir. Çalışmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 411 katılımcıya ulaşılmıştır.

Araştırmada kullanılan anket formu araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Anketin hazırlanması aşamasında öncelikle ulusal ve uluslararası düzeyde literatür taraması yapılmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda çalışmada kullanılan anket sorularını hazırlanması aşamasında MacKeigan ve Larson (1989), Yeğenoğlu Onaran (1994), Johnson ve arkadaşları (1998), Gourley ve arkadaşları (2001), Kucukarslan ve Schommer (2002), Kassam ve arkadaşları (2012), Sakharkar ve arkadaşları (2015), Hücum (2015), Akpınar (2015), Mináriková ve arkadaşları (2016), Alhomoud ve arkadaşlarının (2016) çalışmalarından yararlanılmıştır. Bu çalışmaların literatür, anket ve ölçeklerinden faydalanılmıştır. Anket sorularının geliştirilmesi aşamasında Sağlık Yönetimi Bölümü akademisyenlerinden ve eczacılardan uzman görüşü alınmıştır. Hazırlanan anket sorularının anlaşılabilirliğini denetlemek amacıyla, kolayda örnekleme yöntemiyle 30 kişilik grup üzerinde pilot çalışma yapılmıştır. Anlaşılmayan ve tekrar eden sorular yeniden düzenlenmiş ve katılımcılara yöneltilen anket meydana getirilmiştir.

Sakharkar ve arkadaşları (2015) tarafından geliştirilmiş, Hücum (2015) tarafından Türkçe'ye uyarlanıp geçerlilik güvenilirlik çalışması yapılan "Eczacılık Hizmetleri İle İlgili Hasta Memnuniyeti Anketi (The Patient Satisfaction with Pharmacy Services Questionnaire (PSPSQ 2.0))" isimli ölçekten yararlanılmakla birlikte klinik eczacılık sunan eczanelerden hizmet alan hastaların memnuniyetini ölçmesi sebebiyle aynen kullanılmamıştır.

Anket formları aracılığıyla elde edilen veriler Statistical Package for the Social Sciences (SPSS 24.0) programı kullanılarak analiz edilmiştir. Anketlerde 5'li Likert ölçeğine göre yapılandırılmış ifadeler verilen cevapların değerlendirilmesi yapılırken aralıkların eşit olduğu varsayımında bulunmaktadır. Bu varsayımdan hareketle aritmetik ortalamalar için puan aralığı "0,80" hesaplanmıştır. Anketteki ifadeler yorumlanırken 1.00-1.79 "Hiçbir Zaman", 1.80-2.59

“Nadiren”, 2.60-3.39 “Ara Sıra”, 3.40-4.19 “Sık Sık”, 4.20-5.00 “Her Zaman” şeklindeki kategori kullanılmıştır (Kaplıanoğlu, 2014, s. 138).

Araştırmacı tarafından elde edilen veriler öncelikle faktör analizine tabii tutulmuştur. Güvenilirliği düşüren ve teorik çerçeveye uymayan sorular faktör analizi aşamasında analizden çıkartılmıştır. Faktör analizi yapılırken Varimax döndürme işlemi yapılmıştır. Analiz sonucunda soruların 3 boyutta toplandığı tespit edilmiştir. Anketten elde edilen veriler aritmetik ortalama, standart sapma, frekans ve yüzde hesaplamaları ile analiz edilmiş ve istatistiksel değerlendirmeler bu puan ortalamaları üzerinden yapılmıştır. Verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığını tespit etmek için her bir boyutun çarpıklık ve basıklık değerleri hesaplanmıştır.

Araştırmalar sonucunda elde edilen veri setinin normal dağılım sergileyip sergilemediğini yorumlayabilmek için basıklık ve çarpıklık katsayılarının -2 ile +2 arasında bir değer alması gerekmektedir (Kan, 2016: 116). Yapılan bu çalışmada basıklık ve çarpıklık katsayılarının -2 ile +2 arasında değerler aldığı tespit edildiğinden verilerin analizinde parametrik testler kullanılmıştır. Parametrik testlerden ikili grupların karşılaştırılmasında “T-testi”; üç ve üzeri grupların karşılaştırılmasında “Anova (varyans analizi) testi” kullanılmıştır. Anava analizi sonucunda gruplar arasında fark bulunduğunda, farkın kaynağını “Tukey’s-b testi” ile tespit edilmiştir.

3. Bulgular

Çalışmaya katılan bireylerin demografik değişkenlere göre dağılımı Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik değişkenlere göre dağılımı

Değişkenler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Erkek	186	45,5
Kadın	223	54,5
Yaş (Yıl)		
19 – 24	85	22,0
25 – 34	121	31,4
35 – 44	81	21,0
45 +	99	25,6
Medeni Durum		
Evli	248	60,9
Bekâr	155	38,1
Diğer	4	1,0
Eğitim Durumu		
İlköğretim	80	19,6
Lise	67	16,4
Ön Lisans	38	9,3
Lisans	169	41,4
Lisansüstü	54	13,2
Aylık Gelir (TL)		
- 1603	56	16,5
1604 – 3500	133	39,2
3501 – 5500	83	24,5
5501 -	67	19,8
Çalışma Durumu		
Kamu Sektörü	117	28,7
Özel Sektör	118	29,0
Diğer	172	42,3

Tablo 1’de görüldüğü üzere, katılımcıların %45,5’i erkek iken %54,5’i kadınlardan oluşmaktadır. Araştırmaya katılan bireylerin %22’si 19–24 yaş aralığında, %31,4’ü 25-34 yaş aralığında, %21,0’ı 35-44 yaş aralığında ve %25,6’sı 45 yaş ve üzerinde olduğu görülmektedir.

Katılımcıların büyük çoğunluğunun (%60,9) evli olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında çoğunluğunun (41,4) lisans eğitimine sahip olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin aylık gelir durumuna bakıldığında %39,2'sinin 1604-3500 TL aralığında olduğu ortaya çıkmıştır. Son olarak katılımcıların çalışma durumu incelendiğinde %28 7'sinin kamu sektöründe, %29'unun özel sektörde çalıştığı tespit edilmiştir. Katılımcıların %42,3'ü ise diğer kategorisinden emekli, öğrenci, ev hanımı, işsiz olarak çalışma durumlarını belirtmişlerdir.

Tablo 2. Katılımcıların eczacılık hizmetlerinden memnuniyet ile ilgili ifadelerden aldıkları puanların dağılımı

No	İfadeler	$\bar{X}$	SS
1	İlaç aldığım eczacı sağlık sorunlarım/kaygılarım ile ilgilenir.	2,929	1,425
2	İlaç aldığım eczacı, hasta olarak sorularıma cevap vermeye isteklidir.	3,365	1,251
3	İlaç aldığım eczacı hastalara yardımcı olmak için yeteri kadar vakit ayırır.	3,468	1,175
4	İlaç aldığım eczacı ilaç uyumunun önemli olduğunu anlatır.	2,993	1,394
5	İlaç aldığım eczacı sağlıklı yaşam konusunda faydalı tavsiyelerde bulunur.	2,685	1,395
6	İlaç aldığım eczacı ilaçların yan etkileri hakkında bilgilendirme yapar.	2,722	1,390
7	Eczacının muadil ilacı tavsiye etmesini doğru bulurum.	2,787	1,419
8	İlaç aldığım eczacı ilaçlarımı nasıl kullanmam gerektiği konusunda açıklama yapar.	4,140	1,088
9	İlaç aldığım eczacı ilgili ve naziktir.	3,941	1,082
10	İlaç aldığım eczacı tedavimin başarılı sonuçlanması için tavsiyelerde bulunur.	3,025	1,325
11	İlaç aldığım eczacı ile iletişim kurarken kendimi rahat hissederim.	3,791	1,242
12	Eczacımdan sağlık konularında istediğim bilgileri alabilirim.	3,413	1,228
13	İlaç aldığım eczaneden genel olarak memnunum.	3,885	1,118
14	Gerek duyduğumda sağlık ihtiyaçlarım için eczacıya danışırım.	3,186	1,402
15	İlaç aldığım eczacı ilaçların ne için kullanacağım konusunda açıklama yapar.	3,556	1,301
16	İlaçların hazırlanması için uzun bir süre bekletilirim.	2,528	1,170
17	Eczane çalışanları nazik ve saygılıdır.	4,012	1,033
18	İlaç aldığım eczacı, bilgilendirme yapmadan reçetede ilaçların muadilini verir.	2,391	1,312
19	Eczaneden ayrıldığımda ilacı nasıl kullanacağımı öğrenmiş olurum.	4,047	1,064
20	İlaç aldığım eczacı sağlığım ile ilgili danışmanlık yapar.	2,731	1,322
21	İlaç aldığım eczacı soru sormam için uygun fırsatları oluşturur.	3,097	1,279
22	İlaç aldığım eczacı sağlığımı geliştirmek veya sağlıklı kalmam için çabalar.	2,814	1,404
23	İlaç aldığım eczacı, ilaçları kullanmam konusunda güvende hissetmemi sağlar.	3,294	1,315
24	Eczaneden ayrıldığımda ilacı nerede muhafaza edeceğimi bilirim.	3,647	1,335
25	İlaç aldığım eczacı, açık anlaşılır bir şekilde konuşur.	3,941	1,137

26	İlaç aldığım eczacı, ilaç tedavimi değerlendirmek için önceki sağlık durumum ve ilaçlarım hakkında bilgi ister.	2,601	1,382
27	Eczaneden memnun ayrılmazsam eczanemi değiştiririm.	3,896	1,347
28	İlaç aldığım eczacı ilaçlarımın faydalı olup olmadığı ile ilgili benden geri dönüş alır.	2,110	1,310
29	Verdiği bilgiler konusunda eczacıya güvenirim.	3,650	1,129
30	İlaç aldığım eczacı, muadil ilaçları kullanıp kullanamayacağım konusunda tavsiyelerde bulunması beni memnun eder.	3,646	1,293
31	İlaç aldığım eczacı, eczaneye her gittiğimde beni samimi bir şekilde karşılar.	3,775	1,205
32	İlaç aldığım eczacı tüm bilgileri anlayıp anlamadığımı kontrol eder.	2,855	1,379
33	İlaç aldığım eczanenin fiziki ortamından (ferahlık, genişlik vb.) memnunum.	3,879	1,097
34	İlaç aldığım eczanenin temizliğinden memnunum.	4,173	0,980
35	İlaç aldığım eczanenin hastalar için bekleme yerlerinin bulunmasından memnunum.	4,074	1,067
36	İlaç aldığım eczaneyi başkalarına tavsiye ederim.	3,625	1,346

Ankette yer alan her bir ifadenin aritmetik ortalamasına ve standart sapma dağılımlarına Tablo 2’de yer verilmiştir. Tabloya bakıldığında katılımcıların, eczacının ilaçların nasıl kullanılması gerektiği konusunda açıklama yapması ($4,140 \pm 1,088$), eczacının ($3,941 \pm 1,082$) ve eczane çalışanlarının nazik ve saygılı olmaları ($4,012 \pm 1,033$), eczaneden ayrıldıklarında ilacı nasıl kullanacaklarını öğrenmiş olmaları ($4,047 \pm 1,064$) noktalarında memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcılar ilaç aldıkları eczaneden genel olarak memnun ($3,885 \pm 1,118$) olduklarını belirtmişlerdir.

Anket ifadelerine katılım düzeylerinden katılımcıların ilaç tedavisinde ilaç uyumunun önemini anlatma ($2,993 \pm 1,394$), ilacın yan etkilerini söyleme ($2,722 \pm 1,390$), ilacın ne için kullanıldığını açıklama ($3,556 \pm 1,301$) ve ilaçları kullanırken ilaca karşı güven duyulmasını sağlama ($3,294 \pm 1,315$) noktalarında eczacılık hizmetlerinden orta derecede memnuniyet duyduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcılar tarafından eczacıların sağlıklı yaşam konularında tavsiyede bulunmaları ($2,685 \pm 1,395$) ve sağlık danışmanlığı yapmaları ($2,731 \pm 1,322$) değerlendirildiğinde orta derecede memnuniyet duydukları tespit edilmiştir.

Anketin ifadeleri arasında “İlaç aldığım eczanenin temizliğinden memnunum.” ($4,173 \pm 0,980$) ifadesi katılım düzeyi en yüksek ifadeyken, “İlaç aldığım eczacı ilaçlarımın faydalı olup olmadığı ile ilgili benden geri dönüş alır.” ($2,110 \pm 1,310$) ifadesi katılımcılar tarafından katılım düzeyi en düşük olan ifade olarak görülmektedir.

Tablo 3. Eczacılık hizmetlerinin değerlendirilmesine ilişkin faktör analizi

Faktörler		Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans
1.Faktör: Danışmanlık Rolü			
22	İlaç aldığım eczacı sağlığımı geliştirmek veya sağlıklı kalmam için çabalar.	0,805	44,738
20	İlaç aldığım eczacı sağlığım ile ilgili danışmanlık yapar.	0,800	
5	İlaç aldığım eczacı sağlıklı yaşam konusunda faydalı tavsiyelerde bulunur.	0,781	
26	İlaç aldığım eczacı, ilaç tedavimi değerlendirmek için önceki sağlık durumum ve ilaçlarım hakkında bilgi ister.	0,766	
28	İlaç aldığım eczacı ilaçlarımın faydalı olup olmadığı ile ilgili benden geri dönüş alır.	0,699	

10	İlaç aldığım eczacı tedavimin başarılı sonuçlanması için tavsiyelerde bulunur.	0,698	
1	İlaç aldığım eczacı sağlık sorunlarım/kaygılarım ile ilgilenir.	0,693	
21	İlaç aldığım eczacı soru sormam için uygun fırsatları oluşturur.	0,687	
6	İlaç aldığım eczacı ilaçların yan etkileri hakkında bilgilendirme yapar.	0,680	
23	İlaç aldığım eczacı, ilaçları kullanmam konusunda güvende hissetmemi sağlar.	0,667	
4	İlaç aldığım eczacı ilaç uyumunun önemli olduğunu anlatır.	0,664	
12	Eczacımdan sağlık konularında istediğim bilgileri alabilirim.	0,631	
32	İlaç aldığım eczacı tüm bilgileri anlayıp anlamadığımı kontrol eder.	0,629	
15	İlaç aldığım eczacı ilaçların ne için kullanacağım konusunda açıklama yapar.	0,568	
14	Gerek duyduğumda sağlık ihtiyaçlarım için eczacıya danışırım.	0,564	
2. Faktör: Fiziki Şartlar ve İletişim			
33	İlaç aldığım eczanenin fiziki ortamından (ferahlık, genişlik vb.) memnunum.	0,849	10,873
34	İlaç aldığım eczanenin temizliğinden memnunum.	0,812	
35	İlaç aldığım eczanenin hastalar için bekleme yerlerinin bulunmasından memnunum.	0,798	
31	İlaç aldığım eczacı, eczaneye her gittiğimde beni samimi bir şekilde karşılar.	0,680	
29	Verdiği bilgiler konusunda eczacıya güvenirim.	0,621	
25	İlaç aldığım eczacı, açık anlaşılır bir şekilde konuşur.	0,543	
3. Faktör: İlaç Kullanımı Bilgilendirme			
8	İlaç aldığım eczacı ilaçlarımı nasıl kullanmam gerektiği konusunda açıklama yapar.	0,821	5,253
19	Eczaneden ayrıldığımda ilacı nasıl kullanacağımı öğrenmiş olurum.	0,720	

Tablo 3'te eczacılık hizmetlerinin değerlendirilmesi anketinin 3 boyutunun faktör yükleri verilmiştir. Örneklem büyüklüğü yeterliliği, verilen faktör analizine uygunluğu ve değişkenler arasındaki korelasyonun anlamlılığı için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) değerine bakılmış ve Barlett testi yapılmıştır. Test sonucunda KMO değeri 0,954 bulunmuştur. Bulunan değer örneklem büyüklüğünün analiz için yeterli olduğunu göstermektedir. Barlett testi sonucunda değişkenler arası korelasyonun $p < 0.00$ düzeyinde anlamlı olduğu anlaşılmıştır. Eczacılık hizmetlerini değerlendirme anketi verilerine yapılan faktör analizi sonucunda Danışmanlık Rolü, Fiziki Şartlar ve İletişim, İlaç Kullanımı Bilgilendirme olmak üzere 3 faktöre ayrılmıştır. Bu faktörler, varyansın toplam %60,863'ünü açıklamaktadır.

Tablo 4. Boyutlarının psikometrik özellikleri

Boyutlar	İfade Sayısı	Max-Min	Cronbach Alfa	$\bar{X}$	SS	Normallik Testi	
						Kurtosis (Basıklık)	Skewness (Çarpıklık)
Danışmanlık Rolü Boyutu	15	1-5	0,936	2,928	0,984	-0,814	0,149
Fiziki Şartlar ve İletişim Boyutu	6	1-5	0,871	3,929	0,855	-0,274	-0,631
İlaç Kullanımı Bilgilendirme Boyutu	2	1-5	0,710	4,092	0,949	0,580	-1,060

Tablo 4'te ise boyutların psikometrik özelliklerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Araştırmada bireylerin eczacılık hizmetlerine ilişkin memnuniyet değerlendirmeleri faktör analizi sonucu 3 boyut çerçevesinde değerlendirilmiş ve her bir boyutun aldığı değerler tabloda gösterilmiştir.

Danışmanlık Rolü Boyutu: Bu boyut 15 ifadeden oluşmaktadır. Bu boyuttaki ifadeler ile katılımcılardan, eczacıların klasik ilaç verme işlemleri dışında ilgi düzeyleri, ilaç ve sağlık konularında tavsiye vermeleri, hastalarına danışmanlık yapmaları gibi konularda değerlendirme alınmıştır. Danışmanlık Rolü Boyutunun aritmetik ortalaması 2,928 ve standart sapması 0,984 olarak bulunmuştur. Boyutun güvenilirlik derecesi (Cronbach Alpha) ise 0,962 olarak bulunmuştur. Bu boyut yüksek derecede güvenilir bulunmuştur.

Fiziki Şartlar ve İletişim Boyutu: Bu boyutta 6 ifade yer almaktadır. Bu boyut altında hem iletişime dair ifadeler hem de eczanenin fiziki şartlarından memnuniyete dair ifadeler toplanmıştır. Fiziki Şartlar ve İletişim Boyutunun aritmetik ortalaması 3,929 ve standart sapması 0,855 olarak bulunmuştur. Boyutun güvenilirlik derecesi (Cronbach Alpha) ise 0,871 olarak yüksek güvenilir bulunmuştur.

İlaç Kullanımı Bilgilendirme Boyutu: Bu boyut ilaç kullanımı hakkında bilgi sahibi olmayı içeren 2 ifadeden oluşmaktadır. İlaç Kullanımı Bilgilendirme Boyutunun aritmetik ortalaması 4,092 ve standart sapması 0,949 olarak bulunmuştur. Boyutun güvenilirlik derecesi (Cronbach Alpha) ise 0,710 olarak güvenilir bulunmuştur.

Eczacılık hizmetlerinden memnuniyeti ölçen ankette yer alan boyutlar demografik değişkenler ile sürekli aynı eczaneye gitme, kronik hastalığa sahip olma ve eczane algısı ile karşılaştırılmıştır. Danışmanlık Rolü Boyutunun aldığı puanların demografik değişkenlere göre dağılımı Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Danışmanlık rolü boyutunun demografik değişkenlere göre karşılaştırması

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	Test Değerleri
Cinsiyet				
Erkek	162	2,955	1,003	t= 0,460
Kadın	201	2,907	0,972	p= 0,646
Yaş (Yıl)				
- 24	76	2,749	0,887	
25 - 34	111	2,786	0,985	F= 4,261
35 - 44	69	3,019	1,095	p= 0,006
45 +	88	3,214	0,984	
Medeni Durum				
Evlü	218	3,038	0,995	t= 2,491
Bekâr	141	2,778	0,948	p= 0,013
Eğitim Durumu				
İlköğretim	62	3,136	1,008	F= 4,251
Lise	62	3,056	1,063	p= 0,002

Ön Lisans	33	3,186	1,010	
Lisans	154	2,889	0,935	
Lisansüstü	51	2,489	0,865	
Aylık Gelir (TL)				
- 1603	48	2,843	1,048	
1604 – 3500	114	2,980	0,968	F= 0,263
3501 – 5500	80	2,894	0,936	p= 0,852
5501-	61	2,919	1,055	
Çalışma Durumu				
Kamu Sektörü	110	2,998	0,985	F= 2,400
Özel Sektör	100	3,051	1,051	p= 0,092
Diğer	151	2,797	0,937	
Sürekli Aynı Eczaneye Gitme				
Evet	213	3,300	0,904	t=9,482
Hayır	148	2,405	0,851	p=0,000
Kronik Hastalık				
Evet	72	3,032	1,054	t=1,017
Hayır	289	2,900	0,966	p=0,310
Eczane Algısı				
Sağlık Kuruluşu	66	0,855	0,047	F= 16,132
Ticarethane	58	0,861	0,105	p= 0,000
İlaç Alınan Yer	235	0,968	0,113	

Danışmanlık rolü boyutunun puanları katılımcıların yaşlarına göre karşılaştırıldığında, bireylerin yaşları arttıkça danışmanlık rolünden aldıkları puanlar da artış eğilimi göstermiş ve gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir (F=4,261, p=0,006). Yapılan Tukey's-b testi sonucunda farkın 45 yaş ve üzeri bireylerin danışmanlık boyutundan aldıkları puanların, 34 ve altı yaştaki bireylere göre daha yüksek olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Yaşlı bireylerde, eczacıların danışmanlık rolü üstlendiklerine dair algı daha yüksek bulunmuştur.

Ayrıca danışmanlık rolü boyutu puanlarının katılımcıların medeni durumuna göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur (t=2,491, p= 0,013). Evli bireylerin bekâr bireylere göre puanlarının yüksek olduğu görülmüştür. Bu nedenle evli bireylerde eczacının danışmanlık hizmetlerine ilişkin algı düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

Danışmanlık rolü boyutu puanları katılımcıların eğitim durumuna göre karşılaştırıldığında da istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu ortaya çıkmıştır (F=4,251, p=0,002). Yapılan Tukey's-b testi sonucunda farklılığın, eğitim düzeyi yüksek olan (lisans ve lisansüstü eğitim) bireylerin puanlarının, diğer gruplara göre daha düşük olmasından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Katılımcılar arasında eğitim düzeyi yüksek olan bireylerde, eczacıların danışmanlık rolü üstlendiklerine dair algı düzeyinin daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Danışmanlık rolü boyutunun puanları sürekli aynı eczane gitme durumuna göre karşılaştırıldığında, istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir (t= 9,482, p= 0,000). Sürekli aynı eczaneye giden katılımcıların, eczacının danışmanlık rolünü yerine getirdiğine dair algısı daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Son olarak danışmanlık rolü boyutunun puanları bireylerin eczaneyi nasıl bir yer olarak algıladığı durumu ile karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür (F= 16,132, p= 0,000). Yapılan Tukey's-b testi sonucunda farkın, üç grubun birbirinden farklı olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Eczaneyi ilaç alınan yer olarak görenlerin danışmanlık rolü algısı düzeylerinin en yüksek olduğu, bunu ticarethane olarak görenlerin takip ettiği ve sağlık kuruluşu olarak görenlerin görece olarak algı düzeylerinin en düşük grup olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 6. İlaç kullanımı bilgilendirme boyutunun demografik değişkenlere göre karşılaştırması

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	Değişkenler
Cinsiyet				
Erkek	182	4,159	0,996	t= 1,224
Kadın	220	4,043	0,905	p= 0,222
Yaş (Yıl)				
- 24	84	4,036	1,017	
25 – 34	119	4,088	0,887	F= 6,427
35 - 44	80	4,094	1,028	p=0,395
45 +	96	4,260	0,871	
Medeni Durum				
Evli	243	4,124	0,939	t= 0,561
Bekâr	153	4,069	0,958	p= 0,575
Eğitim Durumu				
İlköğretim	76	4,132	0,932	
Lise	66	4,046	1,115	
Ön Lisans	37	4,176	0,966	F=0,173
Lisans	169	4,098	0,948	p=0,952
Lisansüstü	53	4,047	0,742	
Aylık Gelir (TL)				
- 1603	55	3,964	0,985	
1604 – 3500	130	4,086	0,971	F= 1,510
3501 – 5500	83	3,994	0,992	p= 0,212
5501 -	66	4,280	0,760	
Çalışma Durumu				
Kamu Sektörü	116	4,207	0,802	
Özel Sektör	116	3,983	1,055	F= 1,625
Diğer	168	4,095	0,960	p= 0,198
Sürekli Aynı Eczaneye Gitme				
Evet	234	4,301	0,857	t= 5,300
Hayır	166	3,807	1,006	p= 0,000
Kronik Hastalık				
Evet	77	4,173	0,819	t= 2,873
Hayır	308	3,863	0,856	p= 0,004
Eczane Algısı				
Sağlık Kuruluşu	71	4,380	0,694	
Ticarethane	68	3,683	1,122	F= 7,158
İlaç Alınan Yer	258	4,128	0,923	p= 0,000

Tablo 6’da görüldüğü üzere eczacıların ilaç kullanımı bilgilendirme boyutunun katılımcıların cinsiyetine (t=1,224, p= 0,222), yaşına (F=6,427, p= 0,395), medeni durumuna (t=0,561, p= 0,575), eğitim durumuna (F=0,173, p= 0,952), aylık gelirine (F=1,510, p= 0,212) ve çalışma durumuna (F=1,625, p= 0,198) göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir

fark bulunmamıştır. Ancak ilaç kullanımı bilgilendirme boyutunun puanları katılımcıların yaşlarına göre karşılaştırıldığında, istatistiksel anlamda fark bulunmamış olmasına rağmen bireylerin yaşları arttıkça ilaç kullanımı bilgilendirme boyutundan aldıkları puanların da artış eğiliminde olduğu görülmektedir.

İlaç kullanımı bilgilendirme boyutunun puanları katılımcıların sürekli aynı eczaneyi kullanma durumuna göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu ortaya çıkmıştır ($t=5,300$, $p=0,000$). Sürekli aynı eczaneye giden bireylerin, eczacının klasik görevi olan ilaç kullanımı bilgilendirmesinden memnuniyet düzeyi farklı eczanelerden hizmet alan bireylerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

İlaç kullanımı bilgilendirme boyutunun puanları katılımcıların kronik hastalığı olup olmama durumuna göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu ortaya çıkmıştır ($t=2,873$, $p=0,004$). Kronik hastalığı olan katılımcıların, eczacıların ilaç bilgilendirme görevini yerine getirmesinden memnuniyet düzeyleri daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Son olarak ilaç kullanımı bilgilendirme boyutunun puanları katılımcıların eczane algılarına göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu ortaya çıkmıştır ($F=7,158$, $p=0,000$). Yapılan Tukey's-b testi sonucunda farklılığın eczaneyi ticarethane olarak gören bireylerin ilaç kullanımı hakkında bilgilendirme faaliyetinden memnuniyet düzeylerinin, eczaneyi sağlık kuruluşu ve ilaç alınan yer olarak gören bireylerinkinden daha düşük olmasından kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Tablo 7. Fiziki şartlar ve iletişim boyutunun demografik değişkenlere göre karşılaştırması

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	Test Değerleri
Cinsiyet				
Erkek	176	3,938	0,847	t= 0,234 p= 0,815
Kadın	211	3,917	0,864	
Yaş (Yıl)				
- 24	82	3,758	0,813	F= 6,427 p= 0,000
25 – 34	119	3,824	0,807	
35 - 44	72	4,000	0,901	
45 +	92	4,246	0,800	
Medeni Durum				
Evli	231	4,038	0,862	t= 3,149 p= 0,002
Bekâr	150	3,758	0,824	
Eğitim Durumu				
İlköğretim	74	4,038	0,876	F= 3,146 p= 0,015
Lise	64	4,104	0,920	
Ön Lisans	37	4,130	0,873	
Lisans	160	3,837	0,842	
Lisansüstü	51	3,673	0,687	
Aylık Gelir (TL)				
- 1603	52	4,026	0,818	F= 1,947 p= 0,122
1604 – 3500	127	3,980	0,873	
3501 – 5500	76	3,711	0,917	

5501 -	66	3,894	0,816	
Çalışma Durumu				
Kamu Sektörü	114	3,958	0,859	
Özel Sektör	108	3,983	0,816	F= 0,674
Diğer	163	3,869	0,857	p= 0,511
Sürekli Aynı Eczaneye Gitme				
Evet	228	4,244	0,737	t=9,678
Hayır	157	3,474	0,811	p=0,000
Kronik Hastalık				
Evet	78	4,180	1,022	t= 0,875
Hayır	322	4,076	0,932	p= 0,382
Eczane Algısı				
Sağlık Kuruluşu	68	4,272	0,773	
Ticarethane	64	3,333	0,798	F= 16,407
İlaç Alınan Yer	250	3,972	0,823	p= 0,000

Fiziki şartlar ve iletişim boyutunun puanları katılımcıların yaşına göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir (F=6,427, p=0,000). Yapılan Tukey's-b testi sonucunda farkın, 45 yaş ve üzeri bireylerin fiziki şartlar ve iletişim boyutundan memnuniyet düzeylerinin 34 yaş ve altı bireylere göre daha yüksek olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Yaşlı bireylerin, eczanenin fiziki şartlarından ve eczacı veya eczane çalışanları ile olan iletişim düzeyinden daha memnun olduğu söylenebilir.

Fiziki şartlar ve iletişim boyutunun puanları katılımcıların medeni durumuna göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur (t=3,146, p= 0,002). Evli bireylerin, bekâr bireylere göre puanlarının yüksek olduğu görülmüştür.

Fiziki şartlar ve iletişim boyutunun puanları katılımcıların eğitim durumuna göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu ortaya çıkmıştır (F=4,251, p=0,002). Yapılan Tukey's-b testi sonucunda farkın, lisansüstü eğitime sahip bireylerin lise ve ön lisans grubundaki bireylere göre daha az memnun olmasından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Katılımcıların memnuniyet düzeylerine ilişkin en çok memnun olan grubu ön lisans ve ilköğretim eğitime sahip bireyler oluştururken en az memnuniyet düzeyine sahip grubun lisansüstü eğitimi görmüş bireylerden oluştuğu sonucuna ulaşılmıştır.

Fiziki şartlar ve iletişim boyutunun puanları katılımcıların sürekli aynı eczaneye gitme durumuna göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu ortaya çıkmıştır (t=9,678, p=0,000). Sürekli aynı eczaneden hizmet alan bireylerin, eczanenin fiziki şartlarından memnuniyet düzeyi daha yüksek iken eczanede kendileri ile ilgilenen kişilerle olan iletişimlerinin de daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

Son olarak fiziki şartlar ve iletişim boyutunun puanları katılımcıların eczane algısı durumuna göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir (F=16,407, p=0,000). Yapılan Tukey's-b testi sonucunda farkın, üç grubun da birbirinden farklı olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Eczaneyi sağlık kuruluşu olarak görenlerin fiziki şartlardan memnuniyetinin en yüksek olduğu, bunu ilaç alınan yer olarak görenlerin takip ettiği ve ticarethane olarak görenlerin görece olarak memnuniyetlerinin en düşük grup olduğu anlaşılmıştır.

Tartışma

Eczacılık hizmetlerinin değerlendirme anketinin ifadelerine bakılarak; araştırmadaki ifadeler arasında en yüksek “İlaç aldığım eczanenin temizliğinden memnunum” ($4,173 \pm 0,980$), en düşük ise “İlaç aldığım eczacı ilaçlarının faydalı olup olmadığı ile ilgili benden geri dönüş alır” ($2,110 \pm 1,310$) ifadelerinden memnun olduğu tespit edilmiştir. Benzer bir sonuç Akpınar’ın (2015) çalışmasında da elde edilmiştir. Katılımcılara yöneltilen “Eczacımla ilaçlarımın faydalı olup olmadığı ile ilgili bana görüşümü sorar” ifadesine %46,6 katılım olduğu tespit edilmiştir. Mináriková ve arkadaşları (2016) tarafından Slovakya’da hasta memnuniyetinin ve serbest eczanelerinin değerlendirilmesi amacıyla yapılan çalışmada da en düşük puan alan ifadelerden birinin bu çalışmada olduğu gibi “İlaçlarınızın ne kadar işe yaradığını eczacı sizinle ne sıklıkla kontrol eder” ($2,69$) ifadesi olduğu tespit edilmiştir.

Eczacıların sundukları hizmetler arasında ilaç hakkında bilgilendirme, tedaviye yönelme, tavsiyede bulunma, tedavi sürecini kontrol etme işlevleri bu çalışmada “danışmanlık rolü” boyutunun olarak adlandırılırken, Mináriková ve arkadaşları (2016) tarafından yapılan çalışmada “tedavi yönetimi” olarak adlandırılmıştır. Benzerlik gösteren ifadelerle bakıldığında ortalamalarının da yakın değer aldıkları tespit edilmiştir.

Araştırmada danışmanlık rolü boyutunun en düşük ortalama değeri aldığı ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Mináriková ve arkadaşlarının (2016) çalışmasında da bireylerin tedavi yönetiminden memnuniyet düzeylerinin en düşük olduğu saptanmıştır ve Slovakya eczanelerinde hastalık tedavisi veya ilaca bağlı tedavi ile ilgili spesifik danışmanlık yapılmadığı belirtilmiştir. Aynı durumun Isparta ilinde de geçerli olduğunu söylememiz mümkündür. Alhomoud ve arkadaşlarının (2016) yaptıkları çalışmada da danışmanlık ile alakalı boyutun en düşük memnuniyet düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Hasta ile eczacı arasında sözlü olmayan iletişim üzerinde çevresel etmenlerin etili olduğu düşünülmektedir. Mekânın ışıklandırması, kullanılan renklerin dekorasyonu, ferahlığı, genişliği ve temizliği eczacı ile olan iletişimi etkileyen faktörler olmakla birlikte eczacı hakkındaki algıları da etkilemesi mümkündür (Tindall vd., 1989; Çağırıcı ve Yeğenoğlu, 2007, s. 38). Çalışmamızda eczanenin temizliği, ferahlığı ve genişlik olarak yeterli olması gibi fiziki şartları değerlendiren ifadeler ile eczacıyla iletişimden memnuniyeti değerlendiren ifadeler “fiziki şartlar ve iletişim” olarak adlandırılan tek bir boyut altında toplanmıştır. Katılımcıların bu boyuttan iyi derecede memnun oldukları tespit edilmiştir. Bu çalışmada eczanelerin fiziki şartlarının iyi olduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışmaya katılan bireylerin yaş değişkenine göre karşılaştırması yapıldığında danışmanlık rolü ve fiziki şartlar- iletişim boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Yaş arttıkça bireylerin eczacıların danışmanlık yaptıklarına dair algılarının da yükseldiği ve 45 yaş üstü bireylerin daha memnun oldukları saptanmıştır (Tablo 5). Fiziki şartlar ve iletişim boyutunda da benzer şekilde yaş arttıkça memnuniyet düzeyinin yükseldiği anlaşılmıştır (Tablo 7). Bu durumda yaşlı bireylerde memnuniyetin daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Alhomoud ve arkadaşlarının (2016) yaptıkları çalışmada ise yaş arttıkça eczacılık hizmetlerinden memnuniyetin azaldığı tespit edilmiştir.

Katılımcıların medeni durumları ile danışmanlık rolü ve fiziki şartlar-iletim boyutlarının karşılaştırılmasına bakıldığında, her iki boyutta evli bireylerin memnun olma durumları daha yüksek bulunmuştur (Tablo 5, 7). Katılımcıların eğitim durumu ile danışmanlık rolü boyutu karşılaştırıldığında ise en düşük algıya sahip bireylerin, en eğitilmiş grup olan lisansüstü eğitim seviyesindeki hastalar olduğu tespit edilmiştir. En yüksek algıya sahip gruplar ise ön lisans ve ilköğretim eğitimi alan hastalardan oluştuğu saptanmıştır (Tablo 5).

Katılımcıların eğitim durumunun fiziki şartlar ve iletişim boyutu ile karşılaştırılması sonucu, genel memnuniyet düzeyinin orta derecenin üzerinde iyi olduğu anlaşılmıştır. Eğitim değişkeni içerisinde en az memnun olan grubun lisansüstü eğitim alan kişiler olduğu tespit

edilmiştir (Tablo 7). Alhomoud ve arkadaşlarının (2016) yaptıkları çalışmada ise eğitim seviyesi düşük olan hastaların iletişim kalitesinden memnuniyetlerinin daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmaya katılan bireylerin %58,7'si sürekli aynı eczaneye gittiklerinin belirtmişlerdir. Benzer şekilde Yeğenoğlu Onaran'ın (1994) yaptığı çalışmada da katılımcıların %83'ünün sürekli aynı eczaneye gittiği tespit edilmiştir. Akpınar'ın (2015) yaptığı çalışmada da katılımcıların %56,1'inin aynı eczaneye gittiği saptanmıştır. Sürekli aynı eczaneye gitme durumu ile her üç boyut ile karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Sürekli aynı eczaneyi tercih edenlerin eczacıya dair danışmanlık algıları daha yüksek, eczanenin fiziki şartlarından ve eczacı ile ilan iletişiminden daha memnun, eczacının ilaç kullanımı bilgilendirmesinden de daha memnun oldukları saptanmıştır. Sürekli aynı eczaneye gitme durumu zamanla daha güçlü iletişim kurulmasına, tanışık olma durumunun gerçekleştirilmesine, hastanın rahatsızlıklarının eczacı tarafından daha biliniyor ve izlenebilir duruma gelmesine ve de zamanla güven ortamının kurulması ile eczacıdan tavsiye alma noktasında gelişmelerin yaşanmasına yol açabilir. Tüm bu durumlar memnuniyeti etkileyen faktörler olarak görülebilir. Ayrıca bu durumlar zamanla eczacıyı istenilen profesyonel danışman statüsüne de getirme açısından önemli olduğu söylenebilir.

Yeğenoğlu Onaran'ın (1994) yaptığı çalışmada katılımcıların %17'si eczacıları tüccar olarak tanımlarken %83'ü sağlıkçı olarak tanımlamışlardır. Bu çalışmada da katılımcıların eczane algısını ölçmek için eczaneyi nasıl bir yer olarak tanımladıkları sorulmuştur. Katılımcıların %64,9 "ilaç alınan yer" olarak tanımlarken, %16,8'lik gibi küçük bir grup (68 kişi) "ticarethane" olarak gördüğünü belirtmiştir. Ankette yer alan açık uçlu soruda da tekrardan vurgulamak isteyen 18 kişi "eczanelerin ticarethane mantığıyla çalıştığını, eczacıların paragöz olduklarını, eczacıların esnafa dönüştüğünü ve hastayı müşteri olarak gördüklerini" belirtmişlerdir. Ancak katılımcıların büyük çoğunluğunun böyle düşünmediği ilaç aldıkları yer olarak gördükleri tespit edilmiştir. Eczanelerin ilaç satılan yer olarak görülmesine paralel olarak katılımcılar eczacıları ilk sırada "ilaç satıcısı" olarak tanımlamışlardır.

Eczanelere ilaç alınan yer başka bir deyişle ilaç satılan yerler olarak bakıldığında eczanelerin ticaret yaptığını söylemek mümkün olur. Lakin katılımcıların eczaneleri ticarethaneden ziyade ilaç alınan yer olarak belirtmeleri eczanelerin imajı açısından olumlu olarak değerlendirilebilir. İki tanı arasındaki nüans farkı katılımcılarca fak edilmiş olup eczanelerin sağlık hizmeti sağlamanın yanında ticari özelliği olsa bile eczanenin ticarethane olmadığı sayısal verilerle ortaya konulmuştur.

Anket uygulaması esnasında katılımcıların çoğu "eczacımıza soru sorarsak cevap veriyor." ibaresini kullanmışlardır. Araştırmamızda da ifadeler arasında yer alan "İlaç aldığım eczacı soru sormam için uygun fırsatları oluşturur." (3,097) ifadesine katılım orta düzeyin altında kalmıştır. Ayrıca anket geliştirme aşamasında eczacılarla yapılan görüşmeler esnasında eczacıların da benzer bir ifade kullandıkları tespit edilmiştir. Benzer şekilde El Hajj ve arkadaşlarının (2011) yaptığı çalışmada "Reçeteli ilaçlarımı satın aldığım eczane bana reçetemi veriyor, ilaç tedavisi konusunda bana rehberlik ediyor ve soru sormamı teşvik ediyor." (2,02) ifadesinden memnuniyet düzeyi düşük bulunmuştur. Alhomoud ve arkadaşlarının (2016) yaptıkları çalışmada da benzer şekilde eczacıların "ilaç danışmanlığı sağlamak ve hastaları ilaçlarla ilgili sorular sormaya teşvik etmek" ifadesi en düşük puanı almıştır. Tüm bu tespitler değerlendirildiğinde eczacıların iletişim için ilk adımı hastalardan beklediği sonucuna varılabilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada bireylerin, eczacılık hizmetlerine dair beklentilerinin karşılanıp karşılanmadığını değişen eczacı rolleri bağlamında değerlendirmeleri istenmiştir. Çalışma kapsamında Isparta il merkezinde ikamet eden toplam 411 kişiye ulaşılmıştır. Araştırmacı tarafından oluşturulan anketin ifadeleri faktör analiz sonucunda 3 boyutta toplanmıştır. İlk faktör olan danışmanlık rolü boyutunda eczacının, hastaya ilaçların yan etkisini ve ilaç uyumunu anlatması, hastadan ilaç ve sağlığı konularında geri dönüt alması ve sağlıklı yaşam başta olmak üzere çeşitli tavsiyelerde bulunması gibi görevleri içeren 15 ifade yer almıştır. İkinci faktör olan

fiziki şartlar ve iletişim boyutunda hem eczanenin fiziki şartları hem de eczacı ile hasta arasındaki iletişim 6 ifade ile değerlendirilmiştir. Son faktör olan ilaç kullanımı bilgilendirme boyutunda eczacının hastalara ilacı nasıl kullanmaları gerektiğini anlatıp, anlayıp anlamadıklarını ölçen 2 ifade yer almıştır.

Özellikle gelişmiş ülkelerde 1970'lerden beri hastaya yönelik hizmet anlayışı ile eczacılık hizmetlerinin sunulmaya başlaması ile birlikte birinci basamak sağlık hizmeti sunumu bağlamında başarılı bir gelişme kat edilmiştir. Hastaya yönelik eczacılık hizmeti dönemi olarak adlandırılan günümüzde eczacılardan ilaç ve sağlık konularında tavsiyelerde bulunmaları, yönlendirme yapmaları ve hastaları kontrol altında tutmaları beklenmektedir.

Araştırmada eczacılık hizmetleri, öncelikle danışmanlık rolü boyutunda ele alınmıştır. Ayrıca hastaların eczacı ile olan iletişimleri, eczanenin fiziki şartları ve eczacının klasik görevi olarak kabul edilen ilaç bilgilendirme boyutları hastalar tarafından değerlendirilmiştir. Hastaların en çok memnun oldukları konunun ilaç kullanımı bilgilendirmesi olduğu tespit edilmiştir. Hastaların fiziki şartlar ve iletişim boyutundan memnuniyetlerinin iyi düzeydeyken, değişen eczacılık rollerinin değerlendirilmesinin alındığı danışmanlık rolü boyutunda hastaların algılarının orta düzeyde olduğu bulunmuştur. Ayrıca hastalar ve eczacılar ile yapılan görüşmeler ve de anket sonucunda eczacıların iletişim için ilk adımı hastalardan beklediği tespit edilmiştir.

Araştırma sonucunda eczacıların değişen roller bağlamında hizmet sunumunda yetersiz oldukları, hastaların eczacıların danışmanlıklarından orta derecede memnun oldukları sonucuna varılmıştır. Ancak eczanelerin fiziki şartlarının iyi olduğu, hastalarla iletişim noktasında hastaları memnun ettikleri ve ilaç kullanımı hakkındaki bilgilendirme yaptıkları tespit edilmiş ve hastaların genel olarak bu noktalarda yüksek derecede memnun oldukları bulunmuştur.

Demografik değişkenlerden yaş grubuna bakıldığında yaş arttıkça, bireylerin eczacılara ilişkin danışmanlık rolü algılarının da yükselme eğiliminde olduğu sonucuna varılmıştır. Yine hastaların yaşı arttıkça fiziki şartlardan memnuniyet düzeylerinin yükseldiği ve eczacılar veya eczane çalışanları ile daha tatmin edici iletişim gerçekleştirdikleri sonucu elde edilmiştir. Yaşlı bireylerin eczacılık hizmetlerinden genel olarak daha memnun oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bir diğer sonuç olarak da, eğitim seviyesi yüksek bireylerin eczacıların danışmanlık yaptıklarına dair algıları orta düzeyde çıkarken, eczanenin fiziki şartlarından ve eczane çalışanları ile olan iletişimden memnuniyet düzeylerinin iyi olmakla birlikte diğer gruplara göre daha düşük olduğu sonucuna varılmıştır.

Araştırmanın sonuçlarından ve katılımcıların önerilerinden hareketle aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Farmasötik bakım içerisinde değerlendirilebilecek danışmanlık rolünden memnuniyet orta düzeyde bulunmuştur. Ancak daha kaliteli ve günümüz şartlarına uygun hizmet sunumu için eczacılar, hasta merkezli anlayışa uygun şekilde davranışlarını değiştirmelidir.
- Serbest eczacıların, toplum sağlığının korunması ve geliştirilmesine katkı sunma kapasitelerini geliştirecek olan klinik eczacılık uygulamaları ve farmasötik bakım süreçleri meslek içi eğitim programları ile desteklenmelidir. Böylece bu konularda eczacıların bilgi düzeyleri artırılabilir.
- Eczacılık hizmetlerinden memnuniyetin sağlanması ile ilaç tedavisinde uyunç artmakta, ilaç yan etkilerinin yol açtığı sorunlar giderilebilmekte ve tedavinin başarıyla sonuçlanma ihtimali yükselmektedir. Eczacıların bu durumların farkında olması sağlanmalıdır.
- Türk Eczacılar Birliği'nin yürütmekte olduğu Rehber (Smart) Eczanem projesi daha yaygın hale getirilmeli ve benzer projelerle eczacıların değişen rollerini yerine getirebilmeleri için eğitim desteği sağlanmalıdır.
- Eczacılar, klasik ilaç verme ve ilacın üzerine kullanımının yazma görevlerinin yanı sıra hastaya yönelik danışmanlık hizmetleri de vermeli ve hastalara danışmanlık yapmak için daha fazla zaman ayırmalıdır.

Kaynakça

- ACCP (American College of Clinical Pharmacy). (2008). The definition of clinical pharmacy. *Pharmacotherapy*, 28(6), 816–817.
- Adamcik, B.A., Ransford, H.E., Oppenheimer, P.R., Brown, J.F., Eagan, P.A. ve Weissman, F.G. (1986). New clinical roles for pharmacists: a study of role expansion. *Social Science & Medicine*, 23(11), 1187–1200.
- Akpınar, S. (2015). *Hasta- eczacı ilişkisi algı düzeyi ile hastanın eczaneye güveni, sadakati ve memnuniyeti arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Alhomoud, F.K., Kunbus, A., Ameer, A. ve Alhomoud, F. (2016). Quality assessment of community pharmacy services provided in the united arab emirates: patient experience and satisfaction. *Journal of Applied Pharmaceutical Science*, 6(3), 17–23.
- Atila, G. (2012). *Hastanelerde duygusal zekâ-hasta memnuniyeti ilişkisi: Isparta İl merkezi örneği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Aypar, E., Sancar, M. ve İzzettin, F.V. (2014). Eczacılıkta yeni dönem: klinik eczacılık ve sağlık sistemindeki yeri. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 30 (Mart-Nisan-Mayıs), 48–51.
- Barber, N., Smith, F. ve Anderson, S. (1994). Improving quality of health care: the role of pharmacists. *Quality in Health Care (QHC)*, 3(3), 153–158.
- Baytop, T. (1995). *Eczâhâne'den eczane'ye: Türkiye'de eczaneler ve eczacılar (1800-1923)*, İstanbul.
- Berenguer B., La Casa C., de la Matta M.J. ve Martin-Calero M.J. (2004). Pharmaceutical care: past, present and future. *Current Pharmaceutical Design*, 10(31), 3931–3946.
- Çağırıcı, S. ve Yeğenoğlu, S. (2007). Genel İletişim bilgileri perspektifinden hasta-eczacı iletişimi. *Ankara Ecz. Fak. Derg.*, 36(1), 31–46.
- Carr-hill, R.A. (1992). The measurement of patient satisfaction. *Journal of Public Health Medicine*, 14(3), 236–249.
- Dişçi, R. (2008). *Temel ve klinik biyoistatistik*. (1. Baskı). İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevi.
- Eczacının Sesi (e-gazete). <http://eczacininsesi.com/index.php?yon=dosya&id=229> (Erişim tarihi: 13.10.2018).
- El Hajj, S.M., Salem, S. ve Mansoor, H. (2011). Public's attitudes towards community pharmacy in Qatar: a pilot study. *Patient Preference and Adherence*, 5, 405–422.
- Engiz, O. (1997). Sağlık hizmetlerinde hasta tatmini. O. Hayran ve H. Sur (Eds), *Hastane yöneticiliği* içinde. İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri Ltd.
- Ghose, S. ve Adhish, S.V. (2011). Patient Satisfaction with medical services: a hospital-based study. *Health and Population: Perspectives and Issues*, 34(4), 232–242.
- Gourley, G.K., Gourley, D.R., La Monica Rigolosi, E., Reed, P., Solomon, D.K. ve Washington, E. (2001). Development and validation of the pharmaceutical care satisfaction questionnaire. *The American Journal of Managed Care*, 7(5), 461–466.
- Güllülü, U., Erçiş, A., Ünal, S. ve Yapraklı, Ş. (2008). *Sağlık hizmetlerinde müşteri memnuniyeti*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Güngör, S. (2015). *Bu devirde eczacılık*. (2. Baskı). Ankara: Artifarma Yayınları.

- Hepler, C.D. (2004). Clinical pharmacy, pharmaceutical care, and the quality of drug therapy. *Pharmacotherapy*, 24(11), 1491–1498.
- Hepler, C.D. ve Strand, L.M. (1990). Opportunities and responsibilities in pharmaceutical care, *American Journal of Hospital Pharmacy*, 47(Mar), 533–543.
- Hücum, H. (2015). *Kronik hastalığı olanların hasta odaklı eczacılık hizmetleri ile ilgili memnuniyetlerinin değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ives, T.J. ve Maddux, M.S. (2004). Defining clinical pharmacy. *American College of Clinical Pharmacy Report*, 23(2).
- Johnson, J.A., Coons, S.J. ve Hays, R.D. (1998). The structure of satisfaction with pharmacy services. *Medical Care*, 36(2), 244–250.
- Kan, İ. (2016). *Biyostatistik*. (4. Baskı). İstanbul: Nobel Yayınları.
- Kaplanoğlu, E. (2014). Mesleki stresin temel nedenleri ve muhtemel sonuçları: Manisa ilindeki SMMM'ler üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (Ekim), 131–150.
- Kassam, R., Collins, J.B. ve Berkowitz, J. (2012). Patient satisfaction with pharmaceutical care delivery in community pharmacies. *Patient Preference and Adherence*, 6, 337–348.
- Kavuncubaşı, Ş. ve Yıldırım, S. (2012). *Hastane ve sağlık kurumları yönetimi*. (3. Baskı). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Kucukarslan, S. ve Schommer, J.C. (2002). Patients' expectations and their satisfaction with pharmacy services. *Journal of the American Pharmaceutical Association*, 42(3), 489–496.
- MacKeigan, L.D. ve Larson, L.N. (1989). Development and validation of an instrument to measure patient satisfaction with pharmacy services. *Medical Care*, 27(5), 522–536.
- Mináriková, D., Malovecká, I., Lehocká, L., Snopková, M. ve Foltán, V. (2016). The assessment of patient satisfaction and attendance of community pharmacies in Slovakia. *European Pharmaceutical Journal*, 63(2), 23–29.
- Oliver, R. L. (1997). *Satisfaction: a behavioural perspective on the consumer*. (2nd Edition). New York: McGraw Hill.
- Özkan Aydın, N., Çoban, S. ve Mordoğan, H. (2011). *Malatya ağız ve diş sağlığı merkezinde hasta memnuniyeti*. II. Uluslararası Sağlıkta Performans Ve Kalite Kongresi Poster Bildiriler Kitabı, (ss. 212-217), Ankara: Azim Matbaacılık.
- Ross, C.K., Frommelt, G., Hazelwood, L. ve Chang, R.W. (1987). The role of expectations in patient satisfaction with medical care. *Journal of Health Care Marketing*, 7(4), 16–26.
- Sakharkar, P., Bounthavong, M., Hirsch, J.D., Morello, C.M., Chen, T.C. ve Law, A.V. (2015). Development and validation of PSPSQ 2.0 measuring patient satisfaction with pharmacist services. *Research in Social and Administrative Pharmacy*, 11(4), 487–498.
- Shirkey, H.C. (1977). Clinical pharmacy- past, present and future. *Drug Intelligence and Clinical Pharmacy*, 11, 674–677.
- Sitzia, J. ve Wood, N. (1997). Patient satisfaction: a review of issues and concept. *Social Science & Medicine*, 45(12), 1829-1843.
- Tanker, M. (1984). Düünden bugüne eczacılık ve ilaç. *Pharmacia*, 2, 77–80.
- TEB. (2003). *Serbest eczacıların sürekli meslek içi eğitimine ilişkin görüşleri*. (Sayı 5), Ankara: Türk Eczacılar Birliği.

- TEB, (2007). Eczacının sağlık sektöründeki konumu ve mesleğin genel sorunları. içinde: *TEB, Düşük ciro lu serbest eczaneler araştırması*. (ss. 27–32). Ankara: Fersa Matbaacılık.
- Tengilimoğlu, D. (2001). *Sağlık kuruluşlarında halka ilişkiler*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Tindall, W.N., Beardsley, R.S. ve Kimberlin, C. (1989). *Communication skills in pharmacy practice*. Pennsylvania, USA: Lea&Febiger.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). 2017. www.tuik.gov.tr (Erişim tarihi: 17.11.2018).
- Üney, A. (2016). *Sağlık ilaç ve eczacılık istatistikleri yllığı*. Ankara: Türk Eczacıları Birliği.
- White, E.V. ve Latif, D.A. (2006). Office-based pharmacy practice: past, present, and future. *The Annals of Pharmacotherapy*, 40(July/August), 1409–1414.
- WHO. (1994). *The role of the pharmacist in health care reform*. WHO.
- Wiedenmayer, K., Summers, R.S., Mackie, C.A., Gous, A.G.S.ve Everard, M. (2006). *Developing pharmacy practice: a focus on patient care. HANDBOOK-2006 edition with contributions from*, Geneva, Switzerland.
- Yeğenoğlu Onaran, S. (1994). *Toplumun eczacılık hizmetlerine ilişkin bilgi ve beklentileri konusunda bir araştırma* (Bilim uzmanlığı tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- 27125 Sayılı 2008 Yılı Sosyal Güvenlik Kurumu Sağlık Uygulama Tebliği Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ, R.G. Tarihi: 29/1/2009.
- 28970 sayılı Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Yönetmelik. İyi Eczacılık Uygulamaları Kılavuzu (50. md.).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Süleyman Demirel Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı

Tarih: 13.11.2018

No: 87432956/050.99/274373

Muhalefetin Siyasal Alanda İnşası: Rus Muhalif Lider Aleksey Navalny'yın Konuşmalarının Retorik Analizi*

Construction of the Opposition in the Political Sphere: Rhetorical Analysis of Russian Opposition Leader Alexei Navalny's Political Speeches

Dr. Öğr. Üyesi Erkam TEMİR¹, Prof. Dr. Bünyamin AYHAN²

Öz

Siyasal iletişim, insanlık tarihinde siyaset, devlet ve iktidar yapısı ile birlikte irdelenen en eski alanlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle toplum, grup ve bireyin kendini ifade etme ve kamuoyu oluşturma sürecinde etkili olan siyasal iletişimin, günümüz medya araçları ile demokratik toplumların vazgeçilmez haline geldiğini söylemek mümkündür. Siyasal iletişim araçları ve siyasal iletişim için kullanılan metotlar aynı zamanda toplumsal yapıların özelliklerini de göstermektedir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği yıkılışına kadar kendine has bir iletişim sistemi uygulamıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ise hibrit post-sovyet siyasal sistem organize olmuştur. Bu yeni sistem ise kendi iktidar ve siyasal araçlarını üretmiştir. Bu süreçte genel olarak demokratik teamüller yerleşmemiştir. Muhalefet ve muhaliflik gibi kavramlar baskı ve sansürle birlikte anılır hale gelmiştir.

Gelişen iletişim teknolojileri ile birlikte muhalifler kendi alanlarını açmaya çalışmaktadır. Bunlardan biri de muhalif lider Aleksey Anatolyeviç Navalny'ydır. İktidarın geleneksel medyaya ulaşmasını engellemesi nedeniyle siyasal iletişim faaliyetlerini yoğun olarak sosyal medyaya taşımıştır. Navalny, kullandığı siyasal iletişim teknikleri ile toplumun geniş bir bölümünün dikkatini çekmiş ve hızla ciddi bir destekçi kitlesi oluşturmuştur. Kullandığı ikna odaklı siyasal iletişim stratejileri ve retorik de bunda etkili olmuştur. Çalışmada Aleksey Navalny'nin siyasi konuşmaları retorik analizi ile incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Aleksey Navalny, muhalefet, retorik analizi, siyasal iletişim

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Political communication is one of the oldest areas in the history of mankind, along with politics, state and power structure. Political communication is especially effective in the process of self-expression of society, group and individuals and in the process of creating public opinion. Now it is becoming an indispensable element of democratic societies with the media tools of today. The means of political communication and the methods used also show the characteristics of social structures. Until the fall of the USSR, it has implemented a unique communication system. After the disintegration of the Soviets, the hybrid post-Soviet political system was organized and produced its own power and political means. In this process, democratic conventions could not be settled, and the opposition was remembered with oppression and censorship.

Along with the developing communication technologies, opposition try to open their own fields. One of them is opposition leader Alexei Navalny. Because the power has prevented him from reaching the traditional media, he intensified his political communication activities on social media. Navalny has drawn public attention with the political communication techniques he used and quickly formed a serious

* Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Erkam Temir tarafından sunulmuş olan doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Kastamonu Üniversitesi, İletişim Fakültesi, erkamtemir@gmail.com.

² Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, bayhan@selcuk.edu.tr.

Atıf için (to cite): Temir, E. ve Ayhan, B. (2020). Muhalefetin siyasal alanda inşası: Rus muhalif lider Aleksey Navalny'nin konuşmalarının retorik analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 575-592.

supporter mass. Persuasion-oriented communication strategies and rhetoric that he used have been effective in this. In this study, Navalny's political speeches were examined with rhetorical analysis.

Keywords: Russia, Alexei Navalny, opposition, rhetoric analysis, political communication

Paper Type: Research

Giriş

Günümüzde Ritzer'in hesaplanabilirlik ilkesini kullanan ve "McDonaldslaşma" olgusu doğrultusunda hareket eden siyasiler çeşitli araştırmalarla davranışlarının ve söylemlerinin hedef kitleleri üzerinde oluşturduğu etkiyi ölçturmektedirler. Davranışlarını ve söylemlerini bu araştırmaların sonuçlarına göre etkiyi arttıracak şekilde kurgulamaktadırlar. Bu durumda ortaya konulan söylem ve davranışlarda samimi olmanın, onlara inanıp inanmamanın önemi azalmakta, bu söylem ve davranışların toplumda nasıl bir izlenim oluşturacağına odaklanılmaktadır (Mulgan, 1995, s. 39).

Siyasal iletişimde anlatma başat öneme sahiptir. Retorik ise anlatma eylemi de dahil olmak üzere içeriği anlamlı kılan tüm unsurlarla ilgilenmektedir. İletişim alanında retorik çalışmaların taşıdığı önemi bilhassa son dönemde yapılan çalışmaları gözlemleyerek görmek mümkündür. Nitekim bugün çeşitli saygın üniversiteler retorik dersleri vermekle yetinmeyip özellikle iletişim bilimlerini kapsayacak şekilde bünyelerinde müstakil birer bölüm olarak "retorik bölümleri" açmaktadırlar. Ayrıca siyasilerin kullandıkları retorikleri analiz eden akademik çalışmaların sayısı da giderek artmaktadır.

Bu nedenle retorik, siyasetin ve siyasal iletişimin hem en eski hem de en güncel meselesi olarak ortaya çıkmaktadır. Retorik hem metnin üretilmesi ile hem de incelenmesi ve analizi ile ilgilenmektedir. Başlıca ilgi alanları sözün kudretini ortaya çıkartmak, konuşmayı önceden planlayarak amaçlanan hedeflere ulaşmak, konuşmacı, dinleyici ve anlatılan konu arasındaki etkileşimi irdelemek, hakikat ve dil arasındaki ilişkiyi araştırmak, hatibin ahlaki yükümlülüklerini ortaya koymak ve "öncesi ve sonrasıyla konuşma sürecini eğitim-öğretimin konusu haline getirebilmektir." Retorik en üstte ikna aracının bulunduğu bir piramittir. Bu piramidin basamakları aşağı doğru giderek farklılaşmakta ve ayrıntılar artmaktadır (Tepebaşı, 2016, s. 7-16). Kelimelerin doğasında tam bir matematiksel kesinlik olmadığı için (Lieber, 1880, s. 25-41) ampirik bir retorik analizi, teorik bir yorum ile iç içe düşünülmelidir. Nitekim anlama eyleminin söz konusu olduğu her yerde yorumdan da söz etmek gerekir.

Bu makalede, Post-Sovyet dönemde siyasi ve sosyal alanlarında marjinal değişiklikler yaşamış Rusya'da, kendine has siyasal iletişim tarzı ve retorisi ile kitleleri peşinden sürüklemeyi başaran muhalif lider Aleksey Navalny'nin kullandığı retorik analize tabi tutulmuştur.

1. Post-Sovyet Rus Siyaseti ve Siyasal İletişim Sistemi

1991 yılında Rusya'da yeni anayasa reddedilerek kurucu seçimler iptal edilmiştir. SSCB'nin mirası olan çeşitli kurumsal düzenlemeler kısmi olarak korunmuştur. 1993 yılına gelindiğinde Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin ve parlamento arasında keskin bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. "Sıfır toplamlı oyun"³ ile çözülen anlaşmazlık yeni anayasanın kabul edilmesine katkı sağlamıştır. 1996 yılında Yeltsin bir dizi kötü muamelenin eşlik ettiği adaletsiz bir kampanya sonrasında tartışmalı bir şekilde yeniden seçilmiş ancak meclisin tasfiye edilmesi ve muhalefet partilerinin kapatılması önerilerini reddetmiştir. 1999-2000 yıllarında Yeltsin'in yerine getirdiği Putin rakiplerine galip gelerek cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmıştır (POLİT NNOV, 2018). Uyguladığı "uzlaşmış konsensüs" mekanizması ile politik, ekonomik ve toplumsal aktörlerin sadakatini zorlayarak iktidarını en üst düzeye çıkarmıştır. 2003-2005 yılları arasında Putin ve onun kontrolünde hareket eden tekkelci egemen grubun karşısındaki gerçek ve muhtemel engeller

³ Bir tarafın kazancının diğerinin kaybına eşdeğer olduğu durum. Bakınız: Neumann, J. V. and Morgenstern, O. (1953). *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton: Princeton University Press.

ortadan kaldırılarak siyasi tekeli garanti altına alacak şekilde seçim yasalarında değişiklikler yapılmıştır. 2007-2008 yıllarına gelindiğinde iki dönem cumhurbaşkanlığı yapan Putin yasa gereği tekrar cumhurbaşkanlığına aday olamayınca yerine “sadık bir halef olan” Dmitri Medvedev'i seçirmiş ve kendisi başbakanlık görevini üstlenmiştir. Hemen akabinde Medvedev cumhurbaşkanının yetkilerinin genişletilmesine ilişkin anayasa değişikliklerini yürürlüğe koymuştur. 2011-2012 yıllarında Putin kimilerince şaibeli görülen bir seçimin ardından Medvedev ile “iş takası” yaparak tekrar cumhurbaşkanı seçilirken Medvedev ise başbakanlık görevini üstlenmiştir. Seçimlerin şaibeli olduğu iddiasıyla ülkede büyük protestolar düzenlenmiştir. Bu protestolar “pro-demokratik” bir siyasi muhalefetin ortaya çıkmasına ve değişimlere yönelik kitlesel taleplerin artmasına katkı sağlamıştır. 2014 yılında Ukrayna'daki istikrarsız ortamdan faydalanan Rus hükümeti ülkenin güneydoğu bölgelerinde kanlı bir çatışmaya girerek Kırım'ı ilhak etmiştir (PRAVO, 2014). Böylelikle “varoluşsal düşmanı” olan batının Avrasya'da yükselişine müsaade etmeyeceği mesajını vermiştir. Ayrıca bu ilhakı iç politikada bir militarizasyon ve baskı aracı olarak kullanmıştır (Gel'man, 2015, s. 13-14).

Kriz siyasi olgularla birlikte diğer alanlara da sıçramış ve Aralık 2014'te ABD doları karşısında değer kaybetmeye başlayan Rus Rublesi birkaç ay içerisinde değerinin yarısından fazlasını kaybetmiştir (CBR, 2019). 2015 yılının şubat ayında Putin'e ağır eleştirilerde bulunan, hatta hakaret eden (RUSSIAHOUSENEWS, 2016) eski başbakan yardımcısı muhalif aktivist Boris Nemtsov Moskova'da vurularak öldürülmüştür. Cinayetin arkasında Putin'in iradesi olduğu iddia edilmiştir (SVOBODA, 2017a). 2015 Kasım ayında Rus Su-24 uçağı Türk savaş uçağı tarafından düşürülmüştür. Ocak 2016'da İngiltere'de yapılan soruşturmada eski Rus istihbarat subayı ve Kremlin eleştirmeni Aleksander Litvinenko'nun öldürülmesine ilişkin emrin muhtemelen Putin tarafından verildiği kararı duyuruldu (NYTIMES, 2016). 2017-2018 yılları arasında St. Petersburg metrosunda gerçekleşen bombalı terör saldırısında 13 kişi hayatını kaybetti. Rusya 2016 ABD başkanlık seçimlerine müdahale etmekle suçlandı. Eski casusu Sergey Skripal ve kızının İngiltere'de yine Rusya tarafından zehirlendiği iddia edildi. 2018 seçimlerinde Putin yeniden başkan seçildi (BBC, 2018).

2011-2012 seçimlerinden önce, çoğu uzman, Rus toplumunun ülkenin siyasi statüsüne karşı varoluşsal bir tehdit oluşturmadığı görüşündeydi (Gel'man, 2013, s. 6). 2011'den önce yaşanan oldukça zayıf, dağınık, belirli bölgelerle kısıtlı ve dar kapsamlı sokak protestoları (Evans, 2012; Koesel and Bunce, s. 2012) analistlerce mühim görülmemiştir. Ancak seçimlerden sonra yaşanan yoğun sokak protestoları çoğu analist için adeta bir sürpriz niteliğindedir (Volkov, 2012, s. 55). O günden bugüne giderek yükselen yeni muhalefet ve halk protestoları, Putin rejimi içindeki istikrarsızlığın kanıtı olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Ancak bu görüşe karşı çıkanlar da vardır (Chebankova, 2015, s. 244).

Rusya'ya ile ilgili yapılan analizlerde çoğu uzman Alfred Evans gibi düşünmektedir. Buna göre “Eğer Rusya demokrasiye geçiş yaptıysa, bu geçiş başarılı olmamıştır.” (Evans, 2011, s. 40). Böylelikle Rusya otoriter bir rejim yapısına sahiptir ve sivil toplum ve siyasi muhalefet ancak rejimi meşrulaştırmak için bulunmaktadır ve gerçekte karşıt yetenekten mahrumdur. Putin rejiminin baskıcı önlemlerinin yanı sıra Rus makamları ayrıca kasıtlı bir biçimde kurgulanmış ve devlet tarafından onay gören sözde çekişme biçimlerini kolaylaştıran mekanizmalara sahiptir. Bu çekişme biçimlerinin üstlendiği rol ise çoklarına göre kesinlikle tartışmaya açıktır (Cheskin and March, 2015, s. 261-267).

Sovyet sosyal yönetim modelini geride bırakarak Rusya'da yeni bir siyasi sisteminin ortaya çıkmasının karmaşık süreçleriyle bağlantılı olarak, sivil toplum ve kurumlar arasındaki etkileşimde de çelişkiler ortaya çıkmıştır. Rusya'nın piyasa ekonomisine geçişiyle birlikte, toplumda sosyo-ekonomik, sınıfsal ve durumsal farklılaşmalar meydana gelmiştir. “Siyasi çıkarların ve onları ifade eden güçlerin heterojen bir kitlesi ortaya çıkmıştır ve sonuç olarak, politik yaşamdaki katılımcılar arasında bir fikir birliği yoktur.” Bir konsensüs geleneği olmadığı belirtilmektedir. Siyasal iletişimin en önemli araçlarından biri siyasi partiler ve sosyo-politik kurumlardır. Ancak, Rusya'da siyasi partilerin toplumun çıkarlarını ifade etme yeteneklerinin de

oldukça kısıtlı olduğu vurgulanmaktadır. Sivil toplumun çıkarlarının temsilinin sadece formal bir hal almış durumda olduğu belirtilmektedir. Siyasi partilerde temsil kabiliyetinin yok denecek kadar az olduğu ifade edilmektedir (Marozova, 2010, s. 312-317).

Siyasal iletişimin, bilgi zenginliğini ve bütünlüğünü sağlayarak siyasi aktörlerin meşruluğunu artırması ve siyasi süreçlerin içeriğini ve mantığını toplumun çeşitli gruplarının oluşturduğu beklentiler ve çıkarlar açısından yansıtması beklenmektedir. Ancak bu bağlamın gerçekleşmesi kitle iletişim araçlarının genel ve ekonomik yapısı, tekelleşmiş durumda olması veya farklı siyasi gruplar tarafından demokratik bir biçimde erişilebilir olması, toplumda oluşan birbirinden farklı taleplerin siyasi alana ne derecede yansıdığı gibi birçok faktöre bağlıdır. Böylelikle Rusya’da siyasal iletişimin işleyişini incelemek için toplumda egemen olan beklentilerin siyasi alana ne derecede yansıdığını ele almak gerekmektedir. Birçok araştırmacı, ekonomik ilişkiler sistemi ile başlayarak, Rus toplumunda sosyal ilişkilere dair tüm sistemlerin son derece zayıf kurumsallaşmış olduğuna dikkat çekmektedir. Buna göre Rusya’da siyasetin semantiği kendisinin ve meşruiyet ihtiyacı kapsamının ötesine geçmemektedir. Böylelikle Rusya’da siyasal iletişim tüm türleri siyasilerin kendi sosyal beklentilerini topluma yaymaya çalışmanın ötesine geçmemektedir (Alekseyev, 2010, s. 11-17).

2. Retorik Kavramı

Retorik (İngilizce: Rhetoric, Rusça: Риторика) fikirleri beğenilecek şekilde ifade etme işidir. Temelde ikna etmek gayesi taşımakla birlikte, siyasette yarar elde etmek için, mahkemede adalet sağlamak için vb. dili tesirli, dikkat çekici bir şekilde kullanma sanatı olarak ifade edilmektedir. Temelde Antik Yunanda Sofistler tarafından geliştirilmiştir. Bu gelişimin öncülerinden olan Gorgias “sözün en az çabayla tanrısal ürünlere ulaşan büyük bir güç” olduğunu belirtmiştir (Cevizci, 1999, s. 731).

Retorik ustası Gorgias’ın kendini bir çeşit büyücü gibi gördüğü ve adeta tılsımlı sözcükler söylüyormuşçasına kafiyeli konuşmayı oldukça sevdiği söylenmektedir (Theodore, 2010, s. 43). İlerleyen dönemde İskrates ve diğer bazı düşünürler tarih yazımının da retorik bir alanı olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtmektedirler. Çünkü “Eski zamanlarda tarih yazıcılığı miti, efsaneyi, vatansever coşkuyu, ahlaki aydınlatmayı, siyasi gerekçelendirmeyi ve nadir bulunan üslupsal ustalık unsurunu içerirdi. Nadiren gerçeklerle ilgili bir mesele” olarak karşımıza çıkmaktadır (Eagleton, 2012, s. 119). Aristo iletişimi “ikna etmenin bütün uygun anlamları” olarak tanımlarken iknayı “birini bir konuda inandırma, bir şey yapmaya razı etme” olarak tanımlamaktadır (Yüksel vd., 1994, s. 4-29).

Meyer (2009, s. 7-9) retorik eski ve yeni reotirik olarak ikiye ayırır. O eski retorik “karışıklık bilimi” olarak adlandırırken, yeni retorik “çoklu yanıt bilimi” olarak tanımlamaktadır. Buna göre retorik geçmişten beri çokları için menfi bir mana ifade etmektedir ve muhtevası belli olmayan, şüpheli ve kesinleşmemiş bir kavramdır. Bu sebeple retorik adeta bir “karışıklık bilimi”dir. Retorik’in ortaya çıkışı ise Sicilya’da despotluğun çöküşü ile olmuştur. Mülklerini kaybedenlerin bu mülkleri tekrar elde edebilmeleri için davalarını savunmaları gerekmiştir. Böylelikle Sofistler devreye girerek mağdurları savunmak gayesiyle “bilgelik dersleri” vermeye başlamışlardır. Sofistler böylelikle kısa bir süre zarfında “kendileri satmayı” başarmışlardır. Bu sebeple retorik sıklıkla Platon’un tenkitlerine maruz kalmıştır. Buna göre retorik gerçek olmayan veya yanıltıcı iddialara dayanmaktadır. Böylelikle Sofizmin yanlış akıl yürütme olarak algılanması ve görünürde öyle olmamasına rağmen aldatıcı olduğu kanısı yaygınlaşmıştır. Buna göre retorik doğru düşüncenin tam zıddı, sofist ise filozofun antitezidir. Platon’un sofistlere sert eleştirileri retorik’in de kaderini etkilemiştir. Bu olumsuz imaj nedeniyle retorik düşüncelerin manipülasyonu, aldatma, propaganda vb. gibi algılanmıştır.

Eagleton’a göre (2006, s. 68) kapitalist toplumlar retorik’e, abartmaya, egzotizm vb. giderek daha bağımlı bir hale gelmektedir. Adorno’ya göre (2014, s. 61-62) retorik “ifadenin düşünce için muhafazasını” sağlamaktadır ve “retorik felsefede dil dışında düşünülemeyecek olanı” temsil etmektedir. Retorik’in ikna etme amacı onu tekdüzeleştirmekte ve yozlaştırmaktadır

ancak ikna amacı olmaksızın retorik edinim pratikten uzaklaşacaktır. Baudrillard (2012, s. 114) ise tıpkı bir bedenın organik veya mekanik bir saldırı neticesinde acı çekmesine benzer bir şekilde dilin de retorikten acı çektiğini, rahatsızlık duyduğunu ve formunu koruyamadığını söylemektedir. Bu sebeple kimi zaman dilin sağlığına kavuşması için eleştirel ve klinik bir inceleme gerekebilir.

Platon'un hayali kahramanı Phaedrus'un retoriğe yönelik saldırıları Derrida'nın "Platon'un Eczanesi"nde (Derrida, 1999, s. 63-81) boyut kazanmıştır. Derrida'ya göre klasik retoriğin kategorileri oldukça tartışmalıdır. Onun batı geleneğine karşı olan muhalifliği o kadar sert ve tavizsizdir ki retoriğin ustaları olarak adlandırılan sofistler bile onun saldırısından kurtulamamışlardır (Megill, 1998, s. 420).

"Retorik halka açık konuşma sanatının bilimidir" (Sternin, 2003, s. 5). Retoriğin söylemleri inceleme gayreti onun etkili bir isteme, ikna etme ve tartışma biçimi bulma çabasından kaynaklanmaktadır. Retorikçiler kendi söylemlerinde kullanılabilmek için başkalarının konuşmalarını inceleme gayreti içerisine girmiştir. Bu sebeple retorik hem etkili söylemin pratiğini hem de bilimini ifade etmektedir (Eagleton, 2014, s. 213).

2.1. Retorik ve Siyasal İletişim

Retorik de tıpkı siyaset gibi aşırı idealize edilmediği takdirde kendi başına olumsuz ya da dürüstlükten uzak bir mefhum değildir (Solomon, 2004, s. 37). Siyaset alanında retorik çalışmalar, siyasi fikirler ve karar alma konusundaki yaygın bakış açılarına bir alternatif olarak sunulabilir (Condor, 2013, s. 3). Gill ve Whedbee'nin de belirttiği gibi retoriğin temel faaliyet alanı siyaset arenasıdır (Van Dijk, 1997, s. 157). Siyasal iletişimde dil çalışmalarının disiplinler arası bir boyutu vardır. Siyaset dili çalışmaları siyasilerin ve hedef kitlelerinin (dinleyicilerin) sosyo-ekonomik durumları, psikolojileri, kültürel hayatları vb. gibi dilbilimle ilgili olmayan diğer birçok etkenle de ilgilidir. Siyaset dili göreceli olarak basittir çünkü hitap ettiği kesim eğitim seviyesi olarak birbirinden oldukça farklı olabilir. Ayrıca basit olmasının diğer bir nedeni genel itibari bir yazı dili değil konuşma dili olmasından kaynaklanmaktadır. Siyasal iletişimde kullanılan dilin evrensel manada analizi yapılırken yalnızca kelimeler, cümleler ya da metinlerle ilgilenmez. O içeriği anlamlı kılan tüm unsurlarla ilgilenmektedir (Boyer, 1996, s. 3-4).

Borradori, Habermas ve Derrida'nın etkisiyle retorik, iletişim, imaj, medya vd. bir "enformasyon makinesi"dir demektedir. Bu enformasyon makinesi ise hem siyasi hem teknik hem de ekonomiktir (Borradori, 2008, s. 116). Rowland'a göre retorik adeta politik sistemimizin kanıdır. Bu kan damarlarımızda düzgün bir şekilde dolaştığı takdirde yaptığımız tercihler doğrultusunda etkili kararlar alırız. Düzgün bir şekilde dolaşmadığında ise birçok aksaklık ve problemle baş başa kalırız. Retoriğin sosyal bilimlerin ilk çalışma alanlarından biri olmasının ve insanlık tarihi ile eşdeğer geçmişe sahiptir. İnsanların birtakım kararlar verdiği her toplumda sahip olunması gereken iki önemli yetenek bulunmaktadır. Bunlar: İkna edebilme ve başkasını dinleyerek bir değerlendirme yapabilme. Bu yüzden geçmişte "doğru" olan şey günümüz toplumunda "daha doğrudur." Çünkü günümüz toplumunda iletişim süreci hızlanmış ve iletişime katılım artmıştır. Bir siyasi kampanyada retorik adeta adayların yatırım yaptığı bir tür değerdir. Bu yatırım ile adaylar insanları kendileri için oy kullanmaya ikna etmek isterler (REVOLVY, 2017). Siyasal ikna ise "önceden belirlenmiş, amaçlı ve niyetli iletişim ve mesaj yöntemleriyle seçmen kitleleri üzerinde bir tercih ve davranış değişikliği" oluşturmaktır (Çobanoğlu, 2007, s. 157).

2.2. Retorik Unsurlar

Berger'in Aristo'dan aktardığına göre retoriğin üç ana çeşidi bulunmaktadır, bunlar: Müzakereci, hukuki ve methodici retoriştir (Berger, 2000, s. 54). Öte yandan Berger "Medya ve İletişim Araştırma Metotları" kitabında "Ortak Retorik Aygıtların Mini Sözlüğü" başlığı altında iletişim çalışmalarında retorik analizi için alegori, aliterasyon, anlam belirsizliği, antitez, karşılaştırma, tanımlama, övgü, örneklendirme, ironi, metafor, benzetme, metonimi, sinekdoka,

kafiye ve ritim unsurlarından da faydalanmak gerektiğini belirtmektedir ve bu unsurları şöyle sıralamaktadır (Berger, 2016, s. 90-96):

Alegori/Kinaye (Allegory): Aliterasyon/Tekrar/Ses yineleme (Alliteration): Anlam belirsizliği (Ambiguity): Antitez (Antithesis): Karşılaştırma (Comparison): Tanımlama (Defination): Övgü (Encomium): Örneklendirme İroni/Hiciv/Tersinleme (Irony): Metafor (Metaphor): Benzetme (Simile): Metonimi/ Düzdeğişmece / Ad aktarması / Mecâz-ı Mürsel (Metonymy): Sinek doka (Synecdocha): Kafiye (Rhyme): Ritim (Rhythm):⁴

2.3. Mantıksal Yanılgılar

Mantıksal yanılgılar (Logical Fallacies) makul veya yüzeysel olarak doğru gibi görünen ancak aslında kusurlu veya hileli ifadelerdir. Bu ifadeler tespit edildiğinde okuyucu/dinleyici yazarın/konuşmacının bilgisiz veya aldatıcı olduğunu düşünmektedir. Yazar veya konuşmacının mantıksal yanılgıları bilerek kullandığı durumlar aldatıcı olarak değerlendirilebilir (CARSON-NEWMAN UNIVERSITY, 2019).

Mantıksal yanılgıların, bunların birer yanılgı olmasından dolayı etkisiz birer strateji oldukları anlamına gelmemektedir. Mantıksal yanılgılara başvurmak yanıltıcı oldukları için ahlaki sayılmamakta ve mantıksal olarak doğru bulunmamakla birlikte bu onların kitleleri etkilemekte oldukça güçlü bir yöntem olarak kullanıldığı gerçeğini değiştirmemektedir.

Alev Alatlî İngilizce “fallacy” kelimesini “safсата” olarak ifade etmiş ve bunların ilk bakışta muteber gibi görünmesine rağmen yakından bakıldığında aslında sahte argümanlar olduğunu belirtmiştir. Alatlî kinayeli bir şekilde siyasetçilerin bu safsataları öğrenerek sık sık kullanmalarının gelecekte için iyi bir yatırım olacağını belirtirken, dinleyicilerin ise bu safsataları bilmelerinin kolay kandırılmamak için faydalı olacağını belirtmektedir (Alatlî, 2001, s. 20-21). Böylelikle mantıksal yanılgılar siyasi retorikte sıklıkla kullanılmaktadır.

Mantıksal Yanılgılar sahte fakat popüler inançlardır ve aldatıcı argümanlardır. Modern mantıksal yanılgılar araştırmaları formel (biçimsel) ve informel (serbest/biçimsel olmayan) mantıksal yanılgılar olarak ikiye ayrılmaktadır. Formel mantıksal yanılgılar öncüllerin inkâr edildiği mantıksal yanılgılardır. Tanımlanabilir, geçersiz mantıksal formları ifade etmektedir (STANFORD, 2015). Formel mantıksal yanılgılar bir argümanı teknik olarak geçersiz kılmaktadır. Bu tür mantıksal yanılgılarda sonuçlar öncülleri/önergeleri izlememektedir. Burada sorun varılan sonucun (çıkarsamanın) doğru veya yanlış olması değildir. Sorun çıkarsamanın doğru öncüllere dayanmıyor olmasındadır (Alatlî, 2001, s. 19).

Bo Bennett bir eserinde üç yüz farklı informel mantıksal yanılgıdan bahsetmektedir (Bennett, 2012). Alatlî ise yaygın olarak kullanılan informel mantıksal yanılgıyı on başlıkta (2001, s. 7-85) şöyle sıralamaktadır: Belirsizlik, hatalı kıyaslama, hatalı kategorilendirme, konunun özünden uzaklaştırma, saldırı, şaşırtma, tartışmalı sebep, istatistiksel hata, otoriteye başvurma ve duygulara başvurma.⁵

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı Rus siyasi muhalif Aleksey Navalny’ın hedef kitlesini etkilemek için siyasal iletişim kapsamında kullandığı retorik analiz edilmesidir. Demokratik olmayan bir zeminde kullandığı siyasi retorik ve siyasal iletişim yöntemiyle görece etki oluşturmayı başarabilmiş olması, onun kullandığı retorik siyasal iletişim açısından incelemeye değer kalmaktadır. Bu analiz neticesinde siyasi retorik için teorik olarak belirlenen birtakım kurallara

⁴ Detaylı Bilgi İçin Bakınız: Temir, E. (2019). *Siyasal İletişimde Retorik: Aleksey Navalny Örneği*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, s. 96-100.

⁵ Detaylı Bilgi İçin Bakınız: Temir, E. (2019). *Siyasal İletişimde Retorik: Aleksey Navalny Örneği*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, s. 100-111.

uyulup uyulmadığı, mevcut retorik yöntemlerin uygulanıp uygulanmadığı irdelenmeye çalışılacaktır.

Araştırma soruları:

- Aleksey Navalnyy’ın görece başarısına etki eden retorik unsurlar nelerdir?
- Aleksey Navalnyy’ın kullandığı retorik’in ikna bileşenleri nelerdir?
- Aleksey Navalnyy’ın kullandığı retorik’in diğer rakiplerinden farklı yönleri nelerdir?
- Aleksey Navalnyy’ın kullandığı retorik’in genel argümanı nedir?

Konuşmalardan metne dökülen Rusça içerik Türkçeye tercüme edilmiştir. Sonrasında ilgili konuşmalar literatürde belirtildiği şekliyle retorik analizine tabi tutulmuştur.

3.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini Aleksey Navalnyy’ın yaptığı konuşmalar oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında Navalnyy tarafından yapılmış beş farklı konuşma analiz edilmiştir. Bu konuşmalar Navalnyy’ın resmi youtube kanalı üzerinden yayınladığı Rusça konuşmalardan seçilmiştir. Örneklem oluşturulurken 2013-2017 yılları arasında her yılın en çok görüntülenen (resmi youtube kanalı verilerine göre) konuşması seçilmiştir.

Tablo 3. 2013-2017 yılları arasında her yılın en çok görüntülenen konuşması

Konuşmanın Başlığı	Süre	Görüntülenme Sayısı	Yayın Yılı
O Dimon Değil	49:39	27.486.936	2017
Vladimir Putin Damadına 1,75 Milyar doları Nasıl Aktardı?	4:26	1.156.978	2016
Aleksey Navalnyy’ın Kamyonculara Seslenişi	4:13	603.151	2015
Aleksey Navalnyy’ın Hitabı	1:56	101.825	2014
Nalavnyy’ın 6 Eylül Konuşması (Saharov Caddesi)	10:03	770.660	2013

Kaynak: <https://www.youtube.com/user/NavalnyRu>, 2018

Örneklemin temelini “O Dimon Değil”⁶ isimli 49 dakika 38 saniyelik belgesel film niteliğindeki konuşma oluşturmaktadır. Bu konuşma Aleksey Navalnyy’ın kullandığı retorik’in tüm ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. Bununla birlikte “Vladimir Putin Damadına 1,75 Milyar doları Nasıl Aktardı?”, “Platon” sistemi ile ilgili yaptığı “Aleksey Navalnyy’ın Kamyonculara Seslenişi”, ev hapsinden yaptığı “Aleksey Navalnyy’ın Hitabı” ve Moskova belediye başkanlığı adaylığı sırasında yaptığı miting konuşması olan “Nalavnyy’ın 6 Eylül Konuşması (Saharov Caddesi)” başlıklı konuşmalar da aynı şekilde analiz edilmiştir.

3.3. Aleksey Navalnyy

Anatoleviç Aleksey Navalnyy 1976 yılında Moskova Oblastı’na bağlı Butın isimli köyde asker bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Hukuk ve ekonomi eğitimi almıştır. 2004 yılında kurduğu “Moskovalıları Koruma Komitesi” yüzü aşkın grubun birleşmesini sağlayarak komşu ev sakinlerine zarar veren bir dizi inşaat projesinin sonlandırmasını sağlamıştır. 2008 yılında Rus devletine ait büyük fonlarda zimmete para geçirme iddiası ile ilgili yayınladığı belgelerin ardından Rusya çapında tanınırlık kazanmaya başlamıştır. Avukat kimliğiyle Azınlık Hissedarları Birliği’ni kurarak Gazprom, Rosneft, Transneft ve Gazpromneft gibi dev enerji şirketlerinin küçük hissedarlara şeffaflık sağlamaları amacıyla bu şirketler aleyhine yasal işlemler

⁶ Belgeselin “Он вам не Димон” (O Dimon Değil) ismi ile yayınlanması şununla ilgilidir; Başbakan Medvedev’in basın sözcüsü olan Natalya Timakova (Наталья Александровна Тимакова) “Rusya’nın Sesi” isimli radyoya verdiği röportajda Medvedev ile ilgili özellikle sosyal medya üzerinden yapılan bazı yorumların kendisini üzdüğünü belirterek bazılarının ona “Dimon” (Tam adının kullanılması yerine Dmitri isminin “acınası, küçük” bir çocuğa hitap eder gibi lakaplaştırılarak kullanılmasını ifade etmektedir) diye hitap ettiklerini söylemekte ve “O Dimon Değil, Hükümet başkanı” diyerek Medvedev’e saygılı bir şekilde hitap edilmesi gerektiğini söylemektedir (SVOBODA, 2019). Navalnyy buna gönderme yaparak belgeseli “O Dimon Değil” ismi ile yayınlamıştır. Çünkü ona göre Medvedev kesinlikle gerçekten acınası biri değil kurduğu “kukla vakıflar” vasıtasıyla, yolsuzluk ve rüşvetle ülke çapında ciddi gayrimenkul sahibi, seçkin semtlerde dev arazileri olan, lüks köşklere, yatları daireleri vb. olan biridir (DİMON NAVALNY, 2019).

başlatmıştır. Adı yolsuzluklara karşı mücadele eden biri olarak anılmaya başlayan Navalny 2010 yılında kamu ihalelerinde dolandırıcılık ve haksız rekabetin tespit edilmesi amacıyla RosPil projesini kurmuştur. RosPil projesi Rusya’da kurumsallaşmış aktivizmin önemli unsurlarından kabul edilmektedir (Sidorenko, 2011, s. 8). 2011 yılında Aleksey Navalny ülkedeki en büyük bağımsız yolsuzlukla mücadele kuruluşu olan Yolsuzlukla Mücadele Vakfı’nı (kısa adı FBK, Фонд борьбы с коррупцией -ФБК) kurmuştur. (Navalny, 2019a).

Başlangıçta insanları Navalny’ya çeken şey, yerel düzeyde aşamalı bir ilerleme kaydetme girişimleri olarak nitelendirilebilecek bu ve benzeri taban oluşturma çabaları olmuştur (Jarrell, 2012: 9). Aralık 2012’de seçimlerin adil yapılması için düzenlenen mitingde tutuklanan ve 15 gün boyunca tutuklu kalan Navalny hakkında muhalif yazar Viktor Şenderoviç “bir blog yazarı olarak hapse girdi, Rusya’nın gelecek başkanı olarak çıktı” ifadelerini kullanmıştır (Vedomosti, 2012).

2013 yılında Moskova belediye başkanlığı seçimlerinde aday olan Navalny resmi rakamlara göre %27,24 oy alarak ikinci sırada belediye seçimlerini kaybetmiştir. Orttung’a göre Navalny, bu seçimlerde Rusya’nın gördüğü en sofistike seçim kampanyasını gerçekleştirmiştir (Orttung and Waller, 2013, s. 1). Aynı dönemde bazı kesimler tarafından halk düşmanı ilan edilen Navalny hakkında çeşitli davalar açılmıştır. Bu davaların en önemlilerinden biri zimmetine para geçirmekle suçlandığı Kirovles davası olarak bilinen davadır. Rus devletine ait Kirovles isimli şirkette danışmanlık yapan Navalny bu davadan önce hapis cezası almış, daha sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Navalny’ın adil yargılanmadığına hükmetmesi sonucu Rus mahkemeleri Navalny’ın yeniden yargılanmasına karar vermiştir. Navalny’ya göre açılan dava hukuksuz olup Devlet Başkanı Vladimir Putin’in emriyle açılmış bir davadır (Navalny, 2019b). 2015 yılında “İlerleme Partisi” (Partyprogress, 2019) isimli bir parti kurmaya çalışmış ancak partinin resmi olarak kurulmasına izin verilmemiştir (RBC, 2015).

2016 yılında aralarında Başbakan Dmitri Medvedev ve Birincil Başbakan Yardımcısı İgor Şuvalov gibi üst düzey Rus yetkililerin rüşvet ve yolsuzluğa karıştıkları iddia edilen bir dizi belgesel film yayınlamıştır. 2017 yılında 2018’de yapılacak olan başkanlık seçimlerinde aday olacağını açıklayan Navalny, başkanlığa aday olmasının desteklenmesi için üç yüz seksen binden fazla imza ve yaklaşık 39 milyon ruble bağış toplamıştır. Aralık 2017’de seçim programını yayınlayan Navalny programının ana konularını yolsuzlukla etkin mücadele, eşitsizliklerin ortadan kaldırılması, asgari ücretin artırılması, konut edinme yardımı, devlet tarafından yapılan sağlık harcamalarının artırılması, küçük girişimcilerin işlerinin kolaylaştırılması ve vergilerin azaltılması, fiyat serbestesi sağlanması, bürokrasinin azaltılması, finans ve yetkilerin Rusya’nın tüm bölgelerinin lehine olacak şekilde yeniden dağıtılması olarak açıklamıştır. Adaylık başvurusunda bulunan Navalny’ya yetkili makamlar 25 Aralık 2017 tarihinde Kirovles davasında aldığı mahkûmiyet kararı nedeniyle başkanlık seçimlerine aday olamayacağını duyurmuşlardır. Navalny bu kararın hukuki değil siyasi bir karar olduğunu ve anayasaya aykırı olduğunu iddia etmiştir. Mahkemeye temyiz için başvuran Navalny’nın talebi reddedilmiş ve Navalny 18 Mart 2018 yapılacak olan seçimlerin ülke çapında boykot edilmesini ve seçimlere katılım sağlanmamasını istemiştir (Navalny, 2018a).

Putin Navalny’nın seçimlere katılmasına müsaade edilmeyen tek kişi olmadığını ama nedense diğerlerinin isminin hiç anılmadığını belirtmiştir. Bunun ise ABD yönetiminin ve diğer Avrupa ülke yöneticilerinin tercihlerini belli ettiğini, Rusya’nın siyaset alanına kimi taşımak istediklerini ve ülkenin lideri olarak kimi görmek istediklerini ortaya koyduğunu söylemiştir (Kommersant, 2018b). Böylelikle Putin soğuk savaş döneminden beri Rus halkının zihninde yer etmiş derin duygulara hitap ederek halkına Navalny’nın bir batı ve/veya Amerika projesi olduğu mesajını vermiştir.

Navalny uzun süre siyasi faaliyet yürüttüğü sol-liberal Yabloko Partisi’nden (Партия Яблоко) 2007 yılında ırkçı faaliyetler yürüttüğü gerekçesiyle atılmıştır (VZ, 2016). Bu nedenle Navalny hakkında dile getirilen en çarpıcı iddialardan biri onun ırkçı veya faşist olduğudur. Onunla birlikte hareket edenlerin sadece göz rengi veya ten rengi farklı olduğu için insanları

öldürmek için hazır oldukları, Navalnyy'ın etnik temizlik yapmak istediği iddia edilmektedir (KP, 2017). Halihazırda ırkçılık meselesi Navalnyy'ın üzerini kapattığı, konuşmak istemediği bir konu gibi görünmektedir. Navalnyy günümüzde bu konulara mümkün olduğunca değinmemeye çalışarak politik stratejisini yolsuzlukla mücadele zemininde yürütmeye çalışmaktadır. Ancak kendisinin de yolsuzluk nedeniyle Rus mahkemelerince suçlu bulunmuş olması elini zayıflatmaktadır.

3.4. Bulgular

Örnekleme için seçilen beş konuşmada en fazla kullanılan mantıksal yanlışlar sırasıyla hatalı kategorilendirme, saldırı, duygulara başvurma, hatalı kıyaslama, şaşırtma, istatistiksel hata, tartışmalı sebep, otoriteye başvurma, belirsizlik ve konunun özünden uzaklaştırmadır.

Tablo 2. Mantıksal yanlış kullanım sayısı

Tür	Kullanım Sayısı
Hatalı Kategorilendirme	10
Saldırı	8
Duygulara Başvurma	7
Hatalı Kıyaslama	4
Şaşırtma	3
İstatistiksel Hata	3
Tartışmalı Sebep	2
Otoriteye Başvurma	2
Belirsizlik	1
Konunun Özünden Uzaklaştırma	1

Beş konuşmanın toplamında en fazla kullanılan temel retorik unsurlar sırasıyla ironi, metafor, alegori, ritim, karşılaştırma, operasyonel tanımlama ve metonimdir.

Tablo 3. Temel retorik unsurların kullanım sayısı

Tür	Kullanım Sayısı
İroni	13
Metafor	5
Alegori	3
Ritim	2
Karşılaştırma	1
Operasyonel tanımlama	1
Metonimi	1

“O Dimon Değil” başlıklı konuşmada dinleyici özeld Medvedev'in genelde ise tüm iktidarın yolsuzluk yaptığına ikna edilmeye çalışılmaktadır. Konuşma harekete geçirme amacı taşımakta bu amaca bilgi sağlama, duygulandırma ve eğlendirme yoluyla ulaşmayı arzu etmektedir. Retorik türü olarak suçlama ve müzakereci retorik kullanılmaktadır. Konuşmanın giriş gelişme ve sonuç kısmı iyi bir retoriğe uygun şekilde kurgulanmıştır. Giriş kısmı dinleyicilerin zihinlerini ve dinleyiciyi konuya hazırlayacak, konunun kendisi ile yakından ilgili olduğuna inandıracak şekilde oluşturulmuştur. Gelişme bölümde gerekli kanıtlar uyum içerisinde sunulmuştur. Sonuç bölümde nihai vurgular yapılmıştır. Konuşmada 12 kez ironi, 3 kez alegori kullanılmaktadır. Toplam 3 kez adam karalama, 5 metafor, 1 anlam belirsizliği, 1 karşılaştırma, 1 özelleştirme, 2 bütünleme, 1 ihmal edilebilir neden, 1 indirgeme ve 2 duygu sömürüsü bulunmaktadır. Konuşmanın görüntü unsuru ilgi çekici bir şekilde kurgulanmıştır.

Navalnyy resmi sayılamayacak, samimi, özgüvenli olduğunu göstermeye çalışan diğer taraftan “ben de sizden biriyim” mesajı veren bir üslup kullanmaktadır. Konuşurken iddialarıyla ilgili çok sayıda delil sunarak iyi bir retoriğin ruhuna uygun davranmaktadır. Siyasi rakiplerinin

çoğunun aksine etkileşimli bir tarz ve üslup kullanması, kullandığı retorığı interaktif ortamların gereksinimlerine göre kurgulaması ise onu farklı kılmaktadır.

Konuşmacının Medvedev ile ilgili “telefonları ve benzeri diğer elektronik aygıtları seven, komik bir budala, önemli etkinliklerde uyuyakalan” biri ifadelerini kullandığı konuşmanın giriş kısmında Medvedev ile ilgili henüz onun dolandırıcı ve rüşvetçi olduğu gibi sert iddiaları dile getirmeden önce Medvedev’in bu iddialar olmasa bile “değersiz” biri olduğunu ima etmektedir.

“Yolsuzluk sadece yasadışı olmamalı, ahlaka aykırı olmalı” gibi Medvedev’in konuşmalarından alıntılanan bölümler onun söylemleri ve faaliyetleri arasında ciddi bir tenakuz olduğunu göstermek / iddia etmek için alıntılanmıştır. Buna göre Medvedev kendisi yolsuzluk yaptığı halde bu konuda rahatlıkla ahkam kesebilen biridir. “Yolsuzluk yapanların boyunlarındaki urgan sürekli ve acımasız bir şekilde sıkılmalıdır ve istisnasız tüm Rus toplumu bu konuda hemfikir” gibi alıntılarla Medvedev’i kendi sözleriyle sıkıştırmaktadır.

Diğer taraftan bu ifade Rusya’daki genel bir algıyı da ortaya koymaktadır. Buna göre Rusya’da yolsuzluk yasalarca suç olmasına karşın birçokları tarafından gayri ahlaki görülmemektedir. Nitekim Medvedev ilgili konuşmasının tamamında yolsuzluğun Rusya içi çok ağır karmaşık ve önemli bir konu olduğunu belirtmekte ve yapılan bazı araştırmalara göre Rus toplumunun dörtte birinin yolsuzluğu tamamen normal bir durum olarak gördüklerini ifade etmektedir. Buna göre toplumun büyük bir bölümü yolsuzluğu hoş karşılamaktadır. Diğer yandan toplumun neredeyse tamamında yolsuzluğa karşı bir tepkinin olmadığını söylemektedir. Ciddi yolsuzluk iddialarıyla suçlanan bir başbakanın toplumun yolsuzluğu gayri ahlaki görmediğini söylemesi paradoksal bir durum oluşturmaktadır. Öte yandan Navalny açısından yolsuzluğun normal sayıldığı bir toplumda yolsuzluk üzerinden siyasi retorik oluşturmak da paradoksal görünmektedir. Bu tür bir toplumda yolsuzluk temasını siyasal söylemin merkezine yerleştirmek tek başına yeterli olamayabilir. Öncelikle yolsuzluğun “gayri ahlaki” olarak algılanmasını sağlayacak faaliyetler yürütme ihtiyacı olabilir.

Konuşmada Medvedev’e rüşvet verdiği iddia edilen oligark Alişer Usmanov hakkında “Sovyet madencilik endüstrisinin kalıntılarından büyük bir servet sahibi olan Alişer Usmanov” ifadeleri yer almaktadır. Rusya’da gerek sosyo-politik geçmiş gerekse yoksul nüfus nedeniyle oligarşiye karşı kını olan bir kitle bulunmaktadır. Bu nedenle Navalny sadece “Alişer Usmanov” veya “Oligark Alişer Usmanov” dememekte oligarşiyi Usmanov özelinde betimleyerek “Sovyet madencilik endüstrisinin kalıntılarından büyük bir servet sahibi olan” ifadelerini vurgulayarak halka ait olan bir servete haksız yere sahip olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır. Putin iktidarının ilk yıllarında oligarklara karşı sert bir tutum sergilemiş Alişer Usmanov da dahil Mihail Prohorov, Roman Abramoviç gibi birçok oligark Rusya’yı terk etmişlerdir. Oligark Mikhail Borisoviç Khodorkovsky’in ülkede kalarak muhalif partileri desteklemesi üzerine hakkında vergi kaçaklığı suçlamasıyla hapis cezasına çarptırılmıştır. Uluslararası Af Örgütü Khodorkovsky’i siyasi mahkûm/ düşünce suçlusu olarak tanımıştır (Amnesty, 2011). 10 yıl hapis yattıktan sonra annesinin hastalığı nedeniyle affedilmeyi dilediğini söyleyen eski oligark Kremlin tarafından affedilmiş, Almanya’ya taşınmış ve politikadan uzak duracağını açıklamıştır (Telegraph, 2013). Böylelikle çoklarına göre Putin oligarkların kendisine biat etmelerini sağlamış ve etmeyenleri cezalandırmıştır. Dolayısıyla kendi komutası altındaki bir oligarşi sınıfı oluşturduğu iddia edilmektedir. Navalny burada bu yeni oligarşinin mevcut durumuna değinmektedir.

Retorikçilere göre güzel bir hitabetin olabilmesi için Ethos’un yani erdemini ve ahlakın olması gerekir. Quintilianus’a göre, “retorik iyi söyleme sanatıdır, çünkü hem söylemin tüm yetkinliklerini hem de hatibin ahlakını kucaklar, çünkü iyi insan olmadan gerçekten iyi konuşmak mümkün değildir (Meyer, 2009, s. 11-35).” Konuşmada Navalny’nin Medvedev’in teyzesi Svetlana Afanasyevna Medvedeva’dan bahsederken “Rusya’nın şerefli bir öğretmeni” ifadesini kullanması kendisinin erdemli bir kişi olduğunu gösterme çabası olarak tanımlanabilir. Çünkü konuşmada Afanasyevna’dan bahsedilme sebebi Andrey Vasilyeviç Medvedev ile Dmitri Medvedev arasındaki akrabalık ilişkisini ortaya koymak içindir. Yani Afanasyevna’nın bu konuşmada bahsi

geçen yolsuzluk, rüşvet vb. şeylerle ilgisi bulunmamaktadır. Bu durumda konuşmacı onun ismini sade bir şekilde vermemiştir. Bunun yerine onun “Rusya’nın şerefli bir öğretmeni” olduğunu özellikle vurgulamıştır. Navalny’yi zaten konuşmada hakkında hiçbir itham bulunmayan Afanasyevna’nın “Rusya’nın şerefli bir öğretmeni” olduğunu belirterek onu bu konuşmada adı geçen diğer şahıslardan tenzih etmiştir. Konuşmacı böylelikle erdem sahibi, herkese hakkını veren bir bakıma “düşmanın suçsuz yakınlarına bile sahip çıkan” biri olarak kendini sunmaktadır.

Rus siyasi arenasında boy gösteren, başkanlık seçimlerine katılan diğer siyasi aktörler ile Navalny’yi’nin retoriklerinin seçmen davranışlarına etkisini incelemek, Navalny’yi’nin adaylığının kabul edilmemesi nedeniyle mümkün olmamaktadır. Diğer taraftan seçim güvenliği ile ilgili iddialar ve tartışmalarda seçim sonuçlarından hareketle siyasi figürlerin retoriklerinin etkisinin analiz edilmesine engel olmaktadır. Ancak yine de genel bir kıyaslama yapmak mümkündür.

Tablo 4. 18 Mart 2018 Rusya Federasyonu devlet başkanlığı seçim sonuçları

Seçime Katılan Adayların İsimleri	Alınan Oy Sayısı	Yüzelik Oy Oranları
Putin Vladimir Vladimiroviç	56,430712	76,69
Grudinin Pavel Nikolayeviç	8,659206	11,77
Jirinovski Vladimir Volfoviç	4,154 985	5,65
Sobçak Kseniya Anatolyevna	1,238 031	1,68
Yavlinski Grigori Alekseyeviç	769644	1,05
Titov Boris Yuryeviç	556801	0,76
Suraykin Maksim Aleksandroviç	499342	0,68
Baburin Sergey Nikolayeviç	479013	0,65

Kaynak: (CİKRF, 2018)

Navalny kendine rakip olarak Putin’i görmektedir. Neredeyse tüm retoriklerini Putin ve Birleşik Rusya partisine muhalefet çizgisinde kurgulamaktadır. Ancak Rus siyasetinde boy gösteren diğer siyasi aktörler başlıca Grudinin, Jirinovski, Sobçak, Yavlinski, Titov, Suraykin ve Baburin olarak sıralanabilir.

Resmî sonuçlara göre 18 Mart 2018’de yapılan seçimlere toplam 109,008428 seçmenden 73,578992’si katılmıştır. Buna göre seçimlere katılım oranı %67,5 olarak tespit edilmiştir. 56,430712 oyla tüm oyların %76,69’luk bölümünü alan Putin Vladimir Vladimiroviç seçimlerden galip çıkmıştır.

Putin’in retorik: Dış basın Putin’in retoriklerinin genel itibariyle özellikle son dönemlerde soğuk savaş dönemi retoriklerini anımsattığını söylemektedir (Independent, 2018). Diğer taraftan Putin’in iç siyasete yönelik retoriklerini incelemek için Rusya’nın demografik özelliklerine bakmak gerekmektedir.

Nitekim2017 Rosstat (Rusya Federal Devlet İstatistikleri Servisi) verilerine göre (GKS, 2019) 2017 yılı itibariyle Rusya’da 82,322000 kişi 35 yaş ve üzeridir. Toplam seçmen sayısının 109,008428 olduğu düşünülürse (CİKRF, 2018) 35 yaş ve üzeri seçmenlerin toplam seçmen sayısına oranı %75,51’dir. 35 yaşın bir etken olarak alınmış olmasının nedeni bu yaş grubunun Mihail Gorbaçov, Yeltsin, Putin ve Medvedev dönemlerini görmüş olmalarıdır. Sovyetlerin çöküşünü görmüş ve bu dönemde yaşanan sıkıntılara şahitlik etmiş, Yeltsin döneminde maaşların ödenmediği, uzun gıda kuyruklarının oluştuğu, özelleştirmelerle halkın giderek fakirleşirken oligarkların giderek zenginleştiği bir dönemi yaşamışlardır. 1998 yılında yaşanan krizde Rus rublesi Amerikan doları karşısında dört kat değer kaybetmiştir. 31 Aralık 1999 yılında Yeltsin yılbaşı kutlaması yapmadan hemen önce istifa ettiğini açıklamış ve yönetimi o dönemde FSB başkanı olan Putin’e devretmiştir. Böylelikle 2000 yılının başından itibaren

günümüze kadar Rusya Federasyonu’nu pratikte Putin yönetmektedir. ⁷ Sovyetlerin çöküşünde yaşanan travmatik sıkıntıları görmüş, 1998 krizini yaşamış, önemli etkinliklerde Yeltsin’in sarhoş olduğuna müşahede etmiş 35 yaş ve üzeri seçmen için “ciddi devlet adamı” imajını koruyan Putin bir “kurtuluş” olarak görülmüştür. Yeltsin iktidarının hemen akabinde Putin döneminde Rus ekonomisi stabilize olmaya başlamıştır. 1991 ve 2000’li yıllar arasında 10 ila 25 Amerikan doları civarında seyreden petrol fiyatlarının 2000 ve 2008’li yıllarda 25 ila 100 Amerikan doları civarında seyretmesinin de Putin’in elini oldukça güçlendirdiğini söylemek mümkündür.

Böylelikle Navalny’yın hitap ettiği kitle genel itibariyle gençlerden oluşmakta iken Putin’in hitap ettiği genel kitle orta yaşlı ve yaşlı denebilecek bir kitledir. Bu farklılık siyasi retoriğe de yansımaktadır.

Grudin’in Pavel Nikolayeviç Retoriği: 8,659206 oyla tüm oyların 11,77’lik bölümünü alan Grudin’in Pavel Nikolayeviç seçimlerde en çok oy alan ikinci lider olmuştur. Rusya Federasyonu Komünist Partisi’nin (KPRF) Devlet Başkanı Adayı olan Grudin’in retoriği klasik sosyalist-komünist diyalektiği çerçevesinde kurgulanan bir retorik yapısına sahiptir. Genel hatlarıyla eğitim, sağlık, barınma vb. ihtiyaçların ücretsiz karşılanacağını, bunun önceden olduğu gibi yine mümkün olduğunu iddia eden bir içeriğe sahiptir. Navalny’yın retoriği oldukça yenilikçi, Grudin’in retoriği ise oldukça gelenekçi ve klasik olarak değerlendirilebilir (Grudininkprf, 2018).

Jirinovski Vladimir Volfoviç Retoriği: 4,154 985 oyla tüm oyların 5,65’lik bölümünü alan Rusya Liberal Demokrat Partisi Başkanı Vladimir Jirinovski Rus siyasi arenasında 1980’li yıllardan beri aktif rol oynamaktadır. Moskova Devlet Üniversitesi Doğu Dilleri Enstitüsü mezunudur. Türkiye ve Türk dili uzmanıdır. Aynı üniversitenin hukuk fakültesini de bitirmiştir (LDPR, 2019). Shekhovtsov’a göre Jirinovski popülist bir retoriğe sahiptir ve bu retoriğin özeti Anti-Amerikancılık, nefret söylemi, ırkçılık ve nasyonalizme dayalıdır. Partisinin isminin “Rusya Liberal Demokrat Partisi” olması ise yanıltıcıdır ve 1990’lı yıllarda SSCB yetkililerinin yeni yeni ortaya çıkmakta olan liberal-demokratik hareketlerini gözden düşürmek ve kafalarını karıştırmak için kurdukları bir partidir (Shekhovtsov and Umland, 2014, s. 14-16). Josh Kovensky göre ise Jirinovski’nin retoriği SSCB’ye ait toprakların yeniden alınması ve Baltık Devletlerini işgalle tehdit etmek gibi bir düzleme odaklanmaktadır ve Rus dış politikası aslında Jirinovski’nin retoriğinin agresif özelliklerini taşımaktadır (Uchicagocate, 2013). Böylelikle Jirinovski’nin retoriğinin genel hatlarıyla, agresif, Rus ırkçılığına dayalı bir yapısı olduğu söylenebilir.

Sobçak Kseniya Anatolyevna Retoriği: Navalny Retoriği ile kıyas açısından son olarak değerlendirilecek olan Rus siyasi figürü Sobçak Kseniya Anatolyevna’dır. 1,238031 oyla %1,68 oranında bir oy almasına rağmen Sobçak, Navalny açısından dikkate alınması gereken biridir. Bir televizyon sunucusu olan Sobçak 1998 yılında St. Petersburg Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi’ne girmiş, 2001 yılında Moskova’ya taşınarak Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Fakültesi’ne geçmiştir. Müteakiben Moskova Devlet Diploması Enstitüsü Siyasal Bilimler Fakültesi’nde yüksek lisans yapmıştır. 1998 yılında St. Petersburg Devlet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi’ne (St. Petersburg Devlet Üniversitesi) girmiştir. Çeşitli televizyon kanallarında yayınlan “Ev-2”, “Kim milyoner olmak istemez”, “Son Kahraman-6”ve “Çikolata kaplı Sarışın” gibi “reality show” türündeki çeşitli programlara sunuculuk yapmıştır (RIA, 2017).

İlerleyen dönemde muhalif gazeteci kimliği ile ortaya çıkmaya başlamıştır. 2015 yılında Sobçak Navalny hakkında “Son yıllarda ülkenin en başarılı siyasi projesi” demiş ve eğer

⁷ Her ne kadar 2008 yılında Medvedev Devlet Başkanı olarak seçilmişse de Putin’in iki kez üst üste Devlet başkanlığı yaptıktan sonra anayasal olarak en fazla iki kez üst üste devlet başkanı olunabildiği için Medvedev Devlet Başkanı olmuş, Putin başbakan olarak görev yapmıştır. Ancak hemen hemen tüm çevrelerce Medvedev’in başkanlığı döneminde dahi gerçek iktidarın Putin’in elinde olduğu söylenmektedir.

Navalny'yın seçimlere katılmasına izin verilirse onun ekibine dahil olmaya hazır olduğunu söylemiştir (SVOBODA, 2017b).

Sonraki süreçte Navalny'yın seçimlere katılmasına izin verilmeyişle birlikte Navalny seçimleri boykot çağrısı yapmıştır. Bu esnada Sobçak Devlet başkanı aday olarak seçimlere katılmıştır. Seçim günü Navalny ve Sobçak "Navalny LIVE" isimli canlı yayın yapan youtube kanalında ciddi bir tartışmaya girişmişlerdir. Sobçak Navalny'ya kendi yürüttüğü kampanyanın onun pek hoşuna gitmediğini bildiğini ancak bundan sonrası için kendisinin Navalny'ın ve aynı değerleri taşıyan diğer muhaliflerin birleşmesi gerektiğini söylemiştir. Yine Sobçak Navalny'ya kendisinin seçimlere kabul edilmesinin büyük bir haksızlık olduğunu ve Navalny'ın ne hissettiğini anladığını söylemiştir. Navalny ise bunun kendisinin seçimlere kabul edilip edilmemesiyle ilgili olmadığını, büyük bir entrika düzenlendiğini ve Sobçak'ın da bu "entrikanın" bir parçası olduğunu söylemiştir. Sobçak'ın aday olmasının yegâne amacının seçimleri boykot çağrısını delmek olduğunu söylemiştir. Navalny Sobçak'a "Putin'in verdiği görevi yerine getirdin" demiştir. "Kalpazanlara" yardımcı olmakla suçlamıştır. Navalny Sobçak'ın birleşme çağrısını "tam bir ikiyüzlülük" olarak adlandırmış bu seçimlerde Sobçak'ın "ikiyüzlülük şampiyonu" olduğunu söylemiştir. Navalny bu yayında Sobçak'ın seçimlerden önce kendisine gelerek "bana aday olmam için oldukça yüksek miktarda para teklif ediyorlar" dediğini iddia etmiş Sobçak ise bunu yalanlamıştır. Sobçak'ın aday olarak yolsuzlukların ve hırsızlıkların tartışılmasının yerine, özel hayatının geçmişte sunduğu "reality show" ların tartışılmasına neden olduğunu söylemiştir. Sobçak'ın aday olduğu sırada sosyal medya hesapları üzerinden votka ve havyar reklamı yaptığını, dünyanın hiçbir yerinde bir devlet başkanı adayının buna benzer bir şey yaptığını görmenin mümkün olmadığını söylemiştir. "Havyar reklamı yapan muhalif lider" in bir iki yüzlülük olduğunu ve böylelikle başından beri Sobçak'ın muhalefeti zayıflatmak ve gözden düşürmek için kullanılan bir enstrüman olduğunu iddia etmiştir (Navalny LIVE, 2018).

Sobçak'ın retorik açısından zayıf bir görünüm sergilediği söylenebilir. Rus Devlet televizyonu Rusya 1 kanalında seçimlerden önce yapılan açık oturum tarzı programda Jirinovski kendine hakaret etmiş, konuşmaya fırsat bulamamış ve ağlamaya başlamıştır. Bu olay gündemde ciddi bir yer tutmuştur (LIFE, 2018). Navalny Sobçak'ın muhalefeti zayıflatmak ve gözden düşürmek için kullanılan bir enstrüman olduğunu bu ve benzeri nedenlerden ötürü iddia etmekte ve Sobçak ve diğerlerine kontrollü muhalefet suçlamasında bulunmaktadır.

"Vladimir Putin Damadına 1,75 Milyar doları Nasıl Aktardı?" başlıklı konuşmada dinleyici Putin'in devlet bütçesini yakınlarının çıkarına kullandığına ikna edilmeye çalışılmaktadır. Konuşmada suçlama türünde retorik kullanılmıştır. Konuşma bilgilendirici bir konuşmadır ve konuşmanın harekete geçirici unsuru zayıf da olsa mevcuttur. Konuşmanın giriş gelişme ve sonuç kısmı makul bir şekilde oluşturulmuştur. Konuşmada 1 ironi, 1 operasyonel tanımlama, 1 indirgemenen yararlanılmış olup 1 yerde ritim kullanılmıştır. Görüntü unsuru konuşmanın konusu ile ilgili olacak bir şekilde düzenlenmiştir.

Konuşmada Şamalov ile ilgili yer alan iddialar ABD Hazine Bakanlığı internet sitesinde de yer almaktadır (Treasury, 2018). Konuşmada ortaya atılan iddialar ve talep edilen "çıkarcı çatışması" bildiriminden sonra yine Quintilianus'un retorikte ahlak görüşlerine uygun bir şekilde Putin'e haksızlık edilmediği, ondan kanuni bir talepte bulunulduğunun söylenmesi önemlidir:

Emimin ki bu durumda kimse Vladimir Putin'in hatasını aradığımızı veya ona haksızlık ettiğimizi söylemez çünkü biz ondan kanunen talep edilemeyecek bir şey istemiyoruz ve onu seviyor olmanız, ondan korkuyor olmanız, ona hayran olmanız, ondan nefret ediyor olmanız gibi ona karşı olan tutumunuzdan bağımsız olarak muhtemelen siz de doğru olanın ülkenin cumhurbaşkanının lüzumu durumunda çıkar çatışması bildirmesi gerektiğini düşünüyorsunuzdur.

"Aleksey Navalny'nin Kamyonculara Seslenişi" başlıklı konuşmada dinleyici dinleyici "Platon" sistemine karşı yapılacak olan protesto eylemlerine katılmaya ikna edilmeye çalışılmaktadır. Konuşmada müzakereci ve hukuki retorik suçlama ile birlikte kullanılmıştır.

Konuşmanın bilgilendirici ve harekete geçirici unsurları bulunmaktadır. Giriş gelişme ve sonuç kısmı doğal akış şeklinde kurgulanmış olup retorik yöntemlere uygun görünmektedir. Konuşmada 2 dolduruşa getirme, 1 adam karalama, 1 niteliksel adam karalama, 1 duygu sömürüsü 4 bütünleme yanılığsı, 1 yanlış benzetme kullanılmıştır.

Konuşmada kamyonculara protesto eylemlerine katılmamaları için birçok çağrıda bulunulduğu belirtilmektedir. Örneğin Milletvekili Yevgeny Alekseyeviç Födöröv bu eylemin Navalny'ın bir kalkışma için militan hazırlama eylemi olduğunu, dış güçler tarafından provoke edildiğini söylemiştir (Gazeta, 2015).

“Aleksey Navalny'ın Hitabı” başlıklı konuşma hedef kitesini Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi'nin yirminci maddesini onaylamasını ve ceza kanununa yasadışı zenginleşme ile ilgili özel bir maddenin konulmasını hususunda kanun taslağının desteklenmesi için imza vermeye ikna etmeye çalışmaktadır. Konuşmada müzakereci retorik ve suçlama birlikte kullanılmıştır. Bilgilendirme ve harekete geçirme hedeflenmiştir. Giriş gelişme ve sonuç bölümü diğer konuşmalara nazaran daha zayıf kurgulanmıştır. Konuşmada 2 genelleştirme, 1 bütünleme, 1 siyah-beyaz yanılığsı ve 1 felaket tellallığı kullanılmıştır.

“Nalavnıy'ın 6 Eylül Konuşması (Saharov Caddesi)” başlıklı konuşma seçimlerde oy kullanmaya gitmeyen kitleyi sandığa götürmeye ikna etmeye çalışmaktadır. Retorik türü olarak suçlama, müzakereci retorik ve övgü kullanılmaktadır. Giriş, gelişme ve sonuç kısmı duygulanmaya dayalı bir zemin üzerine kurgulanmıştır. Konuşmada 1 irrasyonel otorite, 1 ortak tutuma başvurma, 3 duygu sömürüsü, 1 genelleştirme, 1 metonimi, 1 yetersiz örnek, 1 dolduruşa getirme, 1 ritim, 1 çok sorulu yanılığsı, 1 alakasız sonuç yanılığsı, 1 önyargılı dil, 1 karmaşık sebepler ve 1 yok sayma unsuru kullanılmıştır.

Sonuç

Günümüzde Rusya'da “çok fazla enformasyon, çok az demokrasi” olarak adlandırılabilir bir iletişim paradoksu mevcut bulunmaktadır. Son yıllarda Rus medyasının, özellikle televizyonun ekonomik istikrarı Vladimir Putin yönetiminde sürekli bir şekilde artmaktadır. Ancak medya şirketlerinin büyümesine rağmen Rusya'da medya çoğulculuğu ve fikir çeşitliliğinde belirgin bir düşüş görülmektedir. Rus toplumunun tüm kesimleri kitle iletişim araçlarını siyasi iktidarı kontrol edebilen bir güçten ziyade, bizzat birer siyasi aktör olarak algılamaktadır. Bu sebeple, bugün Rusya'da yukarıdan aşağıya açık bir devlet sansürü sistemi görünmese de bir dizi iç içe geçmiş sosyal faktörler kümesi nedeniyle medya demokratik sürece katkıda bulunmakta özgür değildir. Böylelikle medyada “nesnellik” kavramı profesyonel olarak kabul edilmemektedir. Medya toplumun gözünde liderler tarafından “siyasi piyon” olarak kullanılan ve bir bilgi tedarikçisinden ziyade “otoritenin sesi” olarak görülen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumu sadece Sovyetlerden kalma bir durum olarak veya otoriterliğin bir sonucu olarak görmek yeterli değildir. Rus medya sistemini yönlendiren güçler daha incelikli ve karmaşıktır (White, 2014, s. 130-131).

Geçmişte ırkçı bir siyasetçi olarak anılmasına rağmen günümüzde “yolsuzlukla mücadele ve demokrasi kahramanı” dönüşen/dönüştürülen Navalny'ın, bu değişim ve bununla birlikte gelen başarısının en önemli unsurlarından biri kullandığı retoriktir. Siyasal iletişimde siyasilerin kullandığı retorik ciddi bir önem arz etmektedir. Bu sebeple diğer rakiplerine kıyasla müspet veya menfi farklı bir retoriğe sahip olan siyasiler dünya siyasi arenasında dikkat çekmektedirler. Bu çalışma kapsamında böyle farklı bir retorik türüne sahip olan Rus siyasi muhalif lider Aleksey Navalny'ın 2013-2017 yılları arasında youtube.com üzerinden yayınladığı beş konuşmasının retorik analizi yapılmıştır.

Navalny'ın kullandığı retorik köklü Rus siyasetçilerinin kullandığı retorikten içerik ve yöntem olarak oldukça farklıdır. Rakiplerine göre daha dinamik ve interaktif bir retoriğe sahiptir. Dikkat çekmek ve ilgiliyi arttırmak için sıklıkla ironi, metafor ve alegori kullanılmaktadır. Ayrıca çokça hatalı kategorilendirmeyle başvurarak dinleyiciyi arzu ettiği çıkarımları yapması için

yönlendirmekte, saldırı yöntemiyle rakiplerini itibarsızlaştırmakta ve duygulara başvurma yöntemiyle hedef kitleyi konunun tarafı haline getirmeye çalışmaktadır. Kitlesini marjinalleştirdiği ve terörize ettiği gibi iddia ve eleştirilerin temelini gerçekleştirdiği toplumsal gösteriler oluştursa da bunu sağlayabiliyor olmasının nedeni toplumun belirli bölümünün sosyopsikolojik durumlarını tespit edebilmiş ve buna uygun bir retorik ile ortaya çıkmış olmasıdır. Kullandığı retorik en büyük argümanı yolsuzluktur. Rusya'nın Uluslararası Yolsuzluk Algılama Endeksi verilerine göre 180 ülke arasında 135. sırada bulunması bu argümanı neden sıklıkla kullandığının cevabı olabilecek niteliktedir (Transparency, 2017). Nitekim örneklem kapsamında seçilen beş konuşmanın tamamı yolsuzluk teması üzerine kuruludur.

Navalny maruz kaldığı siyasi baskıları ve hukuki yaptırımları da lehine çevirebilmektedir. Bu noktada kullandığı retorik bir “mağdur edebiyatı” değil bir “mücadele adamı” çizgisinde kurgulamaktadır. Ev hapsindeyken bile yolsuzluk ile ilgili konuşmalar yaparak yayınlamak, televizyonlarda kendisine yer verilmiyor oluşunu şikâyet ederek değil “Gördüklerinizi akrabalarınıza anlatın. Evet, televizyon tamamen bu mafyanın kontrolü altında ve bu gerçekler hakkında tek bir kelime bile etmeyecekler ancak bizler insandan insana bilgi aktararak sansürün üstesinden gelebiliriz.” diyerek mücadelecî bir imaj oluşturmaktadır.

Analizden elde edilen sonuçlara göre Navalny'nin kullandığı retorik ciddi bir kurgu gerektirdiğini gözlemlemek mümkündür. Böylelikle Navalny'nin görece başarısında bu retorik büyük etkisinin olduğunu söylenebilir. Ayrıca medya demokratik sürece katkıda bulunmakta özgür olmamasına rağmen, tabandan gelen şeffaf ve demokratik toplum talebinin de bu başarıda rolünün olduğunu söylemek mümkündür. İlerleyen süreçte Rus siyasetinde bu tür bir retorik kullanımını irdelemek ve ortaya çıkaracağı toplumsal değişimi gözlemlemek Rusya'nın geleceği konusunda ışık tutabilecek sonuçlar ortaya koyma potansiyeline sahiptir.

Kaynakça

- Adorno, T. W. (2014). *Negatif diyalektik* (Ş. Öztürk, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Alatlı, A. (2001). *Safsata kılavuzu laf ola beri gele*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Aleksey Navalny. *Lider Partii Rossiya Buduşego, Uçereditel Fonda Borbi s Korruptsией, Sin, Muj, Otets*. <https://navalny.com> (Erişim tarihi: 10.02.2019b).
- Aleksey Navalny. *On vam ne dimon*. [https:// dimon.navalny.com](https://dimon.navalny.com) (Erişim tarihi: 10.02.2019).
- Aleksey Navalny. *Poçemu Navalny nevinoven*. <https://navalny.ru> (Erişim tarihi: 10.02.2019b).
- Alekseyev, O. Y. (2008). PR v sisteme političeskih kommunikatsiy sovremennoy Rossii, *Izvestiya Rossiyskogo Gosudarstennogo Pedagogičeskogo Universiteta im. Aİ Gertsena*, 69, 11-17.
- Amnesty International UK (2011). *Russia: Khodorkovsky and Lebedev are prisoners of conscience*. <https://www.amnesty.org.uk> (Erişim tarihi: 10.02.2019).
- Baudrillard, J. (2012). *Kusursuz cinayet*. (N. Sevil, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BBC (2018). *Russia profile – timeline*. <http://www.bbc.com> (Erişim tarihi: 16.02.2019).
- Bennett, B. (2012). *Logically fallacious: The ultimate collection of over 300 logical fallacies* (Academic Edition). Boston: Ebookit.
- Berger, A. A. (2000). *Media and communication research methods: an introduction to qualitative and quantitative approaches*. London: Sage Publications.
- Berger, A. A. (2016). *Media and communication research methods: an introduction to qualitative and quantitative approaches*. London: Sage Publications.

- Borradori, G. (2008). *Terör günlerinde felsefe: jürgen habermas ve jacques derrida ile diyaloglar*. (E. Barca, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Boyer, A. (1996). *A linguistic analysis of turkish political language*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Carson-Newman A Christian University- Dr. L. Kip Wheeler Website. *Logical fallacies handlist*. <https://web.cn.edu/kwheeler/> (Erişim tarihi: 10.02.2019).
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Chebankova, E. (2015). Competing ideologies of Russia's civil societ. *Europe-Asia Studies*, 67(2), 244-268. doi:10.1080/09668136.2014.1002695
- Cheskin, A. and Luke, M. (2015). State–society relations in contemporary Russia: New forms of political and social contention. *East European Politics*, 31(3), 261-267. doi: 10.1080/21599165.2015.1063487
- Condor, S., Tileaga, C. and Billig, M. (2013). *Political rhetoric*. Oxford: Oxford University Press.
- Çobanoğlu, Ş. (2007). *Suskunluk sarmalı ve siyasal iletişim*. İstanbul: Fide Yayınları.
- Derrida, J. (1999). Platon'un eczanesi. (Z. Direk, Çev.), *Toplumbilim Derrida Özel Sayısı*,10, 63-81.
- Eagleton, T. (2006). *Kuramdan sonra*. (U. Abacı, Çev.). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Eagleton, T. (2012). *Edebiyat olayı*. (B. Yüce, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Eagleton, T. (2014). *Edebiyat kuramı: giriş*. (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Elektronnoye Periodičeskoye İzdaniye Vedomosti (2012). *Çem zarabatıvayet na jizn Aleksey Navalny*. <https://www.vedomosti.ru> (Erişim 22.02.2019).
- Evans, A. (2011). The failure of democratization in Russia: A comparative perspective. *Journal of Eurasian Studies*, 2(1), 40-51. doi:10.1016/j.euras.2010.10.001
- Evans, A. (2012). Protests and civil society in Russia: The struggle for the khimki forest. *Communistand Post-Communist Studies*, 45(3-4), 233-242. doi: 10.1016/j.postcomstud.2012.06.002
- Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki. *Çislennost naseleniya Rossiyskoy Federatsii po polu i vozrastu*. <http://www.gks.ru> (Erişim 03.01.2019).
- Gazeta.RU (2015). *Deputat Federov sçitayet protestı dalnoboşşikov podgotovkoy boyevikov Navalnogo k maydanu*. <https://www.gazeta.ru/> (Erişim tarihi: 27.03.2019).
- Gel'man, V. (2013). Cracks in the wall: Challenges to electoral authoritarianism in Russia. *Problems of Post-Communism*, 60(2), 3-10. doi: 10.2753/PPC1075-8216600201
- Jarrell, A. (2012). Local democracy in Russia: An antidote for an aimless protest movement. *Russian Analytical Digest*, 118(2), 8-10.
- Koesel, K. J. and Bunce, V. J. (2012). Putin, popular protests, and political trajectories in Russia: A comparative perspective. *Post-Soviet Affairs*, 28(4), 403-423. doi: 10.2747/1060-586X.28.4.403
- Kommersant (2018a). *Vlasti Moskvi nazvali nepravomernoy aktsiyu oppozitsii 28 yanvary*. <https://www.kommersant.ru> (Erişim tarihi: 01.03.2019).
- Kommersant (2018b). *Putin: SŞA prokololis s kritikoy nedopuska Navalnogo k viborom*. <https://www.kommersant.ru> (Erişim tarihi: 18.02.2019).

- Komsomolskaya Pravda (2017). *Dvoyniye standartı youtube*. <https://www.kp.ru/> (Erişim tarihi: 13.02.2019).
- Liberalno-Demokratiçeskaya Partiya Rosii. *Lider biografiya*. <https://ldpr.ru> (Erişim tarihi: 20.02.2019).
- Lieber, F. (1880). *Legal and political hermeneutics: Or principles of interpretation and construction in law and politics, with remarks on precedents and authorities*, Boston: St. Louis: F.H. Thomas and Company.
- Life News Media (2018). *Televeduşaya Zayavila çto lider LDPR Vladimir Jirinovskiy ne dal yey vstavit i slova*. <https://life.ru> (Erişim tarihi: 08.02.2019).
- Marozova, G. V. (2010). *Politiçeskiye kommunikatsii v Rossii kak elemen publiçnoy politiki*. Kazanskiy Universitet, Kazan.
- Megill, A. (1998). *Aşırılığın peygamberleri-nietzsche, heidegger, foucault, derrida*. (T. Birkan, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Meyer, M. (2009). *Retorik*. (İ. Yerguz, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Mulgan, G. (1995). *Apolitik çağda politika*. (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Musialowska, E. A. (2008). *Political Communication in Germany and Poland* (PhD thesis). Technical University of Dresden Faculty of Arts, Dresden.
- Navalny LIVE YouTube (2018). *Debatı Navalnogo i Sobçak. polnaya versiya*. <https://www.youtube.com> (Erişim tarihi: 10.02.2019).
- Nezavisimoye Analitiçeskoye Obozreniye (2008). *İtogi vseh prezidentskih vıborov v Rossii 1991, 1996, 2000 i 2004 godov i glavnaya intriga prezidenstskih vıborov 2008*. <http://www.polit.nnov.ru> (Erişim tarihi: 04.02.2019).
- Ofitsalny İnternet-Portal Pravovoy İnfomatsii Gosudarstvennaya Sistema Pravovoy İnfomatsii (2014). *Rossiyskaya Federatsiya federalny konstitutsionny zakon o prinyatii v rossiyskuyu federatsiyu respubliki Krim i obrazovaniı v sostave Rossiyskoy Federatsii novih subyektov – respubliki Krim i goroda federalnogo znaçeniya Sevastopolya*. <http://pravo.gov.ru> (Erişim tarihi: 16.02.2019).
- Orttung, R. W. and Waller, J. G. (2013). Navalny and the Moscow mayoral election. *Russian Analytical Digest*, 136, 2-12. doi:10.3929/ethz-a-009978989
- Partiya Progressa, <https://partyprogress.org/> (Erişim 03.03.2019).
- Pavel Grudinın KPRF, <http://grudininkprf.ru> (Erişim 03.06.2018).
- Radio Svoboda (2017a). *Kto ubral Borisa Nemtsova?*. <https://www.svoboda.org> (Erişim 19.02.2019).
- Radio Svoboda (2017b). *Kseniya Sobçak: Navalny- samıy uspeşnyy proyekt poslednih let*. <https://www.svoboda.org> (Erişim 21.02.2019).
- RBK (2015). *Partiyu Navalnogo lişili registratsii*. <https://www.rbc.ru> (Erişim tarihi: 14.02.2019).
- Revolvy. *Political rhetoric and campaign 2008*. <https://www.revolvy.com> (Erişim tarihi: 08.11.2017).
- RIA Novosti (2017). *Biografiya Ksenii Sobçak*. <https://ria.ru> (Erişim 26.02.2019).
- Russkiy Dom (2016). *Liliputin na fone Gullivera Nemtsova*. <http://russiahousenews.info> (Erişim tarihi: 27.02.2019).
- Shekhovtsov, A. and Umland, A. (2011). Vladimir Zhirinovsky and the LDPR. *Russian Analytical Digest*, 102, 14-16.

- Sidorenko, A. (2011). Russian digital dualism: Changing society, manipulative state. *IFRI Russia/NIC Center Working Paper*, 63, 4-25.
- Solomon, R. C. (2004). *Adalet tutkusu: toplum sözleşmesinin kökenleri ve temellerindeki duygular*. (E. Altınay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy (2015). *Fallacies*. <https://plato.stanford.edu> (Erişim tarihi: 06.01.2019).
- Sternin, İ. A. (2003). *Praktičeskaya ritorika*. Moskva: İzdatelskiy Tsentr Akademiya.
- Tepebaşı, F. (2016). *Retorik konuşma sanatı- söz bilimi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- The Independent (2018). *Russia rolls back Putin's cold war-era rhetoric as Kremlin denies 'nuking Florida' in video mock-up*. <http://www.independent.co.uk> (Erişim tarihi: 17.01.2019).
- The New York Times (2016). *Putin 'probably approved' litvinenko poisoning, british inquiry says*. <http://www.nytimes.com> (Erişim tarihi: 28.02.2019).
- The Telegraph (2013). *Mikhail Khodorkovsky pledges: I'll return to Russia but won't fight Putin*. <https://www.telegraph.co.uk> (Erişim tarihi: 03.01.2019).
- The University of Chicago Institute of Politics The Gate (2013). *Vladimir Zhirinovskiy: A profile*. <http://uchicagogate.com> (Erişim tarihi: 06.03.2019).
- Transparency International (2017). *Corruption perceptions index 2017*. <https://www.transparency.org> (Erişim tarihi: 09.02.2019).
- Tsentrálny Bank Rossiyskoy Federatsii. *US dollar/ruble and euro/ruble exchange rates and exchange trade indicators*. <https://www.cbr.ru> (Erişim 16.02.2019).
- Tsentrálnoy İzbiratelnoy Komissii Rossiyskoy Federatsii. *Rezultati viborov prezidenta Rossiyskoy Federatsii*. <http://www.cikrf.ru> (Erişim 04.01.2019).
- U.S. Department Of The Treasury (2018). *Treasury designates Russian oligarchs, officials, and entities in response to worldwide malign activity*. <https://home.treasury.gov> (Erişim tarihi: 22.02.2019).
- Van Dijk, T. A. (1997). *Discourse as structure and process: discourse studies: a multidisciplinary introduction*. London: Sage Publications.
- Volkov, D. (2012). The protestors and the public. *Journal of Democracy*, 23(3), 55-62.
- Vzglyad Delovaya Gazeta (2016). *Muhin: Navalny yavlyayetsya kostilem dlya partii Yabloko*. <https://vz.ru> (Erişim tarihi: 24.02.2019).
- White, S., Sakwa, R. and Hale, H. E. (2014). *Developments in russian politics 8*. Basingstoke: Palgrave Macmillan Limited.
- Yüksel, A. H., Sandıkçioğlu, B., Onay, A. ve Yılmaz, A. (1994). *İkna edici iletişim*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

İşveren Markası İşe Adanmayı Nasıl Etkiler? Duygusal Emegın Aracılık Rolü

How Does Employer Brand Affect Work Engagement? The Mediating Role Of Emotional Labor

Dr. Öğr. Üyesi Mert GÜRLEK ¹, Öğr.Gör. Dr. Ayşen Akbaş TUNA ²,

Doç. Dr. Murat YEŞİLTAŞ ³

Öz

Bu araştırma işveren markasının duygusal emek ve işe adanma üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Geliştirilen teorik model yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak test edilmiştir. Araştırmada kullanılan veriler Ankara ilinde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinin işgörenlerinden elde edilmiştir. Bulgulara göre, işveren markası duygusal emegın yüzeysel davranış boyutunu anlamlı olarak etkilemezken, derin ve doğal davranış boyutlarını olumlu ve anlamlı olarak etkilemektedir. Diğer yandan, derin ve doğal davranışlar işe adanma üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahipken, yüzeysel davranış işe adanma üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Aracılık etkisi açısından, derin ve doğal davranışlar işveren markasının işe adanma üzerindeki etkisine aracılık etmektedir. Sonuç olarak, bu araştırma işveren markasının örgütlere sunduğu yararlılardan bir kesit sunarak alanyazına katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İşveren markası, duygusal emek, işe adanma, otel işletmeleri

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This research aims to investigate the effects of employer brand on emotional labor and work engagement. The developed theoretical model was tested using structural equation modeling. The data used in the research were obtained from the employees working in five-star hotels in Ankara. According to the findings, while employer brand does not significantly affect the surface acting dimension of emotional labor, it affects the deep acting and natural acting dimensions positively and significantly. On the other hand, deep acting and natural acting have a positive and significant effect on work engagement, whereas surface acting does not have a significant effect on work engagement. In terms of mediation effect, deep and natural actings mediate the impact of employer brand on work engagement. As a result, this research contributes to the literature by providing a cross-section of the benefits of the employer brand to organizations.

Keywords: Employer brand, emotional labor, work engagement, hotel companies

Paper Type: Research

¹Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, mertgurlek89@hotmail.com.

²Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu, aysenakbastuna@hotmail.com.

³Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, yesiltas.murat@gmail.com.

Atf için (to cite): Gürlek, M., Akbaş Tuna, A. ve Yeşiltaş, M. (2020). İşveren markası nasıl işe adanmayı etkiler? Duygusal emegın aracılık rolü. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 593-614.

Giriş

İşveren markası kavramı doksanlı yılların ortasından beri insan kaynakları araştırmacıları ve uygulamacılarının gündeminde yer almaktadır (Martin, Beaumont, Doig ve Pate, 2005; Love ve Singh, 2011). Marka bir örgütün en değerli varlıklarındandır ve bu nedenle marka yönetimi birçok örgüt için temel bir faaliyettir. Markalaşma çabaları genellikle ürün ve firma markalarının geliştirilmesine yoğunlaşmaktadır (Backhaus ve Tikoo, 2004). Fakat, yetenekleri rekabetçi üstünlüğün temel itici gücü olarak kabul eden örgütler, sadece ürün ve firma temelinde marka yaratmaya değil, aynı zamanda yetenekleri edinme, geliştirme ve elde tutma için kritik bir araç olarak kabul edilen işveren markası oluşturmaya odaklanmaktadır (Biswas ve Suar, 2016). Her ne kadar işveren markası kavramı Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerinde biliniyor olsa da (Gehrels ve de Looij, 2011), Türkiye’deki insan kaynakları (İK) yöneticileri tarafından henüz “etiket” olarak tanınmaktadır. İşveren markası “bir örgütün mevcut ve gelecekteki personeline çalışmak için arzu edilen bir yer olduğunu bildirme çabalarının toplamıdır” (Lloyd, 2002, s. 65). Bir başka ifadeyle, işveren markası, firmayı çalışmak için harika bir yer yapan özelliklerdir (Lievens, 2007).

İşveren markasına odaklanan araştırmalar genellikle çalışanların işveren markası faaliyetlerini nasıl algıladıklarını göz ardı ederek yönetsel tabanlı bir yaklaşım (Buil, Martínez, ve Matute, 2016), benimsemişlerdir. Bir başka ifadeyle, araştırmaların çoğunluğu işgörenlerin bireysel algılamalarından ziyade örgüt düzeyindeki konulara odaklanmışlardır (Davies, 2008; Martin ve diğerleri, 2005; Biswas ve Suar, 2016; Aldousari, Robertson, Yajid ve Ahmed, 2017; Graham ve Cascio, 2018). Gerek uluslararası yazında (Schlager, Bodderas, Maas ve Luc Cachelin, 2011; Tanwar ve Prasad, 2016; Charbonnier-Voirin, Poujol ve Vignolles, 2017; Davies, Mete ve Whelan, 2018; Sahu, Pathardikar ve Kumar, 2018; Tanwar ve Kumar, 2019), gerekse ulusal yazında (Demir, 2014; İçirgen, 2016; Dönmez, 2016; Dursun ve Eriş, 2018; Kanten, Kanten, Durmaz, Akkoyun ve Mirici, 2017; Nayır ve Fındıklı, 2018; Tatar, Müceldili ve Erdil, 2018; Albayrak, Koç, Oğuztürk, Kesgin ve Derdiyok, 2019), işgörenlerin işveren markasına yönelik algıları ve işgören markasının davranışsal değişkenler üzerindeki etkileri çok az ele alınmıştır. Bu nedenle, işveren markasının işgören davranış ve tutumları üzerindeki etkileri daha fazla araştırılmaya ihtiyaç duymaktadır.

Bu araştırmada, işgörenler üzerindeki etkileri bağlamında, işveren markasının örgütsel yaşamda işe yarayıp yaramadığını belirlemek için duygusal emek ve işe adanma kavramları tercih edilmiştir. Duygusal emek kavramının tercih edilmesinin nedeni, araştırmanın otel endüstrisinde yapılmasıdır. Otel endüstrisinde, örgütler hizmet kalitesini ve müşteri memnuniyetini mükemmelleştirmek için “gülümsemeyle hizmete” (Pugh, 2001), büyük önem vermektedir. Keyifli bir deneyim olsa da olmasa da, otel çalışanlarının genellikle kibar olmaları ve müşterilerin önünde gülümsemeleri gerekmektedir (Kim, 2008). Hizmet çalışanlarının duygusal görüntülerini yönetmek, sadık müşterileri elde tutmanın önemli bir aracı olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, örgütler çalışanlarının müşterileriyle etkileşime girdiklerinde duygularını yönetmelerini ve arkadaşıca duygular sergilemelerini sağlamak için önemli çaba göstermektedirler (Kim, Jung-Eun Yoo, Lee ve Kim, 2012). Bu bakımdan işveren markası otel işgörenlerinin sergilendikleri duygusal emeği artırmak için bir araç olabilir. İşe adanma kavramını seçilmesinin nedeni ise, kavrama yönelik yönetim alanyazınında son yıllarda artan ilginin yanı sıra, herhangi bir örgütsel özelliğin örgütsel yaşamda işe yarayıp yaramadığını görmek için son derece uygun bir değişken olmasıdır (Tims, Bakker ve Xanthopoulou, 2011; Bakker, 2018; Kim, Kim, Koo ve Cannon, 2019). Ayrıca, otel endüstrisinde adanmış işgörenler tarafından sunulan kaliteli hizmetin örgütlere rekabetçi üstünlük sağladığı varsayımı (Gürlek, 2018), işe adanmayı sonuç değişkeni olarak ele almak için yeterli bir sebeptir.

Bu araştırmada, işveren markası, duygusal emek ve işe adanma arasında şöyle bir ilişki mekanizması kurulmaktadır. İşveren markası duygusal emek aracılığıyla işe adanmayı etkileyecektir. Bu ilişki mekanizmasının şöyle işlemesi beklenmektedir: işveren markası

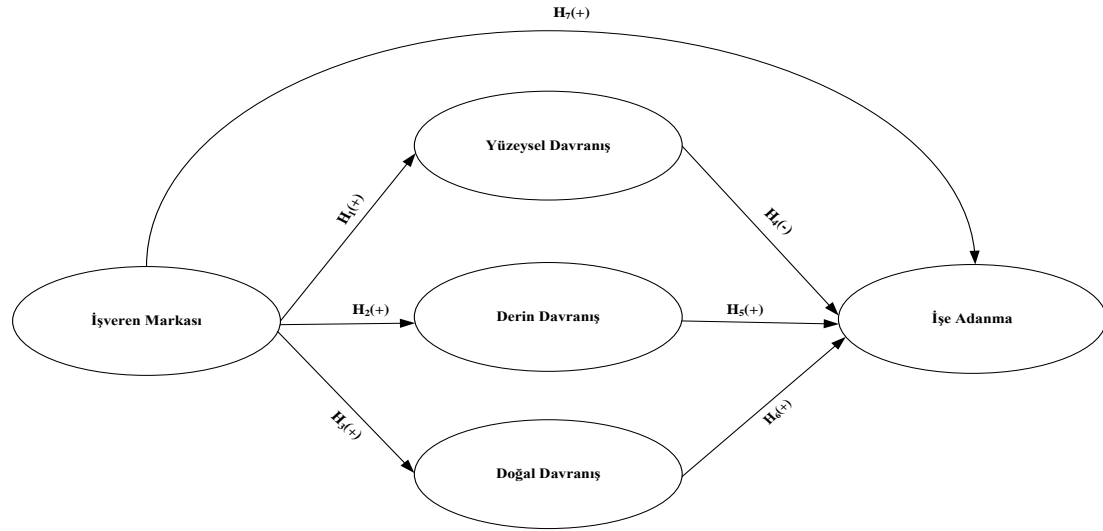
duygusal emeği artıracak. Duygusal emeğin derin davranış ve doğal davranış boyutları işe adanmayı artırırken, yüzeysel davranış boyutu işe adanmayı azaltacaktır.

Duygusal emek, işgörenlerin örgüt tarafından arzu edilen duyguları sergilemek için duygularını fiziksel ve zihinsel olarak yönetmesidir (Hochschild, 1983). Duygusal emek, “kişilerarası işlemler sırasında örgütsel olarak arzu edilen duyguların ifadesini” gerektirmektedir (Morris ve Feldman, 1996, s. 987). Sosyal kimlik teorisine göre bireyler olumlu bir sosyal kimliğe sahip örgütler ile kendilerini sınıflandırmak istemektedirler (Tajfel ve Turner, 1979). Bununla beraber bireyler, olumlu örgütsel özellikler algıladıkları zaman, örgütün beklentilerini daha fazla yerine getirmektedirler (Mishra, Bhatnagar, D’Cruz ve Noronha, 2012). Sosyal değişim teorisi (Blau, 1964) ise, örgüt tarafından çalışanlara sunulan yararlarla çalışanların olumlu dönütler verdiklerini ileri sürmektedir. Bu bakımdan işveren markası işgörelere örgüt için daha fazla çaba sarf etme motivasyonu vererek duygusal emeği artırabilir. Duygusal emek, sıklıkla çaba gerektirmekte ve duygusal kontrol için kullanılan kaynakların tükenmesine yol açmaktadır (Biron ve van Veldhoven, 2012). Bu açıdan, otel çalışanları daha fazla duygusal emek sergilemek için kaynaklara ihtiyaç duymaktadırlar. Kaynakların korunumu teorisi, çalışanların iş görevlerinde kendilerine yardımcı olan belirli kaynakları edinme ve koruma eğiliminde olduklarını belirtmektedir (Hobfoll, 1989). Teori bireylerin kaynak kaybı yaşadıkları zaman değişik psikolojik sorunlarla yüzleştiklerini, iş için yeterli kaynaklara sahip olduklarında ise örgüt için daha fazla çaba sarf ettiklerini vurgulamaktadır (Alola, Olugbade, Avcı ve Öztüren, 2019). İşveren markası örgütün çalışmak için iyi bir yer olduğunu göstermekte olup, çalışanlara sunulan fayda ve kaynaklardan teşekkür etmektedir. Bu açıdan, işveren markası duygusal emeği artırabilir.

Duygusal emek boyutları itibariyle işe adanma üzerinde olumlu ve olumsuz etkiler meydana getirebilir. İş talepleri ve kaynakları modeline göre, aşırı iş talepleri işe adanmayı azaltmaktadır. Otel çalışanları müşterileri tatmin etmek için çok fazla duygusal emek harcamaktadır (Han, Han ve Kim, 2018). Harcanan duygusal emek işe adanma üzerinde farklı etkiler meydana getirebilmektedir. Duygusal emek yüzeysel, derin ve doğal olmak üzere üç türe sahiptir. Yüzeysel davranış, gerçekte hissedilen duygular ile gösterilen duygular arasındaki derin tutarsızlık meydana getirmesi nedeniyle duygusal uyumsuzluğa neden olmaktadır (Hochschild, 1983). Duygusal uyumsuzluk yarattığı stres ve tükenmişlik nedeniyle iş kaynaklarını azaltabilmektedir (Andela, Truchot ve van der Doef, 2016). Diğer taraftan, derin davranış ise sahte duygular oluşturmak yerine, örgüt tarafından gösterilmesi beklenen duyguların içsel olarak benimsenmesine odaklanması nedeniyle, duygusal uyumsuzluğu azaltmakla beraber, müşterilerden olumlu dönütler alınmasına neden olmaktadır. Bu bakımdan, derin davranış bir işgörenin duygusal emek harcarken sergilediği kaynakların geri kazanılmasına neden olmaktadır (Grandey, 2003). Buna göre, derin davranışın işe adanmayı artırması muhtemeldir. Doğal davranış ise, doğal olarak hissedilen duyguların gösterilmesidir (Diefendorff, Croyle, and Gosserand, 2005). Bu tip duygular bir çaba ve kaynak harcanmaksızın, kendiliğinden doğal olarak hissedilmektedir. Yani birey örgüt talep ettiği için değil kendisi istediği için bu tür davranışları gerçekleştirmektedir (Ashforth ve Humphrey, 1993). Bu bakımda doğal davranış yüzeysel davranışta olduğu gibi kaynakları azaltmamakta aksine işe adanma için gerekli olan duygusal kaynakları çalışanlara sunmaktadır.

Bu araştırma alanyazına birkaç katkı sağlamaktadır. Birincisi, yukarıda belirtildiği gibi gerek ulusal alanyazında gerekse uluslararası yazında işveren markasının mevcut işgörelere üzerindeki etkisi yeterince ele alınmamıştır. Bu araştırma işveren markasının duygusal emek ve işe adanma üzerindeki etkilerini ortaya koyarak işveren markasının sonuçlarının anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. İkincisi, bu araştırma duygusal emeğin işe adanma üzerinde ne tür etkilerinin olduğunu anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Üçüncüsü bu araştırma işveren markasının derin ve doğal davranış aracılığıyla işe adanmayı artırdığını ortaya koyarak, duygusal emek değişkeninin hangi boyutlarının işveren markası ile işe adanma arasındaki ilişkide kilit bir rol oynadığının ortaya çıkarılmasına katkı sağlamaktadır.

Şekil 1. Araştırmanın modeli

1. Teorik Çerçeve ve Hipotezler

1.1. İşveren Markası ve Duygusal Emek

İşveren markası ilk olarak Ambler ve Barrow (1996, s. 187) tarafından “örgüt tarafından sağlanan fonksiyonel, ekonomik ve psikolojik faydalar paketi” olarak tanımlanmıştır. Berthon, Ewing ve Hah (2005) işveren markasına yönelik, sosyal değer, ilgi değeri, uygulama değeri, gelişim değeri ve ekonomik değer olmak üzere beş boyut ileri sürmüştür. Bu beş boyut Ambler ve Barrow (1996) tarafından önerilen üç boyutun (işlevsel, psikolojik ve ekonomik) rafine edilmiş ve genişletilmiş versiyonudur. Berthon ve diğerlerine (2005) göre, ilgi ve sosyal değer, psikolojik yararları; geliştirme ve uygulama değeri, işlevsel faydaları içermektedir. Bununla beraber her iki boyutta ekonomik yararları kapsamaktadır. İlgi değeri, işverenin yeni iş uygulamaları sağlama ve yenilikçi hizmetler üretmek için çalışanlarının yaratıcılığını kullanma derecesidir. Sosyal değer, işverenin işgörenlerine mutlu bir çalışma ortamı sağlama ve iyi bir meslektaşlık ilişkisi ve ekip atmosferi sunma derecesidir. Ekonomik değer, işverenin ortalamanın üzerinde ücret, iş güvenliği ve terfi fırsatları sunma derecesidir. Geliştirme değeri, işverenin mevcut iş pozisyonu ve gelecekteki istihdam fırsatları için beceri geliştirme imkanları ile birlikte tanınma, benlik saygısı ve öz güven sunma derecesini ifade etmektedir. Son olarak, uygulama değeri, işverenin çalışanlarına öğrendiklerini uygulama ve başkalarına öğretme fırsatı sunma derecesini ifade etmektedir (Berthon ve diğerleri, 2005). Yukarıda açıklanan boyutlar, örgütün çalışmak için uygun bir yer olduğunu gösteren somut ve maddi olmayan faydaları kapsamaktadır. İşveren markasının temel iddiası yukarıda belirtilen beş boyutun örgütü işgörenler nezdinde bir marka haline getirmesidir (Lloyd, 2002; Tanwar ve Prasad, 2017).

İşveren markasının mevcut çalışanlar üzerinde ne tür etkilerinin olduğu belirsizliğini korumaktadır. Özellikle duygusal çalışmanın son derece yüksek olduğu otel endüstrisinde (Lam ve Chen, 2012), gerçekleştirilen bu araştırmada duygusal emek kavramı, işveren markasının etkilerini görmek için etkili bir araç olabilir. Duygusal emek, örgüt tarafından arzu edilen duyguları sergilemek için işgörenlerin duygularını fiziksel ve zihinsel olarak yönetmesidir (Hochschild, 1983). Alanyazında örgüt tarafından arzu edilen duyguları yansıtmak için üç duygusal emek strateji bulunmaktadır: yüzeysel davranış, derin davranış (Hochschild, 1983), ve doğal davranış (Diefendorff ve diğerleri, 2005).

Yüzeysel davranış, işgörenin gerçekte hissettiği duyguları gizleyerek, iş ortamının arzu ettiği duyguları sergilemesidir. Yani, işgörenin gerçekte hissetmediği duyguları, sahte bir şekilde hissediyormuş gibi davranmasıdır. Derin davranış ise, işgörenin sahte duygular

oluşturmak yerine, iş ortamının talep ettiği duyguları içsel olarak benimseyerek duygularını göstermesidir (Hochschild, 1983). Derin davranış, örgüt tarafından beklenen duyguyu işgörenin fiilen yaşamaya ya da hissetmeye çalışmasını içermektedir (Mann ve Cowburn, 2005). Yüzeysel davranış inanmayarak numara yapmak, derin davranış ise inanarak numara yapmak şeklinde ifade edilebilir (Allen, Pugh, Grandey ve Groth, 2010). Derin davranış sergileyen işgören, tipik olarak olumlu duyguları deneyimlemeye çalışır ve böylece olumlu duygularını doğal olarak gösterebilir. Buna karşılık, yüzeysel davranış sergileyen işgören genellikle pozitif duyguları taklit etmeye ve bazen de olumsuz duygu gösterimlerini bastırmaya çalışır ve böylece pozitif duygular gösterebilir (Grandey, 2003).

Araştırmacılar, yalnızca yüzeysel davranışa ve derin davranışa odaklanan araştırmaların, çalışanların kendiliğinden doğal olarak uygun duyguları deneyimleme ve gösterme olasılığını ihmal ettiklerini savunmaktadır (Ashforth ve Humphrey, 1993; Diefendorff ve diğerleri, 2005). Duygu gösterimlerinin örgütün beklentileriyle örtüşmesini sağlamak için işgörenler bilinçli bir şekilde doğal olarak hissettikleri duygularını gösterebilirler (Ashforth ve Humphrey 1993). Bu duygu gösterimi alanyazında doğal davranış veya doğal olarak hissedilen duyguların gösterimi olarak anılmaktadır. Doğal davranış işgörenlerin duygularını otomatik olarak düzenleyerek iş ortamının talep ettiği duyguları doğal olarak göstermesidir. Bir başka ifadeyle doğal olarak hissedilen duyguların iş çevresinde kullanılmasıdır (Diefendorff ve diğerleri, 2005). İşgörenler gerçek duygularını ifade ettikleri için doğal davranış gerçekte hissedilen duygu ile gösterilen duygu arasında duygusal bir uyumsuzluk yaratmamakta ve işgörenlerin daha az kaynak tüketmesine neden olmaktadır (Walsh, 2019).

Duygusal emek, çalışanlar üzerinde bir baskı ve stres meydana getirmektedir (Kim, 2008). İşgörenler duygusal emek sürecinde yaşadıkları duygusal çelişkiyi en aza indirmek veya doğal olarak gösterdikleri davranışları kendi iç dünyalarında teşvik etmek için kaynaklara ihtiyaç duymaktadırlar (Gursoy, Boylu ve Avci, 2011). Kaynakların korunumu teorisi, bireylerin değerli beceri ve kaynaklarını korumak istediklerini ve bu kaynakları kazanmak için mücadele ettiklerini varsaymaktadır (Hobfoll, 1989). Kaynaklar kaybedildiğinde veya geri dönüşü olmaksızın kullanıldığında, tükenmişlik gibi sorunlar yaşanmaktadır. Bu nedenle, kaynaklarını kaybeden çalışanlar kaynakları korumak ve tekrar kazanmak için motive olmaktadır. Duygusal emek, kaynakları harcayan bir işyeri unsurudur (Park, O'Rourke ve O'Brien, 2014). Örgütsel talepleri yerine getirmek için istemeden duygularını değiştirmeleri çalışanların psikolojik kaynakları kullanmalarına ve dolayısıyla bu kaynaklarını kaybetmelerine neden olmaktadır (Lee ve Ok, 2014). Duygusal taleplerin hizmet çalışanlarının psikolojik kaynaklarını ve enerjilerini azalttığı ve çalışanların bu kaynakları korumaya çalıştıkları göz önüne alındığında, çalışanlar hem bilişsel hem de duygusal kapasitelerine zarar veren işler için örgüt tarafından ek kaynaklar sunulmasını talep edebilirler (Glomb, Kammeyer-Mueller ve Rotundo, 2004). Kaynakların korunumu teorisi, bireylerin duygusal veya sosyal kaynakların kaybına yol açabilecek durumlarla karşı karşıya kaldıklarında, kaybedilen kaynakları telafi etmeye çalıştıklarını ileri sürmektedir (Hobfoll, Halbesleben, Neveu ve Westman, 2018). İşveren markasının çalışanlara sunulan somut ve maddi olmayan faydalar kümesi (Tanwar ve Prasad, 2017) olduğu dikkate alındığında, duygusal çalışmanın beraberinde getirdiği kaynak taleplerini karşılamak suretiyle işgörenleri daha fazla duygusal emek sergilemeye teşvik edebilir.

Sosyal değişim teorisi, örgütün çalışanlara bir takım yararlar sunması durumunda, çalışanların örgütsel talepleri yerine getirmek için daha istekli olduğunu ileri sürmektedir (Cropanzano ve Mitchell, 2005). Örneğin, Southwest Havayolları örneğinde, yüksek düzeyde örgütsel destek algılayan çalışanlar, müşterilere daha iyi muamele ile karşılık vermişlerdir (Eisenberger ve Stinglhamber, 2011). Bu bakımdan çalışanlara örgüt tarafından sunulan kaynak ve faydaları kapsamaması nedeniyle işveren markası, duygusal emeği olumlu yönde etkileyebilir. Nitekim, Mishra (2014) algılanan örgütsel desteğin derin davranışı olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir. Diğer yandan sosyal kimlik teorisi bireylerin genellikle kendilerini olumlu bir

sosyal kimliğe ve sosyal kabule sahip olan örgütler ile tanımlamak istediklerini vurgulamaktadır (Tajfel ve Turner, 1979). Örgütleri hakkında olumlu bir sosyal kimlik algılayan çalışanlar örgütleri için daha fazla çaba göstermek için motive olmaktadır (Gürlek ve Tuna, 2019a). İşveren markası örgüte benzersiz ve çekici bir kimlik sunmaktadır. Böyle bir örgütte çalışan işgörenlerin kendilerini daha fazla örgütle tanımlamaları ve böylece örgütsel talepleri daha fazla karşılamaları beklenilebilir (Maxwell ve Knox, 2009). Yukarıdaki teorik tartışmaya dayalı olarak aşağıdaki hipotezler ileri sürülmüştür.

H₁: İşveren markası yüzeysel davranışı olumlu ve anlamlı olarak etkilemektedir.

H₂: İşveren markası derin davranışı olumlu ve anlamlı olarak etkilemektedir.

H₃: İşveren markası doğal davranışı olumlu ve anlamlı olarak etkilemektedir.

1.2. Duygusal Emek ve İşe Adanma

İşe adanma (work engagement) kavramı araştırmacılar arasında son derece yoğun bir ilgi görmektedir (bkz: Bakker, Schaufeli, Leiter ve Taris, 2008; Young, Glerum, Wang ve Joseph, 2018; Di Stefano ve Gaudiino, 2019). Ulusal yazın bu yükselen ilgiye kayıtsız kalmamakta ve işe adanma kavramı giderek daha fazla araştırma konusu yapılmaktadır (bkz: Kanten ve Yeşiltaş, 2013; Gürlek, 2018). Ulusal yazında work engagement kavramı, “işe cezbolma, işe bağlanma, işle bütünleşme, işe gönülden adanma, işe adanma, işe bağlılık, işe angaje olma ve çalışmaya tutkunluk olmak üzere sekiz farklı şekilde” Türkçeleştirilmiştir (Gürlek, 2018, s. 47). Gürlek (2018) alanyazında yer alan işe adanma tanımlarını dikkate alarak, mevcut Türkçe kullanımların work engagement terimini karşılayıp karşılamadığı tartışmış ve “work engagement” kavramını Türkçede en iyi işe adanma kavramının ifade ettiği sonucuna varmıştır.

Alanyazında işe adanma iki temel tanıma dayanmaktadır (Gürlek ve Tuna, 2019a). İlk tanım, “bireylerin rol performansları sırasında kendilerini fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak işlerine vermesini” ifade etmektedir (Kahn, 1990:694). İkinci tanım ise, “dinçlik, bağlanma ve yoğunlaşma boyutlarından teşekkül eden tatmin edici işle ilgili olumlu ruhsal durumu” ifade etmek olup, tükenmişlik anti tez yaklaşımına dayanmaktadır (Schaufeli ve diğerleri, 2002, s. 74). Gerek uluslararası yazın (Cole, Walter, Bedeian ve O’Boyle, 2012; Gürlek ve Tuna, 2019a) gerekse ulusal yazın (Gürlek, 2018; Gürlek ve Tuna, 2019b), tükenmişlik anti tez yaklaşımı çerçevesinde geliştirilen ikinci tanımın tam olarak benzersiz bir yapı olmadığını ve bu tanıma dayalı olarak yapılacak ölçümlerin sorunlar yaratabileceğini vurgulamaktadır. Bununla beraber, ikinci tanıma çerçevesinde geliştirilen işe adanma ölçüğünün işe adanmanın öncüllerini içerdiği ve dolayısıyla işe adanmayı ölçmek için yararlı bir araç olmadığı ifade edilmektedir (Newman ve Harrison, 2008; Rich, Lepine ve Crawford, 2010; Gürlek ve Tuna, 2019a; Gürlek ve Tuna, 2019b). Bu nedenle bu araştırmada, Kahn (1990, s. 694) tarafından ileri sürülen ve “bireylerin rol performansları sırasında kendilerini fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak işlerine vermesini” ifade eden işe adanma kavramsallaştırması takip edilmektedir. Operasyonel açıdan işe adanma fiziksel, bilişsel ve duygusal adanma boyutlarından oluşan çok boyutlu bir kavramdır (Rich ve diğerleri 2010). Fiziksel adanma, “bireyin tüm enerjisini işi için kullanmasını” ifade ederken; duygusal adanma, “bireyin hevesli, istekli ve heyecanlı bir şekilde çalışmasını”, bilişsel adanma ise “bireyin zihnini ve dikkatini tümüyle işine vermesini” ifade etmektedir (Gürlek, 2018, s. 52). Boyutları metaforla ifade etmek gerekirse, adanma işgörenin elini, başını ve gönülünü aynı anda işine vermesidir (Ashforth ve Humphrey, 1995; Gürlek, 2018).

Duygusal emek hizmet endüstrisinin ayrılmaz bir parçasıdır (Kim, 2008; Yoo ve Jeong, 2017). Bununla beraber işe adanma hizmet kalitesinin ve performansının artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır (Salanova, Agut ve Peiró, 2005). Bu bakımdan otel endüstrisinde duygusal emek ve işe adanma arasındaki ilişkileri incelemek araştırmacılar ve uygulamacılar için değer yaratabilir. Duygusal emek boyutları itibarıyla işe adanma üzerinde farklı etkiler yaratabilir. İş talepleri ve kaynakları modeli, duygusal emek ve işe adanma arasındaki ilişkileri açıklamak için

yararlı bir teorik zemin sağlamaktadır (Karatepe, 2011). İş talepleri, yapılmakta olan işin psikolojik ve fizyolojik maliyetlere neden olan yönlerine atıfta bulunurken, iş kaynakları ise, işin başarıyla yerine getirilmesine katkıda bulunan ve iş taleplerinin doğurduğu fizyolojik ve psikolojik maliyetlerin azaltılmasını sağlayan kaynaklara atıfta bulunmaktadır (Bakker ve Demerouti, 2007). İş taleplerinin yoğun olması işe adanmayı azaltırken, çalışanların iş kaynaklarına sahip olması işe adanmayı artırmaktadır (Hakanen, Schaufeli ve Ahola, 2008; Gürlek, 2020). Yüzeysel davranış bir iş talebi olarak işe adanmayı azaltırken, derin ve doğal davranışlar bir iş kaynağı olarak işe adanmayı artırabilir. Duygusal talepler çalışanlar arasında yüksek düzeyde duygusal uyumsuzluk meydana getirirse ve bu talepleri azaltacak kaynaklara çalışanlar sahip olmazlarsa çalışanların işe adanma düzeyi düşebilir. Diğer taraftan çalışanlar duygusal uyumsuzluğu azaltabilecek kaynaklara sahip olurlarsa işe adanma düzeyi artabilir (Xanthopoulou ve diğerleri, 2013).

Yüzeysel davranış sadece çaba gerektirmekle kalmamakta, aynı zamanda çalışanların kaynaklarını azaltan duygusal uyumsuzluğa neden olmaktadır. Duyguları hizmet ortamının gereklerine uygun olarak düzenlemek için derin davranış sergilemek duygularını etkilemek için bilinçli bir çaba gerektirmektedir. Başarılı bir derin davranıştan sonra uygun duygu gerçekten hissedilir ve duygusal uyumsuzluk giderilir. Bu durum, derin davranışı yüzeysel davranıştan daha az zararlı kılar (Philipp ve Schüpbach 2010). Derin davranış duygusal emek sürecinde harcanan duygusal kaynakların telafi edilmesine neden olmaktadır. Derin davranış sergilerken işgörenler bilişsel olarak çaba sarf etseler de, hissedilen duygular ve gösterilen duygular arasındaki uyumsuzluğu azaltarak kaynaklarını onarmaktadırlar (Goldberg ve Grandey, 2007). Yüzeysel davranış hissedilen duygular ve gösterilen duygular veya sahte duygular arasında bir tutarsızlık meydana getirmektedir. Gerçek duyguları engelleme eylemi, çok fazla fizyolojik çaba ve zihinsel çaba gerektirmektedir. Yüzeysel davranış büyük ölçüde duyguların bastırılmasını içerdiği için daha fazla kaynak harcanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, derin davranışla kıyaslandığında, yüzeysel davranış daha çok kaynak kaybına neden olmaktadır (Brotheridge ve Lee, 2002).

Derin davranış yüzeysel davranışın aksine olumlu çıktılara neden olabilmektedir. Derin davranış duygusal uyumsuzluğu azaltmakla beraber, müşterilerden olumlu dönütler alınmasına neden olmaktadır. Bu bakımdan, derin davranış bir işgöreninin duygusal emek harcarken sergilediği kaynakların geri kazanılmasına neden olmaktadır (Grandey 2003). Yüzeysel davranış ve derin davranış sergilemek zahmetli olsa da, yüzeysel davranış derin davranış gibi ödüllendirici (işveren ve yönetici dönütleri) ilişkilerden doğan kaynak kazancına neden olmamaktadır (Chou, Hecker ve Martin, 2012). Derin davranış daha az duygusal uyumsuzluk meydana getirmesi nedeniyle çalışan davranışları üzerinde olumlu etkiler yaratabilir. Ayrıca, derin davranış olumsuz hisleri geçersiz kılacak olan olumlu bir başarı duygusu yaratabilmektedir. Derin davranışta işgörenlerin kendilerinden beklenen duygu gösterimlerini içselleştirerek, müşterilere karşı gerçeğe yakın duygular sergilemesi, hizmet sunumunda başarının bir göstergesidir (Kamassi, Boulahlib, Manaf ve Omar, 2020). Araştırmacılar yüzeysel davranışın çalışanlar arasında stresi ve tükenmişliği artırdığını, derin davranışın ise çalışanların iş stresi ve tükenmişliğinin azaltılmasına katkıda bulunduğunu savunmaktadır (Kim, 2008; Kim ve diğerleri, 2012; Li ve diğerleri, 2017; Choi, Mohammad ve Kim, 2019).

Doğal davranış, yüzeysel ve derin davranışın aksine doğal olarak hissedilen duyguları, yani gerçek duyguları ifade etme sürecini kapsamaktadır. Doğal olarak hissedilen duygular, daha özgün duygu gösterimleri yaratır ve artan kişisel başarı hissi ve istenen iş sonuçları ile ilişkilendirilir (Haver, Akerjordet ve Furunes, 2014). Müşteriyle temas ederken, gerçek ve doğal duygularını gösteren çalışanların, müşterilere daha iyi hizmet vermek için duygularını değiştirmelerine gerek yoktur, çünkü doğal olarak duygularını sergilerler ve bu süreçte daha az kaynak harcarlar (Park ve diğerleri, 2014). Doğal davranış sergileyen çalışanlar duygularına değiştirmek için bilinçli bir çaba sarf etmezler (Hülsheger, Lang, Schewe ve Zijlstra, 2015). Bu nedenle, doğal duygularını gösteren çalışanlar kaynaklarını diğer kullanımlar için koruyabilir ve

işlerine kendilerini daha fazla verebilirler (Nart, Sututemiz, Nart ve Karatepe, 2019). Yukarıdaki açıklamalar dayalı olarak, şu değerlendirmelerde bulunulabilir. Yüzeysel davranış çalışanlar arasında duygusal uyumsuzluk doğurması nedeniyle iş taleplerini artırırken, iş kaynaklarını azaltmaktadır. Bu nedenle iş adanmayı azaltması muhtemeldir. Derin davranış ise hem duygusal uyumsuzluğu azaltması hem de olumlu geri dönütler yaratması nedeniyle kaynakların geri kazanılmasına katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla işe adanmayı artırabilir. Doğal davranış ise duyguların değiştirilmeksizin, otomatik olarak düzenlenerek gösterilmesine odaklanması nedeniyle çalışanların kaynaklarını korumasına neden olmaktadır. Bu nedenle doğal davranış işe adanmayı artırabilir. Duygusal emek ve işe adanma arasındaki ilişkilere odaklanan alanyazın son derece dardır. Sadece bir kaç araştırma yüzeysel davranışın işe adanmayı negatif olarak, derin davranışın ise işe adanmayı pozitif olarak etkilediği ortaya koymuştur (Lu ve Guy, 2014; Yoo, 2016; Han ve diğerler, 2018). Tüm bu teorik arka plana dayalı olarak aşağıdaki hipotezler sunulmuştur.

H₄: Yüzeysel davranış işe adanmayı olumsuz ve anlamlı olarak etkilemektedir

H₅: Derin davranış işe adanmayı olumlu ve anlamlı olarak etkilemektedir.

H₆: Doğal davranış işe adanmayı olumlu ve anlamlı olarak etkilemektedir.

1.3. İşveren Markası ve İşe Adanma

İşveren markası, bir örgütü çalışmak için mükemmel yapan özelliklere atıfta bulunmakla beraber çalışanlara sunulan yararları içermektedir (Lloyd, 2002; Lievens, 2007). Çalışanlara örgüt tarafından sunulan yararların çalışanları üzerinde ne tür etkiler meydana getirdiğini açıklamak için kullanılan en yaygın teori, sosyal değişim teorisidir (Blau, 1964). Özellikle konu işe adanmaysa sosyal değişim teorisinin kullanılması kaçınılmazdır (bkz: Xanthopoulou, Bakker, Demerouti ve Schaufeli, 2009; Chernyak-Hai ve Rabenu, 2018; Yin, 2018). Sosyal değişim teorisine göre, çalışanlara bir yarar sunulması durumunda, çalışanlar sunulan yararı geri ödemek veya yarara karşılık vermek için işe ve örgüte yönelik olumlu tutum ve davranışlar sergilemektedirler (Saks, 2006). Sosyal bilgi işlem teorisi perspektifinden (Salancik ve Pfeffer, 1978), bir işveren markasının olumlu ya da olumsuz olarak yorumlanması, örgüt tarafından işveren markasının çeşitli özelliklerini tanımlayan ve örgütü benzersiz kılan politikalar ve uygulamalar açısından iletilen mesajlara bağlıdır. Bir işveren markasının çalışanlar arasında olumlu bir şekilde yorumlanması çalışan ve örgüt arasındaki sosyal değişim ilişkilerini güçlendirmektedir (Kashyap ve Chaudhary, 2019). Bu bakımdan, işveren markası yönetim sürecinde, ücret ve yararlar, eğitim ve gelişim, etik ve kurumsal sosyal sorumluluk, iş-yaşam dengesi ve sağlıklı iş atmosferi oluşturma gibi uygulamalara (Tanwar ve Prasad, 2017), çalışanlar işe adanmayla karşılık verebilirler. Nitekim birkaç araştırma işveren markasının çalışanlar arasında işe adanma düzeyini artırdığını tespit etmiştir (Kunerth ve Mosley, 2011; Davies, Mete ve Whelan, 2018). Özellikle Kunerth ve Mosley (2011) dünyaca bilinen meşrubat şirketlerinden Coca-Cola Hellenic'in etkili bir işveren markası yönetimiyle işe adanmayı artırdığını ortaya koymuştur. Yukarıdaki teorik tartışmaya dayalı olarak aşağıdaki hipotez sunulmuştur.

H₇: İşveren markası işe adanmayı olumlu ve anlamlı olarak etkilemektedir.

1.4. İşveren Markası, Duygusal Emek ve İşe Adanma

İşe adanma ve işveren markası hizmet işletmeleri için son derece önemli olmasına rağmen, işveren markasının işe adanmayı nasıl etkilediği belirsizliğini korumaktadır. Duygusal emek işveren markasının işe adanma üzerindeki etkisine aracılık ediyor olabilir. Nitekim hizmet sektöründe yapılan araştırmalar duygusal emeği bir aracı değişken olarak önermektedir (Kiffin-Petersen, Jordan ve Soutar, 2011; Santos, Mustafa ve Chern, 2016; Wu, Shie ve Gordon, 2017). Örneğin, Wu ve diğerleri (2017) müşteri odaklılığın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde duygusal emeğin aracılık rolünü tespit etmiştir. İşveren markası çalışanlara bir takım yararlar sunması nedeniyle daha fazla yüzeysel ve derin davranış sergilenmesine neden olabilir. Fakat,

işveren markası tarafından teşvik edilen yüzeysel ve derin davranışlar işe adanma üzerinde farklı etkiler meydana getirebilir. Derin davranış işgören kaynaklarını daha az tüketerek ve olumlu müşteri geri dönütleri sayesinde kaybedilen kaynakların geri kazanılmasını sağlayarak (Goldberg ve Grandey, 2007; Chou ve diğerleri, 2012) işe adanmayı artırırken, yüzeysel davranış meydana getirdiği yüksek duygusal uyumsuzluk nedeniyle (Brotheridge ve Lee, 2002), işe adanmayı azaltabilir. Esasen işveren markası olumlu işgören davranışları oluşturabilecek, duygusal emek stratejisini teşvik edebileceği gibi olumlu işgören davranışlarını azaltabilecek duygusal emek stratejisini de üretebilir. Bu nedenle, işveren markasının olumlu iş davranışlarına neden olması için öncelikle yüzeysel davranış değil fakat derin veya doğal davranışlar oluşturması gerekmektedir. Alanyazındaki pek çok araştırma derin ve doğal davranışın hizmet sektöründe arzu edilen davranışlar olduğunu ileri sürmektedir (Kim, 2008; Kim, Jung-Eun Yoo, Lee ve Kim, 2012; Choi ve diğerleri, 2019).

Duygusal emeğin doğal davranış boyutu duygu değiştirmek için ek bir kaynak ihtiyacı doğurmamasına rağmen (Hülshager ve diğerleri, 2015), yine de çalışanları daha fazla doğal davranış sergilemeye motive etmek için bir takım kaynaklar sunulması gerekmektedir (Haver, Akerjordet ve Furunes, 2013). Bu bakımdan, işveren markası tarafından çalışanlara sunulan yararlar sadece yüzeysel ve derin davranış değil, aynı zamanda doğal davranış da artırılabilir. Bu nedenle, doğal davranış, ek iş talebi doğurmayarak, çalışanların işe kaynaklarını teşvik etmek suretiyle işe adanmayı artırılabilir. Nitekim, Nart ve diğerleri (2019) içsel pazarlama uygulamalarının doğal davranış aracılığıyla olumlu işgören davranışlarına neden olduğunu tespit etmiştir. Hizmet sektöründe müşterilerle sürekli yakın etkileşim esas olduğundan, duygusal emek olmaksızın neredeyse hiçbir hizmet süreci mümkün değildir (Brunetto, Shacklock, Teo ve Farr-Wharton, 2014; Geng, Li, Bi, Zheng ve Yang, 2018). Bu bakımda hizmet sektöründe yapılan araştırmalarda duygusal emeği aracılık ilişkilerine dâhil etmek son derece mantıklıdır. Yukarıdaki teorik tartışmaya dayalı olarak aşağıdaki hipotezler sunulmuştur.

H₈: İşveren markası yüzeysel davranış aracılığıyla işe adanmayı etkilemektedir.

H₉: İşveren markası derin davranış aracılığıyla işe adanmayı etkilemektedir.

H₁₀: İşveren markası doğal davranış aracılığıyla işe adanmayı etkilemektedir.

2.Yöntem

2.1. Araştırmanın Örnekleme ve Veri Toplama Yöntemi

Bu araştırma Ankara ilinde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinde gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla beş yıldızlı otellerde çalışan işgörelere kolayda örnekleme yöntemi ile 1000 anket dağıtılmıştır. Araştırmada anketler işgörelenler tarafından yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak doldurulmuştur. Dağıtılan anketlerden 560 tanesi geri dönmüştür. 20 adet eksik ve doldurulmamış anket analiz dışı bırakılmış ve çalışma 540 anketle tamamlanmıştır. Ankara ilinde faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan toplam işgörelen sayısı hakkında bir veri bulunmamaktadır. Bu nedenle evrenin belirlenmesinde genel kabullerde yararlanılmıştır. Bu doğrultuda alanyazında yer alan yatak başına düşen işgörelen sayısı ile yatak sayısı çarpılarak elde edilen sonuç evren olarak kabul edilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre 2019 yılında Ankara ilinde 26 adet beş yıldızlı otel, 5217 oda ve 10728⁴ yatak bulunmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığının 1989 yılında yapmış olduğu “Turizm Endüstrisi İşgücü Araştırmasına” göre beş yıldızlı otellerde yatak başına 0.59 çalışan bulunmaktadır (akt. Kara, Uysal, Sirgy ve Lee, 2013). Bu doğrultuda Ankara ilinde bulunan beş yıldızlı otellerdeki çalışan sayısı 6.330 olarak hesaplanmıştır. Araştırma evrenini temsil etmek için 364 örnekleme hacmi, %95 güven aralığından yeterli kabul edilmektedir (Altunışık, Coşkun,

⁴ Oda ve yatak sayıları Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım İşletmeleri Genel Müdürlüğünden çevrimiçi olarak talep edilmiştir.

Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2005). Araştırmada 540 anket elde edildiği dikkate alındığından, örneklemin evreni temsil gücüne sahip olduğunu söylemek mümkündür.

2.2. Ölçekler

İşveren Markası Ölçeği: Araştırmada işveren markasını ölçmek amacıyla Berthon ve diğerleri (2005) tarafından Ambler ve Barrow'un (1996) teorik ve operasyonel tanımından yararlanılarak geliştirilen ölçekten faydalanılmıştır. Ölçek işveren markasına çekicilik perspektifinden yaklaşmaktadır. Bu araştırma kapsamında ölçek önceki araştırmalara dayalı olarak potansiyel işgörenlere değil, mevcut işgörenlere uygulanmıştır (Schlager ve diğerleri, 2011; Sahu ve diğerleri, 2018). İşveren markası göreceli olarak yeni bir kavramdır ve ölçümüne yönelik çalışmalar devam etmektedir (Tanwar ve Prasad 2017). Ölçek 25 madde ve beş boyuttan (sosyal değerler, ekonomik değerler, uygulama değerleri, ilgi değerler ve gelişim değerler) oluşmaktadır. Bu ölçeğin daha önce Türkçe geçerlilik çalışması yapılmaması nedeniyle Türkçe geçerlik çalışması yapılmıştır. Bu amaçla Brislin'in (1976) önerileri dikkate alınmıştır. Araştırmada ilk olarak ifadeler alanıyla ilgili beş uzmana gönderilmiş ve ifadelerin Türkçeleştirilmesi istenmiştir. Daha sonra oluşturulan ortak form tekrar İngilizceye çevrilmiş ve orijinal formula karşılaştırılmıştır. Bu yolla ölçek meydana gelen olumsuz bir değişimin olup olmadığı incelenmiştir. İfadelerin Türkçe hali 30 kişi ile pilot bir teste tabi tutulmuş ve ifadelerin anlaşılıp anlaşılmadığı kontrol edilmiştir.

Duygusal Emek Ölçeği: Duygusal emeği ölçmek amacıyla Basım ve Begenirbas (2012) tarafından önceki araştırmalarından (Diefendorff ve diğerleri, 2005; Grandey, 2003; Kruml ve Geddes, 2000) uyarlanarak oluşturulan 14 maddelik ölçekten faydalanılmıştır. Söz konusu ölçekte yüzeysel davranış yedi, derin davranışı dört ve doğal davranış üç ifadeden oluşmaktadır.

İşe Adanma Ölçeği: İşe adanma, Rich, Lepine and Crawford (2010) tarafından geliştirilen ve Gürlek (2018) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçek kullanılarak ölçülmüştür. Ölçek 18 ifade ve üç boyuttan (fiziksel, bilişsel ve duygusal) oluşmaktadır.

2.3. Verilerin Analizi

Bu araştırmada ölçüm modeli ve araştırmanın hipotezleri yapısal eşitlik modellemesi (YEM) kullanılarak test edilmiştir. YEM için Smart PLS (V.3.2.7) programından yararlanılmıştır (Ringle, Wende ve Becker, 2015). Smart PLS verilerin normal dağılmadığı durumlarda kullanılmaktadır. İstatistik alan yazınına göre normal dağılım için çarpıklık ve basıklık değerleri -2 ve +2 aralığından olması gerekmektedir (Kline, 2011; Ali, Kim ve Ryu, 2016). Verilerin çarpıklık değerleri incelendiğinde değerlerin -0.004 ile -2.028 aralığında olduğu, basıklık değerlerinde incelendiğinde ise değerlerin 0.285 ile 4.906 aralığında olduğu ve bazı maddelere ait değerlerin >2 olduğu belirlenmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerleri dikkate alındığında verilerin normal dağılmadığı görülmektedir. Bu nedenle araştırmada Smart PLS programının kullanılmasının uygun alacağı kanaatine varılmıştır. Araştırmada yol katsayılarının ve aracılık etkilerinin anlamlılığının tespit edilmesinde ön yükleme (bootstrapping) yöntemi kullanılmıştır. Analiz sürecinde, Anderson ve Gerbing'in (1988) ikili yaklaşımına uygun olarak öncelikle ölçüm modeli test edilmiş, daha sonra yapısal modelin testine geçilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Araştırma Katılımcılarına Ait Özellikler

Araştırmaya katılanların demografik özellikleri incelendiğinde, katılımcıların yaklaşık olarak %63'i erkeklerden, %37'i ise kadın çalışanlardan oluşmaktadır. Türk turizm sektöründe genel olarak kadın çalışanların erkek çalışanlardan daha az yer aldığı dikkate alındığında, araştırmanın cinsiyet dağılımı son derece normaldir (Pınar, McCuddy, Birkan ve Kozak, 2011; Gürlek ve Tuna, 2019). Katılımcıların yaklaşık olarak % 53'ü bekâr çalışanlardan oluşmaktadır. Katılımcılar eğitim düzeyleri incelendiğinde yaklaşık yarısının lise mezunu (%51) olduğu, %49'nun ise üniversite (ön lisans ve lisans) mezunu olduğu tespit edilmiştir.

3.2. Ortak Yöntem Sapması

Ortak yöntem sapması davranışsal araştırmalarda ölçüm hatalarının önemli kaynağı olması nedeniyle oldukça önemlidir (Kang ve Busser, 2018). Buna ilaveten, farklı yapıların ölçülmesinde ortak yöntem sapması gözlenen değişkenler üzerinde dikkate değer etkiye sahip olabilmektedir (Yüksel, 2017). Podsakoff, MacKenzie, Lee ve Podsakoff (2003) bu sorunun giderilmesinde araştırmalarda nitel ve nicel bazı çözümler yapılması gerektiğini ve bu yollarla ortak yöntem sapmasının giderildiğini savunmaktadır. Araştırmada istatistiksel teknik olarak Harman'ın tek faktör testi uygulanmıştır (Podsakoff ve Organ, 1986). Buna göre tüm ifadelerle yönelik her hangi bir döndürme tekniği uygulanmadan faktör analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda tek bir faktörün baskın faktör olmadığı ve ilk faktörün toplam varyansın %33.9'unu açıkladığı tespit edilmiştir. Bu değer ise sınır değer altında (<50 %) olduğu görülmektedir. Araştırmada tek faktörün baskın faktör olmaması (Podsakoff ve diğerleri, 2003) ortak yöntem sapmasının bir sorun oluşturmadığını göstermektedir.

3.3. Ölçüm Modelinin Değerlendirilmesi

Araştırmada iki aşamalı analitik bir yöntem tercih edilmiştir. Bu yöntemle tutarlı olarak, ölçüm modelinin değerlendirilmesinin ardından yapısal model test edilmiştir (Anderson ve Gerbing, 1988). Ölçüm modelinin oluşturulmasının temel mantığı ölçülen yapıların her bir gösterge tarafından doğru bir şekilde ölçülüp ölçülmediğinin test edilmesi ve geçerlik ve güvenilirliğin kontrol edilmesidir (Merli, Preziosi, Acampora ve Ali, 2018). Yakınsak geçerliği kontrol etmek için faktör yükleri ve ortalama varyans açıklama (OVA) değerleri; yapı güvenilirliğini kontrol etmek için birleşim güvenilirliği (BG) değerleri incelenmiştir. Alanyazında faktör yüklerinin ve birleşim güvenilirliği değerlerinin ≥ 0.70 üstünde olması önerilirken, OVA değerinin ise ≥ 0.50 'nin üstünde olması önerilmektedir (Ali ve diğerleri, 2018). Bununla beraber, içsel tutarlılık için bir sorun yaratmadığı sürece 0.60 'ın üstünde olan faktör yükleride kabul edilmektedir (Hair, Hult, Ringle ve Sarstedt, 2017). Tablo 1 incelendiğinde OVA değerlerinin $0.859-0.892$ aralığında olduğu, tüm faktör yüklerinin ise yukarıda ifade edilen değerlerden yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 1). Diğer yandan, birleşim güvenilirliği değerlerinin $0.860-0.964$ aralığında olduğu ve kabul edilebilir sınır değer olan ≥ 0.70 'in üstünde olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda araştırmada yakınsak geçerliğin ve yapı güvenilirliğinin sağlandığı söylenebilir. Ayrıca araştırmada içsel tutarlılık güvenilirliğinin sağlanması için C.A. katsayısı hesaplanmış ve tüm boyutların C.A. değerlerinin literatürde kabul edilen sınır değer olan ≥ 0.70 'in üstünde (Hair ve diğerleri, 2019) olduğu belirlenmiştir.

Tablo 1. Ölçüm modeli

Yapılar	Maddeler	F. Yükleri	C.Alfa	BG	OVA
İŞVEREN ÇEKİCİLİĞİ			0.960	0.964	0.570
Ekonomik Değerler	B2	0.779	0.857	0.903	0.701
	B6	0.867			
	B7	0.883			
	B8	0.817			
İlgi Değerler	B15	0.806	0.756	0.860	0.672
	B21	0.835			
	B22	0.818			
Gelişme Değerler	B3	0.832	0.883	0.920	0.742
	B4	0.897			
	B5	0.872			
	B6	0.842			
Sosyal Değerler	B10	0.799	0.888	0.918	0.692
	B11	0.846			
	B12	0.859			
	B13	0.827			
Uygulama Değerler	B14	0.826			
	B16	0.839	0.878	0.916	0.733
	B17	0.849			

	B18	0.908			
	B19	0.826			
DUYGUSAL EMEK					
Yüzeysel Davranışlar	C3	0.702	0.901	0.918	0.652
	C4	0.908			
	C5	0.863			
	C6	0.811			
	C7	0.796			
Derin Davranışlar	C8	0.737	0.835	0.889	0.667
	C9	0.821			
	C10	0.828			
	C11	0.876			
Doğal Davranışlar	C12	0.926	0.915	0.946	0.855
	C13	0.946			
	C14	0.901			
İŞE ADANMA					
Fiziksel Adanma	F1	0.866	0.959	0.962	0.589
	F2	0.847	0.936	0.949	0.757
	F3	0.885			
	F4	0.896			
	F5	0.891			
	F6	0.835			
Duygusal Adanma	F7	0.851	0.915	0.946	0.855
	F8	0.861			
	F9	0.833			
	F10	0.791			
	F11	0.833			
	F12	0.799			
Bilişsel Adanma	F13	0.844	0.902	0.925	0.674
	F14	0.873			
	F15	0.672			
	F16	0.858			
	F17	0.845			
	F18	0.817			

Not. BG=Birleşim Güvenirliği; OVA= Ortalama Varyans Açıklama

3.4.Hipotez Test Sonuçları

Araştırma modelinin uyumu iyiliğini değerlendirmek için standardized root mean square residual (SRMR) değeri kullanılmıştır (Henseler vd., 2016). Analiz sonuçlarına göre SRMR değeri 0.062 olarak tespit edilmiştir. Söz konusu değer 0.08'in altında olması modelin iyi bir uyuma sahip olduğunu göstermektedir (Hu ve Bentler, 1999). Bu nedenle geliştirilen modelin elde edilen veriyle iyi bir uyum gösterdiği söylenebilir. Hipotez testi sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Yapısal eşitlik modellemesi sonuçlarına göre, işveren markası yüzeysel davranış üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir ($\beta=0.05$, $p>0.05$). Bu bulgunun tersine, işveren markasının derin davranış ($\beta=0.29$, $p<0.001$) ve doğal davranış üzerindeki etkisi anlamlıdır ($\beta=0.27$, $p<0.001$). Bu nedenle, H_1 desteklenemezken, H_2 ve H_3 desteklenmiştir. Yüzeysel davranışın işe adanma üzerinde herhangi bir anlamlı etkisi tespit edilememiştir ($\beta=0.03$, $p>0.05$). Bununla beraber, derin davranışın ($\beta=0.13$, $p<0.05$) ve doğal davranışın ($\beta=0.14$, $p<0.01$) işe adanma üzerindeki etkisi anlamlıdır. Dolayısıyla, H_4 desteklenemezken, H_5 ve H_6 desteklenmiştir. İşveren markasının işe adanma üzerindeki etkisi anlamlıdır ($\beta=0.47$, $p<0.001$). Bu bulgu H_7 'nin desteklendiğine işaret etmektedir.

Tablo 2. Hipotez testi sonuçları

	β	t-değeri	p değeri	Karar
İşveren Markası -> Yüzeysel Davranış	0.055	0.851	0.395	Desteklenmedi
İşveren Markası -> Derin Davranış	0.287	5.760	0.000	Desteklendi
İşveren Markası -> Doğal Davranış	0.266	5.917	0.000	Desteklendi
İşveren Markası -> İşe Adanma	0.029	0.767	0.444	Desteklenmedi
Derin Davranış -> İşe Adanma	0.130	2.599	0.010	Desteklendi
Doğal Davranış -> İşe Adanma	0.135	2.714	0.007	Desteklendi
İşveren Markası -> İşe Adanma	0.470	11.800	0.000	Desteklendi

Araştırmada işveren markasının işe adanma üzerindeki etkisinde yüzeysel, derin ve doğal davranışların aracılık rolünü belirlemek için ön yükleme (bootstrapping) tekniğinden faydalanılmıştır. Aracılık analizi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur. Ön yükleme tekniğiyle tutarlı olarak, ham verilerden (n=540) %95 güven aralığından 5000 veri örneklem yinelemesi kullanılarak parametre tahminlemesi yoluna başvurulmuştur. Yüzeysel davranışın aracılık rolü alt-üst güven aralıklarının sıfır içermesi nedeniyle % GA = [-0.005 aralığında 0.006] onaylanamamıştır. Dolayısıyla H₈ reddedilmiştir. Derin davranışın aracılık rolü alt-üst güven aralıklarının % GA = [0.015-0.069] sıfır içermemesi nedeniyle onaylanmıştır. Benzer bir şekilde, doğal davranışın aracılık rolü alt-üst güven aralıklarının % GA = [0.015-0.061] sıfır içermemesi nedeniyle onaylanmıştır. Bu nedenle H₉ ve H₁₀ kabul edilmiştir.

Tablo 3. Aracılık Hipotezlerine Yönelik Test Sonuçları

Dolaylı Etkiler	β	t-değeri (p-değeri)	ADGA	UDGA
İşveren Markası -> Yüzeysel Davranışlar -> İşe Adanma	0.002	0.483 (0.629)	-0.005	0.006
İşveren Markası -> Derin Davranışlar -> İşe Adanma	0.037	2.285 (0.022)	0.015	0.069
İşveren Markası -> Doğal Davranışlar -> İşe Adanma	0.036	2.572 (0.010)	0.015	0.061

ADGA (LLCI)=Alt Düzey Güven Aralığı; UDGA(ULCI)=Üst Düzey Güven Aralığı

Tartışma

Bulguların Özeti

Bu araştırma işveren markasının işe adanma üzerindeki etkisinde yüzeysel, derin ve doğal davranışların aracılık rollerini temel alan bir araştırma modeli önermektedir. Bulgulara göre, işveren markası yüzeysel davranış üzerinde anlamlı bir etkiye (H₁) sahip değilken, doğal davranış (H₂) ve derin davranış (H₃) üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkiye sahiptir. Sosyal değişim teorisi perspektifinden (Blau, 1964) işveren markası işgörenler tarafından yüzeysel davranış sergilemek için ihtiyaç duyulan bir kaynak olarak görülmezken, derin ve doğal davranış sergilemek için ihtiyaç duyulan bir kaynak olarak görülmektedir. İşgörenler duygusal emek sürecinde yaşadıkları duygusal çelişkiyi en aza indirmek için kaynaklara ihtiyaç duymaktadırlar (Gursoy, Boylu ve Avcı, 2011). Kaynakların korunumu teorisi, perspektifinden, doğal ve derin davranış kaynakların geri kazanılmasına katkı sağlamaktadır (Hobfoll, 1989; Goldberg ve Grandey, 2007; Chou ve diğerleri, 2012).

Yüzeysel davranışın işe adanma üzerinde anlamlı bir etkisi (H₄) bulunmazken, derin (H₆) ve doğal (H₅) davranışın işe adanma üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Bu bulgular önceki araştırma akışıyla tutarlıdır (Lu ve Guy, 2014; Yoo, 2016; Han ve diğerleri, 2018). Alanyazında yüzeysel davranışın işgörenler üzerinde tükenmişlik gibi olumsuz sonuçları olduğu belirtilse de (Andela ve diğerleri, 2016), elde edilen bulguda görüldüğü gibi yüzeysel davranış işe adanmayı azaltacak kadar olumsuz bir yöne sahip değildir. Öte yandan, derin ve doğal davranışlar bir iş kaynağı olarak işe adanmayı artırmaktadır. Bu bakımdan derin ve doğal davranış duygusal çalışmanın doğurduğu fizyolojik ve psikolojik maliyetlerin azaltılmasına katkı sağlamaktadır (Bakker ve Demerouti, 2007). İş talepleri ve kaynaklar modeli perspektifinden, derin ve doğal davranışlar daha az duygusal uyumsuzluk meydana getirmeleri nedeniyle, iş taleplerini azaltmaktadırlar (Xanthopoulou ve diğerleri, 2013).

İşveren markasının işe adanma üzerinde doğrudan etkisi olumlu ve anlamlıdır (H₇). Bu bulgu mevcut alanyazın ile tutarlıdır (Kunerth ve Mosley, 2011; Davies, Mete ve Whelan, 2018). Sosyal değişim teorisi perspektifinden (Blau, 1964), çalışanlar kendilerine sağlanan fonksiyonel, ekonomik ve psikolojik faydalar (Ambler ve Barrow, 1996), karşılığında işlerine daha fazla adanmaktadır. Araştırma bulgularına göre işveren markasının işe adanma üzerindeki etkisinde yüzeysel davranışın aracılık rolü tespit edilemezken, (H₈) derin davranışın (H₉) ve doğal davranışın aracılık rolü (H₁₀) tespit edilmiştir. Buna göre, işveren markası çalışanlara maddi ve maddi olmayan yararlar sağlayarak derin ve doğal davranışı artırmaktadır. Derin ve doğal davranış ise duygusal emek sürecinde kaybedilen kaynakların geri kazanılmasını sağlamak ve duygusal uyumsuzluğu azaltmak suretiyle işe adanmayı artırmaktadır.

Araştırmanın Teorik Katkıları

Bu araştırma alanyazına birkaç katkı sağlamaktadır. Birincisi, alanyazındaki araştırmalar işgörenlerin işveren markasına yönelik bireysel algılamalarından ziyade örgüt düzeyindeki konulara odaklanmışlardır (Sahu ve diğerleri, 2018; Tanwar ve Kumar, 2019). Sadece uluslararası yazında değil (örn: Charbonnier-Voirin, Poujol ve Vignolles, 2017; Davies, Mete ve Whelan, 2018), aynı zamanda, ulusal yazında (örn: Nayır ve Fındıklı, 2018; Tatar, Müceldili ve Erdil, 2018; Albayrak, Koç, Oğuztürk, Kesgin ve Derdiyok, 2019) işgören markasının davranışsal değişkenler üzerindeki etkileri çok az ele alınmıştır. Bu nedenle, mevcut araştırma işveren markasının işgören davranış ve tutumlarını üzerindeki etkilerinin ortaya koyarak alanyazına katkı sağlamaktadır.

İkincisi, alanyazında işveren markasının işe adanma üzerindeki etkisi sadece birkaç araştırma tarafından ele alınmıştır (örn: Kunerth ve Mosley, 2011; Davies ve diğerleri, 2018). Bununla beraber hizmet çevresinde işveren markasının nasıl işe adanmayı artırdığı ortaya çıkarılmamıştır. Bu araştırma işveren markasının derin ve doğal davranış aracılığıyla işe adanmayı artırdığını ortaya koyarak alanyazına katkı sağlamaktadır. Üçüncüsü, alanyazında işveren markasının duygusal emek üzerindeki etkileri incelenmemiştir. Bu araştırma işveren markasının derin ve doğal davranışını artırdığını ortaya koyarak alanyazına katkı sağlamaktadır. Dördüncüsü, duygusal emeğin işe adanma üzerindeki etkisi çok az araştırma tarafından ele alınmıştır (Lu ve Guy, 2014; Yoo, 2016; Han ve diğerleri, 2018). Bu araştırma derin ve doğal davranışın işe adanmayı artırdığını ortaya koyarak mevcut alanyazını genişletmektedir.

Araştırmanın Pratik Katkıları

Araştırma bulguları uygulamacılara bazı katkılar sunmaktadır. Duygusal emek otel işletmelerinde görevin vazgeçilmez bir parçasıdır. İşgörenlerin uygun duygusal emek stratejisini belirlemesi ve yerine getirmesi oldukça önemlidir (Choi ve diğerleri, 2019). Otel işletmelerinde duygusal emeğin yaygınlaştırılması için alan yazında farklı yollar yer almaktadır. Örneğin Choi ve diğerleri (2019) duygusal zekâsı yüksek bireylerin işe alınmasını tavsiye etmektedir. Wen, Huang ve Hou (2019) çalışanların daha fazla duygusal emek harcaması için duygusal zekâyâ ilaveten algılanan örgütsel desteği uygulamacılara önermektedir. Mevcut araştırma ise elde ettiği bulgulara dayalı olarak, işveren markasını doğal ve derin davranışını artırmak için uygulamacılara önermektedir. Uygulamacılar işveren markası yaratmak için aşağıdaki önerileri takip edebilirler. İlk olarak, işverenler gerginlikten ve stresten uzak ve işgörenlerin mutlu olabileceği bir çalışma ortamı yaratabilirler. İkinci olarak, işgörenlerine ortalamanın üzerinde ücret, iş güvenliği ve terfi fırsatları sunabilirler. Örneğin, etkili bir ücret ve yardım paketi, bir örgütün yetenekleri elde tutmasına yardımcı olmaktadır (Tanwar ve Prasad, 2017). Üçüncü olarak, mevcut iş pozisyonu ve gelecekteki istihdam fırsatları için beceri geliştirme ve tanınma imkanları sunabilirler. Dördüncü olarak, çalışanlarına öğrendiklerini uygulama ve başkalarına öğretme fırsatı sunabilirler. Beşinci olarak, çalışanlarının yaratıcılıklarını gösterebilecekleri bir çalışma ortamı yaratabilirler (Berthon ve diğerleri, 2005). Bu öneriler çalışanların gözünde örgütü bir marka haline getirmek suretiyle duygusal emeğin derin ve doğal davranış boyutlarını artırabilirler.

Araştırma bulguları, yüzeysel davranışın değil fakat derin ve doğal davranışın işe adanmayı artırdığını ortaya koymuştur. Bu bulgulara dayalı olarak, işgörenlere gerçekte hissetmediği duyguları, sahte bir şekilde hissediyormuş gibi davranmak (Allen ve diğerleri, 2010) yerine, duyguyu fiilen yaşamaya ve hissetmeye çalışmaları ya da duygularını otomatik olarak düzenleyerek iş ortamının talep ettiği duyguları doğal olarak göstermeye çalışmaları tavsiye edilmektedir. Unutulmamalıdır ki, gerçekte hissedilmeyen duyguları sahte bir şekilde hissediyormuş gibi davranmak, duygusal uyumsuzluk yaratmak suretiyle ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkiler meydana getirmektedir (Mann ve Cowburn, 2005).

Araştırma bulguları işveren markasının işe adanmayı olumlu olarak etkilediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu bulgu mevcut işgörenlerin örgütü çalışılabilecek bir yer olarak algılaması durumunda işlerine daha fazla adanacaklarını göstermektedir. Son yıllarda Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerinde işveren markası düşüncesi potansiyel çalışanları örgüte çekmenin ötesinde, mevcut çalışanları elde tutmak için yararlı bir araç olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Kunerth ve Mosley, 2011). Bu araştırma işveren markasının örgütlere sunduğu yararlılardan bir kesit sunarak, ulusal bağlamda faaliyet gösteren uygulamacılar arasında işveren markasına yönelik farkındalığın artmasına katkı sağlayabilir. Sonuç olarak, örgütler işveren markasını bir etiket olarak görmeyen ve kullanmanın ötesinde işgörenler gözünde marka haline gelmeye çalışmalıdır.

Kaynakça

- Albayrak, E., Koç, E., Oğuztürk, S., Kesgin, N. ve Derdiyok, N. (2019). Hizmet sektöründe işveren markası algısı ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 280-293.
- Aldousari, A. A., Robertson, A., Yajid, M. S. A. ve Ahmed, Z. U. (2017). Impact of employer branding on organization's performance. *Journal of Transnational Management*, 22(3), 153-170.
- Ali, F., Kim, W. G. ve Ryu, K. (2016). The effect of physical environment on passenger delight and satisfaction: Moderating effect of national identity. *Tourism Management*, 57, 213-224.
- Ali, F., Rasoolimanesh, S. M., Sarstedt, M., Ringle, C. M. ve Ryu, K. (2018). An assessment of the use of partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) in hospitality research. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(1), 514-538.
- Allen, J. A., Pugh, S. D., Grandey, A. A. ve Groth, M. (2010). Following display rules in good or bad faith?: Customer orientation as a moderator of the display rule-emotional labor relationship. *Human Performance*, 23(2), 101-115.
- Alola, U. V., Olugbade, O. A., Avcı, T. ve Öztüren, A. (2019). Customer incivility and employees' outcomes in the hotel: Testing the mediating role of emotional exhaustion. *Tourism Management Perspectives*, 29, 9-17.
- Ambler, T. ve Barrow, S. (1996). The employer brand. *Journal of Brand Management*, 4(3), 185-206.
- Andela, M., Truchot, D. ve Van der Doef, M. (2016). Job stressors and burnout in hospitals: The mediating role of emotional dissonance. *International Journal of Stress Management*, 23(3), 298-317.
- Anderson, J. C. ve Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological bulletin*, 103(3), 411-423.
- Ashforth, B. E. ve Humphrey, R. H. (1995). Emotion in the workplace: A reappraisal. *Human Relations*, 48(2), 97-125.

- Ashforth, B. E. ve Humphrey, R. H. (1993). Emotional labor in service roles: The influence of identity. *Academy of Management Review*, 18(1), 88-115.
- Altunışık, R., Coşkun R., Bayraktaroğlu S. ve Yıldırım E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamaları*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Backhaus, K. ve Tikoo, S. (2004). Conceptualizing and researching employer branding. *Career development international*. 9(5), 501-517.
- Bakker, A. B. (2018). Job crafting among health care professionals: The role of work engagement. *Journal of Nursing Management*, 26(3), 321-331.
- Bakker, A. B. ve Demerouti, E. (2007). The job demands-resources model: State of the art. *Journal of Managerial Psychology*. 22(3), 309-328.
- Bakker, A. B., Schaufeli, W. B., Leiter, M. P. ve Taris, T. W. (2008). Work engagement: An emerging concept in occupational health psychology. *Work & stress*, 22(3), 187-200.
- Basım, H. N. ve Begenirbaş, M. (2012). Çalışma yaşamında duygusal emek: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 19(1), 77-90.
- Berthon, P., Ewing, M. ve Hah, L. L. (2005). Captivating company: dimensions of attractiveness in employer branding. *International Journal of Advertising*, 24(2), 151-172.
- Biron, M., ve Van Veldhoven, M. (2012). Emotional labour in service work: Psychological flexibility and emotion regulation. *Human Relations*, 65(10), 1259-1282.
- Biswas, M. K. ve Suar, D. (2016). Antecedents and consequences of employer branding. *Journal of Business Ethics*, 136(1), 57-72.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. New York: John Wiley.
- Brislin, R. W. (1976). Comparative research methodology: Cross-cultural studies. *International Journal of Psychology*, 11(3), 215-229.
- Brotheridge, C. M. ve Lee, R. T. (2002). Testing a conservation of resources model of the dynamics of emotional labor. *Journal of Occupational Health Psychology*, 7(1), 57-67.
- Brunetto, Y., Shacklock, K., Teo, S. ve Farr-Wharton, R. (2014). The impact of management on the engagement and well-being of high emotional labour employees. *The International Journal of Human Resource Management*, 25(17), 2345-2363.
- Buil, I., Martínez, E. ve Matute, J. (2016). From internal brand management to organizational citizenship behaviours: Evidence from frontline employees in the hotel industry. *Tourism Management*, 57, 256-271.
- Charbonnier-Voirin, A., Poujol, J. F. ve Vignolles, A. (2017). From value congruence to employer brand: Impact on organizational identification and word of mouth. *Canadian Journal of Administrative Sciences*. 34(4), 429-437.
- Chernyak-Hai, L. ve Rabenu, E. (2018). The new era workplace relationships: Is social exchange theory still relevant?. *Industrial and Organizational Psychology*, 11(3), 456-481.
- Choi, H. M., Mohammad, A. A. ve Kim, W. G. (2019). Understanding hotel frontline employees' emotional intelligence, emotional labor, job stress, coping strategies and burnout. *International Journal of Hospitality Management*, 82, 199-208.
- Chou, H. Y., Hecker, R. O. B. ve Martin, A. (2012). Predicting nurses' well-being from job demands and resources: A cross-sectional study of emotional labour. *Journal of Nursing Management*, 20(4), 502-511.

- Cole, M. S., Walter, F., Bedeian, A. G. ve O'Boyle, E. H. (2012). Job burnout and employee engagement: A meta-analytic examination of construct proliferation. *Journal of Management*, 38(5), 1550-1581.
- Cropanzano, R. ve Mitchell, M. S. (2005). Social exchange theory: An interdisciplinary review. *Journal of Management*, 31(6), 874-900.
- Davies, G. (2008). Employer branding and its influence on managers. *European Journal of Marketing*, 42(5/6), 667-681.
- Davies, G., Mete, M. ve Whelan, S. (2018). When employer brand image aids employee satisfaction and engagement. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance*. 5(1), 64-80.
- Demir, M. (2014). *İşveren markası ve işveren markasının çalışan memnuniyeti üzerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan Kaynakları Programı, İstanbul.
- Di Stefano, G. ve Gaudiino, M. (2019). Workaholism and work engagement: How are they similar? How are they different? A systematic review and meta-analysis. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 28(3), 329-347.
- Diefendorff, J. M., Croyle, M. H. ve Gosserand, R. H. (2005). The dimensionality and antecedents of emotional labor strategies. *Journal of Vocational Behavior*, 66, 339-357.
- Dönmez, H. (2016). *İşveren markası uygulamalarının çalışanların işyerine çekilmesinde duygusal bağlılığın aracılık rolü: bir uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Dursun, M.T. ve Eriş, E.D. (2018). Konaklama işletmelerinde kuşaklar bağlamında işveren marka algısı ile çalışma yaşam kalitesi ilişkisi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniv. SBE Dergisi*, 8(1), 160-179
- Eisenberger, R. ve Stinglhamber, F. (2011). *Perceived organizational support: Fostering enthusiastic and productive employees*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Gehrels, S. A. ve de Looij, J. (2011). Employer branding: A new approach for the hospitality industry. *Research in Hospitality Management*, 1(1), 43-52.
- Geng, Z., Li, C., Bi, K., Zheng, H. ve Yang, X. (2018). Motivating service employee creativity: regulatory focus and emotional labour. *Journal of Service Theory and Practice*. 28(2), 228-249.
- Glomb, T. M., Kammeyer-Mueller, J. D. ve Rotundo, M. (2004). Emotional labor demands and compensating wage differentials. *Journal of Applied Psychology*, 89(4), 700.-714.
- Goldberg, L. S. ve Grandey, A. A. (2007). Display rules versus display autonomy: emotion regulation, emotional exhaustion, and task performance in a call center simulation. *Journal of occupational health psychology*, 12(3), 301-318.
- Graham, B. Z. ve Cascio, W. F. (2018). The employer-branding journey: Its relationship with cross-cultural branding, brand reputation, and brand repair. *Management Research: Journal of the Iberoamerican Academy of Management*. 16(4), 363-379.
- Grandey, A. A. (2003). When "the show must go on": Surface acting and deep acting as determinants of emotional exhaustion and peer-rated service delivery. *Academy of Management Journal*, 46(1), 86-96.

- Gursoy, D., Boylu, Y. ve Avcı, U. (2011). Identifying the complex relationships among emotional labor and its correlates. *International Journal of Hospitality Management*, 30(4), 783-794.
- Gürlek, M. (2018). *Kurumsal sosyal sorumluluğun işe adanma üzerindeki etkisinde algılanan dışsal prestij ve örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü: Otel işletmelerinde bir araştırma. (Yayımlanmamış doktora tezi)* Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Gürlek, M. ve Tuna, M. (2019a). Corporate social responsibility and work engagement: Evidence from the hotel industry. *Tourism Management Perspectives*, 31, 195-208.
- Gürlek, M. ve Tuna, M. (2019b) İşe adanmanın teorik temelleri ve ölçümü. *Türk Psikoloji Yazıları*, 22(44), 35-49.
- Gürlek, M. (2020). Yüksek performanslı insan kaynakları uygulamaları hizmet odaklı örgütsel vatandaşlık davranışını nasıl etkiler? İş tutumlarının aracılık rolü. *İş ve İnsan Dergisi*, 7(1), 59-76.
- Hair, J. F. Risher, J. J., Sarstedt, M. ve Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. *European Business Review*. 31(1), 2-24.
- Hair, J.F., Hult, G.T.M. Ringle, CM. ve Sarstedt, M. (2017). *A Primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM), (Second Edition)*, Sage Publication, Los Angeles.
- Hakanen, J. J., Schaufeli, W. B. ve Ahola, K. (2008). The Job Demands-Resources model: A three-year cross-lagged study of burnout, depression, commitment, and work engagement. *Work & Stress*, 22(3), 224-241.
- Han, S. S., Han, J. W. ve Kim, Y. H. (2018). Effect of nurses' emotional labor on customer orientation and service delivery: the mediating effects of work engagement and burnout. *Safety and Health at Work*, 9(4), 441-446.
- Haver, A., Akerjordet, K. ve Furunes, T. (2013). Emotion regulation and its implications for leadership: An integrative review and future research agenda. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 20(3), 287-303.
- Haver, A., Akerjordet, K. ve Furunes, T. (2014). Wise emotion regulation and the power of resilience in experienced hospitality leaders. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 14(2), 152-169.
- Henseler, J., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115-135.
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44(3), 513-524.
- Hobfoll, S. E., Halbesleben, J., Neveu, J. P. ve Westman, M. (2018). Conservation of resources in the organizational context: The reality of resources and their consequences. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 5, 103-128.
- Hochschild, A. R. (1983). *The managed heart: commercialization of human feeling*. Berkeley: University of California Press
- Hu, L. T. ve Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Hülshager, U. R., Lang, J. W., Schewe, A. F. ve Zijlstra, F. R. (2015). When regulating emotions at work pays off: A diary and an intervention study on emotion regulation and customer tips in service jobs. *Journal of Applied Psychology*, 100(2), 263-277.

- İçirgen, H. (2016). *İşveren markası ve insan kaynakları yönetimi uygulamalarının işten ayrılma niyetine etkileri: Turizm sektörü üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Başkent Üniversitesi, Ankara.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692-724.
- Kamassi, A., Boulahlib, L., Manaf, N. A. ve Omar, A. (2020). Emotional labour strategies and employee performance: the role of emotional intelligence. *Management Research Review*, 43 (2), 133-149.
- Kang, H. J. A. ve Busser, J. A. (2018). Impact of service climate and psychological capital on employee engagement: The role of organizational hierarchy. *International Journal of Hospitality Management*, 75, 1-9.
- Kanten, S., Durmaz, M. G., Akkoyun, Y., Miric, B. ve Kanten, P. (2017). The effect of corporate social responsibility on affective commitment to the employer brand: Role of ethical climate and organizational based self-esteem. *PressAcademia Procedia*, 3(1), 367-377.
- Kanten, P. ve Yeşiltaş, M. (2013). Pozitif örgütsel davranışlar üzerine kavramsal bir inceleme. *Süleyman Demirel University Vizyoner Journal*, 4(8), 83-106.
- Kara, D., Uysal, M., Sirgy, M. J. ve Lee, G. (2013). The effects of leadership style on employee well-being in hospitality. *International Journal of Hospitality Management*, 34, 9-18.
- Karatepe, O. M. (2011). Do job resources moderate the effect of emotional dissonance on burnout?. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 23(1), 44-65
- Kashyap, V. ve Chaudhary, R. (2019). Linking employer brand image and work engagement: modelling organizational identification and trust in organization as mediators. *South Asian Journal of Human Resources Management*, 6(2), 177-201.
- Kiffin-Petersen, S. A., Jordan, C. L. ve Soutar, G. N. (2011). The big five, emotional exhaustion and citizenship behaviors in service settings: The mediating role of emotional labor. *Personality and Individual Differences*, 50(1), 43-48.
- Kim, H. J. (2008). Hotel service providers' emotional labor: The antecedents and effects on burnout. *International Journal of Hospitality Management*, 27(2), 151-161.
- Kim, M. S., Kim, S. H., Koo, D. W. ve Cannon, D. F. (2019). Pygmalion leadership: Theory and application to the hotel industry. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 20(3), 301-328.
- Kim, T. T., Yoo, J. J. E., Lee, G. ve Kim, J. (2012). Emotional intelligence and emotional labor acting strategies among frontline hotel employees. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 24(7), 1029-1046.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. New York: Guilford Press.
- Kruml, S. M. ve Geddes, D. (2000). Exploring the dimensions of emotional labor: The heart of Hochschild's work. *Management Communication Quarterly*, 14(1), 8-49.
- Kunerth, B. ve Mosley, R. (2011). Applying employer brand management to employee engagement. *Strategic HR Review*, 10(3), 19-26.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019). Turizm işletmesi belgeli tesisler listesi. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9579/turizm-tesisleri.html> adresinden Ağustos 2019'da alınmıştır.

- Lam, W. ve Chen, Z. (2012). When I put on my service mask: Determinants and outcomes of emotional labor among hotel service providers according to affective event theory. *International Journal of Hospitality Management*, 31(1), 3-11.
- Lee, J. J. ve Ok, C. (2012). Reducing burnout and enhancing job satisfaction: Critical role of hotel employees' emotional intelligence and emotional labor. *International Journal of Hospitality Management*, 31(4), 1101-1112.
- Li, J. J., Wong, I. A. ve Kim, W. G. (2017). Does mindfulness reduce emotional exhaustion? A multilevel analysis of emotional labor among casino employees. *International Journal of Hospitality Management*, 64, 21-30.
- Lievens, F. (2007). Employer branding in the Belgian Army: The importance of instrumental and symbolic beliefs for potential applicants, actual applicants, and military employees. *Human resource management*, 46(1), 51-69.
- Lloyd, S. (2002). Branding from the inside out. *Business Review Weekly*, 24(10), 64-66.
- Love, L. F. ve Singh, P. (2011). Workplace branding: Leveraging human resources management practices for competitive advantage through "Best Employer" surveys. *Journal of Business and Psychology*, 26(2), 175-181.
- Lu, X. ve Guy, M. E. (2014). How emotional labor and ethical leadership affect job engagement for Chinese public servants. *Public Personnel Management*, 43(1), 3-24.
- Mann, S. ve Cowburn, J. (2005). Emotional labour and stress within mental health nursing. *Journal of psychiatric and mental health nursing*, 12(2), 154-162.
- Martin, G. Beaumont, P., Doig, R., ve Pate, J. (2005). Branding: A New Performance Discourse for HR?. *European Management Journal*, 23(1), 76-88.
- Maxwell, R. ve Knox, S. (2009). Motivating employees to "live the brand": a comparative case study of employer brand attractiveness within the firm. *Journal of marketing management*, 25(9-10), 893-907.
- Merli, R., Preziosi, M., Acampora, A. ve Ali, F. (2019). Why should hotels go green? Insights from guests experience in green hotels. *International Journal of Hospitality Management*, 81, 169-179.
- Ministry of Culture and Tourism. (1989). *Hotel and tourism industry labor force survey*. Ministry of Culture and Tourism, Ankara, Turkey.
- Mishra, S. K. (2014). Linking perceived organizational support to emotional labor. *Personnel Review*, 43(6), 845-860.
- Mishra, S. K., Bhatnagar, D., D'Cruz, P. ve Noronha, E. (2012). Linkage between perceived external prestige and emotional labor: Mediation effect of organizational identification among pharmaceutical representatives in India. *Journal of World Business*, 47(2), 204-212.
- Morris, J. A. ve Feldman, D. C. (1996). The dimensions, antecedents, and consequences of emotional labor. *Academy of management review*, 21(4), 986-1010.
- Nart, S., Sututemiz, N., Nart, S. ve Karatepe, O. M. (2019). Internal marketing practices, genuine emotions and their effects on hotel employees' customer-oriented behaviors. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 18(1), 47-70.
- Nayır, B. ve Fındıklı, M.M. A. (2018). İşveren marka yönetiminin örgütsel bağlılığa etkisi: İstanbul'da hizmet sektöründe bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (17. ÜİK Özel Sayısı), 1-17.

- Newman, D. A. ve Harrison, D. A. (2008). Been there, bottled that: Are state and behavioral work engagement new and useful construct “wines”? *Industrial and Organizational Psychology*, 1(1), 31-35.
- Park, H. I., O'Rourke, E. ve O'Brien, K. E. (2014). Extending conservation of resources theory: The interaction between emotional labor and interpersonal influence. *International Journal of Stress Management*, 21(4), 384-405.
- Philipp, A. ve Schüpbach, H. (2010). Longitudinal effects of emotional labour on emotional exhaustion and dedication of teachers. *Journal of Occupational Health Psychology*, 15(4), 494-504.
- Pinar, M., McCuddy, M. K., Birkan, I. ve Kozak, M. (2011). Gender diversity in the hospitality industry: An empirical study in Turkey. *International Journal of Hospitality Management*, 30(1), 73-81.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y. ve Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: a critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of applied psychology*, 88(5), 879-903.
- Podsakoff, P. M. ve Organ, D. W. (1986). Self-reports in organizational research: Problems and prospects. *Journal of management*, 12(4), 531-544.
- Pugh, S. D. (2001). Service with a smile: Emotional contagion in the service encounter. *Academy of management journal*, 44(5), 1018-1027.
- Rich, B. L., Lepine, J. A. ve Crawford, E. R. (2010). Job engagement: Antecedents and effects on job performance. *Academy of management journal*, 53(3), 617-635.
- Ringle, C. M., Wende, S. ve Becker, J. M. (2015). SmartPLS 3. *Boenningstedt: SmartPLS GmbH*.
- Sahu, S., Pathardikar, A. ve Kumar, A. (2018). Transformational leadership and turnover. *Leadership & Organization Development Journal. Leadership & Organization Development Journal*, 39(1), 82-99.
- Saks, A. M. (2006). Antecedents and consequences of employee engagement. *Journal of Managerial Psychology*, 21(7), 600-619.
- Salancik, G. R. ve Pfeffer, J. (1978). A social information processing approach to job attitudes and task design. *Administrative science quarterly*, 23, 224-253.
- Salanova, M., Agut, S. ve Peiró, J. M. (2005). Linking organizational resources and work engagement to employee performance and customer loyalty: the mediation of service climate. *Journal of applied Psychology*, 90(6), 1217-1227.
- Santos, A., Mustafa, M. ve Chern, G. T. (2016). The Big Five personality traits and burnout among Malaysian HR professionals. *Asia-Pacific Journal of Business Administration*, 8(1), 2-20.
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., González-Romá, V. ve Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: A two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3(1), 71-92.
- Schlager, T., Bodderas, M., Maas, P. ve Luc Cachelin, J. (2011). The influence of the employer brand on employee attitudes relevant for service branding: An empirical investigation. *Journal of Services Marketing*, 25(7), 497-508.
- Tajfel, H. ve Turner, J. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In M. A. Hogg & D. Abrams (Eds.), *Intergroup relations* (pp. 94– 109). Philadelphia, PA: Psychology Press

- Tanwar, K. ve Kumar, A. (2019). Employer brand, person-organisation fit and employer of choice. *Personnel Review*, 48(3), 799-823.
- Tanwar, K. ve Prasad, A. (2016). Exploring the relationship between employer branding and employee retention. *Global Business Review*, 17(3), 186-206.
- Tanwar, K. ve Prasad, A. (2017). Employer brand scale development and validation: a second-order factor approach. *Personnel Review*, 46(2), 389-409.
- Tatar, B., Müceldili, B. ve Erdil, O. (2018). Does employer branding affect job embeddedness? The mediating role of dedication and perceived organizational support. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(3), 346-361.
- Tims, M., Bakker, A. B. ve Xanthopoulou, D. (2011). Do transformational leaders enhance their followers' daily work engagement?. *The Leadership Quarterly*, 22(1), 121-131.
- Walsh, G. (2019). Service employees' naturally felt emotions: Do they matter?. *European Management Journal*, 37(1), 78-85.
- Wen, J., Huang, S. S. ve Hou, P. (2019). Emotional intelligence, emotional labor, perceived organizational support, and job satisfaction: a moderated mediation model. *International Journal of Hospitality Management*, 81, 120-130.
- Wu, X., Shie, A. J. ve Gordon, D. (2017). Impact of customer orientation on turnover intention: mediating role of emotional labour. *International Journal of Organizational Analysis*, 25(5), 909-927.
- Xanthopoulou, D., Bakker, A. B. ve Fischbach, A. (2013). Work engagement among employees facing emotional demands. *Journal of Personnel Psychology*, 12(2), 74-84.
- Xanthopoulou, D., Bakker, A. B., Dollard, M. F., Demerouti, E., Schaufeli, W. B., Taris, T. W. ve Schreurs, P. J. (2007). When do job demands particularly predict burnout?. *Journal of Managerial Psychology*, 22(8), 766-786.
- Xanthopoulou, D., Bakker, A. B., Demerouti, E. ve Schaufeli, W. B. (2009). Reciprocal relationships between job resources, personal resources, and work engagement. *Journal of Vocational behavior*, 74(3), 235-244.
- Yin, N. (2018). The influencing outcomes of job engagement: an interpretation from the social exchange theory. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 67(5), 873-889.
- Yoo, J. (2016). Perceived customer participation and work engagement: the path through emotional labor. *International Journal of Bank Marketing*, 34(7), 1009-1024.
- Yoo, J. ve Jeong, J. (2017). The effects of emotional labor on work engagement and boundary spanner creativity. *Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 11(2), 214-232.
- Young, H. R., Glerum, D. R., Wang, W. ve Joseph, D. L. (2018). Who are the most engaged at work? A meta-analysis of personality and employee engagement. *Journal of Organizational Behavior*, 39(10), 1330-1346.
- Yüksel, A. (2017). A critique of "Response Bias" in the tourism, travel and hospitality research. *Tourism Management*, 59, 376-384.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Çağdaş Sanat Yapıtının Göstergebilimsel İncelenmesi: Joseph Kosuth'un “Bir ve Üç Sandalye” Adlı Çalışması*

Semiological Analysis of Contemporary Art Works: Joseph Kosuth's Work “One and Three Chairs”

Dr. Öğr. Üyesi Buşra İNCİRKUŞ¹

Öz

Sanat ve dille ilişkilendirilen bir sanatçı olan Joseph Kosuth, bir sanatçı olmanın sanatın doğasını sorgulamak anlamına geldiğini iddia etmektedir. Sanatçının “sandalye nedir?” sorusundan yola çıkarak oluşturduğu çalışmada, merak duygusunun sanat eserini çözümlemede kavramın rolünü ortaya koymaktadır. Sanatın bir soru olarak işlevini ele alarak, kavramın temellerini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Araştırmanın amacı, görselliğin ön planda olduğu bir sanat ortamında göstergelerin, gösterilen imgelerin bilhassa çağdaş sanat yapıtlarında nasıl yorumlanması gerektiğini ortaya koymak, bu gibi çalışmaların yorumlanmasında yol gösterici olarak katkıda bulunmaktır. Çalışmada, üç ayrı bölüm, tek bir göstergeyle ilişkilidir. Sanatçı böylece gerçek sandalyenin hangisi olduğu sorusunu izleyicisine sormakta, sanat eseri-izleyici etkileşimini oluşturmaktadır. Çalışmanın sağında yer alan sandalyenin fotoğrafı, geçmişle bağlantılıdır. Çalışmanın ortasında duran sandalyenin kendisi de bugüne gönderme yapmaktadır. Sol tarafta yer alan sandalye kavramının tanımı ise hem geçmişe hem de geleceğe gönderme yapmaktadır. Böylelikle çalışma, soyut ve somut kavramların gösterge olarak kullanıldığı Kavramsal sanatın Göstergebilim ile ilişkisini gösteren son derece etkili bir eser olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Joseph Kosuth, kavramsal sanat, gösterge, göstergebilim

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Joseph Kosuth, an artist associated with art and language, claims that being an artist means to question the nature of art. In her study, which is based on the question “what is the chair?”, he reveals the role of the concept of curiosity in analyzing the work of art. Taking the function of art as a question, it tries to reveal the foundations of the concept. The aim of the research is to reveal how the signs and images should be interpreted especially in contemporary art works in an art environment where visuality is in the foreground, to contribute as a guide in the interpretation of such studies. In the study, three separate sections are associated with a single indicator. In this way, the artist asks the viewer the question which of the real chair and creates interaction between the work of art-audience. The photo of the chair to the right of the study is related to the past. The chair standing in the middle of the work itself is also a reference today. The definition of the chair on the left side refers to both the past and the future. Thus, the study is an extremely effective work that shows the relation between Conceptual Art and Semiotics in which abstract and concrete concepts are used as indicators.

Keywords: Joseph Kosuth, conceptual art, indicator, semiotics

Paper Type: Research

* Bu çalışmanın ilk hali 05.05.2018 tarihinde Antalya’da düzenlenen ASEAD III. Uluslararası Sosyal Bilimler sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, busraincirkus@sdu.edu.tr.

Atf için (to cite): İncirkuş, B. (2020) Çağdaş sanat yapıtının göstergebilimsel incelenmesi: Joseph Kosuth'un “Bir ve Üç Sandalye” adlı çalışması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 615-623.

Giriş

Joseph Kosuth tarafından yapılan "Bir ve Üç Sandalye" adlı enstalasyon çalışması, 1965 tarihinde yapılmıştır. Eser, New York'ta 393.1970.a-c envanter numarasıyla Modern Sanatlar Müzesi'nde (MoMA) bulunmaktadır.

Görsel 1. Joseph Kosuth, Bir ve Üç Sandalye, 1965, ahşap sandalye, fotoğrafı ve tanımı, Modern Sanatlar Galerisi (MoMA), New York

Kaynak: URL 1

Ana ekseninde 82 x 37.8 x 53 cm ebatlarında açık duran ahşap sandalye yer almaktadır. Ana eksenin sol tarafında sandalyenin 91.5 x 61.1 cm fotoğrafı, ana eksenin sağ tarafında ise sandalyenin sözlükten alınmış anlamı 61 x 61.3 cm ölçülerinde bir panoda yer almaktadır. Ortada duran sandalye, ahşap renginde ve açılıp kapanabilen bir sandalyedir. Sergilenen sandalye sergi mekânında bir duvarın yanında; fotoğrafı ve anlamı ise duvara asılı bir şekilde sergilenmektedir. Eser sergi mekânında jukstapozisyona (yan yana) uygun olarak yerleştirilmiş ve eşit boyutlarda yapılarak anlam güçlendirilmiştir. Eserde hareket genellikle yatay çizgilerle verildiğinden dolayı sakin bir etki yaratmaktadır. Kompozisyonun ilgi odağında sandalye formu yer almaktadır.

Sanatçıyla eser bağlantısına bakıldığında bu eserin dil ve kavram konusunda sanatçının en çarpıcı eseri olduğu görülmektedir. Sanatın malzemedan bağımsız olmadığını savunan Kosuth, bu çalışmasını çeşitli malzemeler kullanarak bir seri haline getirmiştir. Kosuth'a göre hem sanatı oluşturan unsurlar hem de söylenmiş olan sözcükler soyutlama olarak nitelenmektedir. Sanatçı, dilbilimsel felsefenin etkisiyle sanatı, dil bilimsel önermeye benzer bir sanat olarak görmüş ve dil ile sanat arasındaki benzerlikleri irdelemeye başlamıştır. Sanatçı eseri hakkında, şöyle söylemektedir: " 'Bir ve Üç Sandalye' adlı işim 1965-1966 yılları arasında yaptığım işlerin bir temsili niteliğindedir. Bu iş; fotoğrafı, tanımı ve sandalyenin kendisiyle duygu ifade etmemektedir. Bu sergilenenler asla imzalanmamıştır, işin kavramı sunum biçimidir ve aynı malzemelerle tekrar yaratılabilir. Bunun nedeni benim niyetimin önemli bir parçasını oluşturmaktadır, geleneksel sanatı ortadan kaldırmakta ve sanata kavram olarak yaklaşmaktadır. Sanatın ve işin kendisi sadece bir fikirden oluşmaktadır. Bu iş de benim için modernizmi özetlemektedir" (Kosuth, 1999, s. 466). Çalışmalarında sürekli sanatta anlam üretimini araştırmıştır. Dilin sanatla ilişkisini kırk yıldan uzun süredir sorgulamakta ve bu çalışmalarını enstalasyonlara, müze sergilerine, kamu siparişlerine ve Avrupa, Amerika ve Asya'daki yayımlarına taşımaktadır. Kosuth, 1965 yılında soyut fikirlerle somut görüntüleri dil kavramıyla inceleyebilmek için resmi terk etmiştir. Onun erken çalışmalarında Duchamp'ın ve dilbilim felsefesi üzerine çalışmaları bulunan Ludwig Wittgenstein'in etkilerini görmek mümkündür. Eserleri görsel veya dilsel iletişimin kusurlu olanakları ile ilgilidir. "Bir ve Üç Sandalye" adlı çalışmasında bir nesne (sandalye), kusurlu görsel temsil ya da nesnenin temsil ettiği düşünce (fotoğraf) ve nesnenin sözlü soyutlaması (tanım) görülmektedir. Eserde üç farklı sandalye düşüncesi ya da sandalyeyi temsil edecek üç farklı yol görülmektedir. Her iki şekilde

de Kosuth, bir fikrin kesin temsilinin yapılmasının ve iletilmesinin imkansızlığını ortaya koyarak, şu sorunun cevabını izleyiciye bırakmaktadır: "Gerçek sandalye hangisidir? (Stokstad ve Cothren, 2012, s. 567). Bu soruyla çalışmada temsil sorunu ortaya çıkmaktadır. "Sandalyeyi hangi unsur temsil etmektedir?" her biçim kendi içinde bağımsız görünmesine rağmen tek bir ifadeye, sandalye olgusuna gönderme yapmaktadır. Sanatçı, aynı olguyu işlediği "Bir ve Üç Masa"da da bir sözcüğün birden çok anlamı olabileceğini ve belirli bir anlamın, sözcüğün kullanım biçiminden kaynaklandığını göstermiştir. Örneğin, table (masa) hem tabure, hem de çizelge anlamına gelmektedir. Kişi belli bir sözcüğün simgelediği kavramı, kullanıldığı bağlamda anlamaktadır.

Görsel 2. Joseph Kosuth, Bir ve Üç Masa, 1965, ahşap masa, fotoğrafı ve tanımı, New South Wales Sanat Galerisi

Kaynak: URL 2

1. Göstergebilim

Gösterge, insanın ürettiği algılanabilir nesnedir, bu nesne taşıdığı niteliklerle bir alıcıda ya da dinleyicide kendisinden başka bir fikri ya da bir yargıyı çağrıştırmaktadır. Bir gösterge, kendi içinde taşıdığı öz niteliğin anlamı bakımından değer taşımaktadır. Bir göstergenin amacı, bildiriler aracılığıyla düşünceleri iletmektir. Bunu yapmak için de bir nesneye, göstergeye, bir aktarım aracına ve mutlaka alıcı ve vericiye ihtiyaç duyulmaktadır. Göstergeler, nesnelere anlamamızı değil, onların bir kopyasını sunarak deneyimli olmamızı sağlarlar. Bir sözcük hiçbir zaman kastettiği şeyin kendisi değil, nitelenen kavramın yerine geçen bir simgedir. Bir durumu gerçek nesnelere kullanarak kullanmak yerine o nesnelere simgeleri ya da göstergeleriyle anlatmak daha kolay olmaktadır.

Göstergebilim, yaşadığımız iletişim çağının temel yapısını oluşturan göstergelerin bilim dalıdır. Akla gelecek her türlü iletişim ağı kullanarak, sözcüklerin, görüntülerin, seslerin, müziğin, sanatın anlamlandırılmasında bize yol gösterici olmaktadır. Göstergebilim konusunda araştırma yapmış kuramcılardan Saussure, göstergeleri üç başlık altında toplamıştır ve anlamlandırma yaparken bu üç temel bileşeni kullanmıştır. Bunlar; gösterge, gösteren ve gösterilen şeklindedir. Gösterge denilen birim, herhangi bir şeye gönderme yapabilmektedir. Joseph Kosuth'un çalışmasında kullandığı "sandalye" sözcüğünden yola çıkarsak bu sözcük kendi başına bir gösterge olabilmektedir. Gösteren ise, nesne veya ses olarak fiziksel boyutuyla ilgilidir. "Sandalye" sözcüğünün gösterenleri "s-a-n-d-a-l-y-e" ses dizisidir. Gösterilen boyutu ise, "sandalye" sözcüğünün işlevine gönderme yapmaktadır, oturulur, dinlenmek içindir vb. bilgileri içermektedir (Parsa ve Parsa, 2004, s. 8). Bir diğer göstergebilim üzerine araştırma yapan dilbilimci R. Barthes, Saussure'ün üç başlık altında topladığı bileşene düz anlam (gerçek anlam) ve yanan anlam (mecazi anlam) terimlerini de eklemiştir (Rifat, 2007, s. 60). Aynı örnekten yola çıkarsak "sandalye" sözcüğünün düz anlamı yani gerçek anlamı; oturmaya yarayan, dinlenmek amacıyla tasarlanmış, tahtadan, plastikten vb. malzemeden yapılmış bir eşyadır. Yananlama (mecazi anlam) bakarsak, "sandalye" rahatlama hissi vermek, hayatı yavaşlatmak, mola anlamlarına gelmektedir.

R. Barthes, Göstergebilim alanını dil ile ilişkilendirerek; dilin, yazının göstergeleri anlamlandırmada son derece önemli olduğunun altını çizmektedir. Her bir gösterge, kendi içinde ayrı anlamlar taşıyarak, kavramın zenginleşmesini sağlamaktadır. Bu araştırmada incelenen eser, Barthes'ın dil konusundaki çalışmalarına çok güzel bir örnek teşkil etmektedir. Sanatçı, sandalyenin kendisini, fotoğrafını ve tanımını bir arada kullanarak, göstergeyi yani sandalyenin kendisini dil ile ilişkilendirerek (sandalyenin tanımı), bir eşyanın kavram olarak gösterdiği farklı anlamlara dikkat çekmektedir.

20.yüzyılın ikinci yarısında dil bilimsel felsefeyi irdelemeye, araştırmaya başlayan Kosuth, bu felsefeye uygun bir dizi eser meydana getirmiştir. Kosuth, sanat varlığını bir önerme olarak almıştır. Oluşturduğu sanat düşüncelerini bir dizi biçimsel sorun olarak alan sanatçı, sanatı yeniden gözden geçirerek sanat sürecini ön planda tutmuştur. Kosuth'un bu yapıtta, dili bu şekilde kullanması Saussure'ün dil alanındaki çalışmalarıyla yakından ilgilidir. Çünkü Saussure'e kadar dil tarihsel bir olgu olarak anılıyor ve dillerin birbiriyle karşılaştırması yapılıyor ve dilin yapısı mantık ilkeleri ile açıklanmaya çalışılıyordu. Fakat Saussure dilin ne olduğu sorusunu ortaya atarak, dili kendi başına bir varlık olarak ele almak, bir nesne olarak düşünmek ister. Bu aynı zamanda tinsel bilimlerde onları kavrama ve temellendirme ile ilgili bir devrim yaratır. Kosuth'un yapmak istediği, dilin kendine özgü bir gösterge olduğudur. Sandalyenin kendisi iki yanında duran, solundaki sandalye fotoğrafı ve sağındaki sandalyenin sözlük anlamı vardır ve her ikisi de bir gösterge sistemidir. Her ikisi de sandalyeyi tanımlayan imgelerdir. Bu bakımdan ele alınacak olursa pano üzerine yazılan bir tanımlama yazısı da sanat eserine dönüşmüştür. Çünkü her ikisi de aynı amaca hizmet etmektedir.

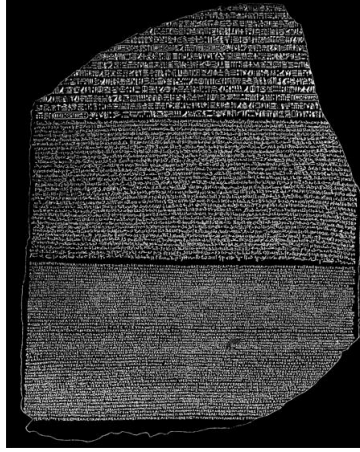
2. Joseph Kosuth'un "Bir ve Üç Sandalye" adlı Yapıtının Göstergebilimsel Analizi

Dil kavramıyla yakından ilgilenen sanatçı bunu verebilmek için son derece basit bir objeyi (sandalye) imgeleştirerek eseri dilsel bir biçimde vermektedir. Eserin konusu, fotoğrafı, tanımı ve kendisi de yer alan sandalyedir. Kosuth'un kavramlara gönderme yapan "Bir ve Üç Sandalye" adlı çalışması Göstergebilime yaklaşımı bakımından önemli eserlerden biridir. Burada eser dilsel özellikleriyle birlikte kendi varlığı içinde betimlenmektedir. Birlikte kullanılan üç göstergenin yapısına bağlı olarak eserin bitmemişlik ve açık bir yapıt olması söz konusu değildir, eser bütün özellikleriyle bitmiş ve sergi salonunda durmaktadır. Sanatçının Frankfurt'taki sergisinde, sadece siyah bir duvarın üzerine değişik büyüklükte ve farklı karakterle düzenli olarak yazılmış cümleler yer almış ve bu mekâna son derece sakin görünüm kazandırmıştır. Kunsthalle'nin epeyce büyük bir salonunu bir baştan ötekine dek kaplayan bu cümlelerin tamamını okuyabilmek için en azından beş altı kere mekânın tamamını gezmek gerekmektedir (Sönmez, 2006, s. 105). Kuspit'e göre (2010, s. 119) bilinçdışı içerikten yoksun olan Kavramsal Sanat'ta Kosuth, Freud'un bir metninde ye alan rüyaların bilgeliğini göz ardı ederek yerine göstergelerle yapılan sanat eserleri yaratmıştır.

Eserin sanat tarihi içindeki yerine bakarsak tamamen yeni ve özgün bir çalışma olduğu görülmektedir. Kosuth, ilk kez dil bilimsel felsefenin etkisiyle sanat varlığını, dilbilimsel önermeye benzer bir sanat önermesi olarak görmüş ve dil ile sanat arasındaki benzerlikleri araştırmaya başlamıştır. Sanatçı sürekli olarak sanatın doğasını sorgulamakta; nesnenin nasıl görüldüğü ile değil, sanatın gördüğü işlevi neden gördüğüyle ilgilenmiştir.

Kavramsal sanatta öncü olarak kabul edilen Kosuth, bu eserinde de dilsel imgeye yer verdiği diğer işleriyle aynı doğrultuda bir anlayış benimsemiştir. Sanatçı sergi mekanlarına yazdığı yazılarla dikkati çekmiştir. Rosetta Taşı, Mısır'da bir kazı esnasında şans eseri bulunmuş ve Mısır'daki bir enstitüye teslim edilmiştir. Taş, her biri ayrı dillerde yazılmış olan üç ayrı bölümden oluşur, yazıldıktan sonra Mısır tapınağına gönderilmiştir. Bu diller; Demotik (Mısır'da halkın kullandığı dil), Hiyeroglif ve Antik Yunanca'dır. Böylece bu dilleri bilen, Mısır halkı ve Yunanlılar bu antlaşmayı rahatlıkla okuyabilmişlerdir.

Görsel 3. Rosetta Taşı, M.Ö. 30, British Müzesi, Londra

Kaynak: URL 3

Görsel 4: Joseph Kosuth, Rosetta Taşı'nın devasa kopyası, yak. 1990

Kaynak: URL 4

Sanatçı göstergebilime olan ilgisinden dolayı sanata farklı bir boyut getirerek, izleyiciyi dil ve sanat arasında düşünmeye sevk etmektedir. Kavramsal sanatın amaçlarından biri olan kavramlarla sanat yapma düşüncesi bu eserde de kendini bir hayli hissettirmektedir. Kosuth'un Goethe, Walter Benjamin, James Joyce, Ludwig Wittgenstein başta olmak üzere kimi yazarlardan seçerek işinde kullandığı cümlelerin tamamı, kendini geliştirebilmek için doğduğu, ait olduğu yerlerden uzaklaşarak farklı kültürlerle tanışmayı hedefleyen bireylerin duygularını dile getirmektedir. Cümlelerin gönderide bulunduğu kavramları izleyicilere sunarken Kosuth'un duvar gazetesi estetiğini aşarak ulaştığı boyut, görsel sanatlarla felsefe arasındaki verimli diyalogu gözler önüne serdiği için son derece önemlidir. Sadece duvardaki cümlelerle karşılaşan izleyicilerin önce düz olarak sonra da gönderide bulunduğu kavramları ve düşünce geçişleri soyutlayarak okuması gerekmektedir. Kavramsal sanatın yaklaşımlarından birini ortaya çıkaran bu özellik, dil ile düşünce arasında yeni köprüler kurmayı sağlamaktadır (Sönmez, 2006, s. 106).

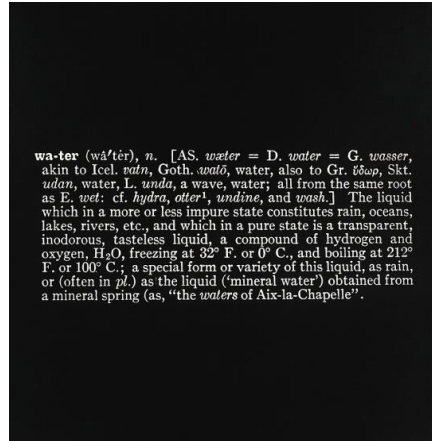
Görsel 5. Joseph Kosuth, Dört Renk Dört Kelime, 1966, Neon, Hirshhorn Müzesi, Washington

Kaynak: URL 5

Germaner' göre (1997, s.50-51) sanatçı belli bir biçimi ve rengi olmadığı için seçtiği su ile ilgili bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmasında, suyu bütün nitelikleriyle dikkatle incelemiş ve 1966'da "su" sözcüğünün tanımını fotoğraflamış, böylece "su" düşüncesini betimlemiştir.

Görsel 6. Joseph Kosuth, Su, 1966, 121.9x121.9 cm, Solomon R. Guggenheim Müzesi, New York

Kaynak: URL 6

Kosuth'a göre, dil yoksa sanat da meydana gelmemektedir. Sanatçı; 1969 yılında yayımlanan "Felsefeden Sonra Sanat" başlıklı makalesinde sanatı Duchamp öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayırmakta, siyah zemin üzerine beyaz yazıyla gerçekleştirdiği tanım resimlerinde sanat, anlam gibi sözcüklerin anlamlarını sorgulamıştır. Görsel algıdan dile, dilden kavrama uzanan zihinsel süreçlerin ardındaki dinamikleri irdelemiştir. Sanatın kavramsallaşmasıyla ilgilenen Kavramsal Sanat; sanatı ne olduğunun altını çizerek, izleyiciyi düşünmeye zorlamaktadır. Yetenek yerine yaratıcılığın ön planda olduğu bu anlayışta, günümüzde resim, heykel gibi geleneksel türlerin kavramsallaşmasını sağlamıştır (Antmen, 2013, s. 195-196). Kavramsal sanat, her şeyden önce bir fikir üstüne düşündürmektedir. Bu sanat anlayışı, kendi hareketlerimizin ve tepkilerimizin bilincine varmamızı öğretmektedir. En etkili Kavramsal Sanat eserleri, her gün rastlanan şeylerle onlara en uygun gelen düşünceleri bir araya getirerek, gerçeğin derinliğini görmemizi sağlayanlar olmuştur. Sanata, o rahatına alıştığımız tepkileri göstermemizi engelleyen Kavramsal Sanat, ona yaklaşımımızda sanatı aşan şeyler üzerinde de yeniden düşünmemizi istemektedir. Böylece alışılmış kalıpları yıkmaktadır. Öne sürdüğü fikri yeniden üretmemiz (Lynton, 2009, s. 329-330). Kosuth, eserde geleneksel mimesisin geçerliliğini sorgulamakta, tasviri ortadan kaldırmaktadır. Her türlü imgeleme bağı kopmuş saf fonksiyonel bir aklın ürünü denilebilmektedir. İmgeleyici fonksiyon, gösterilen şeye

ilişkin ilkel algıdaki yalınlığa indirgenmiştir. Sanat eseri kaynağını mantıksal bir etkinlikten almaktadır (Frago, 2011, s. 266-267). Saussure "Dilsel gösterge, bir şey ile bir ismi değil, bir kavram ile bir imgeyi birbirine bağlar" demektir. Kosuth, birinci derecedeki algısal imgeyi (sandalye) optik karşılığıyla (fotoğraf) ve görselleştirilen kavramla (kelime ve tanımı) birleştirerek bu tanımlamayı değiştirmektedir. Böylelikle fotoğraf gösterilen rolünü oynar (zihinsel imge) ve tablonun içerisinde verilen kelime ise, optik imge rolünü yani paradoksal bir biçimde gösteren rolünü oynar; oysaki yapılan tanımlama, sadece şeyin kendisine (sandalyeye) gönderme yapan gösterilene değil, aynı zamanda dilbilimsel yapının, sözsözsel kodun oluşturduğu evrensel gösterilene gönderme yapmaktadır. Kavramsal sanat, sezgi içerisindeki kavramı vermektedir (Frago, 2011, s. 268-270).

Kavramsal eserler, Kosuth'un sanatın dilbilimsel doğası olarak adlandırdığı şey üzerine yani sanatın canlı bir söz gibi değil de bir dil gibi, dilbilimsel bir sistem gibi işlediği düşüncesi üzerine kurulmuştur. Bu eserler kusursuz bir biçimde sadece kendi biçimlerini ifade etmektedirler. Kavramsal sanatta, insan bilimlerine ve öncelikle de dilbilime başvurulmaktadır. Ayrıca bu eserler sanat eserini bir niyetin dile getirilmesine, bilimin nesnelere nüfuz ettiğine, nesnelere tanımamıza ve onlara egemen olmamıza olanak verdiğine inanan ve son derece gerçekçi olan bilim insanlarının çoğunluğuyla pek az bağdaşan bir idealizm ortaya koymaktadırlar. Kosuth'dan akt.: "Sanatın mantık ve matematikle sahip olduğu nokta, sanat düşüncesiyle sanatın aynı şey olmasıdır" demektir. Böylelikle, hiçbir varlık derinliği olmayan düşünce, bayağı ve nesnel bir biçimde şeylerin yüzeyine yapışmakta ve orada asılı kalmaktadır (Frago, 2011, s. 270-272).

Kosuth'un dil ile sanat eserini birleştirerek, eserin etkililiğini çözümlediği bir bakış açısıyla aynı türden bir çözümlemenin yapıldığı Rene Magritte'in ünlü "Bu bir Pipo Değildir" adlı resmi dil ve sanatı birbirinden ayırmaktadır. Magritte, resimde gösterilen şeyin imgeden başka bir şey olmadığını belirterek, dil ile bunu pekiştirmektedir. Göstergibilimdeki gösterilen ve gösteren ilişkisinin altüst olmasıyla çok derin anlamlar kazanarak, izleyiciyi soru işaretleriyle baş başa bıraktığı son derece etkili bir eserdir.

Görsel 7. Rene Magritte, "Bu Bir Pipo Değildir", 1948, özel koleksiyon

Kaynak: URL 7

Tasarımcı Eric Ku, Kosuth'un "Bir ve Üç Sandalye" adlı resminden esinlenerek sandalye (chair) kelimelerindeki harfleri kullanıp sandalyenin kendisini elde etmiştir. Sandalyenin kendisi ve tanımı bir arada verilmiştir.

Görsel 8. Eric Ku, Sandalye/Sandalye, 2011, özel koleksiyon

Kaynak: URL 8

Sonuç

1970'lerden bu yana üretilen birçok iş için genel terim, kavramsal sanat olmuştur. Bu sanat akımı, Minimalizmden daha kapsamlı olmuş; çeşitli ve görsel temsili kullanarak teknolojik gereçleri, fotoğrafları, belgeleri, çizelgeleri ve haritaları bir araya getirerek sanat yapıtı kavramını genişletmiştir. Örnek olarak Victor Burgin's fotolitografik baskıları, Barbara Kruger'ın metinli fotoğrafları, Mona Hatoum'un video enstelasyonları bu akımın örnekleri arasında yer almaktadır. Fakat akımın tanınırlığı Joseph Kosuth sayesinde olmuştur, temel gereçlerin sanat eseri açısından ele alınmasında Marcel Duchamp'tan sonra öncü kabul edilmektedir. Yaptığı çalışmalar, sanatın ne olduğunu sorgulamakta ve biçimsellik-rastlantısallık, soyut-somut, genel-özel gibi kavramların eser bağlamında ele alınmasını sağlamaktadır. Sanatın ne olduğu konusu, sanat felsefesinde ve göstergibilimde kendine geniş bir yer edinmiştir.

Kosuth'un "Bir ve Üç Sandalye" adlı çalışması diğer çalışmalarından üstün tutulmaktadır. Çünkü bu çalışma tek başına Kavramsal sanatın manifestosu niteliğindedir. Sanatçı, kendine has üslubu, minimalist anlayışı ve kavramlara verdiği anlamların sergilenmesindeki sadeliği ile çağdaş sanat içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Çalışmadaki üç ayrı bölge tek bir göstergeye odaklanarak, hangi sandalyenin gerçek sandalye olduğunu sorgulamaktadır. En başta sol üstte yer alan siyah-beyaz olarak alınan sandalyenin fotoğrafı; geçmişe gönderme yapması bakımından genel olarak gri renkte yapılmıştır. Çünkü bir objenin veya kişinin fotoğrafı çekildiğinde bu onun geçmiş görüntüsünü vermektedir. Ortada duran sandalyenin kendisi de bugüne gönderme yapmaktadır. Bu nedenle var olduğunu kanıtlar nitelikte, görüntüsünü ortaya koymaktadır. Ahşaptan yapılmış katlanır bir sandalye olduğunu göstermektedir. En sonda sağ üstte yer alan sandalye kavramının tanımı ise, hem geçmişe hem de geleceğe gönderme yapmaktadır. Çünkü bir kavramın tanımı geçmişten gelen deneyimlerle ve ifadelerle yapılmaktadır; geleceğe gönderme yapmasının nedeni ise var olan son tanım olması bakımından yeni bir tanım yapılana kadar güncelliğini korumaktadır. Bu bakımdan ele alındığında bu çalışma hem yeniyi hem eskiyi bir arada sunarak köprü görevi görmekte ve sanatın sorgulayıcı yönünü ortaya koymaktadır. Kavramsal sanatın Göstergibilim ile olan ilişkisini son derece etkin bir şekilde sunmaktadır.

Kaynakça

- Antmen, A. (2013). *20.yüzyıl batı sanatında akımlar*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Farago, F. (2011). *Sanat* (Ö. Doğan Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Germaner, S. (1997). *1960 sonrası sanat*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kosuth, J. (1999). *Conceptual art: A critical anthology*. London: The Mit Press.

- Kuspit, D. (2010). *Sanatın sonu* (Y. Tezgiden Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Lynton, N. (2009). *Modern sanatın öyküsü* (C. Çapan ve S. Öziş Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Parsa, S. ve Parsa, A. F. (2004). *Göstergebilim çözümlenmeleri*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Rifat, M. (2007). *Homo semioticus ve genel göstergebilim sorunları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sönmez, N. (2006). *Sanat hayatı içerir mi?*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Stokstad, M. ve Cothren M. W. (2012). *Art: A brief history*. USA: Pearson Education.
- URL 1 (2015). *Archive: Conceptual art & Joseph Kosuth's one and three chairs*. <https://sylviasippl.wordpress.com/2015/04/07/archive-conceptual-art-joseph-kosuths-one-and-three-chairs/> (Erişim tarihi: 08.04.2015).
- URL 2 Dr. Marcus Bunyan (2015). *Made ready: A philosophy of moments*. <https://artblart.com/tag/callum-morton/> (Erişim tarihi: 08.04.2015).
- URL 3 Selahattin Özkan (2013). *Kadim halklardan modern insana yazının tarihi hakkında*. <http://www.gunceltarih.org/2013/04/kadim-halklardan-modern-insana-yaznn.html#more> (Erişim tarihi: 08.04.2015).
- URL 4 (2015). *Rosetta stone*. <https://theartstack.com/artist/joseph-kosuth/rosetta-stone> (Erişim tarihi: 08.04.2015).
- URL 5 (2015). *Four colors four words*. <https://www.wikiart.org/en/joseph-kosuth/four-colors-four-words>. (Erişim tarihi: 08.04.2015).
- URL 6 Nancy Spector (2015). *Joseph Kosuth*. <https://www.guggenheim.org/artwork/2362>. (Erişim tarihi: 09.04.2015).
- URL 7 Tahmis (2012). *Bir tablo: Bu bir pipo değildir!*. <https://tahmis.wordpress.com/2012/05/26/bir-tablo-bu-bir-pipo-degildir/> (Erişim tarihi: 09.04.2015).
- URL 8 Eric Ku (2015). *Chair chair 2*. <http://ericku.org/#chair-chair-2> (Erişim tarihi: 09.04.2015).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.